

Mesihović Salmedin

HRESTOMATIJA

ORIGINES

Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta

UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLJEĐA
I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA

BATHINVS

Prof. dr. Salmedin Mesihović
Hrestomatija. *Origines*
- Izbor iz izvirne građe o nastanku rimskog svijeta -

Izdavač:
Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeda
i drevnih klasičnih civilizacija
BATHINVS

Za izdavača
Dr. sc. Edin Velešovac

Urednik
Dr. sc. Amra -Beća

Recenzenti

Dr. sc. Almir Marić, docent
Dr. sc. Mersiha Imamović, docent
Dr. sc. Benjamin Londrc

DTP
Amra Mekić

Sarajevo, 2018

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Hrestomatija *Origines* [Elektronski izvori] : izbor iz izvirne građe o nastanku
rimskog svijeta / Salmedin Mesihović. - Sarajevo : Udruženje za proučavanje i
promoviranje ilirskog naslijeda i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, 2018. - 1
elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst ; 12 cm

Sistemski zahtjevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa nasl. ekrana

ISBN 978-9926-8217-3-9
COBISS.BH-ID 26348550

Mesihović Salmedin

HRESTOMATIJA ORIGINES

- Izbor iz izvirne građe o nastanku rimskog svijeta -

BATHINVS
Sarajevo, 2018

SAŽETAK

Hrestomatija *Origines* predstavlja zbirku izabranih izvadaka iz literarnih vrela u kojima se govori o drevnim postancima rimske civilizacije. U ovoj hrestomatiji fokus je usmjeren prema uvjetima, uzrocima, faktorima i fenomenima koji su utjecali na, pa i vodili, procese koji su doveli do nastanka Rima, rimskog naroda, rimske politije. U prvom redu to se odnosilo na etnografske i općekulturološke prilike u starijem željeznom dobu, kao što su predrimska Italija, stari Laci, etrurska civilizacija i naseljavanje Helena na obalama Italije. Pošto su rimska tradicija i helensko – rimska mitologija, a onda i sama antička historiografska znanost, te prakorijene rimskog svijeta smještali u kasno brončano doba, odnosno vezali je aboriginsko nasljeđe Lacija i “enejidsku epopeju”, u izbor odlomaka su uzeta i vrela koja su evocirala uspomenu na drevnu Italiju sa kraja brončanog doba, trojanski rat i “enejidsku priču”. Neizostavno je bilo i prezentiranje podataka iz literarnih vrela koja se odnose na Romula i Rema. I na kraju su predstavljeni i oni izabrani izvadci koji su tretirali neke fenomene nastale u dalekoj, misterioznoj drevnosti, a koji su se očuvali prilično dugo u historijskim razdobljima, kao što su kimska sibila i neki religijski običaji. Sama struktura djela je koncipirana tako da pokuša dati neku kontinuiranu sliku postanaka kako su je tretirala literarna vrela.

Svi izabrani odlomci iz literarnih vrela su sistemtizirani u sljedećih 11 skupina:

1. Historija kao učiteljica života
2. Predrimska Italija
3. Stari Laci
4. Etrurci
5. Italici
6. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji
7. Predenejski stratum
8. Enejski stratum
9. Romul i Rem
10. Sibila
11. Drevni religijski običaji

Nemoguće je, a i besmisleno, na jedno mjesto skupiti sve podatke iz literarnih vrela koji se odnose na drevne postanke rimskoga svijeta. Zato se nastojalo da se izbor vrši tako da se odabiru najreprezentativniji odlomci i oni odlomci koji bi najviše govorili o određenom fenomenu, pojavi, događaju, dešavanju ili procesu.

Naravno, često je ocjenjivanje i određivanje nečega u smislu “važno je” u odnosu na “nije važno” i razlučivanje bitnog od nebitnog, uz sve kvalitete objektivnog i pronicljivog sagledavanja stvari, ipak opterećeno i izvjesnom dozom subjektivnog. Radi toga ovaj izbor ne pretendira na to da bude neka “apsolutna istina” niti paradigma izučavanja pitanja *origines* rimskog svijeta, nego više da upućuje buduće i nove istraživače ili entuzijaste u otkrivanje tajni drevnih postanaka rimskog svijeta. Samim tim je i veličina svake od skupina drugačija, jer se nije težilo nekoj matematičkoj simetriji, nego prije svega koncentriranju fokusa na određena vrela i ono što ona i kako izvještavaju o drevnim postancima.

PREDGOVOR

U prirodi je čovjeka traganje za sopstvenim porijekлом, što uključuje i zajednice u kojima oni žive i rade, i koje prihvataju kao neki svoj identitetski bitak. Postanci/*Origines* tako postaju sastavni dio nečijeg razumijevanja i sebe, i zajednice kojoj pripada, ali i svoje uloge u toj zajednici. Zato ne treba iznenađivati da je i u helensko – rimskoj civilizaciji, traganje za postancima bila raširena pojava. To traganje je moglo biti zasnovano i na mitološkim predstavama, i na tradiciji, ali i na historiografskoj metodologiji. Nije nedostajalo ni analoškog i špekulativnog pristupa u tim traženjima, pa ni namjernih iskrivljanja i izmišljanja u svrhu osobnih, dnevnopolitičkih i ideoloških interesa.

Potrebno je naglasiti da su postanci inače u svim historiografskim istraživanjima i najzanimljivi, ali i najtajnovitiji povijesni periodi. I to je slučaj i sa rimskim *origines*. To je segment povijesti koji je zbog svoje, u odnosu na kasnije italsko – rimske epohe, najslabije historiografske dokumentiranosti, i za istraživače i za čitaoce, i bilo kakve druge promatrače, interesantan i prilično osebujan. Samo do danas poznata i obrađena literarna vrela nude obilje materijala i podataka o drevnim postancima koji su vodili ka nastanku Rima, rimskog naroda i rimske politije. Raspoloživa izvorna građa je jedna smjesa mitoloških, tradicijskih, historiografskih podataka, osobnih spoznaja, zaključaka pa i želja pojedinih autora, kulturoloških težnji i interesa pojedinaca, frakcija, ideologija i političkih institucija. Razlog je obilje legendi, mitova, tradicije koje su se pokušavale nakalemiti na staroegjske i starohelenske mitove i legende. Na osnovi samo do danas raspoloživog materijala, možemo pretpostaviti golemo bogatstvo literarnih spoznaja, predstava i zaključaka o rimskim postancima.

Nije se uopće jednostavno snaći u tako složeno sadržajnoj izvornoj građi, sa svojim zamršenim opisima i predstavama nastanaka rimskog svijeta¹, protkanim im sa raznoraznim i tezama i mišljenjima i promišljanjima, koja se postavlja ispred bilo kojega istraživača ovoga perioda. Upravo zbog te činjenice, urađena je jedna ovakva zbirka izabranih odlomaka o *origines* iz literarnih vrela. Hrestomatija bi bila neka vrsta priručnika čiji je osnovni zadatak da olakša i studiranje i izučavanje fenomena rimskih postanaka. Preko nje bi se upoznавало sa horizontima *origines* kako ih je vidio, razumijevao i predstavljaо antički svijet. Dobio bi se direktni i bolji uvid i u način razmišljanja i metodologiju rada ne samo autora literarnih vrela, nego i kolektiviteta, kultura i civilizacija kojima su ti autori pripadali. Radi

navedenih razloga, ovaj hrestomatijski priručnik nije samo puko kompiliranje tekstova iz izdanja literarnih vrela sa njihovim citiranim prijevodom ili prepričanim sažetkom. Uz citirane odlomke, prijevode i sažetke, u hrestomatiji se nalaze i znanstvene rasprave i zaključci o nekim konkretnim pitanjima koja proizlaze iz prezentiranih odlomaka literarnih vrela. Tekstovi, citati, ekscerpti, epitome, periohe, znanstvene rasprave praćeni su sa znanstvenim i bibliografskim aparatom. To uključuje i reference iz literarnih vrela, pa u pojedinim slučajevima i bibliografske odrednice. Analitičke rasprave i naučni aparat u okviru hrestomatijskih odjeljaka, koje često prate tekstove iz literarnih vrela se tu nalaze iz dvojakog razloga. Prvi je da se čitatelj lakše orientira u praćenju samih izvornih tekstova, koji mogu biti slabije razumljivi onima koji se profesionalno i specijalistički ne bave konkretnim tematikama. Samim tim oni imaju funkciju dodatnih objašnjenja. Drugi razlog je da se čitaocu pokaže kako izgleda znanstvena analiza određenog izvornog teksta, što je posebno bitno za sve one kojima ovaj priručnik ima i svrhu didaktičkog sredstva. Na taj način ovaj hrestomatijski priručnik služi i za metodološko podučavanje budućih znanstvenika na polju historiografije.

Posebno značenje ova hrestomatija ima ako se ima u vidu da je na južnoslavenskom jezičnom kontinuumu problematika rimskih *origines*, slabo ili nikako poznata tematika. Uz to je i potpuni nedostatak hrestomatija literarnih vrela za bilo koje razdoblje helensko – rimske klasične civilizacije. Izrada hrestomatije *Origines* je motivirana i željom da se čitaoci i istraživači upoznaju bar sa izabranim dijelovima izvorne građe nastale u davnim, antičkim vremenima, makar i sa vremenskim i sa tematskim ograničenjima samo na *origines*. Dosadašnja historiografska djela su se poglavito pozivala na određene reference iz izvorne građe, uz povremena manja citiranja, što je moglo dovesti do izvjesnog otuđenja čitatelja od stvarne tematike jer se između njih kao posrednik postavljao autor historiografskog djela. Svi navedeni razlozi su doprinijeli ideji i nakani da se izradi ovaj jedinstveni priručnik – Hrestomatija *Origines*.

¹ O historiji rimskog svijeta v. Mesihović, 2015.

SADRŽAJ

1. Historija kao učiteljica života	9
2. Predrimska Italija.....	14
3. Stari Lacij	21
4. Etrurci.....	26
5. Italici	37
6. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji.....	40
7. Predenejski stratum.....	86
8. Enejski stratum.....	122
9. Romul i Rem.....	204
10. Sibila	244
11. Drevni religijski običaji	288
12. Kratice	295
13. Korištena izdanja literarnih vredna	296
14. Literatura.....	313
15. Životopis	317
16. Recenzije	319

HISTORIJA KAO UČITELJICA ŽIVOTA

Polibije

II, 56: δεῖ τοιγαροῦν οὐκ ἐπιπλήττειν τὸν συγγραφέα τερατευόμενον διὰ τῆς ιστορίας τοὺς ἐντυγχάνοντας οὐδὲ τοὺς ἐνδεχομένους λόγους ζητεῖν καὶ τὰ παρεπόμενα τοῖς ὑποκειμένοις ἔχαριθμεῖσθαι, καθάπερ οἱ τραγῳδιογράφοι, τῶν δὲ πραχθέντων καὶ ρήθεντων κατ' ἀλήθειαν αὐτῶν μνημονεύειν πάμπαν, κανὸν πάνυ μέτρια τυγχάνωσιν ὅντα. τὸ γάρ τέλος ιστορίας καὶ τραγῳδίας οὐ ταύτον, ἀλλὰ τούναντίον. ἐκεῖ μὲν γάρ δεῖ διὰ τῶν πιθανωτάτων λόγων ἐκπλῆξαι καὶ ψυχαγωγῆσαι κατὰ τὸ παρὸν τοὺς ἀκούοντας, ἐνθάδε δὲ διὰ τῶν ἀληθινῶν ἔργων καὶ λόγων εἰς τὸν πάντα χρόνον διδάξαι καὶ πεῖσαι τοὺς φιλομαθοῦντας, ἐπειδὴπερ ἐν ἐκείνοις μὲν ἡγεῖται τὸ πιθανόν, κανὸν ἡ ψεῦδος, διὰ τὴν ἀπάτην τῶν θεωμένων, ἐν δὲ τούτοις τάληθες διὰ τὴν ὠφέλειαν τῶν φιλομαθούντων. (“Historičari ne trebaju svoje čitaocu da potresaju pričama niti da tragaju za mogućim riječima svojih junaka i iznose moguće posljedice događaja kojima se bave, kao što čine pjesnici tragedija, već treba da zabilježe sve ono što je stvarno učinjeno i rečeno, pa čak i kada je to sasvim obična stvar. Naime, cilj historije i tragedije nije isti, već suprotan – u tragediji treba najuvjerljivijim riječima i djelima trajno podučiti i ubijediti one koji su željni znanja. U tragediji dominira moguće, čak i pod uvjetom da je laž, a cilj joj je da stvori iluziju kod gledalaca. Historiji je najvažnija istina i korist koju od nje mogu imati ljubitelji znanja.”)

III, 31: ἔνιοι δὲ τῶν ἀκρίτως τὰ τοιαῦτα θεωμένων τάχ' ἀν φήσαιεν ἡμᾶς οὐκ ἀναγκαίως ἐπὶ πλεῖον ἔξακριβοῦν τοὺς ὑπέρ τῶν τοιούτων λόγους. ἐγὼ δ', εἰ μέν τις ὑπείληφεν πρὸς πᾶσαν περίστασιν αὐτάρκης ὑπάρχειν, καλὴν μέν, οὐκ ἀναγκαίαν δ' ἵσως φήσαιμ' ἀν εἶναι τὴν τῶν προγεγονότων ἐπιστήμην: εἰ δὲ μηδεὶς ἀν μήτε περὶ τῶν κατ' ιδίαν μήτε περὶ τῶν κοινῶν τολμήσαι τοῦτ' εἰπεῖν ἀνθρωπος ὃν διὰ τό, κανὸν κατὰ τὸ παρὸν εὐτυχῆ, τὴν γε περὶ τοῦ μέλλοντος ἔλπιδα μηδὲν ἀν ἐκ τῶν νῦν παρόντων εὐλόγως βεβαιώσασθαι μηδένα τῶν νοῦν ἔχόντων, οὐ μόνον καλήν, ἔτι δὲ μᾶλλον ἀναγκαίαν εἶναι φημι διὰ ταῦτα τὴν τῶν παρεληλυθότων ἐπίγνωσιν. πῶς γάρ ἀν εἴτ' αὐτὸς ἀδικούμενός τις ἡ τῆς πατρίδος ἀδικουμένης βοηθοὺς εῦροι καὶ συμμάχους, εἴτε κτήσασθαι τι καὶ προκατάρξασθαι σπουδάζων τοὺς συνεργήσοντας αὐτῷ παρορμήσαι πρὸς τὰς ἐπιβολάς; πῶς δ' ἀν εὐδοκούμενος τοῖς ὑποκειμένοις τοὺς βεβαιώσοντας τὴν αὐτοῦ προαιρεσιν καὶ διαφυλάξοντας τὴν κατάστασιν παροξύναι δικαίως, εἰ

μηδὲν εἰδείη τῆς τῶν προγεγονότων περὶ ἔκάστους ὑπομνήσεως; πρὸς μὲν γὰρ τὸ παρὸν ἀεὶ πως ἀρμοζόμενοι καὶ συνυποκρινόμενοι τοιαῦτα καὶ λέγουσι καὶ πράττουσι πάντες ὡστε δυσθεώρητον εἶναι τὴν ἔκάστου προαιρεσιν καὶ λίαν ἐν πολλοῖς ἐπισκοτεῖσθαι τὴν ἀλήθειαν. τὰ δὲ παρεληλυθότα τῶν ἔργων, ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων λαμβάνοντα τὴν δοκιμασίαν, ἀληθινῶς ἐμφαίνει τὰς ἔκάστων αἱρέσεις καὶ διαλήψεις καὶ δῆλοι παρ’ οἵς μὲν χάριν, εὐεργεσίαν, βοήθειαν ἡμῖν ὑπάρχουσαν, παρ’ οἵς δὲ τάναντία τούτων. ἐξ ὧν καὶ τὸν ἐλεήσοντα καὶ τὸν συνοργιούμενον, ἔτι δὲ τὸν δικαιώσοντα, πολλάκις καὶ ἐπὶ πολλῶν εὑρεῖν ἔστιν. ἄπερ ἔχει μεγίστας ἐπικουρίας καὶ κοινῆς καὶ κατ’ ἴδιαν πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον. διόπερ οὐχ οὕτως ἔστι φροντιστέον τῆς αὐτῶν τῶν πράξεων ἐξηγήσεως οὕτε τοῖς γράφουσιν οὕτε τοῖς ἀναγινώσκουσιν τὰς ἴστορίας, ὡς τῶν πρότερον καὶ τῶν ἄμα καὶ τῶν ἐπιγινομένων τοῖς ἔργοις. ἴστορίας γὰρ ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸ διὰ τί καὶ πῶς καὶ τίνος χάριν ἐπράχθη τὸ πραχθὲν καὶ πότερον εὐλόγον ἔσχε τὸ τέλος, τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀγώνισμα μὲν μάθημα δ’ οὐ γίνεται, καὶ παραυτίκα μὲν τέρπει, πρὸς δὲ τὸ μέλλον οὐδὲν ὠφελεῖ τὸ παράπαν. (“Oni koji na slične stvari površno gledaju, možda će reći da se bez velike potrebe detaljno bavim ovim pitanjima. Što se mene tiče, ako neko smatra da je dorastao svakoj situaciji, rekao bih da je za njega poznavanje prošlih događaja možda dobro, ali ne i neophodno. No, kako smatram da se niko ne bi usudio da tvrdi nešto slično, ni što se tiče privatnih, ni što se tiče državnih stvari – svi smo samo ljudi i ako nas trenutno i prati sreća, niko razuman neće samo na osnovi sadašnjih prilika gajiti sigurnu nadu za ubuduće – onda je baš stoga poznavanje prošlosti ne samo dobro, već i neophodno. Jer, kako će neko, bilo da se nepravda nanosi njemu samom ili njegovoj domovini, nači pomoćnike i saveznike, ili, ako želi da nešto osvoji ili prvi započne neprijateljstva, kako će saradnike pokrenuti na akciju? Kako će, ako je zadovoljan sadašnjim stanjem, na pravi način podsticati one koji će ga štititi u vođenju njegove politike i održavati postojeću situaciju ako uopće ne poznaje prošlost svakog od njih? Naime, sadašnjosti se svi nekako prilagođavaju, pretvaraju se, govore i postupaju tako da je teško prozreti im namjere i u mnogim slučajevima istina ostaje potpuno skrivena. Prošla djela, pak, koja se samim činjenicama potvrđuju, daju istinit odraz principa i namjera svakog pojedinačno i pokazuju kod koga možemo računati na zahvalnost, dobročinstvo i pomoć, a kod koga ne. Na osnovi ovoga možemo često i u mnogim situacijama pronaći one koji će se sažaliti na nas, podijeliti naš gnjev i štititi naša prava, što je sve golema pomoć u ljudskom životu, kako javnom tako i privatnom. Zato oni koji pišu historiju i oni koji je čitaju ne treba toliko da se trude oko izlaganja samih događaja, koliko oko onoga što je tim događajima prethodilo, što se događalo uporedo sa njima ili nakon njih. Naime, ako historiji oduzmemos

raspravljanje o tome zašto, kako i radi čega je učinjeno to što je učinjeno, i da li je ishod bio logičan, ono što je deklamacija koja ne podučava, ona trenutno zabavlja, ali za ubuduće ne pruža nikakvu korist.”)

III, 32: ἢι καὶ τοὺς ὑπολαμβάνοντας δύσκτητον εἶναι καὶ δυσανάγνωστον τὴν ἡμετέραν πραγματείαν διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος τῶν βύβλων ἀγνοεῖν νομιστέον. πόσω γὰρ ῥᾶόν ἔστι καὶ κτήσασθαι καὶ διαναγνῶναι βύβλους τετταράκοντα καθαπερανεὶ κατὰ μίτον ἔξυφασμένας καὶ παρακολουθῆσαι σαφῶς ταῖς μὲν κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν καὶ Λιβύην πράξειν ἀπὸ τῶν κατὰ Πύρρον [καὶ Τίμαιον συγγραφέων καὶ καιρῶν ἐξηγήσεως] εἰς τὴν Καρχηδόνος ἄλωσιν, ταῖς δὲ κατὰ τὴν ἄλλην οἰκουμένην ἀπὸ τῆς Κλεομένους τοῦ Σπαρτιάτου φυγῆς κατὰ τὸ συνεχὲς μέχρι τῆς Ἀχαιῶν καὶ Ρωμαίων περὶ τὸν Ἰσθμὸν παρατάξεως, ἥ τὰς τῶν κατὰ μέρος γραφόντων συντάξεις ἀναγινώσκειν ἥ κτᾶσθαι; χωρὶς γὰρ τοῦ πολλαπλασίους αὐτὰς ὑπάρχειν τῶν ἡμετέρων ὑπομνημάτων, οὐδὲ καταλαβεῖν ἐξ αὐτῶν βεβαίως οὐδὲν οἴόν τε τοὺς ἀναγινώσκοντας, πρῶτον μὲν διὰ τὸ τοὺς πλείστους μὴ ταῦτα περὶ τῶν αὐτῶν γράφειν, εἴτα διὰ τὰς καταλλήλους τῶν πράξεων παραλείπειν, ὧν ἐκ παραθέσεως συνθεωρουμένων καὶ συγκρινομένων ἀλλοιοτέρας ἔκαστα τυγχάνει δοκιμασίας τῆς κατὰ μέρος διαλήψεως, τῶν δὲ κυριωτάτων μηδὲ ψαύειν αὐτοὺς δύνασθαι τὸ παράπαν. ἀκμὴν γάρ φαμεν ἀναγκαιότατα μέρη τῆς ἴστορίας εἶναι τὰ τ’ ἐπιγινόμενα τοῖς ἔργοις καὶ τὰ παρεπόμενα καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὰς αἰτίας. (“Oni koji misle da se moje djelo teško nabavlja i teško čita zbog broja i opširnosti knjiga, sigurno su velike neznanice. Naime, koliko je lakše i nabaviti i pročitati četrdeset knjiga koje kao da su protkane jednom niti, i tako dobiti jasan pregled događaja u Italiji, na Siciliji i u Libiji od vremena Pirove vladavine do pada Kartagine, a u ostalom dijelu svijetu od progonstva Spartijata Kleomena do bitke Ahajaca i Rimljana na Istru, nego čitati i nabavljati djela pisaca koji pišu o pojedinim događajima, zemljama ili ljestvostima. Ne samo da su te knjige višestruko duže od moje, već čitaoci iz njih ne mogu steći nikakvo sigurno znanje. Prvo, zato što većina o istim stvarima ne piše na isti način, drugo, zato što izostavljaju savremene događaje uz čiju pomoć se, kada se stave pored onih koji se opisuju, pa se onda posmatraju i upoređuju, dolazi do drugačijeg suda o svakom događaju nego kada se pojedinačno procjenjuje. I treće, što nisu u stanju ni da se dotaknu onoga što je u svemu najvažnije. Naime, ja mislim da su najvažniji dijelovi historije posljedice događaja, prateće okolnosti i, prije svega, uzroci.”)

XXXVI, 1: ἀλλ’ οὕτε τοῖς πολιτικοῖς ἀνδράσιν οἵμαι πρέπειν πρὸς πᾶν τὸ προτεθὲν διαβούλιον εύρησιλογεῖν καὶ διεξοδικοῖς χρῆσθαι λόγοις, ἀλλ’ ἀεὶ τοῖς ἀρμόζουσι πρὸς τὸν ὑποκείμενον καιρόν, οὕτε τοῖς ἴστοριογράφοις ἐμμελετᾶν

τοῖς ἀκούουσιν οὐδ' ἐναποδείκνυσθαι τὴν αὐτῶν δύναμιν, ἀλλὰ τὰ κατ' ἀλήθειαν ῥηθέντα καθ' ὅσον οἶόν τε πολυπραγμονήσαντας διασαφεῖν, καὶ τούτων τὰ καιριώτατα καὶ πραγματικώτατα. (“Međutim, smatram da ni političarima ne dolikuje da za svaku raspravu izmišljaju sve moguće argumente i drže opširne govore, nego da kažu samo ono što odgovara situaciji, a isto tako ni historičari ne treba da se vježbaju na slušaocima i prikazuju im svoje sposobnosti, nego treba da sprovedu što pažljivija istraživanja i da iznesu ono što je zaista bilo rečeno, i to samo najvažnije i odlučujuće momente.”)

XXXVIII, 4: καίτοι τινὲς Ἰσως ἐπιτιμήσουσιν ἡμῖν ώς φιλαπεχθῶς ποιουμένοις τὴν γραφήν, οἵς καθῆκον ἦν μάλιστα πάντων περιστέλλειν τὰς τῶν Ἑλλήνων ἀμαρτίας. ἐγὼ δ' οὕτε φίλον οὐδέποτ' ἄν ύπολαμβάνω γνήσιον νομισθῆναι παρὰ τοῖς ὄρθως φρονοῦσι τὸν δεδιότα καὶ φοβούμενον τοὺς μετὰ παρρησίας λόγους, καὶ μὴν οὐδὲ πολίτην ἀγαθὸν τὸν ἐγκαταλείποντα τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἐσομένην ὑπ' ἐνίων προσκοπὴν παρ' αὐτὸν τὸν καιρόν: συγγραφέα δὲ κοινῶν πράξεων οὐδ' ὅλως ἀποδεκτέον τὸν ἄλλο τι περὶ πλείονος ποιούμενον τῆς ἀληθείας. ὅσω γάρ εἰς πλείους διατείνει καὶ ἐπὶ πλείω χρόνον ἡ διὰ τῶν ὑπομνημάτων παράδοσις τῶν πρὸς καιρὸν λεγομένων, τοσούτῳ χρὴ μᾶλλον καὶ τὸν γράφοντα περὶ πλείστου ποιεῖσθαι τὴν ἀλήθειαν καὶ τοὺς ἀκούοντας ἀποδέχεσθαι τὴν τοιαύτην αἵρεσιν. κατὰ μὲν γὰρ τοὺς τῶν περιστάσεων καιροὺς καθήκει βοηθεῖν τοὺς Ἑλληνας ὅντας τοῖς Ἑλλησι κατὰ πάντα τρόπον, τὰ μὲν ἀμύνοντας, τὰ δὲ περιστέλλοντας, τὰ δὲ παραιτούμένους τὴν τῶν κρατούντων ὄργήν: ὅπερ ἡμεῖς ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐποιήσαμεν ἀληθινῶς: τὴν δ' ύπερ τῶν γεγονότων τοῖς ἐπιγινομένοις διὰ τῶν ὑπομνημάτων παράδοσιν ἀμιγῆ παντὸς ψεύδους ἀπολείπεσθαι χάριν τοῦ μὴ ταῖς ἀκοαῖς τέρπεσθαι κατὰ τὸ παρὸν τοὺς ἀναγινώσκοντας, ἀλλὰ ταῖς ψυχαῖς διορθοῦσθαι πρὸς τὸ μὴ πλεονάκις ἐν τοῖς αὐτοῖς διασφάλλεσθαι. καὶ περὶ μὲν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον ἡμῖν εἰρήσθω. (“Međutim, ja mislim da se onaj koji se plaši i izbjegava otvoreno iznošenje mišljenja nikada ne može smatrati pravim prijateljem među pametnim ljudima, kao što ni onaj koji izbjegava istinu da bi trenutno nekoga uvrijedio ne može biti dobar građanin. Što se tiče pisca političke historije, njemu na prvom mjestu mora neizostavno biti istina. Koliko pisaca tradicije stiže do više ušiju i duže traje od riječi izgovorenih u određenoj situaciji, toliko je dužnost pisca da mu istina bude važnija od svega, a dužnost čitalaca da prihvataju ovakvo opredjeljenje. U opasnim i teškim vremenima Heleni su dužni da se na svaki način međusobno pomažu. Da brane jedni druge, prikrivaju greške svojih zemljaka i smiruju gnjev pobjednika, što sam ja iskreno činio dok stvari još nisu bile gotove. Međutim, pisana tradicija je dužna da potomcima preda takav izvještaj o događajima koji će biti očišćeni od svake laži, i u kome čitaoci neće naći

samo trenutnu zabavu, nego nauk o tome kako da postanu bolji ljudi i izbjegnu ponavljanje istih grešaka. Toliko o ovom problemu.”)

PREDRIMSKA ITALIJA

Aristotel

Politica, VII, 1329b: φασὶ γὰρ οἱ λόγιοι τῶν ἐκεῖ κατοικούντων Ἰταλόν τινα γενέσθαι βασιλέα τῆς Οἰνωτρίας, ἀφ' οὗ τό τε ὄνομα μεταβαλόντας Ἰταλοὺς ἀντ' Οἰνωτρῶν κληθῆναι καὶ τὴν ἀκτὴν ταύτην τῆς Εὐρώπης Ἰταλίαν τούτονα λαβεῖν, ὅση τετύχηκεν ἐντὸς οὗσα τοῦ κόλπου τοῦ Σκυλλητικοῦ καὶ τοῦ Λαμητικοῦ: ἀπέχει δὲ ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων ὀδὸν ἡμισείας ἡμέρας. τούτον δὴ λέγουσι τὸν Ἰταλὸν νομάδας τοὺς Οἰνωτροὺς ὄντας ποιῆσαι γεωργούς, καὶ νόμους ἄλλους τε αὐτοῖς θέσθαι καὶ τὰ συσσίτια καταστῆσαι πρῶτον: διὸ καὶ νῦν ἔτι τῶν ἀπ' ἐκείνου τινὲς χρῶνται τοῖς συσσιτίοις καὶ τῶν νόμων ἐνίοις. ὥκουν δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Τυρρηνίαν Ὀπικοὶ καὶ πρότερον καὶ νῦν καλούμενοι τὴν ἐπωνυμίαν Αὔσονες, τὸ δὲ πρὸς τὴν Ιαπυγίαν καὶ τὸν Ιόνιον Χῶνες, τὴν καλούμενην Σύρτιν: ἥσαν δὲ καὶ οἱ Χῶνες Οἰνωτροὶ τὸ γένος. ἡ μὲν οὖν τῶν συσσιτίων τάξις ἐντεῦθεν γέγονε πρῶτον, (“Prema historičarima, jedan od naseljenika tamo /misli se na Italiju op. S.M./, izvjesni Ital, postao je kralj Oenotrije i po njemu su oni uzeli ime Italijani umjesto onog Oenotrijanci i ime Italija je dato kompletnom europskom rtu koji se nalazi između zaliva Skiletija i zaliva Lametus, koji su pola dana putovanja odvojeni. To je bio ovaj Ital koji je prema tradiciji preveo Oenotrijance sa pastirskog načina života na zemljoradnju i dao im različite propise, postajući prvi koji su ustanovili sustav zajedničkih objeda. Dakle, zajednički objedi i neki od njegovih zakona se još uvijek održavaju od nekih od njegovih nasljednika čak i danas. Naseljenici u pravcu Tirenije su bili Opici, koji danas kao u ranijim vremenima nose naziv Ausona. Regija prema Japigiji i Jonskom zalivu, zvana Syrtis, je bila naseljena sa Honima, koji su takođe bili Oenotrijanci po rasi/porijeklu/etničkoj pripadnosti. To je od ove zemlje da je sustav zajedničkih objeda imao svoje porijeklo.”)

Dionizije iz Halikarnasa

(A.R. I, 11, 1-12, 2): εἰ δ' ἔστιν ὁ τούτων λόγος ὑγιής, οὐκ ἀν ἐτέρου τινὸς εἴησαν ἄποικοι γένους ἢ τοῦ καλούμενου νῦν Ἀρκαδικοῦ. πρῶτοι γὰρ Ἐλλήνων οὗτοι περαιωθέντες τὸν Ιόνιον κόλπον ὡκησαν Ἰταλίαν, ἄγοντος αὐτοὺς Οἰνώτρου τοῦ Λυκάονος ἦν δὲ πέμπτος ἀπό τε Αἴζειοῦ καὶ Φορωνέως τῶν πρώτων ἐν Πελοποννήσῳ δυναστευσάντων. Φορωνέως μὲν γὰρ Νιόβη γίνεται: ταύτης δὲ

νίδος καὶ Διὸς, ὡς λέγεται, Πελασγός: Αἴζειοῦ δὲ νίδος Λυκάων: τούτου δὲ Δηιάνειρα θυγάτηρ: ἐκ δὲ Δηιανείρας καὶ Πελασγοῦ Λυκάων ἔτερος: τούτου δὲ Οἰνωτρος, ἐπτακαίδεκα γενεαῖς πρότερον τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων. ὁ μὲν δὴ χρόνος, ἐν ᾧ τὴν ἄποικίαν ἔστειλαν Ἕλληνες εἰς Ἰταλίαν, οὗτος ἦν. ἀπανέστη δὲ τῆς Ἐλλάδος Οἰνωτρος οὐκ ἀρκούμενος τῇ μοίρᾳ: δύο γὰρ καὶ εἴκοσι παίδων Λυκάονι γενομένων εἰς τοσούτους ἔδει κλήρους νεμηθῆναι τὴν Ἀρκάδων χώραν. ταύτης μὲν δὴ τῆς αἰτίας ἐνεκα Πελοπόννησον Οἰνωτρος ἐκλιπὼν καὶ κατασκευασάμενος ναυτικὸν διαιρεῖ τὸν Ιόνιον πόντον καὶ σὺν αὐτῷ Πευκέτιος τῶν ἀδελφῶν εἰς. εἴποντο δὲ αὐτοῖς τοῦ τε οἰκείου λαοῦ συχνοί, πολυάνθρωπον γὰρ δὴ τὸ ἔθνος τοῦτο λέγεται κατ' ἀρχὰς γενέσθαι, καὶ τῶν ἄλλων Ἐλλήνων ὅσοι χώραν είχον ἐλάττω τῆς ίκανῆς. Πευκέτιος μὲν οὖν, ἐνθα τὸ πρῶτον ὡρμίσαντο τῆς Ἰταλίας, ὑπὲρ ἄκρας Ιαπυγίας ἐκβιβάσας τὸν λεών αὐτοῦ καθιδρύεται, καὶ ἀπ' αὐτοῦ οἱ περὶ ταῦτα τὰ χωρία οἰκοῦντες Πευκέτιοι ἐκλήθησαν. Οἰνωτρος δὲ τὴν πλειόν του στρατοῦ μοίραν ἀγόμενος εἰς τὸν ἔτερον ἀφικνεῖται κόλπον τὸν ἀπὸ τῶν ἐσπερίων μερῶν παρὰ τὴν Ἰταλίαν ἀναχεόμενον, ὃς τότε μὲν Αὔσόνιος ἐπὶ τῶν προσοικούντων Αὔσόνων ἐλέγετο, ἐπεὶ δὲ Τυρρηνοὶ θαλασσοκάτορες ἐγένοντο, μετέλαβεν ἦν ἔχει νῦν προσηγορίαν. εύρων δὲ χώραν πολλὴν μὲν εἰς νομάς, πολλὴν δὲ εἰς ἀρότους εὔθετον, ἔρημον δὲ τὴν πλείστην καὶ οὐδὲ τὴν οἰκουμένην πολυάνθρωπον, ἀνακαθήρας τὸ βάρβαρον ἐκ μέρους τινὸς αὐτῆς ὥκισε πόλεις μικρὰς καὶ συνεχεῖς ἐπὶ τοῖς ὅρεσιν, ὅπερ ἦν τοῖς παλαιοῖς τρόπος οἰκήσεως συνήθης. ἐκαλεῖτο δὲ ἡ τε χώρα πᾶσα πολλὴ οὖσα ὅσην κατέσχεν Οἰνωτρία, καὶ οἱ ἀνθρώποι πάντες ὅσων ἦρξεν Οἰνωτροι, τρίτην μεταλαβόντες ὀνομασίαν ταύτην. ἐπὶ μὲν γὰρ Αἴζειοῦ βασιλεύοντος Αἴζειοι ἐλέγοντο, Λυκάονος δὲ παραλαβόντος τὴν ἀρχὴν ἀπ' ἐκείνου αὗθις Λυκάονες ὠνομάσθησαν, Οἰνώτρου δὲ κομίσαντος αὐτοὺς εἰς Ἰταλίαν Οἰνωτροι χρόνον τινὰ ἐκλήθησαν. (“Ali, ako je šta oni govore istina, Aborigini ne bi mogli biti kolonija nijednog drugog naroda izuzev onoga koji se danas zove Arkađanima. Jer oni su bili prvi od svih Helena koji su prešli Jonski zaliv, pod vodstvom Oenotra, sina Likaona i smjestili se u Italiju. Ovaj Oenotr je bio peti /po redu op. S.M./ od Ezeja i Foroneja, koji su bili prvi kraljevi na Peloponesu. Nioba je bila kćerka Foroneja i Pelazg je bio sin Niobe i Zeusa. Govori se da je Likaon bio sin Ezeja, a Dejanira je bila kćerka Likaona. Dejanira i Pelazg su bili roditelji drugoga Likaona /tako je Ezejev sin Likaon ovo- me Likaonu ustvari đed/, čiji sin Oenotr je rođen sedamnaest generacija² prije

² Nejasno je koliki period iznosi Dionizijeva vremenska odrednica “generacija” koju često koristi u svome djelu o počecima rimskog svijeta. U podatku I, 3, 5 on navodi da Rimska Država drži vrhovnu vlast u svijetu već sedam generacija do njegovog vremena, odnosno konkretno do 7. god. p.n.e. Sudeći po kontekstu teksta koji neposredno prethodi parafraziranom podatku, Dionizije iz Halikarnasa zadobijanje vrhovne rimske vlasti u svijetu datira sa rimskom pobjedom nad Makedonijom antigenidske dinastije. Samo nije jasno da li je Dionizije iz Halikarnasa misli na II. makedonski rat i rimsku pobjedu u bici kod

Trojanskog pohoda /rata op. S.M./. Tada je bilo vrijeme kada su Heleni poslali naseobinu u Italiju. Oenotr je napustio Grčku, jer je bio nezadovoljan sa svojim dijelom očevine /u smislu zemljšnjog posjeda op. S.M./. Likaon je imao 22 sina, i zato je bilo neophodno da se Arkadija podijeli u mnogo dijelova. Zbog ovih razloga je Oenotr napustio Peloponez, pripremio flotu i prešao Jonski zaliv /Jonsko more op. S.M./ sa Peuketijem, jednim od svoje braće. Oni su bili praćeni sa mnogima iz njihovog sopstvenog naroda (za koji se govori da je bio vrlo brojan u ranijim vremenima) i mnogim drugim Grcima koji su imali manje zemlje nego što im je bilo neophodno /za preživljavanje op. S.M./.³ Peuketije je iskrcao svoj narod iznad Japigijskog rta, koji je bio prvi dio Italije koji su oni dostigli i naselio ih tamo. I po njemu se stanovnici ovog područja nazvani Peuketi. Oenotr je sa većim dijelom ekspedicije došao u drugo more koje oplakuje zapadne oblasti duž obale Italije. Tada je to bilo zvano Ausonsko more, jer su Ausoni prebivali pokraj njega, ali nakon što su Tireni (Etrurci op. S.M.) postali gospodari mora, njegovo ime je promijenjeno u ono /Tirenko more op. S.M./ koje danas nosi. I nalazeći tamo mnogo zemlje pogodne za pašnjake i mnogo za obradu tla /zemljoradnju op. S.M./, a većim dijelom nenaseljenu, a čak i ako je bila naseljena, nije bila gusto /naseljena op. S.M./, on /Oenotr op. S.M. sa svojim ratnicima/ je očistio neke od tih barbara /misli se starosjedioca op. S.M./ i izgradio male gradove susjedne jedne drugima na planinama, što je bio uobičajeni način nastanjivanja koji su koristili drevni preci⁴. I cijela zemlja koju je on /Oenotr op. S.M./ zauzeo, koja je bila veoma prostrana, je nazvana Oenotria, a sav narod pod njegovim vodstvom je nazvan Oenotrijanci, što je bilo treće ime koje su oni nosili. Za vrijeme Ezeja su zvani Ezejanci, kada je Likaon naslijedio vladavinu /nazvani su op. S.M./ Likaonci, i nakon što ih je Oenotr vodio u Italiju, oni su uskoro nazvani Oenotrijanci.”) Dionizije se za podatke o Oenotrijancima poziva i na Sofokla i njegovu dramu *Triptolemus, te citira Antioha iz Sirakuze*⁵ (I, 12, 3): Ἀντίοχος Ξενοφάνεος τάδε

Kinoskefale 197. god. p.n.e. ili na III. makedonski rat i rimsku pobjedu u bici kod Pidne 168. god. p.n.e. U prvom slučaju bi “generacija” iznosila cc 27 godina, a u drugom slučaju “generacija” bi iznosila cc 23 godine. Po ovome računu, legendarna seoba Oenotra i njegovog naroda u južnu Italiju bi se desila u drugoj polovici XVII. st. p.n.e. ili prvoj polovici XVI. st. p.n.e.

³ Iz ovoga Dionizijevog opisa jasno je da je riječ o jednoj prilično značajnoj seobi sa krajnjeg juga Balkana na jug Apeninskog poluotoka koja se zbila nekada u brončanom dobu, i da su njeni uzroci bili primarno iznimna prenaseljanost južnih oblasti Balkana koje su se uslijed značajnog civilizacijskog prijeloma u toku ranoga i srednjeg brončanog doba, uvjetovanog utjecajima minojske i drugih istočnomediterskih civilizacija, doba i općekulturološki i populaciono značajno razvijale i uvećavale. Povećanje broja stanovnika na području koje ima dosta ograničene resurse i raspoložive površine (i za obradu i za prebivanje), uvjetovali su seobe, odnosno izljevanje viška populacije. I u tome kontekstu treba promatrati i Oenotrovu seobu.

⁴ Opis odgovora tipu gradinskog naselja, što je uobičajena forma naseobine u metalnom dobu.

⁵ Antioh iz Sirakuze je živio u drugoj polovici V. st. p.n.e. i napisao je “Historiju Sicilije” (ή τῶν Σικελικῶν ιστορία) u devet knjiga, “Naseljavanje Italije” (Ἴταλιας οἰκισμός). Njegova djela sačuvana su

συνέγραψε περὶ Ἰταλίης ἐκ τῶν ἀρχαίων λόγων τὰ πιστότατα καὶ σαφέστατα: τὴν γῆν ταύτην, ἥτις νῦν Ἰταλίη καλεῖται, τὸ παλαιὸν εἶχον Οἴνωτροι. ἐπειτα διεξελθὼν ὃν τρόπον ἐπολιτεύοντο, καὶ ὡς βασιλεὺς ἐν αὐτοῖς Ἰταλὸς ἀνὰ χρόνον ἐγένετο, ἀφ' οὐ μετωνομάσθησαν Ἰταλοί, τούτου δὲ τὴν ἀρχὴν Μόργης διεδέξατο, ἀφ' οὐ Μόργητες ἐκλήθησαν, καὶ ὡς Σικελὸς ἐπιζεννωθεὶς Μόργητι ιδίαν πράττων ἀρχὴν διέστησε τὸ ἔθνος, ἐπιφέρει ταυτί: οὕτω δὲ Σικελοὶ καὶ Μόργητες ἐγένοντο καὶ Ἰταλίτες ἔόντες Οἴνωτροι. (“Antioh, sin Ksenofana, napisao je ovaj izvještaj o Italiji koji obuhvata sve što je najvjerojatnije i najizvjesnije od drevnih priča. Ova zemlja koja je sada nazvana Italija, je bila nekada posjednuta od Oenotrijanaca. Zatim on /misli se na Antioha op. S.M./ priopovjeda na koji način se njima vladalo i kaže da je tijekom vremena Ital postao njihov kralj, nakon koga su oni nazvani Itali. Ovaj čovjek je bio naslijeden od Morgesa, nakon koga su oni nazvani Morgeti i da Sikel, bijahu primljen kao gost od Morgesa i preuzevši kraljevstvo za sebe, podijelio je narod. Nakon čega on /misli se na Antioha op. S.M./ dodaje sljedeće riječi: Tako su oni koji su bili Oenotrijanci postali Sikuli, Morgeti i Itali.”) Dionizije (A.R. I, 13, 1-2) se u opisu Oenotrijanaca poziva i na ranoga historičara Ferekida⁶ iz Atene, pa ga tako citira: καὶ Οἴνωτρος, ἀφ' οὐ Οἴνωτροι καλέονται οἱ ἐν Ἰταλίῃ οἰκέοντες, καὶ Πευκέτιος, ἀφ' οὐ Πευκέτιοι καλέονται οἱ ἐν τῷ Ιονίῳ κόλπῳ. (“I Oenotr, po kojem su nazvani Oenotrijanci koji žive u Italiji, i Peuketije, po kojem su nazvani Peuketi koji žive na Jonskom moru /misli se na italijanskoj obali Jadranškoj i Jonskog mora op. S.M./.”). Dionizije iz Halikarnasa i kasnije u 35. poglavljju prve knjige govori o Oenotrijancima i porijeklu imena Italija: Ἰταλία δὲ ἀνὰ χρόνον ὀνομάσθη ἐπ' ἀνδρὸς δυνάστου ὄνομα Ἰταλοῦ. τοῦτον δέ φησιν Ἀντίοχος ὁ Συρακούσιος ἀγαθὸν καὶ σοφὸν γεγενημένον καὶ τῶν πλησιοχώρων τοὺς μὲν λόγοις ἀναπειθοντα, τοὺς δὲ βίᾳ προσαγόμενον, ἀπασαν ὑφ' ἔαυτῷ ποιήσασθαι τὴν γῆν ὅση ἐντὸς ἦν τῶν κόλπων τοῦ τε Ναπητίου καὶ τοῦ Σκυλλητίου: ἦν δὴ πρώτην κληθῆναι Ἰταλίαν ἐπὶ τοῦ Ἰταλοῦ. ἐπεὶ δὲ ταύτης καρτερὸς ἐγένετο καὶ ἀνθρώπους πολλοὺς εἶχεν ὑπηκόους αὐτῷ, αὐτίκα τῶν ἔχομένων ἐπορέγεσθαι καὶ πόλεις συνάγεσθαι πολλάς: εἶναι δ' αὐτὸν Οἴνωτρον τὸ γένος. Ἐλλάνικος δὲ ὁ Λέσβιός φησιν Ἡρακλέα τὰς Γηρυόνου βοῦς ἀπελαύνοντα εἰς Ἀργος, ἐπειδὴ τις αὐτῷ δάμαλις ἀποσκιρτήσας τῆς ἀγέλης ἐν Ἰταλίᾳ ἐόντι ἦδη φεύγων διῆρε τὴν ἀκτὴν καὶ τὸν μεταξὺ διανηξάμενος πόρον τῆς θαλάττης εἰς Σικελίαν ἀφίκετο, ἐρόμενον ἀεὶ τοὺς ἐπιχωρίους καθ' οὓς ἐκάστοτε γίνοιτο διώκων τὸν δάμαλιν, εἴ

samo u fragmentima kod kasnijih pisaca, između ostalog i kod Tukidida, Aristotela, Diodora, Dionizija iz Halikarnasa, Strabona, Pausanije itd.

⁶ Ferekid iz Lerosa ili iz Atene (Φερεκύδης; živio sredinom V. st. p.n.e.) je bio helenski mitograf, logograf i historičar. Njegova djela su: Historija Lerosa (Περὶ Λέρου), O Ifigeniji (Περὶ Ιφιγενείας), O Dionizijevim festivalima (Περὶ τῶν Διονύσου ἐορτῶν), Genealogije bogova i heroja.

πη τις αὐτὸν ἑωρακώς εἴη, τῶν τῆδε ἀνθρώπων Ἐλλάδος μὲν γλώττης ὀλίγα συνιέντων, τῇ δὲ πατρίῳ φωνῇ κατὰ τὰς μηνύσεις τοῦ ζῷου καλούντων τὸν δάμαλιν οὐίτουλον, ὥσπερ καὶ νῦν λέγεται, ἐπὶ τοῦ ζῷου τὴν χώραν ὄνομάσαι πᾶσαν ὅσην ὁ δάμαλις διῆλθεν Οὐίτουλίαν. μεταπεσεῖν δὲ ἀνὰ χρόνον τὴν ὄνομασίαν εἰς τὸ νῦν σχῆμα οὐδὲν θαυμαστόν, ἐπεὶ καὶ τῶν Ἑλληνικῶν πολλὰ τὸ παραπλήσιον πέπονθεν ὄνομάτων. πλὴν εἴτε ὡς Ἀντίοχός φησιν ἐπ’ ἀνδρὸς ἡγεμόνος, ὅπερ ἵσως καὶ πιθανώτερόν ἐστιν, εἴθ’ ὡς Ἐλλάνικος οἴεται ἐπὶ τοῦ ταύρου τὴν ὄνομασίαν ταύτην ἔσχεν, ἐκεῖνό γε ἐξ ἀμφοῖν δῆλον, ὅτι κατὰ τὴν Ἡρακλέους ἡλικίαν ἡ μικρῷ πρόσθεν οὔτως ὠνομάσθη. τὰ δὲ πρὸ τούτων Ἑλληνες μὲν Ἐσπερίαν καὶ Αὐσονίαν αὐτὴν ἐκάλουν, οἱ δὲ ἐπιχώριοι Σατορνίαν, ὡς εἴρηται μοι πρότερον. (“Tokom vremena zemlja /koja se ranije zvala Saturnija op. S.M./ je nazvana je Italija, po vladaru po imenu Ital. Ovaj čovjek, po Antiohu iz Sirakuze, je i bio i mudar i dobar knez, i uvjerenjem nekih od svojih susjeda argumentima i potčinjavanjem ostalih silom, on se učinio gospodarem sve zemlje koja leži između Napetinskog /danас Golfo di Sant’Eufemia op. S.M./ i Skiletinskog zaliva /da-nas Golfo di Squillace op. S.M. / što je bila prva zemlja /u smislu južno od tjesnaca koji povezuje ova dva zaliva op. S.M./, on /Antioh iz Sirakuze op. S.M./ kaže, da se zvala Italija po Italiju. I kada je on sam posjedovao ovo područje i imao mnogo podanika, on je odmah poželio i susjedne narode i doveo je mnoge zajednice⁷ pod svoju vlast. On /Antioh iz Sirakuze op. S.M./ dalje govori da je Ital bio po rođenju Oenotrijanac. Ali Helanik sa Lezbosa govori da je kada je Herakle gonio Gerionovo stado u Argos i došao u Italiju, tele pobeglo iz stada i u svome bjekstvu je latalo cijelom dužinom obale i onda plivajući preko morskog prelaza, došlo na Siciliju. Herakle, slijedeći tele, ispitivao je stanovnike gdje god bi došao da li ga /tele op. S.M./ je bilo ko video, i kada su stanovnici otoka /Sicilije op. S.M./, koji su slabo razumjeli helenski /jezik. op. S.M./ i koristili svoj sopstveni govor kada su spominjali životinju /misli se na tele op. S.M./, zvali su je *vitulus* (riječ po kojoj je još uvijek poznata), on /Herakle op. S.M./ je sjećajući se teleta, nazvao svu tu zemlju kojom je lutao *Vitulia*. I zato ne začuđuje da se ime /Apeninskog poluotoka op. S.M./ mijenjalo vremenom do sadašnje forme, pošto i mnoga helenska imena, takođe imaju sličnu sudbinu. Ali bez obzira da li je, kako Antioh kaže, zemlja dobila ime po vladaru, što je vjerojatnije, ili kako Helanik vjeruje, od junca, ipak je očigledno iz oba ova izvještaja da je ime /Italija op. S.M./ dobila u Heraklovo ime, ili nešto ranije. Prije toga je bila zvana Hesperijska i Ausonija od Helena i Saturnija od domorodaca, kako sam ja već istakao.”)

⁷ Dionizije iz Halikarnasa koristi termin “polisi”, za koji u ovom brončanodobnom kontekstu je bolje prevesti na naš jezik kao zajednice, a ne kao gradovi.

Strabon

V, 1, 1: οἱ γὰρ παλαιοὶ τὴν Οἰνωτρίαν ἐκάλουν Ἰταλίαν ἀπὸ τοῦ Σικελικοῦ πορθμοῦ μέχρι τοῦ Ταραντίνου κόλπου καὶ τοῦ Ποσειδωνίατου διήκουσαν (“Staris uobičavali zvati samo Oenotriju Italijom, iako se pružala od sicilskog tjesnaca pa samo do tarentinskog zaliva i posejdonijskog zaliva.”) Strabon (VI, 1, 2): πρὶν δὲ τοὺς Ἐλληνας ἐλθεῖν οὐδ’ ἥσαν πω Λευκανοί, Χῶνες δὲ καὶ Οἰνωτροὶ τοὺς τόπους ἐνέμοντο. τῶν δὲ Σαυνιτῶν ἀυχθέντων ἐπὶ πολὺ καὶ τοὺς Χῶνας καὶ τοὺς Οἰνωτροὺς ἐκβαλόντων, Λευκανοὺς δ’ εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀποικισάντων.. (“Prije nego što su Heleni došli /misli se na osnivanje apoikija u južnoj Italiji u arhajsko doba u VIII. i VII. st. p.n.e. op. S.M./, Lukanci nisu još ni postojali, i ova područja /južna Italija op. S.M./ su bila naseljena Honesima i Oenotrijancima. Ali nakon što je Samnitima značajno narasla moć, oni su protjerali Honesse i Oenotrijance, i postavili naseobinu Lukanaca u ovom dijelu Italije.”) Strabon (VI, 1, 4): τὴν δὲ ἔξῆς παραλίαν Βρέττιοι μέχρι τοῦ Σικελικοῦ κατέχουσι πορθμοῦ σταδίων πεντήκοντα καὶ τριακοσίων ἐπὶ τοῖς χιλίοις. φησὶ δὲ Ἀντίοχος ἐν τῷ περὶ τῆς Ἰταλίας συγγράμματι ταύτην Ἰταλίαν κληθῆναι καὶ περὶ ταύτης συγγράφειν, πρότερον δὲ οἱ Οἰνωτρίαν προσαγορεύεσθαι. ὅριον δὲ αὐτῆς ἀποφαίνει πρὸς μὲν τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει τὸ αὐτὸν ὅπερ καὶ τῆς Βρεττανῆς ἔφαμεν, τὸν Λάον ποταμόν, πρὸς δὲ τῷ Σικελικῷ τὸ Μεταπόντιον. τὴν δὲ Ταραντίνην, ἡ συνεχῆς τῷ Μεταποντίῳ ἐστίν, ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας ὄνομάζει, Ἰαπυγας καλῶν. ἔτι δὲ ἀνώτερον Οἰνωτρούς τε καὶ Ἰταλούς μόνους ἔφη καλεῖσθαι τοὺς ἐντὸς τοῦ ισθμοῦ πρὸς τὸν Σικελικὸν κεκλιμένους πορθμόν. ἔστι δὲ αὐτὸς ὁ ισθμὸς ἐκατὸν καὶ ἔξηκοντα στάδιοι μεταξὺ δυεῖν κόλπων, τοῦ τε Ἰππωνιάτου, ὃν Ἀντίοχος Ναπητίνον εἴρηκε, καὶ τοῦ Σκυλλητικοῦ. περίπλους δὲ ἔστι τῆς ἀπολαμβανομένης χώρας πρὸς τὸν πορθμὸν ἐντὸς στάδιοι δισχίλιοι. μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκτείνεσθαι φησὶ τούνομα καὶ τὸ τῆς Ἰταλίας καὶ τὸ τῶν Οἰνωτρῶν μέχρι τῆς Μεταποντίνης καὶ τῆς Σειρίτιδος: οἰκήσαι γὰρ τοὺς τόπους τούτους Χῶνας, Οἰνωτρικὸν ἔθνος κατακοσμούμενον, καὶ τὴν γῆν ὄνομάσαι Χώνην. (“Primorje koje dolazi nakon Lukanije, pa ide do Sicilijanskog moreuza /misli se na Mesinski kanal, prolaz op. S.M./ u razdaljini od 1350 stadija, je naseljeno sa Brutima. Prema Antiohu i njegovo raspravi O Italiji, ova teritorija (i to je područje za koje on kaže da ga opisuje) je nekada bilo zvano Italija, iako je u ranijim vremenima bilo zvano Oenotria. I on označava njene granice, prvo na Tirenskom moru, istu granicu koju sam ja označio za Brute, rijeku Laüs, a na drugom mjestu, na Sicilskom moru, Metapont. Ali za zemlju Tarentinaca, koja graniči sa Metapontom, on je imenuje kao da je van Italije, i naziva njene stanovnike Japigima. I u još daljim vremenima, prema njemu, imena

Itali i Oenotrijanci su se odnosila samo na narod na onoj strani tjesnaca u zemlji koja nagnje prema Sicilijanskom moreuzu. Sam tjesnac, 160 stadija širok, leži između dva zaliva i to Hiponijatskog – koji Antioh naziva Napetinski /danas Golfo di Sant'Eufemia op. S.M./ – i Skiletikskog /danas Golfo di Squillace op. S.M./. Obalno putovanje oko područja između tjesnaca i moreuza je 2000 stadija. Nakon ovoga, on /misli se na Antioha iz Sirakuze op. S.M./ kaže da se i ime Italija i ono od Oenotrijanaca dalje proširilo sve do teritorije Metaponza i Sirisa, jer su – on dodaje – Honesi, dobro uređeno oenotrijansko pleme, uspostavili svoje prebivalište u ovim područjima i nazvali zemlju Hona.”) Strabon (VI, 1, 5): φασὶ δὲ καὶ βασίλειόν ποτε γενέσθαι τῶν Οἰνωτρικῶν βασιλέων τὴν Πανδοσίαν. (“Govori se da je Pandosija⁸ nekada bila prijestolnica oenotrijanskih kraljeva.”) Strabon (VI, 1, 6): Ἀντίοχος δὲ τὸ παλαιὸν ἄπαντα τὸν τόπον τοῦτον οἰκήσαι φησι Σικελοὺς καὶ Μόργητας, διᾶραι δὲ εἰς τὴν Σικελίαν ὕστερον ἐκβληθέντας ὑπὸ τῶν Οἰνωτρῶν. φασὶ δέ τινες καὶ τὸ Μοργάντιον ἐντεῦθεν τὴν προσηγορίαν ἀπὸ τῶν Μοργήτων ἔχειν. (“Prema Antiohu, Sikuli i Morgeti su u ranim vremenima naseljavali cijeli ovaj predio /područje oko Regija op. S.M./, ali su kasnije bili izbačeni od Oenotrijanaca, pa su prešli na Siciliju. Prema nekima, Morgantium takođe je uzeo svoje ime od Morgeta iz Regija.”) Strabon (VI, 1, 15): προσθήσειν τοῖς Ταραντίνοις τὸ Μεταπόντιον ἐν πλευραῖς οὖσι. πολεμοῦντας δὲ ὕστερον πρὸς τὸν Ταραντίνους καὶ τὸν οὐπερκειμένους Οἰνωτροὺς ἐπὶ μέρει διαλυθῆναι τῆς γῆς, ὥπερ γενέσθαι τῆς τότε Ἰταλίας ὅριον καὶ τῆς Ἰαπυγίας.. πειδὴ μέχρι τέλους ἐπεληλύθαμεν τὴν Οἰνωτρίαν, ἥνπερ καὶ Ἰταλίαν μόνην ὡνόμαζον οἱ πρότερον. (“I kada su kasnije Metaponjani bili u ratu sa Tarentincima i Oenotrijancima iz /kontinentalne op. S.M./ unutrašnjosti, pomirenje je ostvareno u odnosu na dio zemljišta, onaj dio koji je zaista označavao granicu između tadašnje Italije i Japigije... Ja sam prešao Oenotriju od početka do kraja, koji su samo narodi ranijih vremena zvali Italija.”)

⁸ Utvrda i rad u Brutiji.

STARI LACIJ

Hesiod,⁹

Teogonija, 1011-1016: Κίρκη δ', Ἡελίου θυγάτηρ Ὑπεριονίδαο, / γείνατ' Ὁδυσσῆος ταλασίφρονος ἐν φιλότητι / Ἀγριον ἡδὲ Λατίνον ἀμύμονά τε κρατερόν τε: / Τηλέγονον δ' ἄρ' ἔτικτε διὰ χρυσένην Ἀφροδίτην. / οἵ δή τοι μάλα τῆλε μυχῷ νήσων ιεράων / 1015 πᾶσιν Τυρσηνοῖσιν ἀγακλειτοῖσιν ἄνασσον. (“I Kirka, kćerka Helija, Hiperionovog sina, volila je postojanog Odiseja i dobila Agrija i Latina koji su bili bespriječni i snažni. Ona je takođe dobila dalje Telegona, voljom zlatne Afrodite. I oni su vladali nad čuvenim Tirenima, veoma daleko u zabačenosti svetih otoka.”) Hesiodov podatak da je Latin sin Odiseja i Kirke je neodrživ i sa samoga mitografskog kronološkog stajališta. Odisej i Kirka su se sastali neposredno nakon pada Troje, dok je Latin na kojeg nailazi Enej, isto nakon pada Troje, ne samo odrasla osoba, nego ima i kćerku dovoljno zrelu za udaju.¹⁰

Dionizije iz Halikarnasa

(A.R. I, 36, 1): ἔστι δέ τις καὶ ἔτερος λόγος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων μυθολογούμενος, ὃς πρὸ τῆς Διὸς ἀρχῆς ὁ Κρόνος ἐν τῇ γῇ ταύτῃ δυναστεύσειε, καὶ ὁ λεγόμενος ἐπ' ἐκείνου βίος ἄπασι δαψιλῆς ὅπόσοις ὥραι φύουσιν οὐ παρ' ἄλλοις μᾶλλον ἢ παρὰ σφίσι γένοιτο. (“Ima i druga legenda koja se odnosi na domoroce, po kojoj je prije vladavine Zeusa/Jupitera/Diva, Kron/Saturn bio gospodar ove zemlje i da je slavni način života za njegove vladavine, obilovao proizvodnjom svake sezone, i da niko nije više uživao od njih.”) I u poglavlju 38. prve knjige Dionizije iz Halikarnasa nastavlja govoriti kako su drevni stanovnici Italije smatrali tu zemlju posvećenu Saturnu, čija se vladavina pamti kao vrijeme sreće za čovječanstvo.

⁹ Hesiod (Ἡσίοδος, živio između cc 750. i 650. god. p.n.e.) je bio drevni helenski pjesnik. Imao je veliku ulogu u oblikovanju helenske civilizacije i religije. Antički pisci su citirali mnoge njegove radeve od kojih su tri sačuvana u cijelosti: “Ἐργα καὶ Ἡμέραι” (“Radovi i Dani”), Θεογονία (“Teogonija”) i Ἀσπὶς Ἡρακλέους (“Heraklov štit”), dok su od ostalih ostali samo fragmentarni ostaci.

¹⁰ U mitologiji se javljaju i verzije po kojima je Latin bio sin Telemaha (sina Odiseja i Kirke) ili sin Odiseja i jedne Hiperbojke.

Vergilije

Enejida, VIII, 319-325: *primus ab aetherio venit Saturnus Olympo / arma Iovis fugiens et regnis exsul ademptis./ is genus indocile ac dispersum montibus altis/ composuit legesque dedit, Latiumque vocari/ maluit, his quoniam latuisset tutus in oris./ aurea quae perhibent illo sub rege fuere / saecula: sic placida populos in pace regebat.* (“Tada iz kraljevstva svoga, od Jupitera izagnan boga,/ Saturn je došao s neba i s visova skupio ljude, mnogom ih učio čemu i digao svjetlost u svemu,/ zakone podao njima da reda i poretna bude, /zemlju je prozvao Lacij, jer zaklon je našao tude. / Sretna i mirna je bila kraljevanja njegovog vlada, / tako da razdoblje ono nazivaju zlatnim i sada.”)

Ovidije

Fasti, I, 235-238: *hac ego Saturnum memini tellure receptum / caelitibus regnis a Iove pulsus erat. /inde diu genti mansit Saturnia nomen/dicta quoque est Latium terra, latente deo.*

Maur Servije Honorat

Komentari na Enejidu, I, 6: *INFERRETQVE DEOS LATIO LATIUM DUPLEX EST, unum a Tiberi usque ad Fundos, aliud inde usque ad Vulturum. denique ipse dixit "veteresque Latini" ideo quia scit esse etiam novos, id est a Fundis usque ad Vulturum. Latium autem dictum est, quod illic Saturnus latuerit. Saufeius Latium dictum ait, quod ibi latuerant incolae, qui quoniam in cavis montium vel occultis caventessibi a feris beluis vel a valentioribus vel a tempestatibus habitaverint Cassei vocati sunt, quos posteri Aborigines cognominarunt, quoniam taliis ortos essere cognoscebant. ex quibus Latinos etiam dictos.* Maur Servije Honorat, Komentari na Enejidu, VIII, 322: *LEGESQVE DEDIT ATQUI DIXIT "haud vinclo nec legibus aequam"; sed intellegimus Saturnum dedisse leges, quibus adeo obtemperaverunt, ut iam itaper naturam sine legibus viverent. hunc sane deum et leges recipere et legibus praeesse docet antiquitas; nam ideo et acceptae a populo leges in aerario claudebantur, quoniam aerarium Saturno dicatum erat, ut hodieque aerarium Saturni dicitur. LATIVMQUE VOCARI MALVIT BENE 'maluit': nam et Saturnia dicta est, ut "et nomen posuit Saturnia tellus" et Vergilius Latium vult*

dici, quod illic Saturnus latuit fugiens Iovem. fabula nota est, quod Saturnus filios suos de Ope genitos voraverit, cum audisset a filio se regno esse pellendum, et quod ei uxori nato Iove lapidem pro infante obtulerit devorandum. Varro autem Latium dici putat, quod latet Italia inter praecipitia Alpium et Apennini. quidam ferunt a Latino dictum Latium, alii ipsum Latinum a Latio.

Silije Italik

VIII, 379: *...et quos pestifera Pomptini uligine campi... (...i Pontinske močvare koje stvaraju bolest).*

Marcijal

IV, 60: *ARDEA solstitio Castranaque rura petantur / qui que Cleonaeo sidere fervet ager, / cum Tiburtinas damnet Curiatius auras / inter laudatas ad Styga missus aquas, / 5 nullo fata loco possis excludere; cum mors / venerit, in medio Tibure Sardinia est.*

Seneka

Epistule, 105, 1: *Tu tamen sic audias censeo ista praecepta, quomodo si tibi prae- ciperem, qua ratione bonam valitudinem in Ardeatino tuereris.; Liv. VII, 38: An aequum esse deditios suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari aut in urbe insidentem labem crescentis in dies fenoris pati?* (“Zar je pravo da oni koji su se predali na milost i nemilost drugome uživaju ovo obilje i ovu ljepotu, a oni kao pobjednici da se bore protiv neimaštine na bolešljivoj i neplodnoj zemlji u okolini Rima, ili da u samom Rimu trpe strašan teret kamata koje rastu iz dana u dan.”)

Ciceron

O Republici, 2, 11: *...locumque delegit et fontibus abundantem et in regione pe- stilentii salubrem; colles enim sunt, qui cum perflantur ipsi tum adferunt umbram vallibus.*

Horacije

Epistule, I, 7: *Quinque dies tibi pollicitus me rure futurum, / Sextilem totum mendax desideror. Atqui, / si me uiuere uis sanum recteque valentem, / quam mihi das aegro, dabis aegrotare timenti, / 5 Maecenas, ueniam, dum ficus prima calorque / dissignatorem decorat lictoribus atris, / dum pueris omnis pater et matercula pallet. / Officiosaque sedulitas et opella forensis / adducit febris et testamenta resignat.* (“Pet nekih dana obrekoh da boravit ja ču na selu; bila je laž, jer me sektila / mjesec august op. S.M./ cijelog očekuješ željno. Ako hoćeš da živim u dobru zdravlju i snazi, kako mi bolesnu praštaš, i za zdravlje kada se bojim, prostit ćeš još, Mecenate, dok uz prve s pripekom smokve pogrebnik svečano crnih povede liktora pratnju, i dok za djecu svaki i otac i majčica blijede, pa se s udvornom službom i poslovima na Forumu dobija grozna ljuta i oporuke se štiju”.)

Frontin

O Akvaduktima, II, 88: *...et causae gravioris caeli quibus apud veteres urbis infamis aer fuit* (“...i uzroci nezdrave atmosfere koji su dali zraku Grada tako loše ime kod starih.”)

Plinije Stariji

(NH, III, 63-70) u svome popisu daje ne samo popis naselja, gradova i zajednica iz Staroga Lacija, nego i iz *Latium adiectum*: *Intus coloniae Capua, ab XL campo dicta, Aquinum, Suessa, Venafrum, Sora, Teanum Sidicinum cognomine, Nola; oppida Abellinum, Aricia, Alba Longa, Acerrani, Allifani, Atinates, Alterinates, Anagnini, Atellani, Aefulani, Arpinates, Auximates, Abellani, Alfaterni et qui ex agro Latino, item Hernico, item Labicano cognominantur, Bovillae, Caiatia, Casinum, Calenum, Capitulum Hernicum, Cereatini qui Mariani cognominantur, Corani a Dardano Troiano orti, Cubulterini, Castrimoenienses, Cingulani, Cabienses in monte Albano, Foropopulienses ex Falerno, Frusinates, Ferentinates, Freginates, Fabraterni Veteres, Fabraterni Novi, Ficolenses, Fregellani, Forum Appi, Forentani, Gabini, Interamnates Sucasini qui et Lirenates vocantur, Ilionenses, Lanivini, Norbani, Nomentani, Praenestini urbe quondam Stephane dicta, Privernates,*

Setini, Signini, Suessulani, Telesini, Trebulani cognomine Ballienses, Trebani, Tusculani, Verulani, Veleri, Ulubrenses, Urbanates superque Roma ipsa, cuius nomen alterum dicere nisi arcanis caerimoniarum nefas habetur optimaque et salutari fide abolitum enuntiavit Valerius Soranus luitque mox poenas. non alienum videtur inserere hoc loco exemplum religionis antiquae ob hoc maxime silentium institutae. namque diva Angerona, cui sacrificatur a. d. XII kal. Ian., ore obligato obsignatoque simulacrum habet. Urbem tris portas habentem Romulus reliquit aut, ut plurimas tradentibus credamus, IIII. moenia eius collegere ambitu imperatoribus censoribusque Vespasianis anno conditae DCCCXXVI m. p. XIII: CC, complexa montes septem. ipsa dividitur in regiones XIII, compita Larum CCLXV, eiusdem spatium mensura currente a miliario in capite Romani fori statuto ad singulas portas, quae sunt hodie numero XXXVII, ita ut XII portae semel numerentur praetereantur ex veteribus VII, quae esse desierunt, efficit passuum per directum XX: M: DCCLXV. ad extrema vero tectorum cum castris praetoriis ab eodem miliario per vicos omnium viarum mensura colligit paulo amplius LX p. quod si quis altitudinem tectorum addat, dignam profecto aestimationem concipiat fateaturque nullius urbis magnitudinem in toto orbe potuisse ei comparari. clauditur ab oriente aggere Tarquini Superbi, inter prima opere mirabili; namque eum muris aequavit qua maxime patebat aditu plano. cetera munita erat praecelsis muris aut abruptis montibus, nisi quod exspatiantia tecta multas addidere urbes. In prima regione praeterea fuere in Latio clara oppida Satircum, Pometia, Scaptia, Politorium, Tellena, Tifata, Caenina, Ficana, Crustumeria, Ameriola, Medullum, Corniculum, Saturnia ubi nunc Roma est, Antipolis quod nunc Ianiculum in parte Romae, Antemnae, Camerium, Collatia, Amitinum, Norbe, Sulmo, et cum iis carnem in monte Albano soliti accipere populi Albenses: Albani, Aesolani, Accienses, Abolani, Bubetani, Bolani, Cusuetani, Coriolani, Fidenates, Foreti, Hortenses, Latinenses, Longani, Manates, Macrales, Munienses, Numinienses, Olliculani, Octulani, Pedani, Poletaurini, Querquetulani, Sicanii, Sisolenses, Tolerienses, Tutienses, Vimitellari, Velienses, Venetulani, Vitellenses. ita ex antiquo Latio LIII populi interiere sine vestigiis. in Campano autem agro Stabiae oppidum fuere usque ad Cn. Pompeium L. Catonem cos. pr. kal. Mai., quo die L. Sulla legatus bello sociali id delevit, quod nunc in villam abiit. intercidit ibi et Taurania. sunt moreitnes Casilinae reliquiae. praeterea auctor est Antias oppidum Latinorum Apolas captum a L. Tarquinio rege, ex cuius praeda Capitulum is inchoaverit. a Surrentino ad Silerum amnem XXX m. p. ager Picentinus fuit Tuscorum, templo Iunonis Argivae ab Iasone condito insignis. intus oppidum Salerni, Picentia.

ETRURCI

Herodot

I, 94: Λυδοὶ δὲ νόμοισι μὲν παραπλησίοισι χρέωνται καὶ Ἑλληνές, χωρὶς ἥ ὅτι τὰ θήλεα τέκνα καταπορνεύουσι, πρῶτοι δὲ ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἔχρισαντο, πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο. φασὶ δὲ αὐτοὶ Λυδοὶ καὶ τὰς παιγνίας τὰς νῦν σφίσι τε καὶ Ἑλλησι κατεστέωσας ἐώντων ἔξευρημα γενέσθαι: ἄμα δὲ ταύτας τε ἔξευρεθῆναι παρὰ σφίσι λέγουσι καὶ Τυρσηνίην ἀποικίσαι, ὡδε περὶ αὐτῶν λέγοντες. ἐπὶ Ἀτυος τοῦ Μάνεω βασιλέος σιτοδείην ἴσχυρὴν ἀνὰ τὴν Λυδίην πᾶσαν γενέσθαι, καὶ τοὺς Λυδοὺς τέως μὲν διάγειν λιπαρέοντας, μετὰ δὲ ὡς οὐ παύεσθαι, ἄκεα δίζησθαι, ἄλλον δὲ ἄλλο ἐπιμηχανᾶσθαι αὐτῶν. ἔξευρεθῆναι δὴ ὡν τότε καὶ τῶν κύβων καὶ τῶν ἀστραγάλων καὶ τῆς σφαίρης καὶ τῶν ἀλλέων πασέων παιγνιέων τὰ εἴδεα, πλὴν πεσσῶν τούτων γάρ ὡν τὴν ἔξευρεσιν οὐκ οἰκηιοῦνται Λυδοί. ποιέειν δὲ ὡδε πρὸς τὸν λιμὸν ἔξευρόντας, τὴν μὲν ἐτέρην τῶν ἡμερέων παίζειν πᾶσαν, ἵνα δὴ μὴ ζητέοιεν σιτία, τὴν δὲ ἐτέρην σιτέεσθαι παυομένους τῶν παιγνιέων. τοιούτω τρόπῳ διάγειν ἐπ' ἔτεα δυῶν δέοντα εἴκοσι. ἐπείτε δὲ οὐκ ἀνιέναι τὸ κακὸν ἀλλ' ἔτι ἐπὶ μᾶλλον βιάζεσθαι οὕτω δὴ τὸν βασιλέα αὐτῶν δύο μοίρας διελόντα Λυδῶν πάντων κληρῶσαι τὴν μὲν ἐπὶ μόνῃ τὴν δὲ ἐπὶ ἔξόδῳ ἐκ τῆς χώρης, καὶ ἐπὶ μὲν τῇ μένειν αὐτοῦ λαγχανούσῃ τῶν μοιρέων ἐώντὸν τὸν βασιλέα προστάσσειν, ἐπὶ δὲ τῇ ἀπαλλασσομένῃ τὸν ἐώντον παῖδα, τῷ οὖνομα εἶναι Τυρσηνόν. λαχόντας δὲ αὐτῶν τοὺς ἐτέρους ἔξιέναι ἐκ τῆς χώρης καταβῆναι ἐς Σμύρνην καὶ μηχανήσασθαι πλοῖα, ἐς τὰ ἐσθεμένους τὰ πάντα ὅσα σφι ἦν χρηστὰ ἐπίπλοα, ἀποπλέειν κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν, ἐς δὲ ἔθνεα πολλὰ παραμεψαμένους ἀπικέσθαι ἐς Ὀμβρικούς, ἔνθα σφέας ἐνιδρύσασθαι πόλιας καὶ οἰκέειν τὸ μέχρι τοῦδε. ἀντὶ δὲ Λυδῶν μετονομασθῆναι αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ βασιλέος τοῦ παιδός, ὃς σφεας ἀνήγαγε, ἐπὶ τούτου τὴν ἐπωνυμίην ποιευμένους ὄνομασθῆναι Τυρσηνούς. Λυδοὶ μὲν δὴ ὑπὸ Πέρσησι ἐδεδούλωντο. (“Skoro svi običaja Liđana isti su kao helenski, izuzev onoga da se ženska djeca bave bludom. Ovi su se, koliko mi je poznato, prvi na svijetu počeli baviti trgovinom, i prvi su upotrebljavali i kovali zlatni i srebrni novac. Kažu da su sami Liđani pronašli igre koje postoje i kod njih i kod Helena. Priča se, takođe, da su ove igre pronašli onda kada se jedan dio Liđana iselio u Tirsenu. To je bilo ovako. Za vrijeme kralja Atisa, sina Manova, nastala je u cijeloj Lidiji strašna glad i Liđani su je neko vrijeme hrabro podnosili. Kasnije, međutim, kada je nije nikako prestajala, u nevolji dadnu se oni na posao oko pronalazaka.”)

I jedan dio je radio na ovom, a drugi na onom pronalasku. Tada je pronađena i jedna i druga vrsta kocke, pa lopte i sve druge igre, sem šaha, jer pronalazak ovoga Liđani ne pripisuju sebi. Kada su pronašli ove igre, oni su za vrijeme gladi radili ovo. Jedan cijeli dan bi provodili u igri da bi zaboravili na hranu, a drugoga dana bi jeli i ne bi se igrali. Ovako su živjeli punih osamnaest godina. Kada ovo zlo nije prestajalo, nego se još i znatno povećalo, podijeli njihov kralj narod na dva dijela i kockom odredi koji će od njih ostati u zemlji, a koji će morati da se iseli. Kocka je odredila da kralj ostane u zemlji i da vlada onima koji ostanu, a za vladara onih koji su se iseljavali odredila je njegovog sina koji se zvao Tirsen. Oni kojima je bilo određeno da napuste zemlju odu na morsku obalu u Smirnu i tamo sagrade brodove, pa pošto u njih natovare sve što im je bilo potrebno za plovidbu, rašire jedra i podu da traže život u novoj zemlji. I kada su prošli mnoge zemlje stigli su najzad u Umbriju, gdje su osnovali gradove gdje još i danas žive. Liđansko ime oni su promijenili i uzeli ime po kraljevu sinu koji ih je tamo i doveo, te se otada zovu Tirseni. A Liđani su poslije toga pali pod persijsko ropsstvo.”)

Vergilije

Po Enejidi VIII, 480; IX, 11; X, 157 (konkretno riječ je o stanovnicima Agile/Cere) su Etrurci “lidijski prastari narod”, “lidijsko ljudstvo”, “lidijsko pleme”.

Velej Paterkul

Teoriju o liđanskom, zapadnomaloazijskom porijeklu Etruraca prenosi i Velej Paterkul (I, 1): *Per haec tempora Lydus et Tyrrhenus fratres cum regnarent in Lydia, sterilitate frugum compulsi sortiti sunt, uter cum parte multitudinis patria decederet. Sors Tyrrhenum contigit. Pervectus in Italiam et loco et incolis et mari nobile ac perpetuum a se nomen dedit.* (“Kad su u to vrijeme braća Lid i Tiren kraljevali u Lidiji, natjerani nerodicom usjeva bacili su kocku tko će od njih s dijelom stanovnika napustiti domovinu. Kocka je zapala Tiren. Otplovivši u Italiju dao je po sebi plemenito i vječno ime i mjestu i stanovnicima i moru.”) Velej Paterkul seobu datira u period nakon Trojanskog rata, više – manje sukladno sa vladavinom Oresta (sina Agamemnona) u Miken i Peloponesu (otprilike bi to odgovaralo sredini XII. st. p.n.e.).

Livije

Livije (V, 33) o ranoj etrurskoj vlasti i eventualnoj etničkoj pripadnosti navodi sljedeće: *Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. Mari supero inferoque quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum [mare] ab Hatria, Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes, Graeci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ei in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Appenninum ad inferum mare, postea trans Appenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis, quae trans Padum omnia loca,–excepto Venetorum angulo qui sinum circumcolunt maris,–usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis, quos loca ipsa efferarunt ne quid ex antiquo praeter sonum linguae nec eum incorruptum retinerent.* (“Etrurska vlast se prije rimske prostirala daleko na kopnu i moru. Kolika im je bila moć pokazuju nazivi Gornjeg i Donjeg mora kojima je Italija opkoljena kao neko ostrvo, jer su italski narodi jedno zvali Toskansko po općem nazivu za narod, a drugo Hatrijatsko po etrurskoj koloniji Hatriji, dok su Grci ova mora nazivali Tirenskim i Adriatskim. Okrenuti prema jednom i drugom moru, Etrurci su naseljavali dvaput po 12 gradova, najprije sa ove strane Apenina, prema Donjem moru, a zatim isto toliko sa one strane Apenina, osnivajući onoliko kolonija koliko je prvobitno bilo gradova i one su držale sva mjesta od rijeke Po do Alpa, sem ugla što su ga držali Veneti koji su živjeli oko morskog zaliva. Alpski narodi su bez sumnje istoga porijekla / kao i Etrurci op. S.M./, naročito Reti koji su zbog prirode zla postali tako divlji da od starine nisu sačuvali ništa sem svoga govora, pa i to iskvareno.”)

Dionizije iz Halikarnasa

Dionizije iz Halikarnasa priču o Tirenima/Tirsenima/Etrurcima/Tuscima/Rasenima započinje sa poglavljima I, 26, 2-30, 5: οἱ δὲ τῶν ἐκλιπόντων τὴν χώραν Πελασγῶν κατασχόντες τὰς πόλεις ἄλλοι τε πολλοὶ ἥσαν, ὡς ἔκαστοι τισιν ἔτυχον διμοτέρμονας τὰς οἰκήσεις ἔχοντες, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα πλείστας τε καὶ ἀρίστας Τυρρηνοί. τοὺς δὲ Τυρρηνοὺς οἱ μὲν αὐτόχθονας Ἰταλίας ἀποφαίνουσιν, οἱ δὲ ἐπήλυδας: καὶ τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῖς ταύτην οἱ μὲν αὐθιγενὲς τὸ ἔθνος ποιοῦντες ἐπὶ τῶν ἐρυμάτων, ἡ πρῶτοι τῶν τῇδε οἰκούντων κατεσκευάσαντο, τεθῆναι λέγουσι: τύρσεις γὰρ καὶ παρὰ Τυρρηνοῖς αἱ ἐντείχιοι καὶ στεγαναὶ οἰκήσεις

όνομάζονται ὡσπερ παρ' Ἔλλησιν. ἀπὸ δὴ τοῦ συμβεβηκότος αὐτοῖς ἀξιοῦσι τεθῆναι τοῦνομα, ὡς2περ καὶ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ Μοσυνοίκοις: οἰκοῦσι μὲν γὰρ δὴ κάκεῖνοι ἐπὶ ξυλίνοις ὡσπερὰν πύργοις ὑψηλοῖς σταυρώμασι, μόσυνας αὐτὰ καλοῦντες. οἱ δὲ μετανάστας μυθολογοῦντες αὐτὸὺς εἶναι Τυρρηνὸν ἀποφαίνουσιν ἡγεμόνα τῆς ἀποικίας γενόμενον ἀφ' ἑαυτοῦ θέσθαι τῷ ἔθνει τοῦνομα: τοῦτον δὲ Λυδὸν εἶναι τὸ γένος ἐκ τῆς πρότερον Μηονίας καλούμενης, παλαιὸν δὴ τινα μετανάστην ὄντα: εἶναι δ' αὐτὸν πέμπτον ἀπὸ Διὸς, λέγοντες ἐκ Διὸς καὶ Γῆς Μάνην γενέσθαι πρῶτον ἐν τῇ γῇ ταύτῃ βασιλέα: τούτου δὲ καὶ Καλλιρόης τῆς Ὄκεανοῦ θυγατρὸς γεννηθῆναι Κότυν: τῷ δὲ Κότυι γήμαντι θυγατέρα Τύλλου τοῦ γηγενοῦς Ἀλίην δύο γενέσθαι παῖδας Ἀσίην καὶ Ἀτυν: ἐκ δὲ Ἀτυος καὶ Καλλιθέας τῆς Χωραίου Λυδὸν φῦναι καὶ Τυρρηνόν: καὶ τὸν μὲν Λυδὸν αὐτοῦ καταμείναντα τὴν πατρῷαν ἀρχὴν παραλαβεῖν καὶ ἀπ' αὐτοῦ Λυδίαν τὴν γῆν δύνομασθῆναι: Τυρρηνὸν δὲ τῆς ἀποικίας ἡγησάμενον πολλὴν κτήσασθαι τῆς Ἰταλίας καὶ τοῖς συναραμένοις τοῦ στόλου ταύτην θέσθαι τὴν ἐπωνυμίαν. Ἡροδότῳ δὲ εἰρηνται Ἀτυος τοῦ Μάνεω παῖδες οἱ περὶ Τυρρηνὸν, καὶ ἡ μετανάστασις τῶν Μηόνων εἰς Ἰταλίαν οὐχ ἐκούσιος. φησὶ γὰρ ἐπὶ τῆς Ἀτυος ἀρχῆς ἀφορίαν καρπῶν ἐν τῇ γῇ Μηόνων γενέσθαι, τοὺς δὲ ἀνθρώπους τέως μὲν ὑπὸ τῆς φιλοχωρίας κρατουμένους πολλὰ διαμηχανήσασθαι πρὸς τὴν συμφορὰν ἀλεξητήρια, τῇ μὲν ἐτέρᾳ τῶν ἡμερῶν μέτρια σιτία προσφερομένους, τῇ δ' ἐτέρᾳ διακαρτεροῦντας: χρονίζοντος δὲ τοῦ δεινοῦ διανείμαντας ἄπαντα τὸν δῆμον διχῇ κλήρους ταῖς μοίραις ἐπιβαλεῖν: τὸν μὲν ἐπ' ἔξοδῳ τῆς χώρας, τὸν δ' ἐπὶ μονῆ, καὶ τῶν Ἀτυος παίδων τὸν μὲν τῇ προσνεῖμαι, τὸν δὲ τῇ. λαχούσης δὲ τῆς ἄμα Λυδῶ μοίρας τὴν τοῦ μεῖναι τύχην, ἐκχωρῆσαι τὴν ἐτέραν ἀπολαχοῦσαν τῶν χρημάτων τὰ μέρη, ὀρμισαμένην δ' ἐπὶ τοῖς ἐσπερίοις μέρεσι τῆς Ἰταλίας, ἔνθα ἦν Ὁμβρικοῖς ἡ οἰκησις, αὐτοῦ καταμείνασαν ιδρύσασθαι πόλεις τὰς ἔτι καὶ κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον οὕσας. τούτῳ τῷ λόγῳ πολλοὺς καὶ ἄλλους συγγραφεῖς περὶ τοῦ Τυρρηνῶν γένους χρησαμένους ἐπίσταμαι, τοὺς μὲν κατὰ ταύτα, τοὺς δὲ μεταθέντας τὸν οἰκισμὸν καὶ τὸν χρόνον. ἔλεξαν γὰρ δὴ τινες Ἡρακλέους υἱὸν εἶναι τὸν Τυρρηνὸν ἔξ Ὁμφάλης τῆς Λυδῆς γενόμενον: τοῦτον δ' ἀφικόμενον εἰς Ἰταλίαν ἐκβαλεῖν τοὺς Πελασγοὺς ἐκ τῶν πόλεων οὐχ ἀπασῶν, ἀλλ' ὅσαι πέραν ἥσαν τοῦ Τεβέριος ἐν τῷ βορείῳ μέρει. ἔτεροι δὲ Τηλέφου παῖδα τὸν Τυρρηνὸν ἀποφαίνουσιν, ἐλθεῖν δὲ μετὰ τὴν Τροίας ἄλωσιν εἰς Ἰταλίαν. Ξάνθος δὲ ὁ Λυδὸς ιστορίας παλαιᾶς εἰ καὶ τις ἄλλος ἐμπειρος ὡν, τῆς δὲ πατρίου καὶ βεβαιωτῆς ἄν οὐδενὸς ὑποδεέστερος νομισθείς, οὕτε Τυρρηνὸν ὠνόμακεν οὐδαμοῦ τῆς γραφῆς δυνάστην Λυδῶν οὕτε ἀποικίαν Μηόνων εἰς Ἰταλίαν κατασχοῦσαν ἐπίσταται Τυρρηνίας τε μνήμην ὡς Λυδῶν ἀποκτίσεως ταπεινοτέρων ἄλλων μεμνημένος οὐδεμίαν πεποίηται: Ἀτυος δὲ παῖδας γενέσθαι λέγει Λυδὸν καὶ Τόρηθον, τούτους

δὲ μερισαμένους τὴν πατρῷαν ἀρχὴν ἐν Ἀσίᾳ καταμεῖναι ἀμφοτέρους: καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὧν ἡρξαν ἐπ’ ἐκείνων φησὶ τεθῆναι τὰς ὄνομασίας, λέγων ὡδε: ‘ἀπὸ Λυδοῦ μὲν γίνονται Λυδοὶ, ἀπὸ Τορήβου δὲ Τόρηβοι. τούτων ἡ γλῶσσα ὀλίγον παραφέρει, καὶ νῦν ἔτι σιλλοῦσιν ἀλλήλους ῥήματα οὐκ ὀλίγα, ὥσπερ Ἰωνες καὶ Δωριεῖς’. Ἐλλάνικος δὲ ὁ Λέσβιος τοὺς Τυρρηνούς φησὶ Πελασγοὺς πρότερον καλουμένους, ἐπειδὴ κατώκησαν ἐν Ἰταλίᾳ, παραλαβεῖν ἦν νῦν ἔχουσι προσηγορίαν. ἔχει δὲ αὐτῷ ἐν Φορωνίδι ὁ λόγος ὡδε: ‘τοῦ Πελασγοῦ τοῦ βασιλέος αὐτῶν καὶ Μενίππης τῆς Πηνειοῦ ἐγένετο Φράστωρ, τοῦ δὲ Ἀμύντωρ, τοῦ δὲ Τευταμίδης, τοῦ δὲ Νάνας. ἐπὶ τούτου βασιλεύοντες οἱ Πελασγοὶ ὑπ’ Ἐλλήνων ἀνέστησαν, καὶ ἐπὶ Σπινῆτι ποταμῷ ἐν τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ τὰς νῆας καταλιπόντες Κρότωνα πόλιν ἐν μεσογείῳ εἶλον καὶ ἐντεῦθεν ὄρμώμενοι τὴν νῦν καλεομένην Τυρσηνίην ἔκτισαν’. Μυρσίλος δὲ τὰ ἔμπαλιν ἀποφαινόμενος Ἐλλανίκῳ τοὺς Τυρρηνούς φησιν, ἐπειδὴ τὴν ἑαυτῶν ἔξελιπον, ἐν τῇ πλάνῃ μετονομασθῆναι Πελαργούς, τῶν ὀρνέων τοῖς καλουμένοις πελαργοῖς εἰκασθέντας, ὡς κατ’ ἀγέλας ἐφοίτων εἰς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον: καὶ τοῖς Ἀθηναίοις τὸ τεῖχος τὸ περὶ τὴν ἀκρόπολιν, τὸ Πελαργικὸν καλούμενον, τούτους περιβαλεῖν. ἐμοὶ μέντοι δοκοῦσιν ἄπαντες ἀμαρτάνειν οἱ πεισθέντες ἐν καὶ τὸ αὐτὸν ἔθνος εἶναι τὸ Τυρρηνικὸν καὶ τὸ Πελασγικόν. τῆς μὲν γάρ ὄνομασίας ἀπολαῦσαι ποτε αὐτὸς τῆς ἀλλήλων οὐδὲν θαυμαστὸν ἦν, ἐπεὶ καὶ ἄλλα δῆ τινα ἔθνη, τὰ μὲν Ἐλλήνων, τὰ δὲ βαρβάρων, ταύτων ἔπαθεν, ὥσπερ τὸ Τρωικὸν καὶ τὸ Φρυγικὸν ἀγχοῦ οἰκοῦντα ἀλλήλων: ‘πολλοῖς γέ τοι γένος ἐν ἄμφῳ ταῦτ’ ἐνομίσθη, κλήσει διαλλάττον οὐ φύσει καὶ οὐχ ἥκιστα τῶν ἄλλοθί που συνωνυμίαις ἐπικερασθέντων καὶ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ ἔθνη τὸ αὐτὸν ἔπαθεν. ἦν γάρ δὴ χρόνος ὅτε καὶ Λατῖνοι καὶ Ὀμβρικοὶ καὶ Αὔσονες καὶ συχνοὶ ἄλλοι Τυρρηνοὶ ὑφ’ Ἐλλήνων ἐλέγοντο, τῆς διὰ μακροῦ τῶν ἔθνῶν οἰκήσεως ἀσαφῆ ποιούσης τοῖς πρόσω ποτε τὴν ἀκρίβειαν: τὴν τε Ῥώμην αὐτὴν πολλοὶ τῶν συγγραφέων Τυρρηνίδα πόλιν εἶναι ὑπέλαβον. ὄνομάτων μὲν οὖν ἐναλλαγήν, ἐπεὶ καὶ βίων, πείθομαι τοῖς ἔθνεσι γενέσθαι: κοινοῦ δὲ ἄμφῳ μετειληφέναι γένους οὐ πείθομαι, πολλοῖς τε ἄλλοις καὶ μάλιστα ταῖς φωναῖς αὐτῶν διηλλαγμέναις καὶ οὐδεμίᾳν ὁμοιότητα σωζούσαις τεκμαιρόμενος. ‘καὶ γάρ δὴ οὕτε Κροτωνιῆται ὡς φησιν Ἡρόδοτος ‘οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφεας περιοικεόντων εἰσὶν ὁμόγλωσσοι οὕτε Πλακινοί, σφίσι δ’ ὁμόγλωσσοι. δηλοῦσι δὲ ὅτι, τὸν ἡνείκαντο γλώσσης χαρακτῆρα μεταβαίνοντες ἐξ ταῦτα τὰ χωρία, τούτον ἔχουσιν ἐν φυλακῇ. καίτοι θαυμάσειν ἄν τις, εἰ Πλακιανοῖς μὲν τοῖς περὶ τὸν Ἑλλήσποντον οἰκοῦσιν ὁμοίαν διάλεκτον εἶχον οἱ Κροτωνιᾶται, ἐπειδὴ Πελασγοὶ ἥσαν ἀμφότεροι ἀρχῆθεν, Τυρρηνοῖς δὲ τοῖς ἔγγιστα οἰκοῦσι μηδὲν ὁμοίαν. εἰ γάρ τὸ συγγενὲς τῆς ὁμοφωνίας αἴτιον ὑποληπτέον, θάτερον δή που τῆς διαφωνίας: οὐ γάρ δὴ κατά γε τὸ αὐτὸν ἐγχωρεῖ νομίζειν τάμφοτερα. καὶ γάρ

δὴ τὸ μὲν ἔτερον καὶ λόγον τιν’ ἄν εἶχε γενόμενον, τὸ δὴ τοὺς πρόσω τὰς οἰκήσεις ἀπ’ ἀλλήλων ποιησαμένους ὁμοεθνεῖς μηκέτι διασώζειν τὸν αὐτὸν τῆς διαλέκτου χαρακτῆρα διὰ τὰς πρὸς τοὺς πέλας ὁμιλίας: τὸ δὲ τοὺς ἐν τοῖς αὐτοῖς οἰκοῦντας χωρίοις μηδ’ ὅτιοῦν κατὰ τὴν φωνὴν ἀλλήλοις ὁμολογεῖν ἐκ ταύτου φύντας γένους οὐδένα λόγον ἔχει. τούτῳ μὲν δὴ τῷ τεκμηρίῳ χρώμενος ἐτέρους εἶναι πείθομαι τῶν Τυρρηνῶν τοὺς Πελασγούς. οὐ μὲν δὴ οὐδὲ Λυδῶν τοὺς Τυρρηνούς ἀποίκους οἴμαι γενέσθαι: οὐδὲ γάρ ἐκείνοις ὁμόγλωσσοί εἰσιν, οὐδ’ ἔστιν εἰπεῖν ὡς φωνῇ μὲν οὐκέτι χρῶνται παραπλησίᾳ, ἄλλα δέ τινα διασώζουσι τῆς μητροπόλεως γῆς μηνύματα. οὕτε γάρ θεοὺς Λυδοῖς τοὺς αὐτοὺς νομίζουσιν οὕτε νόμοις οὕτε ἐπιτηδεύμασι κέχρηνται παραπλησίοις, ἄλλὰ κατά γε ταῦτα πλέον Λυδῶν διαφέρουσιν ἡ Πελασγῶν. κινδυνεύουσι γάρ τοῖς ἀληθέσι μᾶλλον ἐοικότα λέγειν οἱ μηδαμόθεν ἀφιγμένον, ἀλλ’ ἐπιχώριον τὸ ἔθνος ἀποφαίνοντες, ἐπειδὴ ἀρχαῖόν τε πάνυ καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ γένει οὕτε ὁμόγλωσσον οὕτε ὁμοδίαιτον ὅν εύρισκεται. ὡνομάσθαι δ’ ὑφ’ Ἐλλήνων αὐτὸν τῇ προσηγορίᾳ ταύτη οὐδὲν κωλύει, καὶ διὰ τὰς ἐν ταῖς τύρσεσιν οἰκήσεις καὶ ἀπ’ ἀνδρὸς δυνάστου. Ρωμαῖοι μέντοι ἄλλαις αὐτὸν προσαγορεύουσιν ὄνομασίαις: καὶ γάρ ἐπὶ τῆς χώρας, ἐν ᾧ ποτε ὄφησαν, Ἐτρουρίας προσαγορεύομένης Ἐτρούσκους καλοῦσι τοὺς αὐτὸν ἀνθρώπους: καὶ ἐπὶ τῆς ἔμπειρίας τῶν περὶ τὰ θεῖα σεβάσματα λειτουργιῶν, διαφέροντας εἰς αὐτὴν ἐτέρων, νῦν μὲν Τούσκους ἀσαφέστερον, πρότερον δ’ ἀκριβοῦντες τούνομα ὥσπερ Ἐλληνες Θυοσκόους ἐκάλουν: αὐτοὶ μέντοι σφᾶς αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τινὸς Ῥασέννα τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ τρόπον ὄνομάζουσι. πόλεις δὲ ἀστινας ὥκισαν οἱ Τυρρηνοὶ, καὶ πολιτευμάτων οὕτινας κατεστήσαντο κόσμους, δύναμίν τε ὁπόσην οἱ σύμπαντες καὶ ἔργα εἰ τινα μνήμης ἄξια διεπράξαντο, τύχαις τε ὁποίαις ἔχρησαντο, ἐν ἐτέρῳ δηλωθήσεται λόγῳ. τὸ δ’ οὗν Πελασγικὸν φῦλον, ὅσον μὴ διεφθάρη τε καὶ κατὰ τὰς ἀποικίας διεσπάσθη, διέμεινε δὲ ὀλίγον ἀπὸ πολλοῦ, μετὰ τῶν Ἀβροτιγίνων πολιτευόμενον ἐν τούτοις ὑπελείφθη τοῖς χωρίοις, ὅπου σὺν χρόνῳ τὴν Ῥώμην οἱ ἔκγονοι αὐτῶν σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπολίσαντο. καὶ τὰ μὲν ὑπὲρ τοῦ Πελασγικοῦ γένους μυθολογούμενα τοιάδε ἔστι. (“Nakon što su Pelazgi napustili zemlju /koju su posjedovali u Italiji op. S.M./ njihova naselja /politije, dionizijevski polisi op. S.M./ su bila zauzeta od drugih naroda, koji su živjeli blizu njih, ali poglavito od Tirena, koji su se učinili gospodarima najvećeg i najboljeg dijela /te zemlje op. S.M./. Što se tiče ovih Tirena, neki tvrde da su bili urođenici u Italiji, dok ih drugi nazivaju strancima. Oni koji ih smatraju urođenicima, kažu da su ime dobili od utvrda koje su bile prve koje su stanovnici ove zemlje gradili. Pokrivene zgrade /misli se natkrivene krovom op. S.M./ okružene zidovima Tireni zovu kao i Heleni *tyrseis* ili tornjevi. Tako su oni dobili svoje ime na sličan način kao Mosinoiki /narod na obali Crnog Mora, nedaleko zapadno od Trapenzuta op.

S.M./ u Aziji. Oni /misli se na Mosinoike op. S.M./ takođe žive u visokim drvenim palisadama koje sliče tornjevima, koje oni zovu *mossynes*. Ali oni koji pripovijedaju legendarne priče o njihovom dolasku iz strane zemlje, kazuju da je Tiren, koji je bio vođa kolonije, dao svoje ime narodu, i da je on po rođenju bio Liđanin, iz regije ranije zvane Meonija, i da je migrirao u drevnim vremenima. Oni dodaju da je on bio peti po redu potomak od Zeusa, pa tako oni kažu da je Zeusov i Gein sin bio Manes, prvi kralj te zemlje, i njegov sin sa Kaliroje, kćerkom Okeana je bio Kotis, koji je sa Halijom, kćerkom iz zemlje rođenog Tila, imao dva sina i to Asija i Atisa, od kojih je kasniji sa Kalitejom, kćerkom Horaje, dobio Lida i Tiren. Lid, oni /misli se na mitografe op. S.M./ nastavljaju, ostao je tamo /u Maloj Aziji op. a./, ali je Tiren, koji je bio vođa kolonije, osvojio veliki dio Italije i dao svoje ime onima koji su učestvovali u ekspediciji. Herodot,¹¹ međutim, kaže da su Tiren i njegov brat bili sinovi Atisa, sina Manesa, i da migracija Meonijanaca u Italiju nije bila dobrovoljna. Tako on /misli na Herodota op. S.M./ kaže da je za vladavine Atisa, zavladala oskudica /glad op. S.M./ u zemlji Meonijanaca i da su se stanovnici, vezani ljubavlju za svoju domovinu, neko vrijeme dovijali sa mnogim značajnim metodama da se odupru ovoj nedaći. Jedan dan su dozvoljavali sebi umjerenog sljedovanje hrane, dok su sljedeći dan postili. Ali kako se nedaća nastavila, oni su podijelili narod u dvije grupe i žrijebom su odlučili ko /misli se koja grupa op. S.M./ bi trebao napustiti domovinu, a ko bi trebao ostati u njoj. Od sinova Atisa, jedan je bio određen jednoj grupi /da ih vodi op. S.M./, a drugi /sin op. S.M./ drugoj grupi /da ih vodi op. S.M./. I kada je žrijeb pao na onaj dio naroda koji je bio sa Lidom da ostane u domovini, druga grupa /sa Tirenom na čelu op. S.M./ je napustila /domovinu op. S.M./ nakon što je primila svoj udio u zajedničkom posjedu /pokretnina op. S.M./ i iskrcavši se u zapadnim dijelovima Italije gdje su Umrbi prebivali, oni su ostali тамо i izgradili gradove koji postoje do ovoga vremena. Ja sam svjestan da su mnogi drugi autori takođe davali ovaj izvještaj o Tirenkoj rasi, neki u sličnim uvjetima, a drugi mijenjajući karakter kolonije i datum. Neki su govorili da je Tiren bio sin Herakla od Omfale, Liđanin, i da je on, dolazeći u Italiju, protjerao Pelazge iz njihovih naselja, iako ne sve, nego samo one koji su bili iza Tibera prema sjeveru. Drugi tvrde da je Tiren bio sin Telefa i da je nakon pada Troje on došao u Italiju. Ali Ksant¹² iz Lidije, koji je bio tako dobro

upoznat sa drevnom historijom kao svaki čovjek, i koji se može smatrati autoritetom kao niko drugi o historiji svoje vlastite zemlje, niti imenuje u bilo kojem dijelu svoje historije Tirenka kao vladara Liđana, niti zna bilo šta o iskrcavanju Meonijanaca u u Italiju, niti on pravi ni najmanji spomen na Tireniju kao liđansku koloniju, iako on spominje neke stvari od manje važnosti. On /misli na Ksanta iz Lidije op. S.M./ kaže da su Lid i Toreb bili sinovi Atisa, i da su oni, podijelivši kraljevstvo koje su naslijedili od svoga oca, oba ostala u Aziji, i da su od njih narodi kojima su vladali dobili svoja imena. Njegove riječi su ove: Od Lida su potekli Liđani, a od Toreba Torebi. Mala je razlika u njihovom jeziku i čak i danas svaki od ovih naroda ismijava se mnogim riječima koje koristi onaj drugi /narod op. S.M./, čak kao što čine Jonjani i Dorci.¹³ Dionizije završava sa citiranjem Ksanta/ Helanik sa Lezbosa kaže da su Tiren, koji su ranije bili zvani Pelazgi, dobili svoje sadašnje ime nakon što su se naselili u Italiji. Ovo su njegove riječi u /djelu op. S.M./ Foronida: Frastor je bio sin Pelazga, njihovog kralja i Menipe, kćerke Peneja. Njegov sin je bio Amintor, Amintorov sin je bio Teutamid, i kasniji sin je bio Nanas. Za vrijeme njegove vladavine Pelazgi su bili protjerani iz svoje zemlje od strane Helena i nakon napuštanja svojih brodova na rijeci Spines /na ušću rijeke Po op. S.M./ u Jonskom /Jadranskom op. a./ moru, oni su zauzeli Kroton, naselje u unutrašnjosti. I krećući se dalje odatle, oni su kolonizirali zemlju koja se danas zove Tirenija. / Dionizije završava citiranje Heralnika sa Lezbosa op. S.M./ Ali izvještaj Mirsila je obrnut u odnosu na onaj koji je dao Helanik. On kaže da su Tiren, nakon što su ostavili svoju sopstvenu zemlju, bili u tijeku svoga lutanja nazvani Pelargi¹⁴ ili Rode zbog svoje sličnosti sa pticama toga imena, jer su oni vrvjeli u jatima, kako u Heladi tako i u barbarskim zemljama. Oni su izgradili zid oko atenskog akropola koji je nazvan Pelargiski zid. Ali prema mome mišljenju, svi koji smatraju da su Tiren i Pelazgi isti i isti narod prave grešku. Nije ništa čudno da su oni bili nekada zvani imenom onoga drugog, jer se ista stvar dešavala i nekim drugim narodima takođe i Helenima i barbarima. Npr. Trojancima i Frigijcima, koji su živjeli blizu jedni drugih – zaista, mnogi su mislili da su ova dva naroda isto, razlikujući se u imenu samo, ne i u činjenici – i narodi u Italiji su bili miješani pod zajedničkim

¹¹ Međutim, Kada parafrazira Herodota, Dionizije iz Halikarnasa to ne čini precizno. O tome Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 87, fus. 1) kaže sljedeće: "But the quotation is inaccurate in two important details: Herodotus mentions only one son of Atys, Tyrrhenus, and says that Atys joined himself to the group destined to remain at home, but assigned his son to the other."

¹² Ksant iz Lidije (Ξάνθης, sredina V. st. p.n.e.) je napisao historiju svoje domovine od najstarijih vremena do smrti Krezove, i to na grčkom jeziku (iako mu je maternji jezik bio liđanski) pod naslovom Λυδιακά u 4 knjige, uz još neke druge radove.

¹³ Ksant je ovo iznio u smislu da postoje samo dijalektalne razlike u jezicima Liđana i Toreba, i da te razlike služe u ismijavanju i pravljenju viceva i šala na račun onih drugih. Kao usporedbu je iznio i odnos onih koji govore jonskim i onih koji govore dorskim narječjem. Inače je ova pojava ismijavanja jezičkih specifičnosti i naglasaka svojstvena svim narodima koji u svojim jezicima između sebe imaju samo dijalektalne razlike.

¹⁴ O ovome terminu v. Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 93, fus. 1): "Pelargikon was the earlier form of the word, perhaps meaning "Stork's Nest"; but its close resemblance to Pelasgikon gave rise in time to the belief that the latter was the true form. The tradition that Pelasgians once dwelt in Athens and built this wall on the Acropolis does not appear to be much older than the time of Herodotus. The next step was to show that even the form Pelargikon had reference to the Pelasgians".

imenom dosta često kao i bilo koji drugi narodi negdje drugdje. Bilo je vremena kada su Latini, Umbri, Ausoni i mnogi drugi bili svi zvani Tirenzi od strane Helena. Udaljenost zemalja naseljenim ovim narodima čini njihovo pravilno razlikovanje nejasnim onima koji žive na /određenoj op. S.M./ udaljenosti. I mnogi historičari su i sam Rim smatrali za Tirenski grad. Ja sam stoga uvjeren da su ovi narodi mijenjali svoje ime zajedno sa svojim mjestom prebivanja, ali ne mogu vjerovati da su oni /misli se na Pelazge i Tirene -Etrurce op. S.M./ imali zajedničko porijeklo, zbog ovoga razloga – između mnogih drugih – jer su njihovi jezici različiti i nisu sačuvali ni najmanju sličnost jedan prema drugom. Herodot¹⁵ kaže: Niti Krotonijani/Krestonci niti Plakijenci¹⁶ ne slažu se u jeziku sa bilo kojim od njihovih sadašnjih susjeda, iako se oni međusobno razumiju. Jasno je da su oni sačuvali način govora koji su oni donijeli sa sobom u ove predjele. /Dionizije završava sa citiranjem Herodota op. S.M./ Međutim neko se može čuditi tome, da iako Krotonijani imaju sličan govor Plakijencima, koji su živjeli blizu Helesponta – jer su oni oboje originalno Pelazgi – da on /misli se na jezik Krotonijana op. S.M./ uopće nije sličan onome /jeziku op. S.M./ Tirena, njihovih najbližih susjeda. Jer ako /etničko op. S.M./ srodstvo treba smatrati razlogom zašto dva naroda govore istim jezikom, u obrnutom slučaju, mora naravno biti isti razlog¹⁷ zašto govore različitim jezikom, jer sigurno nije moguće vjerovati da su oba stanja¹⁸ nastala iz istog uzroka.

¹⁵ Uporediti Herod. I, 57 ἥντινα δὲ γλῶσσαν ἵεσαν οἱ Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπεῖν. εἰ δὲ χρεόν ἔστι τεκμαιρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι ἐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπέρ Τυρσηνῶν Κρητστῶν πόλιν οἰκεόντων, οἵ ὄμουροι κοτὲ ἥσαν τοῖσι νῦν Δωριεῦσι καλεομένοισι (οἴκεον δὲ τηνικαῦτα γῆν τὴν νῦν Θεσσαλιῶτιν καλεομένην) καὶ τῶν Πλακίν τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκησάντων ἐν Ἐλλησπόντῳ, οἵ σύνοικοι ἐγένοντο Ἀθηναίοισι, καὶ ὅσα ἄλλα Πελασγικὰ ἔόντα πολίσματα τὸ οὖνομα μετέβαλε: εἰ τούτοισι τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ἥσαν οἱ Πελασγοί βάρβαρον γλῶσσαν ἴέντες. εἰ τοίνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικόν, τὸ Ἀττικὸν ἔθνος ἐὸν Πελασγικόν ἀμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἐλληνας καὶ τὴν γλῶσσαν μετέμαθε. καὶ γάρ δὴ οὕτε οἱ Κρητωνιῆται οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφέας περιοικέόντων εἰσὶ ὄμογλωσσοι οὕτε οἱ Πλακινοί, σφίσι δὲ ὄμογλωσσοι: δηλοῦσί τε ὅτι τὸν ἡνείκαντο γλώσσης χαρακτῆρα μεταβαίνοντες ἐς ταῦτα τὰ χωρία, τοῦτον ἔχουσι ἐν φυλακῇ. (“Kojim su jezikom Pelazgi govorili, nisam u stanju tačno da kažem. Ako je pravilno da, zaključujemo po Pelazgima koji i sada postoje i stanuju iznad Tirsena /Etruraca op. S.M./ u Krestonu, a koji su nekada bili susjedi sadašnjih Doraca (a stanovali su u to doba u zemlji koja se sada zove Tesliotida) ili po Pelazgima koji su zajedno sa Atenjanima osnovali Plakiju i Skilaku na Helespontu i po mnogim drugim pelaškim gradovima, koji su kasnije promijenili svoje ime, iako se time možemo poslužiti kao dokazom. Pelazgi su govorili barbarskim jezikom. Ako se zaista tako desilo sa Pelazgima, onda je atički narod kao pelaški, pretapajući se u Helene, zaboravio svoj stari i naučio helenski jezik. I zaista, ni Krestonci ni Plakejci ne govore istim jezikom kojim govore narodi koji sada stanuju oko njih, a to dokazuje da oni još uvijek govore kao nekada kada su se u te zemlje naseljavali.”)

¹⁶ Po Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 95, fus. 2): “Placia lay to the east of Cyzicus, at the foot of Mt. Olympus. It disappeared at an early date.”

¹⁷ Dionizije iz Halikarnasa misli da po navedenoj logici/razlogu da ako treba smatrati zajedničko etničko srodstvo i porijeklo uzrokom to što dva naroda govore istim ili sličnim jezikom, onda po istoj logici/razlogu treba smatrati i da iako su dva naroda susjedi, ako govore različitim jezikom, onda su i različitog etničkog porijekla.

¹⁸ Dionizije iz Halikarnasa misli na dva stanja/situacije/pojave opisane u prethodnoj fusnoti.

Jer, iako se moglo opravdano dogoditi, u neku ruku, da ljudi iz istoga naroda koji su naselili na udaljenosti jedni od drugih, mogli, kao rezultat povezivanja sa svojim susjedima, ne više sačuvati svoj jezik, to uopće još uvijek nije razumno da ljudi proizašli iz istoga naroda i žive u istoj zemlji ne bi trebali u najmanju ruku razumjeti jedni sa drugima u svome jeziku. Zbog ovoga razloga sam stoga uvjeren da su Pelazgi različit narod od Tirenza. I ja ne vjerujem niti da su Tirenzi bili kolonija Liđana, jer oni ne koriste isti jezik kao potonji /misli se na Liđane op. S.M./ niti se može tvrditi da, iako više ne govore sličan jezik, da su oni još zadržali neke druge naznake njihove domovine. Jer oni niti obožavaju iste bogove kao Liđani niti koriste slične zakone ili institucije, nego se upravo u ovim aspektima oni više razlikuju od Liđana nego od Pelazga. Doista, vjerojatno su najbliži istini oni koji tvrde da taj narod /Etrurci op. S.M./ nije migrirao niodakle, nego da je domorodački, jer je spoznano da je veoma drevan narod i da se ne slažu ni sa jednim drugim /narodom op. S.M./ niti u svome jeziku niti u načinu života. I nema razloga zašto ih Heleni ne bi zvali ovim imenom, i zbog njihovog življjenja u tornjevima/kulama i od imena jednog od njihovog vladara. Rimljani, međutim, im daju druga imena. Od zemlje koju su oni nekad naseljavali, po imenu Etrurija, oni zovu njih Etrurci, a zbog njihovog poznavanja ceremonija koja se odnose na bogosluženje, u kojima oni nadmašuju druge, oni ih zovu, prilično netačno, Tisci¹⁹, ali ranije, sa istom tačnošću kao i Heleni, oni su ih zvali *Thyoscoi*.²⁰ Njihovo sopstveno ime je, međutim, isto kao ono od jednog od njihovih vođa Rasena. U drugoj knjizi²¹, ja ču prikazati koje gradove su Tirenzi osnovali, koji oblik vlade su oni bili ustanovili, koliko veliku moć su bili zadobili, koja nezaboravna dostignuća su oni izveli i kakva ih je sudbina pratila. Što se tiče pelaškog naroda, međutim, oni koji nisu bili uništeni ili raspršeni među različitim kolonijama – jer je mali broj ostao od velike većine – oni su ostali kao sugrađani/sunarodnici Aborigina u ovim predjelima, gdje je nakon nekog vremena njihovo potomstvo, zajedno sa drugima, izgradilo Grad Rim. Takve su legende koje se govore o Pelazgima.”)

¹⁹ O ovome v. Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 97, fus. 1): “The prevailing view to-day is that *Tusci* is for *Tursci*, *turs* being the same element that is seen in *Turshnov*, *Etrusci* may be simply a lengthened form of *Tursci*, with *u* and *r* interchanged.”

²⁰ O ovome v. Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 97, fus. 2): “This statement is not borne out by information we have from any other source. It is merely an attempt to find a Greek etymology for *Tusci*. Quoskovoi were sacrificing priests”.

²¹ Po. Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 99, fus. 1): “Nothing of the sort is found in the extant portions of the *Antiquities*. It is hardly probable that Dionysius intended to devote a separate work to the Etruscans.”

Velej Paterkul

I, 7, 2-4 o etrurskom osnivanju Kapue: *Dum in externis moror, incidi in rem domesticam maximique erroris et multum discrepantem auctorum opinionibus: nam quidam huius temporis tractu aiunt a Tuscis Capuam Nolamque conditam ante annos fere octingentos et triginta. Quibus equidem adsenserim: sed M. Cato quantum differt! Qui dicat Capuam ab eisdem Tuscis conditam ac subinde Nolam; stetisse autem Capuam, antequam a Romanis caperetur, annis circiter ducentis et sexaginta. Quod si ita est, cum sint a Capua capta anni ducenti et quadraginta, ut condita est, anni sunt fere quingenti. Ego, pace diligentiae Catonis dixerim, vix crediderim tam mature tantam urbem crevisse, floruisse, concidisse, resurrexisse.* (“Dok se zadržavam na stranim pitanjima, naišao sam na stvar domaću i od velike zbrke i vrlo nepodudarnu u mišljenjima pisaca: neki, naime, tvrde kako su u tom razdoblju Tuščani, prije gotovo osam stotina i trideset godina, osnovali Kapuu i Nolu. S njima bih se, doista, mogao složiti. No kako li se od toga razlikuje Marko Katon! On tvrdi kako su ti isti Tuščani osnovali Kapuu, a odmah potom i Nolu. No kako je Kapua postojala, prije nego što je osvojena od Rimljana, oko dvjesta šezdeset godina. No ako je tomu tako, budući da je od osvajanja Kapue prošlo dvjesta četrdeset godina, otkako je podignuta gotovo je pet stotina godina. Ja bih – s dužnim poštovanjem prema Katonovoj pomnosti – jedva mogao povjerovati da je tako brzo tako velik grad izrastao, procvao, propao i ponovo uskrsnuo.”) Znači po prvoj varijanti datiranja osnivanja Kapue i Nole, a koju prihvata Velej Paterkul, ova dva grada su osnovani cc 800. god. p.n.e. Po Marku Katonu, koji je vjerodostojniji, Kapua je osnovana 500 godina prije konzulata Marka Vinicija (znači 470. god. p.n.e.).

ITALICI**Polibije**

II, 17 o Venetima navodi sljedeće: τὰ δὲ πρὸς τὸν Ἀδρίαν ἥδη προσήκοντα γένος ἄλλο πάνυ παλαιὸν διακατέσχεν: προσαγορεύονται δ' Οὐένετοι, τοῖς μὲν ἔθεσι καὶ τῷ κόσμῳ βραχεῖ διαφέροντες Κελτῶν, γλώττῃ δ' ἄλλοια χρώμενοι. περὶ ὧν οἱ τραγῳδιογράφοι πολύν τινα πεποίηνται λόγον καὶ πολλὴν διατέθεινται τερατείαν. (“Oblasti uz Adriju naselio je drugi, veoma stari narod. Zovu se Veneti i po običajima i odjeći malo se razlikuju od Kelta, ali govore drugim jezikom. O njima su tragički pjesnici mnogo govorili i ispredali razna čudesa.”)

Livije

I, 1 o porijeklu Veneta daje jednu prilično mitološku verziju (sukladno načelima trojanomanije) i vezuje ih za Paflagoniju i Trojance: ...casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi et sedes et ducem rege Pylaemene ad Troiam amiso quaerebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum, Euganeisque qui inter mare Alpesque incolebant pulsis Enetos Troianosque eas tenuisse terras. Et in quem primo egressi sunt locum Troia vocatur pagoque inde Troiano nomen est: gens universa Veneti appellati. (“Poslije mnogih doživljaja, Antenor /jedan od preživjelih trojanskih junaka op. S.M./ je sa mnoštvom Eneta koji su bili protjerani iz Paflagonije i tražili nova sjedišta i vođu, jer su svoga vođu Pilemona izgubili pod Trojom, stigao do najsjevernijeg zaliva Jadranskog mora. Pošto su tu razbijeni Eugeneji, koji su živjeli između Alpa i mora, Eneti i Trojanci /dio preživjelih koji su došli sa Antenorom/ su zauzeli ove zemlje. Mjesto na kome su se najprije iskrcali nazvali su Troja i otuda potiče ime Trojanskog sela. Cijeli narod se nazvao Venetima.”)

Polibije

III, 88: ης διηρημένης εις τρεις ονομασίας, καὶ των μεν προσαγορευομένων Δαυνίων, των δε Πευκετίων, των δε Μεσσαπίων. Polibije ustvari navodi sljedeće: “Prošavši (misli se na Hanibala i njegovu vojsku op. S.M.) i opustošivši te-

ritorije Pretutije, Hadrijane, Marucine i Frentane, krenuo je u pravcu Japigije. Ova oblast je podijeljena na tri dijela različitih naziva, od kojih jedan naseljavaju Dauniji, drugi [Peuketi], a treći Mesapi...”²² Polibije (II, 17) navodi sljedeće o keltskoj najezdi Padske doline: πλὴν ταῦτά γε τὰ πεδία τὸ παλαιὸν ἐνέμοντο Τυρρηνοί, καθ' οὓς χρόνους καὶ τὰ Φλέγραιά ποτε καλούμενα τὰ περὶ Καπύνην καὶ Νάλην: ἀ δὴ καὶ διὰ τὸ πολλοῖς ἐμποδὼν εἶναι καὶ γνωρίζεσθαι μεγάλην ἐπ' ἀρετῇ δόξαν εἴληφεν. διὸ καὶ τοὺς ιστοροῦντας τὰς Τυρρηνῶν δυναστείας οὐ χρὴ ποιεῖσθαι τὴν ἀναφορὰν ἐπὶ τὴν νῦν κατεχομένην ὑπ' αὐτῶν χώραν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ προειρημένα πεδία καὶ τὰς ἐκ τούτων τῶν τόπων ἀφορμάς. οἵς ἐπιμιγγόμενοι κατὰ τὴν παράθεσιν Κελτοὶ καὶ περὶ τὸ κάλλος τῆς χώρας ὀφθαλμιάσαντες, ἐκ μικρᾶς προφάσεως μεγάλη στρατιᾶ παραδόξως ἐπελθόντες ἔξεβαλον ἐκ τῆς περὶ τὸν Πάδον χώρας Τυρρηνοὺς καὶ κατέσχον αὐτοὶ τὰ πεδία. τὰ μὲν οὖν πρῶτα καὶ περὶ τὰς ἀνατολὰς τοῦ Πάδου κείμενα Λάοι καὶ Λεβέκιοι, μετὰ δὲ τούτους Ἰνσοβρες κατώκησαν, ὅ μέγιστον ἔθνος ἦν αὐτῶν: ἔξης δὲ τούτοις παρὰ τὸν ποταμὸν Γονομάνοι. (“Pomenute ravnice /misli se na Padsku ravnicu op. S.M./ su u starini naseljavali Etrurci, u isto ono vrijeme kada su živjeli i u takozvanim Fle-grejskim ravnicama kod Kapue i Nole, ravnicama koje su mnogima pristupačne i poznate i zato veoma slavne po svojoj plodnosti. Stoga oni koje interesuje etrurska moć ne treba da prosuđuju po teritoriji koju oni sada drže, već po spomenutim ravnicama i materijalnim sredstvima koja su odatle dobijali. Miješajući se kao susjedi sa njima i zavidjevši im na lijepoj zemlji, Kelti su ih zbog maloga povoda iznenada napali sa velikom vojskom, izbacili ih iz oblasti oko Pada i sami je zauzeli. Prvu oblast uz izvore rijeke naselili su Laji i Lebeciji, iza njih Insubri, najveći galski narod, a do njih, uz samu rijeku Cenomani.”)

Definicija “svetog proljeća” se nalazi i kod **Pompeja Festa** (s.v. *Ver sacrum p: 379*): *Ver sacrum vovendi mos fuit Italis. Magnis enim periculis adducti vovebant, quaecunque proximo vere nata essent apud se, animalia immolatueros. Sed quum crudele videretur pucros ac puellas innocentes interficere, perductos in adultam aetatem velabant atque ita extra fines suos exigeabant.* *Ver sacrum* je bio drevni italski običaj koji je ustvari predstavljao način rješavanja problema viška populacije i odgovarao bi po svome karakteru helenskoj “kolonizaciji”. Sudeći po ovim podacima, kada bi za to sazrela situacija, u proljeće (praćeno odgovarajućim obredima) bi skupina mlađih pripadnika određene zajednice rođena određene godine, zajedno sa dijelom domaćih životinja i drugih resursa, napustila matičnu zajednicu

²² O tome v. Briquel, 1974: 9, fus. 2: Les Dauniens (comme les Peucétiens et les Messapiens) sont déjà considérés comme faisant partie des Iapyges chez Nicandre (apud Antoninus Libéralis, XXXI). Cf. aussi *Pol. Ill*, 88...

i krenula u potragu za novim prebivalištem. Za razliku od helenske “kolonizacije”, italska kolonizacija u vidu svetoga proljeća se uglavnom dešavala preko kopna i na kopnu. Sudeći po podacima Dionizija iz Halikarnasa, Strabona i Pompeja Festa moguće je običaj “svetoga proljeća” promatrati i kao neki nadomjestak, bolje rečeno surogat, nekadašnjeg običaja žrtvovanja ljudi ili lapota. Zavjetovanje ljudskih žrtava bogovima je ustvari tumačeno kao njihovo napuštanje domovine i prepustanje bogovima da odlučuju o njihovoj daljoj sudbini, odnosno da li će moći naći novu zemlju za prebivanje i egzistenciju. Radi toga je sam odlazak predviđenih omladinaca bio praćen pravilnim i formaliziranim obrednim/ritualnim radnjama.

HELENSKE APOIKIJE U ITALIJI I SICILIJI

Herodot

IV, 15 riječ je o Herodotovoj digresiji u kojoj govorio o pjesniku "Aristeju, sinu Kastrobija sa Prokoneza" na općeniti tekst o Skitima i njihovoj zemlji: *Μεταποντῖνοι φασὶ αὐτὸν Ἀριστέην φανέντα σφι ἐς τὴν χώρην κελεῦσαι βωμὸν Ἀπόλλωνος ιδρύσασθαι καὶ Ἀριστέω τοῦ Προκοννησίου ἐπωνυμίην ἔχοντα ἀνδριάντα πάρ' αὐτὸν ιστάναι: φάναι γὰρ σφι τὸν Ἀπόλλωνα Ἰταλιώταν μούνοισι δὴ ἀπικέσθαι ἐς τὴν χώρην, καὶ αὐτὸς οἱ ἐπεσθαι ὁ νῦν ἐών Ἀριστέης: τότε δὲ, ὅτε εἴπετο τῷ θεῷ, εἶναι κόρας.* ("Metapontani, naime pričaju da se Aristeja pojавio u njihovoј zemlji i naredio im da sagrade jedan žrtvenik Apolonu i da pored njega postave jedan kip sa imenom Aristeja sa Prokoneza. Po njima, Apolon se pojавio u Italiji samo u njihovoј zemlji, i tada je u njegovoј pratiјni bio ovaj sadašnji Aristeja, ali je tom prilikom, dok je bio u pratiјni boga, imao oblik gavrana".)

Tukidid

VI, 44 govorio o samom početku sicilske ekspedicije Atenskog saveza 415. god. p.n.e., odnosno prelasku moćne atenske flote na južnoitalijansku obalu i njenoj plovidbi duž apoikija Velike Helade: *καὶ ἐνταῦθα ἥδη ἥθροιζοντο, καὶ ἔξω τῆς πόλεως, ὡς αὐτοὺς ἔσω οὐκ ἐδέχοντο, στρατόπεδόν τε κατεσκευάσαντο ἐν τῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερῷ, οὐ αὐτοῖς καὶ ἀγορὰν παρεῖχον, καὶ τὰς ναῦς ἀνελκύσαντες ἤσύχασαν. καὶ πρός [τε] τοὺς Ἀργίνους λόγους ἐποιήσαντο, ἀξιοῦντες Χαλκιδέας ὄντας Χαλκιδεῦσιν οὖσι Λεοντίνοις βοηθεῖν: οἱ δὲ οὐδὲ μεθ' ἔτέρων ἔφασαν ἐσεσθαι, ἀλλ' ὅτι ἀν ταῖς ἄλλοις Ἰταλιώταις ξυνδοκῇ, τοῦτο ποιήσειν.* ("Ovdje /kod apoikije Regija op. S.M./ su se oni /ekspediciona flota i vojska, op. S.M./ okupili i pošto ih Regijci nisu pustili unutar zidina / grada op. S. M./, oni su postavili tabor izvan grada u okrugu hrama Artemide, gdje je obezbjeđeno i trgoviste za njih. I tako povukavši svoje brodove na obalu, oni su uzeli odmora. Oni su takođe pregovarali sa Regijcima, tvrdeći da bi oni kao Halkiđani /odnosno apoikija joniske, eubejske Halkide, op. S.M./ trebali pomoći Leontinjane koji su bili Halkiđani /tj. isto apoikija eubejske Halkide op. S.M./. Ovi su opet rekli da će biti neutralni, ali da bi učinili bilo što ostatak Italiota bude odlučio.")

Naziv Velika Helada za svoje naseobine na jugu Italije dali su sami Heleni. Iako najstariji podatak o tom izrazu potiče od **Polibija** (II, 39) iz konteksta njegovog izlaganja je jasno da je riječ o znatno starijem terminu: *καθ' οὓς γὰρ καιροὺς ἐν τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν τόποις κατὰ τὴν Μεγάλην Ἐλλάδα τότε προσαγορευομένην ἐνεπρήσθη τὰ συνέδρια τῶν Πυθαγορείων, μετὰ ταῦτα γενομένου κινήματος ὀλοσχεροῦς περὶ τὰς πολιτείας, ὅπερ εἰκός, ὡς ἀν τῶν πρώτων ἀνδρῶν ἐξ ἐκάστης πόλεως οὕτω παραλόγως διαφθαρέντων, συνέβη τὰς κατ' ἐκείνους τοὺς τόπους Ἐλληνικὰς πόλεις ἀναπλησθῆναι φόνου καὶ στάσεως καὶ παντοδαπῆς ταραχῆς.* ἐν οἷς καιροῖς ἀπὸ τῶν πλείστων μερῶν τῆς Ἐλλάδος πρεσβευόντων ἐπὶ τὰς διαλύσεις, Ἀχαιοῖς καὶ τῇ τούτων πίστει συνεχρήσαντο πρὸς τὴν τῶν παρόντων κακῶν ἔξαγωγήν. οὐ μόνον δὲ κατὰ τούτους τοὺς καιροὺς ἀπεδέξαντο τὴν αἴρεσιν τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλὰ καὶ μετά τινας χρόνους ὀλοσχερῶς ὥρμησαν ἐπὶ τὸ μιμηταὶ γενέσθαι τῆς πολιτείας αὐτῶν. παρακαλέσαντες γὰρ σφᾶς καὶ συμφρονήσαντες Κροτωνιάται, Συβαρίται, Καυλωνιάται, πρῶτον μὲν ἀπέδειξαν Διός Ὄμαρίου²³ κοινὸν ἱερὸν καὶ τόπον, ἐν ᾧ τὰς τε συνόδους καὶ τὰ διαβούλια συνετέλουν, δεύτερον τοὺς ἐθισμοὺς καὶ νόμους ἐκλαβόντες τοὺς τῶν Ἀχαιῶν ἐπεβάλοντο χρῆσθαι καὶ διοικεῖν κατὰ τούτους τὴν πολιτείαν. ὑπὸ δὲ τῆς Διονυσίου Συρακοσίου δυναστείας, ἔτι δὲ τῆς τῶν περιοικούντων βαρβάρων ἐπικρατείας ἐμποδισθέντες οὐχ ἔκουσίως ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην αὐτῶν ἀπέστησαν. ("U vrijeme kada su u oblastima Italije tada poznatim po imenu Velika Helada spaljene kuće po kojima su se sastajali pitagorejci, i kada je, nakon toga, prirodno, došlo do općih nemira izazvanih neočekivanom pogibijom vodećih ljudi po gradovima, učestala su ubistva, nesloga i svakojaki nemiri.²⁴ U isto vrijeme iz većine helenskih oblasti upućeni su poslanici koji su ih pozivali da se pomire, a ugroženi gradovi oslonili su se u okončanju ovih zala baš na Ahajce i njihovo poštenje. Naime, ne samo da su svi tom prilikom pohvalili ahajski politički sistem, već su nakon nekog vremena riješili da u potpunosti prihvate njihov ustav. Građani Krotona, Sibarisa²⁵ i Kaulonije sazvali su zajednički sastanak i sklopili savjet. Prvo su hram Zeusa Hamarijskog odredili za zajedničko svetilište i mjesto na kome će održavati sastanke i rasprave, a onda

²³ Manuskripti variraju između ὄμαριος i ὄμόριος. Potonja forma izgleda da znači "bog zajedničke grande", ali jedan natpis nađen u Orhomenu daje oblik ἄμαριος, koji je bio povezan sa ἡμάρᾳ "dan".

²⁴ Polibije pretjeruje sa opsegom progona pitagorejaca u Velikoj Heladi, iako su neki pobegli u balkansku Heladu, dosta ih je i ostalo u južnoj Italiji.

²⁵ Marijana Ricl u svojim komentarima prevoda Polibijevog djela prenosi (1988, Tom I: 606, odrednica 106): "Volbank (Commentary, I, str. 225) smatra da se u ovoj rečenici pominje taj grad, te da je savez sklopljen oko 420. godine". Ricl i Volbank ustvari misle na onaj posljednji Sibaris, osnovan nakon neuspjeha Sibarišana da sredinom šeste decenije V. st. p.n.e. kreiraju zajednički *modus vivendi* sa atenskim i drugim helenskim naseljenicima. Međutim, vjerojatnije je da je riječ o Sibarisu koji je obnovljen nakon krotonske pobjede i koji se nalazio pod dominacijom Krotona krajem VI. st. i prvim decenijama V. st. p.n.e., jer Polibijev podatak se odnosi na period neposredno nakon antipitagorejskih progona u posljednjoj deceniji VI. st. p.n.e..

su usvojili ahajske običaje i zakone i riješili da se njima upravljaju i po njima vode svoj savez. Tek pošto ih je kasnije na to primorala tiranija Dionizija iz Sirakuze i prevlast okolnih barbara, odustali su od ovih institucija, ne dobrovoljno, već iz nužde.“) Sam kontekst naziva je nejasan, odnosno da li je pojam “Velika” taj pojas helenskih apoikija dobio jer je bio gusto naseljen Helenima ili jer je u određenom periodu povijesti taj pojas bio vodeći u razvitku helenske civilizacije i helenskog svijeta i na vrhuncu svoje moći i prosperiteta ili možda jer je prednjačio u svome gospodarskom bogatstvu. Potrebno je reći da izraz “Velika Helada” ne upotrebljavaju ni Herodot²⁶ ni Tukidid, i možda u opću upotrebu kao priznata zemljopisna odrednica ulazi tek kod kasnijih pisaca. Naravno, sasvim je moguće da je izraz “Velika Helada” izведен iz razloga konstalacija odnosa i prilika ili određenja iz ranijih perioda. Indikativno je da se ni u rukopisu Pseudo – Skilaksa, iako dosta prostora u svome tekstu posvećuje helenskim apoikijama u južnoj Italiji, ne nalazi na skupni izraz “Velika Helada”. Uostalom, ni nakon Polibija, izraz “Velika Helada” nije bio potpuno zemljopisno fiksiran niti definiran. Strabon izgleda da čak i helenske sicilske apoikije podrazumijeva pod “Velikom Heladom”. Nije baš jasno da li se pod apoikijama “Velike Helade” podrazumijevaju i Kima i naseobine u Kampaniji. Uglavnom se pod sintagmom “Velika Helada” podrazumijevaju sve apoikije na samom jugu Italije (uključujući one na obalama tarentinskog zaliva i brutijskom poluotoku, kao i one na zapadnoj obali Lukanije kao što su npr. Velia, Posejdonija i Laüs), ali se nekada ovaz izraz primjenjuje i na još uže zemljopisne limite od Lokrija do Tarenta (odnosno samo na apoikije tarentinskog zaliva). Ono što je potrebno navesti jeste da se pod ovim izrazom nije niti shvatala niti nazivala čitava južna Italija, nego se samo odnosila na helenske apoikije i njihove teritorije. Polibije (III, 118): Καρχηδόνιοι μὲν γὰρ διὰ τῆς πράξεως ταύτης παραχρῆμα τῆς μὲν λοιπῆς παραλίας σχεδὸν πάσης ἦσαν ἐγκρατεῖς: Ταραντῖνοί τε γὰρ εὐθέως ἐνεχείριζον αὐτούς, Ἀργυρίπανοι δὲ καὶ Καπυανῶν τινες ἐκάλουν τὸν Ἀννίβαν, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἀπέβλεπον ἡδη τότε πρὸς Καρχηδονίους: (“Kartaginjani su, zahvaljujući pobjedi (kod Kane op. S.M.), odmah zagospodarili skoro čitavom ostalom /južnoitalijanskom op. S.M./ obalom /koja se zvala Velika Helada op. S.M./. Tarentinci su se odmah predali, a građani Argiripe i neki drugi Kampanci pozvali su Hanibala.”)

²⁶ Herodot (Ἡρόδοτος, živio cc. 484. – cc 425. god. p.n.e.), helenski historičar.

Pseudo – Skimno

Ch. 300-304: Ἡ δ' Ἰταλία προσεχη.. σ μέν ἐστ' Οἰνωτρίᾳ, μιγάδας το.. πρότερον ἦτις ἔσχε Βαρβάρους, ἀπό.. τοῦ δυναστεύσαντος Ἰταλοῦ τουνο- μα λαβοῦ σα, μεγάλη δ' υστερον προ.. σ ἐσπέραν Ἐλλα.. σ προσαγορευθεῖ σα ταῖς ἀποικίαις. /Italia autem finitima est Oenotriae, quae prius diversarum gentium barbaros habuit, ab imperante Italo nomen nacta, postea autem Magna ad occidentem Graecia cognominata ob colonias. (“Italija graniči sa Oenotrijom, koja je nekada imala različite barbarske narode, od vladavine Itala dobila ime, no kasnije Velika za zapadnu Grčku nazvana po apoikijama.”)

Ciceron

Tusc. IV, 2 – 3: Pythagorae autem doctrina cum longe lateque flueret, permanuisse mihi videtur in hanc civitatem, idque cum conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est qui putet, cum floreret in Italia Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea quae magna dicta est, in isque primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror propter Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam cum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorantem propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem crediderunt fuisse. (“Kada je Pitagorina filozofija tekla nadaleko i široko, ja ne mogu sumnjati da je njena struja dosegla naš Grad /Ciceron misli na Rim op. S.M./. I dok je ovo možda i pretpostavka, na to je takođe ukazano i određenim tragovima. Zar iko može misliti da su, kada je dio Italije nazvan Velika Grčka cvjetao sa snažnim i moćnim gradovima, i u njima ime, prvo od Pitagore, poslije pitagorejaca, bilo tako visoko poštovano, uši našega naroda bile zatvorene njihovoj neuporedivo učenoj pouci. Zapravo, mislim da je to bilo zbog divljenja za pitagorejce da je kralj Numa bio cijenjen od potomstva kao pitagorejac. Jer dok su znali sustav i načela Pitagore, i čuli od svojih predaka o pravičnosti i mudrosti toga kralja /Nume op. S. M./ u svome neznanju o periodima i datumima koji pripadaju tako ranom vremenu, oni su uzeli zdravo za gotovo da je taj od čovjek od takve uzvišene mudrosti bio učenik Pitagore.”) Vrlo interesantno Ciceronovo zapažanje, koje otvara pitanje koliko su Italici (uključujući Rimljane) u vrijeme cvjetanja, pa i

njegovog kasnijeg razvitka, pitagorejstva među helenskim apoikijama u južnoj Italiji i Siciliji bili zahvaćeni ovom mističnom filozofijom. Ciceron (*Tusc. V, 4*): *Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui cum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim et publice praestantissimis et institutis et artibus. Cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi.* (“Nije Pitagora bio izumitelj samo imena, nego je on i sam također uvećao stvar, i kada je on došao u Italiju nakon razgovora sa Filijem, on je ukrasio tu Grčku, koja je nazvana Velika Grčka, i privatno i javno sa najodličnijim institucijama i vještinama, ali o njegovoj školi i sustavu, ja /Ciceron op. S.M./ ču naći drugu priliku da govorim.”) Ciceron (*de Or. III, 34, 139*): *Quid Critias? Quid Alcibiades? Civitatibus quidem suis non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socratis erant disputationibus eruditii?*²⁷ *Quis Dionem Syracosium doctrinis omnibus expolivit? Non Plato? Atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum Cononis praestantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? Aut aliis Pythagorius ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? Aut Xenophon Agesilaum? Aut Philolaus Archytam Tarentinum? Aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitata est?* (“Kakav je bio karakter Kritije ili Alkibijada? Zar oni nisu zaista bili korisni članovi države u kojoj su živjeli, ali su sigurno bili ljudi od učenosti i rječitosti, i zar oni nisu bili ispravljeni sa razgovorom sa Sokratom? Ko je poučavao Diona iz Sirakuze u svakoj grani znanja? Zar to nije bio Platon? Isti slavni filozof, nije ga samo oblikovao u govorništvu, nego takođe i hrabrosti i vrlini, ponukao, opremio i naoružao²⁸ da oslobodi svoju domovinu. Je li Platon, zatim, izuzeo Diona u naukama različitim od onih kojima je Isokrat oblikovao čuvenog Timoteja, sina uglednog vojskovođe Konona, i samoga najodličnijeg vojskovođe i čovjeka velikoga znanja? ili od onih u kojima je pitarogerajc Lysis obučavao Epaminondu iz Tebe, koji je možda bio najizvrsniji čovjek cijele Grčke? ili od onih kojima je Ksenofan poučavao Agesilaja, ili Arhita iz Tarenta Filolaja, ili sam Pitagora svu tu drevnu oblast Italije koja je nekada zvana Velika Grčka.”)

²⁷ Kritija i Alkibijad jesu bili veoma učevni ljudi, ali daleko od toga da su imali dobar karakter. Prvospomenuti je bio voda radikalnog dijela tiranije Tridesetorice u Ateni i u pravom smislu zločinac, dok je Alkibijad bio vrlo osebujna i kontroverzna ličnost. O tiraniji Tridesetorice v. Mesihović, 2011. Ciceron i ovom prilikom jasno pokazuje svoja prooligarhijska osjećanja.

²⁸ Ciceron ne misli u bukvalnom smislu da je Platon opremio i naoružao Diona i njegovu vojsku, nego je riječ o prenesenom značenju, odnosno da je Platon usadio u Diona ideje i učenje i znanje koje su ga ponukale i omogućile mu da oslobodi Sirakuze.

Livije

XXII, 61: *Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus fuerit uel ea res indicio [est quod fides socio]rum, quae ad eam diem firma steterat, tum labare coepit nulla profecto alia de re quam quod desperauerant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Brutii omnes, Lucani, praeter hos Vzentini, et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses Locrique, et Cisalpini omnes Galli.* (“Koliko je mnogo ova katastrofa /misli se na bitku kod Kane op. S.M./ prevazišla ranije pokazano je samo jednom činjenicom. Do toga dana lojalnost naših saveznika je ostala nepoljuljana, sada su počeli da se kolebaju, ni zbog čega drugog, možemo biti sigurno, nego da su oni strepili od održanja naše vlasti. Narodi koji su se priklonili Kartaginjanima su bili Atelani, Kalatini, Hirpini, izuzev Apula, svi Samniti izuzev Pentra, svi Bruti i Lukanci. Dodano ovima, Uzentini i skoro cijela Grčka obala /misli se Veliku Grčku op. S.M./, Tarentinci, Krotonjani i Lokri, kao i cijela Cisalpinska Galija.”) Livije (XXXI, 7, prenosi govor konzula za 200. god. p.n.e. Publij Sulpicija Galbe Maksima /*Publius Sulpicius Galba Maximus*/): *nec Tarentini modo oraque illa Italiae quam maiorem Graeciam uocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus et Brutius et Samnis ab nobis defecerunt.* (“Nisu se samo Tarentinci pobunili od nas i cijela obalna regija zvana Velika Grčka /misli se na period rata Pirom op. S.M./, koji su, kako prirodno prepostavlje, slijedili vođu /misli se na Pira op. S.M.: / istoga jezika i nacije, nego su i Lukanci, Bruti i Samniti učinili isto.”)

Strabon

VI, 1, 2: οἱ πρότερον μὲν γε καὶ τῆς μεσογαίας πολλὴν ἀφήρηντο, ἀπὸ τῶν Τρωικῶν χρόνων ἀρξάμενοι, καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ηὔξηντο ὥστε τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ταύτην ἔλεγον καὶ τὴν Σικελίαν (“Poslije, počevši od vremena Trojanskog rata, Heleni su takođe oteli od ranijih stanovnika mnogo zemlje u unutrašnjosti (današnje južne Italije op. S.M.), i zaista narasli u moći do takvog nivoa da su oni zvali ovaj dio Italije, zajedno sa Sicilijom, Velika Helada.”)

Ovidije

Fast. IV, 61-66: sed Veneris mensem Graio sermone notatum

auguror; a spumis est dea dicta maris.

nec tibi sit mirum Graeco rem nomine dici;

Itala nam tellus Graecia maior erat.

venerat Euander plena cum classe suorum,

65

venerat Alcides, Graius uterque genus

“Ali ja mislim da mjesec Venere je uzeo svoj naziv

Od grčkog, ona je bila prozvana po morskoj pjeni

Niti je to za neko čudo što je nazvan grčkim imenom,

Jer je zemlja od Italije bila Velika Grčka.

Evander je stigao ovdje sa brodovima punim svoga naroda

Alkid je stigao, obojica Grci po narodnosti”).

Plinije Stariji

III, 71-72: A Silero regio tertia et ager Lucanus Bruttiusque incipit, nec ibi rara incolarum mutatione. tenuerunt eum Pelasgi, Oenotri, Itali, Morgetes, Siculi, Graeciae maxime populi, novissime Lucani Samnitibus orti duce Lucio. oppidum Paestum, Graecis Posidonia appellatum, sinus Paestanus, oppidum Eleas quae nunc Velia, promunturium Palinurum, a quo sinu recedente traiectus ad Columnam Regiam C m. p. proximum autem flumen Melpes, oppidum Buxentum, [Magna] Graeciae Pyxus, Laus amnis. fuit et oppidum eodem nomine. (“Kod Silarusa počinje 3. regija Italije, koja se sastoji od teritorija Lukanije i Brutije. Ovdje takođe nije bilo malih promjena populacije. Ovi predjeli su bili posjedovani od Pelazga, Oenotrijanaca, Itala, Morge- ta, Sikula i posebno od naroda koji je došao iz Grčke i, posljednji od svih, od Leukanu, naroda proizašlog iz Samnita, koji su preuzeли posjedništvo /navedenih oblasti op. S.M./ pod vodstvom Lucija. Ovdje nalazimo grad Pestum, koji je dobio od Grka ime Posejdonija, Pestumski zaliv, grad Elea, sada poznat kao Velia i rt Palinur, tačka na kojoj se zemlja uvlači unutra i formira zaliv, udaljenost preko do regijskog stuba je 100 milja. Sljedeći nakon Palinura dolazi rijeka Melpes i zatim grad Buksent, zvan u Velikoj Grčkoj Piks i rijeka Laus, tamo je nekada bio grad istoga imena.”)

Ptolemej Klaudije

Geo. III, 1, 10: od Lukana, na Tirenskom moru.

ušće rijeke Silarus	40°05	40°15
Pestum	40°10	40°00
Buksent	40°00	39°30

od Bruta, na Tirenskom moru

ušće rijeke Laus	40°00	39°15
grad Tempsa	40°00	39°00
hrid Taurijana	40°10	38°15 ^a
zaliv Hiponijat	40°20	39°45
Rt Skilej	39°50	38°15
Regij Julij	39°50	39°15
Rt Leukopetra	39°50	38°00

od Velike Grčke, na Jadranskom moru

Rt Zefirij	40°45	39°05
grad Lokri	40°50	38°25
ušće rijeke Lokani	40°55	38°35

u zalivu Skilakij

grad Skilakij	40°45	39°40
dio u samoj unutrašnjosti zaliva Skilakij	40°45	39°45
Rt Lakinij	41°30	38°45

u Tarentinskom zalivu

grad Kroton	41°30	39°10
grad Turij	40°55	39°30
grad Metapont	40°55	39°55
Tarent	41°30	40°00

Atenej

XII, 523: ὥνομάσθη δ' ἡ Σίρις, ὡς μὲν Τίμαιος φησιν καὶ Εὐριπίδης ἐν Δεσμώτιδι Μελανίπη, ⁴ ἀπὸ γυναικὸς τίνος Σίριδος: ὡς δ' Ἀρχίλοχος, ἀπὸ ποταμοῦ, οὐκ ὀλίγον δὲ πρὸς τὴν τρυφὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ σύμπαντος τούτου κλίματος καὶ τὸ πλῆθος ἐγένετο τῶν ἀνθρώπων, διὸ καὶ Μεγάλη Ἑλλὰς ἐκλήθη πᾶσα σχεδὸν ἡ κατὰ τὴν Ἰταλίαν κατοίκησις. (“I mjesto se zvalo Siris, kako Timej tvrdi, i kako Euripid kaže takođe u svome komadu Ženski zatvorenik, ili Melanipe, prema ženi zvanoj Siris, ali prema Arhilohu prema rijeci istoga imena. I brojnost populacije je bila veoma velika u odnosu prema veličini mesta i prostoru zemlje, zahvaljujući luksuznoj i odličnoj tamošnjoj klimi. Radi toga, skoro sav taj dio Italije koji je naseljen Grcima je nazvan Velika Helada.”)

Sekst Pompej Fest

(odrednica: MAIOR GRAECIA, fr. kod Pomponija Leta²⁹): *dicta est Italia, quod eam Siculi quondam obtinuerunt: vel quod multae magnaen civitates in ea fuerunt ex Graecia profectae.* (“Velika Grčka zvana je Italija, ili zato što su je Sikuli nekada posjedovali ili zato što je sadržavala brojne i velike gradove čiji su osnivači bili iz Grčke.”)

Justin

XX, 1-2: *Denique multae urbes adhuc post tantam vetustatem vestigia Graeci moris ostentant. Namque Tuscorum populi, qui oram Inferi maris possident, a Lydia venerunt, et Venetos, quos incolas Superi maris videmus, capta et expugnata Troia Antenore duce misit, Adria quoque Illyrico mari proxima, quae et Adriatico mari nomen dedit, Graeca urbs est; Arpos Diomedes exciso Ilio naufragio in ea loca delatus condidit. Sed et Pisae in Liguribus Graecos auctores habent; et in Tuscis Tarquinii a Thessalis, et Spina in Vmbris; Perusini quoque originem ab Achaeis ducunt. Quid Caeren urbem dicam? Quid Latinos populos, qui ab Aenea conditi videntur? Iam Falisci, Nolani, Abellani nonne Chalcidensium coloni sunt? Quid tractus omnis Campaniae? Quid Brutii Sabinique? Quid Samnites? Quid Tarentini, quos Lace-*

²⁹ Julije Pomponije Let (*Iulius Pomponia Laetus*; Giulio Pomponio Leto; 1428 – 9. VI. 1498. god.) je bio italijanski humanista.

daemone profectos spuriosque vocatos accipimus? Thurinorum urbem condidisse Philocteten ferunt; ibique adhuc monumentum eius visitur, et Herculis sagittae in Apollinis templo, quae fatum Troiae fuere. Metapontini quoque in templo Minervae ferramenta, quibus Epeos, a quo conditi sunt, equum Troianum fabricavit, ostentant. Propter quod omnis illa pars Italiae Maior Graecia appellata est. (“Mnogi italijanski gradovi, zaista, nakon tako dugog protoka vremena, još pokazuju neke tragove grčkih običaja. Etrurci, koji zauzimaju obale toskanskog mora, došli su iz Lidije, i Troja, nakon što je bila zauzeta i srušena, poslala je ovamo Venete (koje mi vidimo na jadranskoj obali) pod vodstvom Antenora. Adria, takođe, koja je blizu Ilirskog /Jadranskog op. S.M./ mora, i koja je dala ime takođe Jadranskom /moru op. S.M./ je grčki grad. I Diomed, dovučen brodolomom, nakon uništenja Troje, u ove predjele, je izgradio Arpi. Piza, također, ima grčke osnivače. I Tarkvinij u Etruriji, kao i Spina u Umbriji, ima svoje porijeklo od Tesalaca. Perusija je osnovana od Ahejaca. Trebam li spominjati Cere? Ili narod Lacijski koji je bio naseljen od Eneje. Zar nisu Falisci, zar nisu Nola i Abela, kolonije Halkiđana? Šta je zemlja Kampanija? Ko su Bruti i Sabinjani? Ko su Samniti? Ko su Tarentinci, za koje mi razumijemo da su došli iz Lakedemona i da su bili zvani Spuriji? Kaže se da je grad Turij izgradio Filoktet. Njegov spomenik je vidljiv tamo do ovih dana, kao takođe i strijelje Herkula, od kojih je sudbina Troje zavisila, pohranjene u hramu Apolona. Narod Metaponta, takođe pokazuje u svome hramu Minerve, željezno oruđe sa kojim je Epej, od koga je njihov grad osnovan, izgradio Trojanskog konja. Stoga, sav taj dio Italije je bio nazvan Velika Grčka.”) Već na prvi pogled jasno je da Justinov opis (možda preuzet kao ekscerpt iz detaljnijeg opisa Pompeja Troga) navodnih osnivanja helenskih naselja i onih naroda navodno helenskog porijekla obiluje mitologijom i da je vrlo slabo zasnovan na stvarnim povijesnim dešavanjima. On ukazuje na helenomaniju koja je vladala u rimskom svijetu i Italiji, kojom su mnogi u Italiji pokušavali uzdići svoje civilizacijsko porijeklo i pokazati kulturološki “nebarbarski” izvorni identitet uvezivanjem na neki način sa starohelenskom mitologijom i starim, egejsko – minojskim i mikenskim svijetom. Ali izgleda da to nije bilo samo ograničeno na Italike, nego i na same Helene naseljene u Italiji koji su se isto tako željeli uvezati sa mikenskim, legendarnim svijetom. U tom kontekstu treba promatrati i pojavu da su se u hramovima helenskih apoikija (npr. Apolona u Turiju ili u hramu Atene u Metapontu) nalazile “relikvije” kojim su se dokazivale veze tih apoikija sa mikenskim svijetom i njegovim herosima. Ta pojava je slična mediavelnom običaju skupljanja i održanja ranokršćanskih relikvija i moštva kojima su onda crkve, samostani, dvorovi i pojedinci dokazivali neku svoju posebnost, uzvišenost ili se metafizički direktno uvezivali sa svetim

osnivačima kršćanstva. Interesantno je primijetiti da je oruđe koje su u Metapontu pokazivali kao "relikviju" kojom je izgrađen Trojanski konj, ustvari od željeza, a da razdoblje kada se desilo razaranje Troje pripada kasnom brončanom dobu. Naravno, bez obzira na te nedosljedne sitnice, i ti "paganski" hramovi, kao i mediavelni hramovi su koristili te "relikvije" i za konkretnе materialne i druge dobiti.

Pindar

Pitijske ode, I, 136-146³⁰: λίσσομαι νεῦσον, Κρονίων, ἄμερον / ὅφρα κατ' οἴκον
οἱ Φοίνιξ οἱ Τυρσανῶν τ' ἀλαλατὸς ἔχη, ναυσίστονον ὕβριν ἰδὼν τὰν / πρὸ Κύμας: /
οἴα Συρακοσίων ἀρχῷ δαμασθέντες πάθον, / ὀκυπόρων ἀπὸ ναῶν ὅσφιν ἐν πόντῳ
βάλεθ' ἀλικίαν, / Ἐλλάδ' ἔξελκων βαρείας δουλίας. ἀρέομαι / πᾶρ μὲν Σαλαμῖνος,
Ἀθαναίων χάριν, / μισθόν, ἐν Σπάρτῃ δ' ἀπὸ τῶν πρὸ Κιθαιρῶνος μαχᾶν, / ταῖσι
Μήδειοι κάμον ἀγκυλότοξοι, / παρὰ δὲ τὰν εὔνδρον ἀκτὰν Τιμέρα παίδεσσιν ὅμνον
Δεινομένευς τελέσαις, / τὸν ἐδέξαντ' ἀμφ' ἀρετῇ, πολεμίων ἀνδρῶν καμόντων. /
καιρὸν εἰ φθέγξαιο, πολλῶν πείρατα συντανύσαις. ("Kronione, usliši me, smjerno
te molim, / ti uguši fenički krik bojni Etruraca, / u zemlji njihovo uguši, / jer su
stradale njihove kod Kime ohole lađe. / Kako su stradale njihove lađe, / kad vladar
Sirakuze s brzih im lađa / svu momčad potopio i zadavio u moru. / Tad Heladu ci-
jelu on je / od ropstva i jarma oslobođio. / Atenu slavim zbog pobjede salaminske,
/ a Spartu zbog bitke pod Kiteronom, / zbog pobjede njihove / nad Persijancem
sa svinutim lukom. / Potomcima želim opjevati pobjede / djeda Dinomenova, /
kad kod obale rječice lijepe Himere / junački naši pobijediše dušmane svoje.).
Pindarova pjesma nije samo oda pobjedi kod Kime nad Etrurcima, nego predivna
posveta panhelenskom patriotizmu. I zajedništvu. *Schol. ad loc.*

Tukidid

VI, 4, 5: Ζάγκλη δὲ τὴν μὲν ἀρχὴν ἀπὸ Κύμης τῆς ἐν Ὀπικίᾳ Χαλκιδικῆς πόλεως
ληστῶν ἀφικομένων ὡκίσθη, ὕστερον δὲ καὶ ἀπὸ Χαλκίδος καὶ τῆς ἄλλης Εὐβοίας
πλῆθος ἐλθὸν ξυγκατενείμαντο τὴν γῆν: καὶ οἰκισταὶ Περιήρης καὶ Κραταιμένης
ἐγένοντο αὐτῆς, ὁ μὲν ἀπὸ Κύμης, ὁ δὲ ἀπὸ Χαλκίδος. ("Zankle³¹ je prvo bio po-
dignut od gusara koji su došli iz Kime, halkidanskog grada u Opikiji, ali kasnije

³⁰ Vidjeti i Diodor, XI, 51.

³¹ Helenska apoikija na Siciliji, poznatija kao Mesena.

tamo je došlo mnoštvo iz Halkide i ostatka Eubeje i pomoglo je da se naseli / misli se na prostor polisa Zankle op. S.M./. Njihovi predvodnici /misli se na naseljenika apoikije Zankle op. S.M./ bili su Perijer i Kratemen, jedan iz Kime, drugi iz Halkide.")³² Sudeći po ovom Tukididovom podatku, Kima je stvarno ranije osnovana u odnosu na ostale helenske apoikije u južnoj Italiji i na Siciliji. U vrijeme kada je došlo do najvećeg obima helenskog naseljavanja, Kima je već bila etabliранa apoikija koja i sama osniva i učestvuje u zajedničkom osnivanju (sa svojom metropolom) drugih apoikija. Zankle (ime mu je promjenjeno početkom V. st. p.n.e. u Mesena) je osnovan u VIII. st. p.n.e. Uz to, Kima ne samo da održava intenzivne veze sa matičnim polisom i helenskim svijetom općenito, nego su njeni građani i vrlo "poduzetni" u ovom periodu. Kimski gusari su izgleda predstavljali realnu opasnost za vode Tirenskog mora, uostalom utaborili su se na vrlo bitnoj tačci Mediterana, na sicilijanskoj strani nazužeg prelaza u Italiju. Po svemu sudeći pojava poduzetnih, organiziranih, moćnih a vjerojatno i brojnih helenskih naseљenika koji su osnovali Kimu u Kampaniji predstavljala je općekulturološki ili čak civilizacijski prelom za dobar dio Italije.

Podatak i to od **Pseuda – Skimna** kao da pokazuje i prisustvo eolskih elemenata u kampanskoj Kimi. Pa tako Pseudo – Skimno (236-244) navodi:

Μετα.. δε.. Λατίνους ἔστιν ἐν Ὀπικοῖς πόλις

*Post Latinos vero est in Opicis urbs,
Avernae, quam vocant, paludi propinqua,
Cuma, prius quam Chalcidenses
condiderunt,*

Τῆς λεγομένης λίμνης Ἀόρνου πλησίον
Κύμη, πρότερον ην Χαλκιδεῖς οἱ ἀπόκτισαν,
εἰτ' Αἰολεῖς οἱ [οἱ] Κερβέριον τι δείκνυται
ύποχθόνιον μαντεῖ ον· ἐλθεῖν φασι δέ
δεῦ ρο παρα. Κίρκης ἐπανάγοντ'
Οδυσσέα.

*Deinde Aeoles; [ubi Cerberum quoddam
ostenditur,
Subterraneum oraculum. Venisse autem
aiunt*

Ἐχ τῆς δε. Κύμης τῆς προ... οἱ Ἀόρνω
κειμένη
κτίσιν κατα. χρησμο... ν ἐλαβεν ή
Νεάπολις.

*Huc a Circe redeuntem Ulyssem.
Ex Cuma autem ad Avernum sita
Conditores secundum oraculum accepit
Neapolis.*

Sudeći po ovom podatku Pseudo – Skimna, Kima su prvo naselili jonski Halkidani, a zatim su došli i Eoljani.

³² Za razliku od Tukidida, Pausanija (IV, 23; koji piše šest stoljeća kasnije) iznosi ovakvu verziju osnivanja naseobine Zankle: Ζάγκλην δὲ τὸ μὲν ἔξ ἀρχῆς κατέλαβον λησταί, καὶ ἐν ἐρήμῳ τῇ γῇ τειχίσαντες ὅσον περὶ τὸν λιμένα ὄρμητηρίῳ πρὸς τὰς καταδρομὰς καὶ ἐς τοὺς ἐπίπλους ἔχρωντο: ἡγεμόνες δὲ ἦσαν αὐτῶν Κραταιμένης Σάμιος καὶ Περιήρης ἐκ Χαλκίδος. Περιήρει δὲ ὕστερον καὶ Κραταιμένει καὶ ἄλλους ἐπαγαγέσθαι τῶν Ἑλλήνων ἔδοξεν οἰκήτορας. ("Zanklu su početku zauzeli gusari i kako je bila na pustom mjestu, opasali su je zidom oko luke i služili se s njom kao ishodištem za iznenadne napade i krstarenja. Vode su im bili Kratemno iz Samosa i Perijer iz Halkide. Kasnije su Kratermo i Perijer odlučili da dovedu i druge helenske naseљenike.")

Dionizije iz Halikarnasa

A.R. VII, 3, 2 govoreći o Kimi konstatira sljedeće: "Hv γὰρ Κύμη κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους περιβόητος ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν ὅλην πλούτου τε καὶ δυνάμεως ἔνεκα καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν γῆν τε κατέχουσα τῆς Καμπανῶν πεδιάδος τὴν πολυκαρποτάτην καὶ λιμένων κρατοῦσα τῶν περὶ Μισηνὸν ἐπικαιροτάτων. ("Kima je bila u to vrijeme /misli se na rana razdoblja, konkretno VI. st. p.n.e. op. S.M./ slavna po svoj Italiji zbog svojih bogatstava, moći i svih drugih prednosti, jer je posjedovala najplodniji dio kampanijske ravnice i bila gospodarica najboljih utočišta /misli se na luke op. S.M./ oko Misenuma.") Dionizije iz Halikarnasa u historiju, Kimu uvodi sa opisom dolaska rimskog izaslanstva u Kimu za vrijeme tiranije Aristodema. U mladoj Republici, okruženoj neprijateljima i doskoro rastrzanoj unutarnjim staleškim i socijalnim razmiricama, vladala je velika nestaćica osnovnih namirnica. Radi toga je Republika krajem prve decenije V. st. p.n.e. poslala različita izaslanstva kako bi se nabavile te namirnice, posebno žito, na Siciliju i u pojedina područja Italije (Etrurija, Pompkinsko područje, Kampanija). Nadovezujući se na priču kako je rimsko izaslanstvo vrlo loše prošlo kod Volska, Dionizije iz Halikarnasa (A.R. VII, 2, 3) navodi sljedeće: "Ομοια δὲ τούτοις συνέβη παθεῖν καὶ τοῖς εἰς τὴν Ἰταλιῶτιν ἀφικομένοις Κύμην. Καὶ γὰρ αὐτόθι πολλοὶ Ῥωμαίων διατρίβοντες, οἱ σὺν τῷ βασιλεῖ Ταρκυνίῳ διασωθέντες ἐκ τῆς τελευταίας μάχης φυγάδες, τῷ μὲν πρῶτον ἔχαιτεῖσθαι παρὰ τοῦ τυράννου τοὺς ἄνδρας ἐπεχείρησαν ἐπὶ θανάτῳ, ἀποτυχόντες δὲ τούτου ρύσια κατασχεῖν ταῦτα τὰ σώματα παρὰ τῆς ἀπεσταλκύιας πόλεως ἤξιον, ἔως ἀπολάβωσι τὰς ἔαντων οὐσίας, ἀς ἔφασαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀδίκως δεδημεῦσθαι, καὶ ταύτης ὡντο δεῖν τῆς δίκης τὸν τύραννον αὐτοῖς γενέσθαι κριτήν. ("Ista sudbina je zadesila one /izaslanike op. S.M./ koji su otisli u italiotsku Kimu. Mnogi rimski emigranti koji su pobjegli sa Tarkvinijem /Oholim; On je tada već umro op. S.M./ iz posljednje bitke i sada su prebivali u gradu /Kimi op. S.M./ su prvo nastojali uvjeriti tiranina /misli se na Aristodema op. S.M./ da im isporuči izaslanike kako bi ih pogubili. Kada im nije uspjelo da bude udovoljeno ovom zahtjevu, oni su zahtijevali da oni mogu zadržati ove osobe /misli se na izaslanike op. S.M./ kao zalogu dok oni dobiju od grada /misli se na Rim op. S.M./ svoje bogatstvo, za koje su tvrdili da im je nepravedno konfiscirano od Rimljana. I oni su mislili da je u redu da tiranin može presuditi u njihovom slučaju.") Po Dioniziju iz Halikarnasa (A.R. VII, 1-2) cijeli slučaj je završio na sljedeći način: Ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν Ἀριστόδημον ἔτος ὄμοῦ τι τεσσαρεσκαιδέκατον ἥδη τυραννοῦντα Κύμης οἱ σὺν Ταρκυνίῳ φυγάδες καθιστάμενοι τὴν κατὰ τῆς πατρίδος ἐβούλοντο συντελέσασθαι δίκην. Oἱ δὲ πρέσβεις τῶν Ῥωμαίων τέως

μὲν ἀντέλεγον, ὡς οὕτ' ἐπὶ τοῦτον ἥκοντες τὸν ἀγῶνα οὕτ' ἔξουσίαν ἔχοντες, ἥν οὐκ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς ἡ βουλὴ περὶ τῆς πόλεως ἀπολογήσασθαι {δίκην}. Ός δ' οὐθὲν ἐπέραινον, ἀλλ' ἐγκεκλικότα τὸν τύραννον ἔωρων ἐπὶ θάτερα μέρη διὰ τὰς σπουδὰς καὶ τὰς παρακλήσεις τῶν φυγάδων, αἰτησάμενοι χρόνον εἰς ἀπολογίαν, καὶ διεγγυήσαντες τὰ σώματα χρημάτων ἐν τῷ διὰ μέσου τῆς δίκης οὐθενὸς ἔτι φυλάττοντος αὐτοὺς ἀποδράντες ὠχοντο. Θεράποντας δ' αὐτῶν καὶ τὰ ὑποζύγια καὶ τὰ ἐπὶ τῇ σιτωνίᾳ κομισθέντα χρήματα ὁ τύραννος κατέσχε. ("...kada je on / misli se na Aristodema op. S.M./ već vladao skoro 14 godina kao tiranin Kime, da su rimski emigranti sa /u smislu da su emigrirali sa njim op. S.M./ Tarkvinijem / posljednjim rimskim kraljevim op. S.M./ predstavili sebe i od njega tražili da odluči slučaj protiv /njihove op. S.M./ domovine. Rimski izaslanici su se suprotstavljali tome neko vrijeme, tvrdeći da oni nisu došli kako bi se prepirali po ovome / pitanju op. S.M./ i da oni nemaju ovlasti da drže stranu Republike /u pretresu ovog slučaju pred Aristodemom op. S.M./ jer im ih Senat nije dodijelio. Ali kada sa svojom molbom nisu iskoristili ništa i kada su vidjeli da tiranin /sa svojom podrškom op. S.M./ inklinira na drugu stranu zbog ozbiljnosti i molbi emigranata, oni /izaslanici Republike op. S.M./ su izrazili želju da vremenom kako bi pripremili odbranu. I nakon uplaćivanja određene svote novca /u vidu depozita op. S.M./ kao zaloga za pojаву /pred Aristodemovim sudom op. S.M./, u intervalu dok je proces bio u toku i nisu više bili čuvani, oni /izaslanici Republike op. S.M./ su pobegli. Nakon toga je tiranin zaplijenio njihove sluge /robove op. S.M./, tovarne životinje i novac koji su donijeli sa sobom kako bi nabavili žito.") O ovome *Livije* (II, 34) samo šturo kaže sljedeće: *Frumentum Cumis cum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentae sunt* ("Kada je žito kupljeno u Kimi, tiranin Aristodem je zadržao brodove /sa žitom koje je već bilo natovareno op. S.M./³³ kao nadoknadu za imanje Tarkvinija /Oholog, posljednjeg rimskog kralja op. S.M./ čiji je nasljednik bio".)

Strabon

V, 4, 4 opisujući Kampaniju: ταύταις δ' ἐφεξῆς ἔστι Κύμη Χαλκιδέων καὶ Κυμαίων παλαιότατον κτίσμα: πασῶν γάρ ἔστι πρεσβυτάτη τῶν τε Σικελικῶν καὶ τῶν Ἰταλιωτίδων. οἱ δὲ τὸν στόλον ἄγοντες, Ἰπποκλῆς ὁ Κυμαῖος καὶ Μεγασθένης ὁ Χαλκιδεύς, διωμολογήσαντο πρὸς σφᾶς αὐτούς, τῶν μὲν τὴν ἀποικίαν εἶναι τῶν δὲ τὴν ἐπωνυμίαν: ὅθεν νῦν μὲν προσαγορεύεται Κύμη, κτίσαι δ' αὐτὴν

³³ Aristodem je ustvari prevario rimske izaslanike.

Χαλκιδεῖς δοκοῦσι. πρότερον μὲν οὖν ηύτυχει ἡ τε πόλις καὶ τὸ Φλεγραῖον καλούμενον πεδίον, ἐν ᾧ τὰ περὶ τοὺς Γίγαντας μυθεύουσιν οὐκ ἄλλοθεν, ὡς εἰκός, ἀλλ’ ἐκ τοῦ περιμάχητον τὴν γῆν εἶναι δι’ ἀρετήν, ὕστερον δ’ οἱ Καμπανοὶ κύριοι καταστάντες τῆς πόλεως ὕβρισαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πολλά: καὶ δὴ καὶ ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν συνώκησαν αὐτοί. ὅμως δ’ οὖν ἔτι σώζεται πολλὰ ἔχνη τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἰερῶν καὶ τῶν νομίμων. ὀνομάσθαι δ’ ἔνιοι Κύμην ἀπὸ τῶν κυμάτων φασί: ῥαχιώδης γὰρ καὶ προσεχής ὁ πλησίον αἰγιαλός. εἰσὶ δὲ καὶ κητεῖαι παρ’ αὐτοῖς ἄρισται. ἐν δὲ τῷ κόλπῳ τούτῳ καὶ ὑλὴ τίς ἔστι θαμνώδης ἐπὶ πολλοὺς ἐκτεινομένη σταδίους ἄνυδρος καὶ ἀμμώδης, ἥν Γαλλιναρίαν ὑλην καλοῦσιν. (“Sljedeća po redu, nakon ovih gradova /Liternum, Vulturenum, Venafrum op. S.M./ dolazi Kima, grad osnovan u najdrevnija vremena od naroda iz Halkide i Kime /možda eolski polis u Maloj Aziji op. S.M./. To je najstariji od svih sicilskih i italiotskih gradova. Oni koji su vodili /naseljeničku op. S.M./ ekspediciju Hipokl iz Kime /možda eolski polis u Maloj Aziji op. S.M./ i Megasten iz Halkide su napravili jedan sa drugim sporazum da grad /novoosnovana apoikija op. S.M./ treba da bude /smatrana op. S.M./ apoikija Halkide /koja bi u tom slučaju bila njena oficijelna metropola, osnivač op. S.M./, a imenjak po /možda eolska, maloazijska op. S.M./ Kimi. Stoga, iako se grad danas zove Kima, isto se tako drži da je bio osnovan od Halkiđana. U ranijim vremenima, grad je bio prosperitetan, kao i Flegrejska ravnica³⁴, koju je mitologiju učinila pozornicom za avanture divova, ni zbog čega drugog, čini se, nego zbog plodnosti zemlje su vodile borbe za njeno posjedovanje. Kasnije, kada su se Kampani nametnuli kao gospodari grada, oni su počinili mnoge nepravde prema narodu općenito, i šta više, uzimali žene građana. Ipak, mnogi tragovi helenske pristojnosti/uljuđenosti i običaja /njihovi hramovi i zakoni/ su još sačuvani tamo. Ali, prema nekima, Kima /Cumae op. S.M./ je nazvana po kumata /transkripcija od grčke riječi τὰ κύματα = valovi op. S.M./, jer je obližnja obala izložena talasima i vjetrovima. Kima takođe ima i najbolje ribarstvo za hvatanje velikih riba. Osim toga, u ovom zalivu se nalazi šuma zakržaljog drveća, koja se proteže mnogim stadijima /helenska mjera za udaljenost, nije bila unificirana, ali se uobičajeno uzima atički standard od 1 stadij = 185 m. S.M./ preko bezvodnog i pješčanog pojasa, koji oni zovu Šuma peradi-kokoški *Silva Gallinaria*.³⁵) Nesumnjivo je Kima jedna od najstarijih helenskih

³⁴ Strabon izgleda nije Flegrejske ravnice (Campi Flegrei od grčkog φλέγω = goriti, zbog toga što su na tome području izbijali plamenovi, topli izvori i gasovi) ograničavaju na područje između Kime i brda koja se pružaju do jezera Agnano, koje tim imenom nazivaju novovjekovni geografi, nego je kao i Plinije Stariji to ime protezao na cijelu regiju koja se danas naziva Terra di Lavoro. U Flegrejskom ravnicanu se nalazi i Solfatara krater, koji je u mitologiji smatran domom rimskog boga Vulkana. Inače se u ovom području još uvijek mogu primijetiti vulkanske hidrotermalne, gasovite i druge aktivnosti.

³⁵ Danas se naziva Pineta di Castel Volturno.

naseobina iz arhajskog razdoblja na području Italije i Sicilije, ali da li je i najstarija kao što tvrdi Strabon, to je neko sasvim drugo pitanje. Možda je moguće smisao Strabonove tvrdnje o tome da je Kima najstarija tražiti u tome da je ona najstarija apoikija u odnosu na druge veće i bitnije apoikije Italije i Sicilije, a ne u odnosu na ama baš sve helenske naseobine.

Livije

VIII, 22: *Palaepolis fuit haud procul inde ubi nunc Neapolis sita est; duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi; Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. classe, qua aduicti ab domo fuerant, multum in ora maris eius quod accolunt potuere, primo [in] insulas Aenariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre.* (“Nekada se nedaleko od mjesta gdje je sada Neapolis /”Novi Grad”, Napulj op. S.M./ nalazio Paleopolis /”Stari Grad” op. S.M./. Oba grada su imali isto stanovništvo koje je poticalo iz Kime, a ovi su vodili projekt iz eubejske Halkide. Brodovi koji su ih donijeli iz domovine bili su im glavna snaga na obali gdje su se naselili. Stigli su prvo na ostrva Enariju i Piteku, a onda se odvazili na pređu na obalu.”) Livije dodaje još neke podatke priči o osnivanju Kime, o tome da su se Halkiđani prvo naselili na grupu otoka koja se nalaze na ulazu i unutar napuljskog zaliva. Danas se ta skupina otoka naziva Flegrejski otoci (Isole Fregate ili *archipelago flegreo*) i sačinjavaju je Ishija, Prokida, Vivara, Nisida, a nekada u nju ubrajaju i Kapri koji je nešto južnije. Najvažniji od ovih otoka je Ishija (Ischia, Πιθηκοῦσαι, *Aenaria*, *Inarime*, *Arime*³⁶), poveliki vulkanski otok, sa toplim vrelima. Jedna teorija nazive Πιθηκοῦσαι i *Inarime* pronalazi u riječi za “majmun” (etrurski “arimos” = majmun, grčki πίθηκος = majmun). Jedan starohelenski mit govori o dvojici Kerkopa, koje je Zeus kaznio tako što ih je pretvorio u majmune i protjerao na otoke Ishiju i Prokidu (*Prochyta*). Po starohelenskoj mito-

³⁶ Imena *Inarime* i *Arime* upotrebljava samo Vergilije. Vjerojatno je na njega uticao stih II, 78-783 iz Homerove Ilijade, iako je vrlo moguće da se u Ilijadi mislilo da je Arimska zemlja negdje u jugoistočnoj Maloj Aziji (v. fusnotu 27. izdanja Ilijade u prevodu Tome Maretića). Za Vergilijem se povodi i Marcijan Kapela.

Marcijan Minej Feliks Kapela (*Martianus Minneus Felix Capella*, iz prve polovice V. st. n.e.). Po Kasiodoru, Marcijan Kapela je rodom iz grada Madaura u sjevernoj Africi. Marcijan Kapela izgleda se u svojim djelima i idejama oslanjao na neoplatonizam. Glavno djelo Marcijana Kapela je *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, nekada zvano i *De septem disciplines*, i ono je vrlo bitno za historiju edukacije, retorike i općenito znanosti. Marcijan Kapela se smatra jednim od najranijih tvoraca sistema “sedam slobodnih vještina” (*studia liberalia* ili *septem artes liberales*) koji je predstavljao strukturu srednjovjekovne edukacije na latinskom, rimokatoličkom zapadu.

logiji i čudovište Tifon je zakopano ispod Ishije³⁷, a div Mimas ispod Prokide. Ove priče su starim Helenima služile kao objašnjenje za česte vulkanske i seizmičke aktivnosti u ovom području.

Plinije Stariji ima drugačije objašnjenje za etimološko porijeklo grčkog naziva za otok Ishiju, odnosno on ga izvodi iz lokalnih naslaga gline za izradu keramike. Za latinsko ime *Aenaria* Plinije Stariji ima mitološko objašnjenje, odnosno on ga veže za pristajanje Eneje i njegove flotile na ovaj otok. Potrebno je imati u vidu da se pod grčkim imenom Πιθηκοῦσαι nekada podrazumijeva ne samo Ishiju, nego i svo današnje Flegrejsko otočje. Ustvari pluralni oblik imena je izgleda podrazumijevao i Ishiju i obližnju Prokidu. U tom slučaju bi u antičkom periodu, ako je teorija o etimološkom porijeklu imena za ove otoke iz grčke i etrurske riječi za "majmun" tačna, imena ove skupine otoka bila "Ostrva majmuna". Ako su ovi otoči stvarno bili dom za određenu populaciju majmuna, slično Gibraltaru, onda su ti majmuni nestali prije historijskog razdoblja, jer o tome nema nijednog podatka u sačuvanim vrelima.

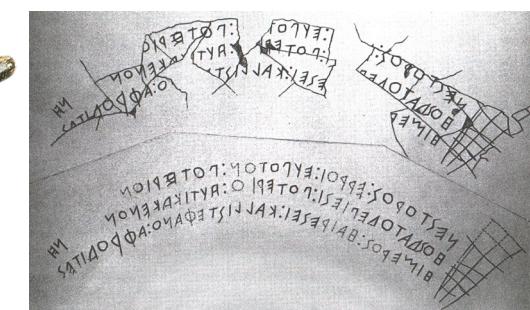
Ishija je bila naseljena još i znatno prije prispjeća halkidičkih naseljenika. U brončanom dobu to domorodačko stanovništvo je održavalo veze i sa udaljenijim područjima, uključujući i mikenski svijet, o čemu svjedoče nalazi keramike. Možda je ta brončanodobna povezanost ovog dijela Italije sa egejskim prostorom, doprinijela razvoju tradicije da je Kima osnovana 1050. god. p.n.e. Vrlo je moguće da je Livijev podatak tačan, odnosno da su se helenski naseljenici prvo naselili na ovaj plodni otok, ili bolje reći na otoke oko i u napuljskom zalivu. U tom slučaju bi prvo bila osnovana apoikija Πιθηκοῦσαι ("Pithekousai") na Ishiji. Ostrvo se nalazilo na dobrom strateškom mjestu, nudilo dobru luku, plodno vulkansko zemljište, tople izvore i sigurnost od potencijalnih opasnosti na kopnu, određene zlatne žile, ali i omogućavalo značajnu trgovačku i gusarsku aktivnost. Kada su kasnije bolje izvidili situaciju na kontinentu, i raspoloženje i stanje tamošnjih domorodaca, ali i zemljopisne uvjete, helenski doseljenici odvažili su se i većinom preselili na kontinent osnivajući apoikiju Kimu. Po tome bi ispalo da je Πιθηκοῦσαι/"Pithekousai" ustvari bila jedna od karika u procesu osnivanja Kime, i faktički neka njena ili protofaza ili međumetropola. U tom slučaju, helen-ska naseobina na Ishiji i okolnim otocima bi bila ta najstarija helenска apoikija na području Italije.

Na ovom mjestu vrijedi postaviti i pitanje šta se desilo sa domorodačkom populacijom na Ishiji i drugim okolnim otocima, koje su zatekli helenski doseljenici. Dvije su mogućnosti i to: 1. da je domorodačko stanovništvo preslojeno i zamjenjeno sa naseljenicima ili 2. da je domorodačko stanovništvo ušlo u simbiozu sa naseljenicima i vremenom asimilirano u kulturno snažniju helensku zajednicu. Vjerojatnija je druga opcija, jer sudeći po nekim drugim nalazima Ishija pokazuje značajnu kulturološku raznolikost upravo u vrijeme osnivanja i razvoja helenske naseobine na njoj.

Osnivanje apoikije Kime nije značilo i napuštanje Ishije i ostalih otoka, npr. naseobine su ostale i na njima, i cvjetale su zbog trgovine i plodnosti tla. Oko 700. god. p.n.e. Ishija je možda imala između 5000 i 10 000 stanovnika. Na Ishiji je 1954. god. pronađena i keramička posuda "Nestorov pehar" (koja je iskorištena kao grobni prilog za sahranjenog dječaka), čiji se nastanak datira između 750. i 700. god. p.n.e. i pretpostavlja se da je originalno proizveden na Rodosu. Danas se nalazi u muzeju: Museo Archeologico di *Pithecusae* u Villa Arbusto u naseљu Lacco Ameno na otoku Ishija.³⁸ Na Ishijskom "Nestorovom peharu" se nalazi grčki natpis u tri reda koji se danas smatra jednim od najstarijih primjera grčkog alfabetu (riječ je o eubejskom tipu alfabetu) na području Italije, pa i općenito u tadašnjem Mediteranu. Sam natpis na peharu donosi i ime "Nestora", jednoga od legendarnih ahejskih/danajskih/grčkih vođa/basileusa (kralja Pilosa) u Trojanском ratu.³⁹

Nestorov pehar sa Ishije

Natpis sa Ishijskog "Nestorovog pehara".

³⁷ Hom. Ill. II, 782-783: χωμένω ότε τ' ἀμφὶ Τυφωέι γαῖαν ἴμασσοι / εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς: ("Gromovni Zeus-bog te on zbog Tifova Arimsku / bije Zemlju, za koju vele da pod njom počiva Tifoj.") Ustvari, čitavo vulkansko područje od Kime pa do Etne se veže za područje ispod kojeg je sputan i zakopan Tifon i da uzrokuje vulkanske i druge geotermalne i geoseizmičke aktivnosti u području Etne. O tome v. Pindar Pyth. Od. I, 28-60.

³⁸ Glavno naselje na otoku se isto zove Ishija, ali se u antičkom periodu glavno naselje Pithekousai nalazilo u Lacco Ameno.

³⁹ Za razliku od ovog keramičkog pehara pronađenog na Ishiji, Nestorov pehar opisan u Ilijadi je bio zlatni (*Hom. Ill. XI*, 632 – 637). O Ishijskom “Nestorovom peharu” v. Meiggs, R. – Lewis, 1988; Faraone, 1996; Powell, 1998: <http://www.basarchive.org/sample/bswbBrowse.asp?PubID=BSAO&Volume=1&Issue=1&GroupID=2>; Kontogiannis, 1999 (citira Margheritu Guarducci).

О Питекоусаи Jonathan Hall (2014) navodi sljedeće: "Evidence for settlement at Pithecusae – modern Lacco Ameno on the island of Ischia in the Gulf of Naples – probably dates to ca. 770 and is thus contemporary with Al Mina. As at Al Mina, the character of the settlement here has been much discussed, though unlike Al Mina we do have literary sources which refer to the site. Livy (8.22.6) says it was founded by Chalcis, while Strabo (5.4.9) attributes its foundation to Eretrians and Chalcidians but adds that the latter left after an argument. Some Euboean imports have indeed been found among the earliest material from a dump on the ancient acropolis (Monte de Vico) but all indications suggest that Pithecusae's origins were rather more diverse than the literary traditions suggests. The fact that Euboean wares were swiftly swamped by Corinthian imports and imitations is not in itself significant since this is – as we shall see – a pattern common to most Greek settlements in the west, whether or not they considered themselves to be Corinthian foundations. But there are also Cretan and East Greek imports and, more significantly, credible evidence not only for Levantine contacts but also for the actual physical presence of Phoenicians in the settlement.

Pitheciusae – like Al Mina – was long considered to represent an *emporion* or trading-post, different from later, more permanent foundations (*apoikiae*) both for the mixed origins of its settlers and for the primary activity in which they were engaged (commerce in the former case, agriculture in the latter). Today, the distinction between *emporion* and *apoikiae* seems less valid. That settlers were drawn to Pithecusae to exploit metal ores is still a reasonable conjecture, but the recent realization that there were other major settlements on Ischia and that the island was fairly extensively exploited probably indicates that agriculture was not of subsidiary importance. Furthermore, Pithecusae seems to be rather large for a trading – post, with an estimated population of between 5,000 and 10,000. Thirdly, the burials in the Valler di San Montano cemetery paint a picture of a hierarchically structured society in which both men and women as well as all age groups are represented – not, perhaps, what one would expect from a community of traders and craftsmen. Typically, pit inhumations and pot burials cluster around cremation: the latter are reserved for adults, while pits were used for adolescents and pots for infants. It is supposed that these clusters of burials represent family groups and that the different treatment afforded the different age groups serves as an index of social inclusion (i.e. the different stages by which one came to be accepted within the full sociopolitical community). But around 40 percent of adults are inhumed rather than cremated and these burials are generally unaccompanied by grave goods. If the social inclusion hypothesis is correct, then we have to reckon

on the existence of a large class of adults to whom full sociopolitical recognition was not extended."

О оснивју хеленске apoikije на Ishiji говори Strabon (V, 4, 9): τοῦ μὲν οὖν Μισηνοῦ πρόκειται νῆσος ἡ Προχύτη, Πιθηκουσσῶν δ' ἔστιν ἀπόσπασμα. Πιθηκούσσας δ' Ἐρετριεῖς ὥκισαν καὶ Χαλκιδεῖς, εὐτυχήσαντες δὲ δι' εὐκαρπίαν καὶ διὰ τὰ χρυσεῖα ἔξελιπον τὴν νῆσον κατὰ στάσιν, ὑστερον δὲ καὶ ὑπὸ σεισμῶν ἔξελαθέντες καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θαλάττης καὶ θερμῶν ὑδάτων: ἔχει γὰρ τοιαύτας ἀποφορὰς ἡ νῆσος, ὡφ' ὧν καὶ οἱ πεμφθέντες παρὰ Ίερωνος τοῦ τυράννου τῶν Συρακοσίων ἔξελιπον τὸ κατασκευασθὲν ὡφ' ἐαυτῶν τεῖχος καὶ τὴν νῆσον: ἐπελθόντες δὲ Νεαπολῖται κατέσχον. ἐντεῦθεν καὶ ὁ μῦθος ὅτι φασὶ τὸν Τυφῶνα ὑποκεῖσθαι τῇ νήσῳ ταύτῃ, στρεφομένου δὲ τὰς φλόγας ἀναφυσᾶσθαι καὶ τὰ ὕδατα, ἔστι δ' ὅτε καὶ νησίδας ἔχούσας ζέον ὕδωρ. πιθανώτερον δὲ Πίνδαρος εἴρηκεν ἐκ τῶν φαινομένων ὄρμηθείς, ὅτι πᾶς ὁ πόρος οὗτος ἀπὸ τῆς Κυμαίας ἀρξάμενος μέχρι τῆς Σικελίας διάπυρός ἔστι καὶ κατὰ βάθους ἔχει κοιλίας τινὰς εἰς ἐν συναπτούσας πρός τε ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν ἥπειρον. διόπερ ἡ τε Αἴτνη τοιαύτην ἔχειν δείκνυται φύσιν οἴαν ιστοροῦσιν ἀπαντες, καὶ αἱ τῶν Λιπαραίων νῆσοι καὶ τὰ περὶ τὴν Δικαιάρχειαν καὶ Νεάπολιν καὶ Βαίας χωρία καὶ αἱ Πιθηκοῦσσαι. ταῦτ' οὖν διανοηθεὶς τῷ παντὶ τόπῳ τούτῳ φησὶν ὑποκεῖσθαι τὸν Τυφῶνα 'νῦν γε μὰν ταὶ θ' ὑπὲρ Κύμας ἀλιερκέες ὅχθαι Σικελία τ' αὐτοῦ πιέζει στέρνα λαχνάεντα' καὶ Τίμαιος δὲ περὶ τῶν Πιθηκουσσῶν φησὶν ὑπὸ τῶν παλαιῶν πολλὰ παραδοξολογεῖσθαι, μικρὸν δὲ πρὸ ἐαυτοῦ τὸν Ἐπωπέα λόφον ἐν μέσῃ τῇ νήσῳ τιναγέντα ὑπὸ σεισμῶν ἀναβαλεῖν πῦρ καὶ τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς θαλάττης ἔξωσαι ἐπὶ τὸ πέλαγος, τὸ δ' ἐκτεφρωθὲν τῆς γῆς μετεωρισμὸν λαβὸν κατασκῆψαι πάλιν τυφωνοειδῶς εἰς τὴν νῆσον, καὶ ἐπὶ τρεῖς τὴν θάλατταν ἀναχωρήσαι σταδίους, ἀναχωρήσασαν δὲ μετ' οὐ πολὺ ὑποστρέψαι καὶ τῇ παλιρροίᾳ κατακλύσαι τὴν νῆσον, καὶ γενέσθαι σβέσιν τοῦ ἐν αὐτῇ πυρός: ἀπὸ δὲ τοῦ ἥχου τοὺς ἐν τῇ ἥπειρῳ φυγεῖν ἐκ τῆς παραλίας εἰς τὴν ἄνω Καμπανίαν. δοκεῖ δὲ τὰ θερμὰ ὕδατα ἐνταῦθα θεραπεύειν τοὺς λιθιῶντας. αἱ δὲ Καπρέαι δύο πολίχνας εἶχον τὸ παλαιόν, ὑστερον δὲ μίαν. Νεαπολῖται δὲ καὶ ταύτην κατέσχον, πολέμῳ δὲ ἀποβαλόντες τὰς Πιθηκοῦσσας ἀπέλαβον πάλιν, δόντος αὐτοῖς Καίσαρος τοῦ Σεβαστοῦ, τὰς δὲ Καπρέας ἴδιον ποιησαμένου κτῆμα καὶ κατοικοδομήσαντος. αἱ μὲν οὖν παράλιοι πόλεις τῶν Καμπανῶν καὶ αἱ προκείμεναι νῆσοι τοιαῦται. "(Is pred Misenuma se nalazi otok Prokida, koja je bila iznajmljena od Pitheciusae /Pitheciusae, Ishije op. S.M./. Pitheciusae je bila naseljena kolonijom Eretrijanaca i Halkidjana, koja je bila veoma prosperitetna zbog plodnosti njenog tla i produkcije zlatnih rudnika. Ipak, oni su napustili otok zbog građanskih razmirica, i bili su konačno otjerani zemljotresima i erupcijama vatre, mora i topnih voda. Zbog tih erupcija kojima je otok izložen, naseljenici koje je poslao Hieron,

kralj Sirakuze, su napustili otok, zajedno sa gradom koji su izgradili, i onda je /misli se na Ishiju op. S.M./ preuzet u posjed od Neapolitanaca /stanovnika Napulja op. S.M./. Ovo objašnjava mit koji se odnosi na Tifona, za kojeg se govori, da leži ispod otoka i kada se on sam okreće, uzrokuje da plamenovi i voda izbijaju, i ponekada da se čak mala ostrva izdižu iz mora, sadržavajući izvore tople vode. Pindar daje veći kredibilitet mitu, čineći ga saglasnim sa stvarnim pojavama, jer je cijeli prolaz od Kime do Sicilije eruptivan, i ispod mora se nalaze određene galerije koje tvore vezu između vulkana na otocima i onih na kopnu. On pokazuje da je i Etna u tome, zbog prirode opisane od svih, i takođe Liparski otoci, sa regionima oko Dikearhije, Neapolisa, Baje i *Pithecius*. I svjestan toga, Pindar kaže da Tifon leži pod cijelim ovim prostorom. Sada zaista morske obale koje okružuju Kimu i Siciliju pritišću njegova kosmata prsa /Strabon u ovoj rečenici citira Pindara op. S.M./⁴⁰ Timej, koji napominje da su se mnogi paradoksalni izvještaji od dalekih predaka koji se tiču *Pithecius* /Ishije op. S.M./, navodi, ipak da je malo prije njegovog vremena, planina Epomeo u sredini otoka, potresena zemljotresom, izbacivala vatu i da je zemlja između nje /misli se na Monte Epomeo – latinski *Epopeus mons* – najvišu planinu od 789 m. na Ishiji op. S.M./ i obale bila odvучena u more. Takvo napojeno zemljiste, nakon što se visoko zakovitlalo, je bilo vihorom vraćeno ponovo na otok. More se povuklo /od obalne linije op. S.M./ na udaljenost od tri stadija, ali nakon što je tako ostalo neko vrijeme, ono se vratio i poplavilo je otok, tako gaseći vatu. Stanovnici kopna su pobjegli zbog buke od obale u unutrašnjost Kampanije. Izgleda da su topli izvori lijek za one unesrećene mokraćnim pijeskom⁴¹. Kapri je nekada posjedovao dva mala grada, kasnije samo jedan. Neapolitanci su posjedovali otok, ali nakon što su izgubili *Pithecius* u ratu, oni su je dobili ponovo od Cezara Augusta, dajući mu u zamjenu Kapri. Ovaj otok / misli se na Kapri op. S.M./ je tako postao vlasništvo princepsa, koji ga je ukrasio sa mnogim građevinama. Takvi su obalni gradovi Kampanije i otoci nasuprot njih.“)

Strabonov opis Ishije navodi da su prvi helenski naseljenici bili Eubejani iz Halkide i Eretrije, i da su je zaposjeli zbog plodnosti tla i zlatnih žila. Međutim, Strabonov podatak isto sugerira da je kasnije došlo i do napuštanja Ishije od tih naseljenika, pa i da je druga naseobina koju je osnovao Hieron I. (tiranin Sirakuze od 478. do 467. god. p.n.e.) isto bila napuštena. Sudeći po Timejevom podatku, koji donosi Strabon, Ishiju je nešto prije “Timejevog vremena” potresao snažan zemljotres sa manjom vulkanskom aktivnošću, što je opet proizvelo cunami koji je podobro naštetio.

⁴⁰ Pindar Pyth. Od. I. 37-38; Conf. Pindar. Olymp. Od. IV. 2.

⁴¹ Posebno su vode izvora Olmitello, na južnom dijelu otoka čuvene za liječenje ove bolesti.

Velej Paterkul

I, 4: *Athenienses in Euboea Chalcida et Eretriam colonis occupavere, Lacedaemonii in Asia Magnesiam. Nec multo post Chalcidenses orti, ut praediximus, Atticis Hippocle et Megasthene ducibus Cumas in Italia condiderunt. Huius classis corsum esse directum alii columbae antecedeatis volatu ferunt, alii nocturno aeris sono, qualis Cerealibus sacris cieri solet. 2 Pars horum civium magno post intervallo Neapolim condidit. Utriusque urbis eximia semper in Romanos fides facit eas nobilitate atque amoenitate sua dignissimas. Sed illis diligentior ritus patrii mansit custodia, Cumanos Osca mutavit vicinia. Vires autem veteres earum urbium hodieque magnitudo ostentat moenium. 3 Subsequenti tempore magna vis Graecae iuventutis, abundantia virium, sedes quaeritans in Asiam se effudit. Nam et Iones, duce Ione, profecti Athenis nobilissimam partem regionis maritimae occupavere, quae hodieque appellatur Ionia, urbesque constituere Ephesum, Miletum, Colophona, Prienen, Lebedum, Clazomenas, Phocaeam, multasque in Aegaeo atque Icario occupavere Myuntem, Erythram insulas, Samum, Chium, Andrum, Tenum, Parum, Delum aliasque ignobiles. 4 Et mox Aeolii eadem profecti Graecia longissimisque acti erroribus non militus inlustres obtinuerunt locos clarasque urbes condiderunt, Smynam, Cymen, Larissam, Myrinam Mytilenenque et alias urbes, quae sunt in Lesbo insula.* (“Atenjani su na Eubeji naseljenicima zaposjeli Halkidu i Eretriju, Lakedemonjani u Aziji Magneziju. Nedugo potom Halkiđani, nastali, kako smo prije rekli, od Atičana, pod vodstvom Hipokla i Megastena podigli su u Italiji Kimu. Jedni pripovijedaju kako je plovidbom toga brodovlja upravljala golubica /Apolonova ptica op. S.M./ sto je letjela pred njim, drugi noćni zvuk mjedi/bronze kakav se obično čuje na Cererinim⁴² svetim obredima. Dio ovih građana poslije dugo vremena osnovao je Neapolis.⁴³ Iznimna vjernost jednoga i drugog grada prema Rimljanim čini ih najdostojnjijima njihove plemenitosti i ljupkosti. No u Neapolitanaca se zadržalo pomnije čuvanje očinskih obicaja, a Kimance je izmijenilo susjedstvo Oska. Staru pak snagu ovih gradova i danas pokazuje veličina njihovih zidina. U vrijeme što je uslijedilo velika sila grčke mladeži tražeći zbog preobilja ljudstva nova sjedišta razlila se u Aziju. Jer su i Jonjani pod vodstvom Jona otišavši iz Atene zaposjeli najpoznatiji dio primorskoga kraja, koji se danas naziva Jonijom, te osnovali gradove

⁴² Svečanosti u čast boginje usjeva Cerere nazivane su *Cereales ludi* ili *Cerealia*, i uveo je je 44. p.n.e. uveo Julije Cezar. Slavile su se prema kalendaru od 12. do 19. IV. Zadnji su dani bili određeni za igre u cirku, natjecanja u trčanju, gladijatorske borbe i velike procesije.

⁴³ Ovaj Velejev opis vrijedi uporediti sa pjesničkim opisom Stacija (III, 76-80) Kapue i Napulja: *hospita: at hinc magnae tractus imitantia Romae / quae Capys advectis implevit moenia Teucris. / nostra quoque et propriis tenuis nec rara colonis / Parthenope, cui mite solum trans aequora vectae / ipse Dionaea monstravit Apollo columba.*

Efez, Milet, Kolofon, Prijenu, Lebed, Mijunt, Eritru, Klazomenu, Fokeju i zaposjeli mnoge otoke u Egejskom i Ikarskom moru: Sam, Hij, Andro, Ten, Par, Del, a i druge nepoznate. Uskoro su i Eoljani, otputovali iz Grčke i, pošavsi na duga lutanja, zaposjeli ništa manje znamenita mjesta i utemeljili slavne gradove: Smirnu, Kimu, Larisu, Mirinu, kao i Mitilenu i druge gradove koji se nalaze na otoku Lezbu.”) Velej Paterkul je izgleda isto usvojio mišljenje o osnivanju Kime, u vrijeme seobe Jonjana i Eoljana na zapadne, egejske obale Male Azije i obližne otoke, odnosno nedugo nakon osnivanja Magnezije u Maloj Aziji⁴⁴ iako ne fiksira datum, nesumnjivo je Velej Paterkul u svome umu imao isti ili sličan period osnivanja Kime kao i Jeronim stoljećima kasnije. Međutim, vrlo je mala vjerojatnoća da se osnivanje Kime desilo u tako ranom periodu, odnosno u kasnom brončanom dobu. Nastanak ove tradicije o ranom osnivanju Kime se može datirati isto dosta rano, jer priča o osnivanju obiluje i mitološkim podacima (npr. o tome kako su ili golubica ili noćni zvukovi usmjeravali flotilu naseljenika).

Izvorna građa nije baš najpreciznija kada govori odakle su došli naseljenici Kime i ko ju je ustvari osnovao (odnosno koji konkretno helenski polis). Velej Paterkul ih smatra samo jonskim, eubejskim Halkiđanima, dok ih Strabon vidi kao mješavinu jonskih Halkiđana sa otoka Eubeje i eolskih Kimenjana iz maloazijskog polisa Kime (današnji Nemrut).⁴⁵ Ipak, bez obzira da li je među osnivačima i prvočnim naseljenicima Kime u Kampaniji bilo i eolskih elemenata, činjenica je da se Kima uvijek tretira kao eubejski, halkidički polis, i da je ona uostalom i odavala svoj jonski, eubejski karakter i u govoru i u pismu, te drugim elementima kulture i načina života. Uostalom, iako se Strabonova Kima iz koje dolazi Hipokl sa djelom naseljenika u historiografiji i arheologiji često tretira kao maloazijska, eolska Kima, postoji i jedna druga mogućnost. U prijevodu (na engleski jezik) Earnesta Carya (Dionizije iz Halikarnasa, 1940: 151, fus. 6, u komentaru na podatak iz VII, 2, 3) se navodi sljedeće: “Literally, ‘the Italian Cymê’ so designated to distinguish it from one or more other cities bearing the same name. Cumae was reputed to have been founded by colonists from Chalcis and Eretria in Euboea (cf. chap. 3). But the name was evidently given in honour of the native city of a part of at least of its founders, and it is probable that that city was Cymê near Chalcis, a place that was early merged with Chalcis, losing its separate identity. As a result, the better-known Cymê on the coast of Asia Minor was sometimes given the credit of having sent out this colony.” Ako je tačna ova konstrukcija da je **Strabon** (odnosno vrelo/vrela iz kojeg/kojih je on crpio konkretnе podatke o Kimi) ustvari mislio na neku

eubojsku Kimu koja se rano spojila, ili bolje reći utopila u Halkidu a ne na mnogo poznatiju maloazijsku Kimu, onda bi to riješilo mnoge dileme vezane i za osnivače i prve naseljenike apoikije Kime i dalo bi joj potpuno eubejski karakter. Uostalom Strabon u svome tekstu uopće nigdje ne precizira koja je to bila Hipoklova Kima, odnosno ne daje ni najmanje naznake da je to baš ona poznata maloazijska eolska Kima. **Vergilije** u svojoj Enejidi (VI, 1-2) Kimu smatra eubejskom: *Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas /et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.* (“Plače ovako Eneja i jedrilje slobodno pušta, / sve dok ih napokon na žal ne prihvati eubejska Kima”). Po **Dioniziju iz Halikarnasa** (A.R. VII, 3, 1): Κύμην τὴν ἐν Ὀπικοῖς Ἐλληνίδα πόλιν, ἥν Ἐρετριεῖς τε καὶ Χαλκιδεῖς ἔκτισαν. (“Kima, helenski grad u zemlji Opika osnovan od Eretrijaca i Halkiđana”). Kao osnivače naseljenike Kime, Dionizije iz Halikarnasa spominje sada i Eretrijce, isto sa jonske Eubeje.

Ovidije

Po Metamorfozama, XIV, 154-157, Kima je eubejska: *Talia convexum per iter memorante Sibylla / sedibus Euboicam Stygiis emergit in urbem / Troius Aeneas sacrisque ex more litatis / litora adit nondum nutricis habentia nomen.* (“Tako kazivajući Sibila strmenom stazom / Izide Trojac Enèja iz područja Stiške rijeke / Tad u Eubejski grad,⁴⁶ gdje žrtvova po običaju / Obali ode, što još po dadilji nije se zvala”). U Ovidijevom XIV. pjevanju Metamorfoza, u dobroj mjeri posvećenom Eneji i njegovom dolasku u Italiju, Kima se pojavljuje kao već postojeće mjesto. Ili je riječ o pozivanju na tradiciju o navodnoj drevnosti Kime ili je riječ samo o tome da je Ovidije ahistorijski u svoje djelo ubacio spomen Kime u kontekstu dolaska Eneje na obale Italije (konkretno Kampanije i Lacijsa).

Stacije⁴⁷

Silv. IV, 3, 24 Kima je eubejska: *gaudens Euboicae domum Sibyllae* (“Sretan da napravi Eubejske sibile pećinu”) i *Silv.* IV, 3, 118: *profert Chalcidicas Sibylla laurus?*⁴⁸

⁴⁶ Misli se na Kimu.

⁴⁷ Kampanac Publike Papinije Stacije (*Publius Papinius Statius*; cc. 45. god. n.e. – cc. 96. god. n.e.). Stacijeva sačuvana djela su: 1. epska poema *Thebais*. 2. *Silvae*, i 3. nezavršena epska poema *Achilleis*. Izgubljene su njegove poeme sa takmičenja, mimo Agave i poema *De Bello Germanico* o Domicijanovoj vojnoj kampanji.

⁴⁸ Stacije i u podatku *Silv.* III, 97 spominje Kimu i njenu sibilu.

⁴⁴ U Maloj Aziji postojala su dva grada tog imena: Magnezija kod Sipila i Magnezija na Meandru.

⁴⁵ Situirana nešto sjevernije od Smirne/Izmira. O ovoj eolskoj Kimi v. Strabonov (XIII, 3, 6) opis.

Plinije Stariji

III, 60-62 su helenski naseljenici u Kimi bili Halkiđani: *nusquam generosior oleae liquor est, hoc quoque certamen humanae voluptatis. tenuere Osci, Graeci, Umbri, Tusci, Campani. in ora Savo fluvius, Voltumnus oppidum cum amne, Liternum, Cumae Chalcidiensium, Misenum, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus et Avernus, iuxta quem Cimmerium oppidum quondam, dein Puteoli colonia Dicaearchia dicti, postque Phlegraei campi, Acherusia palus Cumis vicina; litore autem Neapolis, Chalcidensium et ipsa, Parthenope a tumulo Sirenis appellata, Herculaneum, Pompei haud procul spectato monte Vesuvio..* (“Ova teritorija /misli se na Kampaniju op. S.M./, bojno polje za zadovoljenje svakog luksuznog užitka čovjeka, je bilo držano sukcesivno od Oska, Grka, Umbra, Tuska /Etruraca op. S.M/ i Kampana. Na obali prvo nailazimo na rijeku Savo /današnja rijeka Savoe op. S.M./, grad Voltumnus sa rijekom istoga imena, grad Liternum, Kimu Halkiđansku, Misenum, Baje, Bauli, Lukrinsko jezero i jezero Avernus⁴⁹, blizu kojeg je stajao nekada grad Kimerijanaca. Zatim dolazimo u Puteoli, nekada zvan kolonija Dikearhije, zatim Flegrejske ravnice i močvare Aherusije⁵⁰ u blizini Kime. Ponovo na obali imamo Neapolis, takođe koloniju Halkiđana i zvan Partenope⁵¹ zbog tamošnjeg groba jedne od sirena, Herkulana⁵², Pompeji odakle se može vidjeti ne na velikoj udaljenosti i planina Vezuv...”)

Osnovu za teoriju o predhelenskom religijsko – magijskom značenju prostora na kojemu je nastala Kima daje **Strabonova** rečenica (u V, 4, 5) kada opisuje područje južno i istočno od Kime: ἐμύθευον δ' οἱ πρὸ ἡμῶν ἐν τῷ Ἀόρνῳ τὰ περὶ τὴν νέκυιαν τὴν Ὄμηρικήν: καὶ δὴ καὶ νεκυομαντεῖον ἰστοροῦσιν ἐνταῦθα γενέσθαι καὶ Ὁδυσσέα εἰς τοῦτ' ἀφικέσθαι. (“Ljudi prije moga vremena, su bili uobičajili da u Avernus postave nevjerljatu priču o homerskom Necyia⁵³, i štaviše, pisci nam govore da je tamo stvarno bilo proročište mrtvih i da ga je Odisej posjetio.”)

⁴⁹ Lago di Averno = jezero Avernus se nalazi u okviru istoimenog kratera iz čijih pojedinih dijelova još izlaze otrovna gasna isparavanja. U mitologiji područje kratera Avernus je tumačeno i kao mjesto gdje se nalazio ulaz u podzemni svijet, i kao takvo je predstavljeno u Vergilijevu Enejidi i Ovidijevim Metamorfozama. Bez sumnje su toj mitološkoj “ideji” doprinijele zemljopisne karakteristike ovog regiona. Vrlo vrijedan opis područja Avernsa daje Strabon (V, 4, 5).

⁵⁰ Danas Lago di Fusaro.

⁵¹ Područje Neapolis je izgrađeno na mjestu ranijeg naselja koje je dobilo ime po prepostavljenom grobnom mjestu sirene po imenu *Parthenope*, koja se po starohelenskoj mitologiji bacila u more, nakon što nije uspjela da omađija Odiseja.

⁵² Navodno osnovan od Herkula.

⁵³ U antičkom periodu riječ Νηκυῖα/”Necyia” je bila naslov XI. knjige Odiseje, koja govori o Odisejevom silasku u Had i magijskim i kulnim radnjama kojima su se pozivali duhovi umrlih.

Kimerijanci⁵⁴ iz **Homero**ve Odiseje, žive daleko na zapadu u zemlji magle i tame, na ivici svijeta i kod ulaza u Had, i u njihovoj zemlji Odisej ulazi u podzemni svijet kako bi našao tebanskog proroka Tiresiju (v. XI pjevanje). U antičkoj topografiji se Kimerijanci lociraju u područje Kampanije. Nesumnjivo je za svoj opis odlaska Eneje u podzemni svijet, u području kampanske Kime, **Vergilije** bio inspiriran Odisejevim silaskom u podzemni svijet.⁵⁵ **Strabon** citira Efora, kada ovaj govori o Kimerijancima, da oni žive u podzemnim domovima koje oni zovu *argillae*, i da su povezani međusobno tunelima i da takođe puštaju strance proročištu koje je smješteno daleko ispod zemlje, i da Kimerijanci žive od onoga što dobiju rudarenjem i od onih što konsultiraju proročište i od kralja te zemlje koji im je odredio fiksne naknade i oni koji žive oko proročišta imaju drevni običaj da niko ne bi trebao vidjeti sunce, nego bi trebali izlaziti iz velikih pećina samo za vrijeme noći. Kasnije su Kimerijanci bili uništeni od izvjesnog kralja, zato što odgovor proročišta nije išao u njegovu korist. I pored toga, proročište je opstalo, iako je bilo premešteno na drugo mjesto. U ovu priču o Kimerijancima koju je citirao od Efora i iznio na svjetlost javnosti, sam Strabon kako to izričito navodi, ne vjeruje i po njemu je sve to puki mit.

Po helenskoj tradiciji, Kimljani iz Kampanije su osnivali i apoikije i na tlu balkanske Helade. Po **Pausaniji**, VII, 22, 6: Τριτείας δὲ οἰκιστὴν οἱ μὲν Κελβίδαν γενέσθαι λέγουσιν, ἀφικόμενον δὲ ἐκ Κύμης τῆς ἐν Ὀπικοῖς (“Neki kažu da je osnivač Triteje /polisa u Ahaji na Peloponezu op. S.M./ bio Kelbida, koji je došao iz Kime u zemlji Oska.”)

Sv. Jeronim⁵⁶

Chron. za 1050. god.: Mycena condita in Italia, [quae nunc Cumae]. (“Mikena osnovana u Italiji, koja je sada Kima”). U znanstvenoj literaturi se uvriježilo mi-

⁵⁴ Iako bi možda pravilnije bilo grčki etnonim Κιμμέριοι na naš jezik bolje prevesti izrazom Kimerijci, opredijelili smo se da koristimo izraz Kimerijanci, kako se ne bi upalo u zbrku i miješanje sa imenom nomadskog naroda Kimerijaca iz istočne Europe.

⁵⁵ O vjerovanju da se u području Avernsa nalazila veza sa podzemnim svijetom i o tamošnjem proročištu v. i Strabonov podatak V, 4, 5.

⁵⁶ Jeronim (*Eusebius Sophronius Hieronymus*; Εὐσέβιος Σωφρόνιος Ἱερόνυμος; živio cc. 347. – 30. IX. 420. god. n.e.) rodom iz ilirskog grada Stridona. On je autor čitavog niza literarnih djela i pisama, kao i prijevoda s grčkog jezika. Najvažnija njegova djela su prijevod Biblije na latinski (*Vulgata*), “Kronika” (*Chronicon* ili *Temporum liber*) koja je ustvari prijevod (uz određeni dodatak za period od 325. do 379. god. n.e.) na latinski kronoloških tablica koje je sastavio u drugom dijelu svoje “Kronike” Eusebije iz Cezareje, *De viris illustribus*, mnogobrojni komentari i hagiografije.

šljenje da je Jeronim ovaj podatak preuzeo iz drugog dijela "Kronike" **Eusebija iz Cezareje**, odnosno iz njegovih sinhroničkih kronoloških tablica. Međutim u prijevodu (djelo B.Auchera iz 1818; jermensko – latinski uporedni tekst) sa jermen-skog na latinski II. dijela Eusebijeve "Kronike" (tj. tzv. kanona), u odgovarajućim tablicama se uopće ne nailazi (u latinskom tekstu) na spomen osnivanja Kime⁵⁷ (v. Eusebije iz Cezareje, 1818: 143-149). Dok se Jeronimovoj tablici iza spome-na osnivanja Magnezije u Maloj Aziji (za 1053. god. p.n.e.) → *Magnesia in Asia condita*, spominje osnivanje "Mikene, tj. Kime u Italiji", u prijevodu Eusebija iz 1818. god. se iza osnivanja Magnezije, za grčki svijet spominje jedino informacija o seobi Jonjana u Malu Aziju (na latinskom prevodu → *Jonum migratio, in quibus et Homerum quidam ferunt*).

O Krotonu Miloš Đurić (1976: 110-111) ukratko navodi: "Sedište saveza (misli se na asocijacije pitagorejaca op. S.M.) bilo je u gradu Krotonu (Cic. *De rep.* II 27), naprednoj ahajskoj naseobini na istočnoj obali Brutije, severno od rta Lakinija, na kojem se nalazio znameniti hram boginje Here. Okolina krotonska bila je pitoma i bogata, tako da je davala stostruk rod (Varro *De re rust.* I 44). Dobra pasišta na kojima je stoka često pasla bez čobana bila su izvor velikog bogatstva, i zato su se Krotonjani više bavili stočarstvom i zemljoradnjom negoli pomorskom trgovinom, mada su na ušću reke Esara imali povoljno mesto za pristanište, a to pokazuju krotonski novci s urezanim morskim rakom (Strabo VI 262). Grad je bio čuven i sa svojih lekara, kakvi behu, na primer, Demoked, koji se proslavio kao hirurg vršeći lekarsku praksu na Egini, u Atini, na dvoru Polikratovu u Samu, zatim na persijskom dvoru i, napisetku, opet u Krotonu (Herod. III 125, 131 – 138), i anatom Alkmeon, koji je, režući telo, našao da je duševno središte mozak, i da su s njime sva čula spojena živcima, koji kao cevi ili staze vode do moždane opne, a kao lekar bio prethodnik Hipokratov u objašnjavanju bolesti i zdravlja. Kroton se proslavio i svojim atletima, koji su u V. veku odneli najveći broj pobjeda u Olimpiji, a pobjeda u panhelenskim igrarama, naročito olimpijskim, bila je za pobjednika vrhunac zemaljske sreće i značila najvišu čast ne samo za njega i njegov rod nego i za ceo njegov grad, čiji je on sin i predstavnik. Prvi Krotonjanin koji je odneo pobjedu u olimpijskim nadmetanjima bio je Glaukija god. 588., a posle njega Likin 584., Eratosten 576., Hipostrat 564. Zatim se u vremenu od 540. do 504. pojavljuje Milon, po jednom izvoru Pitagorin zet, najslavniji atlet, koji je najpre odeno po-bedu u dečačkom rvanju u Olimpiji i Delfima, potom kao odrastao atlet šest puta

⁵⁷ V. Eusebije 1818, *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicum Bipartitum, nunc primum ex armensiaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars II*, str. 147.

uzastopno u Olimpiji, isto tako mnogo puta u Delfima, devet puta u Nemeji i deset puta na Istmu. Kao olimpijski pobjednik odlikovao se i Filip, Butakidov sin, najlep-ši čovek svoga vremena (Herod. V 47), pa Ishomah oko god. 508. i 504., Tisikrat 496. i 492., Astil, koji je triput uzastopno pobedio u trčanju, god. 488., 484. i 480. Treba spomenuti i Faila, koji je s jednom trijerom učestvovao u boju kod Salami-ne i triput bio pobjednik u pitskim igrarama, dvaput u trčanju i jedared u pentatlu (Herod. VIII 47; Paus. X. 9). U suprotnosti prema Joniji, gde su se u borbi i gužvi života socijalni životni oblici rasturali, Kroton i cela kultura helenske Italije odli-kovali su se jakim autoritativnim socijalnim duhom, naročito smislom za vojnič-ko ekonomsko, političko i duhovno udruživanje. Neočekivano razviće krotonske političke moći od završetka VI. veka i njezinu vodilačku ulogu u drugoj polovini V. veka moderni istoričari Velike Helade pripisuju radu Pitagorovačkog saveza i raširenju pitagorizma, u krajnjoj liniji, dakle, uticaju samog njegova osnivača. Kad se sve to što je o Krotonu rečeno uzme na um, biće razumljive poslovice kojima je taj grad bio proslavljen: "Ništa nisu drugi gradovi prema Krotonu" (Corp. Paroe-miogr. Mant Prov. II 2) i "Posljednji Krotonjanin još je ravan prvom među ostalim Helenima" (Strabo VI 262; Cic. *De invent.* II 1).

Interesantna je i rasprava koja se još u antici vodila među historičarima i dru-gim piscima povodom načina i razloga osnivanja italiotskog Lokrija. Tu raspravu pozajmimo zahvaljujući sačuvanima fragmentima i sažecima XII. knjige knjige Polibijevih Historija, koja je inače prilično posvećena kritiziranju Timeja. **Polibije** (XII, 5-12) nakon što je izložio kako je on učinio određene usluge Epizefirskim Lokrima, i kako su mu oni uzvratili počastima i privilegijama navodi sljedeće: ἐμοὶ δὴ συμβαίνει καὶ παραβεβληκέναι πλεονάκις εἰς τὴν τῶν Λοκρῶν πόλιν καὶ παρεσχῆσθαι χρείας αὐτοῖς ἀναγκαίας: καὶ γὰρ τῆς εἰς Ἰθηρίαν στρατείας αὐτοὺς παραλυθῆναι συνέβη δι’ ἐμὲ καὶ τῆς εἰς Δαλματεῖς, ἦν ὥφειλον κατὰ θάλατταν ἐκπέμπειν Ῥωμαίοις κατὰ τὰς συνθήκας. ἐξ ὧν καὶ κακοπαθείας καὶ κινδύνου καὶ δαπάνης ἱκανῆς τινος ἀπολυθέντες πᾶσιν ἡμᾶς ἡμείψαντο τοῖς τιμίοις καὶ φιλανθρώποις: διόπερ ὀφείλω μᾶλλον εὐλογεῖν Λοκροὺς ἢ τούναντίον. ἀλλ’ ὅμως οὐκ ὕκνησα καὶ λέγειν καὶ γράφειν ὅτι τὴν ὑπὸ Ἀριστοτέλους παραδιδομένην ιστορίαν περὶ τῆς ἀποικίας ἀληθινωτέραν εἶναι συμβαίνει τῆς ὑπὸ Τίμαιου λεγομένης. σύνοιδα γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ὁμολογοῦσιν ὅτι παραδόσιμος αὐτοῖς ἐστιν αὕτη περὶ τῆς ἀποικίας ἡ φήμη παρὰ πατέρων, ἦν Ἀριστοτέλης εἰρηκεν, οὐ Τίμαιος. καὶ τούτων γε τοιαύτας ἔφερον ἀποδείξεις. πρῶτον μὲν ὅτι πάντα τὰ διὰ προγόνων ἔνδοξα παρ’ αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γυναικῶν, οὐκ ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐστιν, οἷον εὐθέως εὐγενεῖς παρὰ σφίσι νομίζεσθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἑκατὸν οἰκιῶν

λεγομένους: ταύτας δ' είναι τὰς ἑκατὸν οἰκίας τὰς προκριθείσας ὑπὸ τῶν Λοκρῶν πρὶν ἡ τὴν ἀποικίαν ἔξελθεῖν, ἔξ ὧν ἔμελλον οἱ Λοκροὶ κατὰ τὸν χρησμὸν κληροῦν τὰς ἀποσταλησομένας παρθένους εἰς Ἰλιον. τούτων δή τινας τῶν γυναικῶν συνεξῆραι μετὰ τῆς ἀποικίας, ὃν τοὺς ἀπογόνους ἔτι νῦν εὐγενεῖς νομίζεσθαι καὶ καλεῖσθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἑκατὸν οἰκιῶν. πάλιν ὑπὲρ τῆς φιαληφόρου παρ' αὐτοῖς λεγομένης τοιαύτη τις ἴστορία παραδέδοτο, διότι καθ' ὃν καιρὸν τοὺς Σικελοὺς ἐκβάλοιεν τοὺς κατασχόντας τὸν τόπον τοῦτον τῆς Ἰταλίας, ὃν καὶ ταῖς θυσίαις προηγεῖτο τῶν ἐνδοξοτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων ὑπάρχων παῖς, αὐτοὶ καὶ πλείω τῶν Σικελικῶν ἐθῶν παραλαβόντες διὰ τὸ μηδὲν αὐτοῖς πάτριον ὑπάρχειν καὶ τοῦτο διαφυλάττοιεν ἀπ' ἐκείνων, αὐτὸ δὲ τοῦτο διορθώσαιντο, τὸ μὴ παῖδα ποιεῖν ἐξ αὐτῶν τὸν φιαληφόρον, ἀλλὰ παρθένον, διὰ τὴν ἀπὸ τῶν γυναικῶν εὐγένειαν. συνθῆκαι δὲ πρὸς μὲν τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα Λοκροὺς οὕτ' ἥσαν οὕτ' ἐλέγοντο παρ' αὐτοῖς γεγονέναι, πρὸς μέντοι Σικελοὺς πάντες εἶχον ἐν παραδόσει. περὶ ὧν ἐλεγον διότι, καθ' ὃν καιρὸν ἐκ τῆς πρώτης παρουσίας καταλάβοιεν Σικελοὺς κατέχοντας ταύτην τὴν χώραν, ἐν ἥ νῦν κατοικοῦσι, καταπλαγέντων αὐτοὺς ἐκείνων καὶ προσδεξαμένων διὰ τὸν φόβον, ὁμολογίας ποιήσαιντο τοιαύτας, ἥ μὴν εὐνοήσειν αὐτοῖς καὶ κοινῇ τὴν χώραν ἔξειν, ἔως ἂν ἐπιβαίνωσι τῇ γῇ ταύτῃ καὶ τὰς κεφαλὰς ἐπὶ τοῖς ὄμοις φορῶσι. τοιούτων δὲ τῶν ὄρκων γινομένων φασὶ τοὺς Λοκροὺς εἰς μὲν τὰ πέλματα τῶν ὑποδημάτων ἐμβαλόντας γῆν, ἐπὶ δὲ τοὺς ὄμοις σκόρδων κεφαλὰς ἀφανεῖς ὑποθεμένους οὕτως ποιήσασθαι τοὺς ὄρκους, κἀπειτα τὴν μὲν γῆν ἐκβαλόντας ἐκ τῶν ὑποδημάτων, τὰς δὲ κεφαλὰς τῶν σκόρδων ἀπορρίψαντας μετ' οὐ πολὺ καιροῦ παραπεσόντος ἐκβαλεῖν τοὺς Σικελοὺς ἐκ τῆς χώρας. ταῦτα μὲν οὖν λέγεται παρὰ Λοκροῖς....βα. ἐκ τούτων ἀν τις συλλογιζόμενος Ἀριστοτέλει πρόσσχοι μᾶλλον ἥ Τιμαίω: καὶ μὴν τὸ συνεχὲς τούτῳ τελέως ἄτοπον: τὸ γάρ ὑπολαμβάνειν, καθάπερ ἐκεῖνος ὑποδείκνυσιν, ὡς οὐκ εἰκὸς ἥν τοὺς οἰκέτας τῶν Λακεδαιμονίοις συμμαχησάντων τὴν τῶν κυρίων εὔνοιαν ἀναφέρειν πρὸς τοὺς ἐκείνων φίλους εὐηθεῖς: οὐ γάρ μόνον τὰς εὔνοίας, ἀλλὰ καὶ τὰς ξενίας καὶ τὰς συγγενείας τῶν δεσποτῶν οἱ δουλεύσαντες, ὅταν εὐτυχήσωσι παραδόξως καὶ χρόνος ἐπιγένηται, πειρῶνται προσποιεῖσθαι καὶ συνανανεοῦσθαι τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων μᾶλλον, αὐτῷ τούτῳ σπουδάζοντες τὴν προγεγενημένην περὶ αὐτοὺς ἐλάττωσιν καὶ τὴν ἀδοξίαν ἔξαλείφειν, τῷ βούλεσθαι τῶν δεσποτῶν ἀπόγονοι μᾶλλον ἐπιφαί 6b. νειν ἥπερ ἀπελεύθεροι. τοῦτο δὲ μάλιστα περὶ τοὺς Λοκροὺς εἰκός ἔστι γεγονέναι: πολὺ γάρ ἐκτοπίσαντες ἐκ τῶν συνειδότων καὶ προσλαβόντες συνεργὸν τὸν χρόνον, οὐχ οὕτως ἄφρονες ἥσαν ὥστε ταῦτ' ἐπιτηδεύειν, δι' ὧν ἔμελλον ἀνανέωσιν ποιεῖσθαι τῶν ιδίων ἐλαττωμάτων, ἀλλὰ μὴ τούναντίον δι' ὧν ἐπικαλύψειν ταῦτα. διὸ καὶ τὴν ὀνομασίαν τῇ πόλει τὴν ἀπὸ τῶν γυναικῶν εἰκότως ἐπέθεσαν καὶ τὴν οἰκειότητα τὴν κατὰ τὰς γυναικας

προσεποιήθησαν, ἔτι δὲ τὰς φιλίας καὶ τὰς συμμαχίας τὰς προγονικὰς τὰς ἀπὸ τῶν γυναικῶν ἀνενεοῦντο. ἥ καὶ τὸ τοὺς Ἀθηναίους πορθῆσαι τὴν χώραν αὐτῶν οὐδέν ἔστι σημεῖον ψευδῆ λέγειν τὸν Ἀριστοτέλην: εὐλόγου γὰρ ὅντος ἐκ τῶν προειρημένων, εἰ καὶ δεκάκις ἥσαν οἰκέται, τοῦ προσπεποιῆσθαι τὴν τῶν Λακεδαιμονίων φιλίαν τοὺς ἔξαραντας ἐκ τῶν Λοκρῶν καὶ κατασχόντας εἰς τὴν Ἰταλίαν, εὐλογος γίνεται καὶ [ἥ] τῶν Ἀθηναίων ἀλλοτριότης ἡ πρὸς πάντας τοὺς προειρημένους, οὐχ οὕτως ἔξεταζόντων τὸ γένος ως τὴν προαίρεσιν. νὴ Δι' ἀλλὰ πῶς αὐτοὶ μὲν ἔξαπέστελλον οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς ἀκμάζοντας εἰς τὴν πατρίδα τεκνοποιίας χάριν, τοὺς δὲ Λοκροὺς τὸ παραπλήσιον οὐκ εἴων ποιεῖν; ἔκαστα δὲ τούτων οὐ μόνον κατὰ τὸ πιθανόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀλήθειαν μεγάλην ἔχει διαφοράν. οὕτε γάρ κωλύειν τοὺς Λοκροὺς ἔμελλον, αὐτοὶ τὸ ὅμοιον ποιοῦντες – ἄτοπον γάρ – οὐδὲ μὴν κελευόντων αὐτῶν οἱ Λοκροὶ πάντως ποιήσειν ἐκείνοις τὸ παραπλήσιον. παρὰ μὲν γάρ τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ πάτριον ἥν καὶ σύνηθες τρεῖς ἄνδρας ἔχειν τὴν γυναικαν καὶ τέτταρας, τοτὲ δὲ καὶ πλείους ἀδελφοὺς ὄντας, καὶ τὰ τέκνα τούτων εἶναι κοινά, καὶ γεννήσαντα παῖδας ίκανοὺς ἐκδόσθαι γυναικά τινι τῶν φίλων καλὸν καὶ σύνηθες. διόπερ οἱ Λοκροὶ μήτε ταῖς ἀραῖς ὄντες ἔνοχοι μήτε τοῖς ὄρκοις, οἵς ὥμοσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι μὴ πρότερον εἰς τὴν οἰκείαν ἐπανήξειν πρὶν ἥ τὴν Μεσσήνην κατὰ κράτος ἐλέειν, τῆς μὲν κατὰ τὸ κοινὸν ἐξαποστολῆς εὐλόγως οὐ μετέσχον, κατὰ δὲ μέρος τὰς ἐπανόδους ποιούμενοι καὶ σπανίως ἔδοσαν ἀναστροφὴν ταῖς γυναιξὶ πρὸς οἰκέτας γενέσθαι συνηθεστέραν ἥ πρὸς τοὺς ἔξ ἀρχῆς ἄνδρας, ταῖς δὲ παρθένοις καὶ μᾶλλον: ὅ καὶ τῆς ἐξαναστάσεως αἴτιον γέγονεν. 7. ὅτι πολλὰ ἴστορει ψευδῆ ὁ Τίμαιος, καὶ δοκεῖ τὸ παράπαν οὐκ ἀπειρος ὧν οὐδενὸς τῶν τοιούτων, ὑπὸ δὲ τῆς φιλονεικίας ἐπισκοτούμενος, ὅταν ἄπαξ ἥ ψέγειν ἥ τούναντίον ἐγκωμιάζειν τινὰ πρόθηται, πάντων ἐπιλανθάνεται καὶ πολύ τι τοῦ καθήκοντος παρεκβαίνει. πλὴν ταῦτα μὲν ἡμῖν ὑπὲρ Ἀριστοτέλους εἰρήσθω πῶς καὶ τίσι προσέχων τοιαύτην ἐποίησατο τὴν περὶ τῶν Λοκρῶν ἐξήγησιν: τὰ δὲ λέγεσθαι μέλλοντα περὶ Τίμαιου καὶ τῆς ὄλης συντάξεως αὐτοῦ καὶ καθόλου περὶ τοῦ καθήκοντος τοῖς πραγματευομένοις ἴστορίαν τοιάνδε τινὰ λήψεται τὴν ἀπάντησιν. ὅτι μὲν οὖν ἀμφότεροι κατὰ τὸν εἰκότα λόγον πεποίηνται τὴν ἐπιχείρησιν, καὶ διότι πλείους εἰσὶ πιθανότητες ἐν τῇ κατ' Ἀριστοτέλην ἴστορίᾳ, δοκῶ, πᾶς ἀν τις ἐκ τῶν εἰρημένων ὁμολογήσειεν: ἀληθὲς μέντοι γε καὶ καθάπαξ διαστεῖλαι περὶ τινος οὐδὲν ἔστιν ἐν τούτοις. οὐ μὴν ἀλλ' ἔστω τὸν Τίμαιον εἰκότα λέγειν μᾶλλον. διὰ ταῦτην οὖν τὴν αἴτιαν δεήσει πᾶν ρῆμα καὶ πᾶσαν φωνὴν ἀκούειν καὶ μόνον οὐ θανάτου κρίσιν ὑπέχειν τοὺς ἐν ταῖς ἴστορίαις ἥττον εἰκότα λέγοντας; οὐ δήπου. τοῖς μὲν γάρ κατ' ἄγνοιαν ψευδογραφοῦσιν ἔφαμεν δεῖν διόρθωσιν εὐμενικὴν καὶ συγγνώμην ἐξακολουθεῖν, τοῖς δὲ κατὰ προαίρεσιν ἀπαραίτητον κατηγορίαν. 8. ἥ δεικτέον οὖν τὸν Ἀριστοτέλην κατὰ τὸν

ǎrti λόγον τὰ περὶ Λοκρῶν εἰρηκότα χάριτος ἥ κέρδους ἥ διαφορᾶς ἔνεκεν ἥ μηδὲ τολμῶντας τοῦτο λέγειν ὅμολογητέον ἀγνοεῖν καὶ παραπαίειν τοὺς τοιαύτῃ χρωμένους ἀπεχθείᾳ καὶ πικρίᾳ κατὰ τῶν πέλας οἴᾳ κέχρηται Τίμαιος κατ’ Ἀριστοτέλους. φησὶ γὰρ αὐτὸν εἶναι θρασύν, εὐχερῆ, προπετῆ, πρὸς δὲ τούτοις κατατετολμηκέναι τῆς τῶν Λοκρῶν πόλεως, εἰπόντα τὴν ἀποικίαν αὐτῶν εἶναι δραπετῶν, οἰκετῶν, μοιχῶν, ἀνδραποδιστῶν. καὶ ταῦτα λέγειν αὐτόν φησιν οὕτως ἀξιοπίστως ὥστε δοκεῖν ἔνα τῶν ἐστρατηγηκότων ὑπάρχειν καὶ τοὺς Πέρσας ἐν ταῖς Κιλικίαις πύλαις ἄρτι παρατάξει νενικηκότα διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἀλλ’ οὐ σοφιστὴν ὄψιμαθῇ καὶ μισητὸν ὑπάρχοντα καὶ τὸ πολυτίμητον ίατρεῖον ἄρτιως ἀποκεκλεικότα, πρὸς δὲ τούτοις εἰς πᾶσαν αὐλὴν καὶ σκηνὴν ἐμπεπηδηκότα, πρὸς δὲ γαστρίμαργον, ὄψαρτυτήν, ἐπὶ στόμα φερόμενον ἐν πᾶσι. δοκεῖ δή μοι τὰ τοιαῦτα μόλις ἀν ἀνθρωπος ἀγύρτης καὶ προπετῆς ἐπὶ δικαστηρίου ριψολογῶν ἀνεκτὸς φανῆναι: μέτριος μὲν γὰρ οὐ δοκεῖ. συγγραφεὺς δὲ κοινῶν πράξεων καὶ προστάτης ιστορίας ἀληθινὸς οὐδ’ ἀν αὐτὸς ἐν αὐτῷ διανοηθῆναι μή τι δή καὶ γράφειν τολμήσαι τοιοῦτον. 9. σκεψώμεθα δή καὶ τὴν αὐτοῦ τοῦ Τίμαιον προαίρεσιν, καὶ τὰς ἀποφάσεις συγκρίνωμεν ἐκ παραθέσεως, ἀς πεποίηται περὶ τῆς αὐτῆς ἀποικίας, ἵνα γνῶμεν πότερος ἄξιος ἔσται τῆς τοιαύτης κατηγορίας. φησὶ τοιγαροῦν κατὰ τὴν αὐτὴν βύβλον, οὐκέτι κατὰ τὸν αὐτὸν εἰκότα λόγον χρώμενος τοῖς ἐλέγχοις, ἀλλ’ ἀληθινῶς αὐτὸς ἐπιβαλὼν εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα Λοκρούς, ἔξετάζειν τὰ περὶ τῆς ἀποικίας. τοὺς δὲ πρῶτον μὲν ἐπιδεικνύειν αὐτῷ συνθήκας ἐγγράπτους, ἔτι καὶ νῦν διαμενούσας, πρὸς τοὺς ἔξαπεσταλμένους, αἵς ὑπογεγράφθαι τὴν ἀρχὴν τοιαύτην “ώς γονεῦσι πρὸς τέκνα. “ πρὸς δὲ τούτοις εἶναι δόγματα, καθ’ ἄ πολιτείαν ὑπάρχειν ἐκατέροις παρ’ ἐκατέροις, καθόλου διακούοντας τὴν Ἀριστοτέλους ἔξήγησιν περὶ τῆς ἀποικίας θαυμάζειν τὴν ίταμότητα τοῦ συγγραφέως. μεταβὰς δὲ πάλιν ἐπὶ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Λοκρούς εύρισκειν ἀκολούθους καὶ τοὺς νόμους φησὶ τοὺς παρ’ αὐτοῖς καὶ τοὺς ἐθισμούς οὐ τῇ τῶν οἰκετῶν ῥαδιουργίᾳ, τῇ δὲ τῶν ἐλευθέρων ἀποικίᾳ: πάντως γὰρ καὶ τοῖς ἀνδραποδισταῖς ἐπιτίμια τετάχθαι παρ’ αὐτοῖς, δόμοίως τοῖς μοιχοῖς, τοῖς δραπέταις: ὃν οὐδὲν ἀν ὑπάρχειν, εἰ συνήδεισαν αὐτοῖς ἐκ τοιούτων πεφυκόσι. πρῶτον δὴ διαπορήσαι τις ἀν πρὸς τίνας τῶν Λοκρῶν παραγενόμενος ἐπινθάνετο περὶ τούτων. εἰ μὲν γὰρ συνέβαινε, καθάπερ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Λοκρούς, οὕτω καὶ τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα μίαν πόλιν ἔχειν, τάχ’ ἀν οὐκ ἔδει διαπορεῖν, ἀλλ’ ἦν ἀν εὐθεώρητον: ἐπεὶ δὲ δύ’ ἔθνη Λοκρῶν ἔστι, πρὸς ποτέρους ἥλθε καὶ πρὸς ποίας πόλεις τῶν ἑτέρων, καὶ παρὰ τίσιν εὗρε τὰς συνθήκας ἀναγεγραμμένας; οὐδὲν γὰρ ἥμιν διασαφεῖται τούτων. καίτοι διότι τοῦτ’ ἴδιόν ἔστι Τίμαιον καὶ ταύτη παρημίληται τοὺς ἄλλους συγγραφέας καὶ καθόλου τῆδε πῃ τῆς ἀποδοχῆς *** – λέγω δὲ κατὰ τὴν ἐν τοῖς χρόνοις καὶ ταῖς ἀναγραφαῖς ἐπίφασιν τῆς ἀκριβείας καὶ

τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἐπιμέλειαν – δοκῶ, πάντες γινώσκομεν. διὸ καὶ θαυμάζειν ἔστιν ἄξιον πῶς οὕτε τὸ τῆς πόλεως ὄνομα, παρ’ οἵς εὗρεν, οὕτε τὸν τόπον, ἐνῷ συμβαίνει τὴν συνθήκην ἀναγεγράφθαι, διεσάφησεν ἥμιν, οὕτε τὸν ἄρχοντας τοὺς δείξαντας αὐτῷ τὴν ἀναγραφὴν καὶ πρὸς οὓς ἐποιεῖτο τὸν λόγον, ἵνα μηδενὶ διαπορεῖν ἔξῃ μηδέν, ἀλλ’ ὡρισμένου τοῦ τόπου καὶ τῆς πόλεως ἐνῇ τοῖς ἀμφισβητοῦσιν εύρεν τὴν ἀκριβείαν. ὁ δὲ πάντα ταῦτα παραλειπώς δῆλός ἔστι συνειδῶς αὐτῷ κατὰ πρόθεσιν ἐψευσμένω. διότι γὰρ τῶν τοιούτων ἐπιλαβόμενος οὐδὲν ἄν παρέλειπε Τίμαιος, ἀλλ’ ἀπρίξ, τὸ δὴ λεγόμενον, ἀμφοῖν τοῖν χεροῖν ἐπέφυν, προφανὲς ἐκ τούτων. ὁ γὰρ πρὸς τὴν Ἐχεκράτους πίστιν ἀπερεισάμενος ἐπ’ ὄνόματος, πρὸς ὃν φησὶ περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Λοκρῶν ποιήσασθαι τοὺς λόγους καὶ παρ’ οὖ πυθέσθαι περὶ τούτων, καὶ προσεξειργασμένος, ἵνα μὴ φανῇ τοῦ τυχόντος ἀκηκοῶς ὅτι συνέβαινε τὸν τούτου πατέρα πρεσβείας κατηξιῶσθαι πρότερον ὑπὸ Διονυσίου, ἢ ποὺ γ’ ἄν οὗτος δημοσίας ἀναγραφῆς ἐπιλαβόμενος ἢ παραδοσίμου στήλης. παρεσιώπησεν; ὁ γὰρ τὰς συγκρίσεις ποιούμενος ἀνέκαθεν τῶν ἐφόρων πρὸς τοὺς βασιλεῖς τοὺς ἐν Λακεδαιμονίοις καὶ τοὺς ἄρχοντας τοὺς Ἀθήνησι καὶ τὰς ιερείας τὰς ἐν Ἀργεί παραβάλλων πρὸς τοὺς ὀλυμπιονίκας, καὶ τὰς ἀμαρτίας τῶν πόλεων περὶ τὰς ἀναγραφὰς τὰς τούτων ἔξελέγχων, παρὰ τρίμηνον ἔχούσας τὸ διαφέρον, οὗτός ἔστι. καὶ μὴν ὁ τὰς ὀπισθοδόμους στήλας καὶ τὰς ἐν ταῖς φλιαῖς τῶν νεῶν προξενίας ἔξενυρηκώς Τίμαιός ἔστιν. ὃν οὐθ’ ὑπάρχον τι τῶν τοιούτων ἀγνοεῖν οὐθ’ εύρόντα παραλιπεῖν πιστευτέον οὕτε ψευσμένω συγγνώμην δοτέον οὐδαμῶς: πικρὸς γὰρ γεγονὼς καὶ ἀπαραίτης ἐπιτιμητὴς τῶν πέλας εἰκότως ἄν καὶ ὑπὸ τῶν πλησίον αὐτὸς ἀπαραιτήτου τυγχάνοι κατηγορίας. οὐ μὴν ἀλλὰ προφανῶς ἐν τούτοις ἐψευσμένος, μεταβὰς ἐπὶ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Λοκρούς πρῶτον μέν φησι τὴν τε πολιτείαν καὶ τὰ λοιπὰ φιλάνθρωπα τοῖς Λοκροῖς ἀμφοτέροις *** Ἀριστοτέλη καὶ Θεόφραστον κατεψεῦσθαι τὴν πόλεως. ἐγὼ δ’ οὐκ ἀγνοῶ μὲν ὅτι καὶ ταύτῃ τῆς πραγματείας ἀναγκασθήσομαι παρεκβαίνειν, διοριζόμενος καὶ διαβεβαιούμενος περὶ τούτων: οὐ μὴν ἀλλὰ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν εἰς ἔνα τόπον ὑπερεθέμην τὸν περὶ Τίμαιον λόγον, ἵνα μὴ πολλάκις ἀναγκάζωμαι τοῦ καθήκοντος δλιγωρεῖν... ὅτι Τίμαιός φησι μέγιστον ἀμάρτημα περὶ τὴν ίστορίαν εἶναι τὸ ψεῦδος: διὸ καὶ παραινεῖ τούτοις, οὓς ἀν ἔξελέγξῃ διεψευσμένους ἐν τοῖς συγγράμμασιν, ἔτερόν τι ζητεῖν ὄνομα τοῖς βυβλίοις, πάντα δὲ μᾶλλον ἢ καλεῖν ίστορίαν... (“Ipak, nisam se ustezao da i usmeno i pismeno iznesem da je Aristotelov izvještaj o osnivanju apoikije istinitiji od Timejevog. Znam, naime, da i sami /Epizefirske op. S.M./ Lokrani priznaju da je tradicija o osnivanju apoikije koju su naslijedili od svojih predaka identična sa Aristotelovom⁵⁸, a ne sa Timejevom verzijom. Za tu tvrdnju iznose sljedeće dokaze.

⁵⁸ Aristotel je o Lokrima, najvjerojatnije, pisao u svome djelu o političkim i državnim uređenjima helenских polisa. Po njemu su italijanski Lokri osnovali oni iz balkanske, srednjoheladske Lokride koji su rođeni iz veza slobodnih Lokriđanki i robova. Diogen Laertije (V, 27) navodi da se u Aristotelo-

Kao prvo, sve nasljedne počasti u /Epizefirmskim, italiotskim op. S.M./ Lokrima potiču od žena, a ne od muškaraca. Na primjer, aristokratama se kod njih smatraju članovi takozvanih stotinu kuća. Tih stotinu kuća izdvojeno je u /srednjoheladskim op. S.M./ Lokrima /još ranije op. S.M./ prije upućivanja naseobine da iz njih /srednjoheladskim op. S.M./ Lokrani, prema proročanstvu, kockom biraju djevojke koje će slati u Ilion.⁵⁹ Neke žene iz ovih porodica su pošle zajedno sa naseljenicima /u južnu Italiju op. S.M./ i njihovi potomci se i sada smatraju aristokratima i nose naziv ljudi iz stotinu kuća. Takođe, o djevojci – fijaleforu postoji sljedeće predanje. U vrijeme kada su istjerali Sikule /domoroce op. S.M./ koji su držali ovaj dio Italije /gdje je osnovan Epizefirmski Lokri op. S.M./, a koje je prilikom prinošenja žrtvi predvodio dječak iz najslavnije i najplemenitije porodice, preuzeli su mnoge sikuliske /domorodačke op. S.M./ običaje, jer svojih nisu imali,⁶⁰ pa su zadržali i pomenuti običaj, izmjenivši ga samo utoliko što fijalefor više nije bio mladić nego djevojka, pošto se kod njih aristokratska linija prenosi preko ženske strane. Takođe, niti su /Epizefirmski op. S.M./ Lokrani imali ugovor sa Lokrima u Heladi /na Balkanu op. S.M./, niti među njima postoji predanje da je takav ugovor ikada postojao, ali zato svi znaju za ugovor sa Sikulima /domorocima koje su zatekli op. S.M./. U vezi sa tima govore da su po dolasku zatekli Sikule na zemlji u kojoj sada sami žive i da su ih ovi iz straha primili. Sklopili su ugovor da budu prijatelji i žive zajedno sve dok hodaju po ovoj zemlji i nose glave na ramenima. Pošto su se dogovorili oko zakletve, Lokrani su u cipele stavili zemlju a na ramenima ispod ogrtača sakrili glavice luka i zakleli se po dogovoru, a onda zemlju izbacili iz cipela i glavice luka ispod ogrtača. Uskoro nakon toga, čim se pružila povoljna prilika, protjerali su Sikule sa zemlje. To se priča među Lokranima... Iz svega ovoga slijedi zaključak da povjerenje treba pokloniti Aristotelu, a ne Timeju. Ono što Timej dalje govori krajnje je absurdno. Glupa je njegova pretpostavka da je malo vjerojatno da su robovi lakedemonskih saveznika /misli se na srednjoheladske Lokriđane za vrij-

vom opusu nalazilo i djelo: Πολιτεῖαι πόλεων δύοιν δεούσαντις ρῆξ' <κοιναί> καὶ ἴδιαι, δημοκρατικαὶ, ὀλυγαρχικαὶ, ἀριστοκρατικαὶ καὶ τυραννικαὶ. ("Ustavi/državna uređenja 158 polisa, općenito i pojedinačno, demokratska, oligarhijska, aristokratska, tiranijske").

⁵⁹ Po tradiciji i mitologiji, djevojke su slane u Ilion/Troju kao kazna zbog nasilja Ajanta Maloga (sina lokridskog kralja Ojleja) koji je (kao zapovjednik i junak lokriđanskog kontingenta u Trojanskom ratu) brutalno silovao Kasandru, trojansku princezu, proročicu i Ateninu svećenicu i to u hramu Ateninom ispred boginjine statue. Taj čin je predstavljao veliko svetogrđe. Trebalo je da srednje Heladski Lokriđani svake godinu u toku perioda od 1000. godina šalju po dvije djevojke da obavljaju razne poslove u Ateninom hramu u Troadi.

⁶⁰ Ovaj podatak sigurno nije tačan, jer je teško pomisliti da doseljeni Lokriđani u arhajskoj epohi heleniske civilizacije nisu imali svojih običaja, nego su preuzimali domorodačke. Preuzimanje domorodačkih običaja od strane doseljenih Lokriđana je potrebno shvatati u smislu procesa simbioze i sažimanja dva etnička i kulturna elementa, odnosno apsorbiranja određenih domorodačkih elemenata u apoikiju Epizefirmski Lokri.

me I. mesenskog rata op. S.M./ usvojili prijateljska osjećanja gospodara prema svojim prijateljima. Istina je suprotna tome. Bivši robovi nakon iznenadne sreće (sticanja slobode) i izvjesnog vremenskog perioda ne samo da pokušavaju da prisvoje i obnove prijateljstva svojih gospodara, nego i gostinske i rođačke veze, i u tome se trude više nego pravi rođaci. Vodi ih želja da izbrišu tragove ranije potčinjenosti i neuglednog položaja i da se pokažu kao gospodarevi potomci, a ne oslobođenici. To je najvjerojatnije bio slučaj i sa /Epizefirmskim op. S.M./ Lokriđanima. Naime, pošto su otišli daleko od onih koji su ih poznavali, a i vrijeme im je išlo na ruku, nisu bili toliko glupi da zadrže običaje koji bi podsjećali na njihovo nisko porijeklo, nego su tražili nešto da to prikriju. Zato su, sasvim prirodno gradu dali ime po ženama i tvrdili da su povezani po ženskoj liniji, a obnovili su i prijateljstva i savezništva naslijedena od žena. Ni činjenica da su im Atenjani opustošili zemlju /426. god. p.n.e. za vrijeme Peloponeskog rata op. S.M./ nije dokaz da Aristotel ne govori istinu, jer se iz onoga što sam rekao može očekivati da će se ovi ljudi koji su krenuli iz /srednjoheladske op. S.M./ Lokride i iskrcali se u Italiji, da su i deset puta bili robovi, pretvarati da su prijatelji Lakedemonjana, te je zato razumljivo neprijateljstvo Atenjana prema njima. Atenjanima nije bilo toliko važno njihovo porijeklo, koliko politika. No, reći će neko, kako to da Lakedemonjani, koji su jednom prilikom svoje mladiće poslali kućama zbog rađanja djece, nisu isto to dopustili Lokriđanima /koji su im po podacima i pretpostavkama tradicije bili saveznici u I. mesenskom ratu op. S.M./? Međutim, ova dva slučaja se veoma razlikuju ne samo po stupnju vjerojatnoće, nego i po historijskoj istini. Naime, niti bi Lakedemonjani sprječavali /balkanske op. S.M./ Lokriđane da čine ono što su i sami činili – bilo bi to čudno – niti bi Lokriđani ikada poslušali lakedemonsku naredbu da učine nešto slično. Među Lakedemonjanim je bila uobičajena i tradicionalna pojava da žena ima tri ili četiri muža, pa i više ako se radi o braći, i da im djeca budu zajednička, a dešavalo se i smatrano je časnim postupkom da čovjek svoju ženu prepusti bliskom prijatelju pošto mu rodi dovoljno djece. Kako /balkanske op. S.M./ Lokriđani nisu bili vezani kletvama i zakletvama koje su položili Lakedemonjani, a koje su glasile da se neće vratiti kućama prije nego što zauzmu Meseniju, razumljivo je da nisu učestvovali u opšem slanju muškaraca kućama, nego su kućama dolazili pojedinačno, a kako su ti dolasci bili rijetki, pružili su svojom ženama priliku da se više zbliže sa robovima nego sa pravim muževima, a djevojkama još više. To je bio osnovni razlog osnivanja apoikije. Timej često iznosi netačne podatke, ali izgleda da, u stvari, nije neobavješten, nego da ga zasljepljuju predrasude. Kada jednom riješi da nekoga grdi ili hvali, zaboravlja sve drugo, pa i na svoju dužnost kao historičara. Neka ovo bude sve o Aristotelu i o tome kako je Epizefirmski Lokri.

i na osnovi kojih izvora sačinio svoj izvještaj o Lokrima. Ovo što će sada reći o Timeju, o cijeloj njegovoj knjizi i o dužnosti onih koji se bave historijom naići će na sljedeći prijem. Mislim da će se nakon ovoga što je dosad rečeno svi složiti da oba autora u dokazivanju koriste argumente vjerojatnoće, ali da je Aristotelova verzija mnogo bliža istini. Međutim, jasno je i da se ne može jednom zauvijek utvrditi istina o bilo kom detalju u čitavom ovom kompleksu pitanja. Možemo čak dopustiti i da je Timejev izvještaj vjerojatniji, ali da li je to razlog da onaj čija je verzija manje vjerojatna čuje sve i svašta i samo što ne bude osuđen na smrt? Naravno, ne. Rekli smo da one koji iz neznanja govore neistinu treba dobronamjerno ispravljati i opraštati im, a one koji to namjerno čine oštro osuđivati. Treba, dakle, dokazati da je Aristotel u izvještaju o Lokrima govorio iz pristrasnosti, iz želje za dobitkom ili iz netrpeljivosti, a ako se ne usuđujemo da tvrdimo nešto slično, onda treba priznati da ljudi koji pokazuju takvo neprijateljstvo i ogorčenost prema svojim bližnjima, kao što Timej čini u slučaju Aristotela, nikako nisu u pravu. Timej kaže da je Aristotel držak, beskrupulozan i nagao i da je iznio odvratnu laž o /italiotskim op. S.M./ Lokrima kada je rekao da su polis osnovali bjegunci, robovi, preljubnici i trgovci robljem. I sve to, nastavlja Timej, Aristotel govoriti sa tolikim samopouzdanjem, da bi čovjek pomislio da se radi o jednom od Aleksandrovih vojskovođa koji tek što je u bici kod Kilikijskih vrata /Isa op. S.M./ pobijedio Perzijance, a ne o uobraženom i omrznutom sofisti koji je nedavno zatvorio svoju dragocjenu ordinaciju i upada na svaki dvor i u svaki šator, o pravom proždrljivcu i gurmanu koji u svemu ugađa ustima. Mislim da bi se ovakve riječi teško tolerisale i od nekog prostog i nervoznog čovjeka koji psuje na sudu. Timej tu svakako nije pokazao umjerenost. Pravi kroničar događaja i vodeći historičar nikada ne bi pomislio na ovakve stvari, a još manje ih napisao.⁶¹ Da bismo saznali koji od dvojice zaslužuje pomenuto optužbu, pogledajmo sada i Timejev način rada i upoređimo njegov izvještaj o apoikiji /misli se na italiotski Lokri op. S.M./ sa Aristotelovim. Timej u istoj knjizi kaže da više nije koristio argument vjerojatnoće, nego je posjetio Lokre u Heladi i tamo obavio istraživanja o apoikiji. /Srednjoheladski op. S.M./ Lokriđani su mu prvo pokazali pisani ugovor sa naseljenicima /italiotskim Lokriđanima op. S.M./, koji još postoji i počinje sljedećim riječima: (Odlučili su) kao roditelji i djeca.⁶² Pored toga, postoje i odluke kojima se utvrđuje isopolitija među polisima. Kada su čuli za Aristotelovo objašnjenje o osnivanju apoikije, čudili su se njegovoj drskosti. Prelazeći ponovo na izlaganje o italijskim Lokrima, Timej kaže da je otkrio da duh njihovih zakona i običaja ne odgovara ropskoj

⁶¹ Sofisticirani Polibije je nesumnjivo vrlo ljut na Timejev neuglađeni, i više nego arogantni i uvredljivi način pisanja historijskog djela i njegov odnos prema drugim piscima.

⁶² Sudeći po ovim riječima, ugovor je vjerojatno falsifikat.

nevaljalštini, nego apoikiji slobodnih ljudi. Naime, imali su kazne za otimanje ljudi, za preljubnike i odbjegle robe, a da su bili svjesni svoga porijekla od takvih ljudi, bilo bi drugačije. Čovjek se prvo može upitati u kojim Lokrima je Timej dobio pomenuto obavještenje. Naime, da u Heladi, kao u Italiji postoji samo jedan polis toga imena, možda ne bismo postavljali slično pitanje jer bi stvar bila očigledna. Međutim, kako postoje dva istoimena naroda, pitanje je kod kog je otisao Timej, koje gradove je posjetio i gdje je pronašao pisani ugovor? O svemu tome kod njega nema ni riječi. Pa ipak, jedna je stvar karakteristična za Timeja kao pisca, u njoj on sve ostale historičare prevazilazi i ona mu je donijela veliku reputaciju. Kao što svi znamo, radi se o njegovom razmetanju preciznošću i kronologiji i dokumentaciji i brizi koju za njih pokazuje. Zato se s pravom možemo čuditi da nije naveo ni ime grada u kome je našao ugovor, ni tačno mjesto gdje se on nalazi, ni službenike koji su mu dokument pokazali i sa kojima je razgovarao, a što bi sve pomoglo da niko ne ostane u nedoumici, već bi oni koji sumnjaju mogli sami da utvrde istinu na osnovu podataka o imenu grada i mjestu gdje se ugovor nalazi. Jasno je da je onaj koji je propustio da to učini bio svjestan svoje namjerne laži, jer da se zaista dočepao nekog sličnog dokumenta, Timej ne bi nijednu riječ ispuštil, već bi ga, da tako kažem, objeručke zgrabio. Evo i dokaza za to. Da li bi pisac koji Ehekrata po imenu navodi kao svoj izvor i kaže da je sa njim razgovarao o italijskim Lokrima i od njega dobio ovaj podatak, i koji se potrudio da nam da čak i podatak po kome je Ehekratovog oca Dionisija počastvovao poslanstvom, da se ne bi učinilo da je priču čuo od bilo koga, dakle, da li bi takav čovjek prečutao da je došao do javnog dokumenta ili nekog staroga natpisa. Govorimo o autoru koji je uporedio spiskove efora i kraljeva u Lakedemonu od najranijih vremena i spiskove arhonata u Ateni i sveštenica u Argu sa spiskovima olimpijskih pobjednika i koji kritizira polise zbog greške u kalendaru od tri mjeseca. Isti čovjek je nalazio natpise na zadnjim stranama građevina i odluke o dodjeljivanju proksenije na dovraćima hramova, pa zato ne možemo vjerovati da bi mu nešto slično promaklo da je uopće postojalo i da ne bi pomenuo da je našao neki dokument, niti mu ikako možemo oprostiti ako je slagao. Naime, sam je bio oštar i neumoljiv kritičar drugih i zato je prirodno da i drugi slično postupaju prema njemu. Dalje, pošto je u ovom očigledno slagao, prelazi na Lokre u Italiji i prvo kaže da je i uređenje i opća kultura {zajednička} Lokrima u Heladi i Italiji, i da su Aristotel i Teofrast oklevetali /italiotski op. S.M./ polis. Jasno mi je da će i ovdje morati da skrenem sa glavne teme da bih objasnio i dokazao svoju tezu, ali sam baš zbog toga diskusiju o Timeju ograničio na jedno mjesto, da ne bih bio prinuđen da češće zanemarujem svoju glavnu dužnost historičara... Timej kaže da je najveći grijeh u historiji laž, te zato

onima za koje je dokazao da su u svom djelu iznijeli neku neistinu savjetuje da traže drugo ime svojim knjigama i da ih zovu bilo kako, samo ne historijom.”)

Čuveni helenski filozof, matematičar, znanstvenik, erudita, mnogoznalac, sveznanica (u svakom pozitivnom smislu), političko – društveni teoretičar (u proaristokratskom/oligarhijskom smislu), zakonodavac, radikalni društveni, socijalni, gender i moralistički reformator, putnik, proricatelj, propovjednik, govornik, etičar, muzikolog, numerolog i osnivač religijsko – mističkog i misterijskog (ujedno i eksluzivističkog, posvećenog i asketskog) pitagorejskog pokreta, Pitagora sa Samosa (Πυθαγόρας ὁ Σάμιος ili Πυθαγόρας; Πυθαγόρης; živio cc. 570. ili 568. – cc. 495. ili cc 493. god. p.n.e.)⁶³ je sa svojim učenjem i djelovanjem imao velikoga utjecaja na južnoitalijanske helenske apoikije i njihov općekulturalni, društveno – politički, filozofski, mistički i religijski život. Pitagorejstvo ne treba promatrati samo kao filozofsko učenje, već i kao ideologiju koja je nastojala dati odgovor na sve sfere života.

Dokučiti stvarnog, povijesnog Pitagoru je vrlo teško, jer je njegov lik još od ranoga perioda počeo bivati obavijan ne samo masom historijskih podataka, nego i maglom mitova i legendi, od kojih su neki davali i božanske osobenosti Pitagori. Npr. bio je kreiran i mit da mu je Apolon bio otac, kao i da je nadnaravno blistao, da je imao zlatno bedro, da se mogao vidjeti na različitim mjestima u isto vrijeme, da je izvodio raznorazna čudesa itd. Ne samo da postoje podaci čisto mitološke naravi o njegovim čudesima ili božanskom porijeklu, nego i sami historijski podaci iz literarnih vrela su nekada u proturječju. Osim toga i tajnovitost koja je okruživala pitagorejske asocijacije je doprinijela da o Pitagori ne postoji puni pouzdani životni i učenjački slijed. Zato je i postojanje, djelovanje i djelo Pitagore jedna vrlo zahtjevna tematika, o kojoj bi se mogle napisati čitave edicije.

Za vrijeme uprave Polikrata (Πολυκράτης), tiranina Samosa, Pitagora je u svojoj 40 godini, cc 530. god. p.n.e. konačno napustio Samos i smjestio se u Krotonu, gdje je razvio svoju mističku, esoretičku pitagorejsku sektu i gdje je za kratko vrijeme stekao značajnu popularnost, osobito među elitom. Pitagorejci su bili aktivni u svim sferama života Krotona, posebice u njegovom društveno – socijalnom i političkom aspektu, jer oni svoje učenje i posebno svoju etiku nisu odvajali od politike i težili su da svoja etička shvatanja odmah ostvare u praktičnom životu. Pitagora i njegovi učenici i sljedbenici su odbacivali i tiraniju i demokratiju jer se obje te političke ideje po njima protive svedenju na matematičke formule, dakle

⁶³ O Pitagori v. Vogel, 1966; Burkert, 1972; Đurić, 1972: 476-480; Isto, 1976: 108-118; Isto, 2003: 499-502; Guthrie, 1979; O'Meara, 1989; Kingsley, 1995; Hare, 1999; Hall, 2003: 191-221; Hermann, 2005; Riedweg, 2005; Burnyeat, 2007; Machiavelo, 2009 (2013); Malone, 2009; Zhmud, 2012.

sadrže u sebi nešto neharmonično i skloni su samovolji. Tako bi se pitagorejske asocijacije sa svojom tajnom internom organizacijom mogle smatrati ujedno i filozofskim školama, znanstvenim kružocima, religijskim – mističnim bratstvima i političkim frakcijama.

Pitagorejsko učenje je vrlo brzo postalo vrlo popularno i drugim apoikijama Velike Helade i Sicilije, pa su pored Krotona i tamo osnivane asocijacije (savezi, heterije, neke vrste čak i crkvene organizacije) pitagorejaca⁶⁴ (npr. u Tarentu, Metapontu, Herakleji, Katani, Sibarisu, Himeri, Agrigent/Akragant. Međutim, pitagorejci koji su se raširili i uvezali u jednu dosta zatvorenu organizaciju u Krotonu (posebice zbog svojih proaristokratskih uvjerenja), su ubrzo izazvali prvo podorenje, a zatim i neprijateljstvo određenih (naročito onih demokratskih) krugova ove apoikije. Do otvorenog sukoba pitagorejaca i njihovih protivnika u Krotonu je došlo nakon odlučne krotonske pobjede nad Sibarisom cc 511/510. god. p.n.e.

Diodor

XII, 9, 2 – 10, 1 je zabilježio o ratu Krotona i Sibarisa sljedeće: γενόμενος δὲ παρ’ αὐτοῖς δημαγωγὸς Τῆλυς, καὶ κατηγορῶν τῶν μεγίστων ἀνδρῶν, ἔπεισε τοὺς Συβαρίτας φυγαδεῦσαι τοὺς εὐπορωτάτους τῶν πολιτῶν πεντακοσίους καὶ τὰς οὐσίας αὐτῶν δημεῦσαι. τῶν δὲ φυγάδων παρελθόντων εἰς Κρότωνα καὶ καταφυγόντων ἐπὶ τοὺς εἰς τὴν ἀγορὰν βωμούς, ὁ μὲν Τῆλυς ἐξέπεμψε πρεσβευτὰς πρὸς τοὺς Κροτωνιάτας, οἵς ἦν προστεταγμένον ἡ τοὺς φυγάδας ἐκδοῦναι ἡ πόλεμον προσδέχεσθαι. συναχθείσης δὲ ἐκκλησίας καὶ προτεθείσης βουλῆς, πότερον χρὴ τοὺς ἱκέτας ἐκδοῦναι τοῖς Συβαρίταις ἡ πόλεμον ὑπομεῖναι πρὸς δυνατωτέρους, ἀπορουμένης τε τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου, τὸ μὲν πρῶτον ἔρρεπε ταῖς γνώμαις τὸ πλῆθος πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἱκετῶν διὰ τὸν πόλεμον: μετὰ δὲ ταῦτα Πυθαγόρου τοῦ φιλοσόφου συμβουλεύσαντος σώζειν τοὺς ἱκέτας, μετέπεσον ταῖς

⁶⁴ Osnovne informacije o strogom, etičkom, misterijskom, estetskom, gender, solidarnom, stupnjevitom – hijerarhijskom i autorativnom uređenju tih asocijacija v. Đurić, 1976: 111. Sam Pitagora je izgleda primjenjivao ovu gradaciju, pa su tako njegovi sljedbenici bili podijeljeni u dvije glavne skupine: *mathematikoi* i *akousmatikoi*, ili *esoterikoi* (*Pythagoreioi* ili *Pythagoristai*). Aul. Gell., I. 9; Iamblichus, Vit. Pyth. 80. Zanimljivo je da su pitagorejci ženama priznavali ravnopravnost (što je u tadašnjem helenskom svijetu bilo nepojmljivo) i one su bile aktivni i učesnici i nosioci pitagorejskih asocijacija. Čovječno se postupalo i sa robovima. O tome Miloš Đurić navodi: “Od Krotonjanki ističu se Timiha, žena Milijina, i Filtija, čerka Teofrijeva, a naročito Teana, žena Pitagorina, i njene čerke Mija, žena atlete Milona i Dama, žena Menonova, koje su uživale i povlasticu da otvaraju religiozne litije žena. Pitagora je Dami ostavio svoje zapise s napomenom da ne saopštavaju nikome izvan porodice, i zato ih je docnije nasledila njena kćerka Bitala (Iamb. V. Pyth. 146). Jedna od najprimetnijih odlika Pitagorine vaspitačke delatnosti bila je pribiranje brige i pažnje oko vaspitanja žena. Dodajmo još da su pitagorovci čovečanski postupali i prema robovima (Athen. XII, 519 B; Archytas A 8).”

γνώμαις καὶ τὸν πόλεμον ὑπὲρ τῆς τῶν ἰκετῶν σωτηρίας ἀνείλοντο. στρατευσάντων δ' ἐπ' αὐτοὺς τῶν Συβαριτῶν τριάκοντα μυριάσιν ἀντετάχθησαν οἱ Κροτωνιᾶται δέκα μυριάσι, Μίλωνος τοῦ ἀθλητοῦ ἥγουμένου καὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς τοῦ σώματος ρώμης πρώτου τρεψαμένου τοὺς καθ' αὐτὸν τεταγμένους. ὁ γὰρ ἀνὴρ οὗτος, ἔξακτις Ὀλύμπια νενικηκώς καὶ τὴν ἀλκὴν ἀκόλουθον ἔχων τῇ κατὰ τὸ σῶμα φύσει, λέγεται πρὸς τὴν μάχην ἀπαντῆσαι κατεστεφανωμένος μὲν τοῖς Ὀλυμπικοῖς στεφάνοις, διεσκευασμένος δὲ εἰς Ἡρακλέους σκευὴν λεοντῆ καὶ ρόπαλῳ: αἴτιον δὲ γενόμενον τῆς νίκης θαυμασθῆναι παρὰ τοῖς πολίταις. τῶν δὲ Κροτωνιατῶν διὰ τὴν ὄργὴν ζωγρεῖν μὲν μηδένα βουληθέντων, πάντας δὲ κατὰ τὴν φυγὴν τοὺς ὑποπεσόντας ἀποκτεινόντων, οἱ πλείους κατεκόπησαν: τὴν δὲ πόλιν διήρπασαν καὶ παντελῶς ἔρημον ἐποίησαν. (“Demagog Telis, koji je živio kod njih (misli se na građane Sibarisa op. S.M.) i optuživao najuticajnije ljudi, nagovori Sibarišane da prognaju pet stotina najbogatijih građana, a njihovu imovinu da oduzmu. Kada su izbjeglice stigle u Kroton i zatražile utočište ispred žrtvenika na trgu, pošalje Telis Krotonjanima poslanike sa zahtjevom li da izbjeglice predaju ili da prihvate rat. Sazove se narodna skupština i na pretres postavi se pitanje: da li prebjeglice treba predati Sibarišanima ili primiti rat sa jačim protivnicima. Dok su se vijeće i narod nalažili u teškoj situaciji, isprva je mišljenje većine, zbog straha od rata, naginjalo tome da se izbjeglice predaju. A kada je zatim filozof Pitagora dao savjet da se izbjeglice spasu, Krotonjani promijene mišljenje i prihvate rat radi spasavanja izbjeglica. Kada su Sibarišani krenuli protiv njih sa vojskom od 300 000 boraca, Krotonjani pošalju protiv njih 100 000 boraca⁶⁵ sa atletom Milonom na čelu, koji je, svojom neobičnom tjelesnom snagom, nagnao u bježanje one koji su prema njemu bili postrojeni. On, koji je šest puta odnio pobjedu u Olimpiji i imao snagu prema prirodi svoga tijela krenuo je u borbu, kako kažu, okićen olimpijskim vijencima, odjeven kao Herakle u lavlju kožu i naoružan batinom. Kao borac koji je izvojevao pobjedu zadobio je poštovanje svojih sugrađana. Kako Krotonjani zbog srdžbe nisu nikoga htjeli da štede, nego su svakoga ko se u bježanju predavao ubijali, pobili su veći dio. A grad su opljačkali i sasvim raselili.”)

Herodot

V, 44 o ovom ratu navodi sljedeće: τὸν χρόνον δὲ τοῦτον, ὡς λέγουσι Συβαρῖται, σφέας τε αὐτοὺς καὶ Τήλυν τὸν ἐωντῶν βασιλέα ἐπὶ Κρότωνα μέλλειν

⁶⁵ Iako su i Kroton i Sibaris tada bili moćni i brojni polisi, ipak su navedene Diodorove cifre o numeričkim snagama obje vojske više nego pretjerane, čak i ako se uzmu i obzir i saveznici i plaćenici.

στρατεύεσθαι, τοὺς δὲ Κροτωνιήτας περιδεέας γενομένους δεηθῆναι Δωριέος σφίσι τιμωρῆσαι καὶ τυχεῖν δεηθέντας: συστρατεύεσθαι τε δὴ ἐπὶ Σύβαριν Δωριέα καὶ συνελεῖν τὴν Σύβαριν. ταῦτα μέν νυν Συβαρῖται λέγουσι ποιῆσαι Δωριέα τε καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, Κροτωνιήται δὲ οὐδένα σφίσι φασὶ ξείνον προσεπιλαβέσθαι τοῦ πρὸς Συβαρίτας πολέμου εἰ μὴ Καλλίην τῶν Ιαμιδέων μάντιν Ἡλεῖον μοῦνον, καὶ τοῦτον τρόπω τοιωδὲ: παρὰ Τήλυος τοῦ Συβαριτέων τυράννου ἀποδράντα ἀπικέσθαι παρὰ σφέας, ἐπείτε οἱ τὰ ἵρα οὐ προεχώρεε χρηστὰ θυομένω ἐπὶ Κρότωνα. (“U isto to vrijeme, pričaju Sibarišani, spremali su se ovi isti Sibarišani da sa kraljem Telijem napadnu na Kroton, a Krotonjani, bojeći se toga napada, pozovu Dorijeja u pomoć i on im se odazove i dođe. Dorijej podje sa njima na Sibaridu i zauzme je. Tako pričaju Sibarišani. Međutim, Krotonjani tvrde da u njihovom pohodu protiv Sibaride nije učestvovao nijedan Spartanac, izuzev proroka Kalije, iz porodice Jamida iz Elide. Ovaj je, naime, pošto je bila nepovoljna žrtva koju je prinio prije početka rata protiv Krotona, i bojeći se kralja Telija, pobegao iz Sibaride i došao ka njima. Tako tvrde Krotonjani.”) Herodot se na rat Krotonjana i Sibarišana osvrće i u podatku VI, 21: παθοῦσι δὲ ταῦτα Μιλησίοι πρὸς Περσέων οὐκ ἀπέδοσαν τὴν ὄμοιήν Συβαρῖται, οἱ Λᾶόν τε καὶ Σκίδρον οἴκεον τῆς πόλιος ἀπεστερημένοι. Συβάριος γὰρ ἀλούσης ὑπὸ Κροτωνιητέων Μιλήσιοι πάντες ἥβηδὸν ἀπεκείραντο τὰς κεφαλὰς καὶ πένθος μέγα προσεθήκαντο: πόλιες γὰρ αὗται μάλιστα δὴ τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ἀλλήλῃσι ἔξεινώθησαν. (“Kada su Milečani rđavo proveli sa Persijancima, Sibarišani nisu postupili isto kao i Milečani kada su se Sibarišani poslije gubitka svoga grada nastanili u Lausu i Skidru. Kada su, naime, Krotonjani zauzeli Sibars, zavladala je u Miletu velika javna žalost i svi odrasli muškarci su se ošišali, jer su ta dva polisa bila u najprisnijem međusobnom prijateljstvu od svih nam poznatih sprijateljenih polisa.”)

Sudeći po zadnjem Herodotovom podatku, pad bogatog, mnogoljudnog i značajnog sibariškog polisa je imao silnog odjeka u tadašnjem helenskom svijetu, a vijest se brzo raširila. Posljedice poraza su se nesumnjivo odrazile na tadašnji općehelenski razvitak, jer su doprinijele nestanku jednog snažnog ekonomskog i općekulturnog središta na Mediteranu. Pobjedničke krotonske trupe je predvodio pitagorejac Milon, i sasvim moguće je da su i članovi pitagorejskog krotonskog bratstva imali značajnu ulogu u ovom pobjedničkom ratu koji se završio razaranjem Sibarisa (koji se smatrao previše dekadentnim po načinu života). To je ojačalo utjecaj pitagorejaca, pa samim tim i oligarhijskih elemenata u Krotonu, što je sigurno još više izazvalo podozrenje demokratske frakcije. Ubrzo je u Krotonu došlo prvo do podnošenja prijedloga za uvođenje više demokratičnijeg sistema u političkom životu apoikije (kojem su se izgleda pitagorejci suprotstavili), a nedugo

zatim i do ustanka prodemokratskih elemenata koji je bio i vrlo antipitagorejski nastrojen.

Kraći opis tih zbivanja daje Miloš Đurić (1976: 112): "Posle osvajanja Sibaride (misli se na Sibaris op. S.M.) u Krotonu izbjija protiv aristokratske vlade ustanak demokratskih protivnika, kojima su na čelo stali Ninon i Kilon. Ovaj poslednji (misli se na Kilon op. S.M.), član jedne od najuglednijih i najbogatijih porodica u Krotonu, bio se prijavio da bude primljen u savez (misli se na pitagorejsku asocijaciju/bratstvo u Krotonu op. S.M.), ali je zbog svoje teške i siledžijske prirode i tiranske čudi bio odbijen. Duboko uvređen, on osnuje stranku sa zadatkom da se bori protiv (pitagorejskog op. S.M.) saveza (Iambl. *V. Pyth.* 248). U isto vreme tri demokratska političara: Hipas, Diodor (ne misli se na historičara sa Sicilije op. S.M.) i Teag, stanu na čelo širokoj narodnoj masi, koja je zahtevala da se izvrši podela zemljišta koje je oduzeto Sibariđanima (stanovnicima Sibarisa op. S.M.), da se narodu dopusti učestvovanje u državnom savetu i, napisletku, da arhonti nose odgovornost pre narodnom komisijom (Ibid. 257). Tako su Kilon i Ninon dobili priliku da dadu oduška svojoj mržnji na članove (pitagorejskog op. S.M.) saveza. Oni stanu narodu govoriti da je sramota što grad koji je pobedio trista hiljada Sibaridana (vojnika Sibarisa op. S.M.) trpi vlast ljudi koji jedva čine hiljaditi deo celokupne krotonske države. Potom pitagorovci budu napadnuti u svojoj zbornici u kući Milonovoj i kamenovani, a kuća zapaljena. Četrdeset do šezdeset članova zaglave, mlađi pobegnu, među kojima i lekar Demoked, koji je s Alkimahom, Dinarhom i Metonom, pripadao najuticajnijim aristokratima. Ostali članovi budu prognani, a njihovo zemljište ponovo razdeljeno. To se dogodilo 504. god. Slični ustanci protiv pitagorovaca dogodili su se i u drugim gradovima, naročito u Tarantu, Metapontiju (misli se na Metapont op. S.M.) i Kauloniji. Polibije ističe da je sa spaljivanjem sinedrija u kojima su se sastajale pitagorovačke heterije išlo napored i ubijanje prvih građana u svakom gradu (II, 38, 10 ss). Posle nekoliko šezdeset pitagorovaca pozvano je da se vrate u Kroton, gde su se velikim delom bavili medicinskim studijama. Nisu se više pojavljivali kao politička organizacija, osim Arhite u Tarantu u docnije doba (prva polovica IV. st. p.n.e. op. S.M.), ali su još dugo živeli kao filosofiska sekta do 300. god. (Cic. *Tusc. d. I*, 16)."

Pitagorina subbina se različito opisuje u vrelima. Tako postoji teza da je stradao zajedno sa svojim učenicima prilikom napada na njihovo krotonske okupljalište, drugo mišljenje navodi da je Pitagora uspio pobjeći prvo u Tarent, a nakon što je protjeran i odatle da se smjestio u Metapontu (možda 509. god. p.n.e.)⁶⁶ gdje je

izvršio samoubistvo izglađnjivanjem. Njegov grob je pokazivan u Metapontu za vrijeme Cicerona. Pitagorejski pokret, sa svojim eksluzivističkim i posvećenim karakterom, je uglavnom privukao predstavnike elite Velike Helade, koji su preko tih pitagorejskih heterija ostvarivali i političku moć nasuprot naroda i demokratskih, pa i demagoških elemenata. Zato su pobuna u Krotonu, a zatim i antipitagorejski progoni u drugim apoikijama imali primarno društveno – politički karakter, a ne neko suprostavljanje filozofskim i mističnim učenjima pitagorejstva. Zato Polibije i govori da je tada stradao veliki broj vodećih ljudi Velike Helade, odnosno predstavnika elite. U prilog ove teze govori i činjenica da je kasnije omogućen povratak izbjeglim pitagorejcima, ali koji se sada više nisu bavili i političkim radom. Njihov dalji filozofski, religijsko – mistični i misterijski, kao i znanstveni stručni djelokrug rada nije ometan.

Antipitagorejski progoni iz posljednje decenije VI. st. n.e. jesu slomili aktivnu organizacionu šemu pitagorejskih asocijacija, ali ne i samo pitagorejstvo, niti su zapečatili sudbinu pitagorejskog učenja u Velikoj Heladi i Siciliji. Mnogi pitagorejci su nastavili da djeluju kroz znanost, filozofiju i mističnu religioznost, a neki i da budu izrazito aktivni u političkom životu svojih polisa.

Interesantno je da se ovaj vrlo značajan društveni i politički pokret, sa naznakama demokratskih revolucija u apoikijama Velike Helade odvija više – manje vremenski podudarno sa sličnim dešavanjima u atenskoj državi, u kojoj je Klisten sa demokratskom strankom pobijedio protivnike i započeo radikalne političke i socijalne reforme.

Bez obzira što je pitagorejska organizacija kao institucija rasturena prilikom ovih progona iz posljednje decenije VI. st. p.n.e., pitagorejsko učenje nije ugušeno i njegovi učenici su ga nastavili propagirati, dopunjavati, i modificirati. Pitagorejstvo je nesumnjivo imalo enorman utjecaj na kasniji razvitak i filozofije i znanosti i misterijskog misticizma, ali i društveno – političkih i drugih teorija i praktičnog djelovanja po tim pitanjima i to ne samo u helenskom svijetu.

Koliko se od pitagorejstva, koje je prolazilo i samo kroz razvojne faze, može pripisati samome njegovom osnivaču je vrlo teško odrediti, jer nije sačuvan ni jedan jedini redak napisan njegovom rukom, nego je sve što znamo o pitagorejstvu rezultat djela njegovih učenika, kasnijih filozofa i drugih pisaca i učenjaka, od kojih su neka i stoljećima udaljena od vremena Pitagorina života, i naravno u pojedinim slučajevima i obavijena i naslagama mitologije. Dosta sačuvanih informacija o Pitagori, pitagorejcima i pitagorejskom učenju daju neoplatonistički pisci. Gro podataka dolazi iz djela Diogena Laertija (*Diogenes Laertius*, Διογένης Λαέρτιος).

⁶⁶ Đurić, 1976: 110. Pomalo u nesuglasju sa isto njegovim podatkom da se obračun sa pitagorejcima u Krotonu desio 504. god. p.n.e.

Λαέρτιος, III. st. n.e.),⁶⁷ Porfirija i Jambliha (*Iamblichus Chalcidensis*; Ἰάμβλιχος; živio cc 245. – 325. god. n.e.)⁶⁸. O Pitagori, pitagorejcima i pitagorejskom učenju su pisali posebna djela ili davalci (a neki još uvijek daju) samo određene podatke u sopstvenim djelima i Ksenofan, Heraklit,⁶⁹ Herodot, Aristip,⁷⁰ Aristofan *Scholia*, Platon,⁷¹ Aristotel, (njegovo posebno djelo o pitagorejcima je izgubljeno), Dioklearch,⁷² Aristoksen,⁷³ Heraklid Pontski⁷⁴, Isokrat,⁷⁵ Polibije, Ciceron, Horacije, Strabon, Plinije Stariji, Justin, Plutarh, Pausanija, Apulej (*Apologia*)⁷⁶, Sekst

Empirik,⁷⁷ Atenej,⁷⁸ Klaudije Elijan⁷⁹, Filostrat⁸⁰, Arnobije,⁸¹ Hijoerokle iz Aleksandrije⁸². Diogen Laertije, Porfirije i Jambliha su ustvari kao vrela koristili upravo (danas izgubljena) djela nekih od ovih nabrojanih autora, uz naravno dodavanje nekih svojih zapažanja i detalja.

I nažalost, kako je već rečeno, dosta je pouzdanih povijesnih podataka o Pitagori prilično izmiješano sa mitologijom, pretvaranjem njega u božansko ili polužabožansko ili bar diviniziranu osobnost, i navodnim čudesima, kao što se to uostalom često dešava sa značajanim pojedincima.

O nastavku pitagorejstva u Italiji i Siciliji Miloš Đurić (1976: 113) navodi: "Spomenuti Arhip prethodio je već pomenutom i slavnom Arhiti, kome je u prvoj polovini IV veka pošlo za rukom da zadobije političku vlast u Tarantu, ve-

⁶⁷ Diogen Laertije je bio biograf helenskih filozofa. O njemu se skoro ništa ne zna, ali je sačuvano njegovo djelo: Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων/ *Vita philosophorum VIII* ("Životi i mišljenja istaknutih filozofa") koje je glavni izvor za historiju helenske filozofije. Diogen Laertije se opet poziva na Διαδοχὴ τῶν φιλοσόφων, odnosno skupinu nestalih djela iz antičkog perioda koja su za cilj imala prikazati filozofe različitih škola u smislu nasljeđivanja njih i njihovih učenja. Pored ovih nestale su i historije pojedinih škola helenske filozofije i životopisi pojedinih filozofa, sa kraćim opisima njihovih nasljednika.

⁶⁸ Jamblih je bio sirijskog porijekla i neoplatonista. On je visoko cijenio Pitagoru i napisao je "Kolekciju pitagorejskih doktrina" u 10 knjiga (od kojih su sačuvane prve četiri, i fragmenti pete knjige). Pošto je Jamblih bio plodan pisac, pored navedenog djela on je napisao još dosta djela o kojih je sačuvan samo dio. Tako se spominju Veliki komentari o Platonu i Aristotelu, koji su sačuvani samo u fragmentima. Jamblihovo autorstvo djela *Theurgia* ili *De Mysteriis Aegyptiorum* je dubiozno.

⁶⁹ Heraklit (Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, živio cc 535. – cc 475. god. p.n.e.) je bio helenski filozof.

⁷⁰ Aristip (Ἀρίστιππος, živio cc 435. – cc 356. god. p.n.e.) je bio helenski filozof iz libijske Kirene.

⁷¹ Platon (Πλάτων, živio cc 428/427. ili 424/423. – 348/347. god. p.n.e.) je bio jedan od najvećih helenskih filozofa i učenjaka.

⁷² Dioklearch (Δικαιάρχος, živio cc 350. – cc 285. god. p.n.e.; rodom iz sicilске Mesane) helenski filozof, kartograf, geograf, matematičar, historičar i učenjak.

⁷³ Aristoksen (Ἀριστόχενος, cc 335. god. p.n.e. rodom iz južnoitalijanskog Tarenta). Aristoksen je napisao "Život Pitagore".

⁷⁴ Heraklid Pontski (Ἡράκλειδης ὁ Ποντικός, živio cc 390. – cc 310. god. p.n.e.) je bio helenski filozof i astronom. Heraklid je dao i jedan od najranijih podataka o Rimu, i to tako što je po njemu Rim helenski grad!

⁷⁵ Isokrat (Ισοκράτης, 436. – 338. god. p.n.e.) je bio helenski orator, jedan od 10 atičkih oratora.

⁷⁶ Apulej (*Lucius Apuleius*; cc živio 125. – cc 180. god. n.e.) iz numidskog grada Madaura je bio jedan od najvećih pisaca II. st. n.e. Iza sebe je ostavio čitav niz djela od kojih je najpoznatije „Zlatni magarac“ ili „Metamorfoze“.

⁷⁷ Sekst Empirik (*Sextus Empiricus*, Σέξτος Ἐμπειρικός; živio cc 160. – 210. god. n.e.) je bio ljekar i filozof. Njegov filozofski i učenjački rad predstavlja najkompletniji izvještaj o drevnom helenskom i rimskom skepticizmu. Tri poznata djela Seksta Empirika su: 1. Πλυπρόνειοι ὑποτυπώσεις/ "Obrisni pironizma". 2. *Adversus Mathematicos*/ Πρὸς μαθηματικούς/ "Protiv matematičara" ili "Protiv profesora". 3. Σκεπτικὰ ὑπομνήματα/ "Skeptične rasprave" ili Πρὸς δογματικούς/ "Protiv dogmata" (nekompletno djelo, nedostaje dio sadržaja). Nekada se drugo i treće djelo tituliraju pod zajedničkim imenom "Protiv matematičara" i onda se sastoje ukupno od 11 knjiga.

⁷⁸ Atenej iz Naukratisa (Ἀθήναιος Ναυκρατίτης; *Athenaeus Naukratita*) je djelovao u drugoj polovici II. i početkom III. st. n.e. On je napisao više djela (između ostalog i historiju sirijskih kraljeva), od kojih je sačuvano (u većem dijelu teksta) samo djelo Δειπνοσοφιστα ("Banket učenih ljudi") u 15 knjiga. Riječ je o jednoj velikoj kolekciji informacija (između ostalog su natuknice o muzici, pjesmama, plesu, igrama, seksualnosti, uljednosti, luksuzu, teatru, pitanstvu, mnogim anegdotama itd.) skoro enciklopedijskog karaktera. Atenej se poziva na skoro 800 pisaca i 2500 različitih djela, što govori o njegovoj izuzetnoj erudiciji.

⁷⁹ Klaudije Elijan (*Claudius Aelianus*; Κλαύδιος Αἰλιανός; cc 175. – cc 235. god. n.e.) porijeklom iz grada Praeneste, je bio pisac i učitelj retorike koji je originalno pisao na grčkom. Njegova dva glavna djela su vrijedna zbog mnogobrojnih referenci na ranije autore čija su djela danas izgubljena i time ukazuju na enormno književno bogatstvo grčko – rimske kulturne ekumene, od kojeg su sačuvani samo detalji. On je poznat po djelima "O prirodi životinja" (*De Natura Animalium*; Περὶ Ζώων Ἰδιότητος) u 17 knjiga i "Razne Historije (Varia Historia; Ποικιλὴ Ιστορία) sačuvano najvećim dijelom u sažetoj formi. Sačuvani su značajni fragmenti i od druga dva njegova djela "O Proviđenju" i "O Božanskim manifestacijama" u romejskoj enciklopediji Suda. Njemu se pripisuje i "20 pisama od seljaka".

⁸⁰ Filostratus (*Lucius Flavius Philostratus*; Φλάβιος Φιλόστρατος; zvani i *Athenienensis* / "Atenjanin" živio cc 170./172. – 247./250. god. n.e.) je bio predstavnik II. sofistike za vrijeme kasnoga rimskog principata. Vjerojatno je rođen na Lemnosu, studirao i poučavao u Ateni i na kraju se nastanio u Rimu gdje je postao predstavnik užeg kruga učenjaka sa kojima se okružila i družila Julija Domna, supruga prinčepsa Septimija Severa (vl. 193. – 211. god. n.e.). Filostrat je napisao najmanje pet djela i to: 1. Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον ("Život Apolonija iz Tiane", neopitagorejskog filozofa, učenjaka, propovjednika koji je živio cc 40. – 120. god. n.e.). 2. "Život sofista". Ovo djelo je imalo enormno značenje na kasnije pisce i filozofe, posebno neoplatoniste. 3. *Gymnasticus*. 4. *Heroicus*. 5. *Epistolae* (poglavitno erotskog karaktera). Djelo *Imagines*/Εἰκόνες se uobičajeno pripisuje njegovom zetu Filostratu sa Lemnosa.

⁸¹ Arnobije (*Arnobius*; umro cc 330. god. n.e.) iz Sicca Veneria (danas El Kef u Tunisu) je napisao djelo u sedam knjiga pod nazivom *Adversus Gentes* (kasnije *Adversus Nationes*).

⁸² Hijoerokle iz Aleksandrije (Ιεροκλῆς; živio oko 430. god. n.e.) bio je filozof neoplatonista. Njegovo jedino u cijelosti sačuvano djelo su komentari na "Zlatne stihove" Pitagore, dok su ostala djela sačuvana samo u fragmentima.

oma naprednoj spartanskoj naseobini i glavnoj sili južnoitalskog saveza. Arhita je među poznim pitagorovcima bio najobdareniji stvaralački genije, i u njemu je živelo nekoliko talenata: bio je filozof, naučnik (matematičar i fizičar), muzičar, državnik i sedam puta strateg a da nikad nije izgubio bitku (Diog. L. VIII 79, 82). Svojim državničkim radom on je od Taranta napravio središte helenske odbrambene borbe protiv varvarskih nasrtanja i u svojoj ličnosti gotovo ostvario ideal filozofa vladara (Strabo VI 3, 4). Duh i način njegova mudrog državništva živeo je u tarantskoj državi i dalje, i uprava pitagorovaca održavala je u velikoj meri njenu spoljno – političku snagu više no sto godina, ali je i ta moćna država izgubila svoj spoljno – politički položaj i prestala cvetati kad njome više nisu upravljali filozofi. Od poznijih pitagorovaca treba spomenuti i Hiketu i Ekfanta, Sirakušane (misli se na građane Sirakuze op. S.M.), s njihovom heliocentričkom teorijom (Cic. *Acad.* II 39, 123; Hippol. *Refut.* I 15; Plut *Mor.* 896 A) koja će uskrsnuti gotovo dve hiljade godina docnije u spisu *De revolutionibus orbium coelestium* Nikole Kopernika (1473-1543)⁸³ i Miloš Đurić (1976: 117): “Savez (misli se na pitagorejske asocijacije op. S.M.) je prikupljao i vaspitao najbolje i najsposobnije snage i iz mnogih drugih južnoitalskih gradova, i pri donošenju zakona i pri podeli zemlje u tim plodnim agrarnim naseobinama, od kojih Metapontija nije uzalud imala sliku klasa u grbu, često je glas njegovih pristalica bio presudan (Cic. *Tusc. d.* IV 2), tako da su pitagorovi naposletku postajali država u državi. Njihove pristalice uskoro su se raširile po mnogim drugim gradovima Velike Helade (a delimično i na Siciliji), pa su i u njima igrale znatnu političku ulogu (Plut. *De gen.* S. 583 A) te je postepeno sva politička vlast u južnoitalskim gradovima prešla u njihove ruke (Diog. L. VIII 3, Iambl. V. *Pyth.* 33 214, Porph. V. *Pyth.* 54) i trajala duže no jedan vek. Jer oni su smatrali da samo političkom akcijom mogu da ostvare svoj naučni i etičko – politički cilj.”⁸³

Antipitagorejski progoni su imali i posljedice koje se nisu ograničavale samo na sudbinu pitagorejstva i njegov razvitak, nego su proizveli i duboke rasjede u strukturama italiotskih polisa. Sudeći po Polibijevom podatku II, 39, u antipitagorejskim progonima je stradala elita tih polisa što je doprinijelo daljim turbulentnim procesima i unutarnjim i vanjskim nemirima u tim polisima. I to je dovelo do slabljenja pojedinih od tih polisa. Navodno su problemi u “ahajskim” apoikijama riješeni tek nakon diplomatske intervencije metropole. Zanimljivo je da italiotski polisi nisu imali aktivnog udjela u odbrani Helade od persijskih napada u periodu

490. – 479. god. p.n.e., što je možda moguće objasniti i nesređenom situacijom u južnoj Italiji u ovom periodu.

⁸³ Ovaj zaključak M. Đurića da su pitagorejci nastavili imati značajan utjecaj u političkim i državnim poslovima južnoitalijanskih i sicilskih helenskih polisa je u nesuglasju sa njegovim već citiranim zaključkom da se pitagorejci više nisu pojavljivali kao politička organizacija, osim Arhite u Tarantu u docnije, ali su još dugo živeli kao filozofiska sekta do 300. god.

PREDENEJSKI STRATUM

Dionizije iz Halikarnasa

A.R. I, 6, 1-2; 7, 3: πρώτου μὲν, ὅσα κάμε εἰδέναι, τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχαιολογίαν ἐπιδραμόντος Ἱερωνόμου τοῦ Καρδιανοῦ συγγραφέως ἐν τῇ περὶ τῶν ἐπιγόνων πραγματείᾳ: ἔπειτα Τιμαίου τοῦ Σικελιώτου τὰ μὲν ἀρχαῖα τῶν ἴστοριῶν ἐν ταῖς κοιναῖς ἴστορίαις ἀφηγησαμένου, τοὺς δὲ πρὸς Πύρρον τὸν Ἡπειρώτην πολέμους εἰς ίδιαν καταχωρίσαντος πραγματείαν: ἂμα δὲ τούτοις Ἀντιγόνου τε καὶ Πολυβίου καὶ Σιληνοῦ καὶ μυρίων ἄλλων τοῖς αὐτοῖς πράγμασιν οὐχ ὁμοίως ἐπιβαλόντων, ὃν ἔκαστος ὀλίγα καὶ οὐδὲ ἀκριβῶς αὐτῷ διεσπουδασμένα, ἀλλ’ ἐκ τῶν ἐπιτυχόντων ἀκουσμάτων συνθεὶς ἀνέγραψεν. ὁμοίας δὲ τούτοις καὶ οὐδὲν διαφόρους ἔξεδωκαν ἴστορίας καὶ Ῥωμαίων ὅσοι τὰ παλαιὰ ἔργα τῆς πόλεως Ἑλληνικῆς διαλέκτῳ συνέγραψαν, ὃν εἰσὶ πρεσβύτατοι Κόιντός τε Φάβιος καὶ Λεύκιος Κλγκιος, ἀμφότεροι κατὰ τοὺς Φοινικικοὺς ἀκμάσαντες πολέμους. τούτων δὲ τῶν ἀνδρῶν ἐκάτερος, οἵς μὲν αὐτὸς ἔργοις παρεγένετο, διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἀκριβῶς ἀνέγραψε, τὰ δὲ ἀρχαῖα τὰ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως γενόμενα κεφαλαιωδῶς ἐπέδραμεν... ...καὶ τὰ μὲν παρὰ τῶν λογιωτάτων ἀνδρῶν, οἵς εἰς ὁμιλίαν ἥλθον, διδαχῇ παραλαβών, τὰ δ’ ἐκ τῶν ἴστοριῶν ἀναλεξάμενος, ἃς οἱ πρὸς αὐτῶν ἐπαινούμενοι Ῥωμαίων συνέγραψαν Πόρκιός τε Κάτων καὶ Φάβιος Μάξιμος καὶ Οὐαλέριος ὁ Ἀντιεὺς καὶ Λικίνιος Μάκερ Αἴλιοι τε καὶ Γέλλιοι καὶ Καλπούρνιοι καὶ ἔτεροι συχνοὶ πρὸς τούτοις ἀνδρες οὐκ ἀφανεῖς, ἀπ’ ἔκείνων ὄρμῷμενος τῶν πραγματειῶν ‘εἰσὶ δὲ ταῖς Ἑλληνικαῖς χρονογραφίαις ἐοικυῖαι, τότε ἐπεχείρησα τῇ γραφῇ. (“Prvi historičar, koliko sam ja svjestan, da se dodataknuo ranog perioda Rimljana /misli se rane rimske historije op. S.M./ bio je Hijeronim⁸⁴ iz Kardije u svome radu o Epigonima. Nakon njega Timej sa Sicilije je pri povijedao o počecima njihove /rimske op. S.M./ historije u svojoj općoj historiji i obradio ih posebnom djelu o ratovima Pira iz Epira. Uz njih, Antigon⁸⁵, Polibije, Silen⁸⁶ i bezbrojni drugi pisci su se posvetili istim temama, iako na različite načine. Svaki od njih je zabilježio samo neke stvari sastavljene ne /zahvaljujući op. S.M./ njihovom ispravnom istraživanju, nego iz izvještaja koji su nekom prilikom došli

⁸⁴ Hijeronim (Ιερώνυμος; više – manje suvremenik Aleksandra III. Argeada Makedonskog Velikog i dijadoha) je bio helenski vojskovođa i historičar iz tračke Kardije. On je napisao historiju dijadoha i njihovih nasljednika. U zadnjem dijelu svoga djela, on se osvrnuo na ranu historiju Rimljana.

⁸⁵ Antigona je vezano za ranu rimsku historiju citirao ili parafrazirao i Plutarh. O ovom historičaru se skoro ništa ne zna.

⁸⁶ Silen (Σιληνός) je bio helenski historičar iz Kalekte koji se nalazio u pravnji Hanibala. Napisao je oficijelnu historiju Hanibala i historiju Sicilije u 4 knjige.

do njihovih ušiju. Slično ovima, uz sve respekte, su historije Rimljana, takođe, koje se na grčkom odnose na rana postignuća Grada /Rima op. S.M./. Najstariji od ovih pisaca su Kvint Fabije /Piktor op. S.M./ i Lucije Cincije /Aliment op. S.M./, koji su djelovali za vrijeme punskih ratova. Svaki od ovih ljudi je obradio događaje u kojima je sam bio prisutan sa velikom preciznošću, jer su bili dobro upoznati sa njima, ali su se samo sumarno dotakli ranih događaja koja su slijedila osnivanju Grada. Neke podatke sam dobio usmeno od ljudi sa najvećim znanjem, sa kojima sam se družio, a ostatak sam sakupio iz historija napisanih od rimskih pisaca Porcija Katalona, Fabija Maksima⁸⁷, Valerija Ancija, Licinija Macera, Elija, Gelija i Kalpurnija⁸⁸ i mnogih drugih zapisa. Sa ovim radovima, koji su slični helenskim analističkim izvještajima, kao osnovom, ja sam započeo sa pisanjem moje historije.”)

Livije

Predgovor: *Utcumque erit, iuvabit tamen rerum gestarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte et ipsum consuluisse; et si in tanta scriptorum turba mea fama in obscurō sit, nobilitate ac magnitudine eorum me qui nomini officien meo consoler... Quae ante conditam condendam urbem poeticis magis decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec adfirmare nec refellere in animo est. Datur haec venia antiquitati ut miscendo humana divinis primordia urbium augustiora faciat; et si cui populo licere oportet consecrare origines suas et ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano ut cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo quam imperium patiuntur. Sed haec et his similia utcumque animaduersa aut existimata erunt haud in magno equidem ponam discrimine.* (“No bilo kako bilo, čovjeka ipak raduje da i sam svojim snagama doprine da se sačuva sjećanje na historiju najmoćnijeg naroda na svijetu. I ako moje u mnoštvu tolikih pisaca ostane u sjenci, ja ču se tješiti vrsnošću i veličinom onih koji stoje na

⁸⁷ Vjerojatno Kvint Maksim Servilijan (Q. Fabius Maximus Servilianus; konzul za 142. god. p.n.e.), o kojem se malo zna.

⁸⁸ O ovim Elijima, Gelijima i Kalpurnijima v. komentar na citirani Dionizijev podatak, prevodilac Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 25, fus. 2) kaže sljedeće: “As Niebuhr pointed out (*Röm. Gesch.* ii. note 11), these plurals are not to be taken literally, but in the sense of “men like Aelius,” etc. We read of two Aelii, it is true, who were engaged in writing history – L. Aelius Tubero, a boyhood friend of Cicero, and his son, Quintus; but it is doubtful whether the father ever published his work, whereas the son’s history is quoted several times. The only Gellius and the only Calpurnius known to have been historians were Cn. Gellius and L. Calpurnius Piso Frugi, sometimes styled Censorius (the ex-censor). Both lived in the time of the Gracchi and both wrote histories of Rome from the beginning down to their own day.”

putu mojoj slavi. Ono što je prethodilo osnivanju Rima poznato je više na osnovi poetskih kazivanja negoli pouzdanih dokumenata o historijskim zbivanjima, te se ne može ni prihvati ni odbaciti. Dubokoj prošlosti je pak dozvoljeno da miješa božanske i ljudske stvari da bi tako početke gradova učinila što veličanstvenijim. A ako je i jednom narodu dozvoljeno da žrtvuje istinu o svojim počecima i da se poziva na bogove kao osnivače, onda su to Rimljani, čija je ratna slava takva da ako oni za svoga osnivača i praoca uzimaju Marsa, onda ostali narodi to treba da prihvate kao što prihvataju i njegovu vlast. No ja ipak tim i sličnim legendama, mada su vrijedne pažnje i poštovanja, neću dati odlučujuću važnost.”)

Plinije Stariji

NH. III, 57: *Theophrastus, qui primus externorum aliqua de Romanis diligentius scripsit – nam Theopompus, ante quem nemo mentionem habuit, urbem dumtaxat a Gallis captam dixit, Clitarchus, ab eo proximus, legationem tantum ad Alexandrum missam* (“...Teofrast je bio prvi stranac koji se bavio rimskim zbivanjima sa nekim stupnjem sigurnosti /misli se na pouzdanost podataka op. S.M./. Teopomp, prije čijeg vremena nijedan helenski pisac nas /Rimljane op. S.M./ nije spomenuo, je samo naveo činjenicu da su Gali zauzeli Rim i Klitarh, sljedeći nakon njega, samo je govorio o izaslanstvu koje su Rimljani poslali Aleksandru /III. Argeadu, Makedonskom, Velikom op. S.M./”).

Varon

LL, V, 20, 101: *a Roma quod orti Siculi, ut annales veteres nostri dicunt, fortasse hinc illuc tulerunt et hie reliquerunt id nomen* (“Budući da Sikuli potiču iz Rima / misli se na prostor na kojem je izniknuo grad Rim op. S.M./ kao što naši stari anali govore, možda su oni ponijeli riječ /misli se na riječ *lepus* = zec op. S.M./ do Sicilije, ali je takođe i ostavili ovdje iza sebe”). Varon inače u svome djelu o latinskom jeziku povlači tezu da je sikulski jezik bio blizak latinskom, i da su mnoge riječi zvučale slično ili identično.⁸⁹ To bi direktno možda vezalo Sikule sa latinsko – faličkom skupinom indoeuropskih Italika.

⁸⁹ O tome v. i Varro, LL, V, 25, 120; 36, 175; 179.

Tukidid

VI, 4-5: *Σικελοὶ δ’ ἐξ Ἰταλίας ἐνταῦθα γὰρ ὤκουν διέβησαν ἐς Σικελίαν, φεύγοντες Ὄπικούς, ώς μὲν εἰκὸς καὶ λέγεται, ἐπὶ σχεδιῶν, τηρήσαντες τὸν πορθμὸν κατιόντος τοῦ ἀνέμου, τάχα ἂν δὲ καὶ ἄλλως πως ἐσπλεύσαντες, εἰσὶ δὲ καὶ νῦν ἔτι ἐν τῇ Ἰταλίᾳ Σικελοί, καὶ ἡ χώρα ἀπὸ Ἰταλοῦ βασιλέως τινὸς Σικελῶν, τοῦνομα τοῦτο ἔχοντος, οὕτως Ἰταλίᾳ ἐπωνομάσθη. [5] ἐλθόντες δὲ ἐς τὴν Σικελίαν στρατὸς πολὺς τούς τε Σικανοὺς κρατοῦντες μάχῃ ἀνέστειλαν πρὸς τὰ μεσημβρινὰ καὶ ἐσπέρια αὐτῆς καὶ ἀντὶ Σικανίας Σικελίαν τὴν νῆσον ἐποίησαν καλεῖσθαι, καὶ τὰ κράτιστα τῆς γῆς ὥκησαν ἔχοντες, ἐπεὶ διέβησαν, ἔτη ἐγγὺς τριακόσια πρὶν Ἐλληνας ἐς Σικελίαν ἐλθεῖν: ἔτι δὲ καὶ νῦν τὰ μέσα καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν τῆς νῆσου ἔχουσιν.* (“Sikuli su prešli na Siciliju iz svoga prvog prebivališta Italije, bježeći od Opika, kako tradicija kaže i što ne izgleda nemoguće, na splavovima, čekajući na vjetar kako bi prešli tjesnac, iako su možda oni prepolvili preko i na neki drugi način. Čak i danas /misli se na drugu polovicu V. st. p.n.e. op. S.M./ ima Sikula u Italiji, a i zemlja je dobila ime po Italiju, kralju Sikula. Oni /Sikuli op. S.M./ su otišli sa velikom vojskom na Siciliju, porazili Sikane u bici i primorali ih na povlačenje na jug i zapad otoka, koji se od tada naziva Sicilija umjesto Sikania i nakon što su oni prešli preko nastavili su da uživaju najbogatije dijelove zemlje skoro tri stotine godina prije nego što su Heleni stigli na Siciliju. Štoviše, oni još uvijek drže centar i sjever otoka”).

Salustije Krisp

Na početku VI. poglavlja Salustijevog djela “Katinlin rat” se nalazi jedan kraći, ali vrijedan opis *origines*: *Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce profugi sedibus incertis vagabantur, cumque iis Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alii alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facile coaluerint: ita brevi multitudo dispersa atque vaga concordia civitas facta erat. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitimi bello temptare, pauci ex amicis auxilio esse; nam ceteri metu perculsi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam parentisque armis tegere. Post, ubi pericula virtute*

propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant magisque dandis quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. (“Grad su Rim, kako sam ja doznao, osnovali i u početku držali Trojanci, koji su pod vodstvom Eneje, kao bjegunci, bez stalnoga boravišta, lutali ovamo onamo, a zajedno sa njima i Aborigini, neuglađeni ljudski soj, bez zakona, bez vlasti, Slobodan i raspušten. Pošto su se okupili unutar istih zidina, onako raznolika porijekla, različita jezika, živeći jedni na ovaj, drugi na onaj način, upravo je nevjerojatno kada se spomene kako su se lako međusobno stopili. Tako je za kratko vrijeme rasuto i raštrkano mnoštvo zahvaljujući slozi postalo državom. No pošto se njihova zajednica, ojačala stanovništvom, civilizacijom i zemljишtem, počela činiti dovoljno naprednom i dovoljno moćnom, kako to većinom biva sa ljudskim stvarima, iz bogatstva se rodila zavist. Susjedni su im, stoga, kraljevi i narodi počeli prijetiti ratom, a malo im je prijatelja bilo od pomoći. Ostali su se, naime uzdrmani strahom, držali podalje od opasnosti. No Rimljani su se, revni i u miru i u ratu, počeli žurno spremati, jedan drugoga sokoliti, suprotstavljati se neprijateljima, oružjem braniti slobodu, domovinu i roditelje. Kada su, potom, svojom hrabrošću bili otklonili opasnosti, počeli su pružati pomoć svojim savenicima i prijateljima, te, više čineći negoli primajući dobročinstva, sticati prijateljstva.”) Ako se izuzme Salustijeva uobičajena populistička i dnevnapolitička koprena u njegovom historiografском prikazu, njegovo osobno viđenje (što posebno ističe sa zamjenicom *ego*), je vrlo zanimljivo i indikativno. Zanimljivo je da on, koji je nesumnjivo učevna osoba koja je dosta toga i pročitala i proučila, uopće ne spominje ni Romula ni Rema. Za njega je Rim nastao simbiozom Enejinih Trojanaca i Aborigina. Nesumnjivo je u njegovu vrijeme već bila prisutna, i to značajno, u javnosti legenda o Romulu (kao eponimnom osnivaču rimske politije) i blizancu Remu. I uskraćenost za prisustvo Romula i Rema u Salustijevom briefingu o porijeklu rimske politije je i indikativna i zanimljiva. Je li je Salustije ocijenio suviše legendarnom i nerealnom, pa je umjesto je primijenio procesualnu metodologiju po pitanju osnivanja rimske politike je za nas još uvijek nepoznato.

Dionizije iz Halikarnasa

A.R. I, 9-11, 2: τὴν ἡγεμόνα γῆς καὶ θαλάσσης ἀπάσης πόλιν, ἦν νῦν κατοικοῦσι Ρωμαῖοι, παλαιότατοι τῶν μνημονευομένων λέγονται κατασχεῖν βάρβαροι Σικελοί, ἔθνος αὐθιγενές: τὰ δὲ πρὸ τούτων οὐθ' ὡς κατείχετο πρὸς ἔτέρων οὐθ' ὡς ἔρημος ἦν οὐδεὶς ἔχει βεβαίως εἰπεῖν. χρόνω δὲ ὕστερον Ἀβοριγῖνες αὐτὴν παραλαμβάνουσι

πολέμῳ μακρῷ τοὺς ἔχοντας ἀφελόμενοι: οἱ τὸ μὲν πρότερον ἐπὶ τοῖς ὅρεσιν ὥκουν ἄνευ τειχῶν κωμηδὸν καὶ σποράδες, ἐπεὶ δὲ Πελασγοί τε καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τινὲς ἀναμιχθέντες αὐτοῖς συνήραντο τοῦ πρὸς τοὺς ὁμοτέρμονας πολέμου, τὸ Σικελικὸν γένος ἀπαναστήσαντες ἐξ αὐτῆς πόλεις περιεβάλοντο συχνὰς καὶ παρεσκεύασαν ὑπῆκοον αὐτοῖς γενέσθαι πᾶσαν δῆσην ὁρίζουσι ποταμοὶ δύο Λῖρις καὶ Τέβερις: ...καὶ διέμειναν ἐπὶ τῆς αὐτῆς οἰκήσεως οὐκέτι πρὸς ἔτέρων ἔξελαθέντες, ὄνομάτων ἀλλαγαῖς διτταῖς οἱ αὐτοὶ ἀνθρωποι προσαγορευόμενοι, μέχρι μὲν τοῦ Τρωικοῦ πολέμου τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἀβοριγίνων ὄνομασίαν ἔτι σώζοντες, ἐπὶ δὲ Λατίνου βασιλέως, ὃς κατὰ τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον ἐδυνάστευε, Λατίνοι ἀρξάμενοι καλεῖσθαι. Ρωμύλου δὲ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν οἰκίσαντος ἐκκαίδεκα γενεαῖς τῶν Τρωικῶν ὕστερον, ἦν νῦν ἔχοντας ὄνομασίαν μεταλαβόντες, ἔθνος τε μέγιστον ἐξ ἐλαχίστου γενέσθαι σὺν χρόνῳ παρεσκεύασαν καὶ περιφανέστατον ἐξ ἀδηλοτάτου, τῶν τε δεομένων οἰκήσεως παρὰ σφίσι φιλανθρώπῳ ὑποδοχῇ καὶ πολιτείας μεταδόσει τοῖς μετὰ τοῦ γενναίου ἐν πολέμῳ κρατηθεῖσι, δούλων τε δοσοὶ παρ' αὐτοῖς ἐλευθερωθεῖσιν ἀστοῖς εἶναι συγχωρήσει, τύχης τε ἀνθρώπων οὐδεμιᾶς εἰ μέλλοι τὸ κοινὸν ὠφελεῖν ἀπαξιώσει: ὑπὲρ ταῦτα δὲ πάντα κόσμῳ τοῦ πολιτεύματος, ὃν ἐκ πολλῶν κατεστήσαντο παθημάτων, ἐκ παντὸς καιροῦ λαμβάνοντές τι χρήσιμον. Τοὺς δὲ Ἀβοριγίνας, ἀφ' ὧν ἄρχει Ρωμαίοις τὸ γένος, οἱ μὲν αὐτόχθονας Ἰταλίας, γένος αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ γενόμενον ἀποφαίνουσιν: Ἰταλίαν δὲ καλῶ τὴν ἀκτὴν σύμπασαν, δῆσην Ἰόνιός τε κόλπος καὶ Τυρρηνικὴ θάλασσα καὶ τρίται περιέχουσιν ἐκ γῆς Ἀλπεις. καὶ τὴν ὄνομασίαν αὐτοῖς τὴν πρώτην φασὶ τεθῆναι διὰ τὸ γενέσεως τοῖς μετ' αὐτοὺς ἄρξαι, ὥσπερ ἄν ήμεῖς εἴποιμεν γενεάρχας ἦ πρωτογόνους. ἔτεροι δὲ λέγουσιν ἀνεστίους τινὰς καὶ πλάνητας ἐκ πολλῶν συνελθόντας χωρίων κατὰ δαίμονα περιτυχεῖν ἀλλήλοις αὐτόθι καὶ τὴν οἰκησιν ἐπὶ τοῖς ἐρύμασι καταστήσασθαι, ζῆν δὲ ἀπὸ ληστείας καὶ νομῆς. παραλλάττουσι δὲ καὶ τὴν ὄνομασίαν αὐτῶν ἐπὶ τὸ ταῖς τύχαις οἰκείότερον, Ἀβερριγῖνας λέγοντες, ὥστε δηλοῦσθαι αὐτοὺς πλάνητας. κινδυνεύει δὴ κατὰ τούτους μηδὲν διαφέρειν τὸ τῶν Ἀβοριγίνων φῦλον ὧν ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ Λελέγων: τοῖς γὰρ ἀνεστίοις καὶ μιγάσι καὶ μηδεμίᾳν γῆν βεβαίως ὡς πατρίδα κατοικοῦσι ταύτην ἐπετίθεντο τὴν ὄνομασίαν ὡς τὰ πολλά. ἄλλοι δὲ Λιγύων ἀποίκους μυθολογοῦσιν αὐτοὺς γενέσθαι τῶν διμορούντων Ὄμβρικοῖς: οἱ γὰρ Λίγυες οἰκοῦσι μὲν καὶ τῆς Ἰταλίας πολλαχῇ, νέμονται δέ τινα καὶ τῆς Κελτικῆς. ὅποτέρα δ' αὐτοῖς ἐστι γῆ πατρίς, ἄδηλον: οὐ γὰρ ἔτι λέγεται περὶ αὐτῶν προσωτέρω σαφὲς οὐδέν. οἱ δὲ λογιώτατοι τῶν Ρωμαϊκῶν συγγραφέων, ἐν οἷς ἔστι Πόρκιός τε Κάτων ὁ τὰς γενεαλογίας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πόλεων ἐπιμελέστατα συναγαγὼν καὶ Γάϊος Σεμπρώνιος καὶ ἄλλοι συχνοὶ Ἑλληνας αὐτοὺς εἶναι λέγουσι τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ ποτὲ οἰκησάντων, πολλαῖς γενεαῖς πρότερον τοῦ πολέμου τοῦ Τρωικοῦ μεταναστάντας. οὐκέτι μέντοι διορίζουσιν οὕτε φῦλον

Ἐλληνικὸν οὐ μετεῖχον, οὔτε πόλιν ἔξ ἡς ἀπανέστησαν, οὔτε χρόνον οὐθ' ἡγεμόνα τῆς ἀποικίας οὐθ' ὁποίας τύχαις χρησάμενοι τὴν μητρόπολιν ἀπέλιπον: Ἐλληνικῷ τε μύθῳ χρησάμενοι οὐδένα τῶν τὰ Ἐλληνικὰ γραψάντων βεβαιωτὴν παρέσχοντο. τὸ μὲν οὖν ἀληθὲς ὅπως ποτ' ἔχει, ἀδηλον: εἰ δ' ἔστιν ὁ τούτων λόγος ὑγιῆς, οὐκ ἀνέτερον τινὸς εἴησαν ἀποικοι γένους ἢ τοῦ καλουμένου νῦν Ἀρκαδικοῦ. πρῶτοι γὰρ Ἐλλήνων οὗτοι περαιωθέντες τὸν Ἰόνιον κόλπον ὡκησαν Ἰταλίαν, ἀγοντος αὐτοὺς Οἰνώτρου τοῦ Λυκάονος... "(Za ovaj grad /misli se na Rim op. S.M./, gospodara cijele zemlje i mora, koji Rimljani sada naseljavaju, govori se da je kao najranije stanovnike imao barbarske Sikule, domorodački narod. Za stanje ovog prostora prije njihovog vremena, bez obzira da li je bilo naseljeno od drugih ili nenaseljeno, niko ne može ništa sigurno reći. Nešto kasnije, Aborigini su zadobili posjed /područja gdje će izniknuti grad Rim op. S.M./, otimajući ga od /njegovih op. S.M./ stanovnika nakon dugog rata. Ovaj narod je ranije živio u /apeninskim op. S.M./ planinama u neutvrđenim selima i raštrkanim skupinama. Kada su Pelazgi, sa kojima su se neki drugi Heleni ujedinili⁹⁰, pomogli njih /misli se na Aborigine op. S.M./ u ratu protiv njihovih susjeda, oni su protjerali Sikule sa ovog prostora, utvrđene u mnogim gradovima, i potčinili svu zemlju koja se nalazi između dvije rijeke Lirisa i Tibera. ... / Dionizije opisuje tok navedenih rijeka op. S.M./ ... I ti ljudi /misli se na Aborigine op. S.M./ ostali su na istome mjestu prebivanja, ne bijahu nakon toga protjerani od bilo koga drugoga. Ali iako su oni nastavili da budu jedan te isti narod, njihovo ime se dvaput mijenjalo. Do vremena Trojanskog rata oni su sačuvali svoje drevno ime

⁹⁰ Dionizije iz Halikarnasa Pelazge smatra Helenima (v. i *Dionys. A. R. I, 17*), odnosno on uzima kao odrednicu helenstva, mjesto prebivanja, u konkretnom slučaju južni Balkan. Zato su svi oni koji prebivaju potiču ili dolaze sa područja današnje balkanske Grčke i egejskih otoka za Dionizija iz Halikarnasa (odnosno vjerojatno i dobar dio njegovih vrela koja je koristio) Heleni, bez obzira na epohu i stvarnu etničku, jezičnu i općekulturološku sadržinu. Gotovo sigurno helenski etnički, jezički i općekulturni identitet nije postojao u brončanodobnom vremenu. Zato njegovo definiranje nekoga ili neke zajednice helenском treba uzimati sa priličnom rezervom i zadrškom, i na te tvrdnje treba primijeniti historiografski metodološki i kritički aparat. Konkretno u slučaju Pelazga, zahvaljujući Herodotu (I, 56 - 58), znamo da su još u V. st. n.e. postojale zajednice koje on identificira pelaškim imenom i koje govore jezikom različitim od svih tadašnjih helenских narječja i dijalekata. Za Herodota je njihov jezik strani, barbarski. Po istom historičaru i stari Atenjani, bolje reći stanovnici Atike, su bili pelaškog porijekla, ali su se nekada davno helenizirali. Ustvari po Herodotu, stari Heleni su bili u početku slab narod, ali je od nekada maloga naroda postao veliki i moćan, jer je u sebe asimilirao, pretopio ili apsorbirao, u prvom redu i najviše Pelazge, i mnoge druge barbarske narode. Herodotovo isticanje "barbarskog" ne treba tumačiti u smislu nekog divljaštva ili kulturološke i druge zaostalosti, nego samo u smislu nepripadanja helenkoj jezičkoj i općekulturnoj zajednici bez obzira na nivo kulturološkog razvijenosti, nehelenske zajednice. Uostalom, sudeći po Herodotu, sami Heleni su jedna velika etnička mješavina, a Atenjani su vrlo ponosni na svoje starinsko, pelaško, ustvari izvorno nehelencko porijeklo. Za Dionizija iz Halikarnasa (A.R. I, 57-58; 61-62, gdje to pokušava vrlo detaljno i obratložiti; 64) su i Trojanci Heleni, vjerojatno iz razloga što su eolski Heleni u I. milenijumu p.n.e. dominirali područjem malozijske Troade. On nesumnjivo helenstvo uzima u najširem mogućem opsegu, kao etnokulturnu označku i za sve one koji zemljopisno pripadaju južnom Balkanu, egejskim otocima i zapadnomalooazijskoj obali, odnosno na području na kojem su se Heleni stvarno formirali i profilirali kao etnokulturni i civilizacijski kompleks sa početkom arhajskog doba.

Aborigini. Ali pod /vladavinom op.S.M./ Latina, njihovog kralja, koji je vladao u vrijeme ovoga rata, oni su se počeli zvati Latini. I kada je Romul osnovao grad nazvan po njemu, šesnaest generacija nakon pada Troje, oni su uzeli /rimsko op. S.M./ ime koje danas nose. I vremenom oni su uzdigli sebe od najmanjeg naroda do najvećeg i od najnepoznatnijeg do najslavnijeg, ne samo čovječnim primanjem onih koji su tražili dom među njima, nego takođe i dijeljenjem građanstva sa onima koje su pokorili u ratu nakon hrabrog otpora, dozvoljavajući svim robovima, takođe, koji su bili oslobođeni među njima da postanu /rimski op. S.M./ građani. I ne prezirući stanje ljudi od kojih bi Republika mogla požnjeti prednost, i iznad svega njihovom formom vladavine, koja je modelirana na osnovi mnogih iskustava, uvijek izvlačeći nešto korisno iz svake situacije.⁹¹ Postoje neki koji tvrde da su Aborigini, od kojih su Rimljani izvorno potekli, autohtonii u Italiji, etnos koji je nastao postupno /u smislu da nije došao u Italiju odnekud drugo, nego se razvio u Italiji op. S.M./. Ja zovem Italijom⁹² čitav poluotok koji je ograničen sa Jonskim zalivom /misli se na Jadransko more op. S.M./ i Tirenskim morem i Alpama prema kopnu /misli se na europsku kontinentalnu unutrašnjost op. S.M./. I ovi autori govore da su oni prvo nazvani Aborigini zato što su bili osnivači familija svojih familija ili kako bi ih mi trebali zvati *genearchai* ili *protogonoi*.⁹³ Drugi tvrde da su izvjesne latalice bez doma ili kuće, dolazeći zajedno sa mnogim mjestima sretali jedni druge tamo slučajno i zauzimali prebivalište u utvrdama /gotovo sigurno se misli na tip gradinskog metalnodobnog naselja op. S.M./, preživljavajući otimačinom i ispašom svojih stada. I ovi pisci mijenjaju njihovo ime, takođe više odgovarajuće njihovom stanju, nazivajući ih *Aberrigines*/Latalice/Skitnice,⁹⁴ kako bi pokazali da su oni bili latalice. Zaista, prema njima, etnos Aborigina ne bi izgledao različit od onih koje su preci zvali *Lelegi*⁹⁵, jer ovo je ime koje se općenito daje beskućnicima i pomiješanim narodima koji nemaju stalno prebivalište koje bi oni mogli zvati svojom zemljom/domovinom. Još neki imaju i priču o tome da su oni bili kolonisti koje su poslali oni Liguri koji su bili susedi Umbra. Liguri su naseljavali ne samo mnoge dijelove Italije, nego takođe i neke dijelove Galije, ali koja je od ovih zemalja njihova stvarna domovina nije poznato,

⁹¹ Dionizijev opis predenejskog Lacijskog Lacija je najobimniji u literarnim vrelima, i u njemu faktički konstatira da su postsikulski stanovnici Lacijski ustvari isti narod kao Rimljani, tj. izvlači i dokazuje razvojnu liniju Aborigini → Latini → Rimljani. Uz to, on jasno podvlači i onu osobitost Rimske države i društva, a koja se tiče njihove otvorenosti za druge ljudi, koje apsorbira en masse u svoje biće dodjelom građanstva bilo kolektivnim bilo individualnim putem.

⁹² Dionizije iz Halikarnasa već primjenjuje termin Italija u kontekstu augustovske teritorijalno – upravne podjele Rimske države, odnosno njenom opsegu nakon priključenja Cisalpinske Galije i Venetsko – istarskog područja.

⁹³ Osnivači familija i Prvorodeni.

⁹⁴ Latinski *aberrare* = lutati, skitati se...i sl.

⁹⁵ Uporediti i *Strab. VII, 7, 2.*

pošto se ništa sigurno o njima dalje ne govori. Ali najučeniji od rimskih historičara, među kojima je Porcije Katon⁹⁶, koji je sastavio sa najvećom pažnjom Postanke italijanskih gradova, Gaj Sempronije⁹⁷ i mnogi drugi govore da su oni /Aborigini op. S.M./ bili Heleni, dio onih koji su nekada prebivali u Ahaji, i da su migrirali mnogo generacija prije Trojanskog rata. Ali oni /misli se na te pisce i historičare koji su analizirali porijeklo Aborigina op. S.M./ ne ukazuju niti na helensko pleme kojem su oni /preci Aborigina op. S.M./ pripadali ili grad iz kojeg su oni preseljeni, ili datum ili vođu/osnivača kolonije, ili kao rezultat kojeg obrnuća sreće su oni napustili svoju domovinu. I iako oni /pisci i historičari koji govore o podrijetlu Aborigina op. S.M./ slijede helensku legendu, oni ne citiraju nijednog helenskog historičara kao svoga autoriteta. Nejasno je, dakle, šta je istina u ovoj stvari. Ali, ako je šta oni govore istina, Aborigini ne bi mogli biti kolonija nijednog drugog naroda izuzev onoga koji se danas zove Arkađanima. Jer oni su bili prvi od svih Helena koji su prešli Jonski zaliv, pod vodstvom Oenotra, sina Likaona i smjestili se u Italiju.“) Dionizije iz Halikarnasa tezu o oenotrijanskom porijeklu Aborigina ponavlja i nešto dalje u svome tekstu (A.R. I, 13, 2 - 4): τῷ ὄντι Ἑλληνικὸν φῦλον ἦν τὸ τῶν Ἀβοριγίνων, ὡς Κάτωνι καὶ Σεμπρωνίῳ καὶ πολλοῖς ἄλλοις εἴρηται, τούτων ἔγγονον αὐτῶν τῶν Οἰνώτρων ὑποτίθεμαι. τὸ γὰρ δὴ Πελασγικὸν καὶ τὸ Κρητικὸν καὶ ὅσα ἄλλα ἐν Ἰταλίᾳ ὡκησεν, ὑστέροις εὐρίσκω χρόνοις ἀφικόμενα. παλαιότερον δὲ τούτου στόλον ἀπαναστάντα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ προσεσπέρια τῆς Εὐρώπης οὐδένα δύναμαι καταμαθεῖν. τοὺς δὲ Οἰνώτρους τῆς τ' ἄλλης Ἰταλίας πολλὰ χωρία οἴομαι κατασχεῖν, τὰ μὲν ἔρημα, τὰ δὲ φαύλως οἰκούμενα καταλαβόντας, καὶ δὴ καὶ τῆς Ὄμβρικῶν γῆς ἐστιν ἦν ἀποτεμέσθαι, κληθῆναι δὲ Ἀβοριγίνας ἐπὶ τῆς ἐν τοῖς ὄρεσιν οἰκήσεως (Ἀρκαδικὸν γὰρ τὸ φιλοχωρεῖν ἐν ὄρεσιν, ὡς ὑπερακρίους τινὰς καὶ παραλίους Ἀθήνησιν. εἰ δέ τινες πεφύκασι μὴ ταχεῖς εῖναι περὶ πραγμάτων παλαιῶν ἀβασανίστως τὰ λεγόμενα δέχεσθαι, μὴ ταχεῖς ἔστωσαν μηδὲ Λίγυας ἢ Ὄμβρικοὺς ἢ ἄλλους τινὰς βαρβάρους αὐτοὺς νομίσαι, περιμείναντες δὲ καὶ τὰ λοιπὰ μαθεῖν κρινέτωσαν ἐξ ἀπάντων τὸ πιθανώτατον. (“Prepostavljam da ako su Aborigini stvarno bili helenske narodnosti, prema mišljenju Katona, Sempronija i mnogih drugih, oni su bili potomci ovih Oenotrijanaca. Ja sam našao da su Pelazgi i Krećani /Minojci??? op. S.M./ i drugi narodi koji su živjeli u Italiji, tamo došli kasnije, a niti sam ja otkrio neku drugu stariju ekspediciju /seobu u odnosu na oenotrijansku op. S.M./ koja je došla iz Hede u zapadne dijelove Europe. Mišljenja sam da su Oenotrijanci, čineći sebe gospo-

⁹⁶ Misli se na Marka Porcija Katona Cenzora Starijeg.

⁹⁷ Misli se na Gaja Sempronija Tuditana (*Caius Sempronius Tuditianus*), rimskog političara, historičara i vojskovodju (konzul za 129. god. p.n.e.). Tuditan je napisao prooptimatsku raspravu o rimskom ustavnom pravu *libri magistratum* u 13 knjiga. Prepostavlja se da je Tuditan napisao i historiju Rima od njegovih početaka do II. st. p.n.e.

darima mnogih drugih dijelova Italije - neke od njih nalazeći nenaseljene, a druge slabo naseljene - takođe posjeli dio zemlje Umbra, i da su bili nazvani Aborigini zbog svoga prebivanja na planinama / hibridna latinsko – grčke etimologija ab + ὄρος = planina op. S.M./ – osobina Arkađana /peloponeska pokrajina Arkadija je mitološka domovina Oenotrijanaca op. S.M./ je da su skloni planinama, na isti način kao što su u Ateni neki zvani *Hyperakrioi* (gorštaci, planinci op. S.M.), a neki *Paralioi* (primorci op. S.M.). Iako su neki prirodno obazrivi u prihvatanju izvještaja o drevnim stvarima bez dužnog istraživanja, neka oni budu također obazrivi u vjerovjanju da su Aborigini bili Liguri, Umbri ili neki drugi barbari. I neka oni odlože svoj zaključak dok oni ne čuju što je ostalo da se kaže i neka onda odluče koje mišljenje od svih je najvjerojatnije.“) Iz izloženog se jasno vidi da ni u antičkoj mitologiji, tradiciji i historiografiji nije bilo raščišćeno pitanje porijekla Aborigina, pa su se iznosile najrazličitije teorije. Dionizije, kao kritički historičar, se prema svakoj od navedenih teorija odnosi sa zadrškom i kao da se ustručava dati neko svoje isključivo mišljenje, iako izgleda da favorizira njihovo neko daleko južnobalkansko, odnosno po njemu “helensko” porijeklo. Interesantna je i Dionizijeva opservacija o različitim kulturnim stupnjevima razvitka Aborigina, Pelazga i Sikula. Po njemu su ovi prvi bili najprimitivniji, gorštački element koji po planinama prebiva u raštrkanim skupinama i neutvrđenim selima. Pelazgi su politički i društveno najrazvijeniji, imaju ujedinjenu cjelinu što automatski podrazumijeva i viši općekulturološki nivo razvijatka. Sikuli bi stajali po općekulturološkom razvitku između Aborigina i Pelazga, imali bi utvrđena naselja u subapeninskem području, ali bez čvršće političke i društvene povezanosti. I sasvim je onda razumljivo da Dionizije konačnu pobjedu Aborigina pripisuje tek pomoći i dolasku Pelazga. Možda su ovi Dionizijevi Pelazgi, ustvari neka razvijenija skupina koja se kretala po Mediteranu sa izvorištem u njegovom civiliziranom istočnom dijelu.

Dionizije iz Halikarnasa (A.R. I, 14 – 16, 1) zatim započinje detaljniji opis drevnih Aborigina, i to sa njihovim naseljima koje su oni prvotno naseljavali u području grada *Reate* (danasa Rieti u sabinskoj zemlji, nekih 49 rimskih milja sjeveroistočno od Grada Rima). On konstatira da je vrlo malo tih naselja ostalo naseљeno do njegovog vremena. Kao izvor Dioniziju za govor o ovim naseljima poslužilo je djelo *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* Terencija Varona.⁹⁸ Nije na odmet spomenuti da je sam Varon porijeklom iz Reate, pa je sigurno dobro osobno poznavao ovo područje, a bio i zainteresiran za reatski background Aborigina. Tako se kao prvotna aboriginska naselja (od kojih je najbliže Rimu bilo ono

⁹⁸ O podacima o Aboriginima Dionizije iz Halikarnasa se najviše izgleda oslanjao na podatke Katona Starijeg (odnosno na njegovo djelo *Origines*) i Terencija Varona.

udaljeno jedan dan putovanja) navode Palatij, Tribula (Trebula), Suesbula (Sue-sbula), Suna (u kojem je bio i veoma drevni hram Marsu), Mefula, Orvinij (sa drevnim hramom Minerve), Korsula, "otok" Issa u jezersko – močvarnom okruženju, Maruvij, Batija, Tiora zvana Matijena (u kojem se nalazilo veoma drevno proročište Marsa), Lista (majka – naselje Aborigina), Kutilija⁹⁹. Po Dioniziju iz Halikarnasa, odnosno njegovim vrelima, starosjedioci reatskog područja su bili Umbri, ali su ih odatle potisli Aborigini. Aborigini su iz reatskog područja vršili napade na okolne zajednice, posebno Sikele (koji su im bili vrlo bliski susjedi, i po tradiciji naseljavali starolacijsko područje) kako bi ih potisnuli sa njihovih prostora. Nakon ovog Dionizije (A.R. I, 16, 1-3) daje detaljan opis običaja "svetog proljeća" (*ver sacrum*): τὸ μὲν πρῶτον ἱερά τις ἔξελθοῦσα νεότης, ἄνδρες ὀλίγοι κατὰ βίου ζήτησιν ὑπὸ τῶν γειναμένων ἀποσταλέντες, ἔθος ἐκπληροῦντες ἀρχαῖον, ὡς πολλοὺς βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων ἐπίσταμαι χρησαμένους. ὅπότε γὰρ εἰς ὄχλουν πλήθος ἐπίδοσιν αἱ πόλεις τισὶ λάβοιεν ὥστε μηκέτι τὰς οἰκείας τροφὰς ἄπασιν εἴναι διαρκεῖς, ἡ κακωθεῖσα ταῖς οὐρανίοις μεταβολαῖς ἡ γῆ σπανίους τοὺς εἰωθότας καρποὺς ἔξενέγκειεν, ἡ τοιόνδε τι πάθος ἄλλο τὰς πόλεις κατασχὸν εἴτε ἄμεινον εἴτε χεῖρον ἀνάγκην ἐπιστήσειε μειώσεως τοῦ πλήθους, θεῶν ὅτῳ δὴ καθιεροῦντες ἀνθρώπων ἐτείους γονὰς ἔξεπεμπον ὅπλοις κοσμήσαντες ἐκ τῆς σφετέρας: εἰ μὲν ὑπὲρ εὐανδρίας ἡ νίκης ἐκ πολέμου χαριστήρια θεοῖς ἀποδιδοῖεν, προθύοντες ἱερὰ τὰ νομιζόμενα, εὐφήμοις οἰωνοῖς τὰς ἀποικίας προπέμποντες: εἰ δὲ ἐπὶ μηνίμασι δαιμονίοις ἀπαλλαγὰς αἴτουμενοι τῶν κατεχόντων σφᾶς κακῶν τὸ παραπλήσιον δρῶν, αὐτοὶ τε ἀχθόμενοι καὶ συγγνώμονας ἀξιοῦντες γενέσθαι τοὺς ἀπελαυνομένους, οἱ δὲ ἀπαναστάντες ὡς οὐκέτι τῆς πατρώας γῆς μεταληψόμενοι, εἰ μὴ κτήσαιντο ἐτέραν, τὴν ὑποδεξαμένην αὐτοὺς εἴτε πρὸς φιλίαν εἴτε ἐν πολέμῳ κρατηθεῖσαν πατρίδα ἐποιοῦντο: ὅτε θεὸς, ὡς κατονομασθεῖεν ἀπελαυνόμενοι, συλλαμβάνειν αὐτοῖς ὡς τὰ πολλὰ ἐδόκει καὶ παρὰ τὴν ἀνθρωπίνην δόξαν κατορθοῦν τὰς ἀποικίας. ("Prvo, sveta grupa mladića ide unaprijed, sastojeći se od nekolicine koji su bili poslati od svojih roditelja da traže sredstva za život, prema običaju za koji ja znam da su ga mnogi barbari i Heleni slijedili. Kad god se populacija bilo kojeg od njihovih zajednica¹⁰⁰ povećala do

⁹⁹ Nedaleko od Kutilije je jezero koje se smatralo posvećenim boginji Viktoriji/Pobjedi, sa malim svetim otokom na kojem su se izvodila kultna žrtvovanja.

¹⁰⁰ Dionizije iz Halikarnasa je upotrijebio riječ "polisa", koji je Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 51) preveo kao "cities". Međutim, smatramo da je na ovom mjestu (u kontekstu izlaganja kako bi se na najbolji način izrazilo općekulturološko stanje u brončanom dobu) preciznije upotrijebiti našu riječ "zajednice", umjesto "gradovi". Naša riječ "grad" ima usko pojmovno određenje za samo urbano područje (za koji se u rimsko doba upotrebljavao termin *urbs*). Grčki πολις i latinski *civitas* su svojom sadržinom zahvalili znatno veći opseg definirajući i određenu političku, teritorijalnu jedinicu, koja je mogla obuhvatati i više gradova i priličnu teritoriju, skoro kompletne regije. Terminu *urbs* na grčkom bi odgovarao izraz *avsty* (αστύ), a za odgovarajuće i polisu pripadajuće okolno, poglavito ruralno

takvognivoa da produkcija njihovih zemljišta nije više dovoljna za sve njih ili je zemlja, oštećena nesezonskim promjenama vremena, donijela manje plodova nego inače, ili bilo koji drugi događaj iste naravi, bilo dobar ili loš, izazvao potrebu za smanjivanjem njihovog broja /stanovnika op. S.M./ oni bi posvetili nekom bogu sve ljude rođene određene godine, i snabdjevši ih sa oružjem, poslali bi ih izvan svoje zemlje. Ako bi inače ovo bilo učinjeno kao zahvalnost za /mnogobrojnu op. S.M./ naseljenost ili zbog pobjede u ratu, oni bi prvo ponudili uobičajena žrtvovanja i onda bi poslali svoje kolonije pod sretnim auspicijima. Ali, ako se to desilo zbog božanskog gnjeva, tražeći oslobođenje od zla koja su ih opsjedala, oni su izvodili umnogome istu ceremoniju, ali žalosno i moleći oproštenje od mlađosti koju šalju dalje. I oni koji su otišli, osjećajući da otada /od svoga odlaska op. S.M./ neće imati udjela u /nasljednoj podjeli op. S.M./ zemlji svojih očeva, nego moraju steći drugu zemlju /op. S.M./ bilo da ih se primi u prijateljstvu ili da su je oni osvojili u ratu kao svoju zemlju. I božanstvo, kojem su oni bili posvećeni kada su bili otplani, izgleda da im je općenito pomagalo i kolonije /naseobine te otpoštane mladosti/ su prosperirale iznad svakog ljudskog očekivanja.")¹⁰¹ Dionizije (A.R. I, 16, 4 – 17, 1) nakon toga govori o tome kako su Aborigini poslali svoje mlade koloniste po gore citiranom običaju. I ti aboriginski iseljenici su kontinuirano napadali Sikule. Dionizije tako navodi da su Aborigini od svih svojih susjeda najviše napadali Sikule, odnosno sikulske zajednice u Starom Laciju. To je dovelo do općeg i dugotrajnog rata između Aborigina i Sikula. Ovim Aboriginima su u ratu pomogli oni Pelazgi koji su se naselili među njima nakon što su morali napustiti svoju domovinu koja je kasnije nazvana Tesalija u današnjoj Heladi. Dionizije (A.R. I, 17, 1 – 20, 5) zatim pravi digresiju govoreći o Pelazgima, njihovom nastanku, širenju, lutanjima, a po njemu su oni Pelazgi koji su asistirali Aboriginima u ratu sa Sikulima došli u Italiju, odnosno Saturniju kako se Dioniziju Italija tada zvala, preko mjesta gdje se kasnije nalazio etrurski grad Spina u zoni ušća rijeke Po u Jadransko more. Odatle je jedan dio Pelazga, prešao planinski apeninski dio Italije i došao na teritoriju Umbra. Po Dioniziju iz Halikarnasa, Umbri ili bolje rečeno preci (proto-Umbri) narodnosne zajednice Umbra su u brončanom dobu zauzimali znatno šire područje nego u historijsko doba i bili su drevni stanovnici Italije. U početku su ti Pelazgi uspjeli da zauzmu neka područja i naselja koja su pripadala Umbrima, ali kada je na njih krenula veća vojska Pelazgi su pobjegli u

područje se upotrebljavao izraz *khovra* (χωρα). Izraz "polis" ima primarno političku i teritorijalnu definiciju, a tek zatim je riječ o striktno urbanoj definiciji.

¹⁰¹ Ovaj podatak vrijedi uporediti sa onim Strabonovim (V, 4, 12) u kojem se opisuje kako su Sabinjani primijenili "sveto proljeće" i slanjem svoje omladine rođene određene godine izigrali zavjet da će žrtvovati sav svoj prinos ostvaren te godine.

zemlju Aborigina. Tamo je došlo do manjih okršaja između došljaka i Aborigina, i malo je nedostajalo da dođe do otvorenog i potpunog rata. Ovi potonji su sa velikom vojskom krenuli na došljake koji su se utaborili kod Kutilije i svetoga jezera. Ali je ipak (zahvaljujući jednom dodonskom proročanstvu) u zadnjem momentu došlo do dogovora između ove dvije zajednice. Tako su Pelazgi, umjesto neprijatelja, postali saveznici Aborigina u ratu protiv Sikula, a za uzvrat su dobili dio dozvolu da se nasele na dijelu aboriginskog područja blizu svetoga jezera, na poglavito močvarnom prostoru koji se još u Dionizijevo vrijeme zvao Velia. Nakon toga, kada su uvidjeli da im dodijeljena zemlja nije dovoljna za egzistenciju, značajan dio ovih Pelazga je nagovorio Aborigine da im se pridruže u invanzivnoj ekspediciji protiv Umbra. Oni su zauzeli Kroton, bogato i veliko naselje Umbra, a onda su koristeći ovo uporište zauzeli i mnoga druga mjesta. Pelazgi su aktivno i presudno pomogli i Aboriginima u njihovom ratu sa Sikulima. Aborigini i Pelazgi su tako pobijedili Sikule i naselili se u niz naselja, od kojih su neka ranije pripadala Sikulima a neka su osvajači naknadno izgradili, i to između ostalih i Ceru (*Caere*; tada zvane Agila = *Agylla*), Pisu (*Pisae*), Saturniju i Alsij/*Alsium*). Nakon ovoga Dionizije (I, 21) dokazuje kako su se neki elementi pelaškog, tj. po njemu helenskog nasljeđa i tradicije očuvali u faličkim zajednicama Falerija (*Falerii*; sada Città Castellana) i Fescenija (*Fescennium*, *Fescennia*, *Fascenium*) sve do njegovog vremena, iako su ova dva navedena naselja po ovom historičaru ranije pripadala Sikulima, ali bi ih odatle protjerali Aborigini i Pelazgi. Međutim, jedan od tih dokaza su ustvari fecijali, staroitalski i starorimski običaj kultne i formalne objave rata, a drugi je neka vrsta svećenica koje nalikuju vestalkama. Po Dioniziju su ovi preci Latina protjerali i narod koji on naziva Auronisi (što se vjerojatno odnosi na Aurunce; koji bi se onda premjestili na nešto južnija područja), te osnovali mnoga naselja (posebno navodeći ono po imenu Larisa¹⁰² koje je u njegovo doba već bio "ghost town"). U poglavju A.R. I, 22, Dionizije opisuje kako su Sikuli, pritisnuti od združenih snaga Pelazga i Aborigina pokrenuli se na seobu prema jugu i kako su prešli na Siciliju gdje su starosjedioci bili iberski Sikani. Iako Dionizije govori da su Sikuli protjerani iz starolacijskog područja, nije nemoguće pomisliti da su neke skupine Sikula i ostale na ovom području u određenoj interrakciji sa doseljenicima. Dionizije iz Halikarnasa donosi i prijedloge datacije seobe Sikula na Siciliju koje su dali raniji historičari:

1. Helanik iz Mitilene (na otoku Lezbosu) datira prelazak Ausona čiji se kralj zvao Sikel tri generacije prije Trojanskog rata ili u 26. godinu svešteništva

¹⁰² Po Earnestu Caryu (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 69, fus. 2): "Larisa originally meant 'citadel.' Places with this name, of which there were several in Greece and Asia, seem to have been of Pelasgic origin."

Alkione (vrhovne svećenice Here u peloponeskom Argu), što bi odgovaralo prvoj polovici XIII. st. p.n.e. Zanimljivo je da je Helanik iz Mitilene pomiješao Ausone, koji se isto smatraju starosjedilačkom zajednicom u Italiji, sa Sikulima.

2. Filist¹⁰³ iz Sirakuze datira prelazak 80 godina prije Trojanskog rata, znači u sredinu XIII. st. p.n.e., odnosno preciznije (uvažavajući Eratostenovu kronologiju koju slijedi Dionizije iz Halikarnasa) u 1263. god. p.n.e. Ustvari helenko – sicilski historičar Filist je tvrdio da narod koji je prešao iz Italije na Siciliju nisu bili ni Ausoni ni Elimi, nego Liguri čiji se vođa zvao Sikel (koji je bio sin Itala) i po kojem je taj narod već za njegove vladavine prozvan Sikulima. Dionizije dodaje i da su po Filistu ovi "Liguri" / Sikuli bili istjerani iz svoje zemlje od Umbra i Pelazga.
3. Dionizije iznosi i mišljenje Tukidida da su Sikuli pod pritiskom Opika prešli na Siciliju i da se to desilo mnogo godina nakon Trojanskog rata.

Dionizije iznosi i mišljenje Antioha iz Sirakuze (koji nije naveo datum prelaska na Siciliju) po kojem su Sikuli bili prisiljeni na seobu na otok pod pritiskom Oenotrijanaca i Opika i da se vođa ovih preseljenih Sikula zvao Straton/Patron/Sirakon.

Dionizije u poglavljima A.R. I, 23 - 24 govori o tome kako su ti Pelazgi nakon što su bili uspješni u ratu i zauzeli mnoge zemlje i dostigli vrhunac svoje moći, ipak propali zbog "božanskog gnjeva" i da su bili uništeni od prirodnih katastrofa, od susjednih "barbara", da su se mnogi vratili u Heladu ili otišli u druge "barbarske" zemlje i tako se raspršili. Ipak napominje da je bilo i onih Pelazga koji su preostali u Italiju, gdje su bili pod zaštitom Aborigina sa kojima su se ubrzo i asimilirali. Za podatke o ovoj božanskoj kazni Dionizije se poziva na izvjesnog Mirsila sa Lezbosa¹⁰⁴, sa tim da napominje da narod na koga se primjenila božanska odmazda zbog nepričuvanja zavjeta, Mirsil naziva Tiren, tj. Etrurci a ne Pelazgi. Po Dioniziju nedaje Pelazga u Italiji su započele dvije generacije prije Trojanskog rata, a nastavile su se i nakon kraja toga rata. Tako su propali svi pelaški gradovi, izuzev Krotona (kasnija rimska kolonija *Corthonia*) u Umbriji i onih naselja osnovanih u zemlji Aborigina.

Inače u 25. poglavju svoje prve knjige Dionizije govori o Pelazgima, i to kako su oni bili moćni ne samo u ratu, nego i sposobni u pomorstvu iz razloga što su živjeli

¹⁰³ Filist iz Sirakuze (Φίλιστος; cc. 432. – 356. god. p.n.e.) je bio ugledni i čuveni helenki historičar, ali i bogati političar i državnik Sirakuze. On je napisao historiju Sicilije u 11 knjiga. O njemu v. Smith W., 1849: III, 295-297; PWRE, 1938, XIX, 2, col. 2409-2429; Đurić, 1972: 453-454; Isto, 2003: 474-475.

¹⁰⁴ Mirsil (Μύρσιλος) je živio u prvoj polovici III. st. p.n.e. i napisao je historiju Lesbosa.

sa Tirenima/Etrurcima. Zbog te bliskosti, Dionizije konstatira da je isti narod često u javnosti i antičkoj književnosti miješan pod imenima Tiren i Pelazgi. Sa 26. poglavljem Dionizije iz Halikaranasa započinje prilično izlaganje o Tirenima/Etrurcima koje nastavlja sve do kraja poglavlja 30. Nakon izlaganja o Aboriginima, Sikulima, Pelazgima i Tirenima, u 31. poglavlju Dionizije iz Halikarnasa počinje priču o jednoj helenskoj ekspediciji (koja je bila relativno malobrojna jer se mogla smjestiti na samo dva broda) koja se doselila u središnju Italiju iz arkađanskog grada Palantija oko 60 godina prije Trojanskog rata (znači početkom druge polovice XIII. st. p.n.e.), a koju je vodio Evander, koji je bio po mitu bio sin Hermesa i lokalne arkađanske nimfe, koju su Heleni zvali Temis, a pisci ranorimske historije su je nazivali Karmenta (*Carmenta*). U vrijeme dolaska Evanderovih Arkađana, Aboriginima je vladao Faun, potomak boga Marsa. Po Dioniziju za njega se govorilo da je bio razborit i energičan čovjek kojeg su Rimljani divinizirali i u svojim žrtvovanjima i svetim pjesmama štovali kao jednog od bogova. Evanderove Arkađane je primio Faun i dozvolio im da izaberu zemljište na koje bi se naselili. Oni su izabrali jedan brežuljak, u blizini rijeke Tiber, i na njemu izgradili svoje selo koje su nazvali Palantij¹⁰⁵, a koje Rimljani po Dioniziju iz Halikarnasa u njegovo vrijeme (a i prije njega, pa sve do danas) zovu Palatin. U 32. poglavlju Dionizije iz Halikarnasa i drugu teoriju, koju po njemu iznose neki pisci, "između kojih i Polibije iz Megalopolisa", po kojem je ovo selo (odnosno brežuljku Palatin) dobilo ime po mladiću Palasu, koji je na tome mjestu sahranjen. Palas bio sin Herkula i Lavinije, kćerke Evandera. Dionizije zatim kritičkom analizom pobija ovu teoriju da je Palatin dobio ime zato što je tu sahranjen Palas. U svome selu na Palatinu, Arkađani su prvo podigli hram Likaonskom Panu¹⁰⁶, jer je Pan najstarije i najpoštovanije arkađansko božanstvo. To mjesto Rimljani zovu *Lupercal*¹⁰⁷ ali bi ga Heleni trebali zvali *Lykaion* ili *Lycaeum*. Ovo vrlo bitno svetilište za rimsku klasičnu civilizaciju, pa i samu Državu, Dionizije iz Halikarnasa (I, 32, 4-5) opisuje na sljedeći način: *νῦν μὲν οὖν συμπεπολισμένων τῷ τεμένει τῶν πέριξ χωρίων δυσείκαστος γέγονεν ἡ παλαιὰ τοῦ τόπου φύσις, ἣν δὲ τὸ ἀρχαῖον ὡς λέγεται σπῆλαιον ὑπὸ*

¹⁰⁵ Po mitologiji mjesto na kojem se podiglo spomenuto naselje je izabrala Evanderova majka.

¹⁰⁶ Pan Likejski, nazvan po planini Likeios u Arkadiji, bio je prvobitno bog šuma i livada, sin Hermesa i jedne nimfe. Kao *Inuus* identificira se sa Panom i Faunom.

¹⁰⁷ O ovom svetilištu v. Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 104, fus. 1): "The Lupercal was situated at the foot of the Palatine, probably at the south-west corner; it is further described in chap. 79, 8, and the Lupercalia in 80, 1. For a discussion of the various theories respecting the origin of the Lupercalia the reader is referred to Sir James Frazer's note on Ovid, *Fasti* ii. 267 (vol. ii. pp. 327 ff. = pp. 389 ff. in his L.C.L. edition). When once the adjective *Lukai* (really 'of Mt. Lyceus', in Arcadia) was taken as the equivalent of Lupercalis and Lycaean Pan identified with the god worshipped at the Lupercalia. Lukai and Lukaea would naturally be equated with Lupercal and Lupercalia, in spite of the fact that these words as used in Greece meant the shrine and games of Zeus Lycaeus."

τῷ λόφῳ μέγα, δρυμῷ λασίῳ κατηρεφές, καὶ κρηνίδες ὑπὸ ταῖς πέτραις ἐμβύθιοι, ἣ τε προσεχὴς τῷ κρημνῷ νάπη πυκνοῖς καὶ μεγάλοις δένδρεσιν ἐπίσκιος. ἐνθα βωμὸν ίδρυσάμενοι τῷ θεῷ τὴν πάτριον θυσίαν ἐπετέλεσαν, ἣν μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου Ρωμαῖοι θύουσιν ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ μετὰ τὰς χειμερίους τροπάς, οὐδὲν τῶν τότε γενομένων μετακινοῦντες: ὁ δὲ τρόπος τῆς θυσίας ἐν τοῖς ἔπειτα λεχθήσεται. ("Sada /Dionizije misli na vrijeme kada je pisao svoje djelo op. S.M./, istina je, pošto je područje oko svetoga prostora sjedinjeno sa Gradom, postalo je teško razaznati nagađanjem drevnu prirodu toga mesta. Ipak, prvo, rečeno nam da je /tu op. S.M./ bila velika pećina ispod brežuljka /misli se na Palatin op. S.M./ zasvodnjena gustom šumom. Duboki izvori izbijali su ispod stijena, a klisura iz stijene je bila zatamnjena gustim i blagorodnim drvećem. Na ovom mjestu, oni / misli se na Evanderove Arkađane op. S.M./ su podigli oltar bogu i izvodili svoje tradicionalno žrtvovanje, koje su Rimljani nastavili da izvode do današnjeg dana u mjesecu februaru, nakon zimskog solsticija,¹⁰⁸ bez mijenjanja ičega u obredima koje su izvodili. Način ovoga žrtvovanja biti će ispričan kasnije"). Dionizije dalje nastavlja da su na vrhu brda ti Evanderovi ljudi postavili i svetilište boginje Pobjede/Viktorije/Nike i uspostavili žrtvovanje u njenu čast koje postoji i u vrijeme života Dionizija iz Halikarnasa. Ovi Arkađani su podigli i hram boginji Cereri, a Dionizije opisuje i obred u počast ove boginje, a koji se do njegovog vremena nije mijenjao. Po Dioniziju, ovi Arkađani su dodijelili i sveti prostor za Posejdona /rimskog Neptuna/ Hippijskog (Konjičkog) i ustanovili praznik koji su oni zvali *Hippocrateia*, a Rimljani *Consualia*, a posvetili su i mnoge druge prostore, podizali oltare i prikaze bogova, a ustanovili su i pročišćavanja i žrtvovanja koja su se nastavila sve do njegovog vremena, dok su neka vjerojatno nestala. Sve ovo Dionizije iznosi kako bi dokazao da su neki drevni praznici, običaji i obredi koje su održavali Rimljani i krajem stare ere ustvari arkađanskog, tj. helenskog porijekla. Dionizije će i kasnije u tekstu u nizu primjera pokušavati ukazati na sličnosti ili

¹⁰⁸ Earnest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 104-105, fus. 2): "With the present passage should be compared three others in the *Antiquities*, where Dionysius, for the benefit of his Greek public, indicates the season of the year in which a Roman date fell. Just below, in chap. 38, 3, he speaks of the Ides of May as being a little after the vernal equinox; in chap. 88, 3, he places the Parilia (April 21) in the beginning of spring; and in ix. 25, 1, he says the new consuls assumed office near the summer solstice in the month of Sextilis (probably on the Calends of August). At first sight it might be thought that he was following an early Roman calendar that was a month or a little more in advance of the seasons. But the only calendar with which he can have had any personal acquaintance at Rome was the calendar as reformed by Julius Caesar, in effect since the year 46; and in three of the four passages he is describing a festival as it was still celebrated in his own day. We are almost forced, then, to one of two conclusions, either that he was content to define the season very roughly, or else that he was using the term 'solstice' loosely for the middle of winter or summer and 'equinox' for a period midway between—a usage that it would be hard to parallel—and even delaying 'spring' correspondingly. Yet when it came to a Greek date as far back as the fall of Troy he could write with the greatest precision (chap. 63, 1)."

istovrsnosti drevnih rimskih obreda i rituala ili nekih njihovih dijelova sa onima koje je on smatrao odgovarajućim kod Helena. A to se sve uklapa u agendu Dionizija iz Halikarnasa po kojoj je cilj što je moguće više uvezati starorimsko porijeklo sa helensko – balkanskom tradicijom. Po Dioniziju iz Halikarnasa, govori se takođe da su ovi Arkađani prvi koji su donijeli u Italiju helenska slova, neke muzičke instrumente, ustanovili zakone i da su civilizirali domoroce, uveli vještine i profesije i mnoge druge dobre stvari. U 34. poglavlju Dionizije govori o još jednoj helenskoj ekspediciji u starolacijsko područje, a koju je predvodio Herakle/ Herkul koji se vraćao sa osvajanja Španije i zapadnih zemalja. Jedan dio članova te ekspedicije je ostao u starolacijskom području, i izgradili su naselje na brežuljku udaljenom tri stadija od Palantija. Taj brežuljak se u to doba zvao Kronov ili Saturnov brežuljak, ali je kasnije preimenovan u Kapitol. Ovi novi naseljenici su poglavito bili peloponeški Eliđani i nešto Trojanaca, koji su bili Heraklovi zarobljenici iz njegovog rata sa Laomedontom, kraljem Ilijom. Dionizije nakon toga raspravlja o porijeklu Kronovog/Saturnovog imena za kasniji Kapitol, i na kraju iznosi svoje mišljenje da je to mjesto i prije dolaska Herakla u Italiju bilo kultno posvećeno Saturnu i da je od urođenika bilo zvano Saturninovo brdo, i da je i ostatak Apeninskog poluotoka bio posvećen ovom bogu i zato zvan Saturnija.¹⁰⁹ To dokazuje, između ostalog, i raširenošću Saturnovog kulta u Italiji i odgovarajuće toponimije.

U 39. poglavlju Dionizije iz Halikarnasa detaljnije govori o razlozima dolaska Herakla u Lacijski područje gdje će izniknuti grad Rim. Iznosi dvije verzije dešavanja i prvu veže sa mitom o ispunjavanju Euristejevog zadatka da u Argolidu doveđe Gerionova¹¹⁰ stada (sa „Crvenog otoka“ negdje na dalekom zapadu /u kontekstu klasične civilizacije/). Kada je došao u Lacijsku, zbog krađe dijela stoke, ušao je u sukob sa lopovom i divom Kakom koji je živio u tome području. Herakle je uspio pobijediti i ubiti Kaka. Nakon toga su Aborigini i Arkađani sa rimskog područja svečano i obredno pozdravili Herakla koji ih je oslobođio jednog razbojnika, a njihovi kraljevi su pozvali Herakla da bude njihov gost. U znak zahvalnosti Herakle je za narod priredio veliku gozbu, a njihovim kraljevima je dodijelio veliko područje koje je ranije pripadalo Ligurima i nekim drugim njihovim susjedima.

¹⁰⁹ Uporediti sa Vergilijevo korištenje termina *Saturnia tellus* (Georg. II. 173; Aeneid. VIII, 329) i *Saturnia arva* (Aeneid. I, 569) za Italiju.

¹¹⁰ Pobjeda nad Gerionom i otimanje njegovih stada spada u red Heraklovih junačkih djela (deseto po redu). Gerionovo stado je bilo smješteno na otoku Eriteji/Eritreji, „na dalekom zapadu“ ili (po racionaliziranoj verziji) na padinama planina na onoj strani Hispanije. Postoji čitav niz verzija (uključujući i one racionalizirane) ovoga mita (uključujući i to ko je bio Gerion) i onoga kuda se kretao Herakle i sa čim se sve susretao i sukobljavao, pa je teško dati jedinstvenu strukturiranu sliku. Ono sa čime se priče slažu jeste uspostavljanje Heraklovih stubova na Gibraltarskom moreuzu. Nakon što je oteo goveda Herakle se uputio prema grčko – egejskom prostoru, odnosno ka Argolidi u kojoj je vladao Euristej. O ovom junačnom djelu Herakla v. Graves, 2012: 429-439.

Bez obzira na verzije, Dionizije iz Halikarnasa i ovaj ovaj put iskorištava legendu o Heraklovom dolasku u Lacijsku, kako bi dokazivao helensko porijeklo određenih drevnih rimskih obreda (npr. žrtvovanje teleta Jupiteru Inventoru, „Najveći Oltar“/ *Ara Maxima*¹¹¹ blizu Stočne pijace/*Forum boarium*). Inače Dionizije navodi da je širom Italije poštovan kult Herkula. Nakon iznošenja mita o Heraklovom boravku u Italiji, Dionizije iznosi i verziju racionaliziranog mita o Heraklovom dolasku u Italiju. Po njoj je Herakle predvodio veliku vojsku sve do Okeana, uništavajući despotske, opresivne i agresivne vladavine, i uvodeći red i višu kulturu, mijesajući ujedno Helene i barbare i druge zajednice međusobno. Usput je osnivao gradove, vršio melioracije i gradio puteve. Po ovome racionaliziranom mitu, nakon osvajanja Španije, Heraklova vojska je došla u Italiju u kojoj se zadržao određeno značajno vrijeme. Već prilikom prvotnog prodora u Italiju, Heraklova vojska je morala voditi vrlo tešku borbu sa Ligurima. Nakon pobjede nad Ligurima, i ostatak Italije se podredio bilo predajom bilo oružanim potčinjavanjem. Među onima koji su bili pobijedeni u borbi je bio već spomenuti Kak, koji u ovoj verziji nije razbojnik nego poglavica jednog barbarskog, divljeg naroda koje je uz nemiravalo svoje susjede. U pobjedi nad Kakom (koji je i poginuo) Heraklu su pomogali i Evanderovi Arkađani i Faunovi Aborigini koji su pratili Herakla u ovoj ekspediciji¹¹², podjelivši među sobom okolne prostore. Dok su kao zaštita toj zemlji ostavljeni neki Peloponežani i Trojanci. Herakle je po ovom racionaliziranom mitu koji prenosi Dionizije iz Halikarnasa zarobljenike iz osvojenih gradova i zajednica, koji bi mu se kasnije i sami pridružili u daljim napadima, naseljavao u osvojenim područjima i dodjelivao im ratni i drugi plijen. I radi toga je Herakle toliko slavljen u Italiji. Po Dioniziju iz Halikarnasa, „neki“ govore i da je Herakle sa dvije žene dobio sinove na rimskom području. Jedan od ovih sinova je bio Palas, kojeg je imao sa Lavinijom, kćerkom Evandera. Drugi je bio Latin, čija majka je bila izvjesna Hiperborejka (znači stanovnica dalekog sjevera) koju je on doveo u Italiju kao taoca dobijenog od njenog oca. I kada se spremao na povratak u Argos,

¹¹¹ Razoren 64. god. n.e. prilikom Velikog požara Rima. Prepostavlja se da je veliki kamen u obližnjoj crkvi Santa Maria jedino što je ostalo od „Najvećeg Oltara“. Još uvijek postoji hram Herkula Pobjednika.

¹¹² Iz konteksta teksta Dionizija iz Halikarnasa nije baš najjasnije da li su:

1. Evanderovi Arkađani i Faunovi Aborigini učestvovali u ekspediciji Herakla od početka, odnosno da su bili stranci sa sjevera koji su se, nakon proboja u Italiju, naselili u starolacijskom području poslije pobjede nad Kakovim narodom i podjele njegovog zemljišta. U ovom slučaju bi Heraklova mitska invazija Italije bila i neka vrsta daleke reminiscencije na eventualnu seobu sa sjevera u Italiju, a Kakov narod bi predstavljao starosjedioce koje bi preslojili preci budućih Latina. U tom slučaju bi bilo moguće prepostaviti da su „Heraklovi ljudi“ ustvari predstavljali nosioce jedne od arheoloških kasnoperiodičkih kultura koje su se pojavile u sjevernoj i srednjoj Italiji.
2. Ili su Evanderovi Arkađani i Faunovi Aborigini već živjeli na tome, starolacijskom području i bili uz nemiravani od Kakusovog naroda koji im je bio susjed, radi čega su se pridružili Heraklu u njegovom napadu na Kakusa.

on je ovu Hiperborejku udao za Fauna, radi čega se Latin ubičajeno promatra kao sin Fauna. Latin je kasnije naslijedio kraljevstvo Aborigina. Oni koji su ostavljeni iza Herakla, kada je on napustio Italiju idući na Siciliju, a naseljeni na Saturnovom brdu (budućem Kapitolu) neko vrijeme su živjeli samostalno, ali su se ubrzo asimilirali i ujedinili sa Aboriginima u svakom pogledu.

Mit o Kaku je u kontekstu izučavanja stare Italije i starorimskog područja je više značan i ako bi se na pravilan način dekontstruirao i ponovo strukturirao mogli bi se dobiti zanimljivi zaključci o najranijim razdobljima. Po staroitalskoj, starorimskoj i starohelenskoj mitologiji Kak/Cacus je bio italski, domorodački troglavi div i sin Vulkana i Meduze, bljuvao je vatru i iz svoje pećine na Aventinu sačekivao i ubijao putnike te terorizirao okolno stanovništvo. On je navodno jeo i ljudsko meso i nabijao glave kosti žrtava na ulaz i unutar svoje pećine čije se tlo "svjetlučalo od bjeline kostiju njegovih žrtava". Po nekim verzijama, Kakova sestra po imenu Kaka/Caca je pomogla Heraklu da nađe ukradenu stoku. Neki navode i da je Kak bio starinski italski bog koji je bio poštovana na Palatinu i širem rimskom području. Odatle ga je potisnuo Evander i zamijenio kultom Herakla. Njegovo ime je sačuvano u *scalae cacaे*, stepenicama koje su vodile obronkom Palatina prema *Circusu Maximusu*. Prema Laktanciju i Serviju, Kakova sestra Kaka je bila poštovana kao božanstvo kao znak poštovanja za pomoć Herkulu koji je postao bog. Po Laktanciju (*Divine Institutes*, I, 20, 36): *colitur et Caca, quae Herculi fecit indicium de furto boum, diuinitatem consecuta, quia prodidit fratrem.* ("Postoji takođe kult Kake /misli se na sestruru diva op. S.M./, koja je rekla Herkulu da je njegova stoka /koju je Herakle sam ranije ukrao od Geriona op. S.M./ bila ukradena /od strane njenog brata op. S.M./. Ona je ostvarila božanstvo izdajući svoga brata"). Maur Servije Honorat (*Ad Aeneidem*, VIII, 190) navodi: *hunc soror sua eiusdem nominis prodidit: unde etiam sacellum meruit, in quo ei per virgines Vestae sacrificabatur.* ("Njegova sopstvena sestra, koja je imala isto ime, ga je izdala. Stoga je ona zadobila svetilište u kojem su žrtve bile prinošene posredovanjem djevica vestalki.") Iz svega izloženog se jasno vidi da se tradicionalna starorimska "paganska" drevna religiozna svijest, sklona određenom konzervativizmu, očuvala i u slučaju kulta diva Kaka i njegove sestre Kake. Kaku i njegovu istoimenu sestru je moguće promatrati i kao primjer vrlo ranog rimskog božanskog para, kao što su Liber i Libera ili Faun i Fauna. Zbog toga što su njeno svetilište opsluživale vestalke i zato što je po mitologiji kćerka boga Vulkana, Kaka bi se mogla promatrati i u nekoj vezi boginjom Vestom, božanstvom kućnog ognjišta. To bi značilo i da su i Kaka i njen istoimeni brat (koji je bljuvao vatru) bili neka drevna italska božanstva vatre i ognja.

Čak bi se sukob Kaka i Evandera mogao promatrati i kroz prizmu odnosa i borbe dobrog i lošeg (prisutne u skoro svim kulturama), odnosno Evandera kao simbola dobrog, naprednog i prosvjećenog, i Kaka kao simbola lošeg, zatucanog, divljeg, primitivnog. I na kraju kroz intervenciju polubožanskog heroja Herakla pobjeđuje dobro. Pouka priče je takva da će prosvjećeno i progresivno uvihek pobijediti, ali kroz borbu koja postaje historijski determinizam. Ra razliku od marksističkog historijskog determinizma koji se ogleda kroz klsnu borbu (gdje je potčinjena klasa uvihek ona napredna i predodređena na uspjeh), ovaj rimski historijski determinizam koji započinje sa Kakom i Evanderom se ogleda kroz sukob prosvjećenog i neprosvjećenog, gdje je prosvjećeno uvihek predodređeno na uspjeh u odnosu na divljaštvo. I to je jedna od legitimističkih pozicija rimske i unutarnje i posebno vanjske politike u svim epoha političkog razvijatka (kraljevstvo, Republika, principat, dominat). To je ustvari idejna postavka civilizatorskog, kulturtregerskog imperijalizma.

Prepostavljena laurentijsko – lavinjska kraljevska lista sa apsolutnom datacijom na osnovi datuma smrti Eneje koji prezentira Dionizije iz Halikarnasa:

1. Saturn
2. Pik (vl. 37 godina: 1297. – 1260. god. p.n.e.)
3. Faun (vl. 44 godine: 1260. – 1216. god. p.n.e.)
4. Latin (vl. 36 godina: 1216. – 1180. god. p.n.e.)
5. Eneja (vl. 3 godine: 1180. – 1177. god. p.n.e.)

Vergilije

Enejida, VIII, 314 – 332) kroz usta Evandera,¹¹³ pripovijeda i sažetu povijest drevnih vremena područja gdje će Rim izniknuti i Staroga Lacija: *'haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant/315 gensque virum truncis et duro robore nata, / quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros / aut componere opes norant aut parcere parto, / sed rami atque asper victu venatus alebat. / primus ab aetherio*

¹¹³ Evander (Εὐανδρός = "dobar, snažan muškarac") iz Palene je po starohelenskoj mitologiji sin boga Hermesa i jedne riječne arkađanske nimfe po imenu Nikostrata ili Temida/Temis. Njegov kult je povezan sa Panom i samim tim i prvenstveno raširen u Arkadiji. Prema nekim antičkim piscima, Evander je prenio u Italiju kult Fauna, a Eratosten ga smatra sinom Sibile. On je po starohelenskoj i staroitalskoj mitologiji u Italiju prenio Olimpski panteon, kultove, zakone i alfabet. Po mitologiji je Evander u Italiju doplovio sa majkom i svojim ljudima 60 godina prije Trojanskog rata. To bi značilo da je Vergilije u ovom slučaju upotrijebio ahistorizam, kako bi u priču o Eneji ubacio i Evandera. Evander je bio deificiran nakon smrti i njegov oltar je postojao na Aventinu. Gens Fabijevaca je tvrdio da potiče od Evandera.

venit Saturnus Olympo / 320 arma Iovis fugiens et regnis exsul ademptis. / is genus indocile ac dispersum montibus altis / composuit legesque dedit, Latiumque vocari / maluit, his quoniam latuisset tutus in oris. / aurea quae perhibent illo sub rege fuere / 325 saecula: sic placida populos in pace regebat, / deterior donec paulatim ac decolor aetas / et belli rabies et amor successit habendi. / tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae, / saepius et nomen posuit Saturnia tellus; / 330 tum reges asperque immani corpore Thybris, / a quo post Itali fluvium cognomine Thybrim / diximus; amisit verum vetus Albula nomen. (“Fauni nekad i nimfe u šumama življahu tima, / uz njih su nikli i ljudi iz hrastovih tvrdih debala, / čeljad bez ikakva reda, bez smisla za ikakva znanja, / koja nit volove prezat, nit zemlju je raditi znala, / već se je hranila lovom i sazrelim voćem sa granja. / Tada iz kraljevstva svoga, od Jupitera izgnan boga, / Saturn je došao s neba i s visova skupio ljude, / mnogom ih učio čemu i digao svjetlost u svemu, / zakone podao njima da reda i poretka bude, / zemlju pak prozvao Lacij, jer zaklon je našao tude. / Sretna i mirna je bila kraljevanja njegovog vlada, / tako da razdoblje ono nazivaju zlatnim i sada. / Ali su pomalo došla i mutna i teška vremena, / ratovi bijesni i ljubav za vlagu u pljački stečana. / Dođe ausonijski narod i sikanski brzo za njime, / te je Saturnova zemlja po višeprut mijenjala ime. / Imasmo nekada ovdje i Tibera ljutog vladara, / divovskog stasa i tijela i po njemu zove se rijeka, / koja se Albula zvala u davnina vremena i stara.”) Saturnijska mitologija moguće u nekom svom dijelu i aspektu predstavlja i daleku reminisenciju na doba kada se sa lovačko – sakupljačke privrede prešlo na poljoprivredu, odnosno kada se iz mezolitika prešlo u neolitik. Ova legenda je objašnjena i u djelu *Origo gentis Romanae*.

Livije

I, 8 isto spominje da je na prostoru na kojem će niknuti i razviti se rimsko gradsko područje vladao Evander, koji je došao sa Peloponeza: *venerabilis vir miraculo litterarum, rei novae inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam ante Sibyllae in Italiam adventum miratae eae gentes fuerant.* (“To je čovjek dostojan svakog poštovanja jer je izmislio pismenost, a još više poštovan stoga što se vjerovalo da mu je majka Karmenta¹¹⁴ božanskog porijekla, koju su ova plemena poštovala kao proročicu prije dolaska Sibile u Italiju.”) O drevnom Herkulovom kultu u Rimu govori i Livije. I po njemu je Herkul

¹¹⁴ Karmenta ili Karmentis je bila staroitalsko i starorimsko božanstvo žene i porodja. Imala je posebnog svećenika i praznika *Carmentalia* (između 11. i 15. januara). Ona se identificira i interpretira kao arkadanska nimfa Nikostrata ili Temida/Temis.

došao u ove krajeve Lacijsa sa stadima goveda, nakon što je ubio Geriona, i tu mu je neke volove ukrao pastir iz tih oblasti po imenu Kak. Herkul je otkrio krađu i ubio Kaka. Nakon toga je Evander razgovarao sa Herkulom, koji je ponukan Evanderovim riječima postavio i posvetio sopstveni žrtvenik i uveo kult na ovom starolacijskom području. Za one koji će se brinuti za održavanje Herkulovog kulta su izabrani gensovi Potitiji i Pinariji.

Plinije Stariji

NH, III, 56 kao rane (poglavito brončanodobne) stanovnike Lacijsa nabrala: Aborigine, Pelazge, Arkađane, Sikule, Aurunce i Rutule →: *Latium antiquum a Tiberi Cerceios servatum est m. p. L longitudine: tam tenues primordio imperi fuere radices. colonis saepe mutatis tenuere alii aliis temporibus, Aborigenes, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli ...*

Sekst Pompej Fest

s.v. Sacrae p. 424 L: Sacrae appellati sunt Reate orti, qui ex Septimontio Ligures, Siculosque exegerunt, nam vere sacro nati erant. (“Sakrani se nazivaju oni koji su došli iz Reate i istjerali Sikule i Ligure sa Sedmobrežja, jer su nastali za svetoga proljeća”). Po ovom Festovom podatku, zajednica po imenu Sakrani je došla iz sabinjanskog područja *Reate* na područje koje je kasnije obuhvatilo rimske gradsko područje i odatle protjeralo skupine koje su etnički pripadale Sikulima i Ligurima.¹¹⁵ (*s.v. Picus*): U odrednici se nalazi podatak da je Pik bio kralj Aborigina. Nešto kasnije u tekstu Sekst Pompej Fest ponovo daje natuknicu *Picus* i govori sljedeće da Verije kaže da je kralj nazvan “Djetlič” (*Picus* na latinskom) jer je on izvodio augurske auspiciove sa ovom pticom. On je imao sina Fauna, koji je bio otac Latina koji je primio Eneju i dao mu zemlju da podigne grad i kćerku da je oženi.

¹¹⁵ Zanimljiv je sličan podatak Maura Servija Honorata (*Ad Aeneidem*, VII, 796): *aliu Sacrae acies Ardeatum volunt, qui aliquando cum pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt. Unde Sacrae dicti.* Po ovome je jasno da su oni koji su napuštali matičnu zajednicu i tražili novo utočište u okviru kulta “svetoga proljeća” zvani *Sacrae* “Sveti”, kao što su u konkretnom slučaju nazvani i oni stanovnici Ardea koji su je napustili za “svetoga proljeća”.

Justin

U epitomama (XLIII, 1) djela *Historiae Philippicae* od Pompeja Troga: Justin kaže da se Pompej Trog posvetio historiji nastanka i razvijanja Rima, tek nakon što je opisao historiju istočnih naroda i skoro cijelog svijeta. I po njemu su prvi stanovnici Italije bili Aborigini, čiji kralj po imenu Saturn je bio čovjek od nevjerljive pravednosti. U njegovom kraljevstvu za Saturnove vladavine niko nije bio rob niti je bilo privatne imovine, nego su sve stvari bile zajedničke za sve. U znak sjećanja na ovo Saturnovo doba ustanovljen je praznik Saturnalije kada su svi jednaki. Italija je u to vrijeme bila zvana Saturnija, a brežuljak (kasniji Kapitol) gdje je prebivao Saturn zvalo se Saturnij. Saturn je inače bio ranije protjeran od Jupitera. Nakon njega, treći po porijeklu, kralj je bio Faun. U vrijeme njegove vladavine Evander je došao u Italiju iz arkađanskog grada Palanteja (*Pallanteum*) vodeći manju skupinu svojih zemljaka. Njima je Faun dao za naseljavanje zemlje i brdo koje je kasnije nazvano Palantij/*Palatium*. U podnožju Palatina je Evander dao izgraditi hram Likejanskom bogu koga Grci zovu Pan, a Rimljani Luperk/*Lupercus*. Gola statua božanstva je bila pokrivena sa kozjom kožom, u kojoj svećenici trče na sve gore – dole za vrijeme rimskih Luperkalija. Ovaj Faun je imao suprugu po imenu Fatua, koja je imala dar proricanja i koja je obavjestila o stvarima koje će se desiti. I zato se do vremena Pompeja Troga ili Justina oni koji su imali takvu “inspiraciju” su zvani *fatuari*. Iz veze Faunove kćerke i Herkula koji je goneći Gerionovo stado došao u Italiju je rođen Latin.

Gaj Julije Solin

I, II, 3 spominje Aborigine, Aurunce, Pelazge, Arkađane i Sikule kao drevno stanovništvo (*Aborigines Aurunci Pelasgi Arcades Siculi*).

Eusebije iz Cezareje

U prvom dijelu (“Kronografija”) djela “Kronika” Eusebije je dao opširniji prikaz (poglavlja 100-110), početaka rimskog svijeta i to oslanjajući se na značajan broj antičkih vrela. Na samom početku on za rimsku historiju navodi sljedeće autore na osnovi kojih zasniva svoj opis. Tako su njegova vrela: Aleksandar Po-

lihistor, Abiden/*Abydenus*,¹¹⁶ Maneto/*Manetho*,¹¹⁷ Kefalion/*Cephalion*,¹¹⁸ Diodor, Kasije Longin/*Cassius Longinus*¹¹⁹ (koji je pokrivaо razdoblje u trajanju od 228 olimpijada), Flegon/*Phlegon*¹²⁰ (koji je pokrivaо razdoblje u trajanju od 229 olimpijada), Kastor/*Castor*¹²¹ (čijih je šest knjiga pokrivalo razdoblje od Nina pa do 181. Olimpijade), Tal/*Thallus*¹²² (čije su tri knjige govorile o događajima od pada Troje do 167. Olimpijade), Porfirije¹²³ (koji je opisivao događaje od pada Troje do vladavine Klaudija). Eusebije iz Cezareje, pozivajući se na neke pisce, navodi i da je *Picus*/*Pik*/*Djetlić*, sin Saturna bio prvi kralj laurentijskog teritorija “gdje je Rim sada smješten”. Iz konteksta se jasno vidi da se pod “laurentijskim teritorijem” podrazumijeva Stari Lacij, odnosno u antici se pretpostavljalo da je prva latinska prijestolnica bilo naselje Laurentij. Pik je vladao 37 godina, nakon njega je vladao njegov sin Faun i to 44 godine. Za Faunove vladavine, došao je tamo Herakle i podigao oltar na *Forum Boarium*, kako bi komemorirao ubistvo Kaka. Zatim je vladao Latin i to 36 godina. Troja je bila zauzeta u 33. godini njegove vladavine. Nakon Latina, Eneja je podigao novu prijestolnicu po imenu Lavinij i vladao tri godine.

¹¹⁶ Abiden (Ἀβυδῆνος) je bio helenistički pisac koji je napisao historiju Haldejaca i Asiraca, od kojih su sačuvani samo neki fragmenti.

¹¹⁷ Maneto (Μανέθων ili Μανέθως) je bio egipatski i helenistički pisac, historičar i svećenik. On je napisao djelo o historiji Egipta.

¹¹⁸ Kefalion je živio u vrijeme princa Hadrijana, i napisao je historiju Asirije od Nina i Semiramide do Aleksandra Velikog u devet knjiga nazvanih po muzama.

¹¹⁹ Kasije Longin (Κάσσιος Λογγίνος; živio cc 213-273 god. n.e.) je bio retorik, filozof, historičar, učenjak, politički i državnički savjetnik.

¹²⁰ Flegon (Φλέγων) je bio oslobođenik princa Hadrijana.

¹²¹ Kastor (Κάστωρ) je bio helenistički retorik, gramatik, historičar i učenjak koji je živio u II. ili u I. st. p.n.e.

¹²² Tal (Θαλλός) je helensko – helenistički historičar koji je napisao trotomnu historiju Mediteranskog svijeta od prije Trojanskog rata do 167. Olimpijade (odnosno cc 112-109. god. p.n.e.).

¹²³ Porfirije (Πορφύριος, Porphyrios; živio cc 232. – 309. god. n.e.) iz Tira je bio neoplatonista, i uredio i objavio djelo Eneede/Evneede, kolekciju radova svoga učitelja Plotina. Porfirije je napisao mnoga djela različite tematike, od kojih su najpoznatije: 1. *Introductio in Praedicamenta ili Isagoge et in Aristotelis Categorias commentarium* ili samo Εἰσαγωγὴ. 2. Άφορμαὶ πρὸς τὰ νοητά/Sententiae Ad Intelligibilia Ducentes (osnovna znanja o neoplatonizmu). 3. Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας; *De Philosophia ex Oraculis Haurienda* (djelo protiv kršćanstva). 4. Κατὰ Χριστιανῶν; *Adversus Christianos* (antikršćansko djelo) koje se sastojalo od 15 knjiga. Oko 30 kršćanskih apologeta je odgovorilo na ovo Porfirijevo djelo. Ustvari sve što se zna o ovom djelu jeste ono što su citirali njegovi protivnici, odnosno oni kršćanski apologeti koji su odgovarali njegovim antikršćanskim argumentima. Istočni, konstantinopoljski dominus Teodosije II. je dao zapaliti svaku kopiju ovoga Porfirijevevog djela koja se mogla naći prvo 435., a zatim ponovo 448. god. n.e. 5. Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων; *De Abstinentia ab Esu Animalium* (o vegetarijanstvu). 6. *Philosophos historia* (životopisi filozofa). 6. *Vita Pythagorae*. 7. Porfirije je pored navedenih djela široko pisao i druga djela iz astrologije, religije, filozofije, muzičke teorije i komentare na Ptolemeja.

Origo gentis Romanae

Za izučavanje ranoga, mitološkog i tradicijskog, a možda i povijesnog Lacija je bitan i spis "Porijeklo rimskog naroda"/*Origo gentis Romanae*,¹²⁴ vjerojatno nastao od nepoznatog autora u drugoj polovici IV. st. n.e. Posebna vrijednost ovog djela je da se u njemu¹²⁵ navode i korištena vrela i to: Verije Flak, Valerije Ancije, ljetopisi/analji pontifika, Cincije, Egnatije¹²⁶ Veratije¹²⁷, Fabije Piktor, Licinije Macer, Varon, Tuberon, i svaka historija iz ranijih vremena, Livije, Viktor Afrikanac. A u velikoj mjeri su korišteni i Vergilije i njegova Enejida, Salustije Krisp, pjesnici Enije i Plaut, zatim historičar Kasije Hemina,¹²⁸ Aleksandar iz Efesa (i njegovo djelo "Marsički rat"), Lutatije ili Lutacije, Aul Postumije, Homer, pontifikalne knjige Cezara, Gelije, Vulkatije, Acilije Pizon, Domicije, Marko Oktavije, Katon Stariji, Livije. Po *Origo gentis Romanae* vjeruje se da je prvi u Italiju došao Saturn. Naravno, u narednom poglavlju autor na jedan racionalistički, ali i zanimljiv način pokušava objasniti na koji način i zašto je došlo do razvijanja ove, ali i drugih legendi o došljacima u dosta primitivne zajednice. Po njemu su ovi primitivni i jednostavni ljudi te došljake, a koji su na neki način doprinijeli tim zajednicama ili im donijeli neka općekulturalna, tehnološka ili druga dostignuća ili jednostavno ih intrigirali svojom mudrošću i inteligencijom, počeli promatrati ili tumačiti kao osobe sa božanskom areolom ili božanskim porijeklom. Posebno se takvo uvjerenje razvijalo i učvrstilo u narednim generacijama, pa bi onda na taj način nastajale i mitološke priče o dolascima bogova, polubogova, herosa u određene zajednice na nižem nivou općekulturalnog razvijanja. Po autoru djela, ipak je sigurno da je prije Saturna u Italiju bio stigao Janus. Autor "Porijekla rimskog naroda" prenosi legen-

¹²⁴ Detaljnju analizu djela "Porijeklo rimskog naroda" daje Momigliano, 1984: 158-189; a vidjeti i Fragmenti rimskih historičara, 2013: 96-101.

¹²⁵ Ustvari po Momigliano, 1984: 163: "In his introduction the compiler of the corpus gives the names of the sources used by the *Origo*. All these references can be verified in the text, except three. *Verrius Flaccus*, *Veratius* and *Varro* are not mentioned in the present text". Po ovome je ustvari kompilator "Porijekla rimskog naroda", a ne sam njegov autor u uvodu popisao korištene izvore. Ali postoji i mogućnost i da je kompilator koristio već izdvojeni uvod od samoga autora (1984: 164): "It seems more methodical to postulate that the names of *Varro*, *Verrius* and *Veratius* had at one time been mentioned in the text. If so, they must have occurred in a portion now lost: perhaps in a *preface* or *dedication* which the compiler of the corpus replaced by the present *preface* of his own. *Prefaces* and *dedications* are so common in IV century books (we need not go further than *Eutropius* and *Macrobius*) that we are almost compelled to believe that the *Origo* had one. If it did, it may well have contained the names of *Varro* and *Verrius*, the two great old masters of antiquarian studies, and perhaps also that of *Veratius*."

¹²⁶ V. Fragmenti rimskih historičara, 2013: 621, No. 105.

¹²⁷ *Gnaeus Egnatius Veratius*, rimski historičar koji se spominje samo u ovom djelu. Međutim, postoji i mišljenje da su Egnatije i Veratije bile dvije različite osobe, dvojica zasebnih historičara. O spominjanju Veratija u djelu *Origo v. Momigliano*, 1984: 163-165.

¹²⁸ Lucije Kasije Hemina (Lucius Cassius Hemina) je bio rimski analista koji je živio sredinom II. st. p.n.e.

du da je Janus bio sin Kreuse (kćerke atenskog kralja Erehteja) i Apolona kojeg je adoptirao izvjesni Ksith (*Xythus*) nakon što je oženio Kreusu i po preporuci delfijskog proročišta. Kada je odrastao Janus nije bio zadovoljan sa vladavinom Ksitha i otplovio je sa velikom flotilom u Italiju i osnovao naselje na bregu. I naselje i briješu po njemu nazvani *Janiculum*. I dok je Janus vladao među primitivnim domorocima, donoseći samo religijsku praksu i ništa više. Saturn, bježeći iz svoga vladanja, je bio toplo primljen kada je stigao u Italiju. I nedaleko od Janikula, Saturn je osnovao uporište sa sopstvenim imenom →*Saturnia*, i on je prvi naučio divlje domoroce poljoprivredi i sjedilačkom načinu života. Legenda dalje navodi da je Saturn uveo u upotrebu i korištenje bronze i monete – novca, koji je čuvao ispod kapitolinske padine gdje se kasnije nalazila zgrada zvana "Saturnov trezor" i u kojoj su se čuvale državne financije Rimske države. U svome IV. poglavlju, autor opisuje i različitu verziju davnih vremena koju donose neka druga vrela. Po toj verziji u vrijeme kada je zemlja bila zahvaćena velikom poplavom, mnogi stanovnici različitih predjela su pobjegli u planine i tamo se naselili.¹²⁹ Neki od njih, tražeći dom, su stigli u Italiju i nazvani su Aborigini. Ove koji su došli primio je *Pik/Picus*, a nakon Pika, u Italiji je vladao Faun, za kojeg se govorilo da je mogao predvidjeti buduće događaje u tipu, metrički stihova koji se naziva saturnijskim. Po autoru (IV, 6): *Hunc Faunum plerique eundem Silvanum a silvis, Inuum deum, quidam etiam Pana vel Pan esse dixerunt.* ("Za ovoga Fauna mnogi su govorili da je isto kao i Silvan - Onaj iz šuma - kao bog Inuus, neki takođe kao Pana ili Pan.") U petom poglavlju autor govorio da je dok je Faun vladao, nekih 60 godina prije nego što je Eneja došao u Italiju, u ovu zemlju došao Merkurov sin Evander Arkađanin (zajedno sa svojom majkom nimfom Nikostratom/Karmentom). Faun i Evander su postali prijatelji, ponajviše poradi toga što je Evander imao znanje pismenosti i bio vrlo učevan. Od Fauna je Evander za sebe i svoje sljedbenike primio jedno područje kako bi se na njemu naselili. Naselje koje je Evander tamo podigao zvalo se Palantij po Palasu. Tamo (na palatinskom brežuljku) je posvećen oltar arkađanskog bogu Panu. Po mitologiji, koju autor djela *Origo* prenosi, Evander je prvi

¹²⁹ Vrlo zanimljiv podatak koji govori o velikom potopu i daje jedno novo viđenje ovoga događanja. Podatak je oslobođen mitoloških i religioznih natruba i objašnjenja i moglo bi se reći da daje najrealnije i najracionalnije viđenje nečega što se desilo u prilično davnoj prošlosti u odnosu ostale priče o navodnom "velikom potopu". Ovaj podatak, nepoznati iz kojeg djela ga je uzeo autor "Porijekla rimskog naroda" nesumnjivo predstavlja daleko sjećanje na vrijeme nakon završetka posljednjeg glacijalnog maksimuma kada su u jednom relativno kratkom (u arheološko – historijsko shvaćenom kontekstu) periodu, nestala obalna područja (u kojima je bio naseljen dobar dio tadašnje populacije) jer su bila prekrivena nadirućim morima (uslijed zatopljavanja i brzog otapanja leda, snijega, glacijacija). Podatak jasno ukazuje da nije riječ ni o kakvoj božjoj kazni, da nema odabranih koji su to preživjeli i da su se ljudi od ovoga klimatskog, zemljopisnog i geomorfološkog poremećaja sklanjali naseljavajući viša područja. Fantastičan podatak koji potpuno bacu novo svjetlo na pitanje mita o "potopu svijeta".

prenio i znanje pismenosti u Italiju, a i unaprijedio je poljoprivrednu tehnologiju, posebno u prenošenju kulturu i načinu oranja sa upregnutom stokom u jaram. Za vladavine Evandera, izvjesni pastir (helenskog porijekla) velike fizičke snage i iznimne hrabrosti po imenu Rekaran (*Recaranus*), a zvani Herkul je sa stadom došao u područje gdje će izniknuti rimska politija. Evanderov rob, po imenu Kak, je ukrao njegova goveda i sakrio ih u pećinu. I kada je Rekaran, nakon neuspješnog traženja ukradenih goveda, odlučio da napusti ova područja, Evander (koji je bio osoba izvanredne pravednosti) je otkrio šta se desilo i isporučio je i Kaka i povratio ukradenu stoku Rekaranu. Nakon toga, je Rekaran u podnožju Aventina podigao oltar "Oca Nalazača" (...*Inventori Patri...*), i nazvao je *Maximus* i posvetio joj desetinu od svoga stada. Autor djela dalje nastavlja: *Cumque ante moris esset, uti homines decimam fructuum regibus suis praestarent, aequius sibi ait videri deos potius illo honore imparienda esse quam regea.* ("I pošto je ranije bio običaj da ljudi ponude desetinu uroda svojim vladarima /neka vrsta poreza op. S.M./, on / Rekaran tj. Herkul op. S.M./ je pravedno rekao da njemu izgleda pravednije da bogovi, a ne kraljevi, budu sudionici te počasti.") Za ove drevne stvari sam autor djela *Origo* kaže da ih je Kasije Hemina (*Cassius Hemina*) navodio u svojoj prvoj knjizi.¹³⁰ Međutim, sam autor odmah zatim govori da je u *libris Pontificalium* navedeno da je Herkul, nakon što je porazio Geriona, vodio njegovo stado, i da prilikom povratka u Grčku, boravio i na području gdje će izniknuti rimski grad i da je tu uspostavio privremenu bazu. I tada je lokalni razbojnik ukrao osam goveda iz stada dok je ono paslo na mjestu gdje je kasnije podignut *Circus Maximus*. Herkul je ipak uspio otkriti kradu i ubiti Kaka. Nakon toga, se Evander sreo sa Herkulom zahvaljujući mu jer je i njegovo teritoriju oslobođio od tako velikoga zla kakvo je bio Kak. I Faun je žarko želio prijateljstvo sa Herkulom, zbog njegovog božanskog porijekla.

Maur Servije Honorat

Komentari na Enejidu, I, 2: *Italianam ars quidem hoc exigit, ut nominibus provinciarum praepositiones addamus, civitatum numquam. tamen plerumque perverso ordine lectum est; nam ecce hoc loco detraxit provinciae praepositionem dicens 'Italianam venit' pro ad Italianam venit. Tullius in Verrinis "ea die Verres ad Messanam venit" pro Messanam venit. sane sciendum est usurpari ab auctoribus, ut vel addant vel detrahant praepositiones; namque ait Vergilius "silvis te, Tyrrhene, feras agitare*

¹³⁰ Momigliano, 1984: 170.

putasti" pro in silvis. ut ergo illic detraxit loco praepositionem, sic hic provinciae. et est figura. Italia autem pars Europae est. Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia venit ad loca, quae sunt iuxta Tiberim, et ex nomine suo appellavit Italianam. ibi autem habitasse Siculos ubi est Laurolavium, manifestum est, sicut ipse alio loco dicit "Siculi veteresque Sicani et gentes venere Sicanae saepius". sane 'Italianam' i contra naturam producta est, cum sit natura brevis. fato profugus 'fato' ad utrumque pertinet, et quod fugit, et quod ad Italianam venit. et bene addidit 'fato', ne videatur aut causa criminis patriam deseruisse, aut novi imperii cupiditate. profugus autem proprie dicitur qui procul a sedibus suis vagatur, quasi porro fugatus. multi tamen ita definiunt, ut profugos eos dicant qui exclusi necessitate de suis sedibus adhuc vagantur, et simul atque invenerint sedes, non dicantur profugi, sed exiles. sed utrumque falsum est. nam et profugus lectus est qui iam sedes locavit, ut in Lucano "profugique a gente vetusta Gallorum Celtae miscentes nomen Hiberis" (4.9), et exul qui adhuc vagatur, ut in Sallustio "qui nullo certo exilio vagabantur": adeo exilium est ipsa vagatio. quidam hic 'profugus' participium volunt. sane non otiose fato profugum dicit Aeneam, verum ex disciplina Etruscorum. est enim in libro qui inscribitur litterae iuris Etruriae scriptum vocibus Tagae, "eum qui genus a periuris duceret, fato extorrem et profugum esse debere". porro a Laomedonte periuro genus dicit Aeneas, siquidem alibi ait "satis iam pridem sanguine nostro Laomedontae luimus periuria Troiae". Lavinaque venit litora haec civitas tria habuit nomina. nam primum Lavinum dicta est a Lavino, Latini fratre; postea Laurentum a lauro inventa a Latino, dum adepto imperio post fratris mortem civitatem augeret; postea Lavinium a Lavinia, uxore Aeneae. ergo 'Lavina' legendum est, non 'Lavinia', quia post adventum Aeneae Lavinium nomen accepit, et aut Lavinum debuit dicere, sicut dixit, aut Laurentum. quamvis quidam superfluo esse prolepsin velint. sane bene addidit 'Lavina', ut ostenderet ad quam partem Italiae venisset Aeneas, quia et multi alii eo tempore ad Italianam venerant, ut Capys, qui Capuam, Polites, qui Politorium condiderunt. I, 6: [6] inferretque deos Latio Latium duplex est, unum a Tiberi usque ad Fundos, aliud inde usque ad Vulturenum. denique ipse dixit "veteresque Latini" ideo quia scit esse etiam novos, id est a Fundis usque ad Vulturenum. Latium autem dictum est, quod illic Saturnus latuerit. Saufieus Latium dictum ait, quod ibi latuerant incolae, qui quoniam in cavis montium vel occultis carentes sibi a feris beluis vel a valentioribus vel a tempestatibus habitaverint Cascei vocati sunt, quos posteri Aborigines cognominarunt, quoniam taliis ortos esse recognoscebant. ex quibus Latinos etiam dictos. inferretque deos latio hoc est in Latium. et est figura usitata apud Vergilium. quod enim per accusativum cum praepositione dicimus ille per dativum ponit sine praepositione, sicut alibi "it clamor caelo" pro in caelum. 'deos' vero utrum penates,

ut “talibus attonitus visis et voce deorum”, an se et Ascanium et posteros suos, de quibus dictum est “dis genite et geniture deos”? genus unde latinum si iam fuerunt Latini et iam Latium dicebatur, contrarium est quod dicit ab Aenea Latinos originem ducere. prima est iucunda absolutio, ut ‘unde’ non referas ad personam, sed ad locum; namque ‘unde’ adverbium est de loco, non de ductu a persona. tamen Cato in originibus hoc dicit, cuius auctoritatem Sallustius sequitur in bello Catilinae, “primo Italiam tenuisse quosdam qui appellabantur Aborigines. hos postea adventu Aeneae Phrygibus iunctos Latinos uno nomine nuncupatos”. ergo descendunt Latini non tantum a Troianis, sed etiam ab Aboriginibus. est autem vera expositio haec. novimus quod victi victorum nomen accipiunt. potuit ergo victore Aenea perire nomen Latinum. sed volens sibi favorem Latii conciliare nomen Latinum non solum illis non sustulit, sed etiam Troianis inposuit. merito ergo illi tribuit quod in ipso fuerat ut posset perire. unde et ipse inducit in duodecimo libro roganem Iunonem, ne pereat nomen Latinum. item in execratione Didonis legimus “nec cum se sub leges pacis iniquae tradiderit”; iniqua enim pax est in qua nomen amittit ille qui vicit. sed veteres ‘unde’ etiam ad personam adplicabant, ita ut ad omne genus, ad omnem numerum iungerent, ut hoc loco ‘genus unde Latinum’ masculino generi et numero singulari iunxit, alibi *<ad>* genus femininum et numerum pluralem refert, ut “nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus unde est”, sicut ‘hinc’ particulam, cum sit loci adverbium, Terentius vetuste ad personam transtulit “sed eccum Syrum incedere video: hinc iam scibo quid siet”. VIII, 328 tunc manus avsoniae omnes terrae habitatores aut indigenae sunt aut advenae aut convenae. indigenae sunt inde geniti, ut de Faunis dixit: advenae de uno loco venientes, ut Saturnus: convenae de diversis, ut Ausones et Sicani: quamvis quidam Ausones cognominatos ab Ausone, Vlixis et Circes filio, dicant. Sicani autem secundum non nullos populi sunt Hispaniae, a fluvio Sicori dicti: Lucanus “Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis”. hi duce Siculo venerunt ad Italiam et eam tenuerunt exclusis Aboriginibus. mox ipsi pulsi ab illis quos ante pepulerant, insulam vicinam Italiae occupaverunt et eam Sicaniam a gentis nomine, Siciliam vero a ducis nomine dixerunt: quamquam Thucydides dicat de Sicilia Italum regem venisse et ab eo esse Italiam appellatam. Alii sic distinguunt “Sicanae” et subiungunt saepius et nomen posuit Saturnia tellus: semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venisse dicuntur. At Italia plura nomina habuit, dicta est enim Hesperia, Ausonia, Saturnia, Italia. Maur Servije Honorat, Komentari na Enejidu (VII, 631) navodi da je starolacijsko naselje Krustumerij originalno bilo sikulsa naseobina i zajednica, koju je osnovao Sikul po imenu Klitemnestr: CRVSTVMERIQVE mutavit: nam Crustumerium dicitur. Cassius Hemina tradidit, Siculum quondam nomine uxoris suae Clytemestrae condidisse Clytemestrum, mox corrupto nomine Crustumerium dictum. Alii volunt a crustula panis, quam Troiani coacti fame exedisce dicuntur, appellatum. I naziv naselja Medulija je možda moguće povezati sa ligurskom zajednicom Medulli (Medylloj kod Strabona, IV, 1, 11). Nesumnjivo su sami Sakrani bili posljedica drevnog italskog običaja svetoga proljeća (*ver sacrum*). Kao što se može iz Festovog podatka zaključiti, jedan dio italske apeninske zajednice iz područja oko buduće Raete u zemlji koja će u historijskom razdoblju biti poznata kao sabinjanska zemlja, se za vrijeme jednoga svetoga proljeća odvojio od matične zajednice i uputio da se naseli na prostor na kojem će kasnije niknuti rimsko gradsko područje. Zbog toga se i ova italska – apeninska zajednica (“jer su nastali za svetoga proljeća”) u literarnim vrelima naziva Sakrani/”Sveti”/Sacrani. Nepoznato je bliže etničko određenje Sakrana. Iako vrela sugeriraju da je došlo do protjerivanja ranije naseljene skupine na širem prostoru Sedmobrežja, ipak ne bi trebalo ni isključiti mogućnost da su neki pojedinci ostali

Sicanae saepius. Qui a Liguribus pulsi sunt, Ligures a Sacranis, Sacrani ab Aborigibus. Po ovom podatku predlatinska i predrimkska etnička smjenjivost na području gdje je izniknuo Rim je izgledala na sljedeći način: Tu su prebivali Sikuli, koje su opet protjerali Liguri, a njih su opet potjerali Sakrani, a njih opet Aborigini ili su Sakrani od Aborigina?. Maur Servije Honorat, Komentari na Enejidu, (VII, 795) → VETERESQVE SICANI bene veteres: nam ubi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani, quos postea pepulerunt Aborigines. Maur Servije Honorat, Komentari na Enejidu, (VIII, 328 – 329) → TVNC MANVS AVSONIAE omnes terrae habitatores aut indigenae sunt aut advenae aut convenae. indigenae sunt inde geniti, ut de Faunis dixit: advenae de uno loco venientes, ut saturnus: convenae de diversis, ut Ausones et Sicani: quamvis quidam Ausones cognominatos ab Ausone, Vlixis et Circes filio, dicant. Sicani autem secundum non nullos populi sunt Hispaniae, a fluvio Sicori dicti: Lucanus “Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis”. Hi duce Siculo venerunt ad Italiam et eam tenuerunt exclusis Aboriginibus. Mox ipsi pulsi ab illis quos ante pepulerant, insulam vicinam Italiae occupaverunt et eam Sicaniam a gentis nomine, Siciliam vero a ducis nomine dixerunt: quamquam Thucydides dicat de Sicilia Italum regem venisse et ab eo esse Italiam appellatam. Alii sic distinguunt “Sicanae” et subiungunt saepius et nomen posuit Saturnia tellus: semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venisse dicuntur. At Italia plura nomina habuit, dicta est enim Hesperia, Ausonia, Saturnia, Italia. Maur Servije Honorat, Komentari na Enejidu (VII, 631) navodi da je starolacijsko naselje Krustumerij originalno bilo sikulsa naseobina i zajednica, koju je osnovao Sikul po imenu Klitemnestr: CRVSTVMERIQVE mutavit: nam Crustumerium dicitur. Cassius Hemina tradidit, Siculum quondam nomine uxoris suae Clytemestrae condidisse Clytemestrum, mox corrupto nomine Crustumerium dictum. Alii volunt a crustula panis, quam Troiani coacti fame exedisce dicuntur, appellatum. I naziv naselja Medulija je možda moguće povezati sa ligurskom zajednicom Medulli (Medylloj kod Strabona, IV, 1, 11). Nesumnjivo su sami Sakrani bili posljedica drevnog italskog običaja svetoga proljeća (*ver sacrum*). Kao što se može iz Festovog podatka zaključiti, jedan dio italske apeninske zajednice iz područja oko buduće Raete u zemlji koja će u historijskom razdoblju biti poznata kao sabinjanska zemlja, se za vrijeme jednoga svetoga proljeća odvojio od matične zajednice i uputio da se naseli na prostor na kojem će kasnije niknuti rimsko gradsko područje. Zbog toga se i ova italska – apeninska zajednica (“jer su nastali za svetoga proljeća”) u literarnim vrelima naziva Sakrani/”Sveti”/Sacrani. Nepoznato je bliže etničko određenje Sakrana. Iako vrela sugeriraju da je došlo do protjerivanja ranije naseljene skupine na širem prostoru Sedmobrežja, ipak ne bi trebalo ni isključiti mogućnost da su neki pojedinci ostali

i apsorbirali se u novodoseljene skupine. Na tome bi možda ukazivali i sikulski i ligurski tragovi u toponimiji i onomastici.¹³¹ Po Dioniziju iz Halikarnasa (A.R. I, 16, 5), jedan dio Tibura se do njegovog doba nazivao sikulskim → καὶ Τίβουρτίνους, παρ' οἷς ἔτι καὶ εἰς τόδε χρόνου μέρος τι τῆς πόλεως ὄνομάζεται Σικελικόν.¹³² Zanimljivo je da Plinije Stariji (NH, III, 69) među zajednicama koje naziva *populi albenses* spominje i Sikane. Možda je riječ o nekom preostatku starih populacija koji se vremenom latinizirao.

Priscijan

Podatak iz I. knjige Katonovih *Origines* (*idem in I originum*): *Agrum quem Volsci habuerunt campestris plerus Aborigine fuit.* (“Zemlja koju Volsci drže, veći dio te ravnice, pripadao je Aboriginima.”)¹³³ Sudeći po ovom podatku, zajednica koju Katon naziva Aborigini je naseljavala i područja koja su kasnije pripadala i Volscima, konkretno ravnicaški pojas od Volskog planinskog lanca.

Pavle Đakon

s.v. *Albula*: Natuknica koja govori o promjeni imena rijeke Albula (koja se tako zvala zbog bijele boje svoje vode) u Tiber, prema Tiberinu Silviju, albanskem kralju. U jednoj ranijoj natuknici *Albiona* u djelu Pavla Đakona se navodi da je to naziva za zemlju koja leži uz rijeku Tiber, gdje se u svetoj šumi žrtvovala bijela junica. (s.v. *Aborigines*): Natuknica navodi da su Aborigini bili lutalački narod koji se skupio na teritoriju Staroga Lacija i da je riječ o najstarijem narodu Italije. (s.v. *Avetinus*): Natuknica spominje da ovaj brežuljak nazvan po albanskom kralju Aventinu koji je poginuo u ratu i bio sahranjen tamo. (s.v. *Sacrani*): Natuknica navodi da su Sakrani bili kolonisti originalno iz Reate, koji su protjeli Ligure i Sikule sa *Septimontiuma*, i oni su ime dobili jer su potekli iz svetoga proljeća.

Iz svega iznesenog može se izvući zaključak da su po značajnom broju klasičnih pisaca Eneja i njegovi Trojanci prilikom dolaska na starolacijsku obalu zatekli zajednicu koju nazivaju Aborigini i kojima je upravljao kralj po imenu Latin/

¹³¹ Helbig, 1879; Sergi, 1934: See the works by G. Sergi, F. Ribezzo, G. Devoto, G. Alessio and A. Grandazzi cited below.

¹³² Na latinskom jeziku možda *vicus Siculus* ili *regio Sicula*.

¹³³ Citirano prema Fragmenti rimskih historičara, 2013: 173, F24.

Latinus. Nesumnjivo je riječ o legendi i teoriji koja se najviše raširila u javnosti tadašnje grčko – rimske civilizacijske ekumene. Bar od augustovskog vremena to je bila i mainstream teorija kojom se objašnjavalo konačno oblikovanje Latina. Ono što je u ovom kontekstu potrebno istaći, jeste činjenica i da sva literarna vredna (odnosno mitologija i tradicija koju ona prenose) naglašavaju da su i ovi Aborigini koji su dočekali Enejine Trojance i kojima vlada kralj Latin, proizvod etnogenetskog i politijogenetskog miksanja različitih skupina. Tako se u vrelima pojavljuju kao sastavnice koje su učestvovali u tom “melting pot” doseljenici sa Apenina, Oenotrijanci, sikulski starosjedioci, ligurski starosjedioci, Pelazgi, Evanderovi doseljenici, Herkulovi doseljenici itd.

Navedeni podaci iz literarnih vredna kao najraniji poznati etnonim na prostoru gdje će izniknuti grad Rim, pa i samoga kompletнog lacijskog područja imenuju se Sikuli. Za ranije stanje, kao što to Dionizije iz Halikarnasa konstatira, se ništa izvjesno ne može reći. Iako on navodi da se ne zna da li je rimske područje uopće bilo naseljeno ili ne prije Sikula, arheološki podaci jasno potvrđuju ipak znatno dužu naseljenost ovih predjela. Zanimljivo je da se Sikuli, bez obzira na njihovo indoeuropsko porijeklo, u nekim aspektima mediteranske tradicije smatraju sastavnicom ligurske etničke zajednice. Tako helensko – sicilijanski historičar Filist iz Sirakuze smatra da su Sikuli ustvari Liguri a čiji kralj se zvao Sikel/Sikelos. Ovo je slijedio Stefan Vizantinac, koji citira i Helanika iz Mitilene.

Bez obzira na vjerodostojnost konkretnih podataka o seobi gorštačkih elemenata sa apeninskog planinskog područja u zonu koja je starijem željeznom dobu poznata pod nazivom Lacij, činjenica je da su se ove seobe često dešavale i da je vrlo moguće da su se takvi pokreti i dešavali u brončanom dobu. Zato je i možda moguće pretpostaviti da podaci o predlatinskim i predrimskim stanovnicima Sedmobrežja, a koje donose pisci klasičnog razdoblja stvarno imaju izvjesnu povijesnu sadržinu. Ako u njima ima određene povijesne istine, onda bi oni svjedočili o okolnostima kretanja apeninskih, italskih zajednica u subapeninsko, lacijsko područje. Tu bi se oni nametnuli u političkom smislu onom dijelu populacije koji ne bi uslijed vanjskog pritiska napustio domovinu. Postupno i vremenom bi došlo do uzajamnog miješanja dviju komponenti koji bi u doba dolaska Eneje dobio karakter domorodačkog, aboridinskog stanovništva.

Sama riječ Aborigini/Aborigenes potiče od latinske kovanice *Ab origine* = “od nastanka”, pa bi ovo ime ustvari označavalo autohtono stanovništvo i vjerojatno uopće nije riječ ni o kakvom etnonimu. Možda je moguće pretpostaviti da je na neki generički način ovo “autohtonističko” ime preneseno na onu etničku sastavnicu za koju se smatralo da je najviše doprinijela nastanku etnokulturnog kom-

pleksa poznatog u starijem željeznom dobu pod imenom Latini. Naziv Aborigini za ovu populaciju/sastavnici je bio u upotrebi još početkom III. st. p.n.e., jer ga koristi Kalija¹³⁴ i moguće **Likofron** (V, 1253) koji spominje narod po imenu Borigini, među kojima je Eneja trebao po proročanstvu da se naseli.

Medutim, postoje i određene kontradikcije u korištenju ovoga "autohtonističkog" imena, a to je da se ono u vrelima primjenjuje na skupinu koja nije bila autohtonu na prostorima gdje će izniknuti Grad Rim i njegovom starolacijskom okruženju, nego se doselila sa apeninskog planinskog područja.

Svi podaci iz mediteranske tradicije i historije pokazuju svu kompleksnost etničkog, narodnosnog i političkog razvijanja Staroga Lacija i općenito Italije. Kako izgleda veliki broj skupina je boravio i utiskivao svoj pečat na tom malom teritoriju današnje Italije, što su primijetili i sami klasični pisci i erudit. Moglo bi se čak tvrditi da je ta iznimna heterogenost stanovništva bila i određena kvalitativna prednost da prostor tromeđe Staroga Lacija, sabinjanske zemlje i Etrurije postane jezgro nastanka buduće imperije. Sudeći po istoj mediteranskoj tradiciji, politička preslojavanja i etničke, narodnosne i lingvističke migracije koje su u ovom periodu zahvatale šire područje na kojemu je nastao Rim nisu bile samo kontinentalne, interne prirode, nego su dolazile i sa mora. O tome svjedoči i tradicija, bolje reći mit o dolasku Argivljanina Evandera. Evander, Herkul. Naravno, u velikoj mjeri uvezivanje starih italskih i latinskih povijesnih tradicija sa starohelenskom mitologijom, preciznije rečeno opisi dolazaka Pelazga, Mikenjana i Trojanaca u Stari Laciju su u značajnoj mjeri kasnija namjenska i namjerna konstrukcija.

Zanimljivo je da drevna tradicija uvodi još neke etničke elemente u rani Lacij i obližnju Kampaniju, a koji se ne bi mogli grupirati ni u Italike (u onom njihovom užem etničkom smislu) niti u egejsko – grčko – trojanske doseljenike. Kao što je već ranije rečeno Pseudo – Skilaks, Polibije (III, 91: της δε μεσογαίου... τα προς εω καὶ μεσανθηρίαν Δαυνίοι καὶ Νωλανοί = "U unutrašnjosti se na sjeveru nalaze Kales i Teanum, a istočno i južno Daunij i Nola"), Vergilije (Aen. X, 616; 688; XII, 22, 90, 934), Silije Italik (VIII, 357), Pompej Fest, Vibije Sekvester (VII, 37: *Rutuli, idem Dauni, Italici Europae*), Servije Honorat govore o prisustvu Dauna, za koje se prepostavlja protoilirsko porijeklo, i sa druge strane apeninskog masiva, gdje su se neki gradovi i njihove zajednice pozivali na "diomedovsko" porijeklo.¹³⁵ Najpoznatiji primjer je Ardea, centar Rutula koji su bili smatrani Daunima. Vergilije govori da je Turnov otac nosio ime *Daunus/Daun*. Rutuli se inače u izvornoj

¹³⁴ Kalija (Καλλίας; prve decenije III. st. p.n.e.) je napisao veliku historiju Sicilije (u 22 knjige) u kojoj je imao vrlo pristrasan i povladivački odnos prema siračkom tiraninu Agatoklu (Ἀγαθοκλῆς; živio cc 361. – 289. god. p.n.e.), po Diodoru jer ga je Agatokle korumpirao bogatim mitom.

¹³⁵ O Diomedu i Daunima v. Briquel, 1974: 29

literarnoj građi pojavljuju kao neki *corpus separatum* unutar latinske zajednice, kao neka njena posebna sastavnica što je moguće rezultat određenih etničkih ili lingvističkih ili nekih drugih razlika. Katon Stariji (fr. 38) ih naziva *populus Ardeatus Rutulus*.

Sekst Pompej Fest (106 L) navodi: *Luceres a Lucero, Ardeae rege qui auxilio fuit Romulo adversus Tatium.* ("Luceres od Lucera, kralja Ardea koji je pomogao Romulu protiv Tita Tatija"). Po ovom Festovom podatku, Lucero (kralj) Ardea je pomogao Romulu u ratu sa Titom Tatijem i njegovim Sabinjanima, i da je po njemu treće starorimsko pleme dobilo ime → *Luceres*. Isto je već ranije rečeno da se etimološki ime Dauna izvlači iz totemske povezanosti za vuka. Jedan od gradova Dauna u jugoistočnoj Italiji (njihovom matičnom području) se zvao Lucera (Leucaria). Značajan broj podataka iz izvorne građe jasno ukazuje da je nekada desila i neka lokalna seoba Dauna prema zapadu, bilo da je inkurs išao prema Apenina i samnitskog područja, bilo morskim putem (što je možda vjerojatnije). Tako bi se u Laciju i Kampaniji formirale i određene naseobine protoilirskih Dauna.¹³⁶ Inače izvorna građa osvjedočila je i prisustvo Japiga u Brutiju.¹³⁷

U kontekstu ovoga prisustva apulskih i jugoistočno italijanskih skupina na tijenskoj strani Italije i u Laciju i Kampaniji, zanimljiva je i jedna aluzija helenističko – aleksandrijskog pjesnika i učenjaka Kalimaha¹³⁸ o navodnoj opsadi Rima od Peuketa: των Πευκετίων προσκαθημένων τοις τείχεσι της 'Ρώμης.¹³⁹ Ovaj Kalimahov podatak je vrlo teško potvrditi, a njegovo kronološko utvrđivanje je skoro nemoguće, izuzev da mu je *terminus ante quem* vrijeme Kalimahovog života. Možda je Kalimah pomiješao stvarne opsade Rima iz ranijih epoha i mitove, tradiciju i povijest o njima.¹⁴⁰

¹³⁶ O Daunima dobar članak v. Briquel, 1974., sa posebnom pažnjom i vrlo detaljno obrađena tematika o eventualnom prisustvu Dauna u tijenskoj obali.

¹³⁷ O tome i njihovom odnosu sa Oenotrijancima v. Ps. Scymn. Ch. 364 sq.: οικοῦσ' Ιάπυγες · μεθ' οὓς Οἰνώτροι / Βρέντεσιον ἐπίνειόν τε των Μεσσαπίων; Pseudo – Skimno je anonimni autor geografskog djela (u formi perigeze) koje je posvećeno Nikomedu (ili Epifanu II. ili Euergetu III.), kralju Bitinije, koji je nastalo u drugoj polovici II. st. p.n.e.; Strab. VI, 1, 12: ώκουν δέ Ιάπυγες τον Κρότωνα πρότερον ὡς Εφερος φησι; Briquel, 1974: 23-24; 36.

¹³⁸ Kalimah (Καλλίμαχος, *Callimachus*; živio cc 310/305. – cc 240. god. p.n.e.) Helen iz Kirene, je bio čuveni pjesnik i učenjak Aleksandrijske biblioteke. On je najpoznatiji po svojim kratkim poemama i epigramima. Od navodno 800 njegovih djela (po vizantijskoj enciklopediji Suda) sačuvano je samo malo (6 himni, 64 epigrama i neki još fragmenti). Kalimahovo pjesničko djelo je kasnije imalo enorman utjecaj na razvitak rimsko – latinske poezije, posebice neoterika. Kalimahovo najpoznatije prozno djelo je *Pinakes* ("Popisi"), odnosno bibliografski i kataloški pregled autora čija djela su se čuvala u Aleksandrijskoj biblioteci. Interesantno je da je Kalimah bio u vrlo lošim odnosima sa Apolonijem Rodaninom (koji je preferirao epiku).

¹³⁹ Callimaque (Kalimah op. S.M.) fait en effet allusion à un siège de Rome par des Peucétiens 1 (Briquel, 1974: 20): 1 Cf. fr. 107, éd. Pfeiffer.

¹⁴⁰ O tome detaljnu i zanimljivu analizu nudi Briquel, 1974: 20-21.

Na osnovi svih iznesenih podataka iz izvorne građe i prezentiranih analiza, pretpostavki, teza, mišljenja i stavova, može se izvući nedvojbeni zaključak da je ono što se naziva latinskom etničkom zajednicu, iako nedvojbeno indoeuropskog jezičkog i dominatno kulturnog nasljeđa, ipak jedan složeni etnički kompleks, bolje reći konglomerat u čijem su oblikovanju učestvovale mnoge sastavnice, sa većim ili manjim međusobnim razlikama i sličnostima. Latinska etnička zajednica je u sebe sigurno apsorbirala i neindoeuropske i indoeuropske stratume, kao i one zajednice i skupine koje su se u pojavljivale i nastanjivale u Starome Laciju u periodu kasno brončano doba – starije željezno doba. To sve jasno ukazuje na svu složenost, ali i šarolikost etnogenetskih procesa koji su doveli do formiranja latinske etničke zajednice iz vremena starijeg željeznog doba. Ukratko rečeno Latini toga doba su ustvari nastali kao uslijed procesa “melting pot”.

Kao što je već rečeno, arheološki spomenici nađeni u Albanskim planinama i na mjestu budućeg grada Rima sa prvih stoljeća I. milenijuma p.n.e. stoje nesumnjivo u vezi sa ranim stanovnicima vilanova kulture, odnosno lacijskom podvarijantom. Ali stil ornamentike, kao i praksa spaljivanja mrtvaca i čuvanja pepela pokojnika u posudama oblika kolibe (koja se primjenjivala u okvirima lacijske kulture) navode na utjecaje ranije, teramarra kulture. Latini su se od davnina bavili zemljoradnjom. Oni su rano naučili isušivati zemljište, bez čega zemljoradnja u Laciju ne bi bila moguća. Glavnu poljoprivrednu kulturu činila je pirika, a relativno rano počeo je uzgoj vinove loze. Veliku ulogu imalo je i stočarstvo. Na brdsko - planinskim padinama Staroga Lacija pasla su stada krava, ovaca i svinja. Konji su se pojavili kasnije od drugih domaćih životinja. Latini su stanovali u utvrđenim naseljima (*oppida*) – “gradovima”. Tradicija je znala za trideset takvih naselja, sa Alba Longom na čelu. Najpoznatija i najvažnija latinska naselja (“gradovi”) su: Alba Longa, Lavinij, Ardea, Lanuvij, Aricija, Tuskul, Tibur, Preneste, Kora, Noment, Gabiji, Labikum. Federacija latinskih gradova stvorena je relativno rano. Ona je imala zajedničke svetinje: hram Jupitera Lacijskog na albanskom gorju, gaj kraj Ferentinskog izvora, hram Junonin u Laviniji i svetište Dijanino u Ariciji, Tuskulu, Laviniju i najzad na Aventinu. Na albanskoj gori se svake godine održavala “latinska svetkovina” (*feriae Latinae*) kod koje je saveznički predstavnik žrtvovao Jupiteru Lacijaru bijelog bika. Svaka je latinska zajednica za tu žrtvu imala doprinijeti određeni dio, ali su i dobijale komad mesa od žrtvovane životinje za simbolički zajednički objed. Dok je ta svetkovina održavana vladao je sveti mir, dok se sama svetkovina nazivala primirjem (*indutiae*).

Latinski savez pod hegemonijom Alba Longe je zamijenio vjerojatnu raniju dominaciju Lavinija na prostoriju Staroga Lacija. Lavinij je sačuvao samo religijsku

važnost. Sudeći po tradiciji, pored Lavinija, još su neka starolacijska naselja (kao npr. Ardea) bila starija od Alba Longe. Ali kada se govori o starolacijskim naseljima, zanimljiv je popis Plinija Starijeg starolacijskih zajednica koje on naziva *populi Albenses*. Imena značajnog broja ovih zajednica su nepoznata ili su već bila nejasna u stoljećima razvijene antike. Možda je ovaj popis zajednica reminiscencija i svjedočanstvo o izvornom, proto-Latinskom savezu kojem je na čelu stajala Alba Longa i koji nije okupljaо čitav Stari Laciј niti sve latinske zajednice. Nasuprot njemu ili van njega je bio niz drugih zajednica kao što su Aricija, Lanuvij, Tuskul, itd. koje su bile ili nezavisne ili i same udružene u neki drugi, konkurenčki savez. Priscijan prenosi podatak Katona Starijeg u kojem se govori da je slavni hram Dijane u Ariciji osnovan zajednički od stanovnika Tuskula, Aricije, Lanuvija, Laurentija, Kore, Pometije, Ardee. To bi možda stvarno ukazivalo na neki posebni savez okupljen oko hrama Dijane. U tom slučaju ova ranolatinska amfiktionija bi egzistirala uz, pored ili nasuprot albanske amfiktionije okupljene oko svetilišta Jupitera Lacijskog. U neko nepoznato vrijeme, ove amfiktionije i savezi bi se ujedinili, vjerojatno na način da su se zajednice okupljene oko hrama Dijane uklopile u okvire albanske hegemonije. Ali to uključivanje u sustav albanske hegemonije i amfiktionije vezane za svetilište Jupitera Lacijskog nije značilo i napuštanje kulta aricijske Dijane. Naprotiv, i taj kult je apsorbiran u općelatinski savez i bio je vrlo poštovan.

ENEJSKI STRATUM

*Starohelenska i starorimska mitologija, tradicija i povijest*¹⁴¹

Po antičkoj helenskoj i rimskoj misli demijurg procesa stvaranja rimskog svijeta je bio Eneja, trojanski princ, rodom sa prostora sjeverozapadne Male Azije. Eneja je bio i akter jednog od najvažnijih stubova na kojima je počivala helensko – rimska klasična civilizacija → "Trojanskog ciklusa", uključujući i onaj njegov dio koji se naziva "Ilijada". Tri su glavne baze izvorne građe iz kojih danas možemo crpiti podatke o "Trojanskom ciklusu", Trojanskom ratu i Ilijadi i to su: 1. Starohelenska i starorimska mitologija, tradicija pa i historija. 2. Dokumentarna građa Nešijskog ("Hetitskog") Carstva, koju možemo smatrati najpouzdanim elementom kakve – takve rekonstrukcije trojanske povijesti. 3. Rezultati arheoloških istraživanja na sjeverozapadu Male Azije.

Rad sa mitološkom građom predstavlja za svakoga istraživača i iskušenje i iskušto, jer je potrebno dosta znanja, logike, volje i vremena da se izade na kraj sa čitavom mitološkom problematikom. I u ovom pogledu je potrebno već na samom početku raskrstiti sa ekstremnim pozicijama. Na jednoj strani je jasno da se povijesna istina iz mitološke građe ne može izvući samo prostim racionaliziranjem (na logografski način) mitova i legendi. Na drugoj strani štetna je i hiperkritika koja automatski odbacuje mitologiju kao bilo kakav oblik izvorne grade iz koje bi se mogli izvući određeni povijesni podaci. Mitološka građa je rezultat poimanja, shvatanja i interesa određenog drevnog vremena, koja je prošla kroz višestoljetni razvojni put i nesumnjivo se u njoj ne nalaze samo zrnci povijesti, nego i nakupnine toga razvojnog puta. Sva mitološka građa sa kojom danas raspolažemo nastala je i razvijala zbog na osnovi nečega i zbog nečega i prenosio ju je i oblikovao neko (uz nezaobilazno pitanje zašto?).

O "Trojanskim ciklusima" postoji čitavo jedno obilje mitološkog materijala, koje se nalazi poglavito zapisano u djelima antičkih pisaca, i u manjem broju u do danas pronađenoj materijalnoj građi. Italijansko – rimska mitologija i tradicija su imali dovoljno interesa i želje da i svoju daleku predrimsku prošlost uklope u okvirne starohelenske mitologije i povijesne tradicije. To i nije bilo posebno teško, jer je Italija (uključujući i Lacij), bila poznata egejsko – minojsko – mikenskom svijetu.

U augustovsko doba se ustalila mitološka verzija koja je u određenom kontekstu povezivala trojanski ciklus sa prapočecima rimskog svijeta. Jasna je intencija

augustovskog režima da priču o trojanskom junaku Eneji i preživjelim Trojancima kao jednoj od sastavnica rimskih prapočetaka postave kao mainstream mit o demijurgu rimskih *origines*. Time se ustvari legitimizira pozicija Oktavijana Augusta, tvorca principata, jer je Eneja legendarni predak julijevskog gensa (kojem je prvi princeps pripadao adoptiranjem).

Naravno, ne bi trebalo ni apriori isključivati mogućnosti prispjeća određenih pomorskih skupina na obale Lacija i Kampanije u turbulentnim vremenima krize i sloma sustava brončanog doba. U tim vremenima, migracije su bile vrlo česte i Sredozemnim morem su sigurno krstarile skupine koje su tražile novu postojbinu, a italijanske "djevičanske" obale van obuhvata tadašnje mediteranske brončanodobne civilizacije i domorocima na nižem općekulturalnom nivou razvijaka (samim tim i sa slabijim odbrambenim imunitetom) su mogle izgledati vrlo privlačne. Pa zašto se onda ne bi moglo pretpostaviti da su na italijanske obale prispjevale i grupe čija su originalna prebivališta bila na obalama Egejskog mora i općenito Istočnog Mediterana.

Interesantno je primijetiti da je Trojanski ciklus samo jedan omanji segment zbivanja u vrijeme kolapsa složenog civilizacijskog brončanodobnog sustava na Istočnom Mediteranu. Moglo bi se čak reći da su napad na Ilion i zbivanja vezana za ta dešavanja bila prilično marginalnog karaktera u kontekstu postojanja velikih političkih i civilizacijskih fenomena i procesa na tadašnjem Istočnom Mediteranu. Ali, igrom sudbine i povijesnim paradoksom, Trojanski ciklus postao je u široj javnosti simbol toga kolapsa, a ne u to vrijeme mnogo važniji događaji u mnogo bitnijim političkim cjelinama Male Azije, Levanta i Egipta. To je uporedivo sa time da je abrahamistička religija jednog malog levantskog naroda po imenu Hebreji postala najraširenija religijska zajednica na svijetu.

Uspostavljeni link još u mainstream antičkoj historiografiji, pa i široj pučkoj javnosti, koji povezuje Trojanski ciklus sa rimskim *origines* i historijom je zasnovan samo i jedino na ličnosti Eneje. A to se temelji opet na grupi stihova iz Ilijade, te "biblijе" antičkog, helenskog svijeta, koje po Homeru izriče Posejdon (XX, 300 - 308): ἀλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς πέρ μιν ὑπὲκ θανάτου ἀγάγωμεν, / μή πως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἱ̄ κεν Ἀχιλλεὺς / τόνδε κατακτείνῃ: μόριμον δέ οἴ ἔστ' ἀλέασθαι, / ὅφρα μὴ ἀσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὅληται / Δαρδάνου, δν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων / οἴ ἔθεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τε θνητῶν. / ἥδη γὰρ Πριάμου γενεὴν ἔχθηρε Κρονίων: / νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει / καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται. ("Nego hajdemo sada Eneju iz smrti spasti, / Sin bi se mogao Kronov razljutiti, ako Ahilej / Divni ubije njega, a njemu je suđeno pobjeć, / Da ne pogine sasvim bez sjemena, bez traga loza / Dardanu,

¹⁴¹ Kraći pregled mitoloških ciklusa i vrela o Troji v. Graves, 2012: 534-629.

kojega Zeus od sinova najviše ljubi, / Od svih, koji se njemu od žena rodiše smrtnih. / Na rod bo Prijamov sav je zamrzio veće Kronion; / Ali će snažni Eneja Trojancima vladati jednoć, / On i sinova mu sinci, svi koji se poslije rode.”) A po mitu i mitografima julijevski rod, u koji je adopcijom uveden Oktavijan August (prvi rimski princeps) vodi porijeklo od Eneje „...on i sinova mu sinci, svi koji se poslije rode....”. Tako Enejina loza u antičkoj kulturi klasične grčko – rimske civilizacije dobija isto onakvo značenje kao Davidova loza u judaizmu i kršćanstvu. Sveta loza, sveta „krv”, kojoj je suđeno da vlada....I tako je polako konstruirana mainstream verzija rimske origines. Vergilije tako, preko usta Kimske sibile, proglašava Enejinu (VI, 125) lozu „božanskom krvi” (...*sate sanguine divum...*). Uostalom, Eneja je božanskog porijekla, jer mu je majka Venera/Afrodita. Vergilije ga u svojom Enejidi (VI, 123) i proglašava „božanskim bićem”, i to preko usta samoga Eneje (...*et mi genus ab Iove summo*). Naravno, ovom konstatacijom direktno se i Augustova, tj. princepska familija, proglašava božanskom. A to je bilo potpuno u skladu sa željama i idejama koje su se željele plasirati među rimski narod u vrijeme augustovskog sustava, o ideologiji posvećenosti određenog pojedinca ili familije da vlada Državom, umjesto ranije republikanske ideološke koncepcije. Zato je Augustu bilo stalo da se objavi i promovira Enejida.

Ono što je bitno za razumijevanje cijelog koncepta antičke, klasičnog civilizacijske „svete loze” koja je ustanovljena kombinacijom mitova, mitografije, tradicije, povijesti i historiografije jeste i postavljanje predEnejske „Trojanske kraljevske loze”. Jer Eneja je ustvari ta ključna sklopka-poveznica između „Trojanske kraljevske loze” i „Albanske kraljevske loze” iz koje je potekao Romul. A preko „Trojanske kraljevske loze” se može onda ići u još dublju prošlost dovodeći rimsko porijeklo u vezi sa najranijim mediteranskim i europskim civilizacijama i nizom božanstava. Pod izrazom „Trojanska kraljevska loza” u ovom dijelu se podrazumijeva kontinuirana dinastija koja je u brončano doba vladala prostorom dijela sjeverozapadne Male Azije, bez obzira na centar toga kraljevstva koje se mijenjalo (Dardan, Ilion) ili njegovo ime koje se mijenjalo (Teukrida, Dardanija, Troada).

Troada

Teukar je navodno predvodio značajnu skupinu iseljenika sa Krete (zbog velike gladi koja se pojavila) koja je prebivalište našla na području sjeverozapadne Male Azije blizu rijeke rijeke Skamander. Rijeka je nazvana po Teukarovom ocu. Dionizije iz Halikarnasa iznosi drugačije mišljenje po kojem je Teukar došao iz

Atike. Teukarova kćerka Bateja (varijante imena su i Batija i Arisba) je vjenčana sa Dardanom, pretkom Anhisa i Eneje, koji je u sjeverozapadnu Malu Aziju po mitografima došao predvodeći skupinu peloponeških doseljenika. Pošto Teukar nije imao muškog biološkog nasljednika, čitavo njegovo kraljevstvo je prešlo u ruke Dardana, pa se i cijela regija počela zvati Dardanija (danas se naziva taj pojas Dardaneli).

Zbog Teukara i Dardana, u kasnijim vremenima u mitovima, mitografiji, epici, tradiciji i antičkoj historiografiji stanovnici Iliona/Troje, Troade¹⁴² i sjeverozapadne Male Azije su nazivani i Teukrijanci i Dardanci, a zemlja Teukrida i Dardanija. Teukar bi se tako smatrao i rodonačelnikom troadske kraljevske loze, a onda po mitografima i dalekim pretkom, ne samo Eneje nego i Romula i Roma/Rema. Tako bi osnivač Rima u sebi baštinio i genetsku i biološku vezu sa drevnim kretskim Minojcima, do danas najstarijom poznatom europskom civilizacijom. Mit o dolasku kretskih naseljenika u neko davno brončanodobno vrijeme bi možda odražavao i veze, utjecaje a možda i određenu naseobinu Minojaca na vrlo bitnom strateškom i trgovačkom prostoru i komunikacijskom kanalu na sjeverozapadu Male Azije. Tim širim povezivanjem „Albanske kraljevske loze” sa „Troyanskom kraljevskom lozom” i dalje sa drevnom brončanodobnom, minojskom Kretom dobija se i vrlo zanimljiv narodnosni kontinuitet Minojci →Teukrijanci→Dardanci →Troyanci→Latini→Rimljani.

Sudeći po svim navedenim podacima „Trojanska kraljevska loza” je imala dvije glavne grane koje se razdvajaju od Trosa, i to stariju i vladajuću Ilovu granu i mladu, ali ipak dosta značajnu Asarakovu granu. Obje grane izgleda da nisu izazivali građanske sukobe, nego su se naprotiv podržavale, ponajviše zahvaljujući i međusobnim bračnim vezama.

Ime Azija (*Asia*) moguće potiče od imena Ἀσσος/Assos/Assus (danasa Behramkale ili Behram), naseobine, grada, zajednice u Troadi.¹⁴³ Iako je Assos, kao helenika apoikija, osnovan od eolskih naseljenika u periodu XI. – X. st. p.n.e., nije nemoguće pretpostaviti da su naseljenici za svoju naseobinu uzeli toponimsko, naseobinsko ili regionalno ime koje je već bilo u upotrebi od starosjedilačkog brončanodobnog trojanskog življa. Ime ovoga grada – zajednice možda ima i određenu vezu sa brončanodobnom Assuwa Ligom/Savezom, koja se pojavljuje u nešijskim/”hetitskim” vrelima (CTH 142/85) i koja se po njima suprotstavila ovom velikom maloazijskom carstvu negdje na kraju XV. st. p.n.e., cc 1400. god.

¹⁴² Glavno trojansko, ilijsko božanstvo je bilo ekvivalent Atene ili Minerve. Troada zauzima ustvari Biga poluotok.

¹⁴³ Strab. XIII, 1, 2; 51; 56-58; 66; Epictetus, Enchiridion, 53; Plut. Mor. De exilio 14; Paus. VI, 4, 9; Ath. IX, 17.

p.n.e. Lista članova ovoga Saveza sadržava 22 imena, uključujući i za nas interesantne Taruisa i Wilusiya.

Ako bi se sudilo po homerskim poemama i starohelenskoj mitologiji, područje na kojem se nalazio antički *Assus*, je u vremenu "Trojanskog ciklusa" pripadalo Lelegima, jednoj od Ilionu subordiniranih, savezničkih zajednica. Po Strabonu (XIII, 1, 58 - 59) neki pisci Lelege predstavljaju kao Karijce, ali da ih Homer razlikuje, pa i Strabon izvlači zaključak da su Lelegi i Karijci različiti narodi. Po njemu su Lelegi živjeli između one zajednice kojom je upravljao Eneja i Kiličana. Nakon što su bili opustošeni od Ahileja, oni su se iz sjeverozapadne Male Azije preselili i naselili se u zemlji oko Halikarnasa (jugozapadna Mala Azija) koja je dobila ime Karija. I ovaj podatak ukazuje da su se u vrijeme krize brončanodobnog sustava dešavale velike etničke, narodnosne i političke pretumbacije u egejskom i istočnomediteranskom pojusu koje su nalikovale na "domino efekt". More je bilo "zasaćeno" flotilama koje su prevozile zajednice na nova odredišta ili samo ratnike u pohodima.

Odabir Eneje kao demijurga rimskog svijeta ne bi trebala da čudi. Njegova uloga u pjevanjima Homerove Ilijade (te glavne vodilje antičko – klasične helensko – rimske civilizacije), djelovanje i sudbina su bili kao savršeni za Rimljane. Eneja je božanskog porijekla, u toku rata se nije kompromitirao ni prekršajima zakletvi niti kukavičlukom. Bio je i ratnik i vojvoda za uzor, prijatne naravi i sklon pomoći. Uz to, predviđa mu se svjetla budućnost kao novoga vođe Trojanaca, i svijetla budućnost njegovog pokoljenja. Savršen izbor za one koji su u starohelenskoj mitologiji tragali za nekom osobom kao rodonačelnikom zajednice koja će vladati svijetom i biti konekcija sa najvažnijom dinastijom staroga svijeta. Eneja ne spada u red glavnih likova Ilijade, ali nije ni u tolikoj mjeri sporedan, nego kao da je riječ o osobi koja nije u središnjem skupu ilijadskih junaka, ali mu je itekako vrlo blizu i sudbinski sa njim povezana.

Homer

Ilijada, I, 1 – 5:

μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἦ μυρί' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ιφθίμους ψυχὰς Ἀΐδι προϊάψεν
ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν

οἰωνοῖσι τε πᾶσι

(“Srdžbu mi, boginjo, pjevaj Ahileja, Peleju sina, Pogubnu, kojano zada Ahejcima tisuću jada, Snažne je duše mnogih junaka ona k Aidu Poslala, a njih je same učinila pljen da budu Psima i pticama gozba”).

Najstariji do danas poznati podaci o Eneji su oni koji se pojavljuju u Homero-voj Ilijadi. Iako Eneja ne spada u glavne "likove" Homerovog epa, na njega se ipak nailazi više puta i to u sljedećim odlomcima:

1. II, 819-823: Δαρδανίων αὗτ' ἥρχεν ἐῦς πάϊς Ἀγχίσαο / Αἰνείας, τὸν ὑπ' Ἀγχίσῃ τέκε δι' Ἀφροδίτη / "Ιδης ἐν κνημοῖσι θεὰ βροτῷ εύνηθείσα, / οὐκ οἴος, ἀμα τῷ γε δύω Ἀντήνορος νῖε / Ἀρχέλοχός τ' Ἀκάμας τε μάχης εὐ εἰδότε πάσης. ("Sin Anhisov Eneja Dardancima bijaše vođa / Valjani sin, - Afrodita Anhisu rodi ga divna / U idskim uvalama sa čovjekom spavavši smrtnim. / Ne bi Eneja sam, već Antenoru obadva sina / Bijahu s njim: Arheloh i Akamas vješti u ratu.")

2. V, 166-349: τὸν δ' ἵδεν Αἰνείας ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν, / βῆ δ' ἵμεν ἄν τε μάχην καὶ ἀνὰ κλόνον ἐγχειάων / Πάνδαρον ἀντίθεον διζήμενος εἴ που ἐφεύροι: / εῦρε Λυκάονος νίὸν ἀμύμονά τε κρατερόν τε, / στῆ δὲ πρόσθ' αὐτοῖο ἔπος τέ μιν ἀντίον ηύδα: / Πάνδαρε ποῦ τοι τόξον ἵδε πτερόεντες δίστοι / καὶ κλέος; ϕ οὐ τίς τοι ἐρίζεται ἐνθάδε γ' ἀνήρ, / οὐδέ τις ἐν Λυκίῃ σέο γ' εὔχεται εἶναι ἀμείνων. / ἀλλ' ἄγε τῷδε ἔφες ἀνδρὶ βέλος Διὺ χειρας ἀνασχῶν / ὃς τις ὅδε κρατέει καὶ δὴ κακὰ πολλὰ ἔοργε / Τρῶας, ἐπεὶ πολλῶν τε καὶ ἐσθλῶν γούνατ' ἔλυσεν: / εἰ μή τις θεός ἐστι κοτεσσάμενος Τρώεσσιν / ιρῶν μηνίσας: χαλεπὴ δὲ θεοῦ ἔπι μῆνις. / τὸν δ' αὗτε προσέειπε Λυκάονος ἀγλαὸς νίός: / Αἰνεία Τρῶων βουληφόρε χαλκοχιτώνων / Τυδεῖδη μιν ἔγωγε δαῖφρον πάντα εἴσκω, / ἀσπίδι γιγνώσκων αὐλώπιδι τε τρυφαλείη, / ἵππους τ' εἰσορόων: σάφα δ' οὐκ οἶδ' εἰ θεός ἐστιν. / εἰ δ' ὅ γ' ἀνήρ ὅν φημι δαῖφρων Τυδέος νίὸς / οὐχ ὅ γ' ἄνευθε θεοῦ τάδε μαίνεται, ἀλλά τις ἄγχι / ἔστηκ' ἀθανάτων νεφέλῃ εἰλυμένος ὄμους, / ὃς τούτου βέλος ὡκὺ κιχήμενον ἔτραπεν ἄλλη. / ἥδη γάρ οἱ ἐφῆκα βέλος, καὶ μιν βάλον ὄμον / δεξιὸν ἀντικρὺ διὰ θώρηκος γυάλοιο: / καὶ μιν ἔγωγ' ἐφάμην Ἀΐδωνηῇ προϊάψειν, / ἔμπης δ' οὐκ ἐδάμασσα: θεός νύ τίς ἐστι κοτήεις. / ἵπποι δ' οὐ παρέασι καὶ ἄρματα τῶν κ' ἐπιβαίνην: / ἀλλά που ἐν μεγάροισι Λυκάονος ἔνδεκα δίφροι / καλοὶ πρωτοπαγεῖς νεοτευχέες: ἀμφὶ δὲ πέπλοι / πέπτανται: παρὰ δέ σφιν ἔκάστω

δίζυγες ἵπποι / ἐστᾶσι κρῖ λευκὸν ἐρεπτόμενοι καὶ ὀλύρας. / ἢ μέν μοι μάλα πολλὰ γέρων αἰχμητὰ Λυκάων / ἐρχομένῳ ἐπέτελλε δόμοις ἔνι ποιητοῖσιν: / ἵπποισίν μ' ἐκέλευε καὶ ἄρμασιν ἐμβεβαῶτα / ἀρχεύειν Τρώεσσι κατὰ κρατερὰς ὑσμίνας: / “ ἀλλ' ἐγὼ οὐ πιθόμην: ἢ τ' ἀν πολὺ κέρδιον ἥεν: / ἵππων φειδόμενος, μή μοι δευοίατο φορβῆς / ἀνδρῶν εἰλομένων εἰωθότες ἔδμεναι ἄδην. / ὡς λίπον, αὐτὰρ πεζὸς ἐξ Ἰλιον εἰλήλουθα / τόξοισιν πίσυνος: τὰ δέ μ' οὐκ ἄρ' ἔμελλον ὀνήσειν. / ἥδη γάρ δοιοῖσιν ἀριστήεσσιν ἐφῆκα / Τυδεῖδη τε καὶ Ἀτρεῖδη, ἐκ δ' ἀμφοτέρουιν / ἀτρεκὲς αἰμ' ἔσσενα βαλών, ἥγειρα δὲ μᾶλλον. / τώρα κακῇ αἴσῃ ἀπὸ πασσάλου ἀγκύλα τόξα / ἥματι τῷ ἔλομην ὅτε Ἰλιον εἰς ἐρατεινὴν / ἥγεόμην Τρώεσσι φέρων χάριν” Εκτορι δίω. / εἰ δέ κε νοστήσω καὶ ἐσόψομαι ὀφθαλμοῖσι / πατρίδ' ἔμὴν ἄλοχόν τε καὶ ὑψερεφὲς μέγα δῶμα, / αὐτίκ' ἔπειτ' ἀπ' ἔμειο κάρη τάμοι ἀλλότριος φῶς / εἰ μὴ ἐγὼ τάδε τόξα φαεινῷ ἐν πυρὶ θείην / χερσὶ διακλάσσας: ἀνεμώλια γάρ μοι ὀπηδεῖ. / τὸν δ' αὐτ' Αἰνείας Τρώων ἀγὸς ἀντίον ηῦδα: / μήδ' οὔτως ἀγόρευε: πάρος δ' οὐκ ἔσσεται ἄλλως, / πρίν γ' ἐπὶ νῶ τῷδ' ἀνδρὶ σὺν ἵπποισιν καὶ ὅχεσφιν / ἀντιβίην ἐλθόντε σὺν ἔντεσι πειρηθῆναι. / ἀλλ' ἄγ' ἔμῶν ὄχέων ἐπιβήσεο, ὅφρα ἔδηι / οἵοι Τρώϊοι ἵπποι ἐπιστάμενοι πεδίοιο / κραιπνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα διωκέμεν ἥδε φέβεσθαι: / τώρα καὶ νῶ πόλιν δὲ σαώσετον, εἰ περ ἄν αὐτε / Ζεὺς ἐπὶ Τυδεῖδη Διομήδει κῦδος ὄρέξῃ. / ἀλλ' ἄγε νῦν μάστιγα καὶ ἡνία σιγαλόεντα / δέξαι, ἐγὼ δ' ἵππων ἀποβήσομαι ὅφρα μάχωμαι: / ἡσεὶ σύ τόνδε δέδεξο, μελήσουσιν δ' ἔμοι ἵπποι. / τὸν δ' αὐτε προσέειπε Λυκάονος ἀγλαὸς νίός: / ‘Αἰνεία σὺ μὲν αὐτὸς ἔχ' ἡνία καὶ τεώ ἵππω: / μᾶλλον ὑφ' ἡνιόχῳ εἰωθότι καμπύλον ἄρμα / οἴσετον, εἰ περ ἄν αὐτε φεβώμεθα Τυδέος νίόν: / μή τώ μὲν δείσαντε ματήσετον, οὐδ' ἐθέλητον / ἐκφερέμεν πολέμοιο τεὸν φθόγγον ποθέοντε, / νῶϊ δ' ἐπαῖξας μεγαθύμου Τυδέος νίὸς / αὐτώ τε κτείνῃ καὶ ἐλάσσῃ μώνυχας ἵππους. / ἀλλὰ σύ γ' αὐτὸς ἔλαυνε τέ’ ἄρματα καὶ τεώ ἵππω, / τὸν δὲ δ' ἐγὼν ἐπιόντα δεδέξομαι ὀξεῖ δουρί. / ” ὡς ἄρα φωνήσαντες ἐξ ἄρματα ποικίλα βάντες / ἐμμεμαῶτ' ἐπὶ Τυδεῖδη ἔχον ὥκεας ἵππους. / τοὺς δὲ ἵδε Σθένελος Καπανήιος ἀγλαὸς νίός, / αἴψα δὲ Τυδεῖδην ἔπεια πτερόεντα προσηγύδα: / ‘Τυδεῖδη Διόμηδες ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ, / ἄνδρ' ὄρόω κρατερῷ ἐπὶ σοὶ μεμαῶτε μάχεσθαι / ἵν' ἀπέλεθρον ἔχοντας: δὲ μὲν τόξων ἐῦ εἰδῶς / Πάνδαρος, νίὸς δ' αὐτε Λυκάονος εὔχεται εἶναι: / Αἰνείας δ' νίὸς μὲν ἀμύμονος Ἀγχίσαο / εὔχεται ἐκγεγάμεν, μήτηρ δέ οἴ ἐστ' Ἀφροδίτη. / ἀλλ' ἄγε δὴ χαζῷμεθ' ἐφ' ἵππων, μηδέ μοι οὔτω / θῦνε διὰ προμάχων, μή πως φίλον ἥτορ ὀλέσσης. / τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἴδων προσέφη κρατερὸς Διομήδης: / ‘μή τι φόβον δ' ἀγόρευ', ἐπεὶ οὐδὲ σὲ πεισέμεν οἴω. / οὐ γάρ μοι γενναῖον ἀλυσκάζοντι μάχεσθαι / οὐδὲ

καταπτώσσειν: ἔτι μοι μένος ἔμπεδόν ἔστιν: / ὀκνείω δ' ἵππων ἐπιβαινέμεν, ἀλλὰ καὶ αὔτως / ἀντίον εἶμ' αὐτῶν: τρεῖν μ' οὐκ ἔξι Παλλὰς Ἀθήνη. / τούτῳ δ' οὐ πάλιν αὐτὶς ἀποίσετον ὥκεες ἵπποι / ἀμφω ἀφ' ἡμείων, εἴ γ' οὖν ἔτερός γε φύγησιν. / ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσιν: / αἴ κέν μοι πολύβουλος Ἀθήνη κῦδος ὄρέξῃ / ἀμφοτέρω κτεῖναι, σὺ δὲ τούσδε μὲν ὥκεας ἵππους / αὐτοῦ ἐρυκακέειν ἔξι ἄντυγος ἡνία τείνας, / Αἰνεία δ' ἐπαῖξαι μεμνημένος ἵππων, / ἐκ δ' ἐλάσαι Τρώων μετ' ἐϋκνήμιδας Ἀχαιούς. / τῆς γάρ τοι γενεῆς ἡς Τρωΐ περ εύρυοπα Ζεὺς / δῶχ' υἱος ποινὴν Γανυμήδεος, οὕνεκ' ἀριστοι / ἵππων ὄσσοι ἔασιν ὑπ' ἡῶ τ' ἡέλιον τε, / τῆς γενεῆς ἔκλεψεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγχίσης / λάθρῃ Λαομέδοντος ὑποσχών θήλεας ἵππους: / τῶν οἱ ἔξι ἐγένοντο ἐνὶ μεγάροισι γενέθλη. / τοὺς μὲν τέσσαρας αὐτὸς ἔχων ἀτίταλλ' ἐπὶ φάτνῃ, / τώρα δὲ δύ δ' Αἰνεία δῶκεν μήστωρε φόβοιο. / εἰ τούτῳ κε λάβοιμεν, ἀροίμεθά κε κλέος ἐσθλόν. / ἡσεὶ καὶ ἀμπεπαλῶν προίει δολιχόσκιον ἔγχος / καὶ βάλε Τυδεῖδαο κατ' ἀσπίδα: τῆς δὲ διὰ πρὸ / αἰχμῇ χαλκείη πταμένη θώρηκι πελάσθη: / τῷ δ' ἐπὶ μακρὸν ἄυσε Λυκάονος ἀγλαὸς νίός: / ‘βέβληαι κενεῶνα διαμπερές, οὐδέ σ' οἴω / δηρὸν ἔτ' ἀνσχήσεσθαι: ἔμοι δὲ μέγ' εὐχός ἔδωκας. / τὸν δ' οὐ ταρβήσας προσέφη κρατερὸς Διομήδης: / ‘ημβροτες οὐδ' ἔτυχες: ἀτὰρ οὐ μὲν σφῶϊ γ' οἴω / πρίν γ' ἀποπαύσεσθαι πρίν γ' ἔτερόν γε πεσόντα / αἴματος ἄσαι Ἀρηα, ταλαύρινον πολεμιστήν. / ‘ ὡς φάμενος προέηκε: βέλος δ' ἰθυνεν Ἀθήνη / ρίνα παρ' ὀφθαλμόν, λευκοὺς δ' ἐπέρησεν ὀδόντας. / τοῦ δ' ἀπὸ μὲν γλῶσσαν πρυμνὴν τάμε χαλκὸς ἀτειρής, / αἰχμὴ δ' ἔξελύθη παρὰ νείατον ἀνθερεῶνα: / ἥριπε δ' ἔξι ὄχέων, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ / αἰόλα παμφανόντα, παρέτρεσσαν δέ οἰς ἵπποι / ὡκύποδες: τοῦ δ' αὐθι λύθη ψυχή τε μένος τε. / Αἰνείας δ' ἀπόρουσε σὺν ἀσπίδι δουρὶ τε μακρῷ / δείσας μή πώς οἱ ἐρυσαίατο νεκρὸν Ἀχαιοί. / ἀμφὶ δ' ἄρ' αὐτῷ βαῖνε λέων ὡς ἀλκὶ πεποιθώς, / πρόσθε δέ οἱ δόρυ τ' ἔσχε καὶ ἀσπίδα πάντοσ' ἔσην, / τὸν κτάμεναι μεμαῶς ὅς τις τοῦ γ' ἀντίος ἔλθοι / σμερδαλέα ιάχων: δὲ χερμάδιον λάβε χειρὶ / Τυδεῖδης μέγα ἔργον δούνει / ἔνθα πέρι οὐδεὶς φέροιεν, / οἵοι νῦν βροτοί εἰσι: δέ μιν ρέα πάλλε καὶ οἴος. / τῷ βάλεν Αἰνείαο κατ' ισχίον ἔνθα τε μηρὸς / ισχίω ἐνστρέφεται, κοτύλην δέ τέ μιν καλέουσι: / θλάσσε δέ οἱ κοτύλην, πρὸς δ' ἀμφω ρῆξε τένοντε: / ὡσε δ' ἀπὸ ρίνὸν τρηχὺς λίθος: αὐτὰρ ὅ γ' ἥρως / ἐστη γνὺξ ἐριπῶν καὶ ἐρείσατο χειρὶ παχείη / γαίης: ἀμφὶ δὲ δισσε κελαινὴ νὺξ ἐκάλυψε. / καὶ νύ κεν ἔνθ' ἀπόλοιτο ἄναξ ἀνδρῶν Αἰνείας, / εἰ μὴ ἄρ' ὀξὺ νόησε Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη / μήτηρ, η μιν υπ' Ἀγχίση τέκε βουκολέοντι: / ἀμφὶ δ' ἐδόν φίλον νίὸν ἔχεντο πήχεε λευκώ, / πρόσθε δέ οἱ πέπλοι φαεινοῦ πτύγμα κάλυψεν / ἔρκος ἔμεν βελέων, μή τις Δαναῶν ταχυπώλων / χαλκὸν ἐνὶ στήθεσσι

βαλῶν ἐκ θυμὸν ἔλοιτο. / ὡς οὖ μὲν τοιαῦτα πρὸς ἀλλήλους ἀγόρευον, / 'τῷ δὲ τάχ' ἐγγύθεν ἥλθον ἐλαύνοντ' ὥκεας ἵππους. / τὸν πρότερος προσέειπε Λυκάονος ἀγλαὸς νίος: / 'καρτερόθυμε δαῖφρον ἀγανοῦ Τυδέος νὶε / ἥ μάλα σ' οὐ βέλος ὡκὺ δαμάσσατο πικρὸς δῖστός: / νῦν αὐτ' ἐγχείη πειρήσομαι αἴ κε τύχωμι. / ἥ μὲν ἐδὼν φίλον νιὸν ὑπεξέφερεν πολέμοιο: / οὐδ' νιὸς Καπανῆος ἐλήθετο συνθεσιάων / τάων ἄς ἐπέτελλε βοὴν ἀγαθὸς Διομήδης, / ἀλλ' ὅ γε τοὺς μὲν ἔοὺς ἡρύκακε μώνυχας ἵππους / νόσφιν ἀπὸ φλοίσβου ἐξ ἄντυγος ἡνία τείνας, / Αἰνείαο δ' ἐπαῖξας καλλίτριχας ἵππους / ἔξέλασε Τρώων μετ' ἐϋκνήμιδας Ἀχαιούς. / δῶκε δὲ Δηϊπύλω ἐτάρω φίλω, δὸν περὶ πάσης / τίεν ὁμηλικίης ὅτι οἱ φρεσὶν ἄρτια ἥδη, / νηνσὶν ἐπὶ γλαφυρῆσιν ἐλαυνέμεν: αὐτὰρ ὅ γ' ἡρως / ὃν ἵππων ἐπιβὰς ἔλαβ' ἡνία σιγαλόεντα, / αἴψα δὲ Τυδεῖδην μέθεπε κρατερώνυχας ἵππους / ἐμμεμαώς: δὸν δὲ Κύπριν ἐπώχετο νηλεῖ ῥαλκῷ / γιγνώσκων ὅ τ' ἄναλκις ἔην θεός, οὐδὲ θεάων / τάων αἴ τ' ἀνδρῶν πόλεμον κάτα κοιρανέουσιν, / οὐτ' ἄρ' Ἀθηναίη οὐτε πτολίπορθος Ἐννώ. / ἀλλ' ὅτε δή ρ' ἐκίχανε πολὺν καθ' ὅμιλον ὀπάζων, / ἔνθ' ἐπορεξάμενος μεγαθύμου Τυδέος νιὸς / ἄκρην οὐτασε χεῖρα μετάλμενος ὀξεῖ δουρὶ / ἀβληχρήν: εἴθαρ δὲ δόρυ χροὸς ἀντετόρησεν / ἀμβροσίου διὰ πέπλου, δὸν οἱ Χάριτες κάμον αὐταί, / πρυμνὸν ὑπερ θέναρος: ρέες δ' ἄμβροτον αἴμα θεοῖ / ἰχώρ, οἴός πέρ τε ρέει μακάρεσσι θεοῖσιν: / οὐ γὰρ σῖτον ἔδουσ', οὐ πίνουσ' αἴθοπα οἶνον, / τούνεκ' ἀναίμονές εἰσι καὶ ἀθάνατοι καλέονται. / ἥ δὲ μέγα ιάχουσα ἀπὸ ἔο κάββαλεν νιόν: / καὶ τὸν μὲν μετὰ χερσὶν ἐρύσατο Φοῖβος Ἀπόλλων / κυανέη νεφέλῃ, μή τις Δαναῶν ταχυπάλων / χαλκὸν ἐνὶ στήθεσσι βαλῶν ἐκ θυμὸν ἔλοιτο: / τῇ δ' ἐπὶ μακρὸν ἄυσε βοὴν ἀγαθὸς Διομήδης: / 'εἴκε Διὸς θύγατερ πολέμου καὶ δηϊοτῆτος: / ἥ οὐχ ἄλις ὅττι γυναῖκας ἀνάλκιδας ἡπεροπεύεις; / ("Njega kad vidi Eneja gdje redove junačke lomi, / On po bojištu pođe, gdje siplju se junačka koplja, / Tražeći Pandara onog bogolikog, ne bi l' ga našo, / Dokle nezazornog jakog Likonova ne nađe sina; / Onda pristupi k njemu i ovu mu besjedu reče: / "Pandare, gdje ti je luk, gdje krilate str'jele, gdje slava? / Ravna ti u slavi nema ni ovdje nit' se u zemlji / Likijskoj ponosi itko valjaniji da je od tebe. / Ruke dignider k Zeusu i čovjeka onog ustr'jeli, / Koji je ovdje silovit, Trojancima učini zla on / Mnogo, koljena on je junakom razglobio mnogim: / Samo da nije se bog na Trojance rasrdio koji / Radi žrtava ljut, a teška je srdžba božanska." / Njemu odgovori ovo Likonov svjetli sinak: / "Svjetniče Trojanaca mjedenhalja, o ti Eneja, / Ono je Tidejev sin junačina, sve mi se čini, / Poznajem ja mu cijev na kacigi, poznajem i štit, / Vidim mu konje; al' nije li bog, zacijelo ti ne znam. / Ako l' je Tidejev sin to junačina, kao što mislim, / Nije daleko bog od

bijesna njega, već stoji / Blizu besmrtnik koji po plećima obavit mrakom / I on je strijelu od njeg odvratio, koja ga ščaše. / Ta ja se na njeg strijelom nabačih te njome pogodih / U rame desno njega u ispušak oklopa naskroz; / Mišljah, da će ga tad k Aidoneju poslati bogu, / Ali ga ipak ne ubih! Od bogova neki je srdit. / Nemam se popeti na što, jer konja nemam ni kola; / Al' u Likonovu domu jedanaestora imadem / Nova novčita kola lijepa složena prvom, / Prostrta pokrovima, i konja su dva u zapregu / Uz kola svaka te bijeli pir sa krupnikom zobiju. / Mnogo dakako mene starina je kopijanik Likon / U kući hubavoj svajoj opominjo, u boj kad pođoh, / Govoreći, na konje i na kola neka se popnem, / Tako u bojeve ijute da narod trojanski vodim; / Ali ga slušao n'jesam - a koliko bolje bi bilo! - / Konje sam čuva te, da im ne bi ponestalo krme, / Ako se zatvore ljudi, a oni su navikli jesti / Obilno. Tako sam došo u Ilij pješke bez konja; / Luk mi uzdanje bješe, al' od njeg kanda mi nema / Pomoći; na dva sam već boljara strijeljao eno, / Jedan je Tidejev sin, a Atrejev drugi, - pogodih / Oba doduše i krv izvabih, al' ih razdražih. / Na zlu sam sreću luk krivuljasti skinuo s klina / Onoga dana, u koji u Ilij sam vodio ljupki / Trojanske čete i time ugađao Nektoru divnom. / Ako se vratim kući i očima ugledam svojim / Svoju domaju i ženu i visoku veliku kuću, / Odmah glavu junak tuđinac odsjeko meni, / Ako rukama ovaj ne rastrgam luk i u oganj / Ako ga ne bacim jaki, kad zalud na putu me prati!" / Njemu trojanski vođ Eneja prozbori ovo: / "Nemoj govoriti tako (drugačije ni biti neće), / Prvo nego se nas dva junaku tome nasuprot / Došavši s konjima i s kolima ne ogledamo sa njime. / Nego u moja kola uziđi, onda ćeš vidjet, / Kakvi su Trosovi konji i kako umiju dobro / Poljem ovuda onuda u potjeru ići i trčat; / Oni će i nas spasti i s nama će pobjeći u grad, / Slavu li dade Zeus Diomedu, Tideja sinu. / Nego prihvati bič i uzde blistave primi, / A ja će na kola uzić, da borbu zametnem s njime, / Ili ga dočekaj ti, a ja će pazit na konje." / Njemu odgovori ovo Likonov svjetli sinak: / "Sam ti, Eneja, uzde i konje drži, jer bolje / Vući će oblučna kola, kad upravlja poznat upravljač, / Ako nas Tidejev sin u bježanju natjera opet; / Samo da nam se oni ne preplase, ne stanu te nas / Iz boja ne htjednu odvuć, ne uščuju l' tvojega glasa; / Tada bi skočio sin junačine Tideja na nas, / Oba bi ubio nas kopitonoge otjero konje. / Nego kola ded sam i konje potjeraj svoje, / A ja će navalu onog da oštrim dočekam kopljem." / Tako obadva reku i u kola uniđu sjajna, / Vatreno na Diomeda brzonoge okrenu konje, / Al' ih opazi Stenel, Kapanejev svjetli sinak, / Odmah krilate on Diomedu prozbori r'jeći: / "Tidejev o ti sine, o premili mojemu srcu, / Jaka junaka dva na tebe nasrtat vidim, / Snaga je u

njih golema, na luku vještak je jedan, / Pandar se zove i sin Likonov diči se da je; / Drugi je junak Eneja, junačine sin je Anhisa, / Tako se diči on, Afro-dita mati je njemu, / Nego se na kolma njima uklonimo; nemoj mi tako / Među rтnicima srljat, da život ne izgubiš mili.” / Mrko ga pogleda jaki Diomed i ovo mu reče: / “U bijeg ne nutkaj mene, jer nećeš me moć nagovorit; / Takav se rodio njesam, da uzmičem, pa da se borim, / Strašit se ne znam, a snaga u mene jošte je cijela. / U kola meni se neće; ovako ih dočekat idem / Obadva sad, a bježat Atena mi Palada ne da. / Neće obojicu njih brzonogi konji odvuci / Od nas, makar i bilo, da jedan nam utekne kako. / Drugo još u srce spravi, što sada mislim ti reći. / Ako mi slavu da Atena obilna svjetom, / Te njih ubijem oba, brzonoge ove tad konje / Ustavi ovdje i uzde priveži za obluk kolni, / Onda potrči konjma Enejinim pamteći dobro / I k nazuvčarom Ahejcem izvedi ih iz četa trojskih. / Oni su od roda konjskog, od kojega za Ganimeda / Naknadu Trosu dade gromoglasni Zeus-bog, jer od svih / Pod suncem bijahu to i pod zorom najbolji konji. / Pasmine te ukrade i kralj juncima Anhis / Kobile opasti davši, - Laomedonni znao nije; / Te mu kobile šest oždrijebiše u kući grla, / Od tog je podmlatka četir otrhanio uz jasle Anhis, / A dva je sinu dao Eneji stra ugonjaču. / Konje li otmemo te, tad slave nam eto i dike.” / Dok su se njih dva tu razgovarali besjedeć tako, / Ona dvojica s konjma brzonogim pristupe bliže. / Prvi progovori onom Likonov svjetli sinak: / “Junače srčani, jaki, o Tideja ponosnog sine, / Nije te ubila oštra strijela ni hitac brzi, / Al sad ču pokušat kopljem na tebe, neću l te zgodit.” / Reče i zamahne kopljem dugosjenim i tad ga baci, / U štit pogodi njim Diomedu, i mjedeno kroz štit / Odmah preletje oštice i k oklopu tad se primaće, / Onda se nad njim sin Likonov prodere svjetli: / “Naskroz ranjen si ti kroz slabine, ne mislim, duže / Da ćeš držati moći; - prodičio si me mnogo.” / Ništa ne preplašen njemu Diomed odgovori jaki: / “Promaši, ne zgori mene, al ne mislim, da ćeće prije / Vi se smiriti dva, no u boju jedan vas padne / I krvlju zasiti svojom štitonosnog Aresa bojca.” / Reče i odapne on, a Atena upravi hitac / Uz oko u nos te zube strijela bijele probi, / Jezik mu tvrda mјed presječe baš pri korjenu, / Kroz čeljust donju njemu oštice mjedeno prođe. / Iz kola ispadne Pandar, na njemu oružje zvekne, / Oružje svijetlo, sjajno i presjajno, - konji se njemu / Preplaše brzi, a njegov i život stane i snaga. / Tada s dugačkim kopljem i štitom skoči Eneja / Bojeć se, da mu ne bi Ahejci oteli mrcu. / Oko njega ko lav, što u svoju uzda se jakost, / On je koračo koplje držeći i štit, što svuda / Jednako krije, želeći probosti, s kime se skobi. / Vičući strašno, a sinak tad Tidejev pograbi rukom / Kamen golem,

da ne bi ni dvojica digla ga ljudi, / Kakvi su smrtnici danas, al onaj ga lako zavitla / I njim pogodi u kuk Eneju, gdjeno se stegno / Savija u kuk, - a mjesto nazivaju “čašica” - / Čašicu slomi njemu i obje mu prekine žile; / Hrapavi oguli kamen Eneji kožu, al junak / Padne na koljena samo i punahnom rukom se zemlje / Prihvati, a crni mirak navuče se na oči njemu. / Tada bi tu junacima kralj Eneja nastrado, / Zeusova kći Afrodita da ne bude spazila oštros, / Mati, koja ga rodi Anhisu, kad pasaše stado; / Ona nad sinom milim raskriliši bijele ruke / Skrije ga sjajnoga plašta u zavoj, da ga od strjela / Zaštiti tako, da ne bi brzokonjik Danajac koji / U prsi probo ga mjeđu i tako mu uzeo dušu. / Tako iz boja svog Afrodita izbavi sina, / A sin Kapanejev dobro još onaj pamčaše nauk, / Kako ga grlati bojnik Diomed naučio bio: / On kopitonoge svoje zaustavi konje daleko / Od ratne vreve i uzde priveza za obluk kožom, / Pa tad k ljepogrivim konjma Enejinim poskoči brzo / I k nazuvčarom Ahejcem izvede ih iz četa trojskih. / Da ih milom drugaru Deipilu, - koga je od svih / Najviše štovo vršnjaka, jer znaše mu u svem ugredit, - / K prostranim neka ih lađam odvede. A onda vitez / U kola popne se svoja i uhvati blistave uzde, / Za Diomedom pogna tad konje kopita krepkih / Vatreno, a on trči za Kiparkom s nemilom mjeđu / Videć, da od boja nije božanstvo i da od onih / Boginja nije ona, što rukuje ratima ljudskim, / Videć, da nije Enija gradobija, a ni Atena. / A kad je kroz silno mnoštvo za njome prodiruć stignu, / Onda se vine sin junačine Tideja i nju / U ruku mekanu zgori ispod dlana oštrijem kopljem / Skočivši, a njoj kroz plašt ambrosijski, što joj ga same / Harite satkale bjehu, zabode se u kožu koplje / U dlan visoko, te krvca ambrosijska njojzi poteče, / Ihor, kakova teče u blaženih bogova krvca / (Ne jedu bogovi hljeba i ne piju žarkastog vina, / Zato su bez krvi oni i zovu se besmrtni bozi). / Boginja cikne vrlo i ispusti sina iz ruku; / Ali ga u ruke Feb Apolon uze i maglom / Tamnom ga zavi, da ne bi brzokonjik Danajac koji / U prsi probo ga mjeđu i tako mu uzeo dušu. / Tada se grlati bojnik Diomed prodere nad njom: / “Iz rata, ograšja daj se ukloni, Zeusova kći! / Zar nejunakinje žene što varaš, nije ti dosta?”).

3. V, 376-378 (boginja Afrodita se žali boginji Heri na Diomedu): ‘οὐτά με Τυδέος νιὸς ὑπέρθυμος Διομήδης, / οὕνεκ’ ἐγὼ φίλον νιὸν ὑπεξέφερον πολέμοι / Αἰνείαν, ὃς ἐμοὶ πάντων πολὺ φίλατάτος ἐστιν. (“Rani me Tidejev sin Diomed prehrabri junak, / Jer sam nosila milog iz borbe sina Eneju, / Koji je meni mnogo od sviju miliji ljudi.”)
4. V, 431-453: ὃς οὖμεν τοιαῦτα πρὸς ἀλλήλους ἀγόρευον, / ‘Αἰνείᾳ δ’ ἐπόρουσε βοὴν ἀγαθὸς Διομήδης, / γιγνώσκων ὃ οἱ αὐτὸς ὑπείρεχε χεῖρας Ἀπόλλων: /

ἀλλ’ ὅ γ’ ἄρ’ οὐδὲ θεὸν μέγαν ἄζετο, ἵετο δ’ αἰεὶ / Αἰνείαν κτεῖναι καὶ ἀπὸ κλυτὰ τεύχεα δῦσαι. / τρὶς μὲν ἔπειτ’ ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων, / τρὶς δέ οἱ ἐστυφέλιξε φαεινὴν ἀσπίδ’ Ἀπόλλων: / ἀλλ’ ὅτε δὴ τὸ τέταρτον ἐπέσσυτο δαίμονι Ἰσος, / δεινὰ δ’ ὁμοκλήσας προσέφη ἐκάεργος Ἀπόλλων: / ‘φράζεο Τυδεῖδη καὶ χάζεο, μηδὲ θεοῖσιν / ἵσ’ ἔθελε φρονέειν, ἐπεὶ οὐ ποτε φῦλον ὄμοιον / ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ’ ἀνθρώπων. / ὡς φάτο, Τυδεῖδης δ’ ἀνεχάζετο τυτθὸν ὀπίσσω / μῆνιν ἀλευάμενος ἔκατηβόλου Ἀπόλλωνος. / Αἰνείαν δ’ ἀπάτερθεν ὄμιλου θῆκεν Ἀπόλλων / Περγάμῳ εἰνὶ ιερῇ, ὅθι οἱ νηός γε τέτυκτο. / ἥτοι τὸν Λητώ τε καὶ Ἀρτεμις ιοχέαιρα / ἐν μεγάλῳ ἀδύτῳ τε κύδαινόν τε: / αὐτὰρ δὲ εἴδωλον τεῦξιν ἀργυρότοξος Ἀπόλλων / αὐτῷ τὸν Αἰνείᾳ ἵκελον καὶ τεύχεσι τοῖον, / ἀμφὶ δὲ ἄρ’ εἰδώλῳ Τρῶες καὶ δῖοι Ἀχαιοὶ / δήσουν ἀλλήλων ἀμφὶ στήθεσσι βοείας / ἀσπίδας εὐκύκλους λαιστήια τε πτερόεντα. (“Dok su se bogovi tu razgovarali besjedeć tako, / Uto k Eneji skoči Diomed, grlati bojnik, / Premda je znao, da rukom Apolon zaštićuje njega, / Al’ on ni velikog boga ne bojeć se jednako ščaše / Ubit Eneju i svući sa njega oružje slavno. / Tripit Diomed nasrnu želeći ubiti onog, / Tripit mu sjajni štit Apolon odrine krepko; / A kad četvrti put Diomed navalii ko bog, / Strašno branitelj onda Apolon viknuvši reče: / “Uzmi se u pamet, sine o Tidejev, pa se ukloni, / Ti mi se bozima vječnim ne gradi ravan, jer n’jesu / Jednaki ljudi, što hode po zemlji, bozima vječnim.” / Reče, a Tidejev sin se povuče unatrag malo / Gnjeva se bojeć streljača daljnometnog on Apolona; / A tad Apolon Eneju odnese daleko iz vojske, / Metne ga u sveti Pergam, gdje hram mu bijaše sazdan. / I tu streljačica stane Artemida, stane i Leta / Vidati, kitit Eneju u svetinji velikoj hrama. / Tad srebrnoluki bog Apolon utvaru stvori / Sličnu Eneji i ktome s onakvim oružjem istim; / Oko utvare divni Ahejci stanu i Trojci / Jedni drugima trgat na prsima volujske štite, / I krasno oblaste štite i štitice lagahne male.”)

5. V, 464-469 (bog Ares motivira Trojance na borbu): ὥνιεῖς Πριάμοιο διοτρεφέος βασιλῆος / ἐξ τί ἔτι κτείνεσθαι ἔάσετε λαὸν Ἀχαιοῖς; / ἡ εἰς ὅ κεν ἀμφὶ πύλης εὖ ποιητῆσι μάχωνται; / κεῖται ἀνὴρ ὃν Ἰσον ἐτίομεν Ἐκτορὶ δίψ / Αἰνείας νιὸς μεγαλήτορος Ἀγχίσαο: / ἀλλ’ ἄγετ’ ἐκ φλοισβοιο σαώσομεν ἐσθλὸν ἐταῦρον. (“O vi Prijama kralja, gojena Zeusova, sini, / Hoćete li dugo još pustit, da narod vam kolju Ahejci? / Dotle li, dok se borba kod vrata ne započne krasnih? / Leži nam junak, što njega ko Hektora čaščasmo divnog, / Leži nam junak Eneja¹⁴⁴ Anhisa junačine sinak; / Nego iz vreve ratne drugara spasimo milog!”).

¹⁴⁴ Po kontekstu Homerovog teksta, ovdje se borba uopće ne vodi zbog stvarnog Eneje, nego zbog sjenke, utvare Enejine koju je stvorio Apolon.

6. V, 512-518: αὐτὸς δ’ Αἰνείαν μάλα πίονος ἐξ ἀδύτοιο / ἥκε, καὶ ἐν στήθεσσι μένος βάλε ποιμένι λαῶν. / Αἰνείας δ’ ἐτάροισι μεθίστατο: τοὶ δὲ χάρησαν, / ώς εἴδον ζωόν τε καὶ ἀρτεμέα προσιόντα / καὶ μένος ἐσθλὸν ἔχοντα: μετάλλησάν γε μὲν οὐ τι. / οὐ γὰρ ἔα πόνος ἄλλος, ὃν ἀργυρότοξος ἔγειρεν / Ἀρης τε βροτολοιγὸς Ἔρις τ’ ἄμοτον μεμανῖα. (“A sad Apolon Eneju iz svetinje obilne pusti / I on u grudi vrgne pastiru ljudskom junaštvo, / I tad med drugove stupi Eneja; - kada ga oni / Opaze gdje živ i zdrav i s hrabrenim srcem među njih / Dolazi, veseli budu, al’ nitko ne zapita ništa, / Jer trud ne dade ratni, srebroluki što ga zadavo/ Bog i krvavac Ares i Eriđa uzaman plaha.”)

7. V, 533-536 (Agamemnon predvodi borbu): ἥ καὶ ἀκόντισε δουρὶ θοῶς, βάλε δὲ πρόμον ἄνδρα / Αἰνείῳ ἔταρον μεγαθύμου Δηϊκόωντα / Περγασίδην, ὃν Τρῶες ὄμῶς Πριάμοιο τέκεσι / τίον, ἐπεὶ θοὸς ἔσκε μετὰ πρώτοισι μάχεσθαι. (“Reče i izbac koplje te pogodi u prvom redu / Deikoona, druga Eneje junačine, sina / Pergasova; - Trojanci koliko i Prijamu djecu / Čaščahu njega, jer hitar u borbi s ratnicima bješe.”)

8. V, 541-542 ... 559-575: ἐνθ’ αὖτ’ Αἰνείας Δαναῶν ἔλεν ἄνδρας ἀρίστους / νιεὶ Διοκλῆος Κρήθωνά τε Ὁρσίλοχόν τε,...τοίω τῷ χείρεσσιν ὑπ’ Αἰνείαο δαμέντε / καππεσέτην, ἐλάτησιν ἐοικότες ὑψηλῆσι. / τῷ δὲ πεσόντ’ ἐλέησεν ἀρηφίλος Μενέλαος, / βῆ δὲ διὰ προμάχων κεκορυθμένος αἴθοπι χαλκῷ / σείων ἐγχείην: τοῦ δὲ ὅτρυνεν μένος Ἀρης, / τὰ φρονέων ἵνα χερσὶν ὑπ’ Αἰνείαο δαμείη. / τὸν δὲ ἴδεν Ἀντίλοχος μεγαθύμου Νέστορος νιός, / βῆ δὲ διὰ προμάχων: περὶ γὰρ δίε ποιμένι λαῶν / μή τι πάθοι, μέγα δέ σφας ἀποσφήλει πόνοιο. / τῷ μὲν δὴ χειράς τε καὶ ἔγχεα ὀξύόεντα / ἀντίον ἀλλήλων ἐχέτην μεμαῶτε μάχεσθαι: / Ἀντίλοχος δὲ μάλ’ ἄγχι παρίστατο ποιμένι λαῶν. / Αἰνείας δ’ οὐ μεῖνε θοός περ ἐών πολεμιστῆς / ώς εἴδεν δύο φῶτε παρ’ ἀλλήλοισι μένοντε. / οἵ δὲ ἐπεὶ οὖν νεκροὺς ἔρυσαν μετὰ λαὸν Ἀχαιῶν, / τῷ μὲν ἄρα δειλῷ βαλέτην ἐν χερσὶν ἔταιρων, / αὐτῷ δὲ στρεφθέντε μετὰ πρώτοισι μάχεσθην. (“Tada od Danajaca Eneja do dva boljara / Ubi: Orsiloha i s njim Kretona, Diokleju sine; ...Tako obadva ona junaka smaće Eneja, / I ko visoke jele pod rukama njegovim padnu. / Padnu, i požali njih Menelaje Aresu mili, / Pa kroz rtnike prođe u oružju oružan sjajnom / Mašući kopljem, a Ares potače srce u njemu / Smjerajuć, kako bi pao Menelaj od ruke Eneje. / Njega Antiloh spazi, junačine Nestora sinak, / I kroz rtnike podje bojeći se vrlo, da ne bi / Nevolje dopo Menelaj; tad trud bi im propao ratni. / Ona dvojica željni već borbe samo da nijesu / Jedan na drugog ruke i oštra naperili koplja, / Ali Antiloh k ljudskom pastiru pristupi bliže. / Ne

htjede dočekat njih vojevač brzi Eneja, / Kad dva vidi junaka, gdje jedan uz drugog stoji. / I kad u ahejske čete povuku njih dva mrtvace, / Bace ih tužne njihnim drugarima u ruke milim, / Te se okrenu opet u borbu među ratnike.

9. VI, 73-83: ellenā kew aūte Tρῶες ἀρηφίλων ὑπ' Ἀχαιῶν / Ἰλιον εἰσανέβησαν ἀναλκείησι δαμέντες, / εἰ μὴ ἄρ' Αἰνείᾳ τε καὶ Ἐκτορι εἴπε παραστὰς / Πριαμίδης Ἐλενος οἰωνοπόλων ὅχ' ἄριστος: / Αἰνείᾳ τε καὶ Ἐκτορ, ἐπεὶ πόνος ὑμμι μάλιστα / Τρώων καὶ Λυκίων ἐγκέιλιται, ούνεκ' ἄριστοι / πᾶσαν ἐπ' ιθύν ἐστε μάχεσθαι τε φρονέειν τε, / 80στῆτ' αὐτοῦ, καὶ λαὸν ἐρυκάκετε πρὸ πυλάων / πάντῃ ἐποιχόμενοι πρὶν αὐτ' ἐν χερσὶ γυναικῶν / φεύγοντας πεσέειν, δηϊοισι δὲ χάρμα γενέσθαι. / αὐτὰρ ἐπεὶ κε φάλαγγας ἐποτρύνητον ἀπάσας, (“Tada bi Aresu mili Ahejci potisli opet / Trojce u Ilijiski grad, ne-junaštvo b' osvojilo Trojce, / Da sin Prijamov Helen, pogodač u ptice prvi, / Ne bude reko Eneji i Hektoru stupivši k njima: / “Najveći na vama dvjema, Eneja i Hektore, poso / Trojski i likijski stoji, jer najbolji vi ste junaci / U djelu u svakome, gdje borbe i mišljenja treba; / Ostan'te ovdje te svakud obilaz'te, zadrž'te narod / Ispred vrata, prije no bježati nagnu i ženam / U ruke prije no padnu, tad radosti eto dušmanma!”).

10. XI, 58: Αἰνείᾳ θ', ὃς Τρωσὶ θεὸς ὡς τίετο δήμω, (“I još Eneja, što njega ko boga čaščahu Trojci.”)

11. XII, 98-100: τῶν δὲ τετάρτων ἥρχεν ἐῦς πάϊς Ἀγχίσαο / Αἰνείας, ἄμα τῷ γε δύω Ἀντήνορος νιε Ἀρχέλοχός τ' Ἀκάμας τε μάχης εῦ εἰδότε πάσης. (“Četvrtu vođaše vojsku Eneja, sinak Anhisov / Čestiti, ne bješe sam, već Antenoru obadva sina” / Bijahu s njim, Arheloh i Akamas vješti u ratu.).

12. XIV, 458-505: ὥδε δέ οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι / βῆναι ἐπ' Αἰνείαν: τὸν δ' ὑστατὸν εῦρεν ὄμιλου / ἐσταότ': αἰεὶ γὰρ Πριάμῳ ἐπεμήνιε δίψ / ούνεκ' ἄρ' ἐσθλὸν ἐόντα μετ' ἀνδράσιν οὐ τι τίεσκεν. / ἀγχοῦ δ' ιστάμενος ἐπεα πτερόεντα προσηύδα: / Αἰνείᾳ Τρώων βουληφόρε νῦν σε μάλα χρή / γαμβρῷ ἀμυνέμεναι, εἴ πέρ τι σε κῆδος ίκάνει. / ἀλλ' ἐπευ Ἀλκαθόῳ ἐπαμύνομεν, ὃς σε πάρος γε / γαμβρὸς ἐών ἔθρεψε δόμοις ἐνι τυτθὸν ἐόντα: / τὸν δέ τοι Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἔξενάριξεν. / ὡς φάτο, τῷ δ' ἄρα θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ὅρινε, / βῆ δὲ μετ' Ἰδομενῆ μέγα πτολέμιο μεμηλώς. / ἀλλ' οὐκ Ἰδομενῆ φόβος λάβε τηλύγετον ὡς, / ἀλλ' ἔμεν' ὡς ὅτε τις σῦς οὕρεσιν ἀλκὶ πεποιθώς, / ὃς τε μένει κολοσυρτὸν ἐπερχόμενον πολὺν ἀνδρῶν / χώρῳ ἐν οἰοπόλῳ, φρίσσει δέ τε νῶτον ὑπερθεν: / ὀφθαλμῷ δ' ἄρα οἱ πυρὶ λάμπετον: αὐτὰρ ὁδόντας / θήγει, ἀλέξασθαι μεμαῶς κύνας ἡδὲ καὶ ἀνδρας: / ὡς μένεν Ἰδομενεὺς δουρικλυτός, οὐδ' ὑπεχώρει,

Αἰνείαν ἐπιόντα βοηθόον: αῦς δ' ἔταίρους / Ἀσκάλαφόν τ' ἐσορῶν Ἀφαρῆά τε Δηῆπυρόν τε / Μηριόνην τε καὶ Ἀντίλοχον μήστωρας ἀστῆς: / τοὺς ὅ γ' ἐποτρύνων ἔπεια πτερόεντα προσηύδα: / 'δεῦτε φίλοι, καὶ μ' οἴω ἀμύνετε: δείδια δ' αἰνῶς / Αἰνείαν ἐπιόντα πόδας ταχύν, ὃς μοι ἔπεισιν, / ὃς μάλα καρτερός ἐστι μάχῃ ἐνι φῶτας ἐναίρειν: / καὶ δ' ἔχει ἥβης ἄνθος, ὃ τε κράτος ἐστὶ μέγιστον. / εἰ γὰρ ὄμηλική γε γενοίμεθα τῷδ' ἐπὶ θυμῷ / αἴψα κεν ἡὲ φέροιτο μέγα κράτος, ἡὲ φεροίμην. / ὡς ἔφαθ', οἱ δ' ἄρα πάντες ἔνα φρεσὶ θυμὸν ἔχοντες / πλησίοι ἐστησαν, σάκε' ὕμοισι κλίναντες. / Αἰνείας δ' ἐτέρωθεν ἐκέκλετο οἵς ἐτάροισι / 'Δηῆφοβόν τε Πάριν τ' ἐσορῶν καὶ Ἀγήνορα δῖον, / οἱ οἱ ἄμ' ἡγεμόνες Τρώων ἔσαν: αὐτὰρ ἐπειτα / λαοὶ ἔπονθ', ὡς εἴ τε μετὰ κτίλον ἔσπετο μῆλα / πιόμεν' ἐκ βοτάνης: γάνυται δ' ἄρα τε φρένα ποιμήν: / ὡς Αἰνείᾳ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι γεγήθει / ὡς ἵδε λαῶν ἔθνος ἐπισπόμενον ἐοῖ αὐτῷ. / οἱ δ' ἄμφ' Ἀλκαθόῳ αὐτοσχεδὸν ὄρμήθησαν / μακροῖσι ξυστοῖσι: περὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς / σμερδαλέον κονάβιζε τίτυσκομένων καθ' ὄμιλον / ἀλλήλων: δύο δ' ἄνδρες ἀρήιοι ἔξοχον ἄλλων / Αἰνείας τε καὶ Ἰδομενεὺς ἀτάλαντοι Ἀρηῇ / ἵεντ' ἀλλήλων ταμέειν χρόα νηλεῖη χαλκῷ. / Αἰνείας δὲ πρώτος ἀκόντισεν Ἰδομενῆς: / ἀλλ' ὃ μὲν ἄντα ἴδων ἡλεύατο χάλκεον ἔγχος, / αἰχμῇ δ' Αἰνείαο κραδαινομένη κατὰ γαῖς / ὥχετ', ἐπεὶ ρ' ἄλιον στιβαρῆς ἀπὸ χειρὸς ὅρουσεν. (“I misleć tako smisli, korisnije da će mu biti: / Da po Eneju pođe. U vojsci ga nađe gdje stoji / Zadnji, jer se je udilj na Prijama srdio divnog, / Što med junacima njega junaka častio nije. / Dejfob pristupi k njemu i reče mu krilate r'jeći: / “Enejo, svjetniče ti o trojanski, sada ti valja / Zetovo20 tijelo branit, imadeš li za rodom tuge. / Nego hajdemo branit Alkatoja, koji je tebe, / Zet budući malog othranio u kući svojoj, / Kopljanik slavni je njeg Idomenej ubio sada.” / Tako mu reče i gane u grudma mu srce, - poleti / Na Idomeneja tada Eneja boja veoma / Željan. Al' onoga strah ne uhvati kao dječaka, / Nego ostane stalan ko vepar gdje u planini, / Koji se u snagu uzda, te gomilu veliku ljudi / Čeka na samotnu mjestu, a leđa sve mu se ježe, / Oči njegove ognjem sijevaju, i zube brusi / Nakan da brani sebe od pasa i od lovaca: / Tako počeka tad Idomenej, kopljanik slavni, / Brzog bojnika Eneju i povikne svoje drugare / Videć Afareja, videć Askalafa, Dejpira jošte, / Ratnim bukačem Antilohu on i Merionu vikne; / Ove je hrabreći njih gororio krilate r'jeći: / “Ovamo, druzi, i sama ded branite mene; veoma / Ja se Eneje bojim brzića, što dolazi na me, / Koji je vrlo jak u borbi junake ubijat. / On je svoje dobi u cv'jetu, u najjačoj snazi. / Kakva smo srca, ej da smo vršnjaci nas dva, tad brzo / Slavno bi mene on nadvladao, ili ja njega!” / Reče, a oni miso u duši

imajuć istu / Stanu nablizu štite naslonivši svi o ramena. / A s druge strane svojim drugarima vikne Eneja / Videć Agenora divnog i Parisa, Dejfoba ktome, / Koji su s njime bili čelovođe trojske, i narod / Za njima podje onako, ko ovce na pojilo s paše / Kada za ovnom idu - u duši se pastir veseli, - / Tako se srce u grudma Eneji veselilo mnogo / Videći, kako za njime nagrnu veliko mnoštvo. / Oko Alkatoja tad se junaci boriti stanu / Kopljima dugim izbliza; na prsima strašno je njima / Zvečala mjed, kad jediti u mnoštvu gađahu druge. / Ubojna čovjeka dva na Aresa obadva nalik, - / Jedno bi Idomenej a drugo Eneja - pred svima / Jeden drugoga htjede probosti nemilom mjeđu. / Na Idomeneja prvi Eneja izbací koplje, / Ali pogledav napr'jed umače mjedenom koplju / Tad Idomenej, te koplje Enejino u zemlju zađe / Zavitlano, kad zalud izletje iz žilave ruke.”)

13. XIII, 540-544: οἵ δ' ἄλλοι μάρναντο, βοὴ δ' ἄσβεστος ὀρώρει. / ἔνθ' Αἰνέας Ἀφαρῆα Καλητορίδην ἐπορούσας / λαιμὸν τύψ' ἐπὶ οἵ τετραμμένον ὀξεῖ δουρί: / ἐκλίνθη δ' ἐτέρωσε κάρη, ἐπὶ δ' ἀσπὶς ἐάφθη / καὶ κόρυς, ἀμφὶ δέ οἱ θάνατος χύτο θυμοραϊστής. (“Drugi se borahu onđe, i bijaše huk neutažljiv. / Tad na Kaletoru sina Afareja skoči Eneja. / Grkljan mu prereže kopljem (k Eneji okrenut bješe); / Na stranu glava mu klone, odleti mu i štit iz ruke / I šljem, dušogubna smrt oko njega svega se saspe.”)

14. XV, 332: Αἰνείας δὲ Μέδοντα καὶ Ιασονὸν ἔξενάριξεν (“A dva junaka ubi Eneja: Medona, Jasa.”).

15. XVI, 608-625: ἔλπετο γὰρ τεύξεσθαι ὑπασπίδια προβιβῶντος. / ἀλλ' ὁ μὲν ἄντα ιδῶν ἡλεύατο χάλκεον ἔγχος: / πρόσσω πρὸς γὰρ κατέκυψε, τὸ δ' ἔξόπιθεν δόρυ μακρὸν / οὐδεὶς ἐνισκίμφθη, ἐπὶ δ' οὐρίαχος πελεμίχθη / ἔγχεος: ἔνθα δ' ἔπειτ' ἀφίει μένος ὅβριμος Ἀρης. / αἰχμὴ δ' Αἰνείαο κραδαινομένη κατὰ γαίης / ὥχετ', ἐπεὶ δὲ ἄλιον στιβαρῆς ἀπὸ χειρὸς ὅρουσεν. / Αἰνείας δ' ἄρα θυμὸν ἔχώσατο φώνησέν τε: / Μηριόνη τάχα κέν σε καὶ ὀρχηστήν περ ἔόντα / ἔγχος ἐμὸν κατέπαυσε διαμπερές, εἴσ' ἔβαλόν περ. / τὸν δ' αὖ Μηριόνης δουρικλυτὸς ἀντίον ἥδα: / Αἰνεία χαλεπόν σε καὶ ἵφθιμόν περ ἔόντα / πάντων ἀνθρώπων σβέσσαι μένος, ὃς κέ σεν ἄντα / ἔλθῃ ἀμυνόμενος: θνητὸς δέ νυ καὶ σὺ τέτυξαι. / εἰ καὶ ἐγώ σε βάλοιμι τυχῶν μέσον ὀξεῖ χαλκῷ, / αἰψά κε καὶ κρατερός περ ἔών καὶ χερσὶ πεποιθώς / εὗχος ἐμοὶ δοίς, ψυχὴν δ' Ἀϊδί κλυτοπώλῳ. (“A na Meriona onda, što bijaše štitom sakriven, / Koplje mjedeno baci Eneja pogodit ga misleć, / Ali pogledav napr'jed umače koplju Merion, / Jer se naprijed sagne, a dugačko koplje se ostrag / U tle zabode, i rt kopljani zadršće odmah, / Onda ustavi Ares siloviti polet od koplja. / Tako Enejina koplja oštice u zemlju zađe /

Zavitlano, kad zalud izleti iz žilave ruke. / Tad se Eneja u duši rasrdiv progovori ovo: / “Da sam, Merione, tebe pogodio, ako i jesi / Plesač, al' moje bi koplje umirilo za vazda tebe!” / Njemu kopljanik slavni Merion besedu reče: / “Teško je tebi, Eneja, iako si snažan, ugasit / Svima ljudima život, tko braneć se dođe u susret / Tebi, al' smrtno si i ti čeljade! Oštro'rtim kopljem / Da ja pogodim tebe po sr'jedi, ako i jesi / Jak i u svoje se ruke pouzdavaš, slavu bi meni / Steko, a dušu bi dao dičnokonjiku Aidu.”)

16. XVII, 321-345: Ἀργεῖοι δέ κε κῦδος ἔλον καὶ ὑπὲρ Διὸς αἰσαν / κάρτεϊ καὶ σθένεϊ σφετέρῳ: ἀλλ' αὐτὸς Ἀπόλλων / Αἰνείαν ὅτρυνε δέμας Περιφαντί οἰκιώς / κήρυκι Ἡπυτίδῃ, ὃς οἱ παρὰ πατρὶ γέροντι / κηρύσσων γήρασκε φίλα φρεσὶ μήδεα εἰδώς: / τῷ μιν ἐεισάμενος προσέφη Διὸς νιός Ἀπόλλων: / ‘Αἰνεία πῶς ἄν καὶ ὑπὲρ θεὸν εἰρύσσαισθε /’Ιλιον αἰπεινήν; ως δὴ ἵδον ἀνέρας ἄλλους / κάρτεϊ τε σθένεϊ τε πεποιθότας ἡνορέῃ τε / πλήθει τε σφετέρῳ καὶ ὑπερδέα δῆμον ἔχοντας: / ήμιν δὲ Ζεὺς μὲν πολὺ βούλεται ἦ Δαναοῖσι / νίκην: ἀλλ' αὐτοὶ τρεῖτ' ἀσπετον οὐδὲ μάχεσθε. / ὡς ἔφατ', Αἰνείας δ' ἐκατηβόλον Ἀπόλλωνα / ἔγνω ἐς ἄντα ιδών, μέγα δ' Ἔκτορα εἶπε βοήσας: / ‘Ἐκτόρ τ' ἡδὲ ἄλλοι Τρώων ἀγοὶ ἡδὲ ἐπικούρων / αἰδῶς μὲν νῦν ἡδε γ' ἀρηιφίλων ὑπ' Ἀχαιῶν /’Ιλιον εἰσαναβῆναι ἀναλκείησι δαμέντας. / ἀλλ' ἔτι γάρ τις φησι θεῶν ἐμοὶ ἄγχι παραστὰς / Ζῆν' ὑπατον μήστωρα μάχης ἐπιτάρροθον εἶναι: / τῷ δὲ ιθὺς Δαναῶν ἰομεν, μηδὲ οἴ γε ἔκηλοι / Πάτροκλον νησὶν πελασαίατο τεθνῆτα. / ὡς φάτο, καὶ ρά πολὺ προμάχων ἔξαλμενος ἔστη: / οἵ δ' ἐλελίθησαν καὶ ἐναντίοι ἔσταν Ἀχαιῶν. / ἔνθ' αὐτ' Αἰνείας Λειώκριτον οὐτασε δουρὶ / νιόν Ἀρίσβαντος Λυκομήδεος ἔσθλὸν ἔταρον. (“Slavu bi stekli silom i snagom svojom Argejci / I preko Zeusove sudbe. Al' tada poticat stane / Sam bog Apolon Eneju učiniv se Epita sinu / Nalik Perifasu stasom, što kod starog oca mu bješe / Glasnik i ostari tako; od duše mu prijatelj bješe; / Nalik na toga reče Apolon, sin Kronionov: / “Kako bi vi, Eneja, preko volje božije spasli / Strmeni Ilijiski grad? Već i druge tako junake / Vidjeh gdje se u jakost, u srčanost, u silu svoju, / I u broj uzdaju svoj, iako ih pre malo ima; / A nama mnogo više no Danajcem pobjedu hoće / Zeus-bog, a vi se vrlo bojite, nećete borbe.” / Reče, - i pozna Eneja daljnometnog tad Apolona / U oči pogledav njega i Hektoru povikne glasno: / “Hektore i druge vi pomoćnika i Trojaca vođe, / Ruglo bi pravo bilo, Ahejci Aresu mili / Da nas potisnu u grad, da svlada nas sad nejunaštvo. / Ali nekoji bog uz mene stavši nablizu / Veli, da premudri Zeus je i previšnji još nam pomoćnik / U bici; zato pravce na Danajce udrimo sada, / Nek ne povuku mrtvog Patrokla k lađama mirno.”

/ Reče i naprijed skoči daleko među rtkike; / Onda se okrenu Trojci, nasu-
prot Ahejcima stanu. / Tada opet Eneja Liokrita pogodi kopljem, / Što sin
Arizbasu bi, Likomedu čestiti drugar.”)

17. XVII, 483-515: Αὐτομέδων δ’ ἀπόρουσε: νόησε δὲ φαίδιμος Ἔκτωρ, /
αὐτίκα δ’ Αἰνείαν προσεφώνεεν ἐγγὺς ἔόντα: / ‘Αἰνεία Τρώων βουληφόρε
χαλκοχιτώνων / ἵππω τώδ’ ἐνόησα ποδώκεος Αἰακίδαο / ἐς πόλεμον
προφανέντε σὸν ἡνιόχοισι κακοῖσι: / τώ κεν ἐελποίμην αίρησέμεν, εἰ σύ γε
θυμῷ / σῷ ἐθέλεις, ἐπεὶ οὐκ ἀν ἐφορμηθέντε γε νῷ / τλαῖεν ἐναντίβιον
στάντες μαχέσασθαι Ἀρηῇ. / ὡς ἔφατ’, οὐδ’ ἀπίθησεν ἐνὶς πάϊς Ἀγχίσαο. / τὼ
δ’ ιθὺς βήτην βοέης εἰλυμένω ὄμους / αὐλησι στερεῆσι: πολὺς δ’ ἐπελήλατο
χαλκός. / τοῖσι δ’ ἄμα Χρομίος τε καὶ Ἀρητος θεοειδῆς / ἥσταν ἀμφότεροι:
μάλα δέ σφισιν ἔλπετο θυμὸς / αὐτῷ τε κτενέειν ἐλάαν τ’ ἐριαύχενας ἵππους
/ νήπιοι, οὐδ’ ἄρ’ ἔμελλον ἀναιμωτί γε νέεσθαι / αὐτὶς ἀπ’ Αὐτομέδοντος.
δ’ εὐξάμενος Διὶ πατρὶ / ἀλκῆς καὶ σθένεος πλῆτο φρένας ἀμφὶ μελαίνας:
/ αὐτίκα δ’ Ἀλκιμέδοντα προσηγύδα πιστὸν ἐταῖρον: / ‘Ἀλκιμεδον μὴ δή μοι
ἀπόπροθεν ἰσχέμεν ἵππους, / ἀλλὰ μάλ’ ἔμπνείοντε μεταφρένω: οὐ γάρ ἔγωγε
/ Ἔκτορα Πριαμίδην μένεος σχήσεσθαι ὅω, / πρὶν γ’ ἐπ’ Ἀχιλλῆος καλλίτριχε
βήμεναι ἵππω / νῷ κατακτείναντα, φοβῆσαι τε στίχας ἀνδρῶν / Ἀργείων, ἡ
κ’ αὐτὸς ἐνὶ πρώτοισιν ἀλοίῃ. / ὡς εἰπὼν Αἴαντε καλέσσατο καὶ Μενέλαον:
/ Αἴαντ’ Ἀργείων ἡγήτορε καὶ Μενέλαε / ἥτοι μὲν τὸν νεκρὸν ἐπιτράπεθ’ οἵ
περ ἄριστοι / ἀμφ’ αὐτῷ βεβάμεν καὶ ἀμύνεσθαι στίχας ἀνδρῶν, / νῷν δὲ
ζωῖσιν ἀμύνετε νηλεὲς ἥμαρ: / τῆδε γάρ ἔβρισαν πόλεμον κάτα δακρυόεντα
/ Ἔκτωρ Αἰνείας θ’, οἱ Τρώων εἰσὶν ἄριστοι. / ἀλλ’ ἥτοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν
γούνασι κεῖται: / ἥσω γὰρ καὶ ἔγω, τὰ δέ κεν Διὶ πάντα μελήσει. (“Iz kola
onda skoči Automedon; Hektor ga spazi / I odmah reče Eneji - nablizu ovaj
je stajo :- / “Svetniče Trojanaca mjedenhalja, oj ti Eneja, / Opazih eno brzog
potomka Eakova konje / Gdje se pokazaše sad; uzdodrže loše im jesu; / Zato
bih mogo ih, mislim, da uhvatim, ako se tebi / Hoće u duši, jer oni usudili
ne bi se nama / Oprijet stavši nasuprot, u boju se ogledat s nama.”/ Reče, - i
posluša njega Antisov čestiti sinak; / Onda pokriju pleći obojica suhim i tvr-
dim / Štitima volujskima, na kojima bijaše mijedi / Mnogo; s njima se zdrže
bogoliki Aret i Hromij. / I pođu; mnogo se njima u grudima nadaše srce /
Ubiti one i odvest vratova visokih konje, / Lude! bez krvij njima povratit se
suđeno ne bi / Od Automedona junaka. Zeusu se ocu / Pomoli on, te snage,
junaštva bude mu puno / Mračno srce, pa svome drugaru prozbori vjernom:
/ “Nemoj, Alkimedone, daleko držat od mene / Konje, već mi ih drži uz leđa,
brekću veoma; / Jer ti ne mislim ja, junaštva da će se Hektor / Proći, dokle

se ne popne on na ljepogrive konje / Divnog Ahileja ubivši nas; razagnat će
prije / Argejsku vojsku svu il’ i sam med prvima past će.” / Tako rekavši vikne
Menelaja, Ajasa oba: /”Oj vi Ajasa dva, čelovođe argejske, i ti / Oj Menelaje,
prvim junacima povjer’te mrca, / Neka ga opkole oni i čete odbijaju od njeg;
/ Od nas dvojice živil odvratite nemili danak, / Jer su pritisli eno u boju plač-
nom: Eneja / I s njim svijetli Hektor, junaci trojanski prvi. / Ali daleko sve to
u krilu bogova leži; / I ja ču izmetnut koplje, ostalo briga je Zeusa.”)

18. XX, 215-219: “Od crnooblačnog Zeusa porodio Dardan se prvi, / Dardan
Dardaniju sazda, jer sagrađen ne bješe jošte / Na polju sveti Ilion, u kojem
sad smrtnici žive, / A tad u podgorju gore izvorljive življahu Idske. / Darda-
nu pak Erihtonij se kralj porodio sinak.”

19. XX, 300-308): ἀλλ’ ἄγεθ’ ἡμεῖς πέρ μιν ὑπὲκ θανάτου ἀγάγωμεν, / μή πως
καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἴ κεν Ἀχιλλεὺς / τόνδε κατακτείνῃ: μόριμον
δέ οἱ ἐστ’ ἀλέασθαι, / ὅφρα μὴ ἀσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὅληται /
Δαρδάνου, δὲν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων / οἱ ἔθεν ἔξεγένοντο
γυναικῶν τε θνητάων. / ἦδη γὰρ Πριάμου γενεὴν ἔχθηρε Κρονίων: / νῦν
δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει / καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε
γένωνται. (“Nego hajdemo sada Eneju iz smrti spasti, / Sin bi se mogao
Kronov razljutiti, ako Ahilej / Divni ubije njega, a njemu je suđeno pobjeć,
/ Da ne pogine sasvim bez sjemena, bez traga loza / Dardanu, kojega Zeus
od sinova najviše ljubi, / Od svih, koji se njemu od žena rodiše smrtnih.
/ Na rod bo Prijamov sav je zamrzio veće Kronion; / Ali će snažni Eneja
Trojancima vladati jednoć, / On i sinova mu sinci, svi koji se poslije rode.”)

Likofron

Po Alex. 1300-1308, Teukar je sa svojim ocem Skamanderom i vojskom u sje-
verozapadnu Malu Aziju, u područje koje se kasnije prozvalo Troadom, došao
sa Krete. Iz potomstva ovih doseljenika proizašla je i djevojka Arisba, iz kretskih
kraljevske, plemenite loze, koju je oženio Dardan.

Diodor

Po IV, 74 - 75 prvi kralj Troade je bio Teukar, sin riječnog boga Skamandera i
nimfe planine Ide. Po njemu se narod zvao Teukrijancima. Njegova kćerka Bateja

se udala za Dardana, sina Zeusovog. Po Dardanu, narod je nazvan Dardancima, a on je i osnovao i grad na morskoj obali koji je nosio njegovo ime. Njegov i Batejin sin je bio Erihtonije, a njegov sin je bio Tros. Po Trosu je narod sada prozvan Trojancima, a on je sam imao tri sina Ila, Asaraka i Ganimeda. Il je osnovao grad koji će postati središte Troade, nazvavši ga Ilion. Sin Ila je bio Laomedont, koji je imao za sinove Titona i Prijama koji je oženio Hekabu. Asarak je bio kralj Dardanaca i imao je sina Kapisa, čiji je sin bio Anhis koji je sa Afroditom imao sina Eneju. Sudeći po Diodoru, Tros je izgleda podijelio vlast između Ila i Asaraka, na taj način da prvenstvo ima potonji. Radi toga je i Ilion, grad koji je podigao Il, bio središte Troade. A zbog toga što je Ilion bio glavni grad i centar Troade, zemlje Trojanaca, on je poznat i po imenu Troja.

“Trojanska kraljevska loza” po Diodoru.

Skamander
↓

“Trojanska kraljevska lista”:	“Enejska loza”
Teukar	
Dardan + Bateja	
Erihtonije	
Tros	Tros
Il	Asarak
Laomedont	Kapis
Prijam+ Hekaba	Anhis+Afrodita
	Eneja

Diodor je predimsko doba u kome se odvijaju procesi koji su doveli do osnivanja Grada i njegove politije opisao u onim knjigama njegove “Bibliotike” koje nisu sačuvane, i njihov sadržaj je poznat preko ekscerpta, fragmenata i citiranja kasnijih pisaca. Diodorova VII. knjiga preko ekscerpta **Konstantina Porfirogenita 2** (1) p211: “Οτι τῆς Τροίας ἀλούσης Αἰνείας μετά τινων καταλαβόμενος μέρος τῆς πόλεως τοὺς ἐπιόντας ἡμύνετο. τῶν δὲ Ἑλλήνων ὑποσπόνδους τούτους ἀφέντων, καὶ συγχωρησάντων ἐκάστω λαβεῖν ὅσα δύναιτο τῶν ἰδίων, οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἄργυρον ἢ χρυσὸν ἢ τινα τῆς ἄλλης πολυτελείας ἔλαβον, Αἰνείας δὲ τὸν πατέρα γεγηρακότα τελέως ἀράμενος ἐπὶ τοὺς ὥμους ἐξήνεγκεν. 2 ἐφ' ὃ θαυμασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἔλαβεν ἔξουσίαν πάλιν δὲ βούλοιτο τῶν οἰκοθεν ἐκλέξασθαι. 3 ἀνελομένου δὲ αὐτοῦ τὰ ἵερα τὰ πατρῷα, πολὺ μᾶλλον ἐπαινεθῆναι συνέβη τὴν

ἀρετήν, καὶ παρὰ² πολεμίων προσημασίας τυγχάνουσαν. 4 ἐφαίνετο γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις πλείστην φροντίδα πεποιημένος τῆς τε πρὸς γονεῖς ὄσιότητος καὶ τῆς πρὸς θεοὺς εὐσεβείας. διόπερ φασὶν αὐτῷ συγχωρηθῆναι μετὰ τῶν ὑπολειφθέντων Τρώων ἐκχωρῆσαι τῆς Τρωάδος μετὰ πάσης ἀσφαλείας καὶ ὅπου βούλεται. (“Kada je Troja bila zauzeta, Eneja, zajedno sa nekim drugim Trojancima zauzeo je dio grad i odolijevao napadačima. I kada su ih Heleni pustili sporazumno da odu i složili se sa njima da svako može ponijeti sa sobom od svoje imovine koliko može, dok su ostali uzimali srebro ili zlato ili neki drugi vrijedni predmet, dotle je Eneja podigao na svoja ramena svoga oca, koji je sada bio prično star i ponio ga sa sobom. Zbog ovoga djela on je zadobio divljenje Helena i ponovo mu je data dozvola da izabere šta on hoće iz imovine svoga domaćinstva. I kada je on iznio kućne bogove, još je više bila potvrđena njegova vrlina i zadobio je pohvale čak i od svojih neprijatelja, jer je kao čovjek pokazao da usred najveće opasnosti da je njegova prva briga bila pobožnost prema roditeljima i poštovanje prema bogovima. I ovo je bio razlog, rečeno nam je, zašto je njemu zajedno sa Trojancima koji su preživjeli bilo dozvoljeno da napuste Troadu u kompletnoj sigurnosti i da ode u bilo koju zemlju koju želi.”)

Diodorova VII. knjiga preko ekscerpta Konstantina Porfirogenita 3, p197: “Οτι μετὰ τὴν Αἰνείου τελευτήν Σιλούιος ἐπεβουλεύθη ὑπὸ Ασκανίου νήπιος ὃν. τραφεὶς δὲ ἐν τοῖς ὅρεσιν ὑπὸ τινῶν βουκόλων Σιλούιος ὀνομάσθη, τῶν Λατίνων τὸ ὄρος σιλούαν ὀνομαζόντων. (“Nakon smrti Eneje, zavjera je bila stvorena od Askanije protiv Silvija, koji je još uvijek bio dijete. On /misli se na Silvija op. S.M./ je bio odgojen u planinama od izvjesnih pastira i dobio je ime Silvije, zato što Latini zovu planinu *Silva* /Šuma op. S.M./”).

Diodorova VII. knjiga preko ekscerpta Konstantina Porfirogenita 2 (1), pp21112: “Οτι Ῥωμύλος Σιλούιος παρ' ὅλον τὸν βίον ὑπερήφανος γενόμενος ἡμιλλάτο πρὸς τὸν θεόν. βροντῶντος γὰρ αὐτοῦ κελεύειν τοὺς στρατιώτας ταῖς σπάθαις τύπτειν τὰς ἀσπίδας ἀφ' ἑνὸς συνθήματος, καὶ λέγειν ὡς ὁ παρ' ἑαυτῶν γινόμενος ψόφος εἴη μείζων. διὸ κεραυνωθῆναι. (“Romul Silvije je bio ohol/rogantan čovjek kroz cijeli svoj život i usudio se takmičiti sa bogom. Na primjer, kada bi bog grmio /u smislu grmljavine op. S.M./ on je uobičavao naredjivati svojim vojnicima da na jedan signal udaraju svoje štitove sa svojim oštricama /bodeža, mačeva op. S.M./ i on bi govorio da je buka koju oni podižu veća od grmljavine.”)

Diodorove podatke je u znatnoj mjeri ekscerptirao, citirao ili fragmentirao i Eusebije iz Cezareje, ali je taj opis dat kasnije u hrestomatijskoj jedinici koji je posvećen direktno Eusebiju iz Cezareje.

Vergilije

Enejida, I, 1 – 7; 29 – 34:

*Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Laviniaque venit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
vi superum saevae memorem Iunonis ob iram;
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem, 5
inferretque deos Latio, genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altae moenia Romae.
...
...
His accensa super, iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque immittis Achilli, 30
arcebant longe Latio, multosque per annos
errabant, acti fatis, maria omnia circum.
Tantae molis erat Romanam condere gentem
Borbe slavim i muža što prvi sa obala Troje
stiže – sudbinom gnan – u Lavinij, na italske žale,
stradajući silno na kopnu i na moru odredbom višnjih
koji ga gonjanju tako zbog srdžbe krute Junone;
mnogo pretrpje u boju dok ne zgradi grad i penate
ne prenese u Laciј gdje niklo je pleme Latina,
otkle su albanski predi i visoki zidovi Rima.
...
...
pa na Trojance bijesna, što širokim lutahu morem
izbjegavši sudbini od danajske junačke vojske
i od Ahileja krutog, po Laciјu bješnjaše dugo,
te su gonjeni sudbom vrludali morima svima.
Tako bijaše teško začeće i rađanje Rima.”)*

Ubjedljivo najduži klasično-civilizacijski opis Enejinog krstarenja i dolaska na starolacijsku obalu potiče ne sa područja historiografije, makar pomiješane u priličnoj mjeri sa mitografijom, nego sa polja epike motivirane višim političkim interesom konkretnog historijskog razdoblja. Riječ je o Vergilijevoj Enejidi, koja je trebala biti primarno ne prikaz povijesti, nego prevashodno djelo koje je trebalo služiti svrsi legitimizacije novog augustovskog režima i principatskog sustava i direktno podizanju slave drevnih početaka tada (na kraju stare ere) već veličanstvene tvorevine Rimske Države. Sa druge strane Vergilije je nastojao i da napravi neki rimski pandan Homerovim epovima Ilijada i Odiseja, pa su zato i mnogi dijelovi epskog prikaza Enejinog krstarenja izloženi *licentia poetica*. U okvirima te Vergilijeve “pjesničke slobode” potrebno je promatrati i određene dijelove epa, u kojima se pokušavaju u mitu tražiti na ahistorijski način uzroci nekih dešavanja i procesa rimske povijesti. A najbolji primjer je potpuno povjesno neutemeljeno umetanje priče o Eneji i Dodoni, odnosno povezivanje osnivanja Rima i Kartagine. Međutim, sa druge strane ne bi trebalo ni zanemariti ni sljedeće vrlo bitne činjenice:

1. Da je Vergilije raspolažao sa golemim mitografskim znanjem i poznavanjem staromediteranske, helenske, italsko – rimske tradicije i historije i da je te podatke vješto upotrijebio u svome epu.
2. Da je Vergilije osobno proputovao krajevima koje je opisao i zato su mu često zemljopisni podaci pouzdaniji.

Vergilije započinje svoj ep govorom o tome kako i zašto Junona/Hera proganja Eneju i njegove sunarodnike i zazivanjem muza. Zatim prelazi na to kako Enejni Trojanci isplovjavaju sa Sicilije i kreću prema Italiji. Međutim, tu flotu razbijaju snažna oluja i pojedinačni dijelovi te flotile zasebno prispevaju na sjevernoafričku, tunisku obalu. Sa Enejom se nalazi u trenutku njegovog iskrcavanja na obalu samo sedam brodova.¹⁴⁵ Prije nego što će Eneja i njegovi sunarodnici doći u kontakt sa feničansko – kartaginskom kraljicom Didonom¹⁴⁶, Eneji je njegova majka Venera opisala bjekstvo princeze Didone od brata Pigmaliona, kralja feničanskog – libanskog Tira, i nastanak Kartagine na tuniskoj obali. Ubrzo Eneja i njegovi

¹⁴⁵ Po Vergiliju (*Aeneid*. I, 382) Eneja je sa obala Troade isplovio sa 20 brodova. Oluja koju je izazvao Junonin bijes je razbila tu flotu i u zasebnim skupinama su brodovi prispevali na tunisku obalu. Vergilije nešto kasnije (*Aeneid*. I, 391 – 400; 509 – 512; 583 – 585) izvještava da je pored onih 7 brodova koji su bili sa Enejom spašeno još 12 brodova koji su zasebno stigli u sjevernu Afriku i u Kartagini se sastali sa Enejom. Jedan brod je ipak stradao u oluji. Po Vergiliju (*Aeneid*. I, 755) je Enejina flota na sjevernoafričku obalu prispjela u toku sedme godine svoga krstarenja.

¹⁴⁶ U antičkoj mitologiji, tradiciji, historiografiji i općenito kulturi se kao drugo Didonino ime koristi i Elisa (*Elissa*), pa tako i u Vergilijevoj Enejidi (IV, 336; V, 3). Pored Vergilija ime Elisa koriste i Ovidije (*Fast. III* 553; *Amor. II* 18, 31) i Juvenal (*VI*, 435).

saputnici dolaze u Kartaginu koja se izgrađuje, kojom vlada feničanka Didona.¹⁴⁷ Ona vrlo srdačno prima Eneju i Trojance, te za njega i njegove najbliže pratioce priređuje gozbu i zabavu. U to vrijeme Venera sređuje da se Didona zaljubi u Eneju.¹⁴⁸ U toku gozbe, Didona poziva Eneju da prisutna ispričuje svoje doživljaje od pada Troje i svoja krstarenja.¹⁴⁹ Sa Enejinim početkom pripovijedanja započinje i drugo pjevanje Enejide. Eneja svoju priču započinje sa detaljnim opisom pada Troje, posebno dešavanja vezanih za varku sa drvenim, "Trojanskim" konjem. Vergilije, preko "usta" Eneje, dalje nastavlja da se Eneji dok je tu noć spavao u snu ukazala sjena Hektora, koji mu izriče upozorenje o neumitnoj propasti Troje i poručuje mu (*Aeneid.* II, 293-297): *sacra suosque tibi commendat Troia penatis; / hos cape fatorum comites, his moenia quaere / 295 magna pererrato statues quae denique ponto?/ sic ait et manibus vittas Vestamque potentem / aeternumque adytis effert penetralibus ignem.* ("Sada pak svoje penate tebi povjerava Troja, / neka te prate na putu, i grad im visok potraži, / tamo u miru ih smjesti, kad prolutaš morima mnogim. / Tako mi reče, pa Vestu sa trakama njenim iznese, / vječitu vatruiznese na rukama svojim iz hrama".)

Buka i vika, izazvane prodorom Ahejaca u Troju¹⁵⁰, su probudili Eneju i Vergilije započinje tada prilično dramatično, napeto i vrlo opisno pripovijedanje kako grad pada u ruke neprijatelja, kroz okosnicu koju čini kretanje i probijanje Eneje i dijela njegovih suboraca kroz "vatrene ulice" Troje i neprijateljske Ahejske skupine. Nakon što je video brutalno ubistvo kralja Prijama od strane Neoptolema, sina Ahileja, Eneja se odlučuje vratiti svome domu kako bi spasio svoga oca Anhisa, suprugu Kreusu i sina Jula. Nakon povratka kući, Eneja sa familijom, služinčadi, pratnjom i družinom započinje bijeg iz Troje, noseći sa sobom "trojanske svete penate". U toku bijega Eneja gubi Kreusu, čijeg se daljeg prisustva tako Vergilije u svome epu "elegantno riješio". Eneji se pojavljuje Kreusina sjena koja mu proriče dalju sudbinu i poručuje da se pomiri sa njenim gubitkom. Na mjestu, u maloj dolini blizu hrama Cerere, gdje je Eneja sklonio ljude koje je izvukao sada se pored njih našla i mnogo drugih Trojanaca koji su uspjeli izbjegći pogibiju ili zarobljavanje. Nakon toga se ta velika skupina Trojanaca, predvođena Enejom sklanja na

¹⁴⁷ Čitava priča koja veže Eneju sa Didonom i Kartaginom nema nikakve osnove ni u mitografiji, jer je Kartagina osnovana tri – četiri stoljeća nakon perioda u koji se smješta "mitski" Eneja.

¹⁴⁸ Vergilije (*Aeneid.* I, 663-664) ovom prilikom ukazuje na snagu ljubavnog osjećaja sljedećim riječima: *Ergo his aligerum dictis adfatur Amorem: / 'Nate, meae vires, mea magna potentia solus,* ("Stoga / Afrodita/Venera, boginja i ljubavi op. S.M./ krilatom sinu progovori Amoru ovo: / Sine, ti si mi snaga i moćna sila si moja.")

¹⁴⁹ U ovom epskom reminiscenciranju lutanja Vergilije je nesumnjivo bio inspiriran onim dijelom Homerove Odiseje u kojoj Odisej pripovijeda feačanskom kralju Alkinu svoje doživljaje i lutanja.

¹⁵⁰ Za Vergilija (*Aeneid.* II, 624-625; III, 3-4; 110) Ilij ili Ilion i Troja su sinonimi.

planinu Idu. Nakon što su se konsolidirali, on su u podnožju Ide počeli graditi lađe sa kojima su u proljeće napustili svoju Troadu i otisnuli se pomorsko krstarenje i traženje nove domovine. Prvo su pokušali naći utočište na obali Trakiji, gdje su osnovali i naselje koje je dobilo ime po Eneji. Međutim, zbog sugestije Eneji pojave koja se predstavila da je trojanski junak Polidor, oni napuštaju ovo mjesto i dolaze na otok Delos gdje ih je vrlo srdačno primio Anije, kralj Delosa i Apolonov svećenik. U Apolonovom hramu na Delosu Eneja (*Aeneid.* III, 94 - 95) dobija uputu: *'Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum / prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto* ("Patnici čujte Dardanci, potražite maticu zemlju, / onaj potražite kralj gdje praoči niknuše vaši"), koju njegov otac Anhis pogrešno tumači kao Kretu, odakle je po Vergiliju u Troadu došao Teukar, predak Eneje. I onda Enejini Trojanci "djedovskoj žure Kreti", na koju se iskravaju i podižu naselje koje nazivaju Pergam po ilionskoj citadeli. Međutim, nedaće u vidu smrtonosne epidemije i suše pogađaju naseljenike. Zato se Eneji u snu javljaju penati koji mu govore da su proročanstvo i savjet Apolona Delskog pogrešno shvaćeni i rastumačeni i da se ne odnose na Kretu, nego na drugu zemlju koju Vergilije (*Aeneid.* III, 163-170) opisuje na ovakav način: *est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt, / terra antiqua, potens armis atque ubere glaebe; / 165 Oenotri coluere viri; nunc fama minores / Italiam dixisse ducis de nomine gentem. / hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus / Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum. / surge age et haec laetus longaeuo dicta parenti / 170 haud dubitanda refer: Corythum terrasque requirat Ausonias.* ("Postoji zemlja starinska, Hesperijsom Grci je zovu, / moćna u oružju svome, a bogata žitom i vinom, / nekada Enotrija zvana, a sad pokoljenje je novo, / kažu, po Italu vodi Italском nazivlje zemljom. / Ono je pravi nam dom i odanle potječe Dardan, / odanle Jazije pradjed od kojega vučemo lozu. / Ustaj, i k ocu poteci da dojaviš radost mu ovu, / valja putovati u Korit i Auzonsku tražiti zemlju.")¹⁵¹ Većina Trojanaca sa Enejom napušta Kretu i naselje Pergam i kreće ka zapadu. Na putu dospijevaju na Strofade, gdje ih muče harpije. Vergilije

¹⁵¹ Vergilije tezu o hesperijskom, ausonskom, italijanskom porijeklu Dardana ponavlja, stavljajući je u usta kralja Latina u stihovima *Aeneid.* VII, 206 – 211: *Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris / Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbes / Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur. / hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum / 210 aurea nunc solio stellantis regia caeli / accipit et numerum divisorum altaribus auget.* ("Sjećam se, iako mutno, Aurunci zborahu stari, / ovdje da rodi se Dardan, a zatim do Ide da ode, / pa i do Samosa Tračkog, što sad se Samotraka zove. / Da, da, odavde je pošo, iz tirenskog Korita grada, / a na zvjezdovitom nebu na zlatnom je prijestolju sada, / te smo po njemu zbog toga još jednom se domogli boga.") i u usta Enejinog izaslanika Ilioneja u stihovima *Aeneid.* VII, 239 – 241: *sed nos fata deum vestras exquirere terras / 240 imperiis egere suis. hinc Dardanus ortus, / huc repetit iussisque ingentibus urget Apollo / Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.* ("Ali božanska je sudba odredila doći amo, / odakle potječe Dardan, po Febovoj ovdje smo voljli, / amo Apolon nas šalje, na prastara dadranska sijela, / Tirenški gdjeno je Tiber, gdje rijeke Numika su vrela.")

dalje opisuje krstarenje Jonskim morem i uplovljavanje u haonsku luku i grad Butrot. Tamo su Eneja i njegovi saputnici zatekli Andromahu, suprugu Hektora i Helana, sina Prijama, koji su sticajem okolnosti postali prvo supružnici, a zatim i vladari jednog dijela pokrajine Epira, koji je Helen nazvao Haonskom zemljom. Helen opisuje i predviđa Eneji dalja njegova lutanja. Nakon nekog vremena, Eneja i njegovi saputnici prelaze Jonsko more i ugledaju obalu južne Italije, uzduž koje zapadnim smjerom nastavljaju plovidbu. Oni su težili da zaobiđu Siciliju sa juga i zapada kako bi izbjegli Mesinski moreuz i Scilu i Haridbu koje njime gospodare. Na obali Sicilije ugledaju vulkan Etnu, a nakon što je tri mjeseca ranije Odisej boravio u zemlji Kiklopa, nju su posjetili i Enejini Trojanci. Nakon toga su došli na zapad Sicilije u područje Drepene, gdje umire Anhis. Na dijelu Sicilije gdje je umro Anhis, vladao je Akest¹⁵², sin riječnog boga Krimisa i Trojanke.

Sa IV. pjevanjem, Vergilije se vraća na doživljaje Eneje i njegovih saputnika u Didoninoj Kartagini. Tako on opisuje izbilu razbuktalu i neobuzdanu ljubav Didone prema Eneji. On stupa u ljubavno – seksualnu vezu sa Didonom, ali to se ne sviđa Jupiteru/Zeusu koji šalje Merkura/Hermesa da opomene Eneju da se okani toga i da ispunji svoju sudbu putovanjem u Italiju. Eneji se povinuje naredbi Jupitera i sa svojim Trojancima napušta i Didonu i Kartaginu. Dok je Enejina flotila napuštala kartaginske vode, razočarana i rezignirana Didona proklinje¹⁵³ Eneju i svojevoljno odlazi na lomaču gdje se prvo samrtno ubola mačem koji joj je bio ranije dao Eneja, a onda umire u plamenu lomače.

Nakon odlaska iz kartaginske luke, Enejina flotila je zbog oluje prisiljena da ponovo pristane u onaj dio zapadne Sicilije kojim je vladao Trojanac Akest. On svoje sunarodnike vrlo srdačno ponovo prima. Eneja na tome mjestu priređuje svečane pogrebne igre (utrka brodova, trčanje, šakanje, streljaštvo) u čast svoga preminulog oca. U okviru ovih igara, Vergilije (*Aeneid*. V, 545 - 603) opisuje i običaj koji su Rimljani priređivali u njegovo vrijeme, a koji se zvao "Trojanske igre"¹⁵⁴: 545 *At pater Aeneas nondum certamine misso / custodem ad sese comitemque im- pubis Iuli / Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem: / 'vade age et Ascanio, si iam puerile paratum / agmen habet secum cursusque instruxit equorum, / 550 ducat auo*

¹⁵² Riječ je ustvari o Egestu, kojega po tim imenom spominje Dionizije iz Halikarnasa.

¹⁵³ Po Bratoljubu Klaiću (Vergilije, Enejida, 2005: 103, fus. 620): "Ova Didonina proklinjanja snažno podsjećaju na zloguka proročanstva Harpije Kelene (što joj ih je Eneja ispričao u III. pjevanju); kako će se kasnije, prokletstva i izvršiti: Eneja će u borbi s Rutulima teško stradati i zaista se odvojiti od Askanija tražeći pomoć kod susjednih naroda; nakon tri godine mira opet će se zaratiti s Rutulima (i s drugima); u odlučnoj bici nestat će ga, pa će nastati priča da je zaglavio u rijeci Numiciju gdje ga je zasuo vodeni pjesak."

¹⁵⁴ "Trojanske igre" je obnovio Sula, a iza njega ih je uveo Julije Cezar i od njegova vremena održavale su se stalno u Gradu Rimu. Ovo jahanje se zvalo *ludicum Troiae* ili *decurio Troiae* ili samo *Troia*.

turmas et sese ostendat in armis / dic' ait. ipse omnem longo decedere circo / infusum populum et campos iubet esse patentis. / incedunt pueri pariterque ante ora parentum / frenatis lucent in equis, quos omnis euntis / 555 Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus. / omnibus in morem tonsa coma pressa corona; / cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro, / pars levis umero pharetras; it pectore summo / flexilis obtorti per collum circulus auri. / 560 tres equitum numero turmae ternique vagantur / ductores; pueri bis seni quemque secuti / agmine partito fulgent paribusque magistris. / una acies iuvenum, dicit quam parvus ovantem / nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite, / 565 progenies, auctura Italos; quem Thracius albis / portat equus bicolor maculis, vestigia primi / alba pedis frontemque ostentans arduus albam. / alter Atys, genus unde Atii duxere Latini, / paruuus Atys pueroque puer dilectus Iulo. / 570 extremus formaque ante omnis pulcher Iulus / Sidonio est inventus equo, quem candida Dido / esse sui dederat monumentum et pignus amoris. / cetera Trinacriis pubes senioris Acestae / fertur equis. / 575 excipiunt plausu pavidos gaudentque tuentes / Dardanidae, veterumque agnoscunt ora parentum. / postquam omnem laeti concessum oculosque suorum / lustravere in equis, signum clamore patratis / Epytides longe dedit insonuitque flagello. / 580 olli discurrere pares atque agmina terni / diductis solvere choris, rursusque vocati / convertere vias infestaque tela tulere. / inde alios ineunt cursus aliosque recursus / adversi spatiis, alternosque orbibus orbis / 585 impediunt pugnaeque cinct simulacra sub armis; / et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt / infensi, facta pariter nunc pace feruntur. / ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta / parietibus textum caecis iter anticipetique / 590 mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi / frangeret indeprensus et inremebilis error; / haud alio Teucrum nati vestigia cursu / impediunt texuntque fugas et proelia ludo, / delphinum similes qui per maria umida nando / 595 Carpathium Libycumque secant [luduntque per undas]. / hunc morem cursus atque haec certamina primus / Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam, / rettulit et priscos docuit celebrare Latinos, / quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes; / 600 Albani docuere suos; hinc maxima porro / accepit Roma et patrium servavit honorem; / Troiaque nunc pueri, Troianum dicitur agmen. / hac celebrata tenus sancto certamina patri. ("Otac Eneja dok jošte u strijeljanju trajahu borbe / k sebi Perifanta zovne što učitelj bijaše Julu, / tem u progovori ovo, priklonivši vjernom se uhu: / Idi i vidi je l' spremam već odred dječačke vojske, / pa ako je gotov je Askanije i momci za utrke konjske, / neka ih djedu dovede i neka mi s oružjem dođe. / Reče i naloži svima da raspe se gomila silna, / kako bi mogli jahaći na slobodnom polju se naći. / Uto već evo dječaka pred očima svojih očeva, / upored momčići jezde, a

blistaju kakono zvijezde, / tako da dive se njima Trojanci i vrli Trinakrijci¹⁵⁵ / Kako već običaj bješe, ovjenčaše vijencima kose, / po dva u rukama koplja drenova s okovom nose, / neki i tulce imadu i njima niz leđa i grudi / spušta se s gizdavog vrata pletenac lanac od zlata. / Do tri su blistave čete, a iz svakoj dvanaest dječaka / svrstanih u dvije šestine, pod svojim je vodnikom svaka, / dok zapovjednik na čelu družinu predvodi cijelu. / Kličući dolazi prva i smjelo projahuje četa, / vođa joj mali je prijam, što nazvan je imenom djeda, / Politu preslavno čedo i italskih predak plemena. / Jaše na žeravu tračkom, kom pjega bjelasa se mnoga, bijela pri peti mu nogu i ponosno bijelo mu čelo. / Drugi je vojvoda Atis, što atijsku lozu osnova¹⁵⁶, / koji dječaku je Julu od sviju draži drugova. / Posljednji dolazi Julo što ljepši je likom od sviju, / on je na sidonskom atu, Didone krasotice daru, / koja ga pokloni njemu da sjeća na ljubav ga njenu. / Povorci ovoj na kraju dječaci jašu Trinakrijci / vremešnog Akesta konje, a odasvud ustreptale momke / pljeskom dočekuju ljudi i radosne svima su grudi / videći u mnogih takmaka junačina slike otaca. / Radosni kada jahači projedše čitavim poljem, / i kad u silnome mnoštvu svaki namignu svojem, / glasno Perifant im klikne i bićem zašišti i zvizne. / Nato dječaci polete ko dosad zbijeni u čete, / tada u šestine se dijele i kopljima uprtim prijete, / stižu poljani do kraja, odakle Perifant ih vraća. / Zatim se prestroje naglo, zavijaju amo i tamo, / rappleću čete i spleću, pa opet u krugu se kreću, / nasrću složno u stroju ko da u pravom su boju. / Časak se čini da bježe, a časak za otporom teže, / onda se smire i srede i lagano livadom jezde. / Priča se da je labirint na Kreti brdovitoj bio, / koji je hiljade staza i varavih zavoja krio, / gdjeno se latalo ludo bez ikakva pravca i znaka, / gdje su krivudali puti zaludnih ljudskih koraka. / Kao vijugav labirint zavijaše takmica / uzmaci hitri i bitke teukrijanskih¹⁵⁷ vještih sinova, / ili ko igra delfina u valovlju Karpatskog mora / ili sred libijskih vala kad skaču daleko od žala. / Kad oko Alba je Longe izgradio visoke zide, / tad je Askanije mladi ovakve obnovio igre, / pa je priučio na njih i negdašnje ondje Latine, / te su se igrati stali ko nekada mladi Trojanci. / Tu se sačuvala igra i kasnije došla do Rima, / i tu se čuva na slavu i diku pređima svima. / Igri je "trojanska" ime i "trojanska" četa se zove, / u čast se svetome ocu do dobe održava ove.") Dok su odvijale završne etape igara, Trojanke, iscrpljene krstarenjem i višegodišnjim

¹⁵⁵ Sicilijanci.

¹⁵⁶ Ovaj stih na vrlo upečatljiv način ukazuje koliko je Vergilijev ep Enejida imao za cilj slavljenje augustovskog režima i samoga Oktavijana Augusta. Najbolji drug Vergilijevom Julu/Askaniju (rodonačelniku julijevskog gensa) je Atis, rodonačelnik atijskog gensa (*gens Atia*) kojem je pripadala Oktavijanova biološka majka Atija. Tako se pored agnatske julijevske trojanske loze kojoj je August pripadao po usvojenju, njemu pripisuje i trojanska loza preko Atija, u ovom slučaju kognatska i biološka. Tako se preko kulturne politike, u konkretnom slučaju Vergilijevog epa, nastojao dati ideološki, mitološki, tradicijski pa i historijski legitimitet za vladavinu Oktavijana Augusta.

¹⁵⁷ Trojanskih.

nedaćama, željne da nađu smiraj na sicilijanskoj obali gdje su već živjeli Akestovi naseljenici, su zapalile brodove. Međutim, zahvaljujući kiši i oluji koja je izbila, vatra nije progutala čitavu flotilu i uništene/izgorile su četiri lađe. Eneja je sada raspolađao sa samo 15 brodova. Radi toga je Eneja odlučio da ostavi na Siciliji starije, nemoćne, iscrpljene, žene i sve druge kojima je bilo dosta pustolovina i višegodišnje plovidbe i lutanja i koji su izgubili volju za ispunjenjem sADBINE. Za njih je Eneja osnovao grad koji je nazvao po Akestu, odnosno Egestu. Grad je poznao kao Segesta (Ἐγεστα)¹⁵⁸, i bio je jedan od glavnih gradova Elima. Nakon toga, Eneja je kako su ga savjetovali starac Nautes i duh Anhisa, sa "pravim i probranim ljudima"¹⁵⁹ ispolio sa Sicilije prema zapadnoj obali Italije, u susret sADBINI. Međutim, u toku putovanja pao je u more i utopio se Palinur, krmaroš i glavni kormilar Enejine flotile. Sa time završava Vergilijev V. pjevanje i započinje VI. pjevanje koje je u potpunosti posvećeno dolasku Trojanaca na obalu Kampanije, susretu Eneje i kimske Sibile, te njihovom silasku u podzemni svijet. VII. pjevanje Vergilije započinje time o smrti starice Kajete, Enejine dadilje, po čijem je nazvana jedna luka južno od Staroga Lacijskog. Enejina flotila zatim plovi duž "obale Kirkine zemlje" i na kraju pristaje na ušću rijeke Tiber. Nakon toga, Vergilije govori o prilikama u Starom Lacijskom u vrijeme kada se Enejini Trojanci iskrcaju u zoni ušća Tibera.¹⁶⁰ Tada je Starim Lacijskim vladao stari kralj po imenu Latin, sin Fauna i Marike, laurentske nimfe. Faunu je otac bio Pik¹⁶¹, a ovome Saturn. Kralju Latinu je sin umro u svojoj prvoj mladosti, tako mu je preostala samo kćerka jedinica Lavinija. Kćerka, koja je u miraz donosila i naslijedstvo nad Latinovim kraljevstvom, je bila poželjna za mnoge prosce, od kojih se najviše isticao Turno, vladar Rutula čije je sjedište bila Ardea. Turno i njegovi Rutuli su bili saveznici

¹⁵⁸ Originalno elimsko naselje, koje se značajno kultiviralo pod feničanskim i helenskim utjecajem. U njemu su se naselili i Jonski Heleni, pa su se i elimski Segestani vremenom helenizirali. Segesta je bila u stalnom sukobu sa Selinuntom.

¹⁵⁹ Sudeći po opisu osnivanja Segeste, čini se da je po Vergiliju Enejina skupina koja napušta Siciliju, pretežito sastavljena od muškaraca i mladića, iako se u kasnijim pjevanjima nailazi i na spomene Trojanke (čak i dosta starijih) koje su se iskrcale na starolacijskoj obali kao npr. Kajeta i majka Eurijala. O Trojanke na starolacijskoj obali v. *Aeneid.* XI, 34. Po tome je izbor ko će ostati, a ko ostati na Siciliji bio u potpunosti dobrovoljan.

¹⁶⁰ Po Bratoljubu Klaiću (Vergilije, Enejida, 2005: 170, fus. 1): "Luka Kajeta nije se tako zvala u doba dolaska Trojanaca. Nazvana je po Enejinoj dadilji koja je ovdje umrla i bila svečano pokopana (a dadiljama se svuda u starogrčkoj poeziji ukazuju velike počasti). Tako je i ona, kao i u prošlom pjevanju spomenutu *Mizenu* u *Palinur*, u jednom od lokaliteta sačuvala svoje ime (danasa Gaeta)...."

¹⁶¹ Enejida je po tematici obrade podijeljena na dva dijela i prvi dio završava sa iskrčavanjem Enejinih Trojanaca na starolacijsku obalu, a drugi počinje sa 37. stihom VII. pjevanja. Evo šta o tome kaže Bratoljub Klaić (Vergilije, Enejida, 2005: 172, fus. 37): "Na ovom mjestu zapravo počinje drugi dio epa, zbog čega ponovni zaziv muza (ovaj dio sa svojim bojevima i dogodovštinama odgovara u neku ruku Ilijadi, dok je prvi dio s opisima plovidba i života u gradovima odn. u podzemnom svijetu nalik na Odiseju)".

¹⁶² Kojega je čarobnica Kirka pretvorila u pticu – djetlića (na latinskom *picus*).

Latinovom kraljevstvu u borbi protiv Tirena. On je bio i favorit i nečak kraljice majke, odnosno Latinove supruge Amate. Sudeći po kontekstu teksta, Latinov narod je naseljen uz samu obalu Staroga Lacija u zoni Laurentija (južno od ušća rijeke Tiber) i bio je u Latinovo vrijeme prozvan Laurenti, zbog jednog stabla lovora¹⁶³ koje je tamo našao Latin. Eneja i njegovi Trojanci odlučuju ostati u zemlji Laurenta, radi jednoga proročanstva koje se ostvarilo (*Aeneid.* VII, 107 - 147): *Aeneas primique duces et pulcher Iulus / corpora sub ramis deponunt arboris altae, / insti-tuuntque dapes et adorea liba per herbam / 110 subiciunt epulis (sic Iuppiter ipse monebat) / et Cereale solum pomis agrestibus augent. / consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus / exiguam in Cererem penuria adegit edendi, / et violare manu ma-lisque audacibus orbem / 115 fatalis crusti patulis nec parcere quadris: / 'heus, etiam mensas consumimus?' inquit Iulus, / nec plura, adludens. ea vox audita laborum / prima tulit finem, primamque loquentis ab ore / eripuit pater ac stupefactus numine pressit. / 120 continuo 'salve fatis mihi debita tellus / vosque' ait 'o fidi Troiae salvete penates: / hic domus, haec patria est. genitor mihi talia namque / (nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit: / "cum te, nate, fames ignota ad litora vectum / 125 accisis coget dapibus consumere mensas, / tum sperare domos defessus, ibique me-mento / prima locare manu molirique aggere tecta." / haec erat illa fames, haec nos suprema manebat / exitiis positura modum. / 130 quare agite et primo laeti cum lumine solis / quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis, / vestigemus et a portu diversa petamus./ nunc pateras libate Iovi precibusque vocate / Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.' ("Tamo Eneja i s njime prvac i prelijepi / visokom stablu u sjeni umorna ispruže tijela, / prirede gozbu na travi gdje pogače stave od pira¹⁶⁴, / na njih nakrcaju jela, i tako po božjem se sudu¹⁶⁵ / ovdje sred krušnoga stola i plodovi nađoše s polja. / Kad poblagovaše hranu, a bjehu u silnome gladu, / i kad sa stolova nesta i posljednjih mrvica hljeba, / grešno se pogača late i drsko ih žvakati stanu, / ništa ne štedeći onih kolača širokih i kobnih. / Tada se našali Julio: O, stolove jedemo svoje! / Ali baš ova je šala označila konac im patnja, / jer je iz Julovih usta prihvati otac Eneja, / prekine sina i reče, providnošću zapanjen s neba: / Da si mi zdravo, o zemljo, što sudba obeća te meni, / pozdravljam radosno i vas, penati o trojanski vjerni, / tu nam je dom i domaja, jer dobro se prisjećam sada /*

¹⁶³ Latinski *laurus* = lovor.

¹⁶⁴ Pir je jedna vrsta žita.

¹⁶⁵ Po Bratoljubu Klaiću (Vergilije, Enejida, 2005: 174, fus. 110): "Ovo po božjem sudu (u originalu *sic Iuppiter ipse monebat*) odnosi se na proročanstvo Harpije Kelene što ga je izrekla Trojancima u III. pjevanju st. 256, tj. da će ih moriti strašna glad u kojem će jesti drvo svojih stolova; taj zloguki nagovještaj ublažio je već враč Helen u st. 394 - 395 istoga pjevanja, a sada vidimo da je Jupiter odredio da stolovi Trojanaca ne budu od drva nego od kruha".

kako mi Anhis¹⁶⁶ je nekad naviještanja rekao tajna: / Kada na obale stigneš, o sine, što nisu ti znane, / gdjeno ćeš stolove jesti jer druge ti nestat će hrane, / to će ti biti domaja, i pamti mi dobro i znadi, / domove ondje sazidi i nasipom snažnim ogradi! / Ovo je bio taj glad i ovdje je čekao na nas, / da nam doneše smirenje i spas od straha i strepnje. / Zato u prvo svetuće iz ove se krenimo luke, / radosno podimo svuda da vidimo zemlju i ljude, / naselja njihova i mjesta i kako li živi se tude. / Sad pak ljevanicu žrtvu svemogućem Jupiteru lijte, / Anhisa zovite oca, pa vratite vino i pijte.") Nakon odgonetanja proročanstva, Trojanci su poslali izvidnice da saznaju što je moguće više o zemlji u kojoj su pristali (*Aeneid.* VII, 151 - 152): 150 *diversi explorant: haec fontis stagna Numici, / hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.* ("Saznaju tako da ovo Numiku je potoku vrelo, / rijeci da Tiber je ime, a narodu hrabrom Latini.") Dok je poslano izaslanstvo (od 100 uglednih Trojanaca) kralju Latinu u Laurentij, Eneja je sa ostatkom svoga naroda započeo užurbano podizanje novoga grada/naselja.¹⁶⁷ Izaslanike koje je poslao Eneja, primio je kralj Latin u drevnim dvorima (*Aeneid.* VII, 170 - 182): 170 *Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis / urbe fuit summa, Laurentis regia Pici, / horrendum silvis et religione parentum. / hic sceptra accipere et primos attollere fascis / regibus omen erat; hoc illis curia templum, / 175 hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso / perpetuis soliti patres considere mensis. / quin etiam veterum effigies ex ordine avorum / an-*

¹⁶⁶ Po Bratoljubu Klaiću (Vergilije, Enejida, 2005: 175, fus. 124 - 129): "Kako je prikazano u prethodnoj bilješci, ovo proročanstvo nije izrekao Anhiz, nego Harpija Kelena, te komentatori misle da se tu Vergilije zabunio i da bi tu pogrešku zacijelo popravio da ga smrt nije sprječila u dotjerivanju epa. Međutim, nije neumjesno upozoriti na blagost Anhizovih riječi u usporedbi sa zlobnim graktanjem Keleninim, te se može misliti da je Eneji i Anhiz o tome govorio, uzdajući se u pomoć bogova kojima se obratio nakon zlogukog Harprijina proročanszva (isp. III. pjevanje st. 265 - 266). Uostalom, da je njegova molitva uslišena, vidi se iz sprjeda navedenih riječi *sic Iuppiter ipse monebat*, tj. Jupiter je Trojancima prosvijetlio pamet da umjesto drveta za podloške svome jelu stave pogače od pira."

¹⁶⁷ Vergilije na ovom mjestu pravi nekoliko ahistorijskih previda. Tako prvo tvrdi da se u vrijeme Enejinog dolaska Tiber naziva po tome imenu, a ne Albula kako tvrde druga literarna vrela i mitografi koji ime Tiber izvode iz imena Tiberina, dalekog potomka Eneje. Zatim navodi da se narod koji naseljava ovo područje naziva Latini (slično ponavlja i u stihovima *Aeneid.* VII, 203 - 204; 425 - 426; VIII, 55; IX, 553; 718; X, 235; 543; 895; XI, 17; 108; 113; 128; 135; 193; 203; 302; 329; 360; 588; 603; 618; 621; 629; 745; XII, 1; 37; 136; 211; 240; 448; 549; 556; 593; 606; 657; 693; 730; 823;), iako ranije spominje da je taj narod u doba svoga kralja Latina nazvan Laurenti. U trećem slučaju, Vergilije prvo na početku VII. knjige (stihovi 25 - 36; što nastavlja da opisuje i u knjizi VIII, u stihovima 31 - 101) navodi da Trojanci pristaju na ušću rijeke Tiber. Međutim, nešto kasnije u tekstu (VII, 150), govorи da su se Enejini Trojanci prvotno smjestili oko vrela rijeke Numiko, koji je znatno južnije od ušća rijeke Tiber u Tirensko more. Uostalom i Laurentij je u blizini ušća, dok je Lavinij južno od Laurentija, pa bi po tome ispalо da su se Enejini Trojanci prvo iskrcali na ušću Tibera, a zatim nekako premjestili znatno južnije. Ove greške su rezultat gotovo sigurno činjenice da Vergilije, zbog sopstvene smrti, nije izvršio posljednju redakciju svoga epa. Uostalom, poznato je da Vergilije nije želio da se njegovo nedovršeno djelo objavi nakon smrti, nego je testamentarno naložio da se manuskript spali. Poradi praktičnih ideoloških i političkih razloga i interesa, August to nije dozvolio i naredio je Luciju Variju Rufu (*Lucius Varius Rufus*) i Plotiju Tučki (*Plotius Tucca*), koji su trebali izvršiti Vergilijevu testamentarnu želju, da objavi Enejidu sa koliko je moguće uredničkih promjena.

tiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus / vitisator curvam servans sub imagine falcem,/ 180 Saturnusque senex Ianique bifrontis imago / vestibulo astabant, aliique ab origine reges,/ Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi. (“Dvorove Laurentskog Pika, golemi i sjajni i slavni, / štovani još od davnina na vrhu stajahu gradu, / stupova sto je pred njima, a gajić oko njih se svija. / Po običaju su starom, kad postao tko je vladarom, / ovdje mu davali žezlo, a tu su i vijećali vijeća, / svečane slavili gozbe, i ovdje su / zaklavši ovna / oci kraj punoga stola u dugom se nizali nizu. / Tu su u predvorju pređi od prastarog vajani kredra, / Ital i Sabin, što prvu usadio u tlo je lozu, / oznaka vidi se tomu na kipu po svinutom nožu. / Evo i starca Saturna i poprsje dvoglavog Jana, / tu su i kraljevi mnogi što junačkih dospaše rana / za dom i narod u boju na krvavom Marsovom polju... ”). Sudeći po ovom i drugim Vergilijevim podacima iz Enejide koji govore o Laurentima i Laurentiju, izgleda da je ovo područje i naselje imalo u drevna vremena Staroga Lacija vrlo bitno značenje koje je prethodilo značenju Lavinija. Tako bi se mogla i sljedeće teza kontinuiteta naseobenog središta Laurentij → Lavinij → Alba Longa → Rim. Latin dobrohotno prima izaslanstvo i uslišava njihovu molbu da im se dozvoli naseljavanje na dijelu teritorije kojom vlada, pa čak obećava i svoju kćerku Laviniju da bude supruga Eneji, kako bi se zacementiralo savezništvo. Dok se trojansko izaslanstvo, sa Latinovim uzvratnim darovima vraća u Enejino naselje, Junona preko furije Alekte raspiruje plamen rata protiv Enejinih Trojanaca, i to prvo tako što laurentskej kraljici Amati usađuje mržnju prema Eneji. Amata se protivi braku Lavinije sa Enejom, i zastupa interes braka Lavinije sa Turnom. Kralj Latin odbija zahtjeve supruge Amate, koja bježi u šumu, otimajući i svoju kćerku Laviniju. Nakon toga i Turno sa svojim Rutulima se priprema za rat. Istovremeno je došlo do incidenta, koji je uzrokovao Jul/Askanije u toku lova, koji je prerastao u otvoreni sukob sa između latinskih seljaka i pastira na jednoj strani i Trojanaca na drugoj strani. U sukobu je bilo i poginulih. Na kralja Latina se vrši pristisak da krene u rat protiv Enejinih Trojanaca. I pored toga što je kralj Latin izbjegao da osobno izvrši sveti ritual objave rata Trojancima, nije uspio da odgovori svoje sunarodnike od pokretanja rata. Po Vergiliju (u njegovom “katalogu” heroja i vojski “ausonske vojske” u stihovima *Aeneid.* VII, 641 - 817), protiv Enejinih doseljenih Trojanaca ne kreću samo Turno i njegovi Rutuli, zajedno sa Laurentima, nego jedna velika koalicija domorodačkih naselja i zajednica, uključujući i tirenskog vladara Mezencija¹⁶⁸ i njegovog sina Lausa, Faliske, Ekve, Fescene, Klausu i njegove Sabinjane, Aurenici, Oske, Volske itd. Na čelu te “ausonske vojske” je bio Turno, jer je kralj Latin odstupio sa vlasti i povukao se u dvorsku zgradu. Turno je mogao izvisiti ratnu

zastavu i u ime Laurenta, jer je bio rođak njihove kraljevske kuće. Do Eneje su vrzo došle vijesti o pripremama za rat Turna, Mezencija i ostalih, što ga je bacilo u brige. On odlučuje da posjeti Evandera i njegove naseljenika (*Aeneid.* VIII, 51 - 56): *Arcades his oris, genus a Pallante profectum, / qui regem Evandrum comites, qui signa secuti, / delegere locum et posuere in montibus urbem / Pallantis proavi de nomine Pallanteum. / 55 hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina; / hos castris adhibe socios et foedera iunge.* (“Nekad Arkađani amo, potomci Palanta djeda, / s kraljem Evanderom su stigli, slijedeći njegovu sudbu, / ovdje na prikladnu mjestu sazidali grad su na brijezu, / kome Palantej je ime po drevnome Palantu pretku. / S latinskim rodom se ovdje neprestano krve i glože, / k knjima mi stoga otidi nek s tobom u savez se slože.”) Eneja sa grupom svojih sunarodnika odlazi do Evandera i sa njim sklapa Savez. Dok je boravio kod Evandera, ovaj je Eneji ispričao priču o Kaku i Herkulu i uspostavi Herkulovog kulta na starorimskom području.¹⁶⁹ Nakon odlaska od Evandera, Eneja se uputio u Agilu (Cere), koju je ugrožavao Mezencije. U njenoj blizini ukazala mu se majka Venera koja mu je predala posebno od Vulkana izrađeno oružje (šljem, mač, oklop, knemide, koplje), od kojeg je najznačajniji štit na kojem su prikazi buduće povijesti Rima, od vučice sa Romulom i Romom/Remom pa do trodnevne proslave trostrukog trijumfa Oktavijana Augusta. Ovaj opis prikaza na štitu je ustvari najvećim dijelom Vergilijeva oda i posveta u slavu Oktavijana Augusta i njegovog režima. Osmo pjevanje Vergilije završava sa stihovima: *Talia per clipeum Volcani, dona parentis, / miratur rerumque ignarus imagine gaudet / attollens umero famamque et fata nepotum.* (“Štitu Vulkana kovača, što podari njemu ga mati, / divi se mnogo Eneja, no ne može ništa da shvati, / samo ga raduje slika, pa sebi na pleća je vine, / svoje potomke¹⁷⁰ poneše i slavu i njine sudbine.”)

Dok je Eneja sa svojom pratinjom i konjanicima koje mu je dao saveznik Evander bio odsutan, Turno je pokrenuo ofanzivu na glavni utvrđeni tabor Trojanaca na starolacijskoj obali i ukotvljene lađe. Protivnička vojska nastoji zapaliti trojanske lađe, koje se pretvaraju u morske nimfe, i tako i započinje opsada trojanskog

¹⁶⁸ Po Vergiliju (*Aeneid.* VIII, 268 - 272), svečanost u znak sjećanja na Herkulovo ubistvo Kaka: *ex illo celebratus honos laetique minores / servavere diem, primusque Potitius auctor/ 270 et domus Herculei custos Pinaria sacri / hanc aram luco statuit, quae maxima semper/ dicetur nobis et erit quae maxima semper.* (“Odatle svečanost ova za sva pokoljenja nam nova, / žrtvu pak uredi prvi Potitije nekada stari, / dok su joj danas u službi Pinarija vrlog domari. / Žrtvenik pvaj u gaju od Herkula potječe sama, / te će i zauvijek služiti ko Ara Maxima nama”). Po Dioniziju iz Halikarnasa (A. R. I, 40, 3 - 4), Herkul je uspostavio kulturnu svečanost i žrtvovanje i da je taj žrtveni obred da se obavlja po pravilima naučio istaknutim familijama i to Potitijima i Pinarijima i čiji su potomci dugi vremenski period rukovodili ovim žrtvovanjima.

¹⁷⁰ U smislu da su njegovi rimski potomci naslikani na štitu, koji on stavlja na pleća. Odlična Vergilijeva metafora da potomci stope na ramenima svojih predaka.

¹⁶⁸ Mezencije je sudeći po opisima iz literarnih vreda ostvarivao neku vrstu hegemonije, pa je od svojih “saveznika” zahtjevao *primitiae* (prve plodove berbe), koje su inače bile posvećivane samo Jupiteru.

utvrđenog tabora. Nis i Eurijal izlaze iz utvrđenog tabora da kao glasnici jave Eneji šta se dešava. Ali su u tome pokušaju poginuli, i to tek nakon što su i protivničkoj vojsci zadali vrlo teške gubitke. Njihove glave su Turnovi vojnici nabili na kopla koja su izvisili na liniji fronta. Tada započinje i opći žestoki napad na trojanske pozicije na bedemima. Uz nadljudske napore, Trojanci uspijevaju da odbiju taj veliki napad, gdje su napadači sa Turnom čak uspjeli privremeno i probiti odbranu. U toj bici se istakao i Jul/Askanije. X. pjevanje Vergilije započinje sa skupštinom olimpskih bogova na kojoj Jupiter ljutito reagira znog rata u Italiji. Dolazi i do uzajamne prepirke i obostranog optuživanja između Junone i Venere. I sve se to dešava dok traje očajnički otpor Trojanaca pred sve žešćim naletima protivničke vojske. Eneja je u međuvremenu sa Tarhonom, tirenskim vođom, sklopio savezništvo i ovaj se sa velikom tirenskom vojskom pridružuje Eneji. Vergilije zatim prelazi na "Katalog tirenskih vojski" koje pomažu Eneji, koje dolaze i iz Kluzija, Populonije, Ilve/Elbe, Poze, Pirge, Cere, Mantove. Pored Tirena, Eneji se pridružila i jedna ligurska skupina. Eneja se sa savezničkom vojskom uspio probiti kroz opsadu trojanskog tabora na obali koji se bio nedugo ranije našao u očajničkoj situaciji. Međutim, tom prilikom je poginuo Palant, sin kralja Evandera. Njega je ubio Turno, a nesumnjivo je Vergilijev opis pogibije Palanta nadahnut Homerovim opisom Hektorovog usmrćnoga Patrokla. X. pjevanje Vergilije završava sa opisom pogibije Lausa i njegovog oca Mezencija. U XI. pjevanju Vergilije opisuje skupštinu u Laurentiju na kojoj se raspravlja da li nastaviti rat ili uspostaviti mir sa Trojancima. Nakon završetka dvanaestodnevnog primirja, Eneja sa svojim saveznicima pokreće veliku ofanzivu prema Laurentiju. Dolazi do vrlo teške bitke kod Laurentija. Nakon što je situacija postala kritična za Laurentij, donesena je odluka da se rat riješi izravnim dvobojem Turna i Eneje i ujedno postignut jedan dogovor između Eneje i kralja Latina. Međutim, taj dogovor je prekršen od strane Rutula i Laurenta i ponovo se razbuktao sukob. Ubrzo Enejina vojska vrši direktni napad na Laurentij. Ipak dolazi do prekida sukoba, kako bi na megdan izašli Eneja i Turno i tako riješili rat. U dvoboju pobjeđuje Eneja, i sa smrću Turna se završava Vergilijeva Enejida.

Inače Vergilije neposredno prije smrti Turna, prezentira i svoje viđenje latinske etnogeneze kroz razgovor Junone i Jupitera (XII, *Aeneid.* XII, 821-828 i 834-840): *cum iam conubiis pacem felicibus (esto) / component, cum iam leges et foedera iungent, / ne vetus indigenas nomen mutare Latinos / neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari / 825 aut vocem mutare viros aut vertere vestem. / sit Latium, sint Albani per saecula reges, / sit Romana potens Itala virtute propago: / occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.'... sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt / 835 utque est*

nomen erit; commixti corpore tantum / subsident Teucri. morem ritusque sacrorum / adiciam faciamque omnis uno ore Latinos./ hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget, / supra homines, supra ire deos pietate videbis, / 840 nec gens ulla tuos aequae celebrabit honores.' ("Kada se svrši vjenčanje –Eneje i Lavinije op. S.M.– i novo kad nastane stanje, / kada se narodi stope i vjeru i savez kad sklope, / nemoj dopustiti time da latinsko nestane ime, / i da potomke nam nove Trojancima itko prozove, / ne daj za sva pokoljenja da jezik i nošnja se mijenja. / Kad je već Troja strvena, nek nema ni imena njena, / Laci pak dovijek nek živi i albanski u njem vladari, / a nek italska krepost u rimskom potomstvu se žari... – Junoni odgovara Jupiter na sljedeći način op. S.M.–. Ime i navade stare auzonijske ostat će čiste, / te će došljaci Trojanci također se služiti njima, / zakone nove će dati i obrede svima im iste, / latinski služit će jezik potomcima našima svima. / Porod iz ove će smjese što njega budućnost doneše / mnogo pobožniji biti od bogova sviju i ljudi, / nitko te štovati neće ko narod na italskoj grudi.")

Vergilije (*Aeneid.* I, 263-266) navodi da je Eneja u Italiji boravio, vladao i živio samo tri godine, i da će on u ovoj zemlji vidjeti tri zime dok Rutuli ne budu svladani. Po Vergiliju (*Aeneid.* I, 269-271) Askanije će nakon Eneje vladati 30 godina, napustiti će Laviniju i osnovati novi grad Alba Longu kao svoje prijestolno mjesto.

Po Vergiliju (Enejida, III, 103-113; 128-129), priča o "trojanskoj kraljevskoj lozi" započinje sa Teukarom, koji se u sjeverozapadnu Malu Aziju sa dijelom populacije doselio sa Krete.

Eneju je po Vergilijevoj Enejidi (I, 618-619) Afrodita/Venera rodila kod frigijске rijeke Simois.

Dionizije iz Halikarnasa

A.R. I, 61-62, u svojoj težnji da dokaže helensko porijeklo Trojanaca, na sljedeći način (pozivajući se na neke autore) opisuje predenejsku dinastijsku "Trojansku kraljevsku lozu". Po tome je Atlas bio prvi kralj zemlje koja se nazvala Arkadija, i imao je sedam kćerki, poznate kasnije kao Plejade. Zeus je sa jednom od njih, po imenu Elektra, imao dva sina: Jasa i Dardana. Ovaj potonji je oženio Hrisu, kćerku Palasa, sa kojom je imao dva sina: Idaja i Deima. Nakon Atlasa, oni su neko vrijeme vladali u Arkadiji. Ali došlo je do velike poplave, što je umanjilo resurse potrebne za preživljavanje na tadašnjem nivou privrednog i općekulturološkog razvijanja. Zato je pala odluka da se stanovništvo podijeli na dva dijela i to jedan

koji će ostati pod vladavinom Deima, dok bi drugi dio otplovio pod vodstvom Jasa, Dardana i Idaeja. Ovaj drugi dio je tako ploveći prvo stigao na otok Samotraku (gdje je umro Jas), a onda je veći dio njih otplovio dalje za sjeverozapadni dio Male Azije. Idaj je sa dijelom doseljenika naselio planinu koja se po njemu nazvala Ida, dok je Dardan dao izgraditi grad nazvan po njemu i to na zemljistištu koje mu je ustupio Teukar, tadašnji vladar toga područja koje se u davnini zvalo Teukrida. Dionizije, pozivajući se na mnoge autore i posebno Fanodema¹⁷¹, kaže da je i sam Teukar u Malu Aziju došao iz Atike. Dionizije i ovim podatkom da je Teukar porijeklom Atičanin, želi još više utvrditi svoju tezu o "helenskom" porijeklu Trojanaca. Nakon smrti Hrise, Dardan je oženio Bateju, kćerku Teukara i sa njom je imao Erihtonija koji je naslijedio i očevo kraljevstvo i Teukarovo kraljevstvo. Erihtonij je sa Kalirojom (kćerkom Skamandera) imao sina Tros, po kojem su nazvani Trojanci. Tros i Akalaris (kćerka Eumeda) su imali sina Asaraka, koji je opet sa Klitodom (kćerkom Laomedonta) imao sina Kapisa, koji je opet sa nimfom Hieromnenom imao sina Anhisa koji je opet sa Afroditom imao sina Eneju.

"Trojanska kraljevska loza" po Dioniziju iz Halikarnasa:

"Trojanska kraljevska lista":	"Enejska loza"
Teukar	
Dardan + Bateja	
Erihtonije + Kaliroja	
Tros + Akalaris	Tros + Akalaris
Il	Asarak + Klitodora
Laomedont	Kapis + Hieromnena
	Anhis + Afrodita
	Eneja + Kreusa

Enejino porijeklo po agnatskoj liniji po Dioniziju iz Halikarnasa: 1. Atlas → 2. kćerka Elektra + Zeus → 3. sin Dardan + Bateja (kćerka Teukara) → 4. sin Erihtonij + Kaliroja (kćerka Skamandera) → 5. sin Tros + Akalaris → 6. sin Asarak + Klitodora (kćerka Laomedonta) → 7. sin Kapis + nimfa Hieromnena → 8. sin Anhis + Afrodita → 9. sin Eneja. Po ovoj obiteljskoj liniji, predak Eneje je bio i sam Zeus.

Vrlo bitan opis Enejinih lutanja i dolaska u Italiju daje u proznom obliku Dionizije iz Halikarnasa (A. R. I, 44, 3-45): δευτέρᾳ δ' ὕστερον γενεὰ μετὰ τὴν Ἡρακλέους ἄπαρσιν, ἔτει δὲ πέμπτῳ καὶ πεντηκοστῷ μάλιστα, ὡς αὐτοὶ Ῥωμαῖοι λέγουσι, βασιλεὺς μὲν Ἀβοριγίνων ἦν Λατῖνος ὁ Φαύνου, γόνος δὲ Ἡρακλέους, πέμπτον δὲ

καὶ τριακοστὸν ἔτος ἔχων τὴν ἀρχήν. κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦτον Τρῶες οἱ σὺν Αἰνείᾳ διαφυγόντες ἐξ Ἰλίου τῆς πόλεως ἀλούσης κατέσχον εἰς Λωρεντόν, αἰγιαλὸν Ἀβοριγίνων ἐπὶ τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει κείμενον, οὐ πρόσω τῶν ἐκβολῶν τοῦ Τεβέριος: λαβόντες δὲ παρὰ τῶν Ἀβοριγίνων χωρίον εἰς οἴκησιν καὶ ὅσα ἡξίουν, πολίζονται μικρὸν ἀποσχόντες ἀπὸ θαλάττης ἐπὶ λόφῳ τινὶ Λαουΐνιον ὄνομα τῇ πόλει θέμενοι. διάγω δ' ὕστερον χρόνῳ τὴν ἀρχαίαν ἀλλάξαντες ὄνομασίαν ἄμα τοῖς Ἀβοριγίσιν ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς χώρας Λατῖνοι ὠνομάσθησαν: καὶ μεταναστάντες ἐκ τοῦ Λαουΐνιου κοινῇ μετὰ τῶν ἐπιχωρίων μείζονα περιβάλλονται πόλιν, ἦν Ἀλβαν ἐκάλεσαν, ἐξ ἣς ὅρμωμενοι πολλὰς μὲν καὶ ἄλλας πόλεις ἔκτισαν τῶν κληθέντων Πρίσκων Λατίνων, ἐξ ὧν αἱ πλεῖσται ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ ἡσαν οἰκούμεναι, γενεαῖς δ' ὕστερον ἐκκαίδεκα μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν ἐκπέμψαντες ἀποικίαν εἰς τὸ Παλλάντιόν τε καὶ τὴν Σατορνίαν, ἐνθα Πελοποννήσιοί τε καὶ Ἀρκάδες τὴν πρώτην οἰκησιν ἐποιήσαντο καὶ ἦν ἔτι ἐπ' αὐτῶν ζώπυρ' ἄττα περιλειπόμενα τοῦ παλαιοῦ γένους, οἰκίζουσι τοὺς τόπους περιλαβόντες τείχεσι τὸ Παλλάντιον, ὥστε λαβεῖν πόλεως σχῆμα τότε πρῶτον. τίθενται δὲ τῷ κτίσματι Ῥώμην ὄνομα ἀπὸ τοῦ στείλαντος τὴν ἀποικίαν Ῥωμύλου, ὃς ἦν ἔβδομος καὶ δέκατος ἀπ' Αἰνείου γεγονώς. βιούλοιμαι δὲ καὶ περὶ τῆς Αἰνείου παρουσίας εἰς Ἰταλίαν, ἐπεὶ τῶν συγγραφέων τοῖς μὲν ἡγνόται, τοῖς δὲ διαπεφώνηται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος, μὴ παρέργως διελθεῖν τάς τε τῶν Ἐλλήνων καὶ τὰς Ῥωμαίων τῶν μάλιστα πιστευομένων ιστορίας παραβαλών. ἔχει δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ λεγόμενα ὥδε. ("U drugoj generaciji od odlaska Herkula, i oko 55. godine prema rimskom sopstvenom izračunu, kralj Aborigina je bio Latin, koji je prošao kao sin Fauna, ali je zapravo bio sin Herkula. On je tada bio u 35. godini svoje vladavine. U ovo vrijeme Trojanci koji su pobjegli sa Enejom iz Troje nakon njenog zauzeća /od strane Agamemnonove vojske op. S.M./, iskrcali su se u Laurentiju, koji je na obali Aborigina okrenut prema Tirenskom moru, nedaleko od ušća Tibera. I primivši od Aborigina nešto zemlje za svoje prebivanje i sve drugo što su željeli, oni /Enejini Trojanci op. S.M./ su izgradili grad na brežuljku nedaleko od mora i nazvali ga Lavinij. Nedugo zatim, oni su promijenili svoje drevno ime i zajedno sa Aboriginima su bili zvani Latinima, po kralju te zemlje. Napuštajući Lavinij, oni /Latinii op. S.M./ su se pridružili sa onima stanovnicima onih predjela u izgradnji većeg grada, okruženog zidom, koji su oni nazvali Alba. I pozicionirajući se odatle, oni /Latinii op. S.M./ su izgradili mnoge druge gradove, gradove od takozvanih Latinii Priska, od kojih je veći dio /tih gradova op. S.M./ naseljen čak do moga vremena /razdoblja u kojem je živio i radio Dionizije iz Halikarnasa op. S.M./. Onda, šesnaest generacija nakon pada Troje poslali su koloniju na Palantij i Saturniju, gdje su Peloponežani i Arkađani stvorili svoje prvo naselje i gdje su još uvijek bili ostali neki tragovi ranijeg naroda. Oni /misli se na koloniste op. S.M./ su naselili ova mjesta i

¹⁷¹ Atidograf, jedan od pisaca o drevnoj prošlosti Atike.

okružili Palantij sa zidom, tako da je tada prvi put dobilo formu grada. Ovu naselje oni nazvaše Rim, po Romulu, koji je bio vođa kolonije i 17. /po redu op. S.M./ potomak¹⁷² Eneje. Što se tiče Enejinog dolaska u Italiju, jer neki historičari nisu znali o tome a drugi su se odnosili prema tome na različit način, ja želim dati više od leti-mičnog opisa, komparirajući historije onih autora, i Helena i Rimljana, koji su naj-bolje pouzdani. Priče koje se tiču njega su sljedeće.“) U nastavku svoga djela Dionizije iz Halikarnasa (A. R. I, 46 - 57) opisuje zauzimanje Iliona i bjekstvo Eneje, njegovih ljudi koje je doveo iz Dardana i Ofrinija te drugih Trojanaca koji su uspjeli izbjegći ahejsko zauzimanje glavnog dijela grada, u ilionskuu/trojansku citadelu Per-gam, gdje su se nalazili sveti trojanski objekti/predmeti i veliko bogatstvo. Odatle su oni prvo odbili neprijateljski napad, a onda su koristeći svoje vještine, pokušavali spasiti što više ljudi iz dijelova grada koji je pадao u protivničke ruke. Eneja je u ovim trenucima pravilno rezonovao i zaključio da se Troja ne može spasiti ni na koji način, i donio je odluku da se napusti citadela sa onima koji su uspjeli izbjegći smrti ili zarobljavanje, svetim objektima i svim vrijednostima koje se mogu nositi. Na jedan pametan i strateški način, Eneja je uspio one koje je tada vodio i za koje je tada od-govarao, izvući iz uništenja i skloniti na planinu Idu. Tamo su im se pridružili i mnogi stanovnici iz gradova Troade, nakon što su vidjeli dim iz Iliona i čuli vijesti o padu Troje.¹⁷³ Uskoro je Eneja, kako bi spriječio ahejski napad na zbjeg na planini Idu, uspio postići sporazum sa pobedničkim Ahajcima, po kojem Eneja i svi koje on predvodi moraju da napuste Troadu (u okviru predviđenog perioda) sa svim vrijed-nostima koje su spasili i sačuvali, predaju sve preostale utvrde. Sa druge strane Ahaj-ci dopuštaju Enejinim Trojancima slobodan prolaz i po kopnu i po moru kroz sva područja kojima oni dominiraju. Eneja je tada poslao svoga najstarijeg sina Askanija sa pratnjom saveznika u zemlju Daskilita u maloazijskoj Propontidi kako bi im vla-dao, ali se ovaj nije tamo zadržao, nego se zaputio kasnije u samu Troju. Tako se u daljem svome opisu priče o Eneji, Dionizije iz Halikarnasa “elegantno” riješio prisut-stva ovoga, prvoga Askanija (kasnije će po Dioniziju iz Halikarnasa drugi jedan Enejin sin promijeniti svoje ime u Askanije). Eneja je sa ocem Anhisom i ostalim sinovima, kao i narodom koji je predvodio otplovio iz Troade. Prvo su dospjeli na

¹⁷² Postoje određene nesuglasice u samom Dionizijevom djelu o tome da li bi Romul bio 16. ili 17. direktni po redu potomak Eneje. O tome u komentaru na citirani Dionizijev podatak, prevodilac Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 145) kaže sljedeće: “See chap. 74, 2, and notes. We learn just below how the sixteen generations were reckoned: Romulus is declared to be seventeenth in descent from Aeneas. A comparison of the list of the Alban kings given in chaps. 70 f. shows that, strictly speaking, he was only sixteenth in descent, counting inclusively; but inasmuch as Ascanius' half-brother Silvius belonged in point of time to the following generation, he was evidently counted as third in the line of descent.” Romul je ustvari po ovome 16. direktni potomak Eneje.

¹⁷³ Neki su pobegli i na drugi način kao oni koje su vodili Elim i Egest iz grada Dardana, i koji su otplovili brodovima.

tračku obalu, gdje su neko vrijeme dok su boravili tamo osnovali grad *Aeneia*, koji se nalazio nešto južnije od današnjeg Soluna. U svome opisu odlaska Enejih Trojanača iz Troade, Dionizije se poziva na djelo *Troica* (o historiji Troje) od Helanika iz Mitilene, a citira i verzije koje daju Sofokle u svojoj drami “Laokont”, Menekrat iz Ksanta¹⁷⁴ (koji Eneju predstavlja kao onoga koji je izdao Troju Ahajcima, radi čega su njegi i njegovo okruženje Ahajci pošteli), te daje kraći pregled i drugih verzija o onome što se dešavalo Eneji prilikom pada Troje i nakon njegovog odlaska iz Troade. Tako čak navodi da je po nekima piscima (od kojih po imenu ističe Kefalona iz Gergisa¹⁷⁵ i Hegesipa¹⁷⁶) nakon što je došao do Trakije, Eneja tamo i umro. Spominje i da je po drugima piscima (od kojih po imenu ističe Arijeta¹⁷⁷) Eneja napustio Tra-kuju i nastanio se u Orhomenu u Arkadiji i da su u ovoj peloponeskoj pokrajini Eneja i njegovi Trojanici podigli grad Kapiju/Kafiju¹⁷⁸. Dionizije spominje i da je bilo autora (od kojih po imenu ističe pjesnika Agatila¹⁷⁹) koji su navodili da je Eneja došao do Arkadije, ali da je ipak umro u Italiji. Nakon toga Dionizije govori i opisuje detaljno da se među Rimljanim i Helenima nailazi na dosta podataka (literarnih vrela, anti-kvarnih tumačenja pojedinih drevnih religijskih manifestacija i obreda, hramova, arheoloških spomenika, toponimije, orografije) o kretanju i dolasku Eneje i njego-vih Trojanaca u Italiju. Tada Dionizije iz Halikarnasa prelazi na svoju “digresiju”, odnosno opis verzije kretanja Eneje i njegovih Trojanaca koju on nudi čitateljima i javnosti. Za ovo on ne navodi izvor ili izvore, iako postoji vjerojatnoća da mu je glavno vrelo bio Varon. Zanimljivo je da Dionizije iz Halikarnasa i Vergilije u “Ene-jidi” nude sličnu rutu Enejinih putovanja, sa određenim razlikama. Dionizije kao historičar koji zna vrijeme osnivanja Kartagine (po Timeju cc 814/813. god. p.n.e. skoro 350 – 400 kasnije u odnosu na mitološkog Eneju), ne govori uopće o Eneji-nom dolasku u ovu feničansku naseobinu, što je kod Vergilija jedna od glavnih tema. Problemi u odnosu kronologija, su isto sigurno bili razlogom da Dionizije ne spo-minje Enejin boravak na Kreti i u Kimi¹⁸⁰. Glavna razlika Dionizijevog i Vergilijevog opisa Enejinog putovanja je u vremenu provedenom u krstarenju. Po Dioniziju je

¹⁷⁴ Menekrat (Μενεκράτης; možda IV. st. p.n.e.), likijskog porijekla.

¹⁷⁵ Pseudonim za stvanog pisca Hegesijanaksa (Ἡγεσιάναξ; živio krajem III. i početkom II. st. p.n.e.) iz Aleksandrije u Troadi, koji je pod ovim imenom objavljivao svoje rade, između ostalog i svoju *Trwikav/Troica* (v. *Athen.* IX, 393d).

¹⁷⁶ Hegesip (Ἡγεσίπος; živio IV. ili III. st. p.n.e.), makedonski historičar iz Mekiberne.

¹⁷⁷ Arijet, historičar o kojem se zna vrlo malo, napisao je djelo o historiji Arkadiji.

¹⁷⁸ O ovom gradu v. *Paus.* VIII, 23, 2.

¹⁷⁹ Agatil (Ἀγατίλης) iz Arkadije, o njemu se vrlo malo zna. Po Williamu Smithu (1867: I, 66): “a Greek elegiac poet, who is quoted by Dionysius in reference to the history of Aeneas and the foun-dation of Rome. Some of his verses are preserved by Dionysius. (1.49, 72).”

¹⁸⁰ Enejin boravak na području Kime je možda umetnuće samoga Vergilija, odnosno namjenskog što većeg italiziranja priče o Eneji.

riječ o dvije, po Vergiliju o sedam godina.¹⁸¹ Tako su po opisu koji predočava Dionizije iz Halikarnasa, Enejini Trojanci, koji nisu ostali u gradu *Aeneia*, iz Trakije došli do Delosa, pa onda otišli na Kiteru gdje su podigli hram Afroditi. Na Peloponezu, odnosno u Arkadiji, je ostala isto jedna skupina Trojanaca, a ostali su nakon kraćeg boravka u ovim krajevima otplovili za Zakint. Na ovom otoku su isto proveli neko vrijeme, i izgradili hram Afroditi, posvetili obred i osnovali igre u njenu čast. Po Dioniziju, ta žrtvovanja i igre¹⁸² su stanovnici Zakinta održavali sve do njegovog vremena. Sa Zakinta su doplovili do Lefkade, gdje su isto ostavili hram koji je u Dionizijevo vrijeme stajao na malom otoku (u kanalu između Lefkade i Akarnanije) i zvao se hram Afrodite Enejske¹⁸³. Otloplivši odatle, oni su preko Akcije (gdje su isto ostavili hram Afrodite Enejske) došli do Ambrakije. U Ambrakiji su isto ostavili hram Afrodite i svetilište herosa Eneje, u kojem je bila i mala drevna drvena skulptura za koju se govorilo da predstavlja Eneju. Eneja je sa dijelom svoje pratinje posjetio i proročište u Dodoni, gdje je naišao na Trojance koji su tamo došli sa Helenom. Iz epiškog grada Butrotuma su došli do mjesta koje se zvalo Anhisova luka, gdje su isto ostavili hram Afrodite, i nakon toga su prešli Jonsko more. Većina brodova Enejine flote je pristala na Japigijski rt, koji se tada zvao Salentinski rt, dok su ostali pristali na mjestu nazvanom po Minervi, gdje je i Eneja prvi put stao nogom na italijansko tlo. Poslije toga je Enejina flota počela ploviti prema zapadu duž italijanske obale. Na Siciliji su pristali u dijelu otoka koji se zove Drepana, gdje su naišli na Trojance koji su sa Elimom i Egestom nešto ranije pobjegli iz Troade. I tu je Eneja ostavio jedan dio ljudi koje je vodio. I na zapadu Sicilije su podignuti oltar Afrodite Enejske i hram (u eliskom gradu Segesti) podignut u čast Eneji. Ostatak Enejih Trojanaca je prešao Tirensko more i uplovio sa svojim brodovima u luku Palinura (koja je dobila ime po jednom od kormilara u Enejinoj floti, koji je tamo umro), zatim su došli na otok Leukosiju (koji je dobio ime po Enejinoj rodici koja je tamo umrla), pa u jednu odličnu opikansku luku koju su nazvali Misenum (po istaknutom članu Enejine ekspedicije koji je tamo umro). Onda su posjetili otok Prokidu

¹⁸¹ Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 161, fus.1.) navodi: "For brief discussions of the growth of the Aeneas legend see Glover, Vergil, chap. iv.; Nettleship, Virgil, pp. 47-50; Prescott, Development of Virgil's Art, pp. 153- 168. A detailed comparison of the accounts of Dionysius and Virgil may be found in Worner, Die Sage von den Wanderungen des Aeneas bei Dionysios und Vergilius, and also in his article on Aineias in Roscher's Lexikon der griech. und rom. Mythologie, i. pp. 165-78."

¹⁸² Najvažnija igra je bila trka ("nazvana pravac Eneje i Afrodite") do hrama, a podignute su bile i drvene statue i od Eneje i od Afrodite.

¹⁸³ O ovom kultu Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 165, fus.2.) navodi: "This cult-title of Aphrodite has been variously explained. See Farnell, *Cults of the Greek States*, ii. 638 ff., and Rossbach in Pauly-Wissowa, *Real -Enc.*, s.v. Aineias, pp. 1018f. Malten, the latest to discuss the problem (*Archiv für Religionswissenschaft*, xxix. (1931), pp. 33-59), regards this goddess as the mother of the race of the Aeneadae, and identifies her with the Mater Idaea, a variant form of the Great Mother; she is not to be confused with the Phoenician Astarte."

(dobio ime po isto jednoj tamo umrloj Enejinoj rodici) i rt Kajeta (*Caieta*, danas Gaeta, dobio ime po Enejinoj dojilji koja je umrla tamo¹⁸⁴) i na kraju stigli u područje Laurentija gdje su se iskrcali i nedaleko od obale uspostavili tabor koji se od toga vremena zove Troja. Nakon ovoga Dionizije se upušta u neku vrstu "akademske rasprave" sa drugim historičarima i to onima koji su tvrdili da Eneja nije ni došao u Italiju sa Trojanima, onima koji su išli sa tezom da je riječ o nekom drugom Eneji koji je došao u Italiju (a ne onom koji je sin Anhisa i Afrodite), onima koji su tvrdili da je to učinio Enejin sin Askanije, onima koji imenuju druge osobe da su došle u Italiju, onima koji tvrde da se Eneja (nakon što je smjestio svoje ljude u Italiji) vratio u domovinu i vladao Troadom koju je nakon njega naslijedio Askanije. Poslije navedene "rasprave", Dionizije iz Halikarnasa se vraća na opis Trojanaca iskrcanih i privremeno nastanjenih u području Laurentija. Oni odlučuju, zbog razloga "božanske volje" i proročanstva da ostanu u ovom području i da podignu stalno naselje/grad na jednom brežuljku. Na mjestu gdje je Eneja žrtvovao krmaču i njenih tek rođenih 30 prasića,¹⁸⁵ u Dionizijevo vrijeme je stajala kapela, koju su stanovnici Lavinija smatrali svetom i držali je nedostupnom za sve druge. U toku podizanja grada, Trojanci su vršili i pohode u okolna područja kako bi došli do neophodnih resursa.

O tim napadima u obalnom području vijesti su došle do Latina, kralja te zemlje. O tome Dionizije iz Halikarnasa (A. R. I, 57, 2) kaže sljedeće: Λατίνω δὲ, ὅς ἦν τότε βασιλεύς, πολεμοῦντι πρὸς ἔθνος ὅμορον τοὺς καλουμένους Ροτόλους καὶ δυσημεροῦντι κατὰ τὰς μάχας ἀγγέλλεται τὰ γινόμενα ἐπὶ τὸ φοβερότατον, ὡς ἀνάστατος αὐτοῦ γίνεται πᾶσα ἡ παράλιος ὑπερορίω στρατιᾶ, καὶ εἰ μὴ σὺν τάχει κωλύσει τὰ δρώμενα χρυσός αὐτῷ φανήσεται ὁ πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας ἀγών. ἀκούσαντι δὲ τῷ ἀνδρὶ δέος εἰσέρχεται καὶ αὐτίκα τοῦ παρόντος πολέμου μεθέμενος ἐπὶ τοὺς Τρῶας ἐλαύνει πολλῇ στρατιᾷ. ("Latin, kralj zemlje /u koju su iskrcali Trojanci op. S.M./ u ono doba, koji je bio u ratu sa susjednim narodom

¹⁸⁴ Po Strabonu, ime Kajete dolazi od grčke riječi *kaiētas* u značenju pećina, možda referirajući na nekojliko luka u ovom području.

¹⁸⁵ Uporediti i Verg. *Aeneid*. III, 390 – 393; VIII, 42 – 48: *iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum, / litoreis ingens inventa sub ilicibus sus /triginta capitum fetus enixa iacebit, / 45 alba solo recubans, albi circum ubera nati. / [hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,]/ ex quo ter denis urbem redeuntibus annis / Ascanius clari condet cognominis Albam.* ("Nego da ne misliš možda da ovo je pusta tek sanja, / velim ti da ćeš na žalu pri cerovom vidjeti stablu / svinju golemu i bijelu sa trideset prašćica bijelih, / što ih oprasila netom i sada ih ležeći doji, / tamo izgradit ćeš grad gdje jadi će svršiti twoji. / Odanle, kada se jednom do trideset navrši ljeta, / sin će ti Julo otići i Albu će preslavnu dići."); VIII, 81 – 85: *Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum, / candida per silvam cum fetu concolor albo / procubuit viridique in litore conspicitur sus; / quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno, / 85 mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram.* ("Tada najednom se čudo ukazalo predivno njima / bijelu u dubravi svinju sa prasadi bijelom / svačije vidješe oči gdje leži na žalu zelenom. / Tebi, o višnja Junona, Eneje je čestiti zakla./ i na oltaru žrtvenom prikaza sa parasadi njenom. Priča o krmači i njenim prasićima i proročanstvu da će se za 30 godina podići Alba Longa je više-manje slična i sa podacima iz odgovarajućih knjiga Diodorove "Biblioteke", a koju je ekscerptirao Eusebije iz Cezareje.

zvanim Rutuli i koji je vodio bitke /sa Rutulima op. S.M./ sa slabim uspjehom, dobio je izvještaj o tome šta se desilo /na obali op. S.M./ u najalarmantnijoj formi da je cijela njegova obala bila opustošena od strane /trojanske op. S.M./ vojske i da, ako on odmah ne zaustavi njihove pljačke, rat sa njegovim susjedima /Rutulima op. S.M./ će izgledati kao zabava /u komparaciji sa ratom sa Trojancima op. S.M./. Latin je bio zaplašen ovom viješću, i odmah je napustio rata u kojem je to tada bio angažiran i krenuo je protiv Trojanaca sa velikom vojskom.”) Međutim, do okršaja nije došlo, zbog po Dionizijevom opisu (A. R. I, 57, 3 - 59) “božanskog djelovanja” i Latin i njegovi Aborigini i Eneja i njegovi Trojanci su prvo stupili u pregovore, a zatim i postigli sporazum sa uzajamnim zakletvama po kojem su Aborigini dali Trojancima zemlju za prebivanje, dok su ovi za uzvrat trebali pomoći Aborigini ma u ratu sa Rutulima i da im se takođe pridruže sa svojim vojnim snagama u svakoj drugoj situaciji. Ustvari oba naroda su se složila da pomažu jedni druge, i sa svojim oružjem i sa svojim savjetima. Nakon toga su zajedno napali Rutule. Nakon pobjede, završena je izgradnja grada kojeg su Trojanci počeli podizati prije sporazuma sa Aboriginima. Ovaj grad je Eneja nazvao Lavinij, po kćerci kralja Latina, iako Dionizije (pozivajući se na neke helenske mitografe) navodi i drugu teoriju po kojem je grad ime dobio po izvjesnoj Aniji ili Laviniji, kćerci kralja Deljana, koja je umrla na mjestu i u vrijeme izgradnje grada. Dionizije iz Halikarnasa (A. R. I, 60, 1 - 2) zatim opisuje proces ujedinjavanja Aborigina i Trojanaca u jedan narod (sa kombiniranjem običaja, zakona i religijskih ceremonija) u jednom vrlo kratkom vremenu, i to počevši sa vjenčanjem Eneje i Lavinije. Po Dioniziju taj novi narod je sebe nazvao Latinima, po aboriginskom kralju. Dionizije (A. R. I, 60, 3) tada daje svoj etnogentski zaključak nastanka rimskog naroda: τὰ μὲν δὴ συνελθόντα ἔθνη καὶ κοινωσάμενα τοὺς βίους, ἐξ ὧν τὸ Ἀρωμαίων γένος ὥρμηται, πρὶν ἦν νῦν ἔχουσιν οἰκισθῆναι πόλιν, ταῦτά ἐστιν: Ἀβοριγίνες μὲν πρῶτον, οἵ Σικελοὺς ἔξανέστησαν ἐκ τούτων τῶν χωρίων, Ἐλληνες ὅντες τὸ ἀρχαῖον ἐκ Πελοποννήσου τῶν σὺν Οἰνώτρῳ μετενεγκαμένων τὴν οἰκησιν ἐκ τῆς καλουμένης νῦν Ἀρκαδίας, ὡς ἐγὼ πείθομαι: ἔπειθ' οἱ μεταναστάντες ἐκ τῆς τότε μὲν Αἴμονίας, νῦν δὲ Θετταλίας καλουμένης, Πελασγοί: τρίτοι δὲ οἱ σὺν Εὐάνδρῳ παραγενηθέντες εἰς Ἰταλίαν ἐκ Παλλαντίου πόλεως: μετὰ δὲ τούτους τῶν σὺν Ἡρακλεῖ στρατευομένων Πελοποννήσιων Ἐπειοί τε καὶ Φενεᾶται, οἵ καὶ Τρωικόν τι ἐμμέμικται: τελευταῖοι δὲ οἱ διασωθέντες σὺν Αἰνείᾳ Τρῷες ἐξ Ἰλίου τε καὶ Δαρδάνου καὶ τῶν ἄλλων Τρωικῶν πόλεων. (“Narodi, koji su došli zajedno i dijelili zajednički život i od kojih je rimski narod vukao svoje porijeklo prije nego što je Grad /Rim op. S.M./, u kojem on danas prebiva, sagrađen su ovi: Prvi, Aborigini koji su protjerali Sikule iz ovih krajeva i koji su bili izvorno Heleni sa

Peloponesa, isti oni koji su sa Oenotrom pomjereni iz zemlje koja se sada naziva Arkadija, prema mome mišljenju. Zatim Pelasgi, koji su došli iz Hemonije, kako je tada bila zvana, a danas Tesalije. Treći, oni koji su došli u Italiju sa Evanderom iz grada Palantija. Nakon njih Epeani i Feneati, koji su bili dio peloponeske vojske kojom je zapovijedao Herkul, sa kojima je trojanski element takođe bio izmiješan. I posljednji od svih, Trojanici koji su pobegli iz Iliona, Dardana i drugih trojanskih gradova.”) Sudeći po ovom Dionizijevom zaključku, gotovo svoje porijeklo ranih Rimljana je helensko – egejsko?! Tako su Latini, mješavina Aborigina i skupine doseljenih Trojanaca, potekli iz Lavinija, zatim osnovali Albu i odatle se raširili po Laciјu, na kraju naselivši i rimske gradsko područje gdje su od ranije živjeli neki južnobalkanski “helenski” elementi. Dioniziju je izgleda baš bilo stalo da učvrsti značenje priča o Evanderu, Herkulju, Eneji i njegovim Trojanacima za porijeklo Rima, tako što će ih detaljnije obrazlagati i prenosi u odnosu na druge historičare (npr. Livija). Uostalom, to i on (A.R. I, 5, 1) sam kaže u predgovoru svoga djela koje se bavi procesom osnivanja Rima: ἐν ταύτῃ δηλώσω τῇ γραφῇ, δι' ἣς Ἐλληνάς τε αὐτοὺς ὄντας ἐπιδείξειν ὑπισχνοῦμαι καὶ οὐκ ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἡ φαυλοτάτων ἔθνῶν συνεληλυθότας. (“Na taj način, ja sam se angažirao da dokažem da su oni / preci Rimljana op. S.M./ bili Heleni i da su došli ne iz najmanjih naroda niti iz najmanje bitnih.”) Na pitanje zašto je Dioniziju to bilo bitno, odgovor se sam nameće u vidu njegovog helenskog porijekla. Ovo je još jedan pokazatelj koliko je nekome stalo da u svojoj zajednici vidi “svi i svugdje”, odnosno demijurga svih ostalih ili većine ili bar onih glavnih naroda. Dionizijeva helenomanija nije ništa neobično za historičare i političare, jer je to manijska pojava, samo sa različitim atributima i sadržinama, i do danas nažalost vrlo prisutna.

Dionizije iz Halikarnasa (A. R. I, 64) kada je sagrađen Lavinij najvjerojatnije datira u drugu godinu nakon odlaska Enejinih Trojanaca iz Troade. Po Eratostenovoj kronologiji (koju slijedi Dionizije) Troja je zauzeta u 5. VI. 1183. god. p.n.e., pa bi Lavinij bio osnovan 1181. god. p.n.e.¹⁸⁶ Ubrzo je izbio novi rat protiv Rutula, koje je sada vodio Tiren, nećak Amate (supruga preminulog kralja Latina i Enejine punice) koji je sa ratnicima kojima je zapovijedio prebjegao Rutulima¹⁸⁷. U bici koja je izbila, poginuli su i kralj Latin i Tiren i mnogi drugi. Bitka je završila na kraju ipak pobjedom vojske kojom je sada komandovao Eneja. On je sada postao i zajednički kralj i Trojanaca i Aborigina. Nekoliko godina kasnije, Eneja se sa svojim narodom našao u novom ratu sa Rutulima, koji su sada nastupali zajedno sa Mezencijem, kraljem Etruraca. U bici do koje je došlo (po dataciji Dionizija iz

¹⁸⁶ O tome v. Verg. *Aeneid.* XII, 194.

¹⁸⁷ Vrlo zanimljiva sličnost dešavanja kao u slučaju priče o Koriolanu.

Halikarnasa to se desilo 1177. god. p.n.e.) nedaleko od Lavinija kod rijeke Numiko, poginulo je mnogo ratnika, a Eneja je nestao. Pošto se njegovo tijelo nije našlo, pretpostavljalo se ili da je Eneja u toku bitke prenesen među bogove, tj. diviniziran ili da je nestao u rijeci. Latini su podigli oltar herosu sa natpisom: *πατρὸς θεοῦ χθονίου, ὃς ποταμοῦ Νομίκου ρέμα διέπει* ("ocu i bogu ovoga mjesta, koji presjeda vodama rijeke *Numicius*"), iako je po Dioniziju iz Halikarnasa bilo i onih koji su smatrali da je oltar podignut od strane Eneje u čast Anhisa, koji je umro godinu prije rata sa Rutulima i Mezencijem. Sudeći po podacima koje navodi, Dionizije iz Halikarnasa je raspolagao sa prilično velikom literarnom građom o Eneji, uglavnom pisanoj na grčkom jeziku i pismu, što direktno govori o njegovoj pozamašnoj erudiciji. Dionizije (A.R. I, 65) dalje nastavlja o tome kako je Eurileon, koji je preimenovan u Askanija, naslijedio vladavinu nad Latinima, ali i kako se nastavio rat sa Rutulima i Mezencijevim Etrurcima. Trojanski dio Latina se našao u Laviniju i pod opsadom sve nadmoćnijeg neprijatelja. Na kraju je Eurileon/Askanije odlučio pristati na neprijateljske uvjete kako bi se rat završio. Međutim, pošto je Mezencije i pored toga zahtijevao još teže uvjete, Askanije i njegovi ljudi su odlučili da nastave rat. Njihova vojska je iznenada u toku mračne noći, bez mješevine, napala protivnički tabor i u nastavku porazila neprijateljsku vojsku. Sada je Mezencije molio za mir, koji mu je i omogućen i on se vratio sa ostatkom svojim ljudi u svoju zemlju. Dionizije samo na kraju konstatira da je Mezencije ostao u miru i prijateljstvu sa Latinima.

Krstarenje i na kraju smještanje Enejinog naroda na obali Lacijsa, je zahvaljujući prvenstveno opisima Dionizija iz Halikarnasa i Vergilija jedina, u do danas poznatim vrelima, do u detalje opisana pomorska seoba i krstarenje čitavog jednog naroda koje traži novu zemlju za nastanjivanje, i to ne samo muškaraca u vojnoj dobi, nego i žena, djece, staraca pa i stoke i živine. U toj seobi su učestvovali i starac Anhis i starica Kajeta. Odiseja opisuje samo krstarenje ratnika i mornara sa Itake. Radi toga su za istraživače podaci o Enejinom krstarenju impresivno značajni. U toku krstarenja, sudeći po Dionizijevim podacima, Eneja i njegovi saputnici su podizali i hramove Afroditi. Moguće je pretpostaviti da je ustvari niz hramova, oltara i svetilišta koja su bila posvećena Afroditi, posebno onoj sa epitetonom Enejska, vremenom povezan sa mitologijom o kretanju Enejinog naroda. Enejina sudska je i jedna od najboljih metafora kojom se opisuje "krstarenje" čovjeka, vođenog sudsinskim intencijama, kroz nedaće i iskušenja života kako bi se ostvario cilj Proviđenja. Istodobno se ukazuje kako bez smrti nema života, bez smrti Troje, ne bi se mogli uzdići ne samo novi Grad (Rim) nego i velika, univerzalna imperija. Istovremeno se i nudi nada, i kada je najteže da se može izdići

do najvišeg. Troja je zauzeta, razorenja, opljačkana, ali ono ljudi što je ostalo od nje pokrenuće proces koji će na kraju završiti sa veličanstvenim projektom koji je imao dalekosežne posljedice po ljudsku civilizaciju. Eneja, sa zgarišta, okuplja ono što je preostalo, stojički podnosi sve muke, nedaće, sva unutarnja i emocionalna iskušenja, odricanja i gubljenja i uređuje jednu zajednicu koja će i pored njegove tragične smrti na kraju, postati upravo zahvaljujući njemu nukleus i sjeme u dalekoj budućnosti jednoga novoga svijeta, daleko moćnijeg nego što je bila njegova Troada. Krstarenja Odiseja i Eneje su u kolektivnoj svijesti klasične civilizacije bili i metafora života čovjeka, odnosno njegovo kretanje kroz sve ono što čovjeku nudi život u svome punom kapacitetu.

Trideset godina nakon osnivanja Lavinija (znači po Dionizijevoj računici 1151. god. p.n.e.), Askanije je dao izgraditi novi grad u koji je preselio i stanovnike Lavinija i druge Latine koji su to željeli. Novi grad je nazvan Alba Longa, odnosno "Dugi Bijeli grad". Dionizije iz Halikarnasa konstatira da je u njegovo vrijeme Alba Longa nenastanjena, jer je u vrijeme rimskog kralja Tula Hostilija razorenja, a njegovi stanovnici preseljeni na rimsko područje i "pretopljeni" u Rimljane. Po Dioniziju iz Halikarnasa (I, 66, 2-3) Alba Longa je bila izgrađena na prostoru između planine i jezera, koji su služili gradu umjesto zidina i činili njegovo zauzimanje teškim. Planina je izuzetno jaka i visoka i jezero je duboko i veliko, a svoje vode je primao sa ravnice kada su brane bile otvorene. Albansko područje je bilo plodno, a posebno se isticala proizvodnja albanskog vina i koje je sa izuzetkom falernijskog, bilo bolje od svih ostalih. U narednom poglavlju Dionizije govori da se desilo "nevjerljivo čudo". Hram sa unutrašnjim svetilištem je bio izgrađen kako bi se u njega postavili prikazi bogova koje je Eneja donio iz Troje i postavio u Laviniju i koji su sa izgradnjom Alba Longe prenešeni iz Lavinija u novo latinsko središte. Međutim, kada bi god postavili te prikaze bogova na mesta u albanskom hramu, oni bi se u toku noći na neki neobjašnjivi način vratili na svoja stara mesta u Laviniju koji je bio napušten. Na kraju su novi stanovnici Alba Longe odlučili da te prikaze zadrže u Laviniju, a da se u ovaj grad iz Alba Longe vrati 600 pojedinaca¹⁸⁸ koji bi brinuli o tim prikazima bogova. Na čelu povratnika je bio Egest. Tako Lavinij nije ostao nenaseljen, a uspio je sačuvati i svoj središnji općelatinski religijski karakter. Po Dioniziju iz Halikarnasa ove bogove Rimljani zovu Penatima, dok se na grčki prevode izrazima Πατρῷους, Γενεθλίους, Κτησίους, Μυχίους, Ἐρκείους. Svaki od ovih grčkih naziva je ustvari odražavao neki od atributa i svojstava Penata. Dionizije dalje navodi Timeja koji kaže da su sveti objekti koji su čuvali u

¹⁸⁸ Dionizije vjerojatno misli samo na muškarce – nositelje domaćinstva pa je broj stvarnih povratnika bio znatno veći.

svetilištu u Laviniju bili željezni i brončani *caducei* ili "glasničke palice" i trojanska zemljana posuda. Timej ih sam nije video, nego je to saznao od stanovnika Lavinija. U 68. poglavlju prve knjige Dionizije iz Halikarnasa opisuje svete objekte koje je sam video u hramu¹⁸⁹ u Rimu, koji se nalazio nedaleko od Foruma na prostoru koji se zove *Velia*. Po njemu je to malo svetilište, i zamračeno visinom susjednih zgrada. U tome hramu su bili prikazi trojanskih bogova koje po zakonu mogu svi vidjeti, sa natpisom koji pokazuje da su to Penati. Oni su dva sjedeća mladića koji drže koplja i djela su drevne izrade. Dalje navodi da se mnoge druge statue ovih bogova takođe mogu vidjeti u drugim drevnim hramovima i sve su predstavljene kao dvojica mladića u vojničkoj odjeći. O ovim prikazima bogova koje je dozvoljeno vidjeti za sve, za razliku od onih Laviniju, Dionizije se poziva na ono što govore Kalikrat¹⁹⁰, autor historije Samotrake, Satir¹⁹¹ koji je sakupio drevne legende i mnogi drugi, od kojih je pjesnik Arktin¹⁹² najraniji za kojeg on zna da je pisao o tome. I zatim Dionizije nastavlja da opisuje legendu po kojoj je Hrisa, kada se udala za Dardana, donijela u miraz poklone od boginje Atene, a to su bili Paladij i sveti simboli Velikih bogova. Kada je jedan dio Arkađana napustio Peloponez i nastanio se na trakijskom otoku Samotraki, Dardan je tamo dao izgraditi hram ovim bogovima čija su imena bila tajna i u čiju čast su se izvodile samotračke misterije. Kada je krenuo prema obali zapadne Male Azije, on je sa sobom ponio Paladij i prikaze bogova. Dardan je ove svete objekte prvo pohranio u gradu koji je osnovao i nazvao po sebi, ali su kasnije od njegovih potomaka bili premješteni u Ilium. I Trojanci su izgradili hram i svetilište u koje su smjestili ove svete objekte, o kojima su brinuli sa velikom pažnjom i odgovornošću jer su smatrali da garantuju sigurnost njihovog grada. I kada je donji dio Troje bio zauzet, Eneja je zauzevši citadelu, iz toga svetilišta uzeo prikaze Velikih bogova i Paladij koji su još bili preostali, jer su Odisej i Diomed kada su tajno bili ušli u Troju, ukrali druge objekte. I Eneja je te svete objekte donio u Italiju. Pjesnik Arktin navodi da je samo jedan Paladij bio Dardanu dan od Zeusa i da je ovaj ostao u Ilionu/Troji, sakriven u svetilište sve dok grad nije bio zauzet. Ali i da je bila urađena identična kopija koja je bila izložena javnosti, i da su Ahajci ustvari oteli ovu kopiju. Dionizije iz

¹⁸⁹ Objašnjenje po Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 223, fus.2.) navodi: The *aedes deum Penatium in Velia* (Livy xlv. 16, 5; Mon. Ancy. iv, 7; Varro, *de Ling. Lat.* v. 54). The statues really represented the Dioscuri, but had long been identified with the Penates. Servius (on *Aen.* iii. 12), citing Varro, says that on the base of the statues was the inscription MAGNIS DIIS; but there was probably more to the inscription, including PENATIBVS.

¹⁹⁰ Domicije Kalikrat (*Domitius Callistratus*) izgleda da je bio rimski oslobođenik, koji je napisao i historiju Herakleje Pontske.

¹⁹¹ Satir (*Satyrus*) je nepoznat, i vjerojatno nije ista osoba kao istoimeni biograf.

¹⁹² Arktin (*Arctinus*) je smatran u kasnijim vremenima kao autor dvije epske poeme: *Aethiopis* i *Iliou Persis*.

Halikarnasa dalje navodi da se Paladij čuva u hramu Veste od strane vestalki, gdje i gori Vječna vatra. Nakon smrti Askanija u 38. godini njegove vladavine (između 1150 – 1143. god. p.n.e.), naslijedio ga je Silvije, njegov polubrat i sin Eneje i Lavinije. Silvije je po Dioniziju bio *postumus*, znači rođen nakon očeve smrti/pogibije/nestanka. Dok je Askanije vladao, Lavinija i Silvije (plašći se Askanija) su se, uz pomoć izvjesnog Tirena, skrivali u jednoj kući u dubini jedne šume. Zato je kada se rodio, Silvije i dobio to ime (*Silva, ae, f.* = šuma; drvo). Međutim, vremenom je saznavši da su Latini napravili potragu za ženom i da su počeli optuživati Askanija da je dao ubiti Laviniju i njeno dijete, Tiren izveo ženu i njenog sina iz šume. Prije nego što je postao kralj, Silviju je konkurenčiju predstavljao Askanijev najstariji sin Jul. Odluku o izboru kralja, donio je narod glasanjem u kojem je prevagu odnio Silvije. Julu je umjesto kraljevske vlasti dodijeljena izvjesna sveta vlast i čast. Od njega je potekao julijevski gens kojem je biološki pripadao Julije Cezar, a adoptivno August (u čije vrijeme vladavine Dionizije piše), a koji Dionizije iz Halikarnasa u narednim rečenicama veoma hvali. Silvije je vladao 29 godina, a naslijedio ga je sin Eneja II. koji je vladao 31 godinu. Nakon Eneje II. vladao je Latin II. 51 godinu, zatim Alba 39 godina. Nakon Albe, Kapet je vladao 26 godina, zatim Kapis 28 godina, onda Kalpet je držao vlast 13 godina. Poslije njega je 8 godina vladao Tiberin, koji je ubijen u bici vođenoj blizu rijeke i pošto ga je odnijela bujica, njegovo ime je dato rijeci (otada Tiber) koja se ranije zvala Albula. Njegov nasljednik je bio Agripa i vladao je 41 godinu. Nakon Agripe na vlast je došao Alodije, koji je 19 godina vladao tiranski i bio mrzak bogovima. Aventin, po kojem je nazvan jedan od brežuljaka, je bio sljedeći na vlasti i to 37 godina. Nakon Aventina, vladao je Proka 23 godine. Poslije Proke dolaze Amulije i Numitor. Amulije je po Dioniziju iz Halikarnasa vladao 42 godine, sve do 752. god. p.n.e.

Po podacima Dionizija iz Halikarnasa, "Albanska kraljevska loza" je u stvari legitimna i legalna po obje linije, odnosno predstavlja i produžetak "Trojanske kraljevske loze", ali i "Laurentske", domorodačke kraljevske loze. Jul/Askanije nije bio predak Romula i Rema, nego je to Silvije, sin Eneje i Lavinije. A to je vrlo bitan element koji daje puni legitimitet osnivanju i Rima i njegovom pravu i da vlada Italijom, jer je Romul i domorodačkog saturnijsko/hesperijsko/ausonskog, tj. italskog porijekla i da vlada Mediteranom jer je i trojanskog porijekla.

"Enejidska dinastija" i "Albanska kraljevska lista" po Dioniziju iz Halikarnasa:

1. Pad Troje 5. VI. 1183. god. p.n.e.
2. Osnivanje Lavinija 1181. god. p.n.e.
3. Smrt Eneje 1177. god. p.n.e.
4. Osnivanje Alba Longe 1151. god. p.n.e.

5. Eurileon/Askanije (vladao 1177. – 1139. god. p.n.e.).
6. Silvije (vladao 1139. – 1110. god. p.n.e.).
7. Eneja II. (vladao 1110. – 1079. god. p.n.e.).
8. Latin II. (vladao 1079. – 1028. god. p.n.e.).
9. Alba (vladao 1028. – 989. god. p.n.e.).
10. Kapet (vladao 989. – 963. god. p.n.e.).
11. Kapis (vladao 963. – 935. god. p.n.e.).
12. Kalpet (vladao 935. – 922. god. p.n.e.).
13. Tiberin (vladao 922. – 914. god. p.n.e.).
14. Agripa (vladao 914. – 873. god. p.n.e.).
15. Alodije (vladao 873. – 854. god. p.n.e.).
16. Aventin (vladao 854. – 817. god. p.n.e.).
17. Proka (vladao 817. – 794. god. p.n.e.).
18. Amulije (vladao 794. – 752. god. p.n.e.).

Livije

I, 1-2: *Iam primum omnium satis constat Troia capta in ceteros saevitum esse Troianos, duobus, Aeneae Antenorique, et vetusti iure hospitii et quia pacis redendaque Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achivos abstinuisse;.... Aeneam ab simili clade domo profugum sed ad maiora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam quaerentem sedes delatum, ab Sicilia classe ad Laurentem agrum tenuisse. Troia et huic loco nomen est. Ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore nihil praeter arma et naves superesset, cum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque qui tum ea tenebant loca ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxisse tradunt: alii, cum instructae acies constitissent, priusquam signa canerent processisse Latinum inter primores ducemque advenarum evocasse ad conloquium; percontatum deinde qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo quidve quaerentes in agrum Laurentinum exissent, postquam audierit multitudinem Troianos esse, ducem Aeneam filium Anchisae et Veneris, cremata patria domo profugos, sedem condendaque urbi locum quaerere, et nobilitatem admiratum gentis virique et animum vel bello vel paci paratum, dextra data fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxis-*

se foedus filia Aeneae in matrimonium data. Ea res utique Troianis spem adfirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirpis quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus ad florentes opes Etruscorum Mezentiumque regem eorum configiunt, qui Caere opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis et tum nimio plus quam satis tutum esset accolis rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit. Aeneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginem sibi conciliaret nec sub eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit; nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aeneam cesse re. Fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat ut iam non terras solum sed mare etiam per totam Italiae longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui impletisset, tamen cum moenibus bellum propulsare posset in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici ius fasque est super Numicum flumen: Iovem indigetem appellant. (“Poslije pada Troje, kao što je općepoznato, preduzete su kaznene mjere protiv preživjelih Trojanaca. Od primjene ratnog prava, Ahajci su se uzdržali jedino prema dvojici, Eneji i Antenoru, zato što su sa njima bili vezani starinskom obavezom gostoprivstva i zato što su se ovi uvijek zalagali za mir i željeli da se Helena vrati..../Livije pravi digresiju govoreći o lutanjima Antenora op. S.M./ Eneja, koji je zbog istoga događaja /pada Troje op. S.M./ napustio domovinu, ali ga je sudbina vodila da započne mnogo značajnije stvari, najprije je stigao u Makedoniju¹⁹³, a odatle je dospio na Siciliju, tražeći mjesto za naseljavanje. Sa Sicilije su ga bogovi doveli do polja Laurenta¹⁹⁴ /na obali Lacijsa op. S.M./. I ovome mjestu je ime Troja. Kada su se Trojanci, kojima poslije dugih lutanja nije ostalo ništa sem brodova i oružja, iskricali ovdje i krenuli da pustoše polja, kralj Latin i Aborigini koji su držali ove oblasti dojurili su naoružani iz grada i sa polja, da se suprotstave sili pridošlica. O daljem toku događaja postoje dvije priče: Po jednoj je Latin, koji

¹⁹³ Misli se na stari grad Makedoniju u makedonsko – tračkoj oblasti Rakelos. Grad je kovao novac sa predstavom Eneje koji nosi Anhisa na ramenima.

¹⁹⁴ Laurenti je kao naziv za narod upotrebljavan alternativno ili zajedno sa nazivom Lavinati koji je u vezi sa imenom grada Lavinij. Adjektiv *Laurens* kao oznaka za narod pojavljuje se već u prvom ugovoru između Rimljana i Kartaginjana koji je sklopljen ubrzo poslije uspostave Republike u Rimu.

je bio pobijeden, najprije sklopio mir sa Enejom, a potom stupio sa njim u rodbinske veze. Drugi pričaju da je kralj Latin, kada su obje strane već bile postavljene u bojni poredak, istupio i prije no što će biti dati znak trubom /za početak bitke op. S.M./ pozvao na razgovor nekoga od prvaka i vođu došljaka. Potom se raspitao ko su oni, odakle su i zbog čega su napustili svoje domove i došli u polja Laurenta. Kada je čuo da su oni trojanski narod, da im je vođa Eneja, sin Anhisa i Venere, da su napustili domove pošto im je zavičaj spaljen i da traže mjesto gdje bi osnovali novi grad, Latin je, zadriven slavom naroda i vođe i njihovom spremnošću na rat i mir, pružio desnicu, utvrdio vjeru i buduće prijateljstvo. Pošto su vođe sklopile sporazum, vojske su se pozdravile. Eneja je potom uživao gostoprимstvo kuće Latina. Ovdje je Latin kod svojih penata¹⁹⁵ dodao državnom sporazumu privatni, davši kćerku Eneji za suprugu. Ova stvar utvrdi Trojance u nadi da je došao kraj njihovim lutanjima i da su našli stalno i sigurno mjesto za naseljavanje. Osnovan je grad koji je Eneja nazvao Lavinij¹⁹⁶ po imenu svoje supruge. Uskoro je u ovom braku rođen sin kome su roditelji dali ime Askanije. Kratko vrijeme poslije toga su Aborigini i Latini zajednički poveli jedan rat. Turno, kralj Rutula, kome je Lavinija bila obećana za suprugu prije Enejinog dolaska, teško je primio činjenicu da je prednost data došljaku, pa je krenuo u rat protiv Eneje i Latina. Ni jedna ni druga vojska nije dobila ništa ovom borbom. Pobjednici Aborigini i Trojanci su izgubili vođu Latina, a Turno i Rutuli, pošto su razbijeni, prebjegli su Etrurcima, čija je moć cvjetala i njihovom kralju Mezenciju koji je bio na vlasti u moćnom gradu Cere i od samoga početka se nije mnogo radovao osnivanju novoga grada. Smatrujući da jačanje trojanske moći nije dobro za susjede, on je rado sklopio savez i udružio oružje sa Rutulima. U strahu od jednog takvog rata Eneja je, da bi pridobio naklonost Aborigina i da ne bi bili samo pravno zajedno nego ujedinjeni i imenom, nazvao oba naroda Latini. Aborigini poslije toga nisu zaostajali za Trojancima u revnosti i vjernosti prema kralju Eneji. Pouzdavajući se u srčanost oba naroda, koji su se iz dana u dan sve više sjedinjavali, Eneja je pozvao svoje snage u borbu mada je i bedemima mogao da odoli napadu, iako je moć Etruraca bila već tolika da se glas o njihovoj slavi raširio po cijeloj Italiji na kopnu i moru, od Alpa do Sikulskog mora. Latinima je ovo bila druga bitka, a Eneji posljednje djelo među smrtnicima. Bilo da je smatran za čovjeka ili boga sahranjen je iznad rijeke Numiko¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Penati su kućna i familjska božanstva čije su predstave bile postavljene u atriumu doma, uz ognjište, gdje su zajedno sa larima dobijali svakodnevne darove. Prema legendi, penate je Eneja prenio iz Troje.

¹⁹⁶ Lavinij je tako po tradiciji bio prvo naselje koje je Eneja osnovao u Italiji. Lavinija je kćerka kralja Latina i Amate.

¹⁹⁷ Rijeka Numiko, *Numicius* (danas Numico/Rio Torto), teče sa albanskog gorja i uliva se u Tirensko more između Lavinija i Ardea.

Nazvan je potom Domaćim Jupiterom¹⁹⁸.) U sljedećem poglavlju, Livije govori kako je nakon Enejine smrti, njegov sin Askanije, zbog toga što je bio maloljetan bio pod regenstvom Lavinije. Kada je bio u odraslim godinama, Askanije je ostavio grad/naselje Laviniju svojoj majci ili mačehi, a sam je osnovao novi grad ispod albanskog gorja duž jednog grebena planine po imenu Alba Longa. Po Liviju između osnivanja Lavinija i osnivanja kolonije u Alba Longi proteklo je gotovo trideset godina. U to vrijeme se održavao mir sa Etrurcima, po kojem je granica između Etruraca i Latina bila rijeka Albula, kasnije nazvana Tiber. Po Liviju, Askanija je naslijedio njegov sin Silvije, ovoga Eneja II, kojega je opet naslijedio Latin Silvije II. Ovaj vladar je osnovao veći broj latinskih kolonija, a po njemu su nazvani i Stari Latini (*Prisci Latini*). Nadimak je potom ostao svim Silvijima koji su vladali u Alba Longi. Nakon Latina Silvija II. došao je na vlast Alba, nakon njega Atis, zatim Kapis, poslije Kapisa je vladao Kapet. Naslijednik Tiberin se udavio prilikom prelaska rijeke Albule i zbog toga je toj rijeci promijenjeno ime u Tiber. Tiberinov sin i naslijednik je bio Agripa, a poslije njega je vladao Romul Silvije. Ovoga kralja je naslijedio Aventin, zatim Proka čiji su sinovi bili Numitor i Amulije.

Po Liviju "Albanska kraljevska lista" izgleda na sljedeći način:

Eneja

1. Askanije (dijelom pod regenstvom Lavinije)
2. Silvije
3. Eneja II.
4. Latin Silvije II.
5. Alba
6. Atis
7. Kapis
8. Kapet
9. Tiberin
10. Agripa
11. Romul Silvije
12. Aventin
13. Proka
14. Amulije

¹⁹⁸ Nejasan je koncept ovoga božanstva. Možda bi se ovaj atribut Jupitera mogao tumačiti u smislu "božanskog pretka", pa bi u tom slučaju Eneja ustvari bio vremenom diviniziran. Ovaj Livijev podatak je potrebno uporediti sa podatkom Dionizija iz Halikarnasa (A.R. I, 64, 5) u kojem govori o oltaru kod rijeke Numiko sa natpisom "bogu i ocu", koji je posvećen Eneji ili Anhisu.

Strabon

U Strabonovoj Geografiji je opisu Troade posvećen odjeljak XIII, 1, 1-1, 70: O političkom uređenju Troade neposredno pred rat, u Strabonovom djelu se nalazi jedan vrlo zanimljiv pasus (XIII, 1, 7): ἐκ δὴ τῶν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λεγομένων εἰκάζουσιν οἱ φροντίσαντες περὶ τούτων πλέον τι, πᾶσαν τὴν παραλίαν ταύτην ὑπὸ τοῖς Τρωσὶ γεγονέναι, διηρημένην μὲν εἰς δυναστείας ἐννέα, ὑπὸ δὲ τῷ Πριάμῳ τεταγμένην κατὰ τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον καὶ λεγομένην Τροίαν: (“Oni koji su posvetili posebnu pažnju ovome predmetu, pretpostavljaju, iz izraza pjesnika /misli se na Homera op. S.M./ da je cijela ova obala bila posjed Trojanaca, kada je bila podijeljena u devet /9/ dinastija /bolje rečeno dinasta op. S.M./, koje su u vrijeme /Trojanskog op. S.M./ rata bile pod utjecajem /bolje rečeno vrhovnom vlašću op. S.M./ Prijama i bila zvana Troja.”) Ahilej je u toku rata predvodio zauzimanje i pustošenje 11 naselja Troade, kao i drugih sjeverozapadno maloazijskih naselja i obližnjih egejskih otoka. Ovi dinasti Troade su vladali svojim zajednicama sa znatnom autonomijom, priznajući vrhovnu vlast Iliona. Strabon koristeći Ilijadu (bolje rečeno ranije kritičke i druge komentare i analize) identificira niz ovih trojanskih zajednica, od kojih vrijedi istaći sljedeće “zajednice sa dinastima”: Lirnes (*Lyrnessus*; kojim je vladao Mines/Mynes), Teba Hipoplakija (*Theba Hypoplacia*; kojom je vladao Eetion),¹⁹⁹ Lelegi (*Leleges*; kojima je vladao Altes), Dardanci (pod Anhisom i Enejom), Aphnejani iz Zeleje (pod vodstvom Pandara), područje pod upravom Asija, područje pod upravom Meropida (dva sina Meropsa), područje pod upravom Euripila (*Eurypylus*) itd.²⁰⁰ Ilionska hegemonija nad Troadom je moguće proizlazila i iz njegovog zemljopisnog položaja, jer je on u užem, striktnom smislu imao pod direktnom kontrolom porječje Skamandera (danasa rijeka Menderes). Vladar Iliona, konkretno po mitologiji Prijam, je sa sebi subordiniranim dinastima održavao i ojačavao savez ne samo političkom hijerarhijom i zemljopisnim položajem, nego i porodičnim uvezivanjem. Tako je Hektor oženjen sa Andromahom, koja je poticala iz “kuće” Tebe Hipoplakije. Prijam je sa kćerkom Altesom od Lelega imao sinove Likaona (*Lycaon*) i Polidora (*Polydorus*). Anhis i Eneja su mu bili prvi biološki rođaci. Sudeći po stihovima iz Homerove Ilijade II, 803-804²⁰¹: (πολλοὶ γὰρ κατὰ ἄστυ μέγα Πριάμου ἐπίκουροι, / ἄλλη δ' ἄλλων

¹⁹⁹ Strabon zajednice pod vodstvom Minesa i Eetiona grupira pod zajedničkim nazivom Kiličani.

²⁰⁰ O političkoj podjeli Troade i dinastima i zajednicama subordiniranim Ilionu v. *Hom. Il.* I, 37; 164-165; 366-369; II, 690-694; VI, 395-397; 414-428; VII, 14.; VIII, 187; IX, 188; 328-330; 380-382; XVI, 153. etc.; i opis kod *Strab.* XIII, 1, 58-62.

²⁰¹ Isto v. *Hom. Il.* IV, 436-438: ὡς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὄρώρει: / οὐ γὰρ πάντων ἦν ὅμος θρόος οὐδὲ ἵα γῆρας, / ἀλλὰ γλῶσσα μέμικτο, πολύκλητο δ' ἔσαν ἄνδρες. (“Tako se Trojanska vika po širokoj vojski razleže, / Jer svi govora jednog i jezika ne bježu oni, / Jezik im bješe mješovit, iz različnih bježu krajeva.”)

γλῶσσα πολυσπερέων ἀνθρώπων: “Mnogo Prijamov grad pomoćnika ima, i oni / Jezikom koji kakvim od rasutih govore ljudi”), trojanski “saveznici” u ratu protiv Ahejaca su bili jezički i etnički šaroliki.²⁰² Možda bi to ukazivalo na činjenicu da je Mala Azija u kasnobrončano doba (preciznije u vrijeme neposredno pred “krizu”) bila isto tako etnički i jezički kompleksna. Homerovi podaci su se sigurno oslanjali na neku drevno kasnobrončano dobnu organizaciju Troade i općenito sjeverozapadne Male Azije, gdje je postojao neki regionalni savez (možemo je kao *terminus technicus* nazvati “Trojanska Liga”) na čijem čelu se kao hegemon nalazio Ilion i koji je okupljao niz naselja, gradova, zajednica naseljenih na ovom komunikacijski vrlo bitnom području. Ilijada ustvari opisuje jedan kraći period rata između bronačnodbne “Ahejske Lige” na čelu sa Mikenom i “Trojanske Lige” na čelu sa Ilionom. Ono što je bitno izreći jeste da je društveno – socijalna struktura obje lige slična. Riječ je o izrazito elitističkom, oligarhijsko - aristokratskom društvu sa jasnim socijalnim stratumima. Nema tu govora o tome da se narod nešto pita, ili da postoji “građanin” u onom smislu helensko – rimske klasične civilizacije. Svi tipovi vlasti i moći su u rukama jednog staleža, lokalnih dinasta i njihovih vrhovnih vladara. Ovi vrhovni vladari nisu nikakvi absolutistički gospodari, nego im je vlast u priličnoj mjeri ograničena i voljom lokalnih dinasta i kneževa, prinčeva, kraljevića koji se sastaju po vijećima. Oni su monarski u vidu “*primus inter pares*”.

Strabon daje i opis (XIII, 1, 24-25; 28-29; 33; 50-51; 52-53) za naše izučavanje najvažnije od tih troadskih “kneževina”, tj. Dardanije kojom upravlja u vrijeme Trojanskog rata Eneja u ime svoga staroga oca Anhisa. Po Strabonu njeni naseobeno središte po imenu Dardan, se prvobitno nije nalazilo na obali, nego dublje u unutrašnjosti. On taj zaključak izvodi iz Homerovih stihova (*Il. XX*, 215 - 219). Strabon konstatira da od ovoga prvobitnog naselja nije ostalo ni traga. Nakon opisa trojanske Dardanije, Strabon opisuje (XIII, 1, 25 - 27) područje Iliona i poglavito njegovu helenističku i ranorimsku historiju. Zanimljiva je Strabonova analiza zašto dolazi do ovoga premještanja naseobina, u kojoj on obilno koristi Platonove znanstvene teze na koje se i poziva vezano za zaključke koje iznosi.

Strabon (XIII, 1, 48) o demijurškom porijeklu Trojanaca navodi prvo “minojsku” verziju po kojoj su Teukri, koji su došli sa Krete (navodeći da je elegijski pjesnik Kalin bio prvi koji zapisao nešto o ovom narodu, i da su ga mnogi slijedili), stvorili naseobinu u sjeverozapadnoj Maloj Aziji na prostoru kasnije nazvanom Troadu (pri tome govoreći o legendi sa miševima). Oni su i obližnju planinu prozvali Ida po imenu planine sa Krete. Ovo bi ukazivalo na to da su Minojci u neko brončanodobno vrijeme osnovali naseobinu na jednom od glavnih strateških,

²⁰² O saveznicima Iliona u ratnim dešavanjima koja opisuje Homer u Ilijadi v. II, 815 – 877.

komunikacionih i trgovačkih čvorišta tadašnjeg Mediterana. Po drugoj “atičkoj” verziji, Strabon navodi da neki drugi pisci tvrde da je izvjesni Teukar došao iz Atike u ovaj dio Male Azije i da postoji bliska veza Atičana i Trojanaca.

Interesantan je i Strabonov podatak (XIII, 1, 52) o Askaniju, Enejinom sinu, koji je vladao i čiji su nasljednici vladali jednim manjim područjem u Troadi, konkretno da su u tadašnji grad Skepsis, stanovnici bili preseljeni od Skamandrija, sina Hektora i Askanijsa, sina Eneje. Obje familije su bile vladajuće u Skepsisu dugo vremena. Oni su promijenili oblik vlade u oligarhiju, da bi nakon ujedinjenja Skepsana sa Milećanima bio stvoren demokratski sustav. I pored toga, potomci ovih familija su nosili imena kraljeva (basileusa) i zadržali izvjesne časti. Polis Skepsis (Σκέψις, *Scepsis*, na mjestu današnjeg sela Kurşunlutepe kod grada Kurşunlutepe) je imao značajnu ulogu u razvitku helenske i općenito mediteranske i zapadne civilizacije, posebno vezano za bibliotečku baštinu Aristotela i Teofrasta.²⁰³

Preciznije rečeno, postojale su dvije lokacije u području planine Ide na kojima se razvijao Skepsis. Starije, ranije naselja Skepsis (Palea-Skepsis) je po tradiciji nekada bio prijestolnica Enejine domene u Troadi. On je bio smješten blizu izvora rječice *Aesepus*, više na planini Idi u blizini sela koje nosi ime Eski (“Stari”) Skisepte. Kasniji Skepsis, koji pripada epohi i Aristotela, je bio nekih 60 stadija niže od Staroga Skepsisa na planini Idi.

Strabon (XIII, 1, 53) govori sljedeće o Starom Skepsisu: οἵεται δ' ὁ Σκήψιος καὶ βασίλειον τοῦ Αἰνείαν γεγονέναι τὴν Σκῆψιν, μέσην οὖσαν τῆς τε ὑπὸ τῷ Αἰνείᾳ καὶ Λυρνησσοῦ, εἰς ἣν φυγεῖν εἴρηται διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως: φησὶ γοῦν ὁ Ἀχιλλεύς “ἢ οὐ μέμνη, ὅτε πέρ σε βοῶν ἄπο μοῦνον ἔόντα

σεῦνα κατ' Ἰδαίων ὄρέων ταχέεσσι πόδεσσι,
κεῖθεν δ' ἐς Λυρνησσὸν ὑπέκφυγες: αὐτὰρ ἐγὼ τὴν
πέρσα, μεθορμηθείς.

”1 οὐχ ὄμολογεὶ δὲ τῷ περὶ τῶν ἀρχηγετῶν τῆς Σκῆψεως λόγῳ τῷ λεχθέντι
νῦν τὰ περὶ τοῦ Αἰνείου θρυλούμενα. περιγενέσθαι γάρ δὴ τοῦτόν φασιν ἐκ τοῦ
πολέμου διὰ τὴν πρὸς Πριάμον δυσμένειαν: “ἀεὶ γάρ Πριάμῳ ἐπεμήνιε δίω,
οὐνεκ' ἄρ' ἐσθλὸν ἔόντα μετ' ἀνδράσιν οὐ τι τίεσκε,

”2 τοὺς δὲ συνάρχοντας Ἀντηνορίδας καὶ αὐτὸν τὸν Ἀντήνορα διὰ τὴν Μενελάου
παρ' αὐτῷ ξενίαν. Σοφοκλῆς γοῦν ἐν τῇ ἀλώσει τοῦ Ἰλίου παρδαλέαν φησὶ πρὸ
τῆς θύρας τοῦ Ἀντήνορος προτεθῆναι σύμβολον τοῦ ἀπόρθητον ἐαθῆναι τὴν
οἰκίαν. τὸν μὲν οὖν Ἀντήνορα καὶ τοὺς παῖδας μετὰ τῶν περιγενομένων Ἐνετῶν
εἰς τὴν Θράκην περισωθῆναι κάκεῖθεν διαπεσεῖν εἰς τὴν λεγομένην κατὰ τὸν

Ἀδρίαν Ἐνετικήν, τὸν δὲ Αἰνείαν μετ' Ἀγχίσου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ παιδὸς
Ἀσκανίου λαὸν ἀθροίσαντα πλεῦσαι: καὶ οἱ μὲν οἰκῆσαι περὶ τὸν Μακεδονικὸν
Ολυμπὸν φασίν, οἱ δὲ περὶ Μαντίνειαν τῆς Ἀρκαδίας κτίσαι Καπύας, ἀπὸ [p.
851] Κάπυος θέμενον τοῦνομα τῷ πολίσματι, οἱ δ' εἰς Αἴγεσταν κατάραι τῆς
Σικελίας σὺν Ἐλύμῳ Τρῷ καὶ Ἐρυκα καὶ Λιλύβαιον κατασχεῖν, καὶ ποταμοὺς
περὶ Αἴγεσταν προσαγορεῦσαι Σκάμανδρον καὶ Σιμόεντα: ἔνθεν δ' εἰς
τὴν Λατίνην ἐλθόντα μεῖναι κατὰ τι λόγιον τὸ κελεῦν μένειν ὅπου ἀν τὴν
τράπεζαν καταφάγη: συμβῆναι δὲ τῆς Λατίνης περὶ τὸ Λαουίνιον τοῦτο, ἄρτου
μεγάλου τεθέντος ἀντὶ τραπέζης κατὰ ἀπορίαν καὶ ἄμα ἀναλωθέντος τοῖς ἐπ'
οὐτῷ κρέασιν. Ὄμηρος μέντοι συνηγορεῖν οὐδετέροις ἔσικεν, οὐδὲ τοῖς περὶ
τῶν ἀρχηγετῶν τῆς Σκήψεως λεχθεῖσιν: ἐμφαίνει γάρ μεμενηκότα τὸν Αἰνείαν
ἐν τῇ Τροίᾳ καὶ διαδεδεγμένον τὴν ἀρχὴν καὶ παραδεδωκότα παισὶ παίδων τὴν
διαδοχὴν αὐτῆς, ἡφανισμένου τοῦ τῶν Πριαμιδῶν γένους: “ἢδη γάρ Πριάμου
γενεὴν ἥχθηρε Κρονίων.

νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει
καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

”3 οὗτω δ' οὐδ' ἡ τοῦ Σκαμανδρίου διαδοχὴ σώζοιτ' ἀν. πολὺ δὲ μᾶλλον
τοῖς ἑτέροις διαφωνεῖ τοῖς μέχρι καὶ Ἰταλίας αὐτοῦ τὴν πλάνην λέγουσι καὶ
αὐτόθι ποιοῦσι τὴν καταστροφὴν τοῦ βίου. τινὲς δὲ γράφουσιν “Αἰνείαο γένος
πάντεσσιν ἀνάξει,
καὶ παῖδες παίδων,”
τοὺς Ρωμαίους λέγοντες.

(“Skepsijan /misli se na Demetrija²⁰⁴ op. S.M./ prepostavlja da je Skepsis bio
palata Eneje, situirana između posjeda Eneje i Lirnesa, gdje je, kako se govori, on
izbjegao kada je bio progonjen od Ahileja. “Zar se ne sjećaš”, govori Ahilej, “kako
sam te kada si bio sam i odvojen od svojih stada, /²⁰⁵ Brzo sa Idske tjerah planine
nogama hitrim? / Onda bježeći nijesi okrenut se imao kada, / Te si uteko otud u
Lirnes, a ja navalih / Na grad te ga s Atenom i s ocem Zeusom razorih.” Sadašnja
tradicija koja se tiče Eneje ne slaže se sa pričom koja se odnosi na prve osnivače
Skepsisa. Zato se govori da je on /Eneja op. S.M./ bio poštovan poradi svoje mr-
žnje na Prijama. “Zadnji, jer se /Eneja op. S.M./ je udilj na Prijama srdio divnog, /

²⁰⁴ Demetrij je Skepsisa (Δημήτριος ὁ Σκήψιος) je bio starohelenski gramatik u vrijeme Aristarha i Kratesa. On je bio autor veoma opsežnog djela koje se često citira pod naslovom Τρωικὸς διάκοσμος u najmanje 26 knjiga. Ovo djelo su bili historijski i zemljopisni komentari na onaj dio druge knjige Ilijade u kojem se navode snage Trojanaca. O njemu v. Strab. XIII, 1, 55; Njega je u njegovom učenjačkom poslu naslijedio Metrodor, ali se ovaj kasnije više bavio politikom. Moguće je prepostaviti da je rasprava o Troadi koju Atenej pripisuje drugom Metrodoru sa Hiosa ustvari djelo ovoga Metrodora iz Skepsisa.

²⁰⁵ Stihovi preuzeti iz Hom. Il. XX, 188 – 192.

Što med junacima njega junaka častio nije.”²⁰⁶ Njegovi /Enejini op. S.M./ prijatelji poglavari, Antenoridi i sam Antenor su pobjegli poradi neprijateljstva koje je potonji pokazao prema Menelaju. Sofokle, u svojoj drami *Zauzimanje Troje*, kaže, da je panterova koža bila stavljena pred Antenorova vrata kao znak da bi njegova kuća trebala biti pošteđena pustošenja. Antenor i njegova četiri sina, zajedno sa preživjelim Henetima, govori se da su pobjegli u Trakiju, a odatle u Henetiku na Jadranskom moru. Ali Eneja, sa svojim ocem Anhisom i svojim sinom Askanijem, govori se da je sakupio veliku masu narodu i da je morao otploviti. Neki autori govore da se on /Eneja op. S.M./ naselio oko makedonskog Olimpa, prema drugima je on osnovao Kapuu blizu Mantineje u Arkadiji i da je on preuzeo ime grada od Kapisa. Postoji i drugi izvještaj, da se on iskrcao u Segesti na Siciliji, sa Elimom Trojancem i preuzeo posjed od Erikса i Lilibeja i nazvao rijeke oko Segeste Skamander i Simois. I sa Sicilije je on /Eneja op. S.M./ otišao u Laciј, i naselio tamo pridržavajući se proročanstva koje mu je naredivalo da ostane tamo gdje će posjeti svoj stol. Ovo se desilo u Laciј, blizu Lavinija, gdje je veliki kruhni kolač koji je postavljen umjesto i u svrhu stola, bio pojeden zajedno sa mesom koje je bilo položeno na njega. Homer se ne slaže niti sa ovim piscima ili šta se govori o osnivačima Skepsisa. On predstavlja Eneju kao da je ostao u Troji, naslijedujući kraljevstvo i predajući naslijedstvo djeci svoje djece nakon izumiranja Prijamove loze. “Na rod Prijamov sav je zamrzio sin Kronov / Ali će snažni Eneja Trojancima vladati jednoć, / On i sinova mu sinci, svi koji se poslije rode.”²⁰⁷ Na ovaj način se čak ni naslijedstvo Skamandrija ne spominje. On se ne slaže još više sa onim piscima koji govore o njegovim lutanjima sve do Italije i da je on završio svoje dane / život op. S.M./ u ovoj zemlji. Neki pišu ove ove stihove ovako: “Rod Enejin i djece njegove djece, znači Rimljani, vladaći se svim narodima.”)

Sudeći po jednom Strabonovom podatku (XIII, 1, 23) moguće je pretpostaviti da nije samo dobra strateška pozicija Troade bila razlogom napada Ahejaca. On navodi da su se u Troadi (kod grada Astire koji je u Strabonovo vrijeme bio napušten i u ruševinama) nalazili rudnici zlata, koji su u pipćevu vrijeme skoro iscrpljeni. Nije nemoguće pomisliti i da su drevni brončanodobni Trojanci poznavali ove izvore zlata, i da je i to doprinisalo njihovom opisivanom bogatstvu, a ne samo činjenica da su bili jedno od glavnih trgovačkih čvorišta tadašnjeg svijeta.

Po Strabonu (XIII, 1, 3) područje koje je pripadalo Trojancima, je bilo zahvaćeno helensko – eolskim doseljavanjem u dosta ranom razdoblju, prethodeći čuvenom jonskom doseljavanju bar četiri generacije. Sudeći po kronološkim poda-

cima koje daje Strabon, to se desilo u decenijama nakon Trojanskog rata i izgleda da je direktno vezano sa “dorskim seobom”, pokretima Pomorskih naroda. Naseljavanje Eolaca je moguće upravo promatrati kao posljedicu prodora Doraca na Peloponez. Strabon navodi da su sjeverozapadnu Malu Aziju nakon “krize kasnog brončanog doba”, pored Eolaca naselili i Frigiji, Tračani, Liđani, Meonijanci (koji su potekli od Misijanaca), a sigurno je bilo još i znatno prisutnog starosjedilačkog stanovništva. Inače Strabon (XIII, 1, 21) navodi i da su neka imena (etnonimije, toponimije, hidronimije, onomastike) “zajednička Tračanima i Trojancima”.

Strabon (V, 3, 2): ‘εξῆς δ’ ἡ Λατίνη κεῖται, ἐν ᾧ καὶ ἡ τῶν Ρωμαίων πόλις, πολλὰς συνειληφίας καὶ τῆς μη Λατίνης πρότερον. Αἴκοι γὰρ καὶ Ουόλσκοι καὶ Ἐρνικοὶ Ἀβοριγίνες τε οἱ περὶ αὐτὴν τὴν Ρώμην καὶ Ρούτουλοι οἱ τὴν ἀρχαίαν Ἀρδέαν ἔχοντες καὶ ὅλα συστήματα μείζω καὶ ἐλάττω τὰ περιοικοῦντα τοὺς τότε Ρωμαίους ὑπῆρχαν, ἡνίκα πρῶτον ἔκτιστο ἡ πόλις: ὡν ἐνια κατὰ κώμας αὐτονομεῖσθαι συνέβαινεν ὑπ’ οὐδενὶ κοινῷ φύλῳ τεταγμένα. φασὶ δὲ Αἰνείαν μετὰ τοῦ πατρὸς Ἀγχίσου καὶ τοῦ παιδὸς Ἀσκανίου κατάραντας εἰς Λαυρεντὸν τῆς πλησίον τῶν Ωστίων καὶ τοῦ Τιβέρεως ἥρονος, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης, ὅσον ἐν τέτταρσι καὶ εἴκοσι σταδίοις, κτίσαι πόλιν. ἐπελθόντα δὲ Λατίνον τὸν τῶν Ἀβοριγίνων βασιλέα τῶν οἰκούντων τὸν τόπον τοῦτον, ὅπου νῦν ἡ Ρώμη ἔστι, συμμάχοις χρήσασθαι τοῖς περὶ τὸν Αἰνείαν ἐπὶ τοὺς γειτονεύοντας Ρουτούλους τοὺς Ἀρδέαν κατέχοντας (στάδιοι δ’ εἰσὶν ἀπὸ τῆς Ἀρδέας εἰς τὴν Ρώμην ἐκατὸν ἔξηκοντα), νικήσαντα δ’ ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Λαουνίας ἐπώνυμον κτίσαι πλησίον πόλιν. πάλιν δὲ τῶν Ρουτούλων συμβαλόντων εἰς μάχην, τὸν μὲν Λατίνον πεσεῖν, τὸν δὲ Αἰνείαν νικήσαντα βασιλεῦσαι καὶ Λατίνους καλέσαι τοὺς ὑφ’ αὐτῷ. καὶ τούτου δὲ τελευτήσαντος καὶ τοῦ πατρός, τὸν Ἀσκάνιον Ἀλβανὸν κτίσαι ἐν τῷ Αλβανῷ ὅρει, διέχοντι τῆς Ρώμης τοσοῦτον ὅσον καὶ ἡ Ἀρδέα. (“Zatim dolazi Laciј, u kojem se nalazi grad Rimljana, iako on /misli se na Novi, Prošireni Laciј op. S.M./ sada sadržava takođe i mnoge gradove koji ranije nisu bili u Laciјu /misli se na Stari Laciј, op. S.M./. Ekvi, Volsci, Hernici i takođe Aborigini koji su živjeli blizu samoga Rima, Rutuli koji su držali staru Ardeu i druge skupine, veće ili manje, koje su živjele blizu Rimljana u to vrijeme, su sve postojale kada je Grad /Rim op. S.M./ bio osnovan. I nekim od ovih skupina, jer nisu bile svrstane pod zajedničkim narodom, dozvoljeno je da žive samostalno u posebnim selima. Govori se da je Eneja, zajedno sa svojim ocem Anhisom i sinom Askanijem, nakon smještanja u Laurentiju koji je bio na obali blizu Ostije i Tibera, osnovao grad nešto povrh mora /misli se udaljenije od morske obale op. S.M./ oko 24 stadija od njega. I Latin, kralj Aborigina, koji su živjeli u ovom području gdje je sada Rim, posjetio ih je i iskoristio Eneju i njegov narod kao saveznike u /ratu op. S.M./ protiv susjednih

²⁰⁶ Stihovi preuzeti iz *Hom. Il.* XIII, 460 – 461.

²⁰⁷ Stihovi preuzeti iz *Hom. Il.* XX, 306 – 308.

Rutula koji su okupirali Ardeu (udaljenost od Ardee i Rima je 160 stadija) i nakon pobjede je osnovao grad u blizini /Enejinih Trojanaca op. S.M./, i nazvao ga po svojoj kćerci Laviniji. I kada su Rutuli ponovo započeli sukob, Latin je poginuo, ali je Eneja bio pobjedonosan i postao je /zajednički kralj Trojanaca i Aborigina op. S.M./ kralj i nazvao je svoje podanike Latini. I nakon smrti i Eneje i njegovog oca Anhisa, Askanije je osnovao Alba Longu na albanskom gorju, koje je na istoj udaljenosti od Rima kao i Ardea.”)

Velej Paterkul

I, 8, 4-5: *Sexta olympiade post duo et viginti annos quam prima constituta fuerat, Romulus, Martis filius, ultus iniurias avi, Romam urbem Parilibus in Palatio condidit. A quo tempore ad vos consules anni sunt septingenti octoginta unus; id actum post Troiam captam annis quadringentis triginta septem. 5 Id gessit Romulus adiutus legionibus Latini avi sui: libenter enim iis, qui ita prodiderunt, accesserim, cum aliter firmare urbem novam tam vicinis Veientibus aliisque Etruscis ac Sabinis cum imbelli et pastorali manu vix potuerit, quamquam eam asylo facto inter duos lucos auxit.* (“Za šeste Olimpijade, dvadeset i dvije godine pošto je bila ustanovljena Prva /Olimpijada – 776. god. p.n.e., op. S.M./, Romul, Martov sin, osvetivši uvrede svojega djeda, podigao je, na Parilije²⁰⁸/21. IV. – april – op. S.M./, na Palatinu grad Rim. Od tog vremena do vas konzula /Marka Vinicija – Marcus Vinicius - i Kasija Longina – Lucius Cassius Longinus, januar – juni 30. god. n.e. op. S.M./ sedam je stotina osamdeset i jedna /781 op. S.M./ godina. To se dogodilo četiri stotine trideset i sedam /437 op. S.M./ godina poslije osvajanja Troje. To je učinio Romul potpomognut latinskim legijama svojega djeda. Rado bih se, naime, pridružio onima koji su tako ispravljili, jer se novi grad, uz tako bliske Vejane i druge Etruščane i Sabinjane, s neratobornom i pastirskom četom drugačije teško mogao učvrstiti, iako ga je povećao podigavši pribježište između dviju dubrava²⁰⁹.”) Po Velejevoj računici Rim je osnovan 21. IV. 751. god. p.n.e., dok je Troja u ruke Ahejaca pala 1188. god. p.n.e. Po tome je Trojanski rat rat između 1198. i 1188. god. p.n.e.

²⁰⁸ Parilije ili Palilije (*Palilia*) su drevna starorimska, starolacijska i staroitalska svetkovina očišćenja u znak počasti Pali (*Pales*), božici zaštitnici stada i pastira.

²⁰⁹ Između dva vrha Kapitola, koji su u starija vremena nosili posebna imena: *Capitolium* i *arx*. Na sedlu između jedne i druge uzvisine, koje su u staro doba bile prekrivene drvećem, bio je *asylum* (“Utočište”) na mjestu današnje Piazza del Campidoglio, koji je po legendi osnovao Romul, a obično su ga nazivali *inter duos lucos*.

Biblioteka” (*Βιβλιοθήκη*) od Pseudo-Apolodora²¹⁰

III, 12, 1 - 5: Atlasova kćerka Elektra je sa Zeusom dobila dva sina: Jasiona i Dardana. U žalosti zbog smrti brata, Dardan je napustio Samotraku i došao u sjeverozapadnu Malu Aziju, u oblast kojom kojom je vladao Teukar, sin boga rijeke Skamander i nimfe Ideje. Starosjedioci su se zvali Teukrijanci. Dardan se vjenčao sa kraljevom kćeri Batijom, a dobio je i dio zemljišta na kojem je dao podići grad Dardan. Kada je Teukar umro, cijela oblast je nazvana Dardanijom. Dardan je imao sinove Ila i Erihtonija. Potonji je naslijedio kraljevstvo i oženio Astiohe (kćerku Simoeja) sa kojom je dobio Trosa. Ovaj je naslijedio kraljevstvo, nazvao zemlju po svome imenu i oženio Kaliroju (kćerku Skamandera) i imao kćerku Kleopatru i sinove Ila, Asaraka i Ganimeda. Asarak je imao sa suprugom Hieromnemnom (kćerkom Simoeja) sina Kapisa, koji je sa svojom suprugom Temistom (kćerkom Ila) imao sina Anhisa. Ovaj je sa Afroditom imao sinove Eneju i Lira. Po Pseudo – Apolodoru, Trosov sin Il(us) je osnovao grad Ilion (odnosno grad Troju). On je od Zeusa dobio i Paladij, koji je pao sa neba. Pseudo – Apolodor opisuje Paladij da je bio tri lakta visine, sa spojenim nogama, u svojoj desnoj ruci je držao kopljje visoko, a u drugoj ruci preslicu i vreteno. Atenu je podizao/odgajao Triton, koji je imao kćerku Palas. Obje djevojke su se vježbale u ratnim vještinama, i jednom prilikom je Palasa bila ranjena od Atene. I pošto je bila neizmjerno tužna zbog drugarice, Atena je napravila drveni prikaz koji je ličio Palasi i koji će postati poznat kao Paladij. Kasnije je Zeus bacio Paladij u Troadu. Il je dao izgraditi hram za njega. Il je oženio Euridiku (kćerku Adrasta) sa kojom je dobio Laomedonta, koji je opet oženio Strimonu (kćerku Skamandera) ili Placiju (kćerku Otreja) ili Leukipu. Laomedont je imao pet sinova: Titona, Lampa, Klitija, Hiketaja, Podarka (odnosno sa drugim imenom Prijam) i tri kćerke Hesonu, Kiliu i Astiohu. Sa nimfom Kalibe je imao sina Bukoliona. Laomedonta je naslijedio Podark/Prijam. Prijam i Hekaba su imali dosta djece, od kojih je za priču o Eneji, najvažnija Kreusa.

²¹⁰ Djelo “Biblioteka” je sažeti pregled mitova, legendi i heroja konvencionalno razvrstanih u tri knjige. Njegov nastanak se uobičajeno datira u I. ili II. st. n.e. *Βιβλιοθήκη* je djelimično sačuvana, jer je dio treće knjige koji govori i o Trojanskom ratu i povratku heroja iz rata (Νόστοι/”Povratci”) izgubljen. Sadržaj izgubljenog dijela djela je poznat zahvaljujući Fotiju. Na nekim sačuvanim manuskriptima se spominjao izvjesni Apolodor (*Apollodorus*) kao autor, koji se kasnije pogrešno identificirao sa Apolodorom iz Atene. Radi toga se autor u znanosti nominira kao Pseudo – Aristotel. Jedan od njegovih mnogih izvora je bilo djelo *Τραγῳδούμενα/”Teme tragedija”* od Asklepijada iz Tragila (Ἀσκληπιάδης; IV. st. p.n.e.; učenik govornika Isagore), što je do danas najranija poznata mitografska kompilacija.

“Trojanska kraljevska loza” po Pseudo – Apolodoru:

“Trojanska kraljevska lista”:	“Enejska loza”
Teukar	
Dardan+Batija	
Erihtonije+Astioha	
Tros+ Kaliroja	Tros+Kaliroja
Il+Euridika	Asarak +Hieromnemna
Laomedonta+Strimona	Kapis + Temista
Podark/Prijam+Hekaba	Anhis+Afrodita
	Eneja + Kreusa

Enejino porijeklo po agnatskoj liniji po Pseudo-Apolodoru: Atlas→kćerka Elektra + Zeus→ sin Dardan + Batija →sin Erihtonije+Astioha→sin Tros+Kaliroja→ sin Asarak +Hieromnemna→sin Kapis+Temista→sin Anhis+Afrodita→sin Eneja. Po ovoj liniji je Eneja imao “Trojansku kraljevsku liniju” ne samo preko prapradjeda Trosa, nego i preko bake Temiste, koja je bila kćerka Ila. Uz to je oženio Kreusu, Prijamovu kćerku.

Plutarh

Plutarh u svome životopisu Romula daje u prvim poglavljima vrlo veliki broj podataka, ali u dosta “telegrafskoj formi”, o rimskim *origines*. Ti podaci su skupljeni iz djela čitavog niza autora na grčkom i latinskom jeziku i u priličnoj mjeri pokazuje veliku raznovrsnost mišljenja, stavova, tvrdnji, pretpostavki, zaključaka koji su vladali već u antičkom periodu o predromulovskom periodu. Čak se i mudri Plutarh izgleda teško snalazio u toj golemoj zbrici podataka, koji su često bili i kontradiktorni, nejasni, potpuno nepovezani itd. Kako se vidi načitani Plutarh se jednostavno iz te konfuzne mase vrela pokušao izvući na najjednostavniji način, tako što bi osnovne podatke u priličnoj mjeri sažeо i uveo ih u priču o etimološkom porijeklu imena Rim i ostalim rimskim porijecima. Nažalost, on tom prilikom nije niti naveo autore koje je citirao, parafrazirao, sažimao niti se posvetio kritičkoj analizi tih podataka. O tome najbolje svjedoče prva dva Plutarhova poglavlja životopisa Romula: tò μέγα τῆς Ῥώμης ὄνομα καὶ δόξῃ διὰ πάντων ἀνθρώπων κεχωρηκός ἀφ' ὅτου καὶ δι' ἣν αἰτίαν τῇ πόλει γέγονεν, οὐχ ώμολόγηται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσιν, ἀλλ' οἱ μὲν Πελασγούς, ἐπὶ πλεῖστα τῆς οἰκουμένης πλανηθέντας ἀνθρώπων τε πλείστων κρατήσαντας, αὐτόθι κατοικῆσαι, καὶ διὰ

τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις ῥώμην οὕτως ὀνομάσαι τὴν πόλιν, οἱ δὲ Τροίας ἀλισκομένης διαφυγόντας ἐνίους καὶ πλοίων ἐπιτυχόντας ὑπὸ πνευμάτων τῇ Τυρρηνίᾳ προσπεσεῖν φερομένους, καὶ περὶ τὸν Θύμβριν ποταμὸν ὄρμίσασθαι: ταῖς δὲ γυναιξὶν αὐτῶν, ἀπορουμέναις ἥδη καὶ δυσανασχετούσαις πρὸς τὴν θάλασσαν, ὑποθέσθαι μίαν, ἥ καὶ γένει προύχειν καὶ φρονεῖν ἐδόκει μάλιστα, Ῥώμην ὄνομα, καταπρῆσαι τὰ πλοῖα. πραχθέντος δὲ τούτου, πρῶτον μὲν ἀγανακτεῖν τοὺς ἄνδρας, ἔπειτα δι' ἀνάγκην ιδρυνθέντας περὶ τὸ Παλλάντιον, ὡς ὀλίγῳ χρόνῳ κρείττον ἐλπίδος ἔπραττον, ἀγαθῆς τε πειρώμενοι χώρας καὶ δεχομένων αὐτὸὺς τῶν προσοίκων, ἄλλην τε τιμὴν ἀπονέμειν τῇ Ῥώμῃ καὶ τὴν πόλιν ἀπ' αὐτῆς ὡς αἰτίας προσαγορεύειν. ἐξ ἐκείνου τε παραμένειν λέγουσι τὸ τοὺς συγγενεῖς τὰς γυναικας καὶ οἰκείους ἄνδρας ἀσπάζεσθαι τοῖς στόμασι: καὶ γὰρ ἐκείνας, ὅτε τὰ πλοῖα κατέπρησαν, οὕτως ἀσπάζεσθαι καὶ φιλοφρονεῖσθαι τοὺς ἄνδρας, δεομένας αὐτῶν καὶ παραιτούμενας τὴν ὄργην. [2] ἄλλοι δὲ Ῥώμην, Ἰταλοῦ θυγατέρα καὶ Λευκαρίας (οἱ δὲ Τηλέφου τοῦ Ἡρακλέους), Αἰνείᾳ γαμηθεῖσαν (οἱ δ' Ἀσκανίῳ τῷ Αἰνείου), λέγουσι τούνομα θέσθαι τῇ πόλει: οἱ δὲ Ῥωμανόν, Ὁδυσσέως παῖδα καὶ Κίρκης, οἰκίσαι τὴν πόλιν: οἱ δὲ Ῥῶμον ἐκ Τροίας ὑπὸ Διομήδους ἀποσταλέντα τὸν Ἡμαθίωνος, οἱ δὲ Ῥῶμιν Λατίνων τύραννον, ἐκβαλόντα Τυρρηνοὺς τοὺς εἰς Λυδίαν μὲν ἐκ Θετταλίας, ἐκ δὲ Λυδίας εἰς Ἰταλίαν παραγενομένους. οὐ μὴν οὐδὲ οἱ Ῥωμύλον τῷ δικαιοτάτῳ τῶν λόγων ἀποφαίνοντες ἐπώνυμον τῆς πόλεως ὁμολογοῦσι περὶ τοῦ γένους [αὐτοῦ]. οἱ μὲν γὰρ Αἰνείου καὶ Δεξιθέας τῆς Φόρβαντος νίὸν δῆτα νήπιον εἰς Ἰταλίαν κομισθῆναι καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ῥῶμον: ἐν δὲ τῷ ποταμῷ πλημμύραντι τῶν ἄλλων σκαφῶν διαφθαρέντων, ἐν ᾧ δ' ἥσαν οἱ παῖδες εἰς μαλακὴν ἀποκλινθέντος ὅχθην ἀτρέμα, σωθέντας ἀπροσδοκήτως ὄνομα θεῖναι Ῥώμην. οἱ δὲ Ῥώμην, θυγατέρα τῆς Τρωάδος ἐκείνης, Λατίνω τῷ Τηλεμάχου γαμηθεῖσαν τεκεῖν τὸν Ῥωμύλον: οἱ δ' Αἴμυλίαν τὴν Αἰνείου καὶ Λαβινίας, Ἀρει συγγενομένην. οἱ δὲ μυθώδη παντάπαι περὶ τῆς γενέσεως διεξίασι. Ταρχετίῳ γάρ, Ἀλβανῶν βασιλεῖ παρανομωτάτῳ καὶ ὀμοτάτῳ, φάσμα δαιμόνιον οἴκοι γενέσθαι: φαλλὸν γὰρ ἐκ τῆς ἐστίας ἀνασχεῖν καὶ διαμένειν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. εἶναι δὲ Τηθύος ἐν Τυρρηνίᾳ χρηστήριον, ἀφ' οὐ κομισθῆναι τῷ Ταρχετίῳ χρησμόν, ὥστε συμμεῖαι τῷ φάσματι παρθένον: ἔσεσθαι γὰρ ἐξ αὐτῆς παῖδα κλεινότατον, ἀρετῇ καὶ τύχῃ καὶ ῥώμῃ διαφέροντα. φράσαντος οὖν τὸ μάντευμα τοῦ Ταρχετίου μιᾷ τῶν θυγατέρων καὶ συγγενέσθαι τῷ φαλλῷ προστάξαντος, αὐτὴν μὲν ἀπαξιῶσαι, θεράπαιναν δ' εἰσπέμψαι. τὸν δὲ Ταρχετίου ὡς ἔγνω χαλεπῶς φέροντα συλλαβεῖν μὲν ἀμφοτέρας ἐπὶ θανάτῳ, τὴν δ' Ἐστίαν ἰδόντα κατὰ τοὺς ὑπνους ἀπαγορεύουσαν αὐτῷ τὸν φόνον, ιστόν τινα παρεγγυῆσαι ταῖς κόραις ὑφαίνειν δεδεμέναις, ὡς ὅταν ἔξυφήνωσι, τότε δοθησομένας πρὸς γάμον. ἐκείνας μὲν οὖν δι' ἡμέρας ὑφαίνειν, ἐτέρας δὲ νύκτωρ τοῦ Ταρχετίου

κελεύοντος ἀναλύειν τὸν ἴστον. ἐκ δὲ τοῦ φαλλοῦ τῆς θεραπαινίδος τεκούσης δίδυμα, δοῦναι τινὶ Τερατίῳ τὸν Ταρχέτιον, ἀνελεῖν κελεύσαντα. τὸν δὲ θεῖναι φέροντα τοῦ ποταμοῦ πλησίον, εἴτα λύκαιναν μὲν ἐπιφοιτᾶν μαστὸν ἐνδιδοῦσαν, ὅρνιθας δὲ παντοδαποὺς ψωμίσματα κομίζοντας ἐντιθέναι τοῖς βρέφεσιν, ἄχρι οὗ βουκόλον ιδόντα καὶ θαυμάσαντα τολμῆσαι προσελθεῖν καὶ ἀνελέσθαι τὰ παιδία. τοιαύτης δὲ τῆς σωτηρίας αὐτοῖς γενομένης, ἐκτραφέντας ἐπιθέσθαι τῷ Ταρχετίῳ καὶ κρατῆσαι. ταῦτα μὲν οὖν Προμαθίων τις, ἴστορίαν Ἰταλικὴν συντεταγμένος, εἴρηκε. (“Odakle i zašto je grad Rim dobio svoje poznato i u svemu svijetu slavno ime, o tome se historičari ne slažu. Jedni kažu da su se ondje naselili Pelazgi koji su, skicući se, prošli najviše naseljena svijeta i sviđali najviše naroda, te su zbog snage (ρώμη) svoga oružja tako prozvali grad. Drugi opet navode da je nekolicina Trojanaca, kad je Troja pala, utekla i dočepala se lađa, a vjetar ih je odnio u Etruriju, te su pristali na rijeci Tiberu. Kada su njihove žene već bile očajne jer im je dodijalo more, jedna ih, koja se isticala rodom i umom, po imenu Roma, posavjetuje neka spale lađe.²¹¹ Muškarci su se isprva srdili, ali kasnije, kada su se od nevole naselili na Palatinu, kako su domala bili preko očekivanja sretni jer su se uvjерili da je zemlja dobra, a da ih susjedi prijatno dočekuju, iskazivahu na razne druge načine visoke počasti Romi, a napislije po njoj prozvaše Grad jer je ona bila uzrok njegovu osnivanju. Kažu da otada traje običaj da žene poljupcima pozdravljaju rođake i domaće muškarce, jer su i one žene tako ljubile i milovale svoje muževe onda kada su spalile brodovlje moleći ih i zaklinjući ih da se okane gnjeva.²¹² Jedni kažu da je Roma, koja je dala ime Gradu, bila kćerka Itala i Leukarije, a drugi da je bila kćerka Heraklova sina Telefa, te se udala za Eneju, po drugim za Enejina sina Askanija. Neki vele da je Roman, sin Odiseje i Kirke, osnovao taj Grad, a po nekima ga je sagradio Emationov sin Romo koga je poslao Diomed iz Troje. Neki opet to tvrde o Romisu, tiraninu Latina, koji je istjerao Etrurce koji su došli iz Tesalije u Lidiju, a iz Lidije u Italiju. Ali ni oni koji sa punim pravom iznose da se Grad zove po Romulu ne misle svi jednako od njegovu rodu. Jedni tvrde da je bio sin Eneje i Deksiteje, kćeri Forbantove, a da se još nejak dovezao u Italiju, sa bratom Remom. Ostale brodice, kažu, propale su u nabujaloj rijeci, ali ona u kojoj su bili dječaci polako je skrenula ka travnatoj obali, pa kako su se neočekivano spasili, mjesto bi nazvano Roma. Drugi vele da se Roma, kćerka spomenute Trojanke, udala za Telemahova sina Latina i rodila Romula, a treći opet da ga je, sa Martom /misli se na boga Marsa op. S.M./ se sjedinivši, rodila Emilija, kćerka Eneje i Lavinije. A neki pak o njegovu /Romulovom op. S.M./ rođenju pričaju prave bajke.

²¹¹ Vidjeti i Verg. *Aen.* V, 604 – 699.

²¹² Po drugoj vjerodostojnijoj predaji, taj je običaj omogućavao muškarcima da otkriju jesu li im žene pile vina.

Tarheciju, naime kralju Albani, čovjeku najbezobzirnijem i najokrutnijem, javi se u kući neobična prikaza. Da se iz ognjišta podiglo muško spolovilo i ostalo ondje mnogo dana. A bilo je u Etruriji Tetijino²¹³ proročište odakle stiže Tarheciju proročanstvo da se s prikazom tjelesno zdravi djevojka, jer će roditi sina veoma slavna i ugledna zbog vrline, sreće i snage. Tarhecije otkrije proročanstvo jednoj od svojih kćerki i naloži joj da se poda, ali ona ne posluša nego posla sluškinju. Kad je to Tarhecije doznao, plane i obje strpa u tamnicu da ih pogubi, ali kada mu se u snu ukaže Vesta i reče mu da ih ne ubija, on naloži djevojkama u tamnici da tkaju nekakvo tkanje, pa kada završe sa tkanjem, udat će ih. I one su preko dana tkale, ali druge su za noći na Tarhecijevu zapovijed parale tkaninu. Kada sluškinja, oplođena prikazom, rodi blizance, Tarhecije ih predade nekom Teraciju i zapovijedi mu da ih ubije, ali on ih, vele, odnese i položi blizu rijeke. Zatim je kažu dolazila vučica i dojila ih, a razne su ptice donosile komadiće hrane i stavljale ih njima u usta sve dok to nije opazio neki govedar koji se, sav u čudu, odvazi prići i uzeti djecu. Tako su se spasili, a kada su odrasli, navale, vele, na Tarhecija i svaladaju ga. U svakom slučaju, to je naveo neki Promation koji je sastavio italsku historiju.”)

Apian

I, 1-2; preko ekscerpta Fotija: ἄρχεται τῆς ἴστορίας ἀπὸ Αἰνείου τοῦ Ἀγχίσου τοῦ Κάπυος, ὃς ἐν τῷ Τρωικῷ ἡκμαζε πολέμῳ, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας ἔφυγε, καὶ μετὰ μακρὰν πλάνην κατέπλει ἐς τινὰ τῆς Ἰταλίας αἰγιαλόν, Λώρεντον ἐπικαλούμενον, ἔνθα καὶ στρατόπεδον αὐτοῦ δείκνυται, καὶ τὴν ἀκτὴν ἀπ’ ἐκείνου Τροίαν καλοῦσιν. ἥρχε τότε Ἀβοριγίνων τῶν τῆδε Ἰταλῶν Φαῦνος ὁ τοῦ Ἀρεως, ὃς καὶ ζεύγνυσιν Αἰνείᾳ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Λαουνίαν, καὶ γῆν δίδωσιν ἐκ περιόδου σταδίων τετρακοσίων. ὁ δὲ πόλιν ἔκτισε καὶ ἀπὸ τῆς γυναικὸς Λαουνίνιον ἐπωνόμασε. τρίτῳ δὲ ἔτει τοῦ Φαύνου τελευτήσαντος ἐκδέχεται τὴν ἀρχὴν ὁ Αἰνείας κατὰ τὸ κῆδος, καὶ τοὺς Ἀβοριγίνας ἀπὸ τοῦ κηδεστοῦ Λατίνου Φαύνου Λατίνους ἐπωνόμασε. τρίτῳ δὲ ἔτει πάλιν διὰ Λαουνίαν τὴν γυναικὰ ύπὸ Ρουτούλων τῶν Τυρρηνῶν, προμνηστευθεῖσαν αὐτῶν τῷ βασιλεῖ, ἀναιρεῖται πολέμου νόμῳ ὁ Αἰνείας, καὶ τὴν ἀρχὴν διεδέξατο Εύρυλέων, Ἀσκάνιος μετονομασθείς, ὃς ἐγεννήθη τῷ Αἰνείᾳ ἐκ Κρεούσης τῆς Πριάμου, τῆς ἐν Ἰλίῳ γενομένης αὐτῷ γυναικός. οἱ δὲ ἐκ τῆς Λαουνίας Ἀσκάνιον αὐτῷ γεννηθῆναι φασι, τὸν διάδοχον τῆς ἀρχῆς. Ἀσκανίου δὲ τελευτήσαντος ἔτει τετάρτῳ μετὰ τὴν Ἀλβης οἰκισιν ‘καὶ γὰρ οὗτος ἔκτισε πόλιν, Ἀλβην καλέσας, καὶ ἀπὸ Λαουνίου

²¹³ Po mitologiji supruga Okeana.

τὸν λαὸν μετώκισεν ἐκδέχεται τὴν ἀρχὴν Σίλουιος, καὶ Σιλουίου παῖδα Αἰνείαν Σίλουιόν φασιν, Αἰνείου δὲ Λατίνον Σίλουιον, τοῦ δὲ Κάπυν, Κάπυος δὲ Κάπετον γενέσθαι, Καπέτου δὲ Τίβερινον, τοῦ δὲ Ἀγρίππαν, τοῦ δὲ Ρωμύλον. καὶ τόνδε μὲν βληθῆναι κεραυνῷ: οὗ γενέσθαι παῖδα Ἀουεντίνον, Ἀουεντίνου δὲ Πρόκαν γενέσθαι, καὶ πᾶσι δὲ τὸν Σίλουιον ἐπώνυμον εἶναι. τῷ δὲ Πρόκᾳ δύο ἐγενέσθην νίοι, πρεσβύτερος μὲν Νεμέτωρ, νεώτερος δὲ Ἀμούλιος. (“Eneja, sin Anhisa, sina Kapisa, koji se istakao u Trojanskom ratu. Nakon zauzeća Troje, on je pobjegao i nakon dugog lutanja stigao je u dio italijanske obale nazvan Laurentij, gdje se njegovo taborište pokazuje do ovih dana /prva polovica II. st. n.e. op. S.M./ i ta obala je nazvana, po njemu, trojanska plaža. Aboriginima ovog dijela Italije je tada vladao Faun, sin Marsa, koji je dao Eneji svoju kćerku Laviniju za suprugu, i takođe pojas zemlje u krugu od 75 km. Ovdje je Eneja sagradio grad koji je nazvao po svojoj supruzi Lavinij. Tri godine kasnije, po smrti Fauna, Eneja je naslijedio kraljevstvo po svojstvu bračne veze, i on je nazvao Aborigine Latinima, po svome puncu Latinu Faunu. Tri godine kasnije, Eneja je bio ubijen od Rutula, etrurskog plemena, u ratu koji je počeo zbog njegove supruge Lavinije, koja je ranije bila obećana njihovom kralju. On je naslijeden u vlasti od Eurileona, drugačije zvanog Askanije, koji je bio sin Eneje i Kreuse, kćerke Prijama, koju je on /Eneja op. S.M./ oženio u Troji. Ali neki kažu da je Askanije, koji je naslijedio vlast, bio sin Eneje i Lavinije. Askanije je umro četiri godine nakon osnivanja Albe (on je takođe izgradio grad i dao mu ime Alba i naselio ga sa kolonijom iz Lavinija) i Silvije je naslijedio tron. Oni kažu da je ovaj Silvije imao sina po imenu Eneja Silvije, a on sina po imenu Latin Silvije, a on sina po imenu Kapis, a on sina po imenu Kapet, a on sina po imenu Tiberin, a on sina po imenu Agripa, koji je bio otac Romula koji je bio pogoden munjom, i koji je ostavio sina Aventina, koji je bio otac Proke. Svi od ovih su nosili prezime Silvije. Proka je imao dva sina, starijeg po imenu Numitor i mlađeg Amulija.”)

“Albanska kraljevska lista” po Apijanu, preko ekscerpta Fotija:

Eneja

1. Eurileon/Askanije
2. Silvije
3. Eneja Silvije II.
4. Latin Silvije II.
5. Kapis
6. Kapet
7. Tiberin
8. Agripa

9. Romul I.
10. Aventin
11. Proka
12. Amulije

Sekst Pompej Fest

s.v. *Roma*: Natuknica o Rimu u djelu Seksta Pompeja Festa u odnosu na one ostale je prilično veća. Posebno je vrijedna činjenica da se tu daju kraći zapisi i mišljenja o Eneji i najranijim *origines* iz djela autora čija su djela danas izgubljena. Pa je tako prema “Kefalonu iz Gergisa” (odnosno Hegesijanaku iz Aleksandrije u Troadi), koji je pisao o dolasku Eneje u Italiju, Rim nazvan po imenu osobe koja je pratila Eneju. I kada je bio naseljena “planina” Palatin, grad je osnovan i nazvan Rhoma. (...*eum enim occupato monte, qui nunc Palatius dicitur, urbem condidisse, atque eam Rhomam nominasse*). Dalje se navodi da je Apolodor²¹⁴ u svome djelu *Euxenide* govorio da su Eneja i Lavinija imali od djece Mayllemma, Mulum i Rhoma (...*Mayllem, Mulum, Rhomumque*). I po ovom posljednje spomenutom je i Grad dobio svoje ime. Alkim²¹⁵ je govorio da je Tirenija (*Tyrrhenia*) Eneji rodila sina Romula, koji je imao kćerku Albu, čiji sin po imenu Rhom/Rhomus je osnovao grad Rim. Antigon²¹⁶, koji je napisao historiju Italije, tvrdio je da je osoba po imenu Rhom/Rhomus, sin Jupitera/Zeusa, osnovao grad na Palatinu i dao mu ime Rim. I za Festa anonimni autor historije Kime kaže da su neki pojedinci napustili Atenu, Sikion i Tespiju i nakon lutanja došli u Italiju, gdje su nazvani Aborigini zbog njihovog dugog puta. On dalje navodi da su oni koji su bili potčinjeni Kaku i vladavini baziranoj na fizičkoj snazi zvali Palatin, gdje su se naselili *Valentia* (*valentiam* = vrijednost), poradi snage svoga vođe Kaka. Kada su Evander i Eneja stigli u Italiju sa velikim brojem ljudi koji su govorili grčki, ime je bilo prevedeno na grčki i tako se pretvorilo u Rhoma.

Agatokle²¹⁷, koji je pisao o Kiziku, je rekao da je Eneja, nadahnut proročanstvom Helena, otišao u Italiju i poveo sa sobom unuku Rhomu (kćerku Askanije). Kada su Frigijci, tj. Trojanci, postali gospodari Italije i posebno zemalja koje su bile najbliže Rimu, princeza Rhoma je prvo ustanovila hram božanstvu *Fides* na

²¹⁴ Pisac iz vremena mlađe atičke komedije.

²¹⁵ Nejasno je da li se u Pompejevom djelu misli na Alkima (Ἀλκίμος) sa Sicilije koji je bio autor velikog historijskog djela, čiji se dijelovi nazivaju Ἰταλικά i Σικελικά.

²¹⁶ O Antigonu (Ἀντίγονος) v. PWRE, 1894, I, 1 - 2, col. 2421.

²¹⁷ O Agatoklu (Ἀγαθοκλῆς; III. st. p.n.e.).

Palatinu. Agatokle dodaje, da je nakon osnivanja grada na istom brežuljku, smanjeno pravednim da se imenuje Roma. Isti autor daje i drugu verziju kada kaže da mnogi pisci navode da je Eneja bio sahranjen u gradu *Berecynthia* blizu rijeke Nolon (*flumen Nolon*) i da je jedan od njegovih potomaka po imenu Rhom/*Rhomus* došao u Italiju gdje je osnovao grad Rim. Kalija je u historiji tiranina Agatokla, naveo da je među Trojancima koji su pobegli nakon pada Iliona bio čovjek po imenu Latin koji je imao suprugu Rhomu. I kada je kasnije Latin učinio sebe gospodarem Italije, grad koji je osnovan nazvan je *Rhoma*. Lemb²¹⁸, koji je zvan Heraklid, govori da su kada su se Ahajci vraćali iz Iliona, neki od njih, bačeni olujom na obale Italije, slijedili tok rijeke Tiber i da su došli do mjesta gdje je kasnije nastao Rim. Tamo su njihovi trojanski zarobljenici, umorni od plovidbe, i vođeni od starije djevice po imenu Rhoma spalili flout. (...*ibique propter taedium navigationis, impulses captives auctoritate virginis eiusdam tempestivae nomine Rhomes, incendisse classem....*). I tako su oni bili prisiljeni da ostanu na tome mjestu, gdje su Ahajci osnovali grad i nazvali ga po Rhomu.

Kliniju²¹⁹ je zapisao da je nakon smrti Eneje, vlast nad Italijom prešla na Latina, sina Telemaha i Kirke. On je sa Rhomom imao dva sina Roma i Romula. Zato je i grad koji je osnovan na Palatinu nazvan Rhoma (...*urbi conditae in Palatio causam fuisse appellandae potissimum Rhomae*). Diokle²²⁰ sa kikladskog otoka Pepareta je pisao da je Ilia, kćerka Numitora, kralja Albe, rodila blizance, koji su po naredbi Amulija bili izloženi na obali rijeke Tiber. Dok su ležali pored drveta smokve, podjila ih je vučica, a hrano djetlić koji je posvećen Marsu. Oni su bili nađeni od Faustula i odgojeni od njegove supruge Ake Laurentije. Nekoliko autora tvrdi da su oni bili hranjeni i odgajani sa znanjem Numitora, koji je obezbjeđivao hranu za njih. Blizanci su bili tajno obrazovani i obučeni u pismenosti i mudrosti Helena u Gabijima. I kako su proveli rano djetinjstvo i mladost u tjelesnim vježbama i prevazilazili svoje vršnjake u snazi, blizanci su nazvani Romul i Rem. Prema drugima, oni su bili izloženi na obali rijeke Tiber, zato što su bili posljedica incesta, odnosno djeca vestalke koja je bila silovana. Oni su kasnije bili nađeni i odgojeni od Faustula koji ih je nazvao Romul i Rem. Kada su saznali kako su bili rođeni, oni su pomogli svome djedu Numitoru da preuzme tron. Kada su odlučili da osnuju grad, oni su se saglasili da augurske auspiciose odluče ko će mu dati svoje ime. Sli-

²¹⁸ O Heraklidu Lembu (Ηρακλείδης Λέμβος; II. st. p.n.e.), ugledni i utjecajnim egipatsko – ptolemeidski državnik i historičar.

²¹⁹ O Kliniju (Κλεινίας) v. PWRE, 1921, XI, 1, col. 617.

²²⁰ Diokle (Διοκλῆς) je živio krajem IV. st. p.n.e. i početkom III. st. p.n.e. Njegova djela, koja su obradivala i historije Persije i Rima su izgubljena, ali su bila izvor za kasnije historije ranoga Rima, njegove starinske tradicije i za drevne veze sa helenskim svijetom. Po Plutarhu je Dioklovo djelo moguće prvo izdato historiografsko djelo koje je govorilo i o osnutku Rima.

jedeći odluku bogova, Romul je osnovao grad i nazvao ga po sebi uz uklanjanje diminutivne forme, pa je tako dobio oblik *Roma*. Terencije Varon misli, ako je Rim zvan *Romula* od *Romulus*, da je vjerojatno kasnije promijenjeno ime u *Roma*. Uz to, Verije²²¹ tvrdi da je našao u svetim knjigama da je bilo stvarno ime Rima.

Justin

Opis po epitomama (XLIII, 1) djela *Historiae Philippicae* od Pompeja Troga: Za vrijeme vladavine Latina, došao je u Italiju Eneja iz Iliona. Eneja i njegov narod su odmah bili dočekani neprijateljski. Ali prije otvorenog boja, Eneja je pozvan na razgovor sa Latinom kojeg je zadvio. Zbog toga je Latin pristao da i podijeli vlast sa Enejom i da mu za suprugu da svoju kćerku Laviniju. Nakon ovih događaja, oni su morali ratovati protiv Turna, kralja Rutula jer je ovaj želio oženiti Laviniju. U ratu su i Turno i Latin poginuli, pa je Eneja postao vladar oba naroda i dao izgraditi grad koji je nazvao Lavinij. Neko vrijeme kasnije, Eneja je ušao u rat sa Mezencijem, kraljem Etruraca iz Cere. U tom ratu je Eneja poginuo, a naslijedio ga je Askanije koji je prijestolnicu prenio u novoizgrađenu Alba Longu. Ovaj grad je 300 godina bio prijestolnica latinskog kraljevstva.

Eusebije iz Cezareje

Eusebije iz Cezareje navodi da je narod u Starom Laciju prije osnivanja Rima i nazivanja Rimljana, bio nazivan nekada Latinima, nekada Aboriginima imajući različita imena u različitim vremenima. Po njemu su Eneja, sin Anhisa, i njegovi nasljednici vladali nad ovim narodom nakon pada Troje i prije osnivanja Rima. Po Eusebiju iz Cezareje historiju ovih predrimskih kraljeva Staroga Lacija su tretirali mnogi pisci. On smatra da je dovoljno citirati, ekscerptirati i fragmentirati samo dvojicu od njih i to prvo Dionizija iz Halikarnasa, a kasnije Diodora. U nastavku Eusebije citira, ekscerptira ili parafrazira pojedine odjeljke djela Dionizija iz Halikarnasa (i to iz I. knjige) koji govore o najranijem razdoblju povijesti Staroga Lacija. Međutim, usporedba Dionizijeva teksta koji Eusebije iz Cezareje citira ili parafrazira ili ekscerptira sa onim koji se prenosi u Loeb izdanju Dionizija iz Halikarnasa otkriva i određene razlike. Jedna od njih je datiranje pada Troje. U izvornom tekstu se tako navodi da je Rim osnovan 432 godine nakon pada Troje, a

²²¹ Misli se na Marka Verija Flaka.

u jermenskom tekstu 332 godine nakon pada Troje Alba Longa je poslala koloniju da osnuje Rim. Zatim u datiranju vladavine pojedinih albanskih kraljeva, pa tako u Loeb izdanju izvornog Dionizijevog teksta Eneja II. je vladao 31 godinu dok kod Eusebija manje od 30 godina, Proka je u izvornom tekstu vladao 23 godine dok kod Eusebija 28 godina. Eusebije i ime kralja Alodija naziva Amulije. Uz to, u citiranim podacima iz Dionizijevog djela koji se odnose na vrijeme osnivanja Rima, u jermenskom izdanju Eusebijevog djela se isto nailazi na neslaganje. Ovo jasno pokazuje da se ne treba odmah po automatizmu pouzdati u citiranje i parafrazirane podatke. Eusebije iz Cezareje dalje (u poglavlju 105) konstatira da ima dosta poteškoća koje se tiču opisa nastanka Grada, njegovog vremena i osnivača. Najvažniji dio Eusebijeve "Kronike" za istraživače nastanka rimskog svijeta jeste njegovo citiranje, ekscerptiranje i parafraziranje Diodorovog opisa, a koji se nalazio u onim knjigama (od sedme knjige pa nadalje) njegove "Biblioteke" koje nisu sačuvane. Tako se prvo konstatira da su neki historičari nekorektno sugerirali da su Romul i Rem bili sinovi kćerke Eneje. To nije tačno, jer je dugi vremenski period između Eneje i Romula ispunjen mnogim kraljevima. Eneja je nakon tri godine vladavine, nestao i bio je nakon toga poštovan kao besmrtnik. Naslijedio ga je Askanije, koji je osnovao Alba Longu, nazvanu po rijeci koja se tada zvala Alba, a sada se zove Tiber. Ali historičar Fabije navodi drugačiju priču o imenu Grada. Po toj priči je Eneji bilo prorečeno da će ga četvoronožna životinja voditi do mjesta gdje će izgraditi grad. Kada se on pripremao da žrtvuje bijelu krmaču, ona je pobegla do jednog brežuljka gdje je okotila 30 prasića. Eneja je počeo graditi naselje na tome mjestu, ali mu se u snu javilo da će proći do osnivanja prave prijestolnice 30 godina, koliko je prasića bilo okoćeno. Nakon smrti Eneje, njegov sin Askanije je postao kralj i poslije 30 godina je osnovao naselje po imenu Alba (po boji krmače) kojem je dodao i naziv Longa, jer je naselje bilo usko u širini i dugo po dužini. Po Diodoru, Askanije je učinio Alba Longu prijestolnicom svoga kraljevstva i osvojio je ne mali broj okolnih stanovnika. On je vladao 38 godina. Nakon njegove smrti, došlo je do podjele među stanovništvom, jer su se za kraljevsko dostojanstvo natjecali i to Askanijev sin Jul i Silvije, Askanijev polubrat. Inače je nakon Enejine smrti, Askanije pripremao urotu protiv života Silvija. Ovaj dječak je zato bio sklonjen i podignut i odgojen od nekih pastira na planini. Zato je i nazvao Silvije/Šumnjak po planini koju Latini zovu *Silva*. Na kraju je prednost ipak pripala Silviju koji je postao kralj uz podršku naroda. Jul/Julije, iako nije postao kralj, je kompromisno ustanovljen kao Vrhovni svećenik. Od ovoga Jula potiče julijevski gens.

Silvije je vladao 29 ili 49²²² godina, a naslijedio ga je sin Eneja Silvije koji je vladao više od 30 godina. Naslijedio ga je Latin Silvije koji je vladao 50 godina i bio vrlo moćan i energičan vladar koji je proširio vlast Alba Longe i osnovao 18 okolnih naselja²²³: *Tibur, Praeneste, Gabios, Tusculum, Coram, Cometiam, Lanuvium, Labicum, Scaptiam, Satricum, Ariciam, Tellenas, Ocostomeriam/Crustumerium, Caeninam, Flegenam/Fregellae, Cameriam, Medioplum/Medullia, Boilum* ili *Bola*. Kada je umro Latin Silvije, za kralja je izabran njegov sin Albas Silvije koji je vladao 38 godina. Sljedeći kralj je bio Epit Silvije i to u periodu od 26 godina. Naslijedio ga je Kapis koji je vladao 28 godina. Kapisov sin Kalpet je vladao 13 godina, a zatim je osam godina vladao Tiberije Silvije. Ovaj kralj je krenuo u rat protiv Etruraca, ali dok je prelazio rijeku Albu, pao je u nju i ugušio se. Zbog toga je rijeci promijenjeno ime u Tiber. Njega je naslijedio Agripa koji je vladao 41 godinu, a poslije njega je kralj 19 godina bio Aramulije (*Aramulius*) Silvije. Njega su zbog arogancije, prevelikog ponosa i izazivanja bogova kaznili bogovi. Sljedeći kralj je bio Aventin, koji je vladao 37 godina. Brežuljak Aventin je nazvan po njemu, jer je on blizu toga brežuljka poginuo u jednom oružanom okršaju. Nakon njega za kralja je imenovan Proka Silvije i on je vladao 23 godine. Nakon njegove smrti, njegov mlađi sin Amulije je nasilno preuzeo vlasti, dok je njegov stariji brat Numitor bio u stranoj zemlji. Amulije je vladao više od 42 ili 43²²⁴ godine. Na osnovu narativnog dijela Eusebijeve Kronike u kojem se poziva na Diodora, lista latinskih (lavinjsko – albanskih) kraljeva bi izgledala na sljedeći način:

1. Eneja vladao Latinima (udruženim Trojancima i Aboriginima) 3 godine.

²²² U narativu izdanja Eusebijeve Kronike iz 1818. (*Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I*, 389) se navodi 29 godina, dok se u izdanju Diodora iz 1939 (Tom III, 354 - 355) u dijelu gdje se donosi Eusebijeve fragment i Eusebija iz Cezareje iz 2008. (*Eusebius' Chronicle, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian For my sister Karen Bedrosian Richardson, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, 107*) navodi da je Silvije vladao 49 godina.

²²³ U izdanju Eusebijeve Kronike iz 1818. (*Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I*, 389) i Diodora iz 1939 (Tom III, 356 - 359) u dijelu gdje se donosi Eusebijeve fragment se osnivanje ovih naselja pripisuje Latinu Silviju, dok se u izdanju Eusebija iz Cezareje iz 2008. (*Eusebius' Chronicle, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian For my sister Karen Bedrosian Richardson, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, 108*) njihovo osnivanje pripisuje Eneji Silviju.

²²⁴ U narativu izdanja Eusebijeve Kronike iz 1818 (*Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I*, 391) se navodi malo više od 42 godine, dok se u izdanju Diodora iz 1939. (Tom III, 358 - 359) u dijelu gdje se donosi Eusebijeve fragment i Eusebija iz Cezareje iz 2008 (*Eusebius' Chronicle, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian For my sister Karen Bedrosian Richardson, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, 108.*) navodi da je Amulije vladao nešto više od 43 godine.

2. Askanije vl. 38 godina.
3. Silvije vl. 29 ili 49 godina.
4. Eneja Silvije vl. više od 30 godina.
5. Latin Silvije. vl. 50 godina
6. Albas Silvije vl. 38 godina.
7. Epit Silvije vl. 26 godina.
8. Kapis vl. 28. godina.
9. Kalpet vl. 13 godina.
10. Tiberije Silvije vl. 8 godina.
11. Agripa vl. 41 godinu.
12. Aramulije Silvije vl. 19 godina.
13. Aventin vl. 37 godina.
14. Proka Silvije vl. 23 godine.
15. Amulije vl. više od 42 ili 43 godine.

Po ovoj narativnoj verziji od početka Enejine vladavine do smrti Amulija je prošlo više od 425/6 ili 445/6 godina, a od pada Troje do Amulijeve smrti više od 428/9 ili 448/9 godina.

Međutim, odmah nakon narativa Eusebije daje i sljedeći popis (poglavlje 109), po kojoj lavinjsko - albanska (latinska) kraljevska lista lista izgleda na sljedeći način:

1. Eneja vladao 3 godine (počeo kraljevati Latinima – združenim Aboriginima i Trojancima - četiri godine nakon prada Troje).
2. Askanije vl. 38 godina.
3. Silvije vl. 28 godina.
4. Eneja Silvije vl. 31 godinu.
5. Latin Silvije vl. 50 godina.
6. Albas Silvije vl. 39 godina.
7. Epit Silvije vl. 26 godina.
8. Kapis Silvije vl. 28 godina.
9. Karpent Silvije vl. 13 godina.
10. Tiberije Silvije vl. 8 godina.
11. Agripa Silvije vl. 35 godina.
12. [Aremul, vl. 19 years].
13. [Aventin, vl. 37 godina].

14. Proka Silvije vl. 23 godine.
15. Amulije Silvije vl. 42 godine.

Po ovoj popisnoj verziji od početka Enejine vladavine do smrti Amulija je prošlo samo 420 godina, a od pada Troje do Amulijeve smrti 424 godine.

Kada se pogledaju dvije liste (narativna i popisna) koje Eusebije iznosi upada u oči niz nedosljednosti. Prvo, godine vladanja između narativa i popisa u Eusebijevom djelu se ne poklapaju za Silvija (narativ 29 ili 49: popis 28 godina), Eneju Silvija (više od 30: 31 godina), Albasa Silvija (38: 39 godina), Agripu Silvija (41: 35 godina). Ranije u svome tekstu Eusebije (poglavlje 107) kada počinje da citira ili ekscerptira Diodora, navodi da je Rim osnovan druge godine Sedme Olimpijade, što je bilo 433 godine od Trojanskog rata, i da je Eneja postao kralj Latina tri godine nakon pada Troje, i da je vladao tri godine. Međutim, na početku svoga popisa lavinjsko – albanskih kraljeva navodi se da je Eneja počeo kraljevati Latinima četiri godine nakon pada Troje. Isto tako se nakon popisa kraljeva (poglavlje 109) navodi da je od Eneje do Romula prošlo 427 godina, a od pada Troje do Romulovog osnivanja Rima je prošlo 431 godina. Zatim, zbir poznatih godina vladanja kraljeva u narativu iznosi cc 425 godina, dok ukupan zbir godina u popisu lavinjsko – albanskih kraljeva iznosi 420 godina.

Sudeći po ovim podacima o datacijama koje je Eusebije preuzeo iz Diodora može se postaviti razložno pitanje jesu li Eusebije ili Diodor bili pomalo matematički neoprezni pa im je promakao niz nedosljednosti u tekstu, ili je sam Eusebije bio površan i brzoplet u prepisivanju ili ekcerptiranju Diodorovog originalnog teksta. A moguće je da je i kod kasnijih prepisivača dolazilo do nemamjernih grešaka. Datacija je prilično kaotična. Ali ima različitosti i u imenima kraljeva, pa se tako u narativu kao Kapisov sin navodi Kalpet (*Calpetus*), a u popisu Karpent (*Carpentus*).

Eusebije u svome djelu ekscerptira i Kastorov opis ranoga Staroga Lacija, i to samo spominjući Eneju, sina Anhisa kao kralja Latina i završavajući sa Amulijem Silvijem koji je bio ubijen od Romula, sina Reje.

Origo gentis Romanae

Opis po *Origo gentis Romanae*: Dok je Faustov sin Latin vladao u Italiji, navodi se da su Ahajci uspjeli zauzeti Ilion, uz pomoć izdaje od strane Antenora. Trojanski

princ Eneja je uspio u noći kada je pao Ilion da spasi oca Anhisa, maloga sina i kućne bogove. Ujutro su ga neprijatelji prepoznali, ali mu nije nanijeto nikakvo zlo, nego mu je kralj Agamemnon dozvolio da ide gdje god želi. Po Aleksandru iz Efeza (konkretno I. knjizi njegovog djela "Marsički rat")²²⁵ kojega parafrazira autor "Porijekla rimskog naroda", kada su brodovi sagrađeni, na savjet proročanstva Eneja je napustio Troadu i krenuo ka Italiji sa mnogo drugih saputnika oba spola. Autor "Porijekla rimskog naroda" navodi da je po piscu Lutatiju²²⁶ ne samo Antenor, nego takođe i sam Eneja bio izdajnik Troje. Ono što je zanimljivo jeste da je anonimni autor "Porijekla rimskog naroda" zapisao da ima nekih (pisaca) koji tvrde da je Eneja iz Iliona izveo svoja dva mala sina, dok je uistinu (kako drugi pisci navode) on izveo jednoga koji se zvao Jul, a kasnije takođe postao Askanije. Autor djela *Origo*, pozivajući se na korištena vrela, dalje navodi da su se Eneja i njegovi saputnici prvo iskrcali na tračkoj obali gdje su osnovali grad *Aenus*. Odatle su oni isplovili na otok Delos i tamo je Eneja oženio Laviniju, kćerku Anija, svećenika Apolona Deloskog. Nakon napuštanja Delosa i lutanja morima, Enejini Trojanci su došli u Italiju, gdje im je umro od bolesti navigator Misen. Autor "Porijekla" (u devetom poglavlju) dalje navodi: *ex cuius nomine urbem Misenum appellatam, ut etiam scribit Caesar Pontificalium libro primo, qui tam en hunc Misenum non gubernatorem, sed tubicinem fuisse tradit.* ("Od njegovog imena / navode autorovi izvori op. a./ grad je nazvan Misenum, kao što u prvoj knjizi o pontifikalnim stvarima piše Cezar²²⁷, koji ipak navodi ovaj Misen nije bio navigator, nego trubač²²⁸"). Zatim je Eneja dao sahraniti i majku Euksinu, jednog od njegovih drugova, oko močvare koja je između Misenuma i Averna. U gradu Cimbarionis, on je posjetio i Sibilu. Po povratku od Sibile, je saznao da mu je umrla rođaka Prokita,

²²⁵ Aleksandar Lihn (Ἀλέξανδρος Λύχνος) iz Efeza je bio drevni helenski orator i pjesnik, koji je živio nešto prije Strabona koji mu pripisuje historiografsko djelo, didaktičke poeme (o astronomiji, geografiji). Još uvijek u znanosti nije potvrđeno da je ovaj Aleksandar Lihn ustvari Aleksandar iz Efeza kojega spominje autor djela *Origo*.

²²⁶ Vjerojatno Kvint Lutacije Katul (*Quintus Lutatius Catulus*; živio 149-87. god. p.n.e. i konzul Republike za 102. god. p.n.e.).

²²⁷ Vjerojatno Lucije Julije Cezar (*Lucius Iulius Caesar*; živio u prvoj polovici i sredinom I. st. p.n.e.; konzul Republike za 64. god. p.n.e.). O njemu kao piscu kojeg je autor koristio kao svoje vrelo v. Bruce, 1979: 51 – 52: "With Cincius is cited Caesar, i.e. L. Julius Caesar the consul of 64 B.C., an augur (Macrob. 3.13.11) and author of a work *libri auspicium* (Macrob. 1.16.29) or *libri augurales* (Priscian, vol VI, p 86 Keil). At 9.6, the *Origo* cites *Caesar pontificalium libro primo* (a work otherwise unknown); thereafter he is cited eight times, twice without book number (10.4; 16.4, with C. Caesar by dittography), twice from Book I (11.3; 15.4: *L.Caesar*), and four times from Book 2 (15.5; 17.3; 18.5: *L.Caesar*; 20.3). These citations suggest a work covering Roman pre-history in more or less chronological order, and from an antiquarian point of view. So closely does this work appear to resemble the *Origo* and so often is it cited therein, that the *libri pontificalium* must have been a major source for the *Origo*, even if indirectly. (6)." O njemu v. Smith, 1867: I, 539; PWRE, 1918, X, 1, col. 468-471.

²²⁸ O ovome vidjeti i natuknicu Pavla Đakona u njegovim epitomama Festovog djela: s.v. *Misenum*.

ali pošto mu je proročanstvo zabranilo da je sahrani u Italiji, Eneja ju je sahranio na obližnjem otoku koje je dobilo ime po njoj. Tu se poziva na pisce Vulkatija i Acilija Pizona²²⁹. Onda je Eneja otplovio dalje prema sjeveru i u stigao na mjesto koje je nazvao *Portus Caietae*, po imenu svoje dadilje, koja je preminula i koju je on sahranio na ovom mjestu. Međutim, Cezar i Sempronije navode da je Kajeta bila nadimak, a ne ime, *ex eo scilicet inditum, quod eius consilio impulsuque matres Troianae taedio longi navigii classem ibidem incenderint, Graeca scilicet appellatio-ne apo tou kaiein, quod est incendere.* ("očito dodijeljen zato, što su na njegov savjet i komandu – očito u grčkom izgovoru *apo tou kaiein* znači spaliti, spali – trojanske majke, zbog mržnje radi dugačkog putovanja, su spalile flotu na tome mjestu.")

Od Kajete su prešli Trojanci do mjesta koje se zove Laurentij, zbog lovovog šumarka. Kada su se iskrcali sa brodova Trojanci su sjeli na obalu i nakon što su pojeli hranu koja im bila pri ruci, oni su čak pojeli i površine žrtvenih stolova napravljenih od žita a to su bili inače posvećeni objekti koje je Eneja nosio sa sobom na putovanju. Autor djela *Origo* u jedanaestom poglavlju daje i verziju priče o krmači i o osnivanju grada Lavinija, kao što su Lucije Cezar i Lutacije Katul zapisali. Naredno 12. poglavlje autor djela *Origo* uglavnom posvećuje parafraziranjem Domicijeve²³⁰ verzije priče o proročanstvu koje je Apolon Delfski dao Eneji gdje da se naseli, uključujući i "stolove koji su pojedeni" i koju izgleda autor smatra tačnijom. Nakon toga autor djela *Origo* (isto pozivajući se na Domiciju), je Latin, tadašnji kralj Aborigina dodijelio Eneji i njegovim Trojancima 500 akri zemlji na kojima su se oni naselili.

Ali autor djela *Origo* u 12. poglavlju, navodi da je Katon Stariji u svojim *Origines*, naveo i drugačiju verziju desavanja sa krmačom i podizanjem Lavinija: *At Cato in Origine generis Romani ita docet: Suem triginta porculos peperisse in eo loco, ubi nunc est Lavinium, cumque Aeneas ibi urbem condere constituisset propterque*

²²⁹ Oba pisca su izvan djela "Porijeklo rimskog naroda" nepoznata. Po djelu *Fragmenti rimskih historičara*, 2013: 191: "Vulcatius et Acilius Piso is the transmitted reading, and raises serious questions about which authors are being cited. Vulcatius is otherwise unknown, but Mommsen=s Lutatius for Vulcatius has received widespread approval: Lutatius is cited four times elsewhere in the OGR (Lutatius 32 F3 – 5, 8). That Acilius Piso should be emended to Acilius <et> Piso was suggested by commentators before Vossius: no Acilius Piso is otherwise known, and Piso is mentioned separately twice elsewhere in the OGR (13.8; 18.3 = Piso 9 F4, F48). Cf. Richard=s note ad loc. But since our C.Acilius cannot certainly be identified in the passage, it has been included under possible fragments".

²³⁰ Historiografija još uvijek nije precizno utvrdila koje je Domicije (*Domitius*) kojeg je autor djela *Origo gentis Romanae* koristio kao izvor više svojih podataka. Domicije je u ovome djelu citiran 3 puta. Samo su trojica Domicija spomenuti kao pisci na drugim mjestima. Tako Aul Gelije spominje Domicija "Ludaka" (*Domitius Insanus*), koji je bio čuveni gramatičar u vremenu kada je živio i radio Gelije. Vjerojatniji u odnosu na Domicija "Ludaka" kandidat (kao izvor za autora djela *Origo*) je Domicije Kalvin (*Domitius Calvinus*) koga Plinije Starije spominje kao jednog od svojih izvora. Moguće je da je riječ i o Domiciju Kalikratu kojeg spominje Dionizije iz Halikarnasa. A ne bi trebalo odbaciti ni mogućnost da je riječ o nekom sasvim nepoznatom historičaru po imenu Domicije. O njemu v. Fragmenti rimskih historičara 2013: 619 – 620, No. 104.

agri sterilitatem maereret, per quietem ei visa deorum penatum simulacra adhortantium, ut perseveraret in condenda urbe, quam cooperat; nam post annos totidem, quot foetus illius suis essent, Troianos in loca fertilia atque uberiorem agrum transmigraturos et urbem clarissimi nominis in Italia condituros. ("Ali Katon, u svojim Postancima rimskog naroda podučava nas ovako. Krmača je okotila 30 prasića na mjestu gdje je Lavinij sada i kada je Eneja odlučio da ustanovi grad tamo i kada se žalio zbog lošeg kvaliteta zemljišta, u snu mu se tamo pojaviše prikaze kućnih bogova koje su ga ohrabrike da ustraje u osnivanju grada koji je počeo. Jer, nakon onoliko godina koliko je bilo prasića krmače, Trojanci će se pomjeriti na plodnija mjesta i mnogo plodnije zemljište i ustanoviti će grad najpoznatijeg imena u Italiji.") Kada je Latin, kralj Aborigina saznao da je mnoštvo stranaca, iskrcanih sa flotile brodova, okupiralo laurentijsko područje, odmah je poveo ratnike protiv neočekivanog neprijatelja. Prije nego što je dao signal za napad, Latin je primijetio da su Trojanci bili na vojnički način pripremljeni i spremni, dok su njegovi ratnici napredovali naoružani sa kamenjem i toljagama, i takođe sa svojim lijevim rukama omotanim sa nekim odjevnim materijalom ili kožom, poradi zaštite. U toku pregovora, nakon pregleda bitke, Latin je ispitivao ko su oni i šta oni traže. Na to je Latin bio božanski motiviran time jer su mu još ranije gatanje u iznutricama i snovi govorili da će bi biti više siguran protiv svojih neprijatelja ako poveže svoje snage sa strancima. Nakon što je saznao ko su i sve šta se desilo Eneji i Anhisu, Latin je ustanovio sporazum sa Trojancima uz uzajamne zakletve da će imati zajedničke neprijatelje i prijatelje. Savez je trebao da bude ojačan imenovanjem novoga grada Lavinij, po Laviniji, kćerci Latina koja je Eneja trebao oženiti. Problem je bio u tome da je Lavinija bila ranije obećana (vjerena) za Turna Herodonija, koji je bio rođak Amate supruge Latina i majke Lavinije. Amata je nagovorila Turna na rat. Rutuli su krenuli prema larentinskom području i tamo su im se suprotstavile zajedničke snage Eneje i Latina. U bici je prvo poginuo Latin, a zatim je sam Eneja ubio Turna. Nakon pobjede nad Rutulima, Eneja je po trećoj knjizi Lutacija Katula uz opću podršku bio proglašen kraljem Latina. Po Pizonu, navodi dalje autor djela *Origo*, Turno je bio kognatski rođak Amate i nakon pogibije kralja Latina, izvršio je samoubistvo.

I pored Turnove smrti, Rutuli su nastavili rat dobivši pomoć od Mezencija koji je bio kralj Agilejana kojem su obećali u slučaju pobjede da će ono što je bilo Latinovo predati Mezenciju. Pošto su se neophodne zalihe skupile u naselju, a morale su se čuvati, Eneja je ustanovio i bazu ispod Lavinija čiju je komandu predao sinu po imenu Eurileo. Trupe u bitku je vodio sam Eneja, i do sukoba je došlo kod jezerceta rijeke Numiko. U toku bitke, izbila je velika oluja, i Eneja je nestao.

Smatra se da je pao u rijeku, koja ga je nosila i gdje se udavio ili se vjerovalo da je na nebo živ uznešen. Ipak je potvrđeno da je on bio kasnije viđen od Askanija i nekih drugih iznad obale Numika u istoj odjeći i oružju u kojem je krenuo u bitku. Ovaj događaj je potvrdio glasine o njegovoj besmrtnosti, i odlučeno je da se hram posvećen na tome mjestu naziva *Pater Indiges: Itaque illi eo loco templum consecratum appellarique placuit Patrem indigetem..* Zatim je njegov sin Askanije, koji je ista osoba kao i Eurileo, postao kralj svih Latina. Askanije je nastavio rat sa Rutulima i Mezencijem i njegovim Agilejanima. Ovaj put su Mezencijeve snage bile uspješnije i Latini su se našli u teškoj situaciji. Zato su Latini poslali izaslanstvo Mezenciju sa pitanjem koji su njegovi uvjeti za mir. Uz druge uvjete, Mezencije je zahtijevao da svoje vino sa latinskog područja u toku nekoliko godina bude predato njemu. Ovaj posljednji uvjet je bio posebno neprihvatljiv za Askanije i Latine i odlučeno je da se radije umre u borbi za slobodu nego da se potčini na ovaj način. I tako, kada je vino od cijele berbe bilo javno posvećeno Jupiteru, Latini su izvršili iznenadni očajni napad iz Lavinija i porazili Mezencija i njegove trupe. Poginuo je i Mezencijev sin Laus. Autor djela *Origo* dalje nastavlja: *Is postea per legatos amicitiam societatemque Latinorum impetravit, ut docet Lucius Caesar libro primo, itemque Aulus Postumius in eo volumine, quod de adventu Aeneae conscripsit atque edidit. Igitur Latini Ascanium ob insignem virtutem non solum Iove ortum crediderunt, sed etiam per diminutionem declinato paululum nomine primo Iolum, dein postea Iulum appellarunt; a quo Iulia familia manavit, ut scribunt Caesar libro secundo et Cato in Originibus.* ("Nakon svega, on /Mezencije op. S.M./ je tražio preko izaslanika prijateljstvo i savez sa Latinima, kao što nas Lucije Cezar podučava u prvoj knjizi, i također Aul Postumije u volumenu koji je on napisao i objavio o pojavi Eneje. Tako, Latini nisu samo vjerovali da je Askanije, zbog svoje izvanredne hrabrosti, bio potomak Jupitera, nego takođe, kroz skraćenje, kada je njegovo ime bilo promijenjeno malo, prvo nazvan Iol, zatim onda Jul. Od njega Julijevci potiču, kao što piše Cezar u trećoj knjizi i Katon u "Postancima".)

Istovremeno je Lavinija, ostavši trudna sa Enejom, u strahu od Askanija, pobjegla u šumu kod gospodara/nadzornika stada njenog oca koji se zvao Tit/Tyrrhus. Tamo je rodila sina koji je dobio ime Silvije/Silvius/Šumnjak. Latini, misleći da je Lavinija bila tajno ubijena od strane Askanija, su se protiv njega podigli do takvog stupnja da su prijetili oružanim nasiljem. Suočen sa takvom situacijom, Askanije je poduzeo sve da se odbrani od optužbi i nađe Laviniju. On je uspio da pronađe Laviniju i njenog dječaka koji su dovedeni u grada, a ona odgovarajuće počašćena. To je doprinijelo povećanju njegove popularnosti kod stanovništa kako pišu

Gaj Cezar²³¹ i Sekst Gelije²³² u "Postancima rimskog naroda". Međutim, po autoru djela *Origo* drugi pisci navode da je, kada je Askanije bio prisiljen od cjelokupnog stanovništva da vrati Laviniju i bio se zakleo da je nije ubio i da ne zna gdje, Tir je (nakon što je dobio zalog na skupštini/saboru/zboru naroda o sigurnosti Lavinije i dječaka) doveo Laviniju i Silvija u grad.

Nakon 30 godina od osnivanja Lavinija, Askanije je (u skladu sa 30 prasića koje je okotila bijela krmača koju je žrtvovao Eneja) osnovao novi grad u dubokoj unutrašnjosti Staroga Lacija, pod nazivom Alba Longa. Navodno je po autoru djela *Origo*, ovo naselje dobilo ime upravo po ovoj bijeloj krmači koja se bila opružila koliko je duga. Kada je u novi grad Askanije prenio prikaze kućnih božanstava, već sljedeći dan oni su se čudesno ponovo pojavili u Laviniju ("svome ranijem sjedištu"). Ovo se ponovilo ponovno, odnosno kada bi oni bili ponovo donešeni u Alba Longu. Treći put se niko nije usudio da ih ponovo prenese u Albu, što je bilo napisano u četvrtoj knjizi Anala Pontifika, u drugoj knjizi Cincija i Cezara i u prvoj knjizi Tuberona. Nakon Askanijeve smrti, za vlast nad Latinima su konkurirali Jul²³³ (Askanijev sin i Enejin unuk) i Silvije Postum (sin Eneje i Lavinije). Na kraju debate je Silvije bio proglašen kraljem, i od tada su njegovi potomci sa nadimkom *Silvius* vladali Albom. Autor djela *Origo* se poziva na IV. knjigu Anala Pontifika. Dok je zatim vladao Latin Silvije, osnovane su kolonije Prenesta, Tiber, Gabiji, Tuskul, Kora, Pometia, Labik, Krustumij, Kamerija, Bovila i drugi gradovi.

Nakon Latina Silvija, vladao je njegov sin Tiberije Silvije koji je vodeći rat sa susjednim zajednicama, nestao (utopio se) u rijeci Albula. Lucije Cincije u prvoj knjizi i Lutacije u trećoj knjizi su napisali da je to bio razlog za promjenu imena rijeke u Tiber. Nakon njega je vladao Aremul Silvije, koji je zbog svoje prepotentnosti, oholosti i arogancije i prema ljudima i prema bogovima bio prvo kažnjen gromom, zatim zahvaćen vihorom i bačen u albansko jezero. Tako je bilo napisano u četvrtoj knjizi Anala Pontifika i drugoj knjizi Epitoma od Pizona. Autor djela

²³¹ Po djelu *Fragmenti rimskih historičara*, 2013: 97: "The most frequently cited name is that of Caesar, which appears nine times in all. In two of these places the author refers to Lucius Caesar, and in one to Gaius Caesar. The most economical explanation is that the latter is a mistake, and that all these references are to a single author, namely L. Julius Caesar, the consul of 64 BC, otherwise known as an antiquarian who wrote on religion (see I. Appendix I, A24). At 9.6 the OGR cites *Caesar Pontificalium libro primo*, which supports the identification; it also raises the possibility that he may also be the author of the *Pontificalium libri* cited anonymously at 7.1 and 22.2 (thus Frier, 52 n. 6). This is more probable than supposing that the reference is to the *Annales Pontificum* (i.e. the *Annales Maximi*)."

²³² Po djelu *Fragmenti rimskih historičara*, 2013: 96: "it also assumes that the reference (16.4) to Sextus Gellius is a mistake for the historian Gnaeus Gellius (see the introduction to Cincius Alimentus (2) and the commentaries on cassius Hemina 6 F3 and Cn. Gellius 14 F19; see too I. Appendix I, A23)." Gnej Gelije (*Cnaeus Gellius*) je bio autor historije od najranijih epoha pa do 145. god. p.n.e. O njemu v. Smith W., 1849: II, 235 - 236; PWRE, 1910, VII, 1, col. 998 - 1000.

²³³ Indikativno je da se u djelu *Origo gentis Romanae* nailazi na spomen Jula kao sina Askanija.

Origo, spominje i da Aufidije u Epitomama²³⁴ i Domicije u prvoj knjizi navode da on nije bio udaren munjom, nego da je palata, zajedno sa njima, zbog podrhrtanja zemlje, skliznula u albansko jezero. Nakon njega, vladao je Aventin Silvije, i on je vodeći rat sa susjedima, bio opkoljen u bici od neprijateljskih snaga i tada poginuo. Aventin Silvije je sahranjen u podnožju brežuljka kojem je i dao ime. Tako piše Lucije Cezar u trećoj knjizi. Nakon njega, Silvije Proka je bio albanski kralj. On je kao svoje nasljednike u istim, jednakim udjelima odredio Numitora i Amulija.

"Albanska kraljevska lista" po autoru djela *Origo gentis Romanae*:

Eneja

1. Eurileo/Askanije/Iol/Jol/Jul?
2. Latin Silvije
3. Tiberije Silvije
4. Aremul Silvije
5. Aventin Silvije
6. Proka Silvije
7. Amulije

Sudeći po podacima iz djela *Origo gentis Romanae*, albanski, "enejidski" kraljevi su izgleda imali i titulu *Silvius*, možda povezano sa kultnim sadržajem i značenjem boga Silvana u tadašnjem latinskom društvu.

Pitanje Enejinog sina Askanija/Eurileona/Eurilea/Iola/Jola/Jula

Mitologija, tradicija i historiografija nisu načisto ni sa time kako se zvao sin Eneje i Kreuse. U Vergilijevoj Enejidi, iz konteksta i kronologije stihova I, 267 - 268 (odnosno riječi koje Zeus/Jupiter izriče Afroditi/Veneri) može se izvući zaključak da je Askanije, već dječak i sa nadimkom Jul kada Enejina flotila pristaje uz sjevernoafričku obalu, sin Eneje i Kreuse → *At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo /additur,-Ilus erat, dum res stetit Ilia regno,-* ("Ali Askanije dječak, što sad mu je nadimak Julio, / a dok stajaše Ilion, nazivao po njem se Ilo...") Znači kod

²³⁴ Poznata su dvojica historičara po imenu Aufidija i to: 1. *Gnaeus Aufidius*, pretor za 108. god. p.n.e. (v. Smith, 1867: I, 418; PWRE, 1896, II, 2, col. 2288 - 2289) 2. (*Publius*) *Aufidius Bassus*, koji je bio i orator i živio za vrijeme Augusta i Tiberija (v. Smith, 1867: 471; PWRE, 1896, II, 2, col. 2290 - 2291).

Vergilija je Askanije imao pored ovog imena, još i imena Jul(o) i Il(o).²³⁵ Ovakvo stajalište Vergilija je vrlo lako objasniti, jer je njemu bilo jako stalo da Jula, rođačelnika julijevskog gensa kojem po adopciji pripada prvi princeps Oktavijan August, predstavi kao čistog Trojanca. Samim tim plemenitim trojanskim porijeklom identificiraju se preci Augusta u istom rangu sa najvećim herojima helenske i klasičnog civilizacijske epike. Zato Vergilije (*Aeneid*. I, 286 - 288) i kaže sljedeće: *Nascetur pulchra Trojanus origine Caesar, / imperium oceano, famam qui terminet astris, - / Iulius, a magno demissum nomen Iulo.* (“Od te će divne se loze Trojanac roditi Cezar²³⁶, / što će se Julije zvati po velikom pradjedu Julu, / koji će vlašću Okean, a slavom dosegnuti zvijezde”). Osim toga, ako je Askanije/Jul sin Kreuse, a ne Lavinije, onda je on i direktni potomak Prijama, kralja Troje. Tako su Julijevci ispali i legitimni nasljednici “Trojanske kraljevske dinastije”, ne samo preko sporedne Anhisove i Enejine linije, nego i preko direktnе linije posljednjeg trojanskog kralja Prijama, odnosno njegove kćerke Kreuse. Vergilije u stihovima VI, 760 - 766 govori da se sin Eneje i Lavinije zvao Silvije i koji je bio agnatski predak albanskih kraljeva. Sa drge strane, Vergilije je ovim potezom ustvari delegitimizirao julijevski gens na pravo “albanske kraljevske loze”, odnosno domorodačkog kraljevskog porijekla. Ali, izgleda da ta činjenica nije mnogo smetala ni Vergiliju ni njegovom patronu, i da im je bitnije bilo uvezivanje sa trojanskim kraljevskom linijom, a ne italskom kraljevskom linijom.

Po Dioniziju iz Halikarnasa, postojala su dva Enejina sina koja su se zvala Askanije, i to prvi koji se već na početku Enejina lutanja vratio u Troju i drugog koji se prvotno zvao Eurileon i kojem je kasnije promijenjeno ime u Askanije. Iako to nije izričito navedeno, iz konteksta teksta se može pretpostaviti da su oba ova “Askanija” sinovi Eneje sa Kreusom. Dionizije iz Halikarnasa inače navodi da je Eneja sa Kreusom imao i više djece, i to i sinova i kćeri. Po Liviju sin Eneje i Lavinije se zvao Askanije, međutim nešto kasnije (I, 3) on to svoje mišljenje relativizira: *Haud ambigam - quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet? - hicine fuerit Ascanius an maior quam hic, Creusa matre Ilio incoluminatus comesque inde paternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat.* (“Ne postavljam kao pitanje – jer ko može u tako starim stvarima nešto pouzdano utvrditi – da li je to bio ovaj Askanije ili stariji od njega, onaj koga je rodila Kreusa dok Troja još nije bila razorenata, ona koji je pratio oca u lutanju i koga rod Julijevaca naziva Julom i smatra tvorcem svoga imena.”) Ono što je interesantno jeste da

se u djelu Dionizija iz Halikarnasa nailazi na podatak da se sin Askanija zvao Jul i da od njega potiču Julijevci. Sasvim je moguće da se raznorazni pisci i mitografi, suočeni sa mnoštvom priča i predaja, jednostavno nisu snašli u opisima u svojim djelima, što je dovelo do značajne konfuzije po pitanju ko su ustvari Askanije i Jul. Moguće je pretpostaviti da su izvorno Askanije i Jul bili različite osobe, odnosno otac i sin, ali da je iz različitih razloga došlo i do njihovog međusobnog miješanja i identificiranja.

Načisto sa pitanjem Askanijeve majke nije ni i Apijan, koji prvo navodi da je Eurileon/Askanije bio sin Eneje i Kreuse, ali odmah zatim kaže da ima nekih koji kažu da je on bio sin Eneje i Lavinije. Autor djela *Origo*, iako koristi veliki broj vrela koja i citira, je po pitanju Askanija precizniji. Po njemu je riječ o osobi koja je bila Enejin trojanski sin koji se prvotno zvao Eurileo, pa mu je onda promijenjeno ime u Askanije, zatim u Iol/Jol, pa onda zatim u Jul. Riječ je o nesumnjivo vrlo nategnutoj konstrukciji. Kasnije i sam autor ovoga djela, govori o Askanijevom sinu po imenu Jul. Tako i po ovom pitanju, ostaje otvoreno pitanje odnosa Askanije – Jul.

Kronologija dešavanja i kraljevske albanske liste

Kronologija dešavanja koja su završila sa osnivanjem Rima i stvaranjem Rimskog carstva u antičkoj mitologiji, tradiciji i historiografiji započinje sa padom i razaranjem Iliona/Troje. Međutim, u literarnim vrelima postoje određena neslaganja koja se tiču datiranja zauzeća Troje. Po Herodotu (II, 145) od Trojanskog rata do njegovog vremena je prošlo cc 800 godina, što bi Trojanski datiralo u prvu polovicu ili sredinu XIII. st. p.n.e. Po Eratostenovoj kronologiji Trojanski rat je trajao 1193. – 1184/3. god. p.n.e. Po Eratostenovoj kronologiji (koju slijedi Dionizije iz Halikarnasa) Troja je zauzeta 5. VI. 1183. god. p.n.e. Ustvari Dionizije iz Halikarnasa (A.R. I, 63, 1) navodi: “Ιλιος μὲν γὰρ ἐάλω τελευτῶντος ἥδη τοῦ θέρους, ἐπτακαίδεκα πρότερον ἡμέραις τῆς θερινῆς τροπῆς, ὄγδοη φθίνοντος μηνὸς Θαργηλιῶνος, ὡς Ἀθηναῖοι τοὺς χρόνους ἀγουσι, περιτταὶ δὲ ἡσαν αἱ τὸν ἐνιαυτὸν ἐκεῖνον ἐκπληροῦσαι μετὰ τὴν τροπὴν εἴκοσιν ἡμέραι. (“Ilion je bio zauzet krajem proljeća, sedamnaest dan prije ljetnog solsticija i osmi do kraja mjeseca *Thargelion*, prema kalendaru Atenjana. Još uvijek je ostalo 20 dana nakon solsticija cijele te godine.”) Međutim, Eusebije iz Cezareje ovaj odjeljak kod Dionizija iz Halikarnasa citira nešto drugačije: “Ilion je bio zauzet krajem ljeta, sedamnaest dan prije zimskog solsticija, u mjesecu *Elaphebolion*, prema kalendaru Atenjana.

²³⁵ Ovo upoznati i sa *Verg. Aeneid*. I, 690; II, 563; 598; 651; 789; V, 546; 549; 569 – 570; 597; VII, 107; 477; 496; 522; 547; VIII, 48; 549; IX, 233; 257; 294; 303; 311; 590; 621; 631; 636; 640; 645; 661.; X, 47; 54; 136; 235; 525; 534; 604; XI, 58; XII, 169; 185; 384; 400

²³⁶ Misli se na prvoga princepsa Oktavijana Augusta.

Još uvijek je ostalo pet dana nakon solsticija prije kraja te godine.” Primjetno je značajno razlikovanje Eusebijevo citiranja Dionizija iz Halirkarnasa od teksta u Loeb izdanju.²³⁷

Diodor (XIV, 2, 4) datira ahejsko zauzeće Troje 779 godina od kraja Peloponeskog rata i sloma I. Atenskog pomorskog saveza. Atena je pred Lisanderovim snagama kapitulirala u aprilu 404. god. p.n.e. Diodorova godina je ona atenska arhonatska, u konkretnom slučaju koja traje od jula 405. do jula 404. god. p.n.e. Po tome je Troja zauzeta 1184/1183. god. p.n.e., što podrazumijeva da i Diodor slijedi Eratostenovu kronologiju.

Prema Kalimahu, pad Troje se desio 1127. god. p.n.e. Velej Paterkul konstatira da su 80 godina poslije osvajanja Troje Perseidi/Heraklidi (odnosno Dorci koje su ovi po starohelenskoj mitologiji predvodili) porazili Pelopide/Atreide i Orestovo “potomstvo”, a osvajanje Troje ovaj rimski historičar datira i 437 godina prije osnivanja Rima.

Postoje određene razlike u kraljevskim predRomulovskim listama kod Dionizija iz Halikarnasa, Livija, Apijana, autora djela *Origo*. Prva temeljna razlika je kronologija, jer Dionizije daje apsolutnu kronologiju, dok ostali samo nabrajaju kraljeve. Sljedeće je pitanje ko je bila majka Askanija. Zatim, kod Dionizija Silvije je Askaniju polubrat, dok je kod Livija sin. Dionizije iz Halikarnasa odvaja tako liniju Askanijevu lozu (koja je porijeklom čisto trojanska) od Silvijeve (koja je miješano trojansko - aboriginska), i prvo spomenutoj pripisuje i potomstvo julijevskog roda, dok iz Silvijeve loze potiče kraljevska latinska dinastija iz koje su na kraju proizašli i Romul i Rem. Da od čisto trojanske loze, znači od Askanija koji je sin Eneje i Kreuse potiče julijevski rod slaže se i Livije, koji navodi da toga Askanija Julijevci zovu Jul. Nakon kralja Albe, u kraljevskim listama Dionizija i Livija dolazi do razilaženja. Po Dioniziju nakon Albe je vladao Kapet, za kojim slijede Kapis i Kalpet, dok kod Livija slijede Atis, pa Kapis i tek onda Kapet. Sličnost imena te trojice kraljeva na obje liste moguće je da je izazvala određenu konfuziju i u staroitalskoj i starolatinskoj tradiciji, koja se onda prenijela na vrela koja su koristili Dionizije iz Halikarnasa i Livije. Dionizije i Livije se razilaze i u imenovanju nasljednika Agripe, jer je po prvospmenutom historičaru to Alodije, a po potonjem Romul Silvije. Ono što je zajedničko Dioniziju i Liviju jeste da do rođenja blizanaca Romula i Rema, nakon Eneje, obojica imenuju 14 kraljeva koji slijede nakon smrti Eneje. Apijanova lista ima samo 12 kraljeva nakon Eneje. Kod Apijana u odnosu na Dionizija i Livija razlika u kraljevskoj listi se javlja već nakon Latin Silvija II., jer nema Albe i Atisa (kod samo Livija), nego slijedi Kapis. Poslije

Kapisa kod Apijana dolazi Kapet (kod Dionizija je obrnuta situacija), i između njega i Tiberina nema Kalpeta (koji je kod Dionizija). Poslije Agripe kod Livija i Apijana dolazi Romul I., a kod Dionizija Alodije.²³⁸

Kada se analiziraju imena “enejidskih” kraljeva iz albanske kraljevske liste može se primijetiti da su neka imena označavala patronne određenih zemljopisnih pozicija kao što su Kapet/*Capetus* (brežuljak Kapitol), Tiberin (rijeka Tiber), Aventin (brežuljak Aventin), neka su služila u svrhu potvrđivanja trojanskog mita o porijeklu Rimljana kao što je Kapis (tako se po nekim mitovima zvao Anhisov otac), dok je ime Atis potvrđeno u lidijskoj kraljevskoj dinastiji. Ovakve konstrukcije u velikoj mjeri dovode u pitanje vjerodostojnost postojanja i “enejidske dinastije” i općenito albanskih kraljeva.

²³⁷ O ovom pitanju i nedosljednosti podataka v. Eusebije iz Cezareje, 1818: 367 (fus. 3) – 368 (fus 1).

²³⁸ Kada se analiziraju imena “enejidskih” kraljeva iz albanske kraljevske liste može se primijetiti da su neka imena označavala patronne određenih zemljopisnih pozicija kao što su Kapet/*Capetus* (brežuljak Kapitol), Tiberin (rijeka Tiber), Aventin (brežuljak Aventin), neka su služila u svrhu potvrđivanja trojanskog mita o porijeklu Rimljana kao što je Kapis (tako se po nekim mitovima zvao Anhisov otac), dok je ime Atis potvrđeno u lidijskoj kraljevskoj dinastiji.

ROMUL I REM

Diodor

VIII. knjiga preko ekscerpta Konstantina Porfirogenita 4, p 274: Καὶ μὴ συγχωρηθείσης μηδὲ λαθραίας συμπλοκῆς πρὸς ἄνδρα· μηδένα γὰρ οὕτω παραφρονήσειν ὥστε ἐφημέρου χάριν ἡδονῆς τὰ μακαριζόμενα τοῦ βίου παντὸς ἀντικαταλλάξασθαι. (“Niti je njoj /misli se na vestalku Reu Silviju op. S.M./ bilo dozvoljeno da grli nekog muškarca, čak i u tajnosti. Jer niko, Amulije je mislio, ne bi bio tolika budala da zamijeni sreću cijelog života za zadovoljstvo trenutka.”)

Diodorova VIII. knjiga preko ekscerpta Konstantina Porfirogenita 3, p198: Numitor je bio zbačen sa kraljevske vlasti od strane sopstvenog brata Amulija i koji je bio kralj Albana. Ali Numitor je priznao svoje unuke Rema i Romula, i isplanirao urotu sa njima protiv Amulija. Skupivši pastire oni su krenuli na Amulijevu “palatu”, probili se u nju, ubili sve koji su im se suprotstavljali i kasnije i samoga Amulija.

Diodorova VIII. knjiga preko ekscerpta Konstantina Porfirogenita 2 (1), p213: Kada su Romul i Rem, koji su bili izloženi kao novorođenčad, odrasli, oni su uveća nadmašili ostale u ljepoti i snazi. Oni su davali i zaštitu stadima i pastirima, odbijajući razbojниke, ubijajući mnoge i čak neke od zarobljavajući. Zbog toga su bili u prijateljstvu sa svim pastirima u tome području, pridružujući se njihovim skupovima. Sukladno tome, pošto je sigurnost postala odgovornost Rema i Romula, većina naroda im se potčinila i izvršavala je njihove naredbe, skupljajući se gdje god bi oni odredili.

Diodorova VIII. knjiga preko ekscerpta Konstantina Porfirogenita 4, p 274 - 275: Kada su Rem i Romul promatrali let ptica zbog proricanja radi osnivanja Grada, tamo se Romulu javilo povoljno znamenje. Rem je bio začuđen tome. Romul je požurio sa formiranjem jarka, kako bi spriječio bilo koga od susjednih zajednica da pokušaju da ometu poduhvat podizanja novoga grada i osnivanja nove politije. Rem, koji je bio ljut i ljubomoran zbog toga što on nije zauzeo glavno mjesto u osnivanju grada, je došao do radnika i omalovažavao je njihov rad. Tako je izjavio da je rov (na kome će se podizati zidine i odbrambene fortifikacije) bio preuzak i da bi grad mogao lako pasti u ruke neprijatelja. Romul je ljutito odgovorio da je on dao naredbe da svaki građanin učini osvetu prema bilo kome ko pokuša da preskoči rov. Rem je ponovo uvrijedio radnike, rekavši da je jarak suviše uzak. I kako bi pokazao da je lako to učiniti, Rem je preskočio jarak. Ali izvjesni Celer,

jedan od radnika je odgovorio da će on izvršiti osvetu prema onome ko preskoči jarak i onda je podigao svoju lopatu, udario je Rema u glavu i ubio ga.

Dionizije iz Halikarnasa

Po Dioniziju iz Halikarnasa, godinu nakon što su Romul i Rem povratili kraljevsku vlast Numitoru, Albanci su pod vodstvom Romula i Rema poslali koloniju iz koje je nastao Rim. I po ovom historičaru (A.R. I, 71, 5) drevnih Postanaka, Rim je osnovan 432 godine po zauzimanju Troje, početkom prve godine 7. (sedme) Olimpijade (kada je Daikl iz Mesene bio pobjednik u trčanju), u prvoj godini desetogodišnjeg arhonata Haropsa u Ateni, odnosno 751. god. p.n.e. po modernom računanju vremena. Po tome bi Numitor se vratio na vlast 752. god. p.n.e., kada su Romul i Rem zbacili Amulija. Međutim, na samom početku svoga detaljnog opisa osnivanja Rima, Dionizije iz Halikarnasa konstatira da je i u njegovo vrijeme bila velika rasprava o vremenu nastanka Grada i njegovim osnivačima. Pa tako parafrazira “Kefalona iz Gergisa” (odnosno Hegesijanaksa iz troadske Aleksandrije), po kojem je Grad izgrađen u drugoj generaciji nakon Trojanskog rata od trojanskih izbjeglica predvođenih Enejom, čiji je jedan od sinova po imenu Romos (Ρώμος)²³⁹ bio vođa kolonije koja je podigla Rim. Dionizije dodaje da je po “Kefalonu” Eneja imao četiri sina: Askanija, Eurileona, Romula i Roma. Dionizije iz Halikarnasa u svome daljem tekstu (A.R. I, 72, 1-73, 1) daje jedan kraći pregled prvo historičara i drugih pisaca na helenskom jeziku koji su govorili o počecima Rima: εἴρηται δὲ καὶ Δημαγόρᾳ καὶ Ἀγαθύλλῳ καὶ ἄλλοις συχνοῖς ὅτε χρόνος καὶ ὁ τῆς ἀποικίας ἡγεμῶν ὁ αὐτός. ὁ δὲ τὰς ιερείας τὰς ἐν Ἀργείῳ καὶ τὰ καθ' ἑκάστην πραχθέντα συναγαγών Αἰνείαν φησὶν ἐκ Μολοττῶν εἰς Ἰταλίαν ἐλθόντα μετ' Ὀδυσσέα οἰκιστὴν γενέσθαι τῆς πόλεως, ὀνομάσαι δ' αὐτὴν ἀπὸ μιᾶς τῶν Ἰλιάδων Ῥώμης. ταύτην δὲ λέγει ταῖς ἄλλαις Τρωάσι παρακελευσαμένην κοινῇ μετ' αὐτῶν ἐμπρῆσαι τὰ σκάφη βαρυνομένην τῇ πλάνῃ. ὄμοιογει δ' αὐτῷ καὶ Δαμαστῆς ὁ Σιγεὺς καὶ ἄλλοι τινές. Ἀριστοτέλης δὲ ὁ φιλόσοφος Ἀχαιῶν τινας ἴστορει τῶν ἀπὸ Τροίας ἀνακομισαμένων περιπλέοντας Μαλέαν, ἔπειτα χειμῶνι βιαίω καταληφθέντας τέως μὲν ὑπὸ τῶν πνευμάτων φερομένους

²³⁹ O ovome v. Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 236, fus. 2): “Rwēmoß was the name invented by the Greeks for the founder of Rome before they had heard of any Romulus or Remus; later they used it as the equivalent of Remus. It seems best to translate it as Romus (or Romos), except where we are clearly dealing with the Roman legend of the twin brothers. See recent discussions of the growth of the legend by Carter in Roscher's *Lexikon der griech. u. röm. Mythologie*, s.v. Romulus, cols. 167-83; Rosenberg in Pauly-Wissowa, *Real-Enc.*, s.v. Romulus, cols. 1074-92; De Sanctis, *Storia del Romania* i. pp. 206-17.

πολλαχῇ τοῦ πελάγους πλανᾶσθαι, τελευτῶντας δ' ἐλθεῖν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς Ὀπικῆς, ὃς καλεῖται Λατίνιον ἐπὶ τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει κείμενος. ἀσμένους δὲ τὴν γῆν ἰδόντας ἀνελκῦσαί τε τὰς ναῦς αὐτόθι καὶ διατρίψαι τὴν χειμερινὴν ὥραν παρασκευαζομένους ἔφορος ἀρχομένου πλεῖν. ἐμπρησθεισῶν δὲ αὐτοῖς ὑπὸ νύκτα τῶν νεῶν οὐκ ἔχοντας ὅπως ποιήσονται τὴν ἄπαρσιν, ἀβουλήτῳ ἀνάγκῃ τοὺς βίους ἐν ᾧ κατήχθησαν χωρίῳ ἰδρύσασθαι. συμβῆναι δὲ αὐτοῖς τοῦτο διὰ γυναικας αἰχμαλώτους, ἀς ἔτυχον ἔγοντες ἐξ Ἰλίου. ταύτας δὲ κατακαῦσαι τὰ πλοῖα φοβουμένας τὴν οἰκαδε τῶν Ἀχαιῶν ἄπαρσιν, ὡς εἰς δουλείαν ἀφιξομένας. Καλλίας δὲ ὁ τὰς Ἀγαθοκλέους πράξεις ἀναγράψας Ρώμην τινὰ Τρωάδα τῶν ἀφικνουμένων ἄμα τοῖς ἄλλοις Τρωσίν εἰς Ἰταλίαν γήμασθαι Λατίνῳ τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀβοριγίνων καὶ γεννῆσαι τρεῖς παῖδας, Ρώμον καὶ Ρωμύλον καὶ Τηλέγονον ... οἰκίσαντας δὲ πόλιν, ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς θέσθαι τοῦνομα. Ξεναγόρας δὲ ὁ συγγραφεὺς Ὄδυσσεως καὶ Κίρκης υἱοὺς γενέσθαι τρεῖς, Ρώμον, Ἀντείαν, Ἀρδείαν: οἰκίσαντας δὲ τρεῖς πόλεις ἀφ' ἔαυτῶν θέσθαι τοῖς κτίσμασι τὰς ὄνομασίας. Διονύσιος δὲ ὁ Χαλκιδεὺς οἰκιστὴν μὲν ἀποφαίνει τῆς πόλεως Ρώμον: τοῦτον δὲ λέγει κατὰ μέν τινας Ἀσκανίου, κατὰ δέ τινας Ἡμαθίωνος εἴναι παῖδα. εἰσὶ δέ τινες οἱ τὴν Ρώμην ἐκτίσθαι λέγουσιν ὑπὸ Ρώμου τοῦ Ἰταλοῦ, μητρὸς δὲ Λευκαρίας τῆς Λατίνου θυγατρός. ἔχων δὲ πολλοὺς καὶ ἄλλους τῶν Ἑλληνικῶν παρέχεσθαι συγγραφέων, οἱ διαφόρους ἀποφαίνουσι τοὺς οἰκιστὰς τῆς πόλεως, ἵνα μὴ δόξω μακρηγορεῖν ἐπὶ τοὺς Ρωμαίους ἐλεύσομαι συγγραφεῖς. (“I Demagor²⁴⁰ i Agatil i mnogi drugi slažu se sa njim /misli se na tzv. Kefalona iz Gergisa op. S.M./ što se tiče vremena i vođe kolonije /koja je osnovala Rim op. S.M./. Ali autor /riječ je o Helaniku iz Mitilene op. S.M./ historije svećenica iz Argosa i onoga šta se desilo u danima svake od njih kaže da je Eneja došao u Italiju iz zemlje Mološana sa Odisejem i da je postao osnivač grada, koji je nazvao po Romi, jednoj od trojanskih žena. On kaže da je ova žena, iznurena od lutanja /po Mediteranu op. S.M./, podsticana od drugih trojanskih žena i zajedno sa njima zapalila brodove /kojima su Eneja i njegovi Trojanci došli op. S.M./. I Damast²⁴¹ iz Sigeja i neki drugi se slažu sa njim. Ali Aristotel, filozof, navodi,²⁴² da su neki od Ahejaca, dok su oplovljavali Malejski rt na povratku iz Troje, bili zahvaćeni snažnom olujom i bijahu neko vri-

²⁴⁰ Demagor (Δημαγόρος) sa Samosa je izgleda napisao djelo o trojanskim i samotračkim starinama. O njemu se vrlo malo zna., i v. Smith W., 1867: I, 958.

²⁴¹ Damast (Δαμάστης) je bio suvremenik Helanika iz Mitilene i Herodota. Po romejskoj enciklopediji *Suda* Damast je napisao 1. Historiju Helade (περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι γενομένων). 2. O precima onih koji su učestvovali u ratu protiv Troje. 3. Katalog naroda i gradova (ἐθνῶν κατάλογος καὶ πόλεων) koje je vjerojatno isto djelo koje navodi Stefan Vizantinac pod naslovom περὶ ἐθνῶν. Po Agatemeru, Damast je napisao i periplus koji je ustvari kopirao od Hekateja iz Mileta. Izuzev nekih fragmenata, sva ova djela su nestala. O njemu v. Smith W., 1867: I, 933.

²⁴² Po Earnest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 237, fus. 7): “Probably in his *Instituta Barbarica*. Müller, Frag. Hist. Graec. ii. 178, 242.”

jeme odvučeni sa svoga kursa vjetrovima, lutali mnogim dijelovima mora, sve dok na kraju oni nisu došli do ovoga mjesta u zemlji Opika koji je zvan Lacij, koji leži na Tirenskom moru. I pošto su bili zadovoljni sa prizorom zemljom, oni su izvukli svoje brodove, ostajući tamo u toku zime, i bili su spremni da otplove početkom proljeća. Ali, kada su njihovi brodovi izgorili u noći i oni bili onemogućeni da otplove, oni su bili prisiljeni protiv svoje volje da odrede svoje prebivalište na mjestu gdje su bili pristali. Ova sudbina, on kaže, je bila uzrokovanja njima od zarobljenih žena koje su oni vodili iz Troje, koje su spelile brodove, plašeći se da će ih Ahejci po povratku kući predati u ropstvo. Kalija, koji je pisao o djelima Agatokla, je rekao da se Roma, jedna od trojanskih žena koja je došla u Italiju sa drugim Trojan-cima, udala za Latina, kralja Aborigina, sa kojim je imala tri sina: Roma, Romula i Telegona....i davši izgraditi grad, dao je ime po svojoj majci. Ksenagor²⁴³, historičar, je napisao da su Odisej i Kirka imali tri sina: Roma, Anteja i Ardeja, koji su izgradili tri grada /Rim, Ancij, Ardea op. S.M./ i nazvali ih po svojim sopstvenim imenima. Dionizije iz Halkide²⁴⁴, je imenovao Roma kao osnivača Grada, ali kaže da je prema nekima ovaj čovjek bio sin Askanija, a prema drugima sin Emationa. Ima i onih koji tvrde da je Rim bio izgrađen od Roma, sina Itala i Leukarije /ili Elektre u drugim izdanjima op. S.M./, kćerke Latina. I bih mogao citirati mnoge druge helenske historičare koji određuju različite osnivače Grada, ali da ne bih izgledao razvučen, preći ću na rimske historičare. ”).

Kao što se iz ovog citiranog odjeljka od Dionizija iz Halikarnasa može zaključiti jeste prvo da je postojao iznimno broj helenskih historičara i pisaca (posebno u helenističko doba) koji su spominjali i govorili o počecima Rima, a drugo da oni nisu uopće bili načisto sa osnivanjem Rima. Interesantno je da izgleda najstarija tradicija ili najstarija predanja o osnivanju Rima, pripisuju ženi po imenu Roma.

Dionizije iz Halikarnasa, navodi da nije bilo drevnih historičara i kroničara i pisaca na latinskom jeziku koji bi govorili o ranom periodu. U okviru toga, on govorci da je svaki od tih historičara uzimao nešto (teksta i podataka) od onoga što je sačuvano na svetim tablicama.²⁴⁵ Pa tako Dionizije (A.R. I, 73, 2 - 5) navodi sljedeće za te autore koji su pisali na latinskom i čija su se djela odnosila i na postanke Lacijske i Rima: τούτων δέ τινες μὲν Αἰνείου γενέσθαι υἱοὺς λέγουσι Ρωμύλον τε καὶ Ρώμον τοὺς οἰκιστὰς τῆς Ρώμης, ἔτεροι δὲ θυγατρὸς Αἰνείου παῖδας, ὅτου δὲ πατρὸς οὐκέτι διορίζοντες: δοθῆναι δ' αὐτοὺς ὑπὸ Αἰνείου Λατίνῳ τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀβοριγίνων ὁμηρεύσοντας, ὅτε καὶ αἱ πίστεις τοῖς ἐπιχωρίοις πρὸς τοὺς ἐπήλυδας

²⁴³ Ksenagor (Xenagor) je napisao djela Crovnoi i Peri nhswn koja nisu sačuvana.

²⁴⁴ Dionizije iz Halkide je napisao djelo o osnivanju polisa (ktivseß) u pet knjiga.

²⁴⁵ Ove svete tablice su vjerojatno *Annales Maximi*, zapis redovnih magistrata, čuda i bitnih javnih i drugih događaja za svaku godinu koje su održavali vrhovni svećenici (*pontifices maximi*).

έγένοντο. ἀσπαζόμενον δὲ αὐτοὺς Λατίνον τῇ τε ἄλλῃ θεραπείᾳ περιέπειν εῦ καὶ ἐκγόνου ἄρρενος ἄπαιδα τελευτῶντα διαδόχους μέρους τινὸς τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς καταλιπεῖν. [3] ἄλλοι δὲ λέγουσιν Αἰνείου τελευτήσαντος Ἀσκάνιον ἄπασαν τὴν Λατίνων ἀρχὴν παραλαβόντα νείμασθαι πρὸς τοὺς ἀδελφούς Ρωμύλον τε καὶ Ρῶμον τὴν τε χώραν καὶ τὴν δύναμιν τὴν Λατίνων τριχῇ: αὐτὸν μὲν δὴ τίν τε Ἀλβαν κτίσαι καὶ ἄλλ’ ἄττα πολίσματα: Ρῶμον δὲ Καπύνην μὲν ἀπὸ τοῦ προπάππου Κάπυος, Ἀγχίσην δὲ ἀπὸ τοῦ προπάτορος Ἀγχίσου, Αἰνείαν δὲ τὴν ὕστερον κληθεῖσαν Ἰάνικλον ἀπὸ τοῦ πατρός, Ρώμην δὲ ἀφ’ ἑαυτοῦ ὄνομασθείσας²⁴⁶, ταύτην δὲ χρόνους τινὰς ἐρημωθεῖσαν ἐτέρας αὐθίς ἐλθούσης ἀποικίας, ἥν Ἀλβανοὶ ἐστειλαν ἡγουμένου Ρωμύλου καὶ Ρῶμου, τὴν ἀρχαίαν κτίσιν ἀπολαβεῖν: ὥστε διττὰς εἶναι τῆς Ρώμης τὰς κτίσεις: τὴν μὲν ὀλίγον ὕστερον τῶν Τρωικῶν γενομένην, τὴν δὲ πεντεκαίδεκα γενεαῖς ὕστεροῦσαν τῆς προτέρας. [4] εἰ δέ τις ἀπιδεῖν βουλήσεται τὰ προσωτέρω καὶ τρίτη τις ἀρχαιοτέρα τούτων εὑρεθήσεται Ρώμη γενομένη πρὶν Αἰνείαν καὶ Τρῶας ἐλθεῖν εἰς Ἰταλίαν. ταῦτα δὲ οὐ τῶν ἐπιτυχόντων τις οὐδὲ νέων συγγραφεὺς ἴστόρηκεν, ἀλλ’ Ἀντίοχος ὁ Συρακούσιος, οὐ καὶ πρότερον ἐμνήσθην. φησὶ δὲ Μόργητος ἐν Ἰταλίᾳ βασιλεύοντος ‘ἥν δὲ τότε Ἰταλία ἡ ἀπὸ Τάραντος ἄχρι Ποσειδωνίας παράλιος’ ἐλθεῖν ὡς αὐτὸν ἄνδρα φυγάδα ἐκ Ρώμης. λέγει δὲ ὡδε: ‘ἐπεὶ δὲ Ἰταλὸς κατεγήρα, Μόργης ἐβασίλευσεν. ἐπὶ τούτου δὲ ἀνὴρ ἀφίκετο ἐκ Ρώμης φυγάς: Σικελὸς ὄνομα αὐτῷ.’ [5] κατὰ μὲν δὴ τὸν Συρακούσιον συγγραφέα παλαιά τις εύρισκεται καὶ προτεροῦσα τῶν Τρωικῶν χρόνων ἡ Ρώμη. πότερον δὲ περὶ τοὺς αὐτοὺς ἥν τόπους, ἐν οἷς ἡ νῦν οἰκουμένη πόλις ἐστίν, ἥ χωρίον ἐτερον ἐτύγχανεν οὕτως ὄνομαζόμενον ἀσαφὲς ἐκείνου καταλιπόντος οὐδ’ ἐγώ δύναμαι συμβαλεῖν. περὶ μὲν οὖν τῶν παλαιῶν κτίσεων ἵκανὰ ἥγοῦμαι τὰ προειρημένα. (“Neki od ovih /historičara i kroničara op. S.M./ kažu da su Romul i Rom, osnivači Rima, bili sinovi Eneje, drugi kažu da su bili sinovi kćerke Eneje, bez preciziranja ko je bio otac, i da ih je Eneja kao taoce isporučio Latinu, kralju Aborigina, kada je bio sklopljen sporazum između starašnjedilaca /Aborigina op. S.M./ i došljaka /Trojanaca op. S.M./. I Latin je, nakon što im /Romulu i Romu-Remu op. S.M./ je dao ljubaznu dobrodošlicu, ne samo dao mnoge druge dobre dužnosti, nego je nakon što je umro bez muškog nasljednika, ostavio njih kao svoje nasljednike za dio svoga kraljevstva. Drugi kažu da je nakon smrti Eneje, Askanije, naslijedivši cijelo kraljevstvo Latina, podijelio i

²⁴⁶ Po Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 242, fus. 1): “οὐομασθείσας added by Sauppe, who assumed the loss of several lines here, in which mention was made of the cities founded by Romulus. But it is quite probable that in this earlier tradition, which would appear to be more Greek than Roman, Romulus played somewhat the same subordinate role that Remus did at a later stage; he may simply have aided his brother (who might better be called Romus here) in founding the four cities named. Indeed, the *Etymologicum Magnum* (s.v. Kapuvh et Rvwvh) states on the authority of Greek writers that Capua and Rome were founded by Romus and Romulus, the sons of Aeneas.”

zemlju i snage /misli se na vojsku, ratnike op. S.M./ Latina na tri dijela, od kojih je dva dao svojoj braći Romulu i Romu. On sam, oni kažu, je izgradio Albu i neke druge gradove. Rom je izgradio gradove koje je nazvao Kapua, po Kapisu svome pradjedu, Anhisu, po svome pradjedu Anhisu, Eneju (koja je kasnije nazvana Janikul) po svome ocu i Rim, po sebi. Ovaj posljednji grad /misli se na taj Rim koji je osnovao Rom, sin Eneje op. S.M./ je za neko vrijeme opustio, ali je nakon dolaska druge kolonije, koju su Albanci poslali pod vodstvom Romula i Roma, ponovo dobio svoje drevno ime. Tako da, prema ovom izvještaju, su bila dva naselja /po imenu op. S.M./ Rim, jedno malo nakon Trojanskog rata, a drugo 15 generacija nakon prvoga.²⁴⁷ I ako neko želi da gleda u dublju prošlost, čak i treći Rim će naći, stariji od ovih i koji je osnovan prije Eneje i Trojanaca koji su došli u Italiju. To je pripovijedano ne od običnih ili modernih historičara /u kontekstu vremena u kojem je živio Dionizije iz Halikarnasa op. S.M./, nego od Antioha iz Sirakuze, koga sam ja ranije spomenuo. On kaže da je kada je Morges vladao u Italiji, koja je u to vrijeme obuhvatala svu obalu od Tarenta do Posejdonije, neki čovjek je došao do njega koji je bio protjeran iz Rima. Njegove riječi su sljedeće: Kada je Ital ostario, Morges je vladao. Za njegove vladavine tamo je došao čovjek koji je bio prognan iz Rima. Njegovo ime je bilo Sikel. Prema sirakuškom historičaru, dakle, drevni Rim je osnovan čak i ranije nego što je bio Trojanski rat. Ipak, on je ostavio u sumnji da li je /taj Rim op. S.M./ bio smješten u istom području gdje sadašnji Grad stoji ili na nekom drugom mjestu koje se zvalo po ovome imenu. Ja, takođe, ne mogu formirati /mišljenje op. S.M./ bez nagađanja. Što se tiče drevnih naselja Rima, mislim da sam već dovoljno rekao.“) Kao što se iz izloženog može primijetiti, prije Dionizija iz Halikarnasa, Livija, Vergilija postojala je velika raznolikost i kod pisaca na latinском jeziku kada se govorilo o prapočecima i postancima Rima. Ta raznolikost je rezultat miješanja mnogih mitoloških podataka, tradicija pa i povijesnih sjećanja iz helenske, italske (uključujući i onu starorimsku) pa i općenito mediteranske baštine. Tek u augustovsko doba, a poradi viših državnih, nacionalnih, političkih, pa i “dinastijskih” interesa dolazi do pokušaja kakve – takve standardizacije priče o prapočecima i počecima Rima. Vrlo detaljni podaci koje prezentira Dionizije iz Halikarnasa ukazuju na još jedan fenomen u staroitalskoj, starohelenskoj i starorimskoj tradiciji o osnivanju Rima, a to je pozicija osobe po ime Rom. Ta osoba se u kasnijoj tradiciji i historiografiji uvezuje ili identificira ili je riječ o istoj osobi koja je poznata po imenu Rem. I dok je u mainstream verzijama postanaka Rima, Rem uvek taj koji ima manje značenje u odnosu na Romula, Rom u starijim predanjima ima znatno veću ulogu, skoro eponimskog karaktera za Rim. Nejasni

²⁴⁷ Po ovome bi postojale i dvije osobe po imenu Rom, prva sin Eneje, i druga brat – blizanac Romula, poznatiji po imenu Rem.

su razlozi zašto je u tradiciji, a što se prenijelo i u historiografiju, došlo do obrtanja situacije i značajnog zanemarivanja Roma/Rema u odnosu na Romula, što je odlično metaforički izraženo kroz čin likvidiranja Roma/Rema (i to od brata Romula) u trenutku kada se postavlja brazda oko područja planiranog grada Rima.

Sa 76. poglavljem I. knjige Dionizije iz Halikarnasa započinje priču o tome kako je Amulije preuzeo albansko kraljevstvo, nakon što je nasilno oduzeo starijem bratu Numitoru njegovo naslijedno pravo. Dalje nastavlja kako je on vladao nepravdedno i da je odlučio uništiti potencijalne naslijednike sa Numitorove strane. Prvo je ubijen Egest, Numitorov sin, u jednoj zasjedi što je pripisano razbojnicima. Zatim je Numitorovu kćerku Iliu (*Ilia*) ili kako je neki drugi zovu Reu (*Rhea*), po prezimenu Silvija (*Silvia*), natjerao da postane vestalka i tako joj se zabrani udaja i dobijanje muža i potomaka. Međutim, četvrte godine nakon što je postala vestalka, u svetom gaju/šumarku posvećenom bogu Marsu, Ilia/Rea je bila silovana od nekoga. Dionizije daje više verzija ko je bio počinilac, da bi ipak naveo da najveći broj pisaca smatra da je Ilia zatrudnila sa nečim što je predstavljalo božanstvo toga šumarka i što je praćeno mnogim čudesima. Sam Dionizije iz Halikarnasa nakon navođenja konkretnih podataka, navodi da ne želi ulaziti u raspravu o tome da li je Ilia zatrudnila sa božanstvom i da li je to uopće moguće. Pri tome on iznosi i neka svoga religijska i filozofska uvjerenja.

Amulije je uspio, i pored pokušaja sakrivanja trudnoće od strane Ilie (uz pomoć majke i kolegica – vestalki), da sazna da je Ilia trudna i naredio je da se ona čuva pod stražom. Amulije je na oficijelnom Vijeću (vjerojatno neka vrsta albanskog senata) optužio djevojku za gubljenje seksualne nevinosti i čak optužio njene roditelje da su učestvovali u tome (u zavjeri kako bi dobili biološkog potomka) i javno je naredio Numitoru da otkrije ime biološkog oca – "krivca". Numitor je sve optužbe pobijao, jer stvarno nije ni znao da mu je kćerka trudna. Kada ga je nakon nekog vremena supruga obavijestila o čitavoj situaciji, Numitor je na novoj sjednici Vijeća naveo da kćerka nije počinila svetogrđe, da je zatrudnila sa bogom (koji ju je silovao) i da će roditi blizance, i zato podnio niz dokaza i uvjerenja kao i garancija. Ako bi se verzija koju Dionizije sada predstavlja racionalizirala na "način logografa", moglo bi se tvrditi i da je priču o božanskom "snošaju" Ilie/Ree izmislio sam Numitor, kako bi ili uzdigao svoje biološke potomke ili kako bi zaštitio kćerku. Dok se vodila rasprava po pitanju sudbine djevojke, ona je rodila blizance. Na kraju rasprave i proturječnih tonova i argumenata (posebice između Amulija i Numitora), Amulije je ipak uspio da osigura podršku većine vijećnika i tako se izglasalo da se na Iliu primjeni zakon o sankcioniranju vestalki koje su počinile seksualni čin. Običaj ili zakon Alba Longe je predviđao da se prekršteljica kazni

prvo bičevanjem, a onda usmrti, a potomak ili (u konkretnom slučaju) potomci bace u rijeku. Po tome je ostavljanje Romula i Rema u bujici rijeke Tiber ustvari bilo legalističko djelo, na osnovi odluke albanskog vijeća, a ne neka samovolja Amulija kako se uobičajeno predstavlja i u tradiciji i u historiografiji. Dionizije iz Halikarnasa konstatira (A. R. I, 79, 1 - 3): μέχρι μὲν δὴ τούτων οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων τὰ αὐτὰ ἡ μικρὸν παραλλάττοντες οἱ μὲν ἐπὶ τὸ μυθωδέστερον, οἱ δ' ἐπὶ τὸ τῇ ἀληθείᾳ ἐοικὸς μᾶλλον ἀποφαίνουσι, περὶ δὲ τῶν ἔξης διαφέρονται. οἱ μὲν γὰρ εὐθὺς ἀναιρεθῆναι λέγουσι τὴν κόρην, οἱ δ' ἐν εἰρκτῇ φυλαττομένην ἀδήλω διατελέσαι δόξαν τῷ δήμῳ παρασχοῦσαν ἀφανοῦς θανάτου. ἐπικλασθῆναι δὲ τὸν Ἀμόλιον εἰς τοῦτο ἰκετευούσης τῆς θυγατρὸς χαρίσασθαι τὴν ἀνεψιὰν αὐτῇ: ἦσαν δὲ σύντροφοί τε καὶ ἡλικίαν ἔχουσαι τὴν αὐτὴν ἀσπαζόμεναι τε ἀλλήλας ὡς ἀδελφάς. χαριζόμενον οὖν ταύτῃ Ἀμόλιον, μόνη δ' ἦν αὐτῷ θυγάτηρ, θανάτου μὲν ἀπολῦσαι τὴν Ἰλίαν, φυλάττειν δὲ καθείρξαντα ἐν ἀφανεῖ: λυθῆναι δὲ αὐτὴν ἀνὰ χρόνον Ἀμολίου τελευτήσαντος. περὶ μὲν οὖν τῆς Ἰλίας οὕτω διαλλάττουσιν αἱ τῶν παλαιῶν γραφαί, λόγον δ' ἔχουσιν ὡς ἀληθεῖς ἐκάτεραι. διὰ τοῦτο κάγω μνήμην ἀμφοτέρων ἐποιησάμην, ὅποτέρᾳ δὲ χρὴ πιστεύειν αὐτός τις εἴσεται τῶν ἀναγνωσομένων. ("Do ove tačke, veći dio historičara daje isti ili malo različit izvještaj, neki u pravcu šta je legendarno, drugi šta je više vjerojatno. Ali se oni razlikuju u sljedećem. Neki kažu da je djevojka /majka Romula i Rema op. S.M./ bila pogubljena odmah, drugi kažu da je ona ostala u tajnom zatvoru pod stražom, što je bilo uzrokom da je narod vjerovao da je ona bila tajno pogubljena. Kasniji autori /u smislu onih koji zastupaju ovaj drugi, kasniji stav op. S.M./ kažu da je Amulije bio ponukan na ovo kada ga je njegova kćerka molila da poštedi život njene rodice, jer su zajedno odrasle i bile su iste dobi, one su se voljele kao sestre. Amulije, prema tome kako bi je zadovoljio, jer je ona bila njegova jedina kćerka, je spasio Iliu od smrti, ali ju je držao zatočenu u tajnom zatvoru. I ona je nakon dužeg zatočenja oslobođena, nakon smrti Amulija. Takvi su zapisi drevnih pisaca koji se tiču Ilie, i ova mišljenja nose sa sobom izgled istine. Zbog toga sam ih ja takođe ova spomenuo, ali svaki od mojih čitatelja će odlučiti za sebe kojem da vjeruje.") Ali što se tiče beba koje je rodila Ilia, Dionizije iz Halikarnasa se poziva na Kvinta Fabija, zvanog Piktora, a kojeg su slijedili i Lucije Cincije, Porcije Katon i Kalpurnije Pizon i mnogi drugi historičari. Po Fabiju Piktoru, Amulije je bebe dao nekim od svojih sluga da ih stave u kolijevku i bace u rijeku udaljenu 120 stadija od grada Alba Longe. Međutim, sluge su umjesto da bace kolijevku u samu brzicu rijeke, ostavili je u podnožju palatinskog brežuljka koji je bio tada poplavljen rijekom Tiber koja je nabujala zbog proljetnog otapanja. Ovaj podatak bi smještao rođenje blizanaca negdje u rano proljeće. Kolijevka je plutala neko vrijeme i

kada se voda povukla, ona je udarila u kamen i prevrnula se. Tako su i izbačene bebe koje su plakale u blatu. Njih je podojila vučica koja se tu upravo pojavila i oblikala sa njih blato kojim su bili zamazani i tako ih očistila. U međuvremenu su se tu zadesili pastiri, koji su gonili svoja stada na ispašište. Jedan od njih je video vučicu sa bebama, i bio je začuđen šta vidi pa je poveo sa sobom što je više mogao svojih drugova – pastira da i oni to vide. Kada su i oni vidjeli vučicu kako se brine o bebama kao da su bili njeni mlađi, pokušali su je uzvica preplašiti. Vučica, daleko od toga da je preplašena uzvica i približavanjem ljudi, polako se povukla od beba i otišla dalje. Nedaleko je postojalo i sveto mjesto zakriviljeno sa gustom šumom i sa šupljom stijenom (pripećkom) iz kojega izbija vrelo. Govorilo se da je šuma bila posvećena božanstvu Panu, i da je tamo bio oltar njemu posvećen. Tamo se sklonila vučica. Dionizije (A. R. I, 79, 8) dalje govori: τὸ μὲν οὖν ἄλσος οὐκέτι διαμένει, τὸ δὲ ἄντρον, ἐξ οὗ ἡ λιβάς ἐκδίδοται, τῷ Παλλαντίῳ προσφωκοδομημένον δείκνυται κατὰ τὴν ἐπὶ τὸν ἵπποδρομὸν φέρουσαν ὁδόν, καὶ τέμενός ἐστιν αὐτοῦ πλησίον, ἐνθα εἰκὼν κεῖται τοῦ πάθους λύκαινα παιδίοις δυσὶ τοὺς μαστοὺς ἐπίσχουσα, χαλκᾶ ποιήματα παλαιᾶς ἐργασίας. ἦν δὲ τὸ χωρίον τῶν σὺν Εὐάνδρῳ ποτὲ οἰκισάντων αὐτὸ Αρκάδων ιερὸν ὡς λέγεται. (“Gaj /misli se na navedeni šumarak op. S.M./, zasigurno više ne postoji, ali je pećina iz koje vrelo ističe i dalje istaknuta,²⁴⁸ izgrađena prema strani Palatina na putu koji vodi u Cirkus, i blizu je svetilište u kojem se nalazi statua²⁴⁹ koja evocira ovaj događaj. Ona /skulptura op. S. M./ predstavlja vučicu koju doje dvoje dojenčadi, figure su od bronce i drevne su izrade. Za ovo mjesto se govori da je bilo sveto mjesto Arkađana koji su se nekada naselili tamo sa Evanderom.”)

Pastiri su uzeli bebe, a među njima je bio kraljevski svinjar po imenu Faustul koji je igrom slučaja znao za porođaj Ilie i ko su bili blizanci. On je zatražio, a da nije rekao ostalima ništa o onome o čemu je znao, da se bebe predaju njemu. Ostali pastiri su pristali na to i on ih je odnio svojoj supruzi, koja je nedavno rođila mrtvorodenče. Faustul je upoznao suprugu sa kompletnom situacijom koja se ticala blizanaca. Jedan je nazvan Romul, a drugi Rem. Ako bi se sudilo samo po Dionizijevom opisu, moglo bi se pretpostaviti da je priča o mrtvorodenčetu

²⁴⁸ Po Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 266, fus. 2): “The cave became a shrine and received some sort of architectural adornment, which must have included at least a dignified entrance. The Lupercal is named in the *Monumentum Ancyranum* (4, 2) in a list of public buildings repaired by Augustus.”

²⁴⁹ Po Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 266 - 267, fus. 3): “The statue here mentioned is doubtless the one erected by Cn. and Q. Ogulnius near the *Ficus Ruminalis* in 295 B.C. (Livy x. 23). Another similar group stood on the summit of the Capitol, and was struck by lightning in 65 B.C. The wolf of this second group is almost certainly the famous one still preserved in the Palazzo dei Conservatori, since the animal's hind legs show the effects of lightning; the wolf is dated about 600 B.C., but the infants are a modern restoration.”

kod Faustolove supruge namjerno ubačena, kako bi se legitimizirala i kraljevska i božanska pozicija blizanaca. Faustul, njegova supruga i suseljani nisu rekli blizancima “tajnu” njihovog porijekla. Kako su rasli, sve se ipak više pokazivalo njihovo dostojanstvo koje priliči nekome ko je kraljevskog i božanskog porijekla, i kao takvi su i u Dionizijevo vrijeme bili još uvijek slavljeni u himnama. Oni su bili pastiri i živjeli su od svoga rada, u planinskim kolibama sa slavnatim krovovima koje su oni izgradili. Jedna od ovih, zvana “Romulova koliba”, je ostala do Dionizijevih dana na dijelu Palatinskog brežuljaka koji je okrenut prema Cirkusu. Po Dioniziju iz Halikarnasa (A.R. I, 79, 11-12): ὃν ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ ἦν τις τοῦ Παλλαντίου ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν ἵπποδρομὸν στρεφούσης λαγόνος Πωμύλου λεγομένη, ἦν φυλάττουσιν ἵερὰν οἵ τούτων ἐπιμελὲς οὐδὲν ἐπὶ τὸ σεμνότερον ἔχαγοντες, εἰ δέ τι πονήσειεν ὑπὸ χειμῶνος ἢ χρόνου τὸ λεῖπον ἔχακούμενοι καὶ τῷ πρόσθεν ἔχομοιοῦντες εἰς δύναμιν. (“Jedna od ovih, zvana Romulova koliba²⁵⁰, je ostala čak do moga vremena na strani Palatinskog brijege koji je okrenuti prema Cirkusu, i očuvan je svetim od onih koji su zaduženi za ove stvari. Oni ne dodaju ništa kako bi je /kolibu op. S.M./ izrazili više veličanstveniju, nego ako je u nekom dijelu oštećena, bilo od oluje ili prolaskom vremena, oni opravljaju oštećenje i obnavljaju kolibu što je moguće približnje njenom ranijem stanju.”) Jasno je da na ovom mjestu Dionizije iz Halikarnasa opisuje vrlo rane oblike restauratorske djelatnosti u starom vijeku, konkretno u Rimu i to pod državnim auspicijama.

Kada su Romul i Rem imali oko 18 godina, zajedno sa svojim suseljanimi i drugovima imali su određeni spor vezano za pašnjake sa Numitorovim pastirima čija su se stada nalazila na Aventinu. Spor je uskoro prerastao u otvoreni fizički sukob, u kojem su Numitorovi pastiri zadobili ozbiljne udarce i poraze od strane svojih protivnika koje su predvodili blizanci. Čak su bili prisiljeni i da napuste sporno područje pašnjaka. Zato su Numitorovi ljudi pripremili jednu taktičku zamisao i zahvaljujući tome su uspjeli da zarobe Rema i njegove ljude.

Dionizije iz Halikarnasa (I, 80, 1-2) daje i verziju Elija Tuberona: ὡς δὲ Τουβέρων Αὔλιος δεινὸς ἀνήρ καὶ περὶ τὴν συναγωγὴν τῆς ιστορίας ἐπιμελής γράφει, προειδότες οἱ τοῦ Νεμέτορος θύσοντας τὰ Λύκαια τοὺς νεανίσκους τῷ Πανὶ τὴν Ἀρκαδικὴν ὡς Εὐανδρός κατεστήσατο θυσίαν ἐνήδρευσαν τὸν καιρὸν

²⁵⁰ O “Romulovoj kolibi” v. i Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 270 - 271, fus. 1): “The present passage gives us our most detailed account of the *casa Romuli*. Plutarch {Rom. 20} adds the detail that it stood near the *scalae Caci*, a landmark on the south- west corner of the Palatine hill. There was also another *casa Romuli* on the Capitoline, probably a replica of the first. Vitruvius (ii. 1, 5), after mentioning the primitive custom of constructing roofs out of reeds, brushwood or straw, cites the hut of Romulus on the Capitoline as a good example of the ancient practice. Cf. Virgil {Aen. viii. 654}, *Romuleo que recens horrebat regia culmo*; and Ovid's similar description of the original temple of Vesta (*Fasti vi. 2G1 f.*).”

έκεινον τῆς ἱερουργίας, ἥνικα χρῆν τοὺς περὶ τὸ Παλλάντιον οἰκοῦντας τῶν νέων ἐκ τοῦ Λυκαίου τεθυκότας περιελθεῖν δρόμῳ τὴν κώμην γυμνοὺς ὑπεζωσμένους τὴν αἰδῶ ταῖς δοραῖς τῶν νεοθύτων. τοῦτο δὲ καθαρμόν τινα τῶν κωμητῶν πάτριον ἐδύνατο, ὡς καὶ νῦν ἔτι δρᾶται. (“Ali, Elije Tuberon, mudar čovjek i pažljiv u skupljanju svojih historijskih podataka, piše da su Numitorovi ljudi, znajući od ranije da će mladići ići na proslavu u čast Pana, /praznika op. S.M./ Luperkalija, arkađanskog festivala osnovanog od Evandera, postavili zasjedu u trenutku kada su mladići, koji su živjeli blizu Palatina, nakon žrtvovanja, nastavili sa Luperkalijama i trčali oko sela goli /zajedno sa ostalim suseljanim podijeljenim u tri grupe, koje su trčale na određenoj udaljenosti jedna od druge op. S.M./, sa bokovima koji su okruženi sa kožama životinja koje su upravo žrtvovali. Ova ceremonija označava neku vrstu tradicionalnog pročišćenja seljana i još uvijek se izvodi do dana današnjeg /kada je živio i pisao Dionizije iz Halikarnasa op. S.M./”). I u toj zasjedi su zarobljeni Rem i čitava prva grupa trkača, i odvedeni su zavezani u Albu.

Nakon što je izložio Tuberonovu verziju zarobljavanja Rema, Dionizije iz Halikarnasa nastavlja sa narativom Fabija Piktora. Čim je saznao za zarobljavanje brata, Romul je odmah želio da sa svojom družinom krene i oslobodi Rema i njegove sudrugove. Ali ga je u toj ishitrenoj nakani spriječio Faustul, usput mu ispričavši sve o porijeklu blizanaca, uključujući i ono što je Faustul znao o Ilii i Numitoru. Zato je Romul odustao od prve namjere, nego je odlučio da sakupi veću snagu i krene direktno na Amuliju, kako bi ga zbacio sa vlasti. Romul je zato sazvao svoje suseljane i predločio im plan kako da uđu u Albu bez izazivanja sumnje. U međuvremenu su oni koji su uhvatili Rema, doveli ga pred kralja i Amuliju se potužili na blizance i ono što su pretrpili od njih i njihovih suseljana. Presuđivanje i sankcioniranje po ovom slučaju Amulije je prepustio Numitoru, koji je bio tu prisutan. Kada su došli do Numitorove kuće, ovaj je naredio da ga ostave nasamo sa Remom i tada ga je upitao ko je i ko su mu roditelji. Rem mu je odgovorio samo da on zna ono što mu je rekao čovjek koji ga je odgojio, i po kojoj je priči on sa svojim bratom blizancem bio nakon rođenja izložen u šumi i ubrzo nađen od pastira. Ovaj podatak Fabija Piktora (A.R. I, 81, 4), a koji prenosi Dionizije, kao da je u određenoj kontradikciji sa nešto ranije isto parafraziranim podatkom (A.R. I, 80, 3) po čijem smislu se može zaključiti da je Faustul smatran ocem Romula i Rema i da je sve o njihovom porijeklu držao tajnom. Numitor je tada predložio Remu, da umjesto da ga kazni smrću ili nekom drugom kaznom, da ga pusti na slobodu pod uvjetom da mu ovaj služi i bude ispomoć u njegovim planovima. Nakon toga ga je upoznao i sa svojim slučajem, odnosno kako je tretiran od brata Amulija, što je imalo veoma emotivan efekt po Remu koji je odlučio da pomogne Numitoru. Ovaj je savjetovao Remu da bratu pošalje poruku da je

on siguran i da ovaj požuri sa dolaskom, što je preko glasonoše i učinjeno. Glasnik je sreo Romula nedaleko od Albe. Kod Numitora su se blizanci ponovo sastali, i tu je Romul progovorio o svemu što mu je nešto ranije ispričao Faustul. Tako su i djed i njegovi unuci saznali istinu, i počeli razmatrati način kako da učine prevrat. Dok su oni to pripremali, Faustul (koji je slijedio Romula) je na ulazu u Albu priveden i doveden pred Amuliju. Pod prijetnjom torture, Faustul je bio prestravljen i morao je ispričati sve o sudbini blizanaca. Amulije je zatim tražio i da Faustul kaže gdje se oni nalaze. Ali, Faustul je sumnjao da je Amulijeva “briga” za način nedostojnog prebivanja blizanaca kako bi saznao mjesto njihovog boravka bila stvarna. Zato mu je slagao, rekavši da su blizanci u planinama gdje čuvaju njegova stada, uz neke dodatne prefigrane laži. U okviru te priče se ponudio da on Amulijeve ljude dovede do mladića koji se navodno nalaze u planini. Faustul se ustvari nudio i skretanju potrage za mladićima, ali i mogućnosti sopstvenoga bijega dok se nalazio u planinama. Zato je Amulije poslao svoje najpovjerljivije ljude sa tajnom naredbom da se mladići uhapse i privedu kod njega. Zatim je odlučio i da stavi svoga brata Numitora pod određeni nadzor dok se ne riješi “pitanje blizanaca”. Zato je i poslao glasnika po njega. Međutim, glasnici je informirao Numitora o stvarnim planovima Amulija. Tada je pokrenut državni udar protiv Amulijeve vlasti, u kojem su učestvovali i Numitorovi sljedbenici (klijenti, prijatelji, lojalne sluge) i oni suseljani blizanaci koji su po taktičkoj zamisli Romula već bili ušli u Albu. I onda su uspjeli da zauzmu Albu, koja je bila slabo branjena, a Amulije je ubijen. I onda Dionizije iz Halikarnasa konstatira da je to izveštaj o porijeklu Romula i Rema koji je dao Fabije Piktor.

Naravno, eruditski Dionizije iz Halikarnasa, nije se zadržao samo na Piktovoj narativnoj verziji, nego daje (od A.R. I, 84, 1) i verzije “Drugih” koji smatraju da ništa što graniči sa nevjerojatnim nema nikakvog mesta u historiografiji (ἔτεροι δὲ οὐδὲν τῶν μυθωδεστέρων ἀξιοῦντες ἱστορικὴ γραφὴ προσήκειν....). Oni nastoje racionilizirati čitavu priču o rođenju i odrastanju Romula i Rema, a posebno ismijavaju priču o vučici. Po njima, Numitor je nakon što mu je kćerka rodila unuke, njih zamijenio sa drugim novorođenčadima koja su bila predata čuvarima Ilie i onda bila izložena, dok su Romul i Rem predati odmah Faustulu. Po ovim piscima, Faustul je živio blizu Palatinskog brijege i bio je arkađanskog porijekla od onih naseljenika koje je na Palatin doveo i naselio Evander. Oni kažu da je ona koja brinula i dojila blizance nije bila vučica, nego Faustulova supruga po imenu Laurentija koja je ranije bila prostitutka pa je od naroda koji je živio oko Palatina dobila nadimak “Vučica” (*Lupa*).²⁵¹

²⁵¹ Izraz “Vučica”/*Lupa* je bio žargon u latinskom jeziku koji se inače odnosio na prostitutku, pa je npr. *Lupanar* bio bordel.

Nešto kasnije su dječaci odvedeni u grad *Gabii*, kako bi bili obrazovani "na helenski način" (pismenost, muzika i korištenje helenskog oružja). Po povratku iz Gabija, blizanci su imali konflikt sa Numitorovim pastirima zbog pašnjaka. Na kraju je iz ovog incidenta proizašao niz okolnosti koje su jedna za drugom vodile ka tome da Numitor izvri državni udar, zbaci i likvidira Amulija.

Svi podaci koje Dionizije iz Halikarnasa donosi o odnosu Numitora i Amulija, a koje crpi iz mase izborne građe kojom se služio, ukazuju da bi se uobičajeno tumačenje odnosa između njih dvojice koje vlada u mitografiji i historiografiji moglo i relativizirati, pa i destrukturalizirati. Po svemu sudeći, Numitor je izvršio klasični državni udar i zbacio Amulija, koji je prilikom toga bio i usmrćen. Imajući u vidu značajnu slobodu i bogatstvo sa kojim je raspolagao Numitor u vrijeme vladavine svoga brata, u pitanje dolazi teza da je on bio "taj progonjeni". Priča o toj potčinjenosti Numitora i da mu je nelegalno oduzeto pravo na kraljevsku vlast, je možda samo umetnuta kako bi se legitimizirao državni udar.

Kada je Numitor, nakon Amulijeve smrti, preuzeo vlast, on je odlučio dati samostalnu upravu Romulu i Remu nad polisom koji bi oni osnovali. To se poklopilo i sa činjenicom da je porastao broj stanovnika Albe Longe, pa je bilo potrebno osnovati novu koloniju u koju bi uključio i one koji se nisu slagali sa njegovim državnim udarom i preuzimanjem vlasti. Tako bi ih se riješio iz Alba Longe. Kada je ovo pitanje razmotrio sa blizancima i dobio njihovo odobravanje, Numitor im je dodijelio dio albanskog kraljevstva gdje su oni spašeni i odrasli. I tako pala odluka o novoj koloniji. Sudeći po opisima i prezentiranim datumima osnivanja Rima, i osnivanje novoga polisa, odnosno nove italske, latinske i albanske politije je bilo rezultat običaja *ver sacrum*. U novu politiju bi bili uključeni ne samo Albanci, nego takođe i svi drugi koji su željeli svojom voljom da se nasele. Među njima je bio veliki broj običnih ljudi, ali takođe i dovoljan broj istaknutih pojedinaca. Nakon što su blizanci izveli iseljenike iz Albe i došli na svoje matično područje, oni su nove naseljenike izmiješali sa lokalnom populacijom koja je još uvijek stanovala u Palantiju i Saturniji. Ova nova zajednica je zatim podijeljena u dvije skupine, odnosno dva plemena. Između braće se ubrzo, zbog pitanja prvenstva, javilo određeno neslaganje. To se manifestiralo primarno po pitanju gdje postaviti središte politije, odnosno naselje. Romul je predložio Palatinski brije, dok je Rem favorizirao mjesto koje se u Dionizijevu vrijeme zvalo *Remoria* (moguće na području Aventina). Numitor im je savjetovao da odluku o izboru mesta, vodstvu i imenu kolonije prepuste "bogovima" pa im je odredio i dan kada će se odlučiti o tome na osnovi auspicija ptica, odnosno augurskog rituala i običaja. Problem je bio što te auspicije nisu bile precizno određene, odnosno da li je riječ o brzini

viđenja auspicija ptica ili o njihovoj kvaliteti i kvantitetu. Romul je za mjesto promatranja odabrao Palatin, a Rem je odabrao Aventin. Za obojicu su bili određeni i čuvari koji su ih pratili i koji bi bili svjedoci onoga što se desilo, kako bi se spriječilo donošenje lažnih vijesti. Ubrzo po zauzimanju pozicija, Romul, čak i ako nije bio ništa na nebnu, je poslao po svoga brata svoje ljude da mu jave da dođe u smislu da je Romul prvi bio vidio neke auspicijske ptice. Međutim, u međuvremenu je Rem bio vidio 6 lešinara kako lete sa desne strane. Nakon toga su ljudi koje je poslao Romul došli do Rema i on je zajedno sa njima otišao na Palatin. Kada su se braća sastala, Rem je upitao Romula koje je ptice prvi bio vidio, i Romul nije znao šta da odgovori. Ali upravo se tada pojavilo 12 supova kako lete, na koje je Romul pokazao. Zbog čitave situacije je Rem bio ogorčen i žestoko se žalio jer se smatrao prevarenim. Radi toga je odbio da Romulu prizna pravo na koloniju. Pošto same Numitovoreve auspicije nisu bile precizno definirane, i jedan i drugi su se pozivali da su upravu, jer se Rem pozivao da je on bio ptice prvi, a Romul da ih je bio veći broj. Izbio je otvoreni sukob, a svaki od njih dvojice je imao i značajan broj pristalica. Ustvari to bi bio prvi rimski građanski rat, i došlo je do bitke sa dosta stradalih na obje strane. U toku bitke, Faustul je uletio u samo žarište borbe gdje je ubrzo i poginuo. Po Dioniziju iz Halikarnasa, "neki" (ne precizira ni ko ni u koje vrijeme) tvrde da je kameni lav, koji je kao monument stajao na glavnom dijelu Foruma (blizu govornice – rostre) smješten iznad mesta gdje je i poginuo i bio sahranjen Faustul. U bici je poginuo i Rem. Nakon pobjede, Romul je dao sahraniti brata na području Remorije. Sva ta zbivanja su djelovala prilično demoralizirajuće za Romula, i tek ga je iz depresije izvukla Laurentija svojim govorom. Podstaknut riječima Laurentije, Romul je ponovo sakupio koloniste (kojih je tada, nakon međusobnog sukoba, bilo preostalo oko 3000) i podigao koloniju - naselje na Palatinu. Pored ove, Dionizije daje i drugu verziju priče o smrti Rema. Pa tako navodi da je po nekima Rem, ne bez gorčine, predao vodstvo Romulu. Ali kada kada su se gradili bedemi Grada, Rem ih je preskočio uz riječi da će neprijatelji lako prelaziti zidine kao što je to on učinio. Odgovor je dobio od izvjesnog Celera, koji je rekao da bi ih u tom slučaju neko od naseljenika mogao lako kazniti, pa je zatim ubio Rema. Zanimljivo je da se u opisima smrti Rema koje daje Dionizije iz Halikarnasa uopće ne nailazi na izričit spomen da se desilo bratoubistvo.

Kada se konačno krenulo u gradnju Rima, Romul je odredio dan za koji je planirao da započne sa poslom, i to nakon "konsultiranja volje bogova". I kada je došao zacrtani dan, Romul je izvršio sve pripreme za konkretni zadatak i cilj. Dionizije iz Halikarnasa (A.R. I, 88, 1-3) detaljno opisuje taj "prvi dan" oficijelnog Romulovog grada/colonije: ὡς ἦκεν ὁ συγκείμενος χρόνος αὐτός τε προθύσας τοῖς θεοῖς καὶ

τοὺς ἄλλους κελεύσας κατὰ δύναμιν τὸ αὐτὸ δρᾶν ὅρνιθας μὲν πρῶτον αἰσίους λαμβάνει: μετὰ δὲ τοῦτο πυρκαϊὰς πρὸ τῶν σκηνῶν γενέσθαι κελεύσας ἔξαγει τὸν λεών τὰς φλόγας ὑπερθρώσκοντα τῆς ὄσιώσεως τῶν μιασμάτων ἔνεκα. ἐπεὶ δὲ πᾶν, ὅσον ἵν ἐκ λογισμοῦ θεοῖς φίλον, ὡστὸ πεπρᾶχθαι καλέσας ἀπαντας εἰς τὸν ἀποδειχθέντα τόπον περιγράφει τετράγωνον σχῆμα τῷ λόφῳ, βοὸς ἄρρενος ἄμα θηλείᾳ ζευχθέντος ὑπ’ ἄροτρον ἐλκύσας αὐλακα διηνεκῇ τὴν μέλλουσαν ὑποδέξεσθαι τὸ τεῖχος: ἐξ οὐρωμαίοις τὸ ἔθος τοῦτο τῆς περιαρόσεως τῶν χωρίων ἐν οἰκισμοῖς πόλεων παραμένει. ἐργασάμενος δὲ ταῦτα καὶ τῶν βοῶν ἐκατέρους ιερεύσας ἄλλων τε πολλῶν θυμάτων καταρξάμενος ἐφίστησι τοῖς ἔργοις τὸν λεών. ταύτην ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ τὴν ἡμέραν Ρωμαίων ἡ πόλις ἐօρτῶν οὐδεμιᾶς ἥττονα τιθεμένη καθ’ ἔκαστον ἔτος ἄγει, καλοῦσι δὲ Παρίλια. θύουσι δ’ ἐν αὐτῇ περὶ γονῆς τετραπόδων οἱ γεωργοὶ καὶ νομεῖς θυσίαν χαριστήριον ἔαρος ἀρχομένου. πότερον δὲ παλαιτέρον ἔτι τὴν ἡμέραν ταύτην ἐν εὐπαθείαις διάγοντες ἐπιτηδειοτάτην οἰκισμῷ πόλεως ἐνόμισαν, ἢ τοῦ κτίσματος ἄρξασαν ιερὰν ἐποίησαντο καὶ θεοὺς ἐν αὐτῇ τοὺς ποιμέσι φίλους γεραίρειν ὡντο δεῖν οὐκ ἔχω βεβαίως εἰπεῖν. (“On /misli se na Romula op. S.M./ je prvi izvršio žrtvovanje bogovima i naredio je ostalima da učine isto prema svojim sposobnostima. Zatim je on odmah uzeo znamenja, koja su sva bila povoljna. Nakon toga, naredivši da se upale vatre pred šatorima, izazvao je da narod da izade /iz šatora op. S.M./ i preskaču preko plamenova kako bi isku-pili svoje grijeha /riječ je gotovo sigurno o običaju pročišćavanja, iskupljivanja, vrlo rašireni u svim religijama, i značio bi u prenesenom značenju da novi stanovnici u novu koloniju ulaze pročišćeni od starih grijehova i krivica op. S.M./. Kada je shvatio da je sve bilo učinjeno što je pojedio da je bilo prihvatljivo za bogove, on je pozvao sav narod na određeno mjesto i opisao je četverougaoni oblik oko brežuljka, označavajući /okružujući, potcrtajući, određujući op. S.M./, sa plugom vučenim od bika i krave zajedno ujarmlijenim, kontinuiranu brazdu za koju je određeno da bude temelj zidina. I od toga vremena, ovaj običaj oranja brazde oko mjesto gdje oni planiraju da izgrade grad se nastavio među Rimljanim. Nakon, što je on učinio ovo i žrtvovao bika i kravu i takođe izveo inicijalne obrede nad mnogim drugim životinjama, on je odredio ljudima da rade. Ovaj dan Rimljani proslavljaju svake godine čak sve do moga vremena kao jedan od svojih najvećih praznika i zovu ga *Parilia*²⁵². Na ovaj dan, koji dolazi početkom proljeća, ratari i pastiri nude žrtvu zahvalnicu radi povećanja svoga stada. Ali da li su oni slavili ovaj dan u čak ranijim vremenima /prije osnivanja Romulove kolonije op. S.M./ kao dan radosti i zbog toga razloga

²⁵² Ernest Cary (Dionizije iz Halikarnasa, 1937: 305, fus. 1): “The Parilia, or more properly Palilia, was an ancient festival celebrated by the shepherds and herdsmen on the 21st of April in honour of the divinity Pales. See the detailed description of its observance in Ovid, *Fasti* iv, 721 ff., with Sir James Frazer’s note on that passage (vol. iii. pp. 336-42; condensed in his *L.C.L.* edition, pp. 411-13). Boginja Pales je bila italska zaštitnica stada i pastira.

smatrati kao najpogodniji za osnivanje Grada, ili su, zato što je označavao početak gradnje Grada, oni ga posvetili i mislili da bi trebali nastaviti častiti bogove koji su blagonakloni prema pastirima, ja ne mogu tvrditi za sigurno.”) Po Dioniziju kolonija koju oficijelno i ritualno osniva Romul, i kojoj je formalna Alba Longa metropola, za razliku od kasnijih rimskih kolonija koje će biti razasute širom Lacijs, Italije i Euro-mediterana, je samostalna politija u političkom smislu u odnosu na metropolu. Po tome bi više riječ bila o tipu helenskih apoikija (naseobina koje su državno – politički samostalne u odnosu na svoju maticu metropolu), a ne helenskih kleruhija (naseobina koje ostaju u državno – političkoj vezi sa maticom – metropolom). Praznik *Parilia* opet jasno govori da je ova naseobina ustvari mjesto čija je privredna grana stočarstvo, ili bolje rečeno njeni stanovnici su većinom pastiri.

U sljedećem poglavlju Dionizije iz Halikarnasa konstatira vezano za osnivanje Rima (nakon mnogih pročitanih knjiga napisanih na grčkom i latinskom jeziku) da treba čitatelj zauvijek odbaciti viđenja da su Rim stvorili barbari, bjegunci i latalice i da umjesto toga uvidi da je to bio helenski grad. Time Dionizije jasno stavlja do znanja da mu je to bila i intencija rada: da dokaže ono što je želio dokazati, u konkretnom slučaju da Rim ima starohelensko, egejsko, trojansko porijeklo. Ustvari Dionizije “dokazuje” da je ubjedljivo najveći dio starih Italika egejsko – helenskog porijekla. U neku ruku, te stare tradicije o vezama južne i središnje Italije sa egejskim i balkanskim područjem (koje Dionizije podcrtava i naglašava) moguće da odražavaju izražena kultura, pa i seobena i etnička kretanja iz egejskog i balkanskog područja ka Italiji još od neolitika. Ali Dionizije iz Halikarnasa navodi i da su se Rimljani u kasnija vremena, u odnosu na osnivanje Grada, izmiješali sa “barbarima” uslijed čega su zaboravili mnoge od svojih drevnih institucija (misleći na njihovo egejsko i helensko porijeklo). Za Dionizija su ti “barbarski narodi” bili Opici, Marsi, Samniti, Tireni, Bruti, Umbri, Liguri, Iberi, Gali i “bezbrojne druge nacije”. Na ovom mjestu, Dionizije iz Halikarnasa analizira proces romanizacije, ili apsorbiranja drugog u rimski narod i državu, usput govoreći i o fenomenu “asimilacije” u općenitoj formi. Radi toga miješanja Dionizije konstatira da jezik Rimljana niti je čisto barbarski niti apsolutno grčki, nego mješavina u kojoj je ipak veći udio “eolski”. Dionizije je uočio dosta sličnosti, ali još uvijek nije raspolagao ni sa dovoljno ulaznih podataka o tome da uoči “indoeuropejstvo”. Osim toga to teorijska baza je bila drugačija da bi očite sličnosti u latinskom i grčkom jeziku pripisao dalekom zajedničkom porijeklu, pa je onda elegantno (što je odgovaralo i ideološkoj premisi njegovog djela) te sličnosti pripisao izvođenju latinskog iz grčkog jezika. Tako bi se Dionizije mogao nazvati i predstavnikom pangrčkog ili *ex Graeco* viđenja porijekla Indoeuropljana, slično kao što su njemački istraživači

u XIX. i XX. st. indoeuropsko porijeklo izvodili iz staronordijskog, pa su izmislili kovanicu Indogermanski.

Sudeći po čitavom opisu ili opisima koje daje Dionizije iz Halikarnasa, vrlo je lako uvidjeti da je na Palatinu ili negdje u njegovoј blizini, odnosno sigurno na budućem rimskom gradskom području i prije rođenja Romula i Rema postojala etablirana određena seoska zajednica kojoj su pripadali Faustul i njegova supruga i u kojoj su odrasli Romul i Rem. Bez obzira da li je ta seoska zajednica, poglavito pastirske ekonomike, imala svoje kolibe skupljene na bliskom području ili su se one nalazile na određenoj udaljenosti među sobom, činjenica je da ta seoska zajednica postoji i da ima određene običaje i obrede (npr. Luperkalije). Njeni članovi su vezani međusobno određenim pravima i obavezama, kao i osjećajem zajedničke pripadnosti i međusobne solidarnosti. To se slikovito vidi na primjeru sukoba sa Numitorovim pastirima. Ta seoska zajednica ili selo tipičnog oblika je imalo i svoju unutarnju organizaciju i hijerarhiju, jer Dionizije iz Halikarnasa spominje i "prvake sela" kojem su pripadali Faustul i blizanci. Ovo bi podrazumijevalo da ustvari Romul i nije osnivač u apsolutnom smislu prisutnosti određene naseobinske ili seoske zajednice na području na ili u blizini Palatinskog brežuljka, nego da je dao samo novi kvalitet i obilježje toj zajednici. Po tome bi onda Romula trebalo promatrati ne kao osnivača Rima u vidu naselja, nego kao utemeljitelja autohtone rimske politije, odvojene od one albanske politije/kraljevine/državice, i koja će u narednom periodu prerasti u pravu državu. Prije Romula, ta seoska zajednica kojoj je pripadao Faustul, a u koju su bili uvršteni i blizanci Romul i Rem je bila, sudeći po kontekstu teksta (Faustul je kraljevski svinjar) sastavni dio albanske politije. Naravno, sada se postavlja pitanje kakav je bio odnos te, izgleda dosta primitivne i privredno i kulturološki, seoske zajednice sa ranije opisivanim Evanderovim naseljenicima na maltene istom području koje se nalazi na Palatinu ili njemu gravitira.

Livije

Po Liviju I, 3, albanski kralj Proka je vlast ostavio Numitoru koji je bio stariji. Međutim, njega je zbacio Amulije i preuzeo vlast, iskorijenivši bratovljev rod po muškoj liniji, dok je Reu Silviju posvetio za vestalku i tako joj oduzeo "nadu na potomstvo zakletvom na doživotno djevičanstvo". Ipak je Rea Silvija, koja je bila silovana, rodila blizance i kao oca je označila Marsa. Amulije joj, naravno, nije vjerovao i stavio je pod stražu, a naredio je da se djeca bace u rijeku. Po Liviju (I, 4): *Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis nec adiri usquam*

ad iusti cursum poterat amnis et posse quamvis languida mergi aqua infantes spem fermentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio in proxima alluvie ubi nunc ficus Ruminalis est–Romularem vocatam ferunt–pueros exponunt. Vastae tum in his locis solitudines erant.. ("Dogodilo se međutim slučajno, voljom bogova, da se Tibar izlio preko obala u bare i da se nije mogao vratiti prirodnom toku. Iako je voda oticala sporo, ipak su se oni koji su donijeli djecu nadali da će se ona utopiti. I tako su, kao da su izvršili kraljevu zapovijest, ostavili djecu na naplavini, na mjestu dje se sada nalazi smokvino drvo²⁵³ Ruminal /ranije se zvalo Romular/. Tada je bila prostrana nenaseljana oblast. Prema sačuvanoj priči, korito u kome su djeca bila ostavljena dospjelo je ploveći na suho.)" Tu ih je pronašla vučica, koja ih je podojila, a upravnik kraljevskih stada po imenu Faustul ih je našao dok ih je vučica lizala. Faustul ih je odnio svojoj ženi Larentiji²⁵⁴, a Livije napominje da: *Sunt qui Larentiam volgato corpore lupam inter pastores vocatam putent* ("Ima onih koji smatraju da je Larentija, jer je bila bludnica, među pastirima nazivana vučica"). Blizanci su odgojeni kao pastiri i lovci, te snažni i izdržljivi mladići. Oni su se udružili sa još nekim mladićima – pastirima u grupu koja je bivala sve veća. Prilikom Luperkalija, razbojnici (kojima su ranije velike nevolje nanijeli blizanci i čiji su plijen oteli) su postavili zasjedu i tom prilikom uspjeli da zarobe Remu, dok se Romul uspio odbraniti.

Zanimljivo je da se i kod Livija nailazi na konstrukciju koju ima Dionizije iz Halikarnasa, a po kojoj je Rem (a ne Romul) bio taj od blizanaca kojeg su uspjeli zaboriti i odvesti u Alba Longu. Naravno ta konstrukcija je rezultat parafrasiranja podataka iz izvorne građe koju su koristili Dionizije i Livije. A ta ista izvorna građa je onda vjerojatno i sama koristila ranije podatke, uključujući i tradiciju. A nesumnjivo bi bilo neprikladno prikazati Romula, osnivača rimske politije, njenog eponima i njenog prvog kralja kao zarobljenika i osobu koja se nije uspjela odbraniti u bilo kojem kontekstu i radi bilo kojeg razloga. Ta uloga je onda prepustena Remu, čijeg će se postojanja tradicija nešto kasnije i riješiti, pa nije bitan za eponimsku snagu Rima. Remu su odveli Amuliju. Glavna optužnica protiv blizanaca je bila da su oni okupivši mladiće napali tužitelje (koje Livije naziva razbojnicima) na Numitorovom posjedu i da su tu pljačkali kao neprijatelji. Radi toga je Amulije presuđivanje Remu prepustio Numitoru. Faustul je u tim trenucima otkrio istinu Romulu o porijeklu blizanaca, a i Numitoru je dok je držao Remu pod stražom pobudilo sjećanje na unuke i počeo je povezivati stvari. Ukrzo je i skovan plan za zbacivanje Amulija, i

²⁵³ Interesantna je i sličnost sa jednim mitološkim podatkom koji se odnosi na "Trojanski ciklus". Po njemu je Il, osnivač Iliona, sahranjen u središtu trojanskog platoa na kojem je izgrađen Ilion, u blizini smokvinog drveta. *Hom. Il.* VI, 433; XI, 166 - 167; *XXII*, 145; *Strab. XIII*, 1, 25; 34. Ovo smokvino stablo je moguće bilo pred Trojom, valjda blizu Zapadne, Skejske kapije.

²⁵⁴ Varon u svome djelu o latinskom jeziku ime Acca Larentia povezuje sa praznikom Larentalia (23. XII.) i larima deificiranih predaka.

Livijev opis dešavanja vezanih za državni udar u Alba Longi, iako sažetiji, se načelno slaže sa onim od Dionizija iz Halikarnasa. I po Liviju je državni udar prošao planiran i bez komplikacija, a Amulije je likvidiran i postmortem od brata proglašen za tiranina čime se legitimizirao i legalizirao državni udar. Donesena je i odluka o osnivanju kolonije na prostoru gdje su Romul i Rem bili izloženi kao bebe i kasnije odgojeni. Nadalje Livije (I, 6 - 7) navodi: *Quoniam gemini essent nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut di quorum tutelae ea loca essent auguriis legerent qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum tempula capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex voltures; iamque nuntiato augurio cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat: tempore illi praecepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi certamine irarum ad caedem vertuntur; ibi in turba ictus Remus cecidit. Volgatior fama est ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo, cum verbis quoque increpitans adieciisset, "Sic deinde, quicumque aliis transiliat moenia mea," imperfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit.* (“Budući da su bili blizanci, starještvo nije moglo biti ono što će odlučiti ko će dati ime novom gradu i ko će njime vladati. Stoga su prepustili bogovima koji štite ovo mjesto da to kažu preko znamenja. Romul je uzeo Palatin kao mjesto za promatranje leta ptica, a Rem Aventin. Priča se da se znamenje od šest jastrebova najprije ukazalo Remu i da je augurij već bio objavljen, kada se Romulu ukazao dvostruki broj ptica. Njihovi pratioci pozdraviše obojicu kao kraljeve. Jedni su smatrali da im kraljevstvo daje vremenska prednost, a drugi da je to broj ptica. Izbi svađa i sukob se izrodi u ubistvo. Tu poginu Rem pogoden u gužvi koja je nastala. Raširena je i priča da je Rem da bi se podsmjehnuo bratu preskočio novi bedem i da ga je na to ubio Romul, koji je ubistvo propratio riječima: Tako i odsad kad god neko preskoči moje bedeme. Vlast uze sam Romul, a novi grad dobi ime osnivača. Najprije je utvrdio Palatin, gdje je i sam bio odgojen.”) Romul je odmah podigao i svetilišta, jednim bogovima po albanskom običaju, a Herkulu po helenskom običaju.

Velej Paterkul

I, 8: *Sexta olympiade post duo et viginti annos quam prima constituta fuerat, Romulus, Martis filius, ultus iniurias avi, Romam urbem Parilibus in Palatio condidit. A quo tempore ad vos consules anni sunt septingenti octoginta unus; id actum*

post Troiam captam annis quadringentis triginta septem. 5 Id gessit Romulus adiutus legionibus Latini avi sui: libenter enim iis, qui ita prodiderunt, accesserim, cum aliter firmare urbem novam tam vicinis Veientibus aliisque Etruscis ac Sabinis cum imbelli et pastorali manu vix potuerit, quamquam eam asylo facto inter duos lucos auxit. (“Za Šeste olimpijade, dvadeset i dvije godine pošto je bila ustanovljena Prva /Olimpijada op. S.M./, Romul, Martov /Marsov op. S.M./ sin, osvetivši uvrede svojega djeda, podigao je, na Parilije, na Palatinu grad Rim. Od tog vremena do vas konzula je sedam stotina osamdeset i jedna godina. To se dogodilo četiri stotine trideset i sedam godina poslije osvajanja Troje. To je učinio Romul potpomognut latinskim legijama svojega djeda. Rado bih se, naime, pridružio onima koji su tako isprirovjedali, jer se novi grad, uz tako bliske Vejane /stanovnici etrurskog polisa Veje op. S.M./ i druge Etrurce i Sabinjane, s neratobornom i pastirskom četom drugačije teško mogao učvrstiti, iako ga je povećao podigavši pribježiste između dviju dubrava²⁵⁵.”)

Plutarh

Plutarhov opis (u životopisu Romula): Plutarh je za priču o Romulu koja po njemu ima najviše vjerodostojnosti i najviše svjedočanstava izabrao onu koju je od Helena prvi objavio Diokle²⁵⁶ sa kikladskog otoka Pepareta, koga je najvećim dijelom slijedio i Fabije Piktor. Po njoj je postojala albanska kraljevska loze, proistekla od Eneje, odnosno trojanske kraljevske loze. Na kraju su bila dvojice braće Numitor i Amulije, pa Plutarh pozivajući se na Piktora i Dioklom navodi (*Rom. I, 3*): *Ἀμουλίου δὲ νείμαντος τὰ πάντα δίχα, τῇ δὲ βασιλείᾳ τὰ χρήματα καὶ τὸν ἐκ Τροίας κομισθέντα χρυσὸν ἀντιθέντος, εἴλετο τὴν βασιλείαν ὁ Νομῆτωρ. ἔχων οὖν ὁ Ἀμουλίος τὰ χρήματα καὶ πλέον ἀπ’ αὐτῶν δυνάμενος τοῦ Νομῆτορος, τὴν τε βασιλείαν ἀφείλετο ράδιως, καὶ φοβούμενος ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ γενέσθαι παῖδας, ιέρειαν τῆς Ἐστίας ἀπέδειξεν, ἄγαμον καὶ παρθένον ἀεὶ βιωσομένην. ταύτην οἱ μὲν Ἰλίαν, οἱ δὲ Ρέαν, οἱ δὲ Σιλονίαν ὀνομάζουσι. φωράται δὲ μετ’ οὐ πολὺν χρόνον κυοῦσα παρὰ τὸν καθεστῶτα ταῖς Ἐστιάσι νόμον, καὶ τὸ μὲν*

²⁵⁵ Između dva vrha Kapitolinskog brijege, koji su ranije nosili imena *Capitolium* i *Arx*, na sedlu između jedne i druge uzvisine, koje su bile u davnina vremena prekrivene drvećem, bio je *Asylum* (“Utočište”; na mjestu današnje Piazza del Campidoglio). Po legendi je ovaj azil osnovao Romul, a uobičajeno je nazivan *inter duos lucos*. O ovome govore i Livije (I, 8) i Plutarh (*Rom. 9*).

²⁵⁶ Diokle (Διοκλῆς) je živio krajem IV. st. p.n.e. i početkom III. st. p.n.e. Njegova djela, koja su obrađivala i historije Persije i Rima su izgubljena, ali su bila izvor za kasnije historije ranoga Rima, njegove starinske tradicije i za drevne veze sa helenskim svijetom. Po Plutarhu je Dioklovo djelo moguće prvo izdato historiografsko djelo koje je govorilo i o osnutku Rima.

ἀνήκεστα μὴ παθεῖν αὐτὴν ἡ τοῦ βασιλέως θυγάτηρ Ἀνθὼ παρητήσατο, δεηθεῖσα τοῦ πατρός, εῖρχθη δὲ καὶ διαιταν εἶχεν ἀνεπίμεικτον, ὅπως μὴ λάθοι τεκοῦσα τὸν Ἀμούλιον. ἔτεκε δὲ δύο παῖδας ὑπερφυεῖς μεγέθει καὶ κάλλει. δι’ ὅ καὶ μᾶλλον ὁ Ἀμούλιος φοβηθεῖς, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὑπηρέτην λαβόντα ρίψαι. τοῦτον ἔνιοι Φαιστύλον ὄνομάζεσθαι λέγουσιν, οἱ δ’ οὐ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν ἀνελόμενον. (“Kada je Amulije podijelio čitavu baštinu na dvoje stavivši na jednu stranu kraljevsku čast, a na drugu blago i zlato iz Troje, Numitor odabere krunu. Tada mu Amulije, imajući blago i budući moćniji od Numitora, lako otme kraljevstvo, a u strahu da će se od Numitorove kćerke roditi djeca učini je Vestinom svećenicom da doviđeka živi neudata kao djevica. Nju jedni nazivaju Ilijom, drugi Rejom, a treći opet Silvijom. Ali nedugo potom bi uhvaćena da je trudna protiv zakona određenog za vestalke. Kraljeva /Amulijeva op. S.M./ kćerka izmoli oca da je poštedi zakonske smrtne kazne. No on je ipak dade utamničiti i bila je držana u samici da ne rodi dijete bez Amulijeva znanja. Kada rodi dva dječaka neobične veličine i ljepote, uplaši se zbog toga Amulije još više, pa naredi sluzi da ih uzme te da ih baci. Za ovoga neki kažu da se zvao Faustul, dok drugi tvrde da to nije bio taj nego onaj koji ih je prihvatio.”)

Pošto je voda silno bila nabujala, sluga²⁵⁷ je kolijevku, sa brončanim okovom u koji su bila urezana nečitljiva pismena, u kojoj su se nalazili blizanci ostavio blizu obale. Poplava je povukla kolijevku sa blizancima i donijela ga do mjesta koje se u Plutahovo doba zove Kermal, a nekada se zvalo German, “zato što se za braću /na latinskom op. S.M./ kaže *germani*”. Po Plutarhu (I, 4): “U blizini bijaše divlja smokva koju su zvali Rominalij ili, kako većina misli zbog Romula, ili zato što blago preživajući planduje ondje u hladu, ili, još najvjerojatnije, zbog dječijeg dojenja, jer su stari dojku zvali *ruma* i jer jednu boginju koja se brine za njegu nejake djece zovu Rumina, a pri prinošenju žrtava njoj ne upotrebljavaju vino nego žrtvu polijevaju mljekom.” Tu je blizance vučica dojila, a djetlić je dolazio, hranio i čuvao. Vučica i djetlić su životinje posvećene Marsu. Međutim, Plutarh vezano za vučicu navodi i sljedeće (I, 4): λούπας γὰρ ἐκάλουν οἱ Λατῖνοι τῶν τε θηρίων τὰς λυκαίνας καὶ τῶν γυναικῶν τὰς ἐταιρούσας: εἴναι δὲ τοιαύτην τὴν Φαιστύλου γυναικά τοῦ τὰ βρέφη θρέψαντος, Ἀκκαν Λαρεντίαν ὄνομα. ταύτη δὲ καὶ θύουσι Πρωμαῖοι, καὶ χοὰς ἐπιφέρει τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς αὐτῇ1 ὁ τοῦ Ἀρεως ἱερεύς, καὶ Λαρενταλίαν καλοῦσι τὴν ἔορτήν. (“Jer Latini kažu *lupa* od zvijeri za vučicu, a

²⁵⁷ Nešto kasnije u tekstu Plutarh spominje i stražara na ulaznoj kapiji u Albu koji je bio “jedan od onih koji su dječačice primili da ih bace i bili prisutni kod njihova izlaganja”. Nejasno je da je li Plutarh kada je govorio o ostavljanju dječaka mislio da je to uradio jedan sluga ili je u tom događaju učestvovalo više osoba. I na ovom primjeru je vrlo vidljivo Plutarhovo ne baš kritičko korištenje više vrela koji govore o istom događaju ili istim dešavanjima, a imaju različite podatke u pojednim detaljima, radi čega nekada Plutarh zna upadati i u određene kontradiktornosti.

od žena za kurtizanu²⁵⁸. A takva je bila, kažu, žena Faustula koji je djecu othranio po imenu Aka Larencija. Njoj Rimljani prinose žrtve i Marsov svećenik izljeva ljevanicu u mjesecu aprilu, a svetkovinu zovu Larentalije.”) Blizance je krišom uezio Amulijev svinjar Faustul, možda kako neki tvrde i uz znanje Numitora koji je kriomice slao hranu. Blizanci su se obrazovali, uključujući i pismenost, u Gabiju. Kada su bili prispjeli mladići već su bili ugledni u okolici i među pastirima. Po Plutarhu (I, 6): ἐχρῶντο δὲ διαιταῖς καὶ διατριβαῖς ἐλευθερίοις, οὐ τὴν σχολὴν ἐλευθέριον ἥγοντενοι καὶ τὴν ἀπονίαν, ἀλλὰ γυμνάσια καὶ θήρας καὶ δρόμους καὶ τὸ ληστὰς ἀλέξασθαι καὶ κλῶπας ἐλεῖν καὶ βίας ἔξελέοθαι τοὺς ἀδικουμένους. (“Njihove životne djelatnosti i zanimanja bili su dostojni slobodna čovjeka. Nisu držali da slobodnome čovjeku pristaje dokolica i nerad, nego da on treba da vježba tijelo, lov lovi, trči, odbija razbojниke, hvata lopove i brani slabije od nasilja.”) Potrebno je istaći da Romul i Rem, kao adoptirani sinovi Faustula, nisu bili vlasnici stada svinja i goveda i vjerojatno i druge stoke, nego su se brinuli o stadima koja su bila u privatnom posjedu Amulija. To jasno ukazuje da je u već u VIII. st. n.e. bila prilično izražena među Latinima i privatno vlasništvo i imovinska i samim tim i klasna podvojenost, iako ne i staleška. Kada je došlo do sukoba Amulijevih pastira sa onima koji su brinuli o Numitorovim stadima, Romul i Rem su predvodili uspješno potonje. Dok je Romul bio zabavljen žrtvovanjem, jer je bio sklon tome kao i gatanju, Numitorovi pastiri su uspjeli da u jednom sukobu koji je ličio na masovnu tuču zarobe Rema. Ovi su ga doveli pred Numitora i potužili se na njega. Onda su svi zajedno otišli kralju Amuliju da traže pravdu. Amulije ipak preda Rema Numitoru da sa Remom radi šta ga je volja. Kada je Numitor došao sa Remom u svoju kuću, nakon analiziranja, ispitivanja i razgovora, Numitor se nadoao da je riječ o njegovom unuku, i nastojao je naći načina kako se tajno sastati sa kćerkom (koja je još bila pod strogim nadzorom) i to joj saopćiti. Dok se sve to dešavalo, Faustul je zamolio Romula da pomogne bratu otkrivši mu istinu o njihovom rođenju. Zatim je Faustul krenuo ka Numitoru u Albu Longu, noseći kolijevku. Ali na ulazu u grad, stražari su zaustavili Faustula i našli kod njega kolijevku koju je jedan od stražara po izradi i pismenima na njima prepoznao kao onu u kojoj su se nalazili Romul i Rem. Tako je Faustul priveden kod Amulija, i prilikom ispitivanja dao je samo djelimično tačan iskaz o tome da su djeca živa, ali slagavši da čuvaju stoku daleko od Albe. U nastavku dešavanja, Amulije je napravio grešku jer je svome bratu poslao čovjeka koji je inače bio odan Numitoru, sa nalogom da ovoga pita da je njemu stigao kakav glas o tome da su djeca živa. To je samo ojačalo Numitorovu poziciju i potaklo kraljevog brata i Remu na brzu akciju. Romul

²⁵⁸ Plutarh i u svojim *Moralia*, 273a navodi da je ona bila kurtizana.

je inače već bio blizu Albe i sve mu se više ljudi priključivalo. Po Plutarhu (I, 8): πολλὴν δὲ καὶ σὺν αὐτῷ δύναμιν ἔγε συλλελοχισμένην εἰς ἑκατοστύας: ἑκάστης δ' ἀνὴρ ἀφηγεῖτο χόρτου καὶ ὅλης ἀγκαλίδα κοντῷ περικειμένην ἀνέχων: μανίπλα ταύτας Λατῖνοι καλοῦσιν: ἀπ' ἐκείνου δὲ καὶ νῦν ἐν τοῖς στρατεύμασι τούτους μανιπλαρίους ὄνομάζουσιν. (“Sa sobom je vodio veliku vojnu silu razvrstanu u čete od 100 ljudi /centurije op. S.M./ od kojih je svakoj bio na čelu momak koji je nosio na kopljtu rukovat sijena i granje. Takve Latini nazivaju manipulima, i po tome se i dandanas takvi momci u vojsci zovu manipularijima.”) U takvoj situaciji, stješnjen između dvije vatre, Amulije se nije snašao i Numitorov državni udar je bio uspješan i Amulije je bio zbačen i umoren. Nakon pada Amulijeve vlasti, blizanci vlast predju Numitoru, a dostojeće časti svojoj majci. Oni sami odluče osnovati grad na prostoru gdje su odrasli, i to sa svojim sljedbenicima koji su im pomogli u državnom udaru.

Ta skupina je dobrom dijelom bila sastavljena od lica sa društvenih margini, između ostaloga i odmetnika, robova ili latalica i drugih autkasta. Tu improviziranu i naoružanu (na neki način) vojsku je bilo teško raspustiti, i jedina mogućnost je bila da se oni negdje nastane zastalno i formiraju svoju zasebnu politiju sa blizanicima na čelu. Zato bi se razlog osnivanja kolonije sa ovakvim naseljenicima mogao tražiti i u tome da su ih se stanovnici Alba Longe željeli riješiti i nisu željeli izmiješati sa njima. Zbog toga su se Romul i Rem morali i odreći udjela u vlasti ili u nasljeđivanju u vlasti u albanskoj politiji. To objašnjava i činjenicu o velikom manjku žena u novoj koloniji, kao i to da je nakon što je Grad bio utemeljen i osnovana nova politija uređeno i azil = sveto utočište bjeguncima koje je nazivano svetilištem boga Azileja²⁵⁹. U to svetilište je priman svako, i jamčena je sigurnost svakome u njemu. I ta je činjenica doprinijela da se povećava stanovništvo najranije rimske politije.

Međutim već prije osnivanja Grada i nove politije, Romul i Rem su se zavadili poradi mjesta na kojem će se nalaziti središnje naselje. Romul je želio da to bude na mjesto koje će se kasnije zvati *Roma quadrata*²⁶⁰, a Rem je želio da to bude na Aventinu na mjestu koje je po njemu nazvano Remorij, a koje se u Plutarhovo doba zove Rignarij. Odlučili su da će spor riješiti promatranjem ptica, odnosno augurskim auspicijama. Po Plutarhu (I, 9): ἔξ φασι τῷ Ρέμῳ, διπλασίους δὲ τῷ Ρωμύλῳ προφανῆναι γῆπας: οἱ δὲ τὸν μὲν Ρέμον ἀληθῶς ιδεῖν, ψεύσασθαι δὲ τὸν Ρωμύλον, ἐλθόντος δὲ τοῦ Ρέμου, τότε τοὺς δώδεκα τῷ Ρωμύλῳ φανῆναι (“Kažu da se šest jastrebova ukazalo Remu, a dvaput toliko Romulu. Ali drugi tvrde da ih

je Rem uistinu ugledao, a da je Romul slagao. Tek kada mu je došao Rem ukazalo se Romulu dvanaest jastrebova.”) Kako je Rem bio ljut, on se Romulu, kada je ovaj ritualno brazdao jarak na kojem se trebalo podići gradski bedem, rugao a i ometao ga je u poslu. Na kraju je i preskočio jarak i odmah potom je bio ubijen bilo od Romula ili od izvjesnog Celera. U tome sukobu su poginuli i Faustul i Plistin, koji je bio Faustulov brat i koji je sudjelovao u odgoju Romula i Rema. Romul je dao brata sahraniti zajedno sa svojim odgojiteljima na Remoriji.

Po Plutarhovim (I, 9) vrelima isprva nije bilo više od 1000 ognjišta u okvirima rimske politije.

Flor

Po Florovim epitomama je osnivač i Grada i Države bio Romul, sin Marsa i Reje Silvije. Da je Mars bio otac, svećenica je posvjedočila kada je bila trudna. Po naredbi kralja Amulija, Romul je sa bratom Remom bačen u rijeku. Ali su njihovi životi spašeni, i vučica je slijedila dječiji plać i “odigrala ulogu njihove majke”. Faustul, pastir kraljevskog stada ih je našao pod drvetom, i uzeo ih sebi. U to vrijeme Alba je bila glavni grad Lacijsa. Ovaj grad je dao izgraditi Jul, sin Eneje. On je napustio Laviniju, grad svoga oca Eneje. Amulije, u sedmoj generaciji od Eneje i Jula, je vladao, tako što je zbacio Numitora, čija je kćerka bila majka Romula. U prvom žaru mladosti, Romul je protjerao svoga strica iz utvrde i ponovo je postavio djeda za kralja Albe. Pošto je Romul bio ljubitelj rijeke i planina među kojima je bio odgojen, u njemu se začela ideja o izgradnji novoga grada. Kako su on i Rem bili blizanci, odlučili su da pozovu u pomoć bogove da odluče koji će od njih inauguirati grad i vladati njime. Rem je kao mjesto promatranja uzeo Aventin, a Romul je uzeo Palatin. Rem je prvi video šest supova, a Romul je nakon njega video 12 supova.

Pošto je smatrao da je pobjednik u augurskim auspicijama, Romul je počeo da gradi grad koji bi se trebalo pokazati ratničkim, jer su ukazane ptice (koje su bile naviknute na krv i plijen) navodile na to. Smatralo se da je bedem bio dovoljan za zaštitu novoga grada. Kako bi se narugao njegovoj maloj veličini, Rem ga je bio preskočio ali je zato bio ubijen. Ne zna se da li je to učinjeno po naredbi njegovog brata. Rem je bio prva žrtva i posvetio je fortifikacije novoga grada svojom krvlju. Pošto je nedostajalo stanovnika za Grad, Romul je u obližnjem gaju ustanovio utočište/azil. I ubrzo je došao veliki broj ljudi, latinski i etrurski pastiri, Frigijci koji su došli sa Enejom, Arkađani koji su došli sa Evanderom. I iz tih različitih sastojaka, Romul je stvorio jedinstveno tijelo, odnosno stvorio je rimski narod.

²⁵⁹ Ime ili vjerojatnije pridjev je tvoren od grčke imenice *avsylyon* = azil, utočište.

²⁶⁰ “Četverokutni Rim” je u biti obuhvaćao Palatin.

Sekst Pompej Fest

s.v. Romulus: U djelu Seksta Pompeja Festa se navodi da ima autora koji tvrde da je Romul ime dobio po stablu smokve po imenu ruminal. Zatim kaže da ima i drugih koji tvrde da je tako nazvan zašto što je podojen od vučice. Vjerojatno je da je uzeo ovo ime kao i njegov brat zbog svoje snage.

(s. v. *Ruminalis*): U djelu Seksta Pompeja Festa se navodi da je po Varonu to bilo ime drveta smokve blizu zgrade Senata, i da je pod tim drvetom vučica našla i podojila Romula i Rema. Vimena su zvana takođe *rumis*, Ljudi na selu djecu su djecu koja doje svali *subrumii*. Po drugim autorima, ovo drvo smokve je nazvano rumen, zato što se koristio za ispašu stoke pod sjenkom.

Justin

Opis po epitomama (XLIII, 2-3) djela *Historiae Philippicae* od Pompeja Troga: Nakon mnogo kraljeva koji su vladali Alba Longom i njenom politijom, Numitor i Amulije su zajedno vladali. Ali, Amulije koji je bio mlađi od Numitora, je oduzeo bratovljev udio u vlasti i njegovu kćerku Reu natjerao na vječno djevičanstvo kao vestalku kako bi spriječio potencijalne pretendente na svoj tron. U svetom gaju posvećenom Marsu, ona je rodila dvojicu dječaka neizvjesno da li iz veze sa nekim smrtnikom ili Marsom. Kada je to postalo poznato, Amulije je narodio da se djeca izlože a nećakinju je zatočio u zatvor u kojem je ona zbog lošega tretmana i umrla. Sreća se ipak pobrinula za podizanje Rima. Odbačenu djecu je podojila vučica, a vraćala im redovito kao da je riječ o njenim sopstvenim mладима. To je sve promatrao pastir Faustul i uzeo je djecu sebi. Da su oni bili sinovi Marsa se vjeruje ili zato što su rođeni u Marsovom gaju ili zato što ih je vučica podojila koja je pod zaštitom Marsa. Imena dječaka su bila Rem i Romul, i odrasli su među pastirima i pastirskim načinom života. Često su se sukobljavali i sa razbojnicima koji bi im pokušavali ukrasti stoku ili sa drugim pastirskim skupinama. U jednom sukobu je Rem bio zarobljen i doveden pred kralja. Pošto se problem i razlog zarobljavanja Rema ticao odnosa sa Numitorovim pastirima, Amulije je njegovo kažnjavanje prepustio svome bratu. Ali, Numitor je posumnjao da bi Rem mogao biti jedan od njegovih izloženih unuka jer ga je fizički podsjećao na njegovu kćerku a bio je i u dobi koja je odgovarala sa vremenom izlaganja. U to vrijeme je u Alba Longu neočekivano došao Faustul sa Romulom i njihovo porijeklo je bilo razjašnjeno Numitor. Ubrzo je stvorena zavjera, mlađi su podigli bunu kako bi osvetili smrt

svoje majke, Numitor je povratio tron, a Amulije je bio ubijen. I kod Pompeja Troga se jasno vidi da je riječ o tipičnom državnom udaru izvršenom u Alba Longi od strane Numitora i njegovih "unuka". Nakon toga su dvojica mlađića osnovali Rim.

Origo gentis Romanae

Nakon smrti Proke, Amulije je tada predložio bratu podjelu po sljedećem obrascu: na jednu stranu je smjestio kraljevsku vlast, a na drugu stranu cijelu baštinu i svo bogatstvo koje je pripadalo njihovom ocu. Numitor, koji je bio po godinama stariji. Numitor je preferirao luksuz i bogatstvo umjesto vlasti koju je preuzeo Amulije. Kako bi osigurao svoju vlast što je bolje moguće, Amulije je uredio da Numitorov sin pogine prilikom lova, a da njegova kćerka Rea Silvija (*Rhea Silvia*) postane Vestina svećenika. Amulije se plašio da Rea Silvija ne rodi nekoga ko bi se osvetio i ugrozio njegovu vladavinu. Tako je pisao Valerije Ancija u prvoj knjizi. Autor djela *Origo*, navodi i mišljenja Marka Oktavija i Licinija Macera koji navode da je Amulije, u naletu "ljubavne" (bolje reći seksualne) strasti, ustvari u Marsovom gaju/šumarku u toku mračne noći (ali neposredno pred zorom) napao Reu, dok je ona tražila vodu za ceremonijalnu upotrebu. Kada je saznao da su blizanci rođeni Amulije, je kako bi prikrio djelo začeto poročnošću, naredio da se svećenica Veste ubije, a da mu se blizanci predaju. Ali je po Oktaviju i Maceru, koje prenosi autor djela *Origo*, Numitor zamijenio te blizance sa drugima koji su predati Amuliju. Svoju pravu unučad Numitor je predao Faustulu (svome glavnom pastiru) na brigu i odgajanje. Po Fabiju Piktoru u njegovoj prvoj knjizi i Venoniju²⁶¹, djevojka je bila silovana od boga Marsa dok je, prema običajnoj praksi, otišla uzeti izvorsku vodu u Marsovom gaju za ceremoniju. Po ovoj verziji, kada je Amulije saznao za rođenje blizanaca, on je odmah naredio da se bace u rijeku. Međutim, pošto je Tiber tada poplavio, oni koji su trebali blizance baciti u rijeku, su korpu sa njima ostavili u podnožju Palatina. Korpa je bila zapela za drvo smokve kako se voda povlačila, a vučica se iznenada pojavila, prvo ih očistila polizavši ih i zatim podojila. To je sve promatrao lokalni svinjar Faustul, koji ih je uzeo i odnio svojoj supruzi Aki Laurentiji (*Acca Laurentia*). To su napisali Enije u prvoj knjizi Analu i Cezar u drugoj knjizi. Po autoru djela *Origo* neki dodaju da je dok je Faustul gledao, dolazio djetlić i sa punim ustima donosio hranu dječacima i da je odatle evidentno da su vuk i djetlić pod zaštitom Marsa. Takođe drvo kod kojeg su dječaci bili bačeni nazvano je Ruminal jer je pod njegovom sjenkom stoka, odmarajući se u podne, bila uobičajila da preziva.

²⁶¹ Venonije (*Vennonius*) je živio najvjerojatnije otprilike u kasnom II. st. p.n.e.

Valerije, navodi da je Amulije dao dječake Faustulu, sa zadatkom da ih ubije. Ali je Faustul bio ubijeden od Numitora da se dječaci ne ubiju nego daju Aki Laurentiji za odgoj. Zato što se Aka Laurentija prostituisala, bila je zvana vučica, jer su žene koje su se prostituisale tako nazivale. Radi sticanja obrazovanja na grčkom i latinskom poslani su u Gabiji, a njihov djed Numitor se tajno pobrinuo za sve. Čim su odrasli, bili su obavješteni od Faustula ko je njihov djed, ko je bila njihova majka i ostalom vezanom za njihovu sudbinu. Nakon toga, oni su odmah krenuli na Albu sa naoružanim pastirima, i kada je Amulije bio ubijen postavili su Numitora za kralja. Autor djela *Origo gentis Romanae*, vjerojatno pozivajući se na Valerija navodi sljedeći: *"Romulum autem a virium magnitudine appellatum; nam Graeca lingua rwmhn virtutem dici certum est. Alterum vero Remum dictum videlicet a tarditate, quippe talis naturae homines ab antiquis remores dici"*. ("Povrh toga, Romul je nazvan zbog veličine svoje snage/vrline, jer se sigurno u grčkom jeziku snaga/vrlina naziva *rhomē*. Uistinu, drugi je nazvan Rem, jer su ljudi takve prirode bili od ljudi drevnih ljudi nazvani *nehatni/mlitav*"). I ovdje se pokazuje nipođstavanje Rema u odnosu na Romula. Nakon toga, autor djela *Origo* govori o nastanku praznika Luperkalija.

U drugoj knjizi pontifikalnih stvari/analu se izvještava da je Amulije poslao ljudi da otmu Rema, pastira stada. Pošto se oni usudili da koriste golu silu nad njim, oni su se kada je Rem otisao iz svoga naselja, primijenili jednu mudru varku. Neki od njih su se pretvarali da igraju neku neku igru u koju su namamili Rema koji je nasjeo i dao dobovoljno (jer su pravila igre bila takva) da mu vežu ruke. Umjesto da učestvuje u igri, oni su ga zavezanih odveli u Albu. Kada je Romul čuo o tome, skupio je improviziranu vojsku od pastira koje je podijelio u grupe od po stotinu ljudi (centurije) i krenuo na Albu. Amulije oboren, Rem oslobođen a Numitor postao kralj.

Nakon toga, Romul i Rem su diskutirali o osnivanju grada i politije u kojoj bi oni vladali zajednički. Romul je predlagao Palatin i da se grad zove *Roma*, dok je Rem predlagao drugi brežuljak pet milja dalje od Palatina, a grad bi se zvao *Remuria*. Kao arbitar u sporu je određen Numitor, a da pravo odluke (o izboru mjesta podizanja centra nove politije i njenom imenu) i vlasti u novoj politiji, pripadne onome od njih dvojice koji prvi vidi povoljne auspice. Dok je Romul uzimao auspice na Palatinu, Rem je na Aventinu video šest supova kako lete zajedno sa lijeve strane. I sa tim podatakom je Rem poslao izaslanike Romulu da mu jave da je on dobio povoljne auspice i da sukladno dogovoru dođe na Aventin. I kada je Romul došao na Aventin i ispitao šta se uopće desilo prilikom uzimanja auspice, Romul je rekao da će on sada pokazati 12 supova. I iznenada se pojavilo 12

supova, sa bljeskom na nebu i udarom groma koji su slijedili. Romul je smatrao da pravo zbog toga pripada njemu. Autor djela *Origo* dalje navodi da je Licinije Macer u svojoj prvoj knjizi napisao da je na kraju bio koban ishod toga spora, jer su Rem i Faustul, bili ubijeni. Za razliku od njega, Egnatije u prvoj knjizi navodi da ne samo da Rem nije bio ubijen u sporu, nego da je on čak živio i duže od Romula.

Eutropije

I, 1 - 2: Po Eutropiju Rimska Imperija svoje porijeklo vuče od Romula, koji je bio sin vestalke i kako se pretpostavlja Marsa, i koji je rođen zajedno sa svojim bratom Remom. Romul je odrastao među pastirima i kao pastir i u svojoj 18. godini života je osnovao mali grad na Palatinu.

Pavle Đakon

(s.v. *Larentalia*): *Coniugis Faustali, nutricis Remi et Romuli, Larentiae Festa* ("Praznik Larentija, supruga Faustula, odgojiteljica Romula i Rema").

(s.v. *Romulus et Remus*): u ovoj natuknici se kaže da su bili veoma poznati po snazi i energiji.

(s.v. *Roma*): U ovoj natuknici u djelu Pavla Đakona se kaže da je Romul dao ime Gradu po svome imenu. On ga je nazvao Rim/*Roma*, a ne *Romula* tako što je uklonio deminutivnu formu, kako bi riječ imala šire značenje i tako označila prosperitetniju sudbinu svoje zemlje.

(s.v. *Ruminalis*): U ovoj natuknici se govori o drvetu smokve gdje je vučica podjila Romula i Rema. Grudi su zvane *rumis*, a seosko stanovništvo naziva djecu koja doje *subrumi*.

Al-Mas'udi

Al-Mas'udi svoje 28. poglavje započinje svojim pokušajem odgonetanja rimskih početaka. Prvo konstatira da nije uspio pronaći porijekla imena Roum. Pa tako jedni govore da naziv potiče od naziva grada Rima, koji se izgovara Rome po jeziku te zemlje (Al-Mas'udi misli na Italiju). Onda bi naziv bio arabiziran. Drugi

su mislili da rimsko ime potiče od oca toga naroda, koji se onda genealoški povezuje sa biblijskim likovima i smatra potomkom Abrahama/Ibrahima.

Palici

Mit o Romulu i Remu ima izvjesnih komparativnih sličnosti sa jednom od bitnijih legendi i kultova etnokulture i jezičke zajednice Sikula. Riječ je o mitu i odgovarajućem kultu blizanaca Palika (sing.: Παλικός, plur.: Παλικοί, sing.: *Palicus*, plur.: *Palici*, *Palaci*), koji su bili par autohtonih sikulskih htoničkih božanstava. Zahvaljujući tome što su mit i kult Palika na neki način našli svoje mjesto i u helenskoj i rimskoj mitologiji, današnja znanost je upoznata sa njihovim postojanjem. Oni su po jednoj verziji sinovi Zeusa/Jupitera i nimfe Taleje, kćerke Hefesta/Vulkana, po drugoj verziji sinovi Hefesta i Etne (boginja istoimene planine i vulkana), po trećoj njihov otac je božanstvo Adran ('Αδρανός).²⁶² Nimfa Taleja, iz straha od ljubomorne Here/Junone, je molila zemlju (Geju) da se otvori i proguta je, što se i desilo. Međutim, nakon nekog vremena na površinu zemlje su izbila dva dječaka – blizanca, koji su tako "ponovo rođeni", pa su nazvani Παλικοί... prema τοῦ πάλιν ικέσθαι. Njihovo glavno svetilište se nalazilo smješteno u istočnoj Siciliji, u podnožju planine Etna, kod grada Palika (koji je dobio ime po njima). Paliki su od Sikula poštovani kao zaštitnici poljoprivrede (znači rustična božanstva) i plovidbe, smatrani su i podzemnim božanstvima (zbog blizine sumpornih gasova i gejzira njihovom svetilištu). U svetilištu Adrana (po jednoj verziji oca Palika) Sikuli su održavali Vječnu vatu. Kult Palika je izgleda bio središnja tačka sikulskog identiteta, što bi i objasnilo i to što je Duketije kada je ujedinjavao Sikule blizu njihovog glavnog svetilišta podigao svoj glavni grad i nazvao ga po blizanicima. Njihovo svetilište je bilo i refugij i azil za robeve koji su pobegli svojim gospodarima,²⁶³ a u okviru njih su se nalazili i gejziri. U najranijim periodima, blizancima Palikima prinošene su i ljudske žrtve. Ustvari čitav kult i mit su možda upravo proizašli iz običaja žrtvovanja male djece, u vidu njihovog ostavljanja i izlaganja prirodi i njenim silnicama, pojavama i manifestacijama. Svrha ovoga izlaganja male djece, najvjerojatnije novorođenčadi i beba, se pronalazila u smislu osiguravanja plodnosti zemlje i stoke, odnosno kako bi se božanstva prirode

²⁶² 'Αδρανός je bilo sicilsko božanstvo vatre, sa sjedištem u gradu Adranu (kojeg je dao osnovati sirakuški tiranin Dionizije Stariji cc 400. god. p.n.e.) blizu planine Etna.

²⁶³ Tradicija azila za pobegle robeve i refugija za one koji trpe nepravdu ne samo da je imala praktičnog efekta, nego se i očuvala prilično dugo. Zbog toga je ovo svetilište Palika imalo značajnu ulogu u organiziranju II. sicilskog ustanka robeva sa kraja II. st. p.n.e. *Diod. XXXVI*, 3, 3; 7, 1.

i plodnosti bilo odobrovoljila ili "kupila" sa najvećom žrtvom koja se može ponuditi. Izgleda da su posebno mjesto imala žrtvovanja muških blizanaca, jer je riječ o rijetkoj pojavi koja se i svijesti tadašnjih pravovjesnih ljudi i zajednica mogla tumačiti i kao neka božanska, metafizička poruka kako osigurati dodatnu plodnost. Zato bi ti blizanci onda bili izlagani, odnosno na taj način se smatralo da se moglo komunicirati sa odgovarajućim metafizičkim silama kako bi se za tražila dostojava (npr. znatno veća) plodnost u neposrednoj ili daljoj budućnosti. Blizanci su definitivno smatrani nekom posebnom, neubičajenom plodnošću koja je rezultat božanske volje. Uostalom očevi i blizanaca Palika i blizanaca Romula i Rema su u svim mitološkim varijantama bogovi, i to oni vrlo bitni za odgovarajuće zajednice. Kao što je već ranije prezentirano, veze onoga što se u izvornoj građi definira "sikulskim" i Lacija, pa i njegovog užeg prostora na kojem je izniknuo Rim su vrlo značajne i prisutne. Za Varona, Dionizija iz Halikarnasa, Plinija Starijeg, Seksta Pompeja Festa, Gaja Julija Solina, Maura Servija Honorata, najraniji poznati stanovnici područja na kojem će izniknuti Rim su bili Sikuli. Po Varonu su Latini i Sikuli lingvistički, pa samim tim i etnički srodni, pa ne bi bilo čudno da su imali i određenu zajedničku mitologiju iz koje bi proizašli neki bitni aspekti priča o blizancima Palikima i blizancima Romulu i Remu. Isto je tako moguće da su doseljeni Aborigini preuzeli neke elemente sikulskih vjerovanja i mitova, iako je u odnosu na teoriju o preuzimanju vjerojatnija mogućnost o zajedničkom porijeklu mitova o ostavljenim/izloženim blizancima kod Sikula i Rimljana. Da dijelovi mita o muškim blizancima Romulu i Remu imaju veze sa drevnim običajem ostavljanja djece prirodi i kultom plodnosti, govorile bi u prilog i činjenice da ih spašava vučica, koja ih doji a da ih pronađe pastir. Samo žrtvovanje male, nemoće djece u vidu njihovog izlaganja je vrlo davnog porijekla i kod Italika je uglavnom iščezlo, ali su ostale njegove reminisencije i neko maglovito religijsko i sakralno sjećanje koje se onda manifestiralo kroz kultove i mitove o Palikima ili Romulu i Remu. Radi svega izrečenog jedan segment mita o blizancima Romulu i Remu je sigurno proizašao i iz ovog drevnog običaja ostavljanja djece. Pošto su ova djeca bila izlagana i većinom nestajala u prirodi, onda su se rodonačelnici i eponimi određenih zajednica, naselja, gradova, naroda, plemena, religija, kultova itd. a koji su kao po nekom pravilu bili "homo novus" povezivali sa ovom djecom, odnosno njihovo porijeklo se izvodilo od njih i svega onoga božanskog, metafizičkog čime su ta djeca, novorođenčad i bebe bili zaognuti. U sličnom kontekstu bi se onda mogle promatrati i priče o Sargonu I. Velikom Akadskom i Mojsiju, ali i mitovi o ostavljanju Edipa, Parisa itd. Uostalom, porijekla svih velikih ličnosti u vidu državnika, posebno onih koji stvaraju neke značajne političke tvorevine i

njima značajniji period vladaju, a koji nisu nekog dinastijskog, vladarskog podrijetla postaju u svijesti ljudi polje nagađanja, mitologije, špekulacije i raznoraznih teorija. Dobar primjer pruža pojava i djelo Josipa Broza Tita iz nekadašnje povijesti Zapadnog Balkana.

Na osnovi prihvatanja prezentirane teorije, mogao bi se pokušati i rekonstruirati kanal za izgradnju osnove nastanka mita o Romulu i Remu. I to bi onda bio možda najprihvatljivi put za dekonstrukciju mita o Romulu i Remu, i sukladno tome historiografsku konstrukciju nastanka povijesnog Rima.

Pseudo-Aristotel

Mirabil. Auscult. 57: "Εστι δὲ καὶ κρήνη τις ἐν Παλικοῖς τῆς Σικελίας, ὡς δεκάκιλινος· αὕτη δ' ἀναρρίπτει ὕδωρ εἰς ὕψος ἔξ πήχεις, ὥστε ὑπὸ τῶν ἰδόντων νομίζεσθαι κατακλυσθήσεσθαι τὸ πεδίον· καὶ πάλιν εἰς ταύτο καθίσταται. ἔστι δὲ καὶ ὄρκος, ὃς ἄγιος αὐτόθι δοκεῖ εἶναι· ὅσα γὰρ ὅμνυσί τις, γράψας εἰς πινακίδιον ἐμβάλλει εἰς τὸ ὕδωρ. ἐὰν μὲν οὖν εὐορκῇ, ἐπιπολάζει τὸ πινακίδιον· ἐὰν δὲ μὴ εὐορκῇ, τὸ μὲν πινακίδιον βαρὺ γενόμενον ἀφανίζεσθαι φασι, τὸν δ' ἄνθρωπον πίμπρασθαι. διὸ δὴ λαμβάνειν τὸν ἵερα παρ' αὐτοῦ ἐγγύας ὑπὲρ τοῦ καθαίρειν τινὰ τὸ ἵερον. Pseudo Aristotel opisuje izvor među Palikima na Siciliji, i veliku svetost ovog prostora posebno vezano sa uzimanjem zakletvi. Po tome su Paliki bili i osvetnici krivokletstva.

Diodor

XI, 88, 6-90, 1, govoreći o stvaranju sikulske savezne politije pod Duketijem: καὶ πλησίον τοῦ τεμένους τῶν ὀνομαζομένων Παλικῶν ἔκτισε πόλιν ἀξιόλογον, ἦν ἀπὸ τῶν προειρημένων θεῶν ὡνόμαζε Παλικήν. ἐπεὶ δὲ περὶ τῶν θεῶν τούτων ἐμνήσθημεν, οὐκ ἄξιόν ἔστι παραλιπεῖν τὴν περὶ τὸ ἱερὸν ἀρχαιότητά τε καὶ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὸ σύνολον τὸ περὶ τοὺς ὀνομαζομένους κρατῆρας ἰδίωμα. μυθολογοῦσι γὰρ τὸ τέμενος τοῦτο διαφέρειν τῶν ἀλλων ἀρχαιότητι καὶ σεβασμῷ, πολλῶν ἐν αὐτῷ παραδόξων παραδεδομένων. πρῶτον μὲν γὰρ κρατῆρές εἰσι τῷ μεγέθει μὲν οὐ κατὰ πᾶν μεγάλοι, πηγὰς δ' ἔξαισίους ἀναβάλλοντες ἔξ ἀμυθήτου τε βυθοῦ καὶ παραπλήσιον ἔχοντες τὴν φύσιν τοῖς λέβησι τοῖς ὑπὸ πυρὸς πολλοῦ καομένοις καὶ τὸ ὕδωρ διάπυρον ἀναβάλλουσιν. ἔμφασιν μὲν οὖν ἔχει τὸ ἀναβάλλομενον ὕδωρ ὡς ὑπάρχει διάπυρον, οὐ μὴν ἀκριβῆ τὴν ἐπίγνωσιν ἔχει διὰ

τὸ μηδένα τολμᾶν ἄψασθαι τούτου: τηλικαύτην γὰρ ἔχει κατάπληξιν ἡ τῶν ὑγρῶν ἀναβολὴ ὥστε δοκεῖν ὑπὸ θείας τινὸς ἀνάγκης γίνεσθαι τὸ συμβαῖνον. τὸ μὲν γὰρ ὕδωρ θείου κατακόρου τὴν ὅσφρησιν ἔχει, τὸ δὲ χάσμα βρόμον πολὺν καὶ φοβερὸν ἔξησι: τὸ δὲ τούτων παραδοξότερον, οὕτε ὑπερεκχεῖται τὸ ὑγρὸν οὕτε ἀπολείπει, κίνησιν δὲ καὶ βίαν ῥεύματος εἰς ὕψος ἔξαιρομένην ἔχει θαυμάσιον. τοιαύτης δὲ θεοπρεπίας οὕσης περὶ τὸ τέμενος, οἱ μέγιστοι τῶν ὄρκων ἐνταῦθα συντελοῦνται, καὶ τοῖς ἐπιορκήσασι συντόμως ἡ τοῦ δαιμονίου κόλασις ἀκολουθεῖ: τινὲς γὰρ τῆς ὄράσεως στερηθέντες τὴν ἐκ τοῦ τεμένους ἀφοδον ποιοῦνται. μεγάλης δ' οὕσης δεισιδαιμονίας, οἱ τὰς ἀμφισβητήσεις ἔχοντες, ὅταν ὑπὸ τινος ὑπεροχῆς κατισχύωνται, τῇ διὰ τῶν ὄρκων τούτων ἀνακρίσει κρίνονται. ἔστι δὲ τοῦτο τὸ τέμενος ἐκ τινῶν χρόνων ἀσυλον τετηρημένον, καὶ τοῖς ἀτυχοῦσιν οἰκέταις καὶ κυρίοις ἀγνώμοσι περιπεπτωκόσι πολλὴν παρέχεται βοήθειαν: τοὺς γὰρ εἰς τοῦτο καταφυγόντας οὐκ ἔχουσιν οἱ δεσπόται βιαίως ἀπάγειν, καὶ μέχρι τούτου διαμένουσιν ἀσινεῖς, μέχρι ἂν ἐπὶ διωρισμένοις φιλανθρώποις πείσαντες οἱ κύριοι καὶ δόντες διὰ τῶν ὄρκων τὰς περὶ τῶν ὄμολογιῶν πίστεις ἀπαγάγωσι. καὶ οὐδεὶς ιστορεῖται τῶν δεδωκότων τοῖς οἰκέταις πίστιν ταύτην παραβάς: οὕτω γὰρ ἡ τῶν θεῶν δεισιδαιμονία τοὺς ὄμόσαντας πρὸς τοὺς δούλους πιστοὺς ποιεῖ. ἔστι δὲ καὶ τὸ τέμενος ἐν πεδίῳ θεοπρεπῆ κείμενον καὶ στοαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις καταλύσεσιν ἱκανῶς κεκοσμημένον. περὶ μὲν οὖν τούτων ἱκανῶς ἡμῖν εἰρήσθω, πρὸς δὲ τὴν συνεχῆ τοῖς προϊστορημένοις διήγησιν ἐπάνιμεν. ὁ γὰρ Δουκέτιος τὴν Παλικήν κτίσας καὶ περιλαβὼν αὐτὴν ἀξιολόγω τείχει, κατεκληρούχησε τὴν ὅμορον χώραν. συνέβη δὲ τὴν πόλιν ταύτην διὰ τὴν χώρας ἀρετὴν καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκητόρων ταχεῖαν λαβεῖν αὐξῆσιν. οὐ πολὺν δὲ χρόνον εὐδαιμονήσασα κατεσκάφη, καὶ διέμεινεν ἀοίκητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων: περὶ ὧν τὰ κατὰ μέρος ἀναγράψομεν ἐν τοῖς οἰκείοις χρόνοις. ("I takođe blizu svetog prostora Palika, kako su oni zvani, on /misli se na Duketija op. S.M./ je osnovao važan grad / cc 453. – 452. god. p.n.e./, koji je on nazvao Palika po bogovima upravo spomenutim. Budući da smo govorili o ovim bogovima, ne bismo trebali propustiti da spomenemo i starinu i nevjerojatnu prirodu svetilišta, i jednom riječju, osebujni fenomen Kratera, kako se oni nazivaju. Mit kazuje da ovo sveto područje nadilazi sve druge/ostale po starini i poštovanju koje mu se iskazuje, i tradicija izvještava o mnogim čudima. Jer prije svega postoji krateri koji uopće nisu većih dimenzija, ali oni izbacuju uvis nevjerojatne bujice vode iz dubine izvan poimanja i imaju veoma mnogo prirodnih kotlova koji se griju jakom vatrom i izbacuju uvis kipuću/vrelu vodu. Voda koja je izbačena uvis daje dojam da je kipuće vrela, ali to se ne zna sa sigurnošću jer je činjenica da se nitko nije usudio da je dotakne. Čuđenje izazvano izlivom vode je toliko veliko da ljudi vjeruju da je fenomen izazvan nekom

božanskom moći. Voda ne daje samo jaki sumporni smrad, nego i izbijanje emitra i moćnu i zastrašujuću tutnjavu. I šta još više začuđuje od toga, voda niti ističe niti opada, nego ima silno kretanje toka uvis do čudesne visine. Pošto toliko božansko veličanstvo prožima sveto područje, tamo se uzimaju najsvetije zakletve i ljudi koji se lažno zakunu su odmah kažnjeni od neba /misli se božanskog op. S.M./, tako su neki izgubili svoj vid kada su napustili sveto područje. I toliko je veliko strahopoštovanje prema božanstvima ovog svetilišta, da ljudi koji pritišću zahtjevima /parničari op. S.M./, kada su npr. oni bili podjarmjeni/preopterećeni od osobe višeg dostojanstva, da se njihovi zahtjevi presuđuju prema čvrstini preliminarnog/prethodnog ispitivanja svjedoka podržanog zakletvama uzetim u ime ovih božanstava. Ovo sveto područje je takođe neko vrijeme bilo priznato kao utočište i izvor velike pomoći nesretnim robovima koji su pali u ruke okrutnih gospodara. Jer ako su pobjegli tamo zbog utočišta, njihovi gospodari nemaju moć da ih povrate silom, a oni će tamo ostati zaštićeni od zla dok njihovi gospodari, nakon što su dali svoj pristanak za čovječno postupanje i dali obećanja podržana takvim zakletvama, ispune svoje dogovore i odvedu ih. I historija ne bilježi nijedan slučaj, od svih koji su dali robovima takvo obećanje, o njihovoj povredi. Takvu vjeru njihovim robovima drži strahopoštovanje u kojem se ovi bogovi drže od onih koji su se zakleli. Sveti prostor, koji leži na ravnici gdje udovoljava bogu, je primjerno ukrašen sa kolonadama i svakom drugom vrstom predvorja. Ali neka je ovo što smo rekli dovoljno za ovu temu, a mi ćemo se vratiti pripovijedanju na mjestu gdje se naša historija prekinula. Duketije, nakon osnivanja Palika i utvrđivanja sa snažnim zidinama, razdijelio je okolno područje u dijelove /zemlje op. S.M./. I dogodilo se da je ovaj grad, poradi plodnosti tla i mnoštva naseljenika, doživio brz razvitak. Grad, ipak nije prosperirao dugo, nego je bio razoren do temelja i ostao je nenaseljen sve do naših dana. U vezi ovoga ćemo dati detaljni izvještaj vezano sa odgovarajućim periodom /o kojem će govoriti Diodor op. S.M./.”)

Diodor jasno podcrtava veliku drevnost svetilišta Palika, što indirektno podcrtava da je riječ o vrlo starom kultu i vjerovanju. To je sasvim logično i pretpostaviti kada se imaju u vidu gejziri u njegovom području, što je sigurno kod ranih zajednica razvijalo svijest o njegovom božanskom, svetom, sakralnom značenju. Sukladno razvitu te svijesti došlo je i do nastanka kulta, pa svetilišta, pa mitologije, hrama i itd. Duketije je novoosnovani grad, osnovan u blizini svetilišta, pretvorio u svoju prijestolnicu. Grad je veoma brzo prosperirao. Međutim, ubrzo nakon raspada Duketijeve politije, Palike su bili napadnute, opljačkane i opustošene. Činjenica da Duketije osniva grad u koji smješta sjedište svoje moći, na mjestu svetilišta Palika, ukazuje na veliku važnost ovoga drevnog kulta među Sikulima.

Vergilije

Enejida, IX, 581 – 585, opisujući bitku Enejinih Trojanaca sa Rutulima koje je predvodio Turno: *stabat in egregiis Arcentis filius armis / pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera, / insignis facie, genitor quem miserat Arcens / eductum martis²⁶⁴ luco Symaethia circum / flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici.* (“Mlađahni Arkentov²⁶⁵ sinak u srijedi Trojancima stoji, / blistav u oružju sjajnom i sa plaštem u grimiznoj boji, / otac ga poslao amo, u stasu divnog i liku, / pošto u gaju dalekom nad Simetom²⁶⁶ odraste rijekom, / gdjeno je bogati oltar božanstvu blagom Paliku.”)

Ovidije

Metamorfoze, V, 405 - 408: *perque lacus altos et olentia sulphure fertur / stagna Palicorum rupta ferventia terra / et qua Bacchiadae, bimari gens orta Corintho, / inter inaequales posuerunt moenia portus.* (“Preko jezera svetih i bara Paličkih leti,

²⁶⁴ O riječi *Martis* u ovom kontekstu v. komentar Johna Coningtona (u izdanju Vergilijeve Enejide sa komentarima iz 1876. god.) na 584. stih Vergilijeve Enejide: “[584] Comp. 7. 763, 764, which these lines nearly repeat. ‘Matris’ Gud., ‘Martis’ Med., Pal., Rom., and one of Ribbeck’s cursives. Mars is not known to have been connected with Sicily, and the grove of Mars at Colchis may have been thought of by transcribers. It is still open to question whether ‘Matris’ means Ceres, who was of course worshipped in Sicily, or some nymph who was mother of Arcens’ son. Perhaps the latter is the more probable view. For the river Symaethus see Dict. G. The story of the Palici, who were Sicilian deities, was variously told: see Dict. M. They were mentioned in the Aītvāītā, a lost tragedy of Aesch. A difficulty has been made about the sing., for which ‘Palicum’ and ‘Palicis’ have been proposed, while Wagn. at one time suggested that ‘Palici’ was nom. pl. in apposition to ‘ara:’ now he quotes Ov. 2 Ex Pont. 10. 25, “Hennaeosque lacus et olentia stagna Palici.”

²⁶⁵ Izvjesni, neimenovani, pripadnik Enejine vojske, koji je odgojen/odrastao/educiran/obrazovan na Siciliji, i to pored rijeke Simet, gdje se nalazi svetište Palika. On je u ovoj bici poginuo, što Vergilije opisuje u narednim stihovima. Arkentov sin je kraljevskog, aristokratskog porijekla znači princ jer nosi grimizni, purpurni plašt što je simbol suvereniteta i vlasti. U komentarima Vergilijeve Enejide (1934: 399) se za Arkensa navodi sljedeće: “583. We gather that Arcens had a son by a nymph (*matris luco*) born near the Sicilian river Symaethus. Vergil introduces the story, probably of his own invention, again in imitation of the personal detail given of the warriors in Homer, to enrich the narrative and increase what we may call the epic illusion.” Na istoj stranici ovog djela se objašnjava i kult Palika: “585. Where is the rich and kindly altar of Palicus. The Palici according to the old story were two sons of Iuppiter and the nymph Thalia, who hid in the earth from the jealous anger of Iuno, and the two babes were born from an opening in earth; they were worshipped in Sicily, at Palike near Aetna, where were two sulphureous lakes. The myth is one of the numerous tales suggested to the Greeks by the volcanic region.”

²⁶⁶ Σύμαιθος/Symaethia/Symaethus (danas Simeto/Simetu) je druga po veličini (nakon zapadnosicilске rijeke Salso/ Salsu/ Imera Meridionale) sicilска rijeka u istočnoj sicilskoj pokrajini Kataniji. Rijeka protiče neposredno zapadno i južno od planine i vulkana Etna i blizu glavnog svetilišta Palika u Adranu (jugozapadno podnožje Etnе).

/ Što u provāliji kipe i vonjaju sumporom teško,²⁶⁷ / Gdje su sagradili grad među većom i manjom lukom / Bakhidovi potomci iz dvomornog rodom Korinta²⁶⁸.”)

Strabon

VI, 2, 9: οἱ Παλικοὶ δὲ κρατῆρας ἔχουσιν ἀναβάλλοντας ὕδωρ εἰς θολοειδὲς ἀναφύσημα καὶ πάλιν εἰς τὸν αὐτὸν δεχομένους μυχόν. (“Teritorija Palika ima kratere koji izljevaju vodu u vidu kupolastog mlaza / riječ je o gejzirima op. S.M./”) i primaju je nazad u isto udubljenje.”)

Strabon (kao i Diodor nešto ranije) moguće misli na Lago di Naftia (*Palicorum lacus*), vrlo malo vulkansko jezero blizu Palagonije, zapadno od Leontine. Ovo jezero je privlačilo pažnju zbog dva mlaza vulkanskog gasa koji nekada izbacuju vodu do značajne visine. Moguće je pretpostaviti da su u antičko doba postojala dva posebna jezerceta, koja nisu kao u moderno vrijeme, formirala jedno jedno malo jezero. Neki ostaci hrama i drugih građevina su bili još u vijek vidljivi u blizini jezera za vrijeme renesansnog historičara, dominikanca i antikvara Tomasa Fazela (Tommaso Fazello; živio 1498. – 8. IV. 1570. god.) koji je detaljno opisao lokalitet. Za razliku od ovoga mišljenja postoji i teorija, koja se temelji na Vergilijevom smještanju oltara Palika pored rijeke Simet, da se svetilište Palika nalazilo sjevernije od Lago di Naftia i područja Palagonije i to blizu Paterna.

Maur Servije Honorat

Ad Aeneidem, IX, 581 - 584: SYMAETHIA CIRCVM FLVMINA. *Symaethos* fluvius est Siciliae, a rege *Symaetho* dictus, haud longe ab urbe Catinensi, circa quem sunt Palici dei, quorum talis est fabula: Aetnam nympham, vel, ut quidam volunt, Thaliam, Iuppiter cum vitiasset et fecisset gravidam, timens Iunonem, secundum alios ipsam puellam terrae commendavit, et illic enixa est: secundum alios partum eius. postea cum de terra erupissent duo pueri, Palici dicti sunt, quasi iterum venientes: nam πάλιν ἵκειν est iterum venire. hi primo humanis hostiis placabantur, postea

²⁶⁷ Paličke su bare vruća dva vrela, koja se nalaze kod svetilišta Palika, blizanaca Jupitera i Nimfe Talije (lokalna božanstva sicilska). Vrela izviru iz dubokoga jezera.

²⁶⁸ Bakhidovi su potomci vladali u Korintu, i koji su, kad ih je Kapsel protjerao, osnovali Sirakuzu. Korint je dvomoran, jer je smješten na tjesnacu između Jonskoga i Egejskoga mora. Sirakuza je imala dvije luke, jednu veliku na sjeveroistočnoj strani, i drugu na jugoistočnoj strani između ostrva Ortigije i glavine Plemirija, koja je u opsegu imala 80 stadija.

quibusdam sacris mitigati sunt et eorum inmutata sacrificia. ideo ergo <placabilis ar>, quia mitigata sunt eorum numina. Palicos nauticos deos Varro appellat. alii dicunt Iovem hunc Palicum propter Iunonis iracundiam in aquilam commutasse. alii Vulcani et Aetnae filium tradunt. sed incertum ex qua recondita historia Arcensem istum induxerit: neque enim sine ratione vel lucus Martis appositus est. et quid homo Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra cum Aenea dicit ad Italiam pervenisse?

Makrobije

Sat. V, 19, 15 - 31: 15 In libro nono Virgilius posuit hos versus:
Stabat in egregiis Arcensis filius armis,
Pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Ibera,
Insignis facie: genitor quem miserat Arcens,
Eductum matris luco Symaethia circum
Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici.

Quis hic Palicus deus, vel potius qui di Palici, nam duo sunt, apud nullum penitus auctorem Latinum, quod sciām, repperi: sed de Graecorum penitissimis litteris hanc historiam eruit Maro. Nam primum ut Symaethus fluvius, cuius in his versibus meminit, in Sicilia est, ita et di Palici in Sicilia coluntur: quos primus omnium Aeschylus tragicus, vir utique Siculus, in litteras dedit, interpretationem quoque nominis eorum, quam Graeci ἐτυμολογίαν vocant, expressit versibus suis. Sed priusquam versus Aeschyli ponam paucis explananda est historia Palicorum. In Sicilia Symaethus fluvius est. Iuxta hunc nympha Thalia compressu Iovis gravida metu Iunonis optavit ut sibi terra dehisceret. Factum est. Sed ubi venit tempus maturitatis infantum quos alvo illa gestaverat, reclusa terra est et cum infantes de alvo Thaliae progressi emerserunt, appellatique sunt Palici ἀπὸ τοῦ πάλιν ἵκεσθαι, quoniam prius in terram mersi denuo inde reversi sunt. Nec longe inde lacus breves sunt in inmensum profundi, aquarum scaturigine semper ebullientes, quos incolae crateras vocant et nomine Dellos appellant, fratresque eos Palicorum aestimant: et habentur in cultu maximo, praecipueque circa exigendum iuxta eos iusiurandum praesens et efficax numen ostenditur. Nam cum furti negati vel eiusmodi rei fides quaeritur et iusiurandum a suspecto petitur, uterque ab omni contagione mundi ad crateras accedunt, accepto prius fideiussore persona quae iuratura est de solvendo eo quod peteretur, si addixisset eventus. Illic invocato loci numine testatum faciebat esse

iurator de quo iuraret. Quod si fideliter faceret, discedebat inlaesus: si vero subbesset iuriurando mala conscientia, mox in lacu amittebat vitam falsus iurator. Haec res ita religionem fratrum commendabat, ut crateres quidem in placabiles, Palici autem placabiles vocarentur. Nec sine divinatione est Palicorum templum. Nam cum Siciam sterilis annus arefecisset, divino Palicorum responso admoniti Siculi heroi cu- idam certum sacrificium celebraverunt, et revertit ubertas. Qua gratia Siculi omne genus frugum congesserunt in aram Palicorum: ex qua ubertate ara ipsa pinguis vocata est. Haec est omnis historia quae de Palicis eorumque fratribus in Graecis tantummodo litteris invenitur, quas Maro non minus quam Latinas hausit. Sed haec quae diximus auctoritatibus adprobanda sunt. Aeschylus tragoeadia est quae inscribi- tur Aetna. In hac cum de Palicis loqueretur, sic ait:

Τί δῆτ’ ἐπ’ αὐτοῖς ὄνομα θήσονται βροτοί; Σεμνοὺς Παλικοὺς ζεὺς ἐφίεται καλεῖν.⁷ Ή καὶ Παλικῶν εὐλόγως μενεῖ φάτις; Πάλιν γὰρ ἥκουσ’ ἐκ σκότους τόδ’ εἰς φάος.

Haec Aeschylus. Callias autem in septima historia de rebus Siculis ita scribit: Ή δὲ Ἐρύκη τῆς μὲν Γελώας ὅσον ἐνενήκοντα στάδια διέστηκεν, ἐπιεικῶς δὲ ἔχυρός ἐστιν ὁ τόπος καὶ τὸ παλαιὸν Σικελῶν γεγενημένη [ή] πόλις. Ὅφελος δὲ τοὺς Δέλλους καλούμενους εἶναι συμβέβηνεκν. Οὗτοι δὲ κρατῆρες δύο εἰσὶν οὓς ἀδελφοὺς τῶν Παλικῶν οἱ Σικελιῶται νομίζουσιν, τὰς δὲ ἀναφορὰς τῶν πομφολύγων παραπλησίας βραζούσαις ἔχουσιν. Hactenus Callias. Polemon vero in libro qui inscribitur περὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ θαυμαζομένων προταμῶν sic ait: Οἱ δὲ Παλικοὶ προσαγορευόμενοι παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις αὐτόχθονες θεοὶ νομίζονται. ὑπάρχουσιν δὲ τούτων *έδη οἱ δύο ἀδελφοί, κρατῆρες χαμαιζηλοι. προσιέναι δὲ ἀγιστεύοντας χρὴ πρὸς αὐτοὺς ἀπό τε παντὸς ἄγους καὶ συνουσίας ἔτι τε καὶ τινῶν ἐδεσμάτων. φέρεται δὲ ἀπ’ αὐτῶν ὁσμὴ βαρεῖα θείου, καὶ τοῖς πλησίον ισταμένοις καρηβάρησιν ἐμποιοῦσα δεινήν. τὸ δὲ ὑδωρ ἐστὶ θολερὸν αὐτῶν, καὶ τὴν χρόαν ὁμοιότατον χαλαιρύπω λευκῷ. φέρεται δὲ κολπύμενόν τε καὶ παφλάζον, οἷαί εἰσιν αἱ δῖναι τῶν ζεόντων ἀναβολάδην ὑδατῶν. φασὶν δὲ εἶναι καὶ τὸ βάθος ἀπέραντον τῶν κρατήρων τούτων, ὥστε καὶ βοῦς εἰσπεσόντας ἡφανῖσθαι, καὶ ζεῦγος ὄρικὸν ἐσελανόμενον, ἔτι δὲ φορβάδας ἐναλανένας. Ὅρκος δὲ ἐστιν τοῖς Σικελιῶταις μέγιστος καθηραμένων τῶν προκληθέντων. οἱ δὲ ὄρκωται γραμμάτιον ἔχοντες ἀγορεύουσιν τοῖς ὄρκουμένοις περὶ ὃν ἂν χρήζωσιν τοὺς ὄρκους. δὲ δὲ ὄρκούμενος, θαλλὸν κραδαίνων, ἐστεμένος ἄζωστος καὶ μονοχίτων, ἐφαπτόμενος τοῦ κρατῆρος ἐξ ὑποβολῆς δίεισιν τὸν ὄρκον. καὶ ἂν μὲν ἐμπεδώσῃ τοὺς ῥηθέντας ὄρκους, ἀσινής ἄπεισιν οἴκαδε. παραβάτης δὲ γενόμενος τῶν θεῶν ἐμποδὼν τελευτᾶ. Τούτων δὲ γινομένων ἐγγυητὰς ὑπισχνοῦνται καταστήσειν τοῖς ιερεῦσιν, ἐπὶ τὸν ἐπάρατόν τι γένηται, κάθαρσιν ὀφλισκάνουσιν τοῦ τε μένους. Περὶ

δὲ τὸν τόπον τοῦτον ὁκησαν Παλικηνοὶ πόλιν ἐπώνυμον τούτων τῶν δαιμόνων Παλικήν. *Haec Polemon. Sed et Xenagoras in tertia historia sua de loci divinatione ita scribit: Καὶ οἱ Σικελοὶ τῆς γῆς ἀφορούσης ἔθυσαν Πεδιοκράτει τινὶ ἥρωι, προστάξαντος αὐτοῖς τοῦ ἐκ Παλικῶν χρηστηρίου, καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς εὐφορίας πολλοῖς δώροις τὸν βωμὸν τῶν Παλικῶν ἐνέπλησαν. Absoluta est, aesti- mo, et auctoribus idoneis adserita explanatio Virgiliani loci, quem litteratores vestri nec obscurum putant, contenti vel ipsi scire vel insinuare discipulis Palicum dei esse cuiusdam nomen. Quis sit autem deus iste, vel unde sit dictus, tam nesciunt quam scire nolunt, quia nec ubi quaerant suspicantur, quasi Graecae lectionis expertes.*

Nonnus, Dionysiaca,²⁶⁹

XIII, 311-312 opisujući detašmane sa Sicilije koji su bili uključeni u veliku Dionisovu vojsku koja je trebala krenuti u napad na Indiju: οὗ τε Παλίκων / ἔδρανον ἀμφενέμοντο, (“I oni koji žive oko sjedišta Palika”.)

Stefan Vizantinac

(Παλική)²⁷⁰: Παλική, πόλις Σικελίας. Θεόφιλος δ’ ἐν ἐνδεκάτῳ περιηγήσεως Σικελίας Παλικίνην κρίνην φησι...ν ἔιναι. πλησίον δε... αὐτῆς ἱερο...ν Παλικῶν, οἱ εἰσι δαίμονές τινες οὓς Αι...σχύλος ἐν Αἴτναις γενεαλογεῖ Διο...ς καὶ... Θαλείας τῆς Ηφαίστου, Σιληνο...ς δε... ἐν δευτέρῳ Αἴτνης τῆς Ωκεανοῦ καὶ... Ηφαίστου, κληθῆναι δε... αὐτου...ς Παλικου...ς δια... το... ἀποθανόντας πάλιν εἰς ἀνθρώπους ικέσθαι, ξστι δε... καὶ... κρήνη τις ἐν Παλικοῖς τῆς Σικελίας ώς δεκάκλινος. αὐτη δ’ ἀναρρίπτει ὑδωρ ει...ς ὑψος ἐξ πήγεις, ὥστε ὑκο... τῶν θεωρούντων νομίζεσθαι κατακλυσθήσεθαι το... πέδιον καὶ... πάλιν εἰς ἑαυτο... καθίσταται. ἔστι δε... καὶ... ὄρκυς ἀγιος αὐτοθι · ὅσα γα...ρ ὄμνυει τις εἰς πινάκιον γράψας. Βάλλει αὐτο... ει...ς το... ὑδωρ. ἐα...ν με...ν οὖν εὐορκή, ἐπιπολάζει, ἐαν δε... μη... εὐορκή, το... με...ν πινάκιον ἀφανίζεται, αὐτο...ς δε... πίμπραται. ὁ πολίτης Παλικίνος,

²⁶⁹ Dionysiaca/Διονυσιακά je najveća antička sačuvana epska poema u 48 knjiga od Nona čija je osnovna tema život Dionisa, njegova ekspedicija u Indiju i trijumfalni povratak na zapad. Poema je nastala u kasnom IV. ili početkom V. st. n.e. Non/Nonnus (Νόννος) iz egipatskog Panopolisa je bio epski pjesnik, koji je bio pored “paganskog” bio dobar poznavalac i kršćanstva pa je napisao i parafraze na Ivanovo evanđelje.

²⁷⁰ Komentar o ovom tekstu v. Stefan Bizantinac, 1825: 578.

ώς τῆς Ἐρύκης Ἐρυκίνος, καὶ... το... θηλυκο...ν Παλικίνη.

Volšćanska princeza Kamila

Da je u drevnoj italskoj tradiciji bila vrlo izražena tradicija o djeci kraljevskoj rodu koja odrastaju u divljini kao pastiri, pokazuje i mit o volšćanskoj princezi Kamili. Ovaj vjerojatno izvorno volšćanski mit u svojoj Enejidi prenosi Vergilije u vidu obraćanja Dijane nimfi Opiji (*Aeneid. XI, 535 - 583*): *535 ore dabat: 'graditur bellum ad crudele Camilla,/ o virgo, et nostris nequiquam cingitur armis,/ cara mihi ante alias. neque enim novus iste Diana / venit amor subitaque animum dulcedine movit./ pulsus ob invidiam regno virisque superbas /540 Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,/ infantem fugiens media inter proelia belli / sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit / nomine Casmillae mutata parte Camillam./ ipse sinu prae se portans iuga longa petebat / 545 solorum nemorum: tela undique saeva premebant /et circumfuso volitabant milite Volsci./ ecce fugae medio summis Amasenus abundans / spumabat ripis, tantus se nubibus imber / ruperat. ille innare parans infantis amore /550 tardatur caroque oneri timet. omnia secum / versanti subito vix haec sententia sedit: / telum immane manu valida quod forte gerebat / bellator, solidum nodis et robore cocto,/ huic natam libro et silvestri subere clausam /555 implicat atque habilem mediae circumligat hastae;/ quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur: / "alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,/ ipse pater famulam voveo; tua prima per auras / tela tenens supplex hostem fugit. accipe, testor,/ 560 diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris." / dixit, et adducto contortum hastile lacerto / immittit: sonuere undae, rapidum super amnem / infelix fugit in iaculo stridente Camilla./ at Metabus magna propius iam urgente caterva / 565 dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor /gramineo, donum Triviae, de caespite vellit./ non illum tectis ulla, non moenibus urbes / accepere (neque ipse manus feritate dedisset),/ pastorum et solis exegit montibus aevum. / 570 hic natam in dumis interque horreria lustra /armentalis equae mammis et lacte ferino / nutritab teneris immulgens ubera labris / utque pedum primis infans vestigia plantis / institerat, iaculo palmas armavit acuto / 575 spiculaque ex umeru parvae suspendit et arcum./ pro crinali auro, pro longae tegmine pallae / tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent./ tela manu iam tum tenera puerilia torsit / et fundam tereti circum caput egit habena / 580 Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem./ multae illam frustra Tyrrhenam per oppida matres / optavere nurum; sola contenta Diana / aeternum telorum et virginitatis amorem / intemerata colit. ("Djevojko, eno Kamile, što najviše meni je mila, / u boj sad okrutni jaše i našim se oružjem paše, / samo će zalud joj biti. A već je od davnih vremena, / nikakvu novost ne velim, od sviju mi najdraža žena.*

/ Kada joj Metab je otac iz Priverna izgnan grada, / omražen s nasilja mnogih i obijesti hude i lude, / on je kroz pokolj i borbu, kroz nevolja more i jada, / nejaku pronio kćerku da drug u progonstvu mu bude. / Majci u počast Kazmili u tepanju stvori Kamilu / Noseći u goru dijete u sigurnom očinskom krilu, / u goru divlju i pustu, na samotne neznane pute, / Ali ga Volšćani gone i njihove strelice ljute. / Kad Amasenu na briješu na ovome nađe se bijegu, / spusti se k rijeci da prijeđe, no kada već vode se maši, / odbi ga vodena sila, jer obilna kiša se slila, / te se za predrago breme, za ljubljeno djetešće uplaši. / Stade razmišljati mnogo, te na pamet nađe njemu / da će spasenje mu biti u njegovu koplju golemu, / s mnogim po kopljači čvorom i dobro obžeženom korom, / za njega će privezati malu i baciti drugom je žalu. / Učini tako, te dijete i granjem i likom oplete / koplju ga sveže u srijedi, pa reče, a u nebo gledi: / Blaga Latonina kćeri, vladarice šuma i zvijeri, / otac ti predaje kćerku, pa pomoći na bijegu joj pruži, / prvi put zaziva tebe i tvojim se oružjem služi, / opasnim šaljem je letom ko zavjet božanstvu ti svetom. / Reče i izbaci koplje, a ono zazujavši zrakom / jadnu poneše Kamilu u njezinu povoju lakom, / rijeku preleti u luku i valovlja huku i buku. / Metab, koga potjera stiže i sve mu pridolazi bliže, / baci u brzu se rijeku i druge se dohvati strane, / gdjeno sa tratine božanstvene poklon Dijane. / Ali ga među se ljudi već nikada primili nisu, / niti je čeznuo za tim u divljoj i oporoj čudi, / bio je pastir kod stada i živio brdu na visu, / tamo odgajao kćerku med zvijerima daleko od ljudi, / kobiljim hranio mlijekom izmuzujuć bujna vimena, / a kao muzlica njemu ustaša su služila njena. / Kada pak djevojče malo na vlastite noge je stalo, / poče je učiti koplju da nježnom ga upravlja rukom, / dok joj niz djetinja pleća i strelice prebací s lukom. / Haljine ne dade njozzi, ni za kosu igle od zlata, / nego joj tigrovo krzno ka nogama spusti sa vrata. / Tad je već oružjem dječijim Kamila se služiti znala, / vrtjela uz glavu praćku i strimonskog gađala ždrala, / tad su već hitre joj strijele obarale labude bijele. / Mnoge su tirenske majke za snahu je imati htjele, / ali im zalud je bilo, Kamila ne spoznade muža, / stalno oružjem ruke u službi Dijani oruža.")

Interesantno je da je u ovom slučaju riječ o ženi, i ona se u Vergilijevoj Enejidi (VII, 803-811) pojavljuje kao kraljica, ratnica - predvodnica volšćanskog kontingenta u Turnovoj vojsci. Ona je u italskoj mitologiji posvećena boginji Dijani/ Artemidi.

SIBILA

Sibila (*Sibylla*; σίβυλλα, u pluralu plural σίβυλλαι)²⁷¹ je starogrčka riječ za proročicu, i postala je generički izraz za svaku "priznatu" proročicu helenskog svijeta za koju se smatralo da kroz čija usta i preko čijih usana ustvari "govori" neki bog ili neko božanstvo.²⁷² Drevna tradicija, kao i historijski podaci nisu baš usklađeni kada govore o sibilama, njihovom broju i imenima, porijeklu, mjestu boravka, dešavanjima, putovanjima, proročanstvima, i dosta toga što je došlo do nas ustvari

²⁷¹ Po Williamu Smithu (1867:III, 815), koji se poziva na Plutarha (*Phaedr.* P. 244) i Servija Honorata (*ad Aen.* III, 445) ime je formirano od grčkih riječi Διο...ς i Βούλη u smislu da simbolizuje Zeusov, božji savjet.

²⁷² O sibilama v. Sibilska proročanstva/*The Sibylline Oracles*, u prijevodu, referencama i komentarima Miltona S. Terry iz 1899. god. Milton S. Terry je napisao jedno sažeto, ali vrlo dobro sročeno i koncipirano djelo koje se bavi sibilskim i pseudo-sibilskim proročanstvima. Miltonovo djelo je sastavljeno iz dva dijela. Prvi i glavni dio je prijevod sa komentarima i referencama kolekcije "Sibilska proročanstva u XIV knjiga". Ustvari, uopće nije riječ o 14 knjiga, nego o 12 jer su IX. i X. knjiga nestale, pa su sačuvane i objavljene samo skupine knjiga I – VIII. i XI. – XIV. Međutim, ova kolekcija tzv. sibilskih proročanstava ustvari svojom velikom uopće ne predstavlja fragmente pravih proročanstava sibila, nego je prije riječ o pseudo – sibilskom sadržaju, sastavljenom dobrim dijelom u zrelom, razvijenom antičkom periodu. Čak bi se moglo smatrati da je riječ o falsifikatu, koji je kao "predviđao" ono što je već bilo u historiji, tradiciji i mitologiji zabilježeno i poznato. Pseudo-sibilska kolekcija u "XIV knjiga" pripada jednom širokom opusu pseudo – literature koji je bio vrlo raširen u periodu od cc 150. god. p. n.e. do cc 300. god. n.e. (pa i kasnije), i djelo su više autora koji su bili različitog porijekla, etničke i religijske provinijencije (uključujući i Jevreje i kršćane) i održava kofuziju koja vladala o fenomenu sibila u kasnoj antici, posebno među kršćanima. Dio tzv. "sibilskih proročanstava" (bolje rečeno pseudo-sibilskih) je napisan i kako bi se opravdala neka jevrejska ili kršćanska tumačenje ili dala legitimnost nekim njihovim učenjima ili samo idejama i dešavanjima. Ne bi ipak trebalo odbaciti mogućnost da u sadržaju ipak možda ima nekog izvornog, ako ne direktnog a ono indirektnog omanjeg sibilskog materijala, bilo iz rimskih sibilskih knjiga ili nekih drugih vrela. Važno je napomenuti da pseudo-sibilska kolekcija u "XIV knjiga" nije nastala odjednom niti kao cjelovito djelo, već je ustvari to skup tih "sibilskih proročanstava" koja su zasebno nastajala i cirkulirala stoljećima (možda samo imajući u pojedinim slučajevima inspirajuće dejstvo nastanka jedno na drugo). Neka od tih pseudo-sibilskih proročanstava su možda nastala i prije nove ere. I trebalo je dugo vremena da se sve to uveže i editira u jedno cjelovito djelo, i taj zadatak je obavio autor koji je poznat kao "Anonimni Predgovor", možda u VI. st. n.e. za vrijeme vladavine Justinijana. "Anonimni Predgovor" je povezao i sastavio sibilska "proročanstva" iz raznoraznih vrela i od raznoraznih autora u "XIV knjiga", od kojih su dvije ostale nesaćuvane. Sudeći po tekstu djela izgleda da su i prije "Anonimnog Predgovora" postojale neke manje kompilacije i da ih je on čitave prenosio u svoju kolekciju od "XIV knjiga", radi čega postoji dosta konfliktnih podataka, ponavljanja i tekst nije harmoniziran. Međutim, bez obzira na sve svoje nedostatke ova kolekcija pseudo-sibilskih knjiga predstavlja vrlo vrijedno vrelo za historičare, teologe i klasične filologe jer nudi obilje podataka koji se mogu iskoristiti u konkretnim istraživanjima. Drugi dio Miltonovog djela je Apendiks/Dodatak koji se sastoji od Fragmenta sibilskih proročanstava koji se ne pojavljuju u kolekciji "XIV knjiga, "Anonimnog predgovora" proročanstvima, izvještaja Laktancija o sibilama, izvještaja pseudo – Justina Martira o sibilama, sibilskog akrostiha. I vrlo izdašne bibliografije o sibilama; romejska enciklopedija *Suda*; Izdanje Marcijana Kapele iz 1836, u komentarima na Marcijanov tekst: 10; 35; 37; 102; 193; 213 – 214; Smith, W., 1867:III, 814 – 815; Maass, 1879; Bouché-Leclercq, 1879 – 1882; Lanciani, 1893:ch. 1; Peck, 1898; Parke, 1939; Isto, 1988; Jeanmaire, 1939; Delcourt, 1955; Fox, 1973:ch.14; West, 1983; Burkert, 1985:116 – 118; Pitt-Kethley, 1988; Pelikan, 1989:64; Goodrich, 1990; Potter, 1990; Isto, 1994; Kiefer, 1996:223; Collins, 2001; Orlin, 2002; Hale, 2003 (2005); Bowden, 2005:14; Broad, 2006:Eliot – Rainey, 2006:5; Beyer, 2007:coll. 625-630; Hindrew, 2007.

je obični mitološki ili legendarni materijal. Često se i pojedine sibile međusobno miješaju u vrelima, pa nije uopće lako izvršiti jasnu distinkciju između raznoraznih sibila i koja je šta uradila ili izrekla ili putovala ili darovala. Razlučiti ko su npr. Eritraska, Helespontska, Kimska, Delfska, Samoska koje se najčešće miješaju, nije nimalo jednostavno. Zbog te konfuzije u do danas poznatoj i dostupnoj izvornoj građi, još uvijek nije najbolje shvaćen niti objašnjen fenomen "sibila", niti je u znanstvenoj javnosti usaglašeno mišljenje o njemu.

Kakav kaos vlada u literarnim vrelima vezan za sibile, najbolji primjer pružaju odgovarajuće natuknice o sibilama u romejskoj enciklopediji. U istoj ediciji se nailazi na više različitih tumačenja, što je direktna posljedica raznolikosti u literarnim vrelima.

Suda

1. Romejska enciklopedija *Suda*,²⁷³ Σίβυλλα: Σίβυλλα, Ἀπόλλωνος καὶ Λαμίας, κατὰ δέ τινας Ἀριστοκράτους καὶ Υδάλης, ὡς δὲ ἄλλοι Κριναγόρου, ὡς δὲ Ἐρμιππος Θεοδώρου. Ἐρυθραία, παρὰ τὸ τεχθῆναι ἐν χωρίῳ τῶν Ἐρυθρῶν, δὲ προσηγορεύετο Βάτοι: νῦν δὲ αὐτὸ τὸ χωρίον πολισθὲν Ἐρυθραὶ προσαγορεύονται. τινὲς δὲ αὐτὴν Σικελίην, ἄλλοι Λευκανήν, ἄλλοι Σαρδάνην, ἄλλοι Γεργιθίαν, ἄλλοι δὲ Ροδίαν, ἄλλοι Λίβυσσαν, ἄλλοι Σαμίαν ἐδόξασαν. γέγονε δὲ τοῖς χρόνοις τῆς Τρωϊκῆς ἀλώσεως μετὰ υπγ# ἔτη, καὶ συνετάξατο βιβλία ταῦτα: Περὶ παλμῶν, μέλη, χρησμούς. λέγεται δὲ καὶ τρίγωνον εἶδος λύρας αὐτὴν πρῶτον εύρειν. ("Sibila, kćerka Apolona i Lamije, iako prema nekima od Aristokrate i Hidale, dok drugi kažu od Krinagore i Hermip kaže od Teodora. Eritraka, zato jer je rođena u području Eritre koja je zvana Batoi, ali kada je samo mjesto osnovano tamo nazvano je Eritra. Neki prepostavljaju da je ona Sicilka, neki Leukanka, neki Sardanka, neki Gergitanka, neki Rođanka, neki Libijska, neki Samoška. Ona je živjela 483 godine nakon pada Troje i skupila je ove knjige: O Treperenju, Pjesmama, Proročanstvima. Govorilo se da je ona prva izumila trokutasti tip lire.") 2. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Δελφίς: Σίβυλλα Δελφίς, ἥν καὶ Ἀρτεμιν προσηγόρευσαν. γέγονε δὲ αὐτῇ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, καὶ ἔγραψε χρησμοὺς δι' ἐπῶν. ὅτι ὁ πατήρ Σιβύλλης τῆς Χαλδαίας Βηρωσσὸς ἐκαλεῖτο, ή δὲ μήτηρ αὐτῆς Ἐρυμάνθη. («Delf-

²⁷³ U svojim podacima o sibilama, autor ili autori enciklopedije *Suda* su se izgleda neposredno oslanjali i na podatke koje je prenosio i zapisao Hesihije iz Mileta (Ησύχιος ὁ Μιλήσιος), ranoromejski kroničar i biograf iz vremena vladavine Justinijana. On je bio autor tri bitna djela: 1. "Pregled svjetske historije" u šest knjiga. 2. "Biografski rječnik o učenim ljudima". 3. "Historija vladavine Justina I. i ranih godina vladavine Justinijana".

ska sibila, oni su je takođe zvali Artemis. Ona je rođena prije Trojanskog rata i ona je pisala proročanstva u stihovima. Otac Haldejske sibile se zvao Berosos a majka Erimante»). 3. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Ἐλισσα: Σίβυλλα Ἐλισσα: ἔγραψε μαντείας καὶ χρησμοὺς δι' ἐπῶν. («Heliska/Vrteća sibila. Ona je proricala u stihovima.»). 4. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Κολοφωνία: Σίβυλλα Κολοφωνία, ἦτις ἐκλήθη καὶ Λάμπουσα, ἀπόγονος Κάλχαντος. καὶ αὐτὴ μαντείας καὶ χρησμοὺς δι' ἐπῶν, καὶ ἄλλα.. (Kolofonska sibila, koju su takođe zvali Lampusa, porijeklom od Kalhanta. Ona je takođe proricala u stihovima i druge stvari.). 5. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Φρυγία: Σίβυλλα Φρυγία, ἡ κληθεῖσα ὑπό τινων Σάρυσις, ὑπὸ δέ τινων Κασσάνδρα, ἄλλων δὲ Ταραξάνδρα. καὶ αὐτὴ χρησμούς. («Frigijska sibila, ona je zvana od nekih Sarisa, od nekih Kasandra, i od drugih Taraksandra. Ona je takođe proricala.»). 6. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Θετταλή: Σίβυλλα Θετταλή, ἡ κληθεῖσα καὶ Μαντώ, ἀπόγονος Τειρεσίου. («Tesalijska sibila, koja je takođe zvana Manto, potomak Tiresije.»). 7. Romejska enciklopedija *Suda*, Βρούτιδες: Βρούτιδες: γυναῖκες οὕτω καλούμεναι, οἵοντες Σίβυλλαι καὶ προφήτιδες. πάσας δὲ τὰς ἐνθουσιώσας Σιβύλλας ἐκάλουν. («Žene koje su zvane ovako, kao sibile i proročice. Uobičajeno je bilo sibilama nazivati sve od boga zaposjednute /u smislu inspiracije u izricanju proročanstava op. S.M./ žene»). U ovom kontekstu v. i natuknice Σιβυλλιᾶ, Ἰλιον, Προμηθεύς, Λίβερνος..

U početku, u mitska i legendarna vremena, sibile su bile vezane samo uz neka svetilišta, kao što su Delfi ili Pesinunt/Pesinus/*Pessinus*/Πεσσινούς/Πισσινούς (grad u kontinentalnoj unutrašnjosti Male Azije, poznat po svetilištu boginje Kibele), gdje su proricale pod "utjecajem" božanstava, izvorno onih htonskih (podzemnih) božanstava. Kasnije ih se broj povećao i raširile su se ne samo helenskim svijetom, i u vrelima ih nalazimo ne samo u Heladi, nego i u Italiji, Maloj Aziji i Levantu.

Pošto Homer ne spominje sibile, njihova šira pojava pripada vjerojatno kasnophomerskom i arhajskom dobu. Najstariji do danas poznati podatak koji spominje sibilu dolazi iz djela Heraklita (fragment 92)²⁷⁴. Postoji realna mogućnost da je običaj postojanja proročice – žene kroz čija usta progovara božanstvo ustvari bliskoistočnog porijekla i postoji dokaze o tome koji se mogu datirati u II. i I. milenijum p. n.e. Iako se za neke od sibila spominju i personalna, osobna imena, one su

²⁷⁴ Heraklit iz Efesa (Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος; živio cc. 535. – cc. 475. god. p. n.e.) je bio helenski filozof iz Jonije. Po Diogenu Laertiju Heraklitovo djelo je bilo "O Prirodi". Međutim, od čitavog njegovog djela su očuvani samo pojedini fragmenti koje su citirali drugi autori. O njemu v. Đurić, 1972:481 - 485; Isto, 1976:124 – 140; Isto, 2003:504 - 508. O podatku o sibili kod Heraklita v. Sibilska proročanstva, 1899:4.

uglavnom bile identificirane ili nominirane po nazivu lokacije ili mjestu njihovog hrama, svetilišta ili bilo kakvog drugog tipa temenos-a (τέμενος; domena odvojena za neku oficijelnu, javnu upotrebu religijskog, kulnog, posvećenog karaktera). Sibile bi davale odgovore koji su zavisili nakon dobro postavljenih pitanja, za razliku od "proroka" koji bi tipično indirektno odgovarali na postavljena pitanja.

Po Williamu Smithu (1867:III, 815, pozivajući se na "neke koji to kažu", vjerojatno mitološke izvore) prva sibila od koje su ostale preuzele ime je bila kćerka Dardana i Nese: "The first Sybil, from whom all the rest are said to have derived their name, is said to have been a daughter of Dardanus and Neso."

James Frazer u svome prijevodu i komentarima djela Pausanije (pozivajući se na Ernsta Maassa, *De Sibyllarum Indicibus*, Berlin, 1879.)²⁷⁵ navodi da su samo dvije helenske sibile historijski pouzdane i to: Herofila iz Eritre (jonski grad nasuprot otoku Hiosu; ona se nalazila u Apolonovom proročištu u navedenom gradu) koja je živjela u VIII. st. p.n.e. i *Phemonoe*/Femonoe ili Fita ili Fito sa Samosa (u Apolonovom proročištu blizu Herinog hrama na Samosu) koja je živjela nešto kasnije u vrijeme kada su Megarani 657. god. p. n.e. osnovali apoikiju Bizant. Međutim, za Eritru se spominju i sibila koja je porijeklom bila iz Haldeje i to kćerka babilonskog historičara Berosusa (iako se ovo kod Pseudo – Justina odnosi na Kimsku sibilu) i izvjesne Erimante. A Apolodor iz Eritre govori i o jednoj svojoj zemljakinji koja je predvidjela Trojanski rat i da će Grci uništiti Troju, ali i da će Homer prepjevati laži. Isti autor u istom djelu prepostavlja da su stari Heleni izgleda u rano vrijeme znali samo za jednu sibilu, i da je Heraklid Pontski prvi, nama poznati, pisac koji razlikuje nekoliko sibila i to Frigijsku, Eritransku i Helespontsku: "At first, the Greeks seemed to have known only one Sibyl. (Heraclitus, cited by Plutarch, *De Pythiae Oraculis* 6; Aristophanes, *Peace* 1095, 1116; Plato, *Phaedrus*, p.244b). The first writer who is known to have distinguished several Sibyls is Heraclitus Ponticus in his book *On Oracles*, in which he appears to have enumerated at least three, namely the Phrygian, the Erythraean, and the Hellespontine." Po Potteru D. S. (1990:106) izgleda da se bar do kasnog V. st. p.n.e. ime sibila primjenjivalo samo na jednu proročicu: "In the late fifth century BC it does appear that 'Sibylla' was the name given to a single inspired prophetess". Elijan Klaudije (V. H. XII, 35) spominje četiri sibile i to: Eritransku, Samosku, Egipatsku i Sardsku.

Bez obzira na to da li je u početku bila samo jedna sibila, i da se to ime odnosilo samo na jednu proročicu, nesumnjivo je vremenom njihov broj narastao,

²⁷⁵ Pausanija 1913:v. 5, str. 288: komentar Jamesa Frazera na 10. knjigu, poglavje 12, redak 1. "Herophile surnamed Sibyl": "Prof. E. Maass (op cit., p.56) holds that two only of the Greek Sibyls were historical, namely Herophile of Erythrae and Phyto of Samos; the former he thinks lived in the eighth century BC, the latter somewhat later."

pa sačuvana vrela na kraju spominju njih deset²⁷⁶ i to: 1. Persijska sibila ili Babilonska sibila ili Hebrejska sibila ili Egipatska sibila. 2. Libijska sibila. 3. Delfska sibila (odijeljena i ličnost i institucija od pitijske proročice u Delfima i ne treba ih miješati). 4. Kimerijska sibila po imenu Karmenta je bila proročica u Apolonovom svetilištu u italijanskom mjestu *Cimmerium*, blizu jezera Avernus. Možda je u slučaju Kimerijske sibile riječ o duplicitanju za onu Kimsku. Proročište posvećeno Apolonu je stajalo na Kimskom akropolisu. Ova Kimerijska proročica je izgleda vjerojatno bila poštovana još od domorodačke populacije, da bi dolaskom Helena u Kampaniju došlo do *interpretatio graeca* i ova proročica bila identificirana kao sibila. 5. Eritraska sibila. U Eritri je znatno kasnije (u vrijeme Aleksandra Velikog) živjela još jedna proročica po imenu Atenais (Ἀθηναῖς), i koja je prema Strabonu Aleksandru obznanila njegovo navodno božansko porijeklo. 6. Samoska sibila. 7. Helespontska sibila ili Trojanska sibila, u Apolonovom proročištu u maloaziskoj Dardaniji. Pausanija prenosi da je ona rođena prije Trojanskog rata, od oca iz Marpese i majke sa Ide. Pausanije je izgleda u svome opisu pomiješao podatke o Helespontskoj i Eritraskoj sibili i možda onoj Kimskoj (zbog imena Herofila). Laktancije i "Anonimni predgovor" prenose da je Helespontska sibila poticala iz sela Marpese na planini (trojanskoj) Idi²⁷⁷, blizu grada Gergite/Gergitiona²⁷⁸ i (pozivajući se na Heraklida Pontskog) da je živjela u vrijeme Solona i Kira (cc prva polovica VI. st. p.n.e.). Po svemu sudeći ova Helespontska sibila se često miješa sa Eritraskom, a možda je riječ i o jednoj te istoj sibili. 8. Frigijska sibila, koja se često miješa sa Helespontskom sibilom i Eritraskom sibilom. Možda je riječ o jednoj sibili, umjesto tri maloaziske sibile, ili su stvarno postojale tri ili bar dvije različite maloaziske sibile. 9. Tiburtinska sibila po imenu Albunea sa sjedištem u Tiburu. Ona se nekada miješa sa Kimskom sibilom. 10. Kimska sibila. Inače je tradicija miješanja Eritranske, Helespontske i Kimske sibile izgleda bila vrlo prisutna. Od ovih deset nabrojanih najpoznatije i najvažnije su: Delfska, Eritraska

²⁷⁶ Po Williamu Smithu (1867:III, 815) to su: "namely the Babylonian, the Libyan, the Delphian (an elder Delphian, who was a daughter of Zeus and Lamia, and a younger one, Paus. X. 12§ 1), The Cimmerian, the Erythraean. (here too we find an elder and a younger one, who is called Herophile, Strab. xiv. p. 645), the Samian, the Cumaeon (who is sometimes identified with the Erythraean, Aristot. *Mirab.* 97), the Hellespontian or Trojan (comp. Tibull. ii. 5. 19), the Phrygian and the Tiburtine (Paus. x 12; Lactant. *Instit.* i. 6)... Pausanias also mentions a Hebrew sibyl of the name of Sabbe, who is called a daughter of Berosus and Erymanthe."

²⁷⁷ Planina Ida u Troadi (danasa Kazdağı ili "Guščja planina"; Kaz Dağları ili Karataş Tepesi), jugoistočno od Troje. U drevna vremena, ova planina je bila posvećena kultu Kibele, koja je u Rimu dobila epitet *Idaea Mater*. Po mitologiji *Idaea* je bila nimfa, partnerka riječnog boga Skamandera i majka Teukara. Po jednoj epizodi zabilježenoj u epitomama treće knjige djela Bifliotičkog od Pseudo – Apolodora, u toku Trojanskog rata, Ahilej je zajedno sa još nekim ahejskim poglavarima pustio okolinu i na Idi ukrao Enejinu stoku. Tom prilikom Eneja je uspio pobjeći, ali je Ahilej ubio pastire i Mestora, sina Prijama i odveo "svetu kravu".

²⁷⁸ O Gergisu v. Smith, W., 1854:I, 989 – 990.

i Kimska. Na mediavelnom latinskom zapadu riječ "sibila" je postala sinonim za bilo koju ženu-proročicu, pa je i broj sibila varirao. Slike sibila su bile omiljena tema mediavelnih, renesansnih i baroknih umjetnika.

Iz mnoštva podataka o sibilama odabrali smo četiri najobimnija, najdetaljnija i najvažnija izvještaja iz sačuvane antičke literarne baštine, kako bi čitalac dobio kakav takav pregled fenomena sibila u klasičnoj grčko – rimske civilizaciji. Ta četiri izvještaja dolaze od putopisca Pausanija, Laktancija, Pseudo – Justina i "Anonimnog Predgovora".

Pausanija

Pausanija²⁷⁹ (X, 12; praveći podužu digresiju dok govori o Delfima) daje jedan skupni, ali detaljni pregled fenomena "sibile": πέτρα δέ ἐστιν ἀνίσχουσα ὑπὲρ τῆς γῆς: ἐπὶ ταύτῃ Δελφοὶ στᾶσάν φασιν ἄσαι τοὺς χρησμοὺς γυναικά ὄνομα Ἡροφίλην, Σίβυλλαν δὲ ἐπίκλησιν. τὴν δὲ πρότερον γενομένην, ταύτην ταῖς μάλιστα ὄμοιώς οὖσαν ἀρχαίαν εὑρισκον, ἦν θυγατέρα Ἐλληνες Διός καὶ Λαμίας τῆς Ποσειδῶνός φασιν εἶναι, καὶ χρησμούς τε αὐτὴν γυναικῶν πρώτην ἄσαι καὶ ὑπὸ τῶν Λιβύων Σίβυλλαν λέγουσιν ὄνομασθηναι. ή δὲ Ἡροφίλη νεωτέρα μὲν ἐκείνης, φαίνεται δὲ ὅμως πρὸ τοῦ πολέμου γεγονυῖα καὶ αὕτη τοῦ Τρωικοῦ, καὶ Ἐλένην τε προεδήλωσεν ἐν τοῖς χρησμοῖς, ὡς ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης τραφήσοιτο ἐν Σπάρτῃ, καὶ ὡς Ἰλιον ἀλώσεται δι' αὐτὴν ὑπὸ Ἐλλήνων. Δήλοι δὲ καὶ ὅμνον μέμνηνται τῆς γυναικὸς ἐς Ἀπόλλωνα. καλεῖ δὲ οὐχ Ἡροφίλην μόνον ἀλλὰ καὶ Ἀρτεμιν ἐν τοῖς ἔπεσιν αὐτήν, καὶ Ἀπόλλωνος γυνὴ γαμετή, τοτὲ δὲ ἀδελφὴ καὶ αὐθις θυγάτηρ φησὶν εἶναι. ταῦτα μὲν δὴ μαινομένη τε καὶ ἐκ τοῦ θεοῦ κάτοχος πεποίηκεν: ἐτέρωθι δὲ εἴπε τῶν χρησμῶν ὡς μητρὸς μὲν ἀθανάτης εἴη μιᾶς τῶν ἐν Ἰδῃ νυμφῶν, πατρὸς δὲ ἀνθρώπου, καὶ οὕτω λέγει τὰ ἔπη: "εἰμὶ δ' ἐγὼ γεγανῖα μέσον θνητοῦ τε θεᾶς τε,

νύμφης δ' ἀθανάτης, πατρὸς δ' αὖ κητοφάγοιο,

μητρόθεν Ἰδογενῆς, πατρὶς δέ μοι ἐστιν ἐρυθρή

Μάρπησσος, μητρὸς ἱερή, ποταμός τ' Ἀιδωνεύς.

²⁷⁹ Pausanija (Παυσανίας, cc. 110. – cc 180. god. n.e.) je napisao djelo pod naslovom 'Elládos περιήγησις („Opis Helade“). Pausanija je rodom bio iz Magnije u Maloj Aziji, blizu Sipila u Lidijs. Njegov putopis je jedno enormno djelo u kome je prilično detaljno prikazao stotine naselja, svetilišta i spomenika. Danas je vrijednost tih podataka neprocjenjiva, posebno za ona naselja i spomenike koji su nestali netragom. Na svojim putovanjima se Pausanija interesirao i za lokalne kultove, mitologiju, tradiciju, antikvarne i povijesne podatke.

ὴν δὲ ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Ἰδῃ τῇ Τρωικῇ πόλεως Μαρπήσσου τὰ ἔρείπια καὶ ἐν αὐτοῖς οἰκήτορες ὅσον ἔξηκοντα ἀνθρώποι: ὑπέρυθρος δὲ πᾶσα ἡ περὶ τὴν Μάρπησσον γῆ καὶ δεινῶς ἐστιν αὐχμώδης, ὥστε καὶ τῷ Ἀΐδωνεῖ ποταμῷ καταδύεσθαι τε ἐς τὴν χώραν καὶ ἀνασχόντι τὸ αὐτὸν ἀθικόν πάσχειν, τέλος δὲ καὶ ἀφανίζεσθαι κατὰ τῆς γῆς, αἴτιον ἐμοὶ δοκεῖν ἐστιν ὅτι λεπτή τε κατὰ τοῦτο καὶ σηραγγώδης ἐστὶν ἡ Ἰδη. ἀπέχει δὲ Ἀλεξανδρείας τῆς ἐν τῇ Τρωάδι τεσσαράκοντα ἡ Μάρπησσος καὶ διακόσια στάδια. τὴν δὲ Ἡροφίλην οἱ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ταύτη νεωκόρον τε τοῦ Ἀπόλλωνος γενέσθαι τοῦ Σμινθέως καὶ ἐπὶ τῷ ὀνείρατι τῷ Ἐκάβης χρῆσαι φασιν αὐτὴν ἡ δὴ καὶ ἐπιτελεσθέντα ἵσμεν. αὕτη ἡ Σίβυλλα ὡκησε μὲν τὸ πολὺ τοῦ βίου ἐν Σάμῳ, ἀφίκετο δὲ καὶ ἐξ Κλάρον τὴν Κολοφωνίων καὶ ἐξ Δῆλον τε καὶ ἐξ Δελφούς: ὅπότε δὲ ἀφίκοιτο, ἐπὶ ταύτης ἴσταμένη τῆς πέτρας ἥδε. τὸ μέντοι χρεών αὐτὴν ἐπέλαβεν ἐν τῇ Τρωάδι, καί οἱ τὸ μνῆμα ἐν τῷ ἀλσεῖ τοῦ Σμινθέως ἐστὶ καὶ ἐλεγεῖον ἐπὶ τῆς στήλης:»Ἄδης ἐγὼ ἀ Φοίβοιο σαφηγορίς εἰμι Σίβυλλα

τῷδε' ὑπὸ λαϊνέω σάματι κευθομένα,
παρθένος αὐδάεσσα τὸ πρίν, νῦν δ' αἰὲν ἄναυδος,
μοίρᾳ ὑπὸ στιβαρῷ τάνδε λαχοῦσα πέδαν.
ἀλλὰ πέλας Νύμφαισι καὶ Ἐρμῆ τῷδε' ὑπόκειμαι,
μοῖραν ἔχοισα κάτω τὰς τότε' ἀνακτορίας.

”οἱ μὲν δὴ παρὰ τὸ μνῆμα ἔστηκεν Ἐρμῆς λίθου τετράγωνον σχῆμα: ἔξ ἀριστερᾶς δὲ ὕδωρ τε κατερχόμενον ἐξ κρήνην καὶ τῶν Νύμφῶν ἐστι τὰ ἀγάλματα. Ἐρυθραῖοι²⁸⁰ δὲ-ἀμφισβητοῦσι γάρ τῆς Ἡροφίλης προθυμότατα Ἑλλήνων-Κώρυκόν τε καλούμενον ὄρος καὶ ἐν τῷ ὄρει σπήλαιον ἀποφαίνουσι, τεχθῆναι τὴν Ἡροφίλην ἐν αὐτῷ λέγοντες, Θεοδώρου δὲ ἐπιχωρίου ποιμένος καὶ νύμφης παῖδα εἶναι: Ἰδαίαν δὲ ἐπίκλησιν γενέσθαι τῇ νύμφῃ κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, τῶν δὲ χωρίων τὰ δασέα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἴδας τότε ὀνομάζεσθαι. τὸ δὲ ἐπος τὸ ἐς τὴν Μάρπησσον καὶ τὸν ποταμὸν τὸν Ἀΐδωνέα, τοῦτο οἱ Ἐρυθραῖοι τὸ ἐπος ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τῶν χρησμῶν. τὴν δὲ ἐπὶ ταύτη χρησμοὺς κατὰ ταύτα εἰποῦσαν ἐκ Κύμης τῆς ἐν Ὀπικοῖς εἶναι, καλεῖσθαι δὲ αὐτὴν Δημόνων συνέγραψεν Ὑπέροχος ἀνὴρ Κυμαῖος. χρησμὸν δὲ οἱ Κυμαῖοι τῆς γυναικὸς ταύτης ἐξ οὐδένα εἶχον ἐπιδείξασθαι, λίθου δὲ ὑδρίαν ἐν Ἀπόλλωνος ιερῷ δεικνύουσιν οὐ μεγάλην, τῆς Σιβύλλης ἐνταῦθα κεῖσθαι φάμενοι τὰ ὄστα. ἐπετράφη δὲ καὶ ὑστερον τῆς Δημοῦς παρ' Ἐβραίοις τοῖς ὑπὲρ τῆς Παλαιστίνης γυνὴ χρησμολόγος, ὄνομα δὲ αὐτῇ Σάββη: Βηρόσου δὲ εἶναι πατρὸς καὶ Ἐρυμάνθης μητρός φασι Σάββην: οἱ δὲ αὐτὴν Βαβυλωνίαν, ἔτεροι

²⁸⁰ Pausanije očito misli na stanovnike maloazijiske Eritre (Ἐρυθραῖ) Εritance, a ne na stanovnike eu-bejske Eretrije (Ἐρέτρια) Eretrijce, kako je to pogrešno navedeno u prijevodu Pausanijevog djela od Uroša Pasinija iz 1989. god. Planina Korik se nalazila u Maloj Aziji, kod Eritre.

δὲ Σίβυλλαν καλοῦσιν Αἰγυπτίαν. Φαεννίς δὲ θυγάτηρ βασιλεύσαντος ἀνδρὸς ἐν Χάοσι καὶ αἱ Πέλειαι παρὰ Δωδωναίοις ἐμαντεύσαντο μὲν ἐκ θεοῦ καὶ αὗται, Σίβυλλαι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οὐκ ἐκλήθησαν. τῆς μὲν δὴ πυθέσθαι τὴν ἡλικίαν καὶ ἐπιλέξασθαι τοὺς χρησμούς *** Ἀντιόχου γάρ μετὰ τὸ ἄλλων Δημήτριον αὐτίκα ἐς τὴν ἀρχὴν καθισταμένου γέγονε Φαεννίς. τὰς Πελειάδας δὲ Φημιονόης τε ἔτι προτέρας γενέσθαι λέγουσι καὶ ἄσαι γυναικῶν πρώτας τάδε τὰ ἔπη:

“Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστίν, Ζεὺς ἔσσεται: ὁ μεγάλε Ζεῦ. Γᾶ καρποὺς ἀνίει, διὸ κλήζετε Ματέρα γαῖαν.

χρησμολόγους δὲ ἄνδρας Κύπριόν τε Εὔκλουν καὶ Ἀθηναίους Μουσαῖον τὸν Ἀντιοφήμου καὶ Λύκον τὸν Πανδίονος, τούτους τε γενέσθαι καὶ ἐκ Βοιωτίας Βάκιν φασὶ κατάσχετον ἄνδρα ἐκ νυμφῶν: τούτων πλὴν Λύκου τῶν ἄλλων ἐπελεξάμην τοὺς χρησμούς. τοσαῦται μὲν ἄχρι ἐμοῦ λέγονται γυναικες καὶ ἄνδρες ἐκ θεοῦ μαντεύσασθαι: ἐν δὲ τῷ χρόνῳ πλλῷ καὶ αὐτίς γένοιτο ἀν ἔτερα τοιαῦτα. («Ima jedna stijena koja se izdiže nad zemljom. Delfljani kažu da je na njoj stajala i pjevala proročanstva žena po imenu Herofila, a nadimak joj je bio sibila. Pronašao sam da je prva sibila bila među najstarijima na svijetu. Heleni kažu da je bila kćerka Zeusa i Lamije, Posejdonove kćeri, da je ona prva žena koja je davala proročke odgovore i da je nadimak sibila dobila od Libijaca. Herofila, koja je bila mlađa od prve, ipak je čini se rođena prije Trojanskog rata i u svojim proročkim predviđanjima je rekla da će se Helena roditi u Sparti na propast Azije i Europe te će Heleni zbog nje zauzeti Troju. Deljani pamte da je ta žena sastavila himnu u čast Apolona. U svojoj pjesmi ona se ne naziva samo Herofila već i Artemida, pa se naziva i vjenčanom ženom Apolonovom, nekad sestrom njegovom, pa opet kćerkom. Ona je to sastavila u ludom zanosu i obuzeta bogom.²⁸¹ Drugdje je u svojim proročanstvima izjavila da joj je majka besmrtna, da je jedna od nimfa na Idi, dok joj je otac smrtni čovjek. Ti stihovi ovako glase:

Napola ja sam smrtna, a pola sam božjeg roda.
Besmrtna majka mi nimfa, a otac hljebojeđa dolje.
Po majci pripadam Idi, po ocu Marpesu gradu,
Majci što posvećen on je, i rijeci Aidoneju.²⁸²

I danas na trojanskoj Idi postoje ostaci grada Marpesa i u njima je oko šezdeset stanovnika. Zemlja oko Marpesa je sva crvenkasta i jako hrapava tako da rijeka

²⁸¹ Sudeći po Pausanijevom opisu sibile Herofile, ako je ona uopće i postojala, riječ je o osobi sa izrazitim psihičkim problemima. Međutim, izgleda da su upravo ovakve, lude ili polulude žene znale biti smatrane posvećenim osobama preko kojih se ljudima obraća božanstvo.

²⁸² Aidonej („nevidljivi“) je inače naziv i za Hada i tzv. podzemni svijet.

Aidonej ponire u zemlju pa se opet pojavi dok se ne izgubi pod zemljom. Uzrok je tome, po mome mišljenju, drobna i šupljikava Ida. Marpes je dvjesto i četrdeset stadija udaljen od Aleksandrije u Troadi. Stanovnici ove Aleksandrije kažu da je Herofila postala sluga u hramu Apolona Sminteja ("koji tamani miševe")²⁸³ i da se u povodu Hekabina sna izrazila onako kako znamo da se kasnije i dogodilo. Ova sibila je provela veći dio života na Samosu, ali je posjetila i Klar kod Kolofana, Del i Delfe. Kada bi došla u Delfe, stala bi na tu stijenu i pjevala proročke stihove. Ipak ju je smrt zatekla u Troadi i grob joj se nalazi u gaju Sminteja, a na ploči stoje ovi elegijski stihovi.

Febova sibila jesam što jasno proricaše svima.

Skriva me sada tu hladni i kameni grob.

Bila sam djevojka glasna, a sada sam umukla sasvima.

Slomi me Usud krut, negve mi postavi te.

Ali blizu nimfa i Hermesa ovoga ležim,

Donjih bogova dom i meni pripada sad.

Pokraj groba zaista stoji Hermes u obliku četverouglaste stijene. Nalijevo je voda, koja teče dolje prema česmi, i statue nimfa. Eritranci, koji se najviše od svih Helena prepiru zbog Herofile, pokazuju na planinu zvanu Korik i na pećinu u toj planini tvrdeći da je Herofila u njoj rođena i da je ona kćerka Teodora, pastira toga kraja i jedne nimfe. Dodaju da je naziv Idejska nimfa nastao samo zato što su tadašnji ljudi idama nazivali mjesta sa gustim drvećem. Stih o Marpesu i rijeci Aidoneju su Eritranci izbacili iz proročanstva. Hiperoh iz Kime je napisao da se druga žena, koja je na isti način davala proročanstva, zvala Demo iz opičke Kime. Kimenjani ne mogu navesti nijedno proročanstvo te žene, ali pokazuju malu kameni urnu u svetilištu Apolonovu i tvrde da se u njoj nalaze kosti sibiline.²⁸⁴ Poslije Deme među Hebrejima, povrh Palestine, odgojila se proročica po imenu Saba. Kažu da je Sabin otac bio Beroz, a majka Erimanta. Jedni je međutim nazivaju Babilonskom sibilom, a drugi Egipatskom sibilom. Faenida, kćerka kralja Haonaca²⁸⁵ i Peleje²⁸⁶ (Golubice) kod Dodonjana davale su također proročanstva nadahnute bogom, ali ih ljudi nisu nazivali sibilama. Doznati njenu dob i čitati

²⁸³ Smintej je nadimak likijskog Apolona. Označava onoga koji zrakama ubija poljske miševe i tako čuva oranice.

²⁸⁴ Podebljani dijelovi teksta u prijevodu su ono što se u konkretno izvoru odnosi na Kimsku sibilu.

²⁸⁵ Narod iz Epira.

²⁸⁶ Peleje su zapravo svećenice proročišta u Dodoni u središnjem Epiru, gdje su se proročki odgovori davali po šuštanju svetog hrasta ili po letu svetih golubova.

proročanstva... jer Faenida se rodila kada je Antioh uspostavio svoju vlast odmah poslije nego je zarobio Demetrija. Govori se da su Pelijade rođene i prije Femoneje i da su prve pjevale ove stihove:

Zeus je bio, Zeus jeste i biti će. O veliki Zeuse!

Geja plodove daje, pa Maju slavite Zemlju!

Kažu da su također i ovi ljudi izricali proročanstva: Euklo sa Kipra, Atenjanin Muzej, sin Antiofema, pa Lik, sin Pandionov, zatim Bakis iz Beotije koji je bio nadahnut od nimfa. Čitao sam proročanstva svih njih, osim onih Likovih, to su ljudi i žene za koje se danas govori da su bogom nadahnuti izricali proročanstva. U dugom vremenu koje teče moglo bi se opet nešto slično dogoditi.")

James Frazer²⁸⁷ smatra da Pausanijev podatak treba tumačiti u smislu da je sibila Herofila izricala svete stihove u svetilištima i na Samosu i na Klarosu, i u Delosu i u Delfima itd., odnosno da je prilično putovala, ali da su u isto vrijeme Delfi imali svoju, posebnu, sopstvenu sibilu.

Laktancije

Najbitniji literarni, pisani izvještaj o sibilama u jednom komadu sa kojim sadašnji nivo znanja raspolaže je od Laktancija²⁸⁸ i po njemu (Sibilska proročanstva, 1899:91 – 92, preuzeto iz njegovih *Divine Institutes*, I, VI): *M- Varro, quo nemo umquam doctior, ne apud graecos quidem nedum apud latinos uixit, in libris rerum diuininarum, quos ad C- Caesarem pontificem maximum scripsit, cum de quindecim uiris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae; sed appellari uno nomine Sibyllinos quod omnes foeminae uates Sibyllae, sint a ueteribus nuncupatae, uel ab unius Delphidis nomine, uel a consiliis deorum enuntiandis. g-sious enim deos, non g-theous, et consilium non g-boulehn, sed g-bulehn appellabant Aeolico genere sermonis: itaque Sibyllam dictam esse quasi g-siobolehn; caeterum Sibyllas decem numero fuisse; easque omnes enumerauit sub auctoribus, qui de singulis scriptitauerint: primam fuisse de Persis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res*

²⁸⁷ Pausanija 1913:v. 5, str. 288: komentar Jamesa Frazera.

²⁸⁸ Laktancije (*Lucius Caecilius Firmianus Lactantius*; živio cc 240. – cc 320. god. n.e.) koji je najpoznatiji po djelu "O smrtima progonitelja" (*De mortibus persecutorum*), u kojoj se dokazuje da su svi oni koji su progonili kršćane umrli nasilnom smrću. Laktancije je bio plodan pisac i ideolog i pored već navedenog djela *De mortibus persecutorum* napisao je i: 1. *De Opificio Dei*. 2. *Divinarum Institutionum Libri VII*. 3. *Epitome na Divinarum Institutionum*. 4. *De Ira Dei*. 5. Njemu se pripisuje i poema *de Ave Phoenice*, iako ne pokazuje bilo kakve elemente kršćanstva. Laktancije je bio savjetnik dominusa Konstantina i tutor njegovog sina.

gestas Alexandri Macedonis scripsit: secundam Lybissam, cuius meminit Euripides in Lamiae prologo: tertiam Delphida, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de diuinatione composuit: quartam Cimmeriam in Italia, quam Naeuius in libris belli Punici, Piso in annalibus nominat: quintam Erythraeam, quam Apollodorus Erythraeus affirmat suam fuisse ciuem, eamque Graiis Ilium potentibus uaticinatam, et peritaram esse Troiam, et Homerum mendacia scripturum: sextam Samiam de qua scribit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum repeisse se scriptum: septimam Cumanam nomine Amaltheam, quae ab aliis Demophile uel Herophile nominatur; eamque nouem libros attulisse ad regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulasse; regemque aspernatum pretii magnitudinem, derisisse mulieris insaniam: illam in conspectu Regis tres combussisse, ac pro reliquis idem pretium postulasse: Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse. Quae denuo tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseueraret, motum esse regem, ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sit auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus et Italicis, et Graecis, et praecipue Erythraeis coacti, allatique sunt Romam, cuiuscumque Sibyllae nomine fuerint: octauam Hellespontiam in agro Troiano natam; uico Marpesso, circa oppidum Gergithium; quam scribit Heraclides Ponticus Solonis et Cyri fuisse temporibus: nonam Phrygiam, quae uaticinata sit Ancyrae: decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quae Tiburi colitur ut dea, iuxta ripas amnis Anienis, cuius in gurgite simulacrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum: cuius sortes Senatus in Capitolium transtulerit. Harum omnium Sibyllarum carmina et feruntur et habentur, praeterquam Cumaeae, cuius libri a Romanis occuluntur, nec eos ab ullo, nisi a quindecim uiris inspici fas habent. Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllae nomine inscribuntur, unius esse creduntur; suntque confusi, nec discerni ac suum cuique assignari potest: nisi Eruthraeae, quae et nomen suum uerum carmini inseruit, et Erythraeam se nominatum iri praelocuta est, cum esset orta Babylone: sed et nos confuse Sibyllam dicemus, sicubi testimonii earum fuerit abutendum. Omnes igitur hae Sibyllae unum Deum praedican; maxime tamen Erythraea, quae celebrior inter caeteras ac nobilior habetur: siquidem Fenestella, diligentissimus Scriptor de quindecim uiris dicens, ait, restituto Capitolio, retulisse ad Senatum C- Curionem Cos- ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllae conquisita Romam deportarent; itaque missos esse P- Gabinium, M- Otacilium, L- Valerium, qui descriptos a priuatis uersus circa mille Romam deportarunt. ("Marko Varon, od koga niko učeniji nikada nije živio, niti među Grcima, niti čak među Latinima, u knjigama o svetim stvarima koje je on pisao Gaju /Juliju op. S.M./ Cezaru, vrhovnom svećeniku / pontifex maximus op. S.M./, kada je on

govorio o kvindecimvirima,²⁸⁹ kaže da Sibilske knjige nisu bile djelo jedne sibile, nego su bile nazvane jednim imenom, Sibilske, budući da su sve žene proroci bile zvane sibile od drevnih predaka, bilo od imena one u Delfima, ili od njihovog obznanjivanja savjeta bogova. U eolskom načinu govora /misli se na eolsko narječe op. S.M./ oni zovu bogove *sious /siou...ß/*, ne *theous /Qeou...ß/*, a savjet nije *boule /boulh...n/* nego *bule /bulh...n/*, i tako je sibila izgovarana /na eolskom op. S.M./ kao *siobule* siobulh v/ a ne u književnom grčkom obliku Θεοβούλη, u prijevodu: božanski savjet op. S.M./.²⁹⁰ Ali, sibila je bilo deset i sve one su nabrojane od autora koji su pisali o svakoj od njih. Prva je bila Persijska koju spominje Nikanor, koji je napisao historiju Aleksandra Makedonskog. Druga je bila Libijska, koju Euripid²⁹¹ spominje u prologu /izgubljene svoje drame op. S.M./ Lamia. Treća je bila Delfijska, o kojoj Hrisip²⁹² govori u knjizi koju je sastavio o proricanju /ili gatanju op. S.M./. Četvrta je bila Kimerijska u Italiji, koju Nevije²⁹³ u svojim knjigama o Punskom ratu i Pizon²⁹⁴ u svojim analima imenuju. Peta je bila iz Eritranksa, za koju Apolodor iz Eritre tvrdi da je bila njegova zemljakinja i da je prorekla i da će Grci krenuti protiv Iliona i da će Troja biti uništena i da je Homer pisao laži. Šesta je bila Samoska, o kojoj Eratosten²⁹⁵ piše da je našla nešto napisano u drevnim analima Samošana. Sedma je bila Kimska, po imenu Amalteja, koja je od drugih zvana Demofila ili Herofila. Ona je donijela devet knjiga /rimskom op. S.M./ kralju Tarkviniju Prisku, i tražila 300 zlatnika za njih, ali je kralj sa prezicom odbio višinu cijene i smijao se na ludost žene. Nakon toga, ona je pred očima kralja spalila tri od njih /devet op. S.M./, i za ostatak tražila istu cijenu. Ali Tarkvinije je još više mislio da je žena luda. Ali kada je, ponovo, uništivši još tri, ona ustrajala na istoj

²⁸⁹ Kvindecimviri/ quindecimviri sacris faciundis su bili kolegij od 15 svećenika, čija je dužnost bila da čuvaju, da se brinu i da konsultiraju "Sibilske knjige".

²⁹⁰ Na ovaj Varonov podatak i definiciju imena sibile poziva se i Maur Servije Honorat (*Ad Aeneidem*, III, 445): CARMINA VIRGO quia eius responsa versibus scribebantur. 'virgo' vero Phemonoe dicta est: nam sibylla appellativum est nomen, adeo ut Varro quot sibyllae fuerint scripserit. sibylla autem dicitur omnis puella, cuius pectus numen recipit: nam Aeolii stoū dicunt deos, βουλὴ autem est sententia: ergo sibyllas quasi stoū βουλὰς dixerunt. inde est "magnam cui mentem animumque Delius inspirat vates". sane sciendum omnia responsa sibyllae plus minusve centum contineri sermonibus: unde Vergilius ait "quo lati ducunt aditus centum, ostia centum, unde ruunt totidem voces, responsa sibyllae".

²⁹¹ Euripid (Ἐριπίδης, živio cc. 480. – 406. god. p. n.e.) je bio čuveni dramski pisac. O njemu v. Đurić, 1972:305 - 330; Isto, 2003:320 – 345.

²⁹² Hrisip iz Soli (Χρύσιππος ὁ Σολεύς; živio cc. 279. – cc. 206. god. p. n.e.) je bio istaknuti helenistički stoički filozof. O njemu v. Smith W., 1867:I, 700 - 701; PWRE, 1905, V, 1 - 2, col. 2502 – 2509; Đurić, 1972:682; Isto, 1976:459 - 460; Isto, 2003:710 – 711.

²⁹³ Gnej Nevije (Gnaeus Naevius 274. – 206. god. p. n. e) je bio rimski građanin koji je u stihovima opisao I. Punski rat (*Bellum Poenicum*) u kome je i sam učestvovao.

²⁹⁴ Riječ je o Luciju Kalpurniju Pizonu.

²⁹⁵ Eratosten (Ἐρατοσθένης; živio 276. god. – 194. god. p.n.e.) je bio helenistički znanstvenik, matematičar, geograf, putopisac i astronom. O njemu v. Đurić, 1972:684 - 685; Isto, 2003:713.

cijeni, kralj se predomislio i platio je šta je ostalo /od knjiga op. S.M./ za 300 zlatnika. Nakon toga, njihov broj se povećao, Kapitol je bio izgrađen, za one koje su bile sakupljane u svim gradovima i Italije i Grčke, i posebno Eritre i donesene u Rim u ime koje god sibile to bilo. Osma sibila je bila Helespontska, rođena u trojanskoj zemlji, u selu Marpesu, blizu grada Gergite. Heraklid Pontski piše da je ona živjela u vrijeme Solona i Kira. Deveta je bila Frigijska, koja je proricala u Ankari. Deseta je bila Tiburtinska, po imenu Albunea koja je poštovana u Tiburu kao boginja, blizu obale rijeke Anio, u čijem toku je, priča se, bio nađen njen prikaz kako drži knjigu u svojoj ruci. Njeni proročanski odgovori /rimskom op. S.M./ Senatu su preneseni na Kapitol. Od svih ovih sibile pjesme su bile javne i korištene, izuzev onih od Kimske /sibile op. S.M./ čije knjige su Rimljani držali tajnim. Niko izuzev kvindecimvira nema pravo da ih pregleda. I imaju pojedine knjige koje, zato što su upisane imenom sibile, vjeruje se da su djelo /samo op. S.M./ jedne. I zato postoji konfuzija, jer niti je moguće razlučiti i dodijeliti svakoj njeni sopstveno /ime op. S.M./, izuzev one Eritranske, u koju je umetnuto i njeno pravo ime u njenu pjesmu i za koju je prorečeno da će doći sa eritranskim imenom, iako je ona rođena u Babilonu. Sve ove sibile su proklamirale jednog boga, a posebno eritranska, koja se drži među ostalima kao više uglednija i plemenitija, budući da Fenestel, najpouzdaniji pisac, govoreći o kvindecimvirima kaže da je nakon obnove Kapitola konzul Gaj Kurije predložio Senatu da pošalje ambasadore u Eritre, koji bi trebali tražiti pjesme /eritranske op. S.M./ sibile i donijeti ih u Rim. I tako su bili poslani Publij Gabinije /Publius Gabinius op. S.M./, Marko Otacilije Marcus Otacilius, op. S.M./ i Lucije Valerije /Lucius Valerius op. S.M./ i oni su donijeli u Rim oko 1000 stihova prepisanih od privatnih lica.”)

Pseudo - Justin

Postoji još jedan nešto literarni tekst koji detaljnije govori o sibilama i to u okviru rasprave *Cohortatio ad Graecos* (ili *Cohortatio ad Gentiles* ili Λόγος παραινέτικος πρὸς Ἑλληνας, poglavje 37), ranokršćanskog teksta čije se autorstvo ranije pripisivalo Justinu Martiru. Stvarni autor (u znanosti obilježen kao Pseudo – Justin) ovog djela (možda napisanog u IV. st. n.e.) je još uvijek nepoznat. Odlomak preuzet iz djela Sibilska proročanstva, 1899:92: (“Vi možete vrlo lako naučiti istinsku religiju, bar u nekom dijelu, od drevnih sibile, koje vas poučavaju kroz svoja proročanstva /dobjijene op. S.M./ od izvjesne moćne inspiracije stvarima koje izgledaju blizu učenjima /biblijskih proroka op. S.M./ proroka. Oni kažu da je ona bila ba-

bilonskog porijekla, bijaše kćerka Berosusa²⁹⁶, koji je napisao Haldejsku historiju i kada je prešla -- ja ne znam kako – u dijelove Kampanije ona je izjavljivala svoja proročanstva tamo u gradu zvanom Kime, šest /rimskih op. S.M./ milja od Baje, gdje su topli izvori Kampanije bili nađeni. Kada smo bili u ovome gradu, vidjeli smo takođe izvjesno mjesto, u kojem je pokazana veoma velika bazilika izrađena od samo jednog kamena, veoma veliki posao, i posve vrijedna divljenja. Oni, koji su to primili kao tradiciju od svojih predaka, govore da je tamo sibila obznanjivala svoja proročanstva. U sredini bazilike oni su nam pokazali tri rezervoara /u smislu vještački napravljenih bazena op. S.M./ izrađena od jednog kamena, u kojima, oni /koji pokazuju tzv. baziliku op. S.M./ su govorili, kada su bili napunjeni vodom se ona /Kimska sibila op. S.M./ kupala. Kada bi se ponovo obukla u odjeću, ona je išla u prostoriju u samoj unutrašnjosti bazilike, koja je izrađena od jednog kamena i sjedeći na tronu uzvišene platforme u sredini prostorije, ona je izricala svoja proročanstva. Ovu sibilu kao proročicu su takođe mnogi drugi pisci spominjali, i Platon takođe u svome Fedru /djelo *Phaedrus*- Φαῖδρος op. S.M./. I čini mi se, da je i Platon čitajući njena proročanstva smatrao da su recitatori proročanstava božanski inspirirani. Zato što je on video da su stvari koje su bile izrečene nekada od nje bile stvarno ostvarene. Stoga, u dijalogu sa Menonom /u djelu *Meno*- Μένων op. S.M./ on izražava divljenje i hvalospjev prorocima za njihova kazivanja i on je prema tome napisao: Mogli bi zaista nazvati božanskim / duhovnjacima ili duhovnim licima op. S.M./ one koje zovemo prorocima. Najmanje bi mogli reći da su božanski /duhovnjaci, duhovna lica op. S.M./ i duboko inspirirani i posjedovani od boga²⁹⁷ kada oni istinski govore o mnogim i velikim stvarima, neznajući ništa o stvarima o kojima oni govore. /Pseudo – Justin završava sa citiranjem Platona op. S.M./. Jasno i očigledno odnoseći se na proročanstva sibile. Ona se razlikovala od pjesnika, koji nakon što napišu svoje pjesme imaju moć da ispravljaju i dotjeruju, posebno brižljivost metrike, ali u vrijeme njene inspiracije, ona je bila ispunjena sa stvarima njenog proročanstva i kada je magija njene inspiracije prestala i njeno sjećanje na izgovorene stvari je takođe prestalo. I to je razlog zašto svi stihovi sibile nisu bili sačuvani. Mi sami, bivši u gradu, smo naučili od vodiča koji su nam pokazivali mjesta u kojima je ona izjavljivala svoja proročanstva da je tamo takođe

²⁹⁶ Berosus (Βῆρωσσος; druga polovica IV. st. - početak III. st. p.n.e.) je bio helenističko – babilonski historičar, pisac, svećenik, astrolog i astronom koji je pisao na standardnom koine starogrčkom jeziku. Berosus je između ostalog napisao i djelo “Historija Babilonije” u tri knjige. Djelo nije sačuvano u cijelosti, nego samo u sporadičnim fragmentima kod drugih helenskih i rimskih pisaca.

²⁹⁷ U ovom slučaju imamo zanimljivu *interpretatio christiana* koju je u tekstu izveo Pseudo – Justin, jer je Platonovog boga ustvari identificirao sa onim abrahamističkim. Platon sigurno ni u jednom svome pasusu koji je napisao u cjelokupnom svome opusu nije mislio na hebrejsko abrahamističko božanstvo.

bila brončana posuda u kojoj, oni /misli se na vodiče op. S.M./ su rekli, su njeni / posmrtni op. S.M./ ostaci pohranjeni. I uz sve druge stvari koje su oni ispričali, oni su nam takođe bili rekli, čuvši /u smislu da se to kao tradicija prenosi od njihovih predaka op. S.M./ to od svojih predaka, da oni koji su dobivali proročanstva u to vrijeme, bivajući bez obrazovanja, često promaše tačnost metrike /izrečenih stihova sibile op. S.M./ i oni kažu da je ovo bio razlog za nedostatak metrike u nekim od stihova. Proročica se nakon prestanka njenog posjedovanja /od strane božanstva op. S.M./ i njene inspiracije nije sjećala šta je rekla i pisci nisu uspjeli, zbog nedostatka obrazovanja, da sačuvaju tačnost metrike. Stoga je evidentno da je Platon kada je govorio o recitatorima proročanstava odnosio se na proročanstva sibile, zato on kaže: Kada oni istinski govore o mnogim i velikim stvarima, neznajući ništa o stvarima o kojima oni govore.”)

Anonimni predgovor

Po “Anonimnom Predgovoru” (Sibilska proročanstva 1899:89 - 90): (“Sibila je latinska riječ sa značenjem proročica ili prije proricateljica, stoga su proricateljice bile zvane jednim imenom. Sibile, prema mnogima piscima, su se pojavljivale u različitim vremenima i mjestima do broja deset. Prva je postojala Haldejska ili prije Persijska čije pravo ime je Sambeta /Sambethe op. S.M./. Ona je bila iz porodice najblagoslovenijeg Noe, i govorи se da je prorekla podvige Aleksandra Makedonskog. Nikanor koji je napisao životopis Aleksandra, spominje nju. Druga je bila Libijska koju spominje Euripid u predgovoru /izgubljene drame/ Lamia. Treća je bila Delfijska, rođena u Delfima i o kojoj govorи Hrisip u svojoj knjizi o proricanju /ili gatanju op. S.M./. Četvrta je bila Italijanska, u Kimeriju u Italiji, čiji sin Evander je osnovao u Rimu svetilište Pana koje je nazvano Luperkal. Peta je bila Eritranska, koja je predvidjela Trojanski rat i o kojoj Apolodor iz Eritre donosi pozitivno svjedočanstvo. Šesta je bila Samoska, čije pravo ime je Fita, o kojoj je Eratosten pisao. Sedma je bila Kimska zvana Amaltea /Amalthea op. S. M./, takođe Herofila /Herophile op. S.M./ i na nekim mjestima Taraksandra /Taraxandra op. S.M./. Međutim, Vergilije zove Kimsku sibilu Dejfobu /Deiphobe op. S.M./, kćerka Glauka. Osma je bila Helespontska, rođena u selu Marpes blizu maloga grada Gergitiona, koji je prema Heraklidu Pontskom bio ranije u vrijeme Solona i Kira unutar granica Troade. Deveta je bila Frigijska i deseta je Tiburtinska, po imenu Albunea. Govori se, šta više, da je Kimska sibila jednom donijela devet knjiga svojih proročanstava Tarkviniju Prisku, koji je u to vrijeme bio kralj Rimljana i zahti-

jevala za njih 300 zlatnika. Ali pošto je bila sa prezirom tretirana i čak ni ispitivana šta su to one /misli se na devet knjiga op. S.M./ ona je bacila tri od njih u vatu. Ponovo, u drugoj audijenciji sa kraljem ona je donijela šest preostalih knjiga i još uvijek je zahtjevala isti iznos /za njih op. S.M./. Ali ne bijajući smatrana dostojnom, ona je ponovo spalila još tri /knjige op. S.M./. Treći put je donijela tri koje su joj ostale i tražila je istu cijenu, /Kimska sibila op. S.M./ rekla je da ako ih on /kralj Tarkvinije op. S.M./ ne nabavi da će i njih takođe spaliti. Zatim, kako se govorи, ih /tri preostale knjige op. S.M./ je kralj pregledao i bio zapanjen, i dao je za njih 100 zlatnika, uzeo ih na brigu i zatražio ostale. Ali ona /Kimska sibila op. S.M./ je objavila da ni ona nema slične onima koje su spaljene, niti ona ima bilo takvo znanje odvojeno od /božanske op. S.M./ inspiracije, ali da neke osobe iz različitih gradova i zemalja imaju sažeto šta je cijenjeno od njih za neophodno i korisno, i da bi se od tih sažetaka mogla sačiniti kolekcija. I ovo oni /Rimljani op. S. M./ učiniše što je brže moguće. Za to što je dato od boga, iako dosta pohranjeno u kut /u smislu da je bilo sklonjeno na nevidna i skrovita mjesta op. S.M./, nije izbjeglo njihovu potragu. I knjige od svih sibile su bile pohranjene na Kapitolu drevnog Rima. One od Kimske sibile, su ipak bile skrivene i nepoznate mnogima, jer je ona objavljivala više posebno i jasno stvari koje će se desiti u Italiji, dok su ostale bile poznate svima. Ali one koje su bile napisane od sibile iz Eritre su imale ime koje joj je bilo dato od mjesta, dok su druge knjige bile bez natpisa koje je označavao ko je autor svake, ali i bez razlike /autorstva op. S.M./. Sada je Firmijan /misli se na Laktanciju op. S.M./ kao ugledni filozof i svećenik spomenute prijestolnice, nakon što je progledao u Krista /u smislu da je prešao na kršćanstvo op. S.M./, našu vječnu Svjetlost, stavio je u svoja sopstvena djela stvari govorene od sibile koje se tiču neizrecive slave, i vješto razotkrio besmislenost helenske²⁹⁸ greške. Njegovo ubjedljivo izlaganje je u italijanskom /misli se na latinski op. S.M./ jeziku, ali sibilski stihovi su objavljeni na grčkom jeziku. I iako to može izgledati nevjerljivo, ja će pokazati svjedočanstvo onoga ranije spomenutog²⁹⁹ koje je na ovaj način: Budući da se sibilska proročanstva koja se ne nalaze samo u našem gradu, jer su vrlo izdašne /u smislu da ih ima mnogo op. S.M./, drže slabo poštovane od onih Grka koji su ih svjesni – jer su stvari koje su rijetke drže vrijednim -, ali takođe budući

²⁹⁸ Termin “Helen” u ovom kontekstu u vremenu kada piše “Anonimni Predgovor”, treba shvatiti, razumjeti i tumačiti u religijskom smislu kao pripadnika “paganizma” i poklonika vrijednosti i tradicija klasične grčko – rimske civilizacije, a ne više u etničkom ili narodnosnom smislu.

²⁹⁹ Ovaj “ranije spomenuti” se možda odnosi na Laktanciju, međutim dio koji “Anonimni Predgovor” citira nije uopće do danas nađen u sačuvanom opusu Laktancija. O tome v. Sibilska proročanstva 1899:90, fus. 2: “This reference seems to be to the Firmianus Lactantius just mentioned, but the passage cited is not found in the writings of that author; it is rather a free reproduction of the concluding portion of the thirty-seventh chapter of Justin Martyr’s Hortatory Address to the Greeks. The reader will find this entire chapter on pp. 272, 273, of this Appendix.”

da se svi stihovi ne drže metričke preciznosti, njihova vrijednost je mala. Ali ovo nije greška proročice, nego rukopisa pisaca koji nisu mogli pratiti nalet sibilnih riječi, ili su bili neobrazovani. Sjećanje na stvari koje je ona govorila je prestalo sa magijom inspiracije. Tu činjenicu je Platon takođe imao u vidu kada je rekao da – proroci – tretiraju pravilno mnoge i velike stvari dok ne znaju ništa stvarima o kojima govore. /Anonimni Predgovor završava citiranje op. S.M./ Mi ćemo, u skladu sa tim, od onih proročanstava koja su donesena u Rim od izaslanika – Tar-kvinija – objaviti što je više moguće.”)

Zanimljivo je da dosta izvornih podataka o sibilama daju ranokršćanski pisici i njihovi spisi (npr. Atenagora,³⁰⁰ Tertulijan,³⁰¹ antiohijski episkop Teofil,³⁰² Hipolit,³⁰³ Klement Aleksandrijski,³⁰⁴ Laktancije, Arnobije, Eusebije, “Konstantinov” govor skupštini svetaca, Pseudo – Justin, Augustin, “Anonimni Predgovor”, Isidor iz Sevilje). To je moguće objasniti činjenicom da su oni u opravdavanju i objašnjavanju biblijske “nauke” često koristili primjer sibila (vrlo prisutnih u tradiciji klasične grčko – rimske civilizacije, “paganskoj duhovnosti” i “paganskom” načinu života) kako bi ustvari dokazivali proročstvo biblijskih patrijarha i proroka, njihovu božansku i svetu “obuzetost”, inspiracije, poruke itd. Uz to, ti ranokršćanski pisci, propagatori, apologeti i misionari su i koristili neke sibilske ili pseudosibilske stihove - proročanstva kako bi dokazivali neke pojave u svome učenju i svojim dogmama, u smislu da su one nešto predvidjele što odgovara ili bar ne proturječi kršćanskom “naku”. Uz to, među kršćanskim učenjacima, i onim iz ranoga doba i onima u mediavelno doba (na latinskom zapadu) bilo je rašireno pogrešno uvjerenje da IV. **Vergilijeva** ekloga predviđa dolazak Isusa Krista, a to mesijansko predviđanje se pripisivalo Kimskoj sibili: *Sicelides Musae, paulo maiora canamus! / Non omnis arbusta iuvant humilesque myricae; / si canimus silvas, silvae sint consule dignae. / Ultima Cumaei venit iam carminis aetas; / 5 magnus ab integro saeclorum nascitur ordo: / iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna; / iam nova progenies caelo demittitur alto. / Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum / desinet ac toto surget gens aurea mundo, / 10 casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo.* (“Zapjevajmo, o Muze o Sikulske, nešto sad veće! / Svakome grmovi mili nijesu ni metljike niske; / Pjevamo l = šume, a one nek konzula dostoje budu. /

³⁰⁰ Atenagora (Αθηναγόρας ὁ Ἀθηναῖος; živio cc. 133. – cc. 190. god. n.e.) je bio ranokršćanski učenjak.

³⁰¹ Tertulijan (Quintus Septimius Florens Tertullianus; živio cc 160. – cc 225. god. n.e.) je bio istaknuti i vrlo plodonosan ranokršćanski pisac i apologeta. On je napisao veći broj apologetskih, polemičkih i dogmatskih djela i spisa.

³⁰² Teofil (Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχεύς, živio druga polovica II. st. n.e.) je bio ranokršćanski pisac.

³⁰³ Hipolit (Hippolytus; živio 170. – 235. god. n.e.) je bio ranokršćanski učenjak i teolog. .

³⁰⁴ Klement (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς; živio cc. 150. – cc. 215. god. n.e.) je bio istaknuti ranokršćanski učenjak i teolog.

Proročstva Kimskoga je vrijeme posljednje došlo, / Veliki iznova red vijekova nastaje sada; / Već se Djekočka vraća, Saturnovo vraća se carstvo, / Novi naraštaj već sa visokog silazi neba. / Samo, Lucina čista, dječaku rođenu skoro, /S kojim će gvozdeno ljudstvo na svjetu prestat, a nastat / Zlatno, prijazna budi: Apolon brat već ti vlada.”) Sa druge strane, “paganska” literatura o sibilama je dobrim dijelom uništena ili nestala, pa je zato teško naći odgovarajuće “paganske” literarne zapise o ovom fenomenu žena – proročica u grčko – rimske klasičnoj civilizaciji. Naravno, neki podaci o sibilama su sačuvani i kod paganskih pisaca, npr. kod neoplatoniste Porfirija i Marcijana Kapele. Sibilska proročanstva citira i jevrejski pisac Josip Flavije.

Dobar primjer različitih identificiranja Kimske Sibile daje **Marcijan Kapela** (*de Nuptiis*, II, 158 - 159) po kojem su Kimska i Eritrinska sibile ustvari identične: *Sibylla vel Erythrea, quaeque Cumaea est, vel Phrygia: quas non decem, ut asserunt, sed duas fuisse non nescis, id est, Herophilam Troianam Marmensi filiam, et Symmachiam Hippotensis filiam, quae Erythra progenita etiam Cumis est vaticinata.*

Slično kao i u općenitoj priči o sibilama, tako je i u slučaju Kimske sibile i “Sibilske knjige” (*Libri Sibyllini*; kolekcija proročanstava u grčkom heksametru) vlada pravo šarenilo podataka iz literarne izvorne građe, koji su nekada i kontradiktorni i nejasni, sa dosta mitološkog i legendarnog sadržaja. I radi te nepreciznosti, vrlo je teško pravilno ili čak približno historiografski rekonstruirati povijesnu sliku vezanu za Kimsku sibilu i “Sibilske knjige”. Izvori se čak razilaze i po pitanju ne samo koja je sibila donijela knjige proročanstava u Rim, nego i za vrijeme kojega kralja, odnosno je li to bio Tarkvinije Prisk ili Tarkvinije *Superbus*/Oholi.

Kraći pregled o Kimskoj sibili je dat u monumentalnom leksikografskom djelu *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* Williama Smitha (1867:III, 815): “The most celebrated of these Sibyls is the Cumæan, who is mentioned under the names of Herophile, Demo, Phemonoë, Deiphobe, Demophile, and Amalthea (Paus. l.c.; Serv. ad Aen. iii. 445, vi 72; Tibull. ii. 5. 67; Suidas, s.v.). She was consulted by Aeneas before he descended into the lower world (Ov. Met. xiv. 104, &c., xv. 712; Virg. Aen. vi. 10). She is said to have come to Italy from the East (Liv. i. 7), and she is the one who, according to tradition, appeared before king Tarquinius, offering him the Sibylline books for sale (Plin. H.N. xiii. 28; Gell. i. 19)”.

U rimskoj epskoj pjesničkoj tradiciji augustovskog doba vrlo je prisutan motiv susreta Eneje i Kimske sibile. Ubjedljivo najveći opis Enejinih doživljaja sa Kimskom Sibilom dao je Vergilije u svojoj Enejidi, posvećujući tome čitavo šesto pjevanje od 901 stiha (nešto više od 30 stranica teksta). Pošto je skoro absurdno citirati

toliki sadržaj iz izvorne građe, za razliku od ostalih vrela koji se odnose na ovu materiju (a koji su se citirali na originalnom jeziku zapisa i u prijevodu, jer im je sadržaj nemjerljivo manji od onoga Vergilijevog) VI. pjevanje Enejide će se parafrazirati, odnosno prepričati u cjelini. Eventualno bi se, ako bi se ukazala potreba za tim, pristupilo u okviru sažetog prozognog prikaza šestog pjevanja i citiranju pojedinih stihova (na latinskom jeziku i u prijevodu). Ovakvim metodološkim pristupom bi se omogućilo čitatelju da ima uvid u čitavu problematiku, a da ne bude opterećen prevelikim tekstom u stihu. Svoje V. pjevanje Enejide Vergilije završava sa opisom nestanka krmaraša Palinura³⁰⁵ u moru, i prispjeću flotile Enejinih Trojanaca do obala Kampanije, konkretno po Vergiliju (stihovi V, 864-865): *iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat, / difficilis quondam multorumque ossibus albos* (“...do mjesta gdje nekad su prijetile ljudstvu / bijele od kostiju stijene i na njima strašne Sirene... ”). VI. pjevanje započinje pristajanjem Enejine flotile kod eubejske Kime na obalu “Hesperske zemlje” (*litus in Hesperium*). Odmah po dolasku: *at pius Aeneas arces quibus altus Apollo / 10 praesidet horrendaeque procul secreta Sibyllae, / antrum immane, petit, magnam cui mentem animumque / Delius inspirat vates aperitque futura. / iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.* (“Čestiti s pratnjom Eneja do tvrđave doprijeti gleda, / gdjeno Apolon se stani i luku i obalu brani, / gdje su visoko u gori Sibilini otajni dvori, / koju za buduća djela nadahnjuje prorok sa Dela. / Tako i stignu do gaja gdje Triviji³⁰⁶kuća je zlatna.”) Tada Vergilije pravi kraću digresiju govoreći o Dedalu i Ikaru, Minoju, Minotauru, Tezeju i Arijadni. I onda dolazi do susreta Eneje i njegove pratnje sa Kimskom sibilom koju Vergilije naziva Dejfoba: *perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates / 35 adforet atque una Phoebi Triviaeque sacerdos, / Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi: / 'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit; / nunc grege de intacto septem mactare iuvencos / praestiterit, totidem lectas ex more bidentis.' / 40 talibusadfata Aenean (nec sacra morantur / iussa viri) Teucros vocat alta in templo sacerdos.* (“Jošte bi gledali dalje, no Ahat se s izvida vrati, / sa sobom Dejfobu vodi, što Triviji služi Hekati / Glaukova kćerka je ona, a služi i Apolona. / Dejfoba reče Eneji: Razgledanje nije sad doba, / posao čeka te bolji: junaca sedam zakolji / što ne očutješ jarma, i – i kako je običaj stari - / isto toliko ovaca. Enejini na to drugari naloge izvrše ove, i ona ih u hram pozove”). Kako bi mu se vrata hrama otvorila, Eneja mora molitvu izgovoriti, pa on izriče zahtjevanu molitvu prilično detaljno i ponizno i Apolonus, koji je uvijek pomagao Trojancima, i drugim božanstvima kojima mrska bijaše Troja da mu poštede narod, i sibili, “presvetoj djevi” da pomogne njegovom narodu uz odgovarajuća obećanja. Nakon toga Kimska sibila proriče dalju sudbinu

³⁰⁵ Na zapadnoj obali današnje Lukanije se nalazi Palinurov rt.

³⁰⁶ Trivija je nadimak Hekate kao boginje raskršća.

Eneje i njegovih Trojanaca, i pristajanje i nastanjivanje u Laciju, ali i ratove tamo jer VI, 93 – 97: *causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris / externique iterum thalami. / 95 tu ne cede malis, sed contra audentior ito, / qua tua te Fortuna sinet. via prima salutis / (quod minime reris) Graia pandetur ab urbe.* (“Uzrok i ovih će zala inostranka biti vam žena, / poradi tuđega braka očekuje sudba vas takva. / Ali ne ustupaj jadu, već više no sile ti dadu / smjeliji budi i jači. A spas će ti odanle doći / otkle se najmanje nadaš, jer – Grci će tebi pomoći.³⁰⁷”). Eneja joj odgovara da mu to da će naići na nove nevolje nije ništa novo³⁰⁸, i moli je da mu pomogne da uđe u podzemni svijet gdje su duše mrtvih i tu se sretne sa ocem Anhisom VI, 106 - 109: *unum oro: quando hic inferni ianua regis / dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso, / ire ad conspectum cari genitoris et ora / contingat; doceas iter et sacra ostia pandas..* (“Nego te molim za ovo: kažu da negdje su ovdje / vrata do podzemnog carstva, do sumračne Aheront – vode, / htio bih onamo poći i s ocem se predragim naći, / pa mi otvoriti vrata i put mi do njega pokaži!”). Sibila mu tada opisuje put u podzemni svijet, kako je lako sići u njega, ali teško iz njega izaći, i odaje mu način kako da uđe u podzemni svijet. VI, 136 – 143: *latet arbore opaca / aureus et foliis et lento vimine ramus, / Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit omnis / lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae. / 140 sed non ante datur telluris operta subire / auricomos quam quis decerpserit arbore fetus. / hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus / instituit.* (“Negdje u šumskoj tišini, odasvud u mraku i tmini, / zlatna je grana sa lišćem u sjenatom stablu skrivena, / podzemnoj svijeta Junoni, vladarici kraljevstva sjena,³⁰⁹ / Nikome nije moguće u podzemne stići dubine / prije no viticu onu sa stable zlatolisnu skine / i ne ponese za poklon do prekrasne do Proserpine.”) Eneja se zatim mora vratiti na obalu, jer se desila nesreća u kojoj je stradao Misen, trojanski bojni trubač i veliki junak i prijatelj Eneje. Dok su Eneja i njegovi ljudi sjekli stabla kako bi pripremili veliku i dostojuću lomaču za Misena, pred Enejom su se pojavile dvije golubice³¹⁰ (koje je poslala Venera) koje ga svojim letom vode prema stablu sa zlatnom granom koju po VI, 210 – 211: *210 corripit Aeneas extemplo avidusque refringit / cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.* (Žudno hvata Eneja i obzirno peteljku slama, / pa se upućuje s granom Sibili do gorskoga hrama.) Trojanci i Eneja su na obali veličanstveno sahranili Misena,³¹¹ sa Vergilijevim opisom koji pokazuje detaljno ritual sahrane kremacijom i darove

³⁰⁷ Misli se na Evandera, koji je bio grčkog, ahejskog, danajskog, mikenskog porijekla.

³⁰⁸ Eneja je već ranije u Vergilijevom epu dobijao proročanstva od majke Venere/Afrodite, supruge Kreuse, Harpije Kelene, Trojanca proroka Helena, a i samoga oca Anhisa.

³⁰⁹ Podzemna Junona je ustvari Proserpina/Persefona, supruga boga Hada/Plutona ili *Dis Pater* (često se zove i Jupiter Stigijski/*Iuppiter Stygius*, a često je identificiran i sa rimskim božanstvom *Orcus*.)

³¹⁰ Golub je ptica posvećena Veneri.

³¹¹ Mjesto gdje je sahranjen Misen i danas se zove Misenum.

koji se bacaju. Nakon sahrane Misena, Eneja i Kimska sibila odlaze u jednu pećinu pred ulaz u podzemni svijet i žrtvovanja na pravilan način odgovorajućih životinja i ulja³¹² kako bi se ritualno otvorio ulaz u podzemni svijet. Vergilije zatim opisuje prostor kojim se Eneja kreće uz pratnju Kimske sibile, dugovjeke djeve.³¹³ Tamo Eneja sreće krmaraša Palinura, kojeg veslač/brodar Haron neće da prevede preko mitske rijeke Stiksa (koja odvaja Hadovo “carstvo”) u svijet mrtvih, jer nije propisno i ritualno sahranjen.³¹⁴ Zahvaljujući zlatnoj grani koju je držala Kimska sibila, brodar Haron je preveo Eneju i Kimsku sibilu preko rijeke Stiks. Kimska sibila je uspavala i Kerbera. I onda započinje detaljni Vergilijev opis svijeta iza ulaza u “dvorove podzemnog kralja”, u kojem Eneja sreće Didonu, koja još ljuta i bijesna na njega ne želi da razgovara sa njim. Pored nje, Eneja sreće niz sjena osoba iz starohelenskih mitova i legendi koji su umrli prije njega, uključujući i one iz trojanskog ciklusa. Kada su došli do raskršća gdje staza koja vodi desno ide do dvora Ditovih, tj. Hadovih i Elisejskih polja, gdje su blagoslovljene duše, dok ona koja vodi lijevo ide u Tartar, gdje su duše grijesnika i zločinaca. Eneja zamoli Kimsku sibilu da mu opiše šta se dešava u Tartaru, što ona i čini jer je to znala zahvaljujući tome što joj je to (kada je “stupila u službu nad Avernskom šumom Hekati”) pokazala Hekata. Nakon toga oni ulaze u Elisij, čije blagodeti Vergilije opisuje. U Elisiju Eneja sreće sjenu oca Anhisa.

Zanimljivo je da Vergilije u stihovima VI, 703 – 751, opisujući rijeku Letu koja teče kroz Elisij i u govoru koji Anhis upućuje Eneji, ima i značajan filozofski i vjerski diskurs (uključujući i vjerovanje u reinkarnaciju), što je vjerojatno odraz pjesnikovih “duhovnih” uvjerenja. Nakon Anhisovog opisa kako to izgleda reinkarnacija i zašto se ona dešava, započinje njegovo pokazivanje Eneji i Kimskoj sibili potomaka Enejinih i njihovih dostignuća. VI, 756 – 759: ‘*Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur / gloria, qui maneant Itala de gente nepotes, / inlustris animas nostrumque in nomen ituras, / expediam dictis, et te tua fata docebo.*’ (“Želim ti reći kolika očekuje slava i dika / dardansko naše potomstvo i sljednike italskog soja, / sve ču potomke ti reći što veliku slavu će steći, / pa ču i tebi proreći kakva sudbina je tvoja.”) Tako Eneja vidi: sina Silvija, Proku, Kapisa, Numitora, Eneju Silvija, Romula, Julija Cezara

³¹² Žrtve koje su se prinosile podzemnim bogovima su se prinosile samo noću i od njih se ništa nije jelo, nego se sve spaljivalo.

³¹³ Izgleda da je Vergilijev opis podzemnog svijeta bio inspiracija Danteu Aligeriju za njegovu “Božanstvenu komediju”, i zato nije slučajno Vergilije njegov vodič kroz Čistilište i Pakao. Tako je Kimska sibila bila vodilja Vergiliju, a ovaj Danteu...čime se uspostavila veza između helenske epike – rimske epike – kasnomediavelne i renesansne epike. Inače je i Homer opisao podzemni svijet u XI. pjevanju Odiseje. Kasniji abrahamistički teolozi su dosta te grčko – rimske slike podzemnog svijeta prenijeli u svoje predstave o “onozemaljskom svijetu”.

³¹⁴ To je i razlog podizanja i postojanja praznih grobova, tzv. kenotafa.

i samoga Augusta. Naravno Vergilije tu odaje pravi panegirik Augustu. Opisuje su se i kraljevi poslije Romula, i mnogi drugi rimski državnici i vojskovođe. Tako se uz niz imena i osoba ukazuje u stihovima VI, 836 – 840 i na: *ille triumphata Capitolia ad alta Corintho / victor aget currum caesis insignis Achivis. / eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas / ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli, / 840 ultus avos Troiae templa et temerata Minervae.* (“Onaj³¹⁵ na Kapitol gore u trijumfu kola će gonit, / jer će pobijediti Grke i slavno zauzeti Korint, / onaj³¹⁶ će Arg i Mikenu, grad Agamemnonov, strti, / Perzeja svladat, potomka Ahileju strašnom u boju, / mrlju sa Minerve sprat ii staru osvetiti Troju.”) U stihovima VI, 847 – 853 Vergilije daje i ideološku postavku i opravdanje rimskog imperija: *excudent alii spirantia mollius aera / (credo equidem), vivos ducent de marmore vultus, / orabunt causas melius, caelique meatus / 850 describent radio et surgentia sidera dicent: / tu regere imperio populos, Romane, memento / (hae tibi erunt artes), pacique imponere morem, / parcere subiectis et debellare superbos.*’ (“Drugima puštam prvenstvo u kovanju podatne mjedi, / dopuštam da će ko živa iz mramora klesat stvorenja, / govor će njihov na sudu od našega više da vrijedi, / crtat će nebeske pute i znat će kad zviježđe se mijenja, / ali će Rimljani imat za umjetnost drukčiju dara, / znat će da zemljama vlada i državni poredak stvara, / smjernima vraćat će milom, a ohole krotiti silom.”) Vergilije na kraju VI. pjevanja preko usta Anhisa daje elogij rano preminulom Marcelu, sinu Augustove sestre Oktavije. VI. poglavljje Enejide i Enejine doživljaje sa Kimskom sibilom, Vergilije zaključuje izlaskom Eneje iz podzemnog svijeta i isplavljanjem njegove flotile sa kampanske obale.

Pećina³¹⁷ u kojoj po Vergiliju Kimska sibila sa Enejom započinje ulaz u podzemni svijet nalazi se na obalama jezera Avernus i danas se naziva Antro della Sibilla (“Pećina Kimske sibile.”)³¹⁸ Pećinu je otkrio Amedeo Maiuri 1932. god. i

³¹⁵ Misli se na Lucija Mumija koji je komandovao zauzimanjem Korinta 146. god. p. n.e.

³¹⁶ Misli se na Lucija Emilija Paula koji je 168. god. p. n.e. kod Pidne pobijedio posljednjeg makedonskog kralja Perseja.

³¹⁷ Pored Vergilija i Ovidija oву pećinu Kimske sibile spominju i Likofron (1278–1280), Pseudo – Aristotel (Mirabil. Auscult.. 95), Pseudo – Justin, Agatija (B. G. 1.10.). Pseudo – Aristotel je opći naziv za autore filozofskih ili medicinskih rasprava koji su pripisali svoj rad Aristotelu, ili čiji su radovi kasnije bili pripisani Aristotelu od strane drugih. Veliki broj ovih rasprava je nastao u srednjem vijeku, posebno u islamskom svijetu. Pseudo – Aristotelovo djelo Περὶ θαυμαστῶν ἀκονθιάτων (De mirabilibus auscultationibus) je nastalo vjerojatno u antici i predstavlja kolekciju tematski sortiranih anegdota. Inače su pseudoepigrafska djela (ona koja se pogrešno pripisuju drugom piscu – često uvaženom pojedincu ili historijskoj ličnosti –, bilo od samoga stvarnoga autora ili nekoga drugog) vrlo bila raširena i u antičkom i u mediavelnom periodu. Agatija (Ἀγαθίας σχολαστικός; živio cc. 530. – 582/594. god. n.e.) je ranoromejski pjesnik, pisac i historičar.

³¹⁸ U blizini se nalazi i Kokcejev tunel ili Kokcejeva pećina (Grotta di Cocceio), vještački izgrađeni podzemni tunel (cc 800 m.) koji je povezivao jezero Avernus sa Kimom (odnosno njenom lukom). On je napravljen od 38. do 36. god. p. n.e. od arhitekte Lucija Kokcea Aukta (Lucius Cocceius Auctus), a po naredbi Marka Vipsanija Agripe. U okviru ovog projekta kojim se željela upostaviti snažna vojno-

identificirao kao pećinu o kojoj Vergilije govori u VI. pjevanju. Neki znanstvenici su mišljenja da ovo nije pećina Kimske sibile, koja se spominje kod Vergilija i Pseudo – Justina, i predlažu za identifikaciju sa njom tunelski kompleks kod Baje koji vodi do podzemnog geotermalnog potoka koji bi se mogao nekako povezati sa rijekom Stiks.³¹⁹ Pećina je ustvari trapezoidni prolaz koji je dug preko 131 m. koji vodi u prostoriju u unutrašnjosti, gdje je navodno Kimska sibila proricala. Na vrhu citadele je bio Apolonov hram,³²⁰ čiji kult je neizostavno vezan sa sibilama. U području Averna je postojao i hram Jupitera.

U Vergilijevoj Eneidi Kimska sibila se spominje na još par mjesta i to: 1. III, 441 - 462 (kada prorok Helen, inače i sam Trojanac opisuje Eneji dalja njegova lutanja): *huc ubi delatus Cumaeam accesseris urbem / divinosque lacus et Averna sonantia silvis,/ insanam vatem aspices, quae rupe sub ima / fata canit foliisque notas et nomina mandat. / 445 quaecumque in foliis descripsit carmina virgo / digerit in numerum atque antro seclusa relinquit: / illa manent immota locis neque ab ordine cedunt./ verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus / impulit et teneras turbavit ianua frondes,/ 450 numquam deinde cavo volitantia prendere saxo / nec revocare situs aut iungere carmina curat:/ inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae./ hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti, / quamvis increpitent socii et vi cursus in altum /455 vela vocet, possisque sinus implere secundos, / quin adeas vatem precibusque oracula poscas / ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat. / illa tibi Italiae populos venturaque bella / et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem / 460 expediet, cursusque dabit venerata secundos./ haec sunt quae nostra liceat te voce moneri./ vade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.’* (“A kad već onamo dodeš i do grada Kume kad stigneš / i do jezera božanskih i avernskih šuštavih šuma, / vračaru vidjet ćeš tamo gdje prepuna zanosa gata / u spilji svojoj duboko i na lišću proroštva piše. / Kada pak prorekne štogod i na lišće upiše djeva, / slaže po redu i stavljaju da u spilji leži na miru, / i sve to stoji onako kako je stavljeno tamo. / Duhne li lagani vjetrić i makne u stožeru vrata / te ih pootvoriti malo i nježno se lišće razleti, / nikad se ne brine ona da pokupi njega po spilji / i da ga sredi ko prije. A svijet kome savjeta treba / kune Sibilinu kuću, jer proroštva ni za kog nema. / Neka ti ne bude žao da ostaneš ondje što duže, / makar to ne bilo s voljom drugaru ponekom tvojem, / makar te povoljni vjetri na more mamili budu. / Nego k Sibili mi podi i proroštvo od nje zamoli, / neki ti progovori sama i usta nek otvori -pomorska luka i baza na ovom prostoru, povezano je i jezero Avernus sa jezerom Lukrinus (neka vrsta estuara plitke morske vode).

³¹⁹ <http://www.smithsonianmag.com/history/the-unsolved-mystery-of-the-tunnels-at-baiae-56267963/?no-ist=>

³²⁰ Osnivanje i izgradnju ovoga hrama mitologija pripisuje Dedalu, ocu Ikara, o čemu govore Vergilije u svojoj Eneidi, Servije Honorat u svojim komentarima, Silije Italik (XII, 85 - 102) i Juvenal (III, 25).

blaga. / Ona će buduće borbe i italske reći ti ljude, / reći će gdje li u boju, a gdje li ti spas je u bijegu, / molbe će dirnut je tvoje i dat će ti plovidbu sretnu. / Ovo je sve što ti smiju iskazati besjede moje, / podi i diži do zvijezda glasovitost velike Troje.”) 2. V, 732 – 738 (kada se duh Anhisa pojavi i govori Eneji): *Ditis tamen ante / infernas accede domos et Averna per alta / congressus pete, nate, meos. non me impia namque / Tartara habent, tristes umbrae, sed amoena piorum / 735 concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla / nigrarum multo pecudum te sanguine ducet. / tum genus omne tuum et quae dentur moenia disces.* (“Ali još prije, o sine, u avernske siđi dubine, / Ditovo carstvo potraži a tamo i mene ćeš naći. / Ja ti u Tartaru nisam, sred vječitog jada i tmuše, / nego mi dom je Elizij gdje blažene borave duše. / Čista će tebe Sibila dovesti u carstvo mrtvaca / pošto je obdariš krvlju crnorunih mnogih ovaca, / vidjet potomke ćeš svoje i zidine buduće Troje.”)

Albije Tibul

II, 5, 67: *Phoebe, faue: nouus ingreditur tua templa sacerdos: / huc age cum cithara carminibusque ueni. / nunc te uocales impellere pollice chordas, / nunc precor ad laudes flectere uerba meas. / 5 ipse triumphali deuinctus tempora lauro, / dum cumulant aras, ad tua sacra ueni. / sed nitidus pulcherque ueni: nunc indue uestem / sepositam, longas nunc bene pecte comas, / qualem te memorant Saturno rege fugato / 10 uictori laudes concinuisse Ioui. / tu procul euentura uides, tibi deditus augur / scit bene quid fati prouida canet auis; / tuque regis sortes, per te praesentit haruspex, / lubrica signauit cum deus exta notis; / 15 te duce Romanos numquam frustrata Sibylla, / abdita quae senis fata canit pedibus. / Phoebe, sacras Messalinum sine tangere chartas / uatis, et ipse precor quid canat illa doce. / haec dedit Aeneae sortes, postquam ille parentem / 20 dicitur et raptos sustinuisse Lares / nec fore credebat Romam, cum maestus ab alto / Ilion ardentes respiceretque deos. / (Romulus aeternae nondum formauerat urbis / moenia, consorti non habitanda Remo; / 25 sed tunc pascebant herbosa Palatia uaccae / et stabant humiles in Iouis arce casae. / lacte madens illic suberat Pan ilicis umbrae / et facta agresti lignea falce Pales, / pendebatque uagi pastoris in arbore uotum, / 30 garrula siluestri fistula sacra deo, / fistula cui semper decrescit harundinis ordo: / nam calamus cera iungitur usque minor. / at qua Velabri regio patet, ire solebat / exiguus pulsa per uada linter aqua. / 35 illa saepe gregis diti placitura magistro / ad iuuenem festa est iecta puella die, / cum qua fecundi redierunt munera ruris, / caseus et niueae candidus agnus ouis.) / Impiger Aenea, uolitantis frater Amoris, / 40 Troica qui profugis sacra uehis ratibus, / iam tibi Laurentes adsignat Iuppiter agros, / iam*

uocat errantes hospita terra *Lares*. / illic sanctus eris cum te ueneranda *Numici* / unda deum caelo miserit indigetem. / 45 ecce super fessas uolitat Victoria puppes; / tandem ad *Troianos* diua superba uenit. / ecce mihi lucent *Rutulis* incendia castris: / iam tibi praedico, barbare *Turne*, necem. / ante oculos *Laurens* castrum murusque *Lauini* est / 50 *Albaque* ab *Ascanio* condita *Longa* duce. / te quoque iam uideo, *Marti* placitura sacerdos / *Ilia*, *Vestales* deseruisse focos, / concubitusque tuos furtim uittasque iacentes / et cupidi ad ripas arma relictam dei. / 55 carpite nunc, tauri, de septem montibus herbas / dum licet: *hic magnae* iam locus urbis erit. / *Roma*, tuum nomen terris fatale regendis, / qua sua de caelo prospicit arua *Ceres*, / quaque patent ortus et qua fluitantibus undis / 60 *Solis* anhelantes abluit amnis equos. / *Troia* quidem tunc se mirabitur et sibi dicet / uos bene tam longa consuluisse uia. / uera cano: sic usque sacras innoxia *laurus* / uescar, et aeternum sit mihi uirginitas? / 65 haec cecinit uates et te sibi, *Phoebe*, uocauit, / iactauit fusas et caput ante comas. – / quidquid *Amalthea*, quidquid *Marpesia* dixit / *Herophile*, *Phyto* *Graia* quod admonuit, / quaeque *Aniena* sacras *Tiburs* per flumina sortes / 70 portarat sicco pertuleratque sinu- / haec fore dixerunt bellum mala signa cometen, / multus ut in terras deplueretque lapis. / atque tubas atque arma ferunt strepitantia caelo / audita et lucos praecinuisse fugam: / 75 ipsum etiam *Solem* defectum lumine uidit / iungere pallentes nubilus annus equos: / et simulacra deum lacrimas fudisse tepentes / fataque uocales praemonuisse boues. / haec fuerant olim: sed tu iam mitis, *Apollo*, / 80 prodigia indomitis merge sub aequoribus, / et succensa sacris crepitet bene laurea flammis, / omne quo felix et sacer annus erit. / *laurus* ubi bona signa dedit, gaudete coloni; / distendet spicis horrea plena *Ceres*, / 85 oblitus et musto feriet pede rusticus uuas, / dolia dum magni deficiantque lacus: / ac madidus baccho sua festa *Palilia* pastor / concinet: a stabulis tunc procul este lupi. / ille leuis stipulae sollemnis potus aceruos / 90 accendet, flamas transilietque sacras. / et fetus matrona dabit, natusque parenti / oscula comprehensis auribus eripiet, / nec taedebit auum paruo aduigilare nepoti / balbaque cum puero dicere uerba senem. / 95 tunc operata deo pubes discumbet in herba, / arboris antiquae qua leuis umbra cadit, / aut e ueste sua tendent umbracula sertis / uincta, coronatus stabit et ipse calix. / at sibi quisque dapes et festas extruet alte / 100 caespitibus mensas caespitibusque torum. / ingeret hic potus iuuenis maledicta puellae, / postmodo quae uotis inrita facta uelit: / nam ferus ille sua plorabit sobrius idem / et se iurabit mente fuisse mala. / 105 pace tua pereant arcus pereantque sagittae, / *Phoebe*, modo in terris erret inermis *Amor*. / ars bona: sed postquam sumpsit sibi tela *Cupido*, / heu heu quam multis ars dedit ista malum! / et mihi praecipue, iaceo cum saucius annum / 110 et (fauo morbo cum iuuat ipse dolor) / usque cano *Nemesim*, sine qua uersus mihi nullus / uerba potest iustos aut reperire pedes. / at tu, nam diuum seruat tutela poetas, / praemoneo, uati parce, puella, sacro,

/ 115 ut *Messalinum* celebrem, cum praemia belli / ante suos currus oppida uicta feret, / ipse gerens laurus: lauro deuinctus agresti / miles 'io' magna uoce 'triumphe' canet. / tunc *Messalla* meus pia det spectacula turbae / 120 et plaudat curru praetereunte pater. / adnue: sic tibi sint intonsi, *Phoebe*, capilli, / sic tua perpetuo sit tibi casta soror. /

Tibul je ovu poemu posvetio izboru Valerija Mesalinusa (*Marcus Valerius Messalla Messallinus*; živio cc 36. god. p. n.e. – nakon 21. god. n.e.), biološkog sina svoga pokrovitelja i patrona Marka Valerija Mesale Korvina (*Marcus Valerius Messalla Corvinus*; živio 64. – 8. god. p. n.e.), za jednog od članova kolegija *quindecimviri sacris faciundis*, koji je bio zadužen za brigu o "Sibilskim knjigama".³²¹ Tibul se ustvari obraća Apolonusu Febu. pa tako kaže da vođena Febom, sibila (gotovo sigurno se misli na onu Kimsku) nije nikada svojim proročanstvima u stihovima lagala Rimljanim. Uz to, Tibul moli Apolona da podari Mesalinusu dopuštenje da dodirne proročicine svete spise savijene u svitak i pouči ga njihovom značenju. Onda Tibul opjeva kako je sibila dala odgovore Eneji, dok Rim nije još postojao a on još žalio za Ilionom u plamenu. Tada još uvijek Romul nije postavio zidove "Vječnog Grada", dok su na travnatom Palatinu pasle krave, a skromne kolibe stajale na vrhovima Jupitera (pjesnik misli na Kapitol) itd. nastavlja Tibul opisujući ustvari rustikalnu, neurbanu (čak pomalo idiličnu pitoreksnu) atmosferu koja je vladala na prostoru gdje će niknuti i biti centar antičkog Rima. Nakon što je u svojoj poemi Tibul dao seoski, pastirski, šumski itd. opis prostora (na kojem će se uzdignuti veličanstveni Rim, upravo sa ciljem pjesničke usporedbe krajnjih suprotnosti) iz vremena kada je Kimska sibila davala odgovore Eneji, on prelazi na glavni dio poeme a to je citiranje sibilnih stihova upućenih Eneji. Po tim citiranim stihovima Kimska sibila je Eneji prorekla i neposrednu budućnost smještanja njega i njegovog naroda u Laciju, rat sa Rutulima i poraz Turna, ali dalju budućnost, uključujući i osnivanje Alba Longe i nicanje Rima kojem je soubina odredila da vlada svijetom. Nakon što je citirao sibilne stihove upućene Eneji, Tibul nastavlja sa nabrajanjem i imenovanjem sibila Amaltee, Herofile iz Marpesa, grčke Fito i Tiburtinske sibile, i sa parafraziranjem i spominjanjem nekih njihovih (više – manje apokaliptičnih) proročanstava.

Ovidije

XIV, 103 – 153, u Metamorfozama isto opisuje susret Eneje sa Kimskom sibilom: *Aeolidae tumulum et, loca feta palustribus ulvis, / litora Cumarum vivacisque antra Sibyllae / 105 intrat et, ut manes adeat per Averna paternos, / orat. at illa diu*

³²¹ Mesalinus je izabran za jednog od kvindecimvira 21. god. p. n.e.

vultum tellure moratum / erexit tandemque deo furibunda recepto / 'magna petis,' dixit, 'vir factis maxime, cuius / dextera per ferrum, pietas spectata per ignes. / 110 pone tamen, Troiane, metum: potiere petitis / Elysiasque domos et regna novissima mundi / me duce cognosces simulacraque cara parentis. / invia virtuti nulla est via.' dixit et auro / fulgentem ramum silva Iunonis Avernae / 115 monstravit iussitque suo divellere trunco. / paruit Aeneas et formidabilis Orci / vidi opes atavosque suos umbramque senilem / magnanimi Anchisae; didicit quoque iura locorum, / quaeque novis essent adeunda pericula bellis. / 120 inde ferens lassos averso tramite passus / cum duce Cumaea mollit sermone laborem. / dumque iter horrendum per opaca crepuscula carpit, / 'seu dea tu praesens, seu dis gratissima,' dixit, / 'numinis instar eris semper mihi, meque fatebor / 125 muneris esse tui, quae me loca mortis adire, / quae loca me visae voluisti evadere mortis. / pro quibus aerias meritis evectus ad auras / tempula tibi statuam, tribuam tibi turis honores.' / respicit hunc vates et suspiratibus haustis / 130 'nec dea sum,' dixit 'nec sacri turis honore / humanum dignare caput, neu nescius erres, / lux aeterna mihi carituraque fine dabatur, / si mea virginitas Phoebo patuisset amanti. / dum tamen hanc sperat, dum praecorrumere donis / 135 me cupid, "elige," ait "virgo Cumaea, quid optes: / optatis potiere tuis." ego pulveris hausti / ostendens cumulum, quot haberet corpora pulvis, / tot mihi natales contingere vana rogavi; / excidit, ut peterem iuvenes quoque protinus annos. / 140 hos tamen ille mihi dabant aeternamque iuventam, / si Venerem paterer: contemptu munere Phoebi / innuba permaneo; sed iam felicior aetas / terga dedit, tremuloque gradu venit aegra senectus, / quae patienda diu est. nam iam mihi saecula septem / 145 acta, tamen superest, numeros ut pulveris aequem, / ter centum messes, ter centum musta videre. / tempus erit, cum de tanto me corpore parvam / longa dies faciet, consumptaque membra senecta / ad minimum redigentur onus: nec amata videbor / 150 nec placuisse deo, Phoebus quoque forsitan ipse / vel non cognoscet, vel dilexisse negabit: / usque adeo mutata ferar nullique videnda, / voce tamen noscar; vocem mihi fata relinquunt.' ("A s lijeva je grob trubača Eolu sina, / Otuda zemlji dođe barovitoj, obali Kumskoj; / Tamo u spilju uđe Sibilē vremešne te je / Zamoli, da može sići Avèrnom k očevoj duši. / Ona u zemlju dugo držeći uprte oči / Digne ih i boga puna u ushitu prozbori ovo: / "Veliko išteš, s djelâ o preslavni junače, koji / Hrabrost dokáza u boju, a djetinjsku ljubav u ognju! / Ali se, Trojanče, ne boj; zadobit ćeš ono, što želiš; / Ja ču te voditi, te ćeš Elisijskê ugledat stane / I skrajnje kraljevstvo sv'jeta i sjenku dragoga oca. / Zatvoren kreposti put nijedan nije". - Kad r'jeći / Tê mu izgovori, onda u gaju Junone Avèrnskê / Pokaže zlatnu mu granu i reče, nek otrgne s drva. / Posluša nju Eneja i vidje strahovitog Orka / Blago i djedove svoje i sjenku staračku vidje / Hrabrog Anhísa onđe, za tamošnje

zakone sazna / I za pogibelji, što ga u bojima čekaju novim. / Otud koračajuć trudan Eneja suprotnom stazom / S vodiljom Kumkinjom zbori i time ublažuje trudbu. / Idući užasnim putem po sumračju tamnomete reče: / "Il' si boginja moćna il' bozima draga veoma, / Meni ćeš svagda biti božanstvo; sved' ču priznavat, / Život mi dar da je tvoj, kad dade mi u carstvo smrti / Stupit i carstvo vidjevši to izići iz njega. / Kad se na povjetarce na uzdušno vratim, za tvoju / Zaslugu tu ču ti hram sagradit i kâdom te častit". / Proročica obazrev se na nj i uzdahnuvši reče: / "Nisam boginja ja, i nemoj svetijem kadom / Častiti ljudsku glavu; već znadi i ne bud' u bludnji: / Mogla sam bez kraja, konca vjekoviti dobiti život, / Žrtvovat djevojaštvo da htjedoh ljubećem Febu. / On se nadao tome i htio me darom namamit / Pa mi progovori: "Biraj, o djevojko Kumska, što hoćeš, / Dobit ćeš štogod želiš". Tad hrpicu praha sa zemlje / Dignem i zamolim luda, da toliko godina Feb mi / Dade, kolikâ se praške u hrpici nalaze onoj; / Samo zaboravih uz to da molim za godine mlađe, / Al' mi je i njih davao Feb i vjekovitu mladost, / Ako se dadem obljubit. Ne primivši njegova dara / Ostadoh neudata. Vrijeme već sretnije mene / Odbježe, i starost bolna primače se dršćućim krokom, / Dugo je imam podnosit. Proživjeh, kako me vidiš, / Sedam vijekova, još broj imadem prašâkâ dostić, / Trista žetava imam i trista dočekat berba.³²² Doći će vr'jeme, te će od dugoga v'jeka ov'liko / Tijelo postati malo, i starost će tako ga stisnut, / Da će ga gotovo nestat. Tad nitko vjerovat ne će, / Da me je ljubio Feb i mila mu bijah, te možda / Sam me poznati ne će il' ljubav će negašnju tajit; / Ja ču se tako prom'jenit, da nitko me vidjeti neće, / Al' će me znati po glasu, jer ostavit glas će mi sudba".) Ovidije Kimsku sibilu spominje još jednom u svojim Metamorfozama (XV, 711 - 714): *Herculeamque urbem Stabiasque et in otia natam / Parthenopen et ab hac Cumaeae tempula Sibyllae. /hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur.* ("Koji se plemenitom Surènts'kom ponose lozom, / Stabiju, Herkulov grad i Partènopu (živjet u lasti / Stvorenju), zatim kraj hrama Sibilē se Kumske provezu; / Izvore dohvate tople izàtoga i grad obilat".)

Livije

Livije (I, 7) u svome djelu o porijeklu Kimske sibile govori (praveći digresiju na opis samoga osnivanja Grada) sljedeće: *Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo litterarum,*

³²² Po ovome ispada da Kimska sibila nije besmrtna, nego da živi 1000 godina, i da već u vrijeme Enejina dolaska ima 300 godina, što bi značilo da bi živjela još do u V. st. p.n.e. Po Burkertu (1985: 117), pad helenske Kime u ruke sabelskih, samnitskih osvajača u V. st. p.n.e. je *terminus ante quem* za tradiciju o Kimskoj, helenskoj sibili.

rei novae inter rudes trium homines, venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam ante Sibyllae in Italiam adventum miratae eae gentes fuerant. (“Tada /kada je po mitologiji Herkul-Herakle boravio u Laciju, odnosno na prostoru na kojem će izniknuti Rim op. S.M./ je u ovoj oblasti /okolina u kojoj je nastao Rim op. S.M./ vladao Evander, izbjeglica sa Peloponeza, služeći se više autoritetom, nego silom. To je čovjek dostojan svakog poštovanja jer je izmislio pismenost, a još više poštovan stoga što se vjerovalo da mu je majka Karmenta,³²³ božanskog porijekla, koju su ova plemena poštovala kao proročicu prije dolaska sibile u Italiju.”) Po Liviju je znači sibila strankinja, koja je došla u Italiju. Interesantno je da Livije uopće ne spominje čuvenu priču o prodaji “Sibilske knjige”, koja predstavlja jedan od najčuvenijih mitskih elemenata rimske rane historije.

Dionizije iz Halikarnasa

O Tarkviniju i “Sibilskim knjigama” najvažniji literarni izvorni izvještaj donosi Dionizije iz Halikarnasa (A.R. IV, 62): λέγεται δέ τι καὶ ἔτερον ἐπὶ τῆς Ταρκυνίου δυναστείας πάνυ θαυμαστὸν εὐτύχημα τῇ Ψωμαίων ὑπάρξαι πόλει εἴτε θεῶν τινος εἴτε δαιμόνων εύνοιά δωρηθέν: ὅπερ οὐ πρὸς ὀλίγον καιρόν, ἀλλ’ εἰς ἄπαντα τὸν βίον πολλάκις αὐτὴν ἔσωσεν ἐκ μεγάλων κακῶν. γυνή τις ἀφίκετο πρὸς τὸν τύραννον οὐκ ἐπιχωρία βύβλους ἐννέα μεστὰς Σιβυλλείων χρησμῶν ἀπεμπολῆσαι θέλουσα. οὐκ ἀξιοῦντος δὲ τοῦ Ταρκυνίου τῆς αἰτηθείσης τιμῆς πρίασθαι τὰς βύβλους ἀπελθοῦσα τρεῖς ἐξ αὐτῶν κατέκαυσε: καὶ μετ’ οὐ πολὺν χρόνον τὰς λοιπὰς ἐξ ἐνέγκασα τῆς αὐτῆς ἐπώλει τιμῆς. δόξασα δ’ ἀφρων τις εἶναι καὶ γελασθεῖσα ἐπὶ τῷ τὴν αὐτὴν τιμὴν αἴτειν περὶ τῶν ἐλαττόνων, ἢν οὐδὲ περὶ τῶν πλειόνων ἐδυνήθη λαβεῖν, ἀπελθοῦσα πάλιν τὰς ἡμισείας τῶν ἀπολειπομένων κατέκαυσε καὶ τὰς λοιπὰς τρεῖς ἐνέγκασα τὸ ἵσον ἦτει χρυσίον. θαυμάσας δὴ τὸ βούλημα τῆς γυναικὸς ὁ Ταρκύνιος τοὺς οἰωνοσκόπους μετεπέμψατο καὶ διηγησάμενος αὐτοῖς τὸ πρᾶγμα, τί χρὴ πράττειν, ἥρετο. κάκεῖνοι διὰ σημείων τινῶν μαθόντες, ὅτι θεόπεμπτον ἀγαθὸν ἀπεστράφη, καὶ μεγάλην συμφορὰν ἀποφαίνοντες τὸ μὴ πάσας αὐτὸν τὰς βύβλους πρίασθαι, ἐκέλευσαν ἀπαριθμῆσαι τῇ γυναικὶ τὸ χρυσίον, ὅσον ἦτει καὶ τοὺς περιόντας τῶν χρησμῶν λαβεῖν. ή μὲν οὖν γυνὴ τὰς βύβλους δοῦσα καὶ φράσασα τηρεῖν ἐπιμελῶς ἐξ ἀνθρώπων ἡφανίσθη, Ταρκύνιος δὲ τῶν ἀστῶν ἄνδρας ἐπιφανεῖς δύο προχειρισάμενος καὶ δημοσίους αὐτοῖς θεράποντας δύο παραζεύχας ἐκείνοις ἀπέδωκε τὴν τῶν βιβλίων φυλακήν,

ῶν τὸν ἔτερον Μάρκον Ἀτίλιον ἀδικεῖν τι δόξαντα περὶ τὴν πύστιν καταμηνύθέντα ὑφ’ ἐνὸς τῶν δημοσίων, ὡς πατροκτόνον εἰς ἀσκὸν ἐνράψας βόειον ἔρριψεν εἰς τὸ πέλαγος. μετὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τῶν βασιλέων ἡ πόλις ἀναλαβοῦσα τὴν τῶν χρησμῶν προστασίαν ἄνδρας τε τοὺς ἐπιφανεστάτους ἀποδείκνυσιν αὐτῶν φύλακας, οἵ διὰ βίου ταύτην ἔχουσι τὴν ἐπιμέλειαν στρατειῶν ἀφειμένοι καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ πόλιν πραγματειῶν, καὶ δημοσίους αὐτοῖς παρακαθίστησιν, ὡν χωρὶς οὐκ ἐπιτρέπει τὰς ἐπισκέψεις τῶν χρησμῶν τοῖς ἀνδράσι ποιεῖσθαι. συνελόντι δ’ εἰπεῖν οὐδὲν οὔτω Ψωμαῖοι φυλάττουσιν οὐθ’ ὅσιον κτῆμα οὐθ’ ιερὸν ὡς τὰ Σιβύλλεια θέσφατα. χρῶνται δ’ αὐτοῖς, ὅταν ἡ βουλὴ ψηφίσηται, στάσεως καταλαβούσης τὴν πόλιν ἡ δυστυχίας τινὸς μεγάλης συμπεσούσης κατὰ πόλεμον ἡ τεράτων τινῶν καὶ φαντασμάτων μεγάλων καὶ δυσευρέτων αὐτοῖς φανέντων, οἴα πολλάκις συνέβη. οὗτοι διέμειναν οἱ χρησμοὶ μέχρι τοῦ Μαρσικοῦ κληθέντος πολέμου κείμενοι κατὰ γῆς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Καπιταλίνου Διός ἐν λιθίνῃ λάρνακι, ὑπ’ ἀνδρῶν δέκα φυλαττόμενοι. μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἐπὶ ταῖς ἐβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν ὀλυμπιάσιν ἐμπρησθέντος τοῦ ναοῦ, εἴτ’ ἐξ ἐπιβουλῆς, ὡς οἴονται τινες, εἴτ’ ἀπὸ ταύτομάτου, σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναθήμασι τοῦ θεοῦ καὶ οὗτοι διεφθάρησαν ὑπὸ τοῦ πυρός. οἱ δὲ νῦν ὄντες ἐκ πολλῶν εἰσὶ συμφορητοὶ τόπων, οἱ μὲν ἐκ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πόλεων κομισθέντες, οἱ δ’ ἐξ Ἐρυθρῶν τῶν ἐν Ἀσίᾳ, κατὰ δόγμα βουλῆς τριῶν ἀποσταλέντων πρεσβευτῶν ἐπὶ τὴν ἀντιγραφήν: οἱ δ’ ἐξ ἄλλων πόλεων καὶ παρ’ ἀνδρῶν ἴδιωτῶν μεταγραφέντες: ἐν οἷς εὐρίσκονται τινες ἐμπεποιημένοι τοῖς Σιβυλλείοις, ἐλέγχονται δὲ ταῖς καλουμέναις ἀκροστιχίσι: λέγω δ’ ἡ Τερέντιος Οὐάρρων ιστόρηκεν ἐν τῇ θεολογικῇ πραγματείᾳ. («Govori se da je za vrijeme vladavine /kralja Tarkvinija Oholog, posljednjeg rimskog kralja op. S.M./ drugi veoma prekrasan komad dobre sreće takođe došao u Rimsku državu, podaren na klonošću nekog boga ili drugog božanstva. I ova dobra sreća nije bila kratkog trajanja, nego je kroz cijelo postojanje /Rimske op. S.M./ države često je spašavala od velikih nesreća. Izvjesna žena koja nije bila domorotkinja /u smislu da nije bila Rimljanka op. S.M./ došla je do tiranina³²⁴ /kralja Tarkvinija Oholog op. S.M./ želeći da mu proda devet knjiga ispunjenih sa sibilskim proročanstvima. Ali kada je Tarkvinije odbio da kupi knjige po cijeni koju je ona zahtijevala, ona je otišla i spalila tri od njih /devet knjiga op. S.M./. Nedugo zatim, donijevši preostalih šest knjiga, ona je ponudila da ih proda po istoj cijeni /u smislu istoga iznosa kao ranije za devet knjiga op. S.M./. Ali kada su oni /Rimljani op. S.M./ mislili da je ona budala i ismijali jer je tražila isti iznos za manji broj knjiga i da ga ne bila u stanju dobiti čak ni za veći broj /knjiga op. S.M./, ona je ponovo otišla i spalila pola od onih koje su joj preostale. Zatim, donoseći preostale tri knjige, ona je tražila isti

³²³ Za Dionizija iz Halikarnasa, koji samo slijedi tadašnju mainstream verziju odnosa prema posljednjem rimskom kralju, Tarkvinije Oholi je bio tiranin.

³²⁴ Karmenta je bila starorimsko božanstvo žena i porođaja, imala je posebnog svećenika i praznik *Carmentalia*.

iznos /kao i ranija dva puta op. S.M./ za njih. Tarkvinije, pitajući se za ženinu svrhu /u smislu zašto toliko insistira na prodaji op. S.M./ poslao je po augure i upoznao ih o ovom pitanju, pitajući ih šta bi trebalo da uradi. Ovi /auguri op. S.M./ znajući po izvjesnim znacima da je on /Tarkvinije Oholi op. S.M./ odbio od boga poslani blagoslov, izjavili su da bi bila velika nesreća da on /Tarkvinije Oholi op. S.M./ ne kupi sve /preostale op. S.M./ knjige uputili su ga plati ženi sav novac koji je ona tražila i dobije preostala proročanstva. Žena, nakon predaje knjiga i zapovijedi njemu veliku brigu o njima /knjigama op. S.M./, nestala je. Tarkvinije je između /rimskih op. S.M./ građana izabrao dvojicu ljudi /*IIviri sacris faciundis* op. S.M./ od ugleda i imenovao je dvojicu javnih robova da im pomažu i povjerio im je čuvanje knjiga. I kada je jedan od ovih ljudi, po imenu Marko Atilije, izgleda iznevjerio povjerenje /koje mu je dao kralj op. S.M./³²⁵, /kralj op. S.M./ bio obavješten o tome od strane jednog od javnih robova, on je naredio da se ovaj /misli se na Marka Atilija op. S.M./ ušije u kožnu vreću i baci u more kao u slučaju paricidiuma.³²⁶ Od izbacivanja kraljeva, Republika, preuzevši na sebe brigu o ovim proročanstvima, prepustila je brigu o njima osobama od najvećeg ugleda, koji su držali ovu službu doživotno. Oni su bili izuzeti od vojne službe i svih javnih dužnosti i službi, a dodijeljeni su im i javni robovi kako bi im pomagali; u slučaju njihovog odsustva nikome drugome nije bilo dozvoljeno da pregleda proročanstva. Ukratko, ne postoji u posjedu Rimljana, bilo sveto ili svjetovno, što oni ne čuvaju tako pažljivo kao što to oni čine sa sibilskim proročanstvima. Oni ih konsultiraju, naredbom Senata, kada je Država u problemu zbog frakcijskog/stranačkog nadmetanja ili neke velike nesreće koja se dogodila za njih u ratu ili nekih bitnih čuda ili ukazanja koja su bila viđena i koje je bilo teško interpretirati, kao što se to često dešavalo. Ova proročanstva su do rata sa Marsima, kako je bio zvan /misli se na Saveznički rat od 91. do 88. god. p. n.e. op. S.M./ bila držana u hramu Jupitera na Kapitolu u kamenom sanduku pod stražom od deset ljudi. Kada je hram bio izgorio nakon završetka 173. Olimpijade /83. god. p. n.e. op. S.M./³²⁷, bilo namjerno, kako neki misle, bilo slučajno, ova proročanstva zajedno sa svim darovima posvećenim bogu /Jupiteru Kapitolinskom op. S.M./ su bila uništена vatrom. Ona koja sada postoje su sakupljana sa mnogih mjesta, neka iz gradova Italije, neka iz Eritre u

³²⁵ Po Zonari (VII, 11) Marko Atilije je bio optužen da je primio mito kako bi dopustio kopiranje nekih proročanstava.

³²⁶ Etimologija značenja i sadržine riječi *par(r)icidium* je još uvijek nejasna, ali izgleda da se od veoma ranih vremena odnosila na ubistvo bližeg srodnika, posebno ubistvo roditelja. Odatle se možda razvila u formu *patricidium*. Riječ je, kao u ovom slučaju, korištena i u slučaju veleizdaje, odnosno "ubistva domovine, patrije". Oni koji su bili proglašeni krivim po ovim optužbama bi bili kažnjeni ušivanjem u kožnu vreću zajedno sa psom, pijetlom, zmijom i majmunom, i zatim bacani u more. O ovome v. komentar Earnesta Carya u njegovom prijevodu Dionizija Halikarnasa, 1939:Vol.II, 466, fus. 2.

³²⁷ O plamenu koji je uništilo Kapitol v. i *Plin. NH.* XIII, 27.

Aziji –kamo su glasanjem Senata /76. god. p. n.e. op. S.M./ bila poslana trojica izašlanika da ih kopiraju /misli se na proročanstva Eritranske sibile op. S.M./- a neka su donesena iz drugih gradova, prepisana od privatnih lica. Za neka od ovih je nađeno da su bila umetnuta među prava sibilska proročanstva, bijahu prepoznata kao takva korištenjem tzv. akrostiha. U svemu ovome ja sam slijedio izvještaj koji je dao Terencije Varon u svome djelu o religiji.)"

Dionizije iz Halikarnasa daje značajne podatke i o organizaciji čuvanja "Sibilskih knjiga". Prvo je postojao kolegij Dvojice čuvara "Sibilskih knjiga" (*duoviri sacris faciundis*) koji su birani samo iz redova patricija. Od zakona Licinija i Sekstija 367. god. p. n.e. kolegij Dvojice je zamijenjen sa kolegijem Desetorice (*decemviri sacris faciundis*), od pet patricija i pet plebejaca. Stoljećima kasnije i kolegij Desetorice je zamijenjen sa kolegijem Petnaestorice (*quindecimviri sacris faciundis*). Kolegij Petnaestorice je prvi put spomenuo Ciceron (*Epist.*, VIII, 4, 1) 51. god. p. n.e. Možda je kolegij čuvara "Sibilskih knjiga" na 15 članova povećan za vrijeme samovlade Sule (82. – 79. god. p. n.e.). To su bili bivši pretori i konzuli. Duoviri, kasnije decemviri i na kraju kvindecimviri su bili jedan od najuglednijih svećeničkih kolegija u "paganskom" Rimu, i imali su osnovni dužnost da drže "Sibilske knjige" sigurnim i tajnim (od javnosti). Oni su po nalogu Senata, konsultirali "Sibilske knjige" ne da otkriju tačno predviđanje budućnosti u smislu proročanstva, nego u formi "proročanstva" koji su religiozni ili kulturni obredi ili druge aktivnosti potrebne da se izbjegnu velike nesreće ili uklone njihove posljedice ili jednostavno odstrane nesrećni događaji ili da se objasne neki čudni događaji (prolasci kometa, zemljotresi, epidemije, tzv. "kiša kamenja" i slično....). Sudeći po ovome rimska klasična svijest nije pod "Sibilskim knjigama" podrazumijevala puku, u uskom smislu shvaćenu zbirku fatalističkih, sudbinskih znatno ranije već određenih proročanstava (kao što novovjekovna i moderna javnost shvata Nostradamusova proročanstva), nego je pristupala fenomenu "Sibilskih knjiga" sa mnogo širim horizontom shvatanja, tumačenja i podrazumijevanja. "Sibilske knjige" su tako ustvari nudile rješenja za prevazilaženje ili uklanjanje nekih problema, a ne samo upućivanje na njihovo stočko trpljenje i izdržavanje jer je to tako sudbinski određeno i nepromjenljivo. Po tome, stari Rimljani nisu baš vjerovali u fatalističku, od ranije predviđenu budućnost, nego su smatrali da se budućnost može kreirati i po svojim željama, naravno ako se ispunе određeni preduvjeti propisani za to (uglavnom religijsko – kultne sadržine i obojenosti). A "Sibilske knjige" su bile jedno od oruđa toga njihovog dizajniranja (shvaćenog u smislu ideoških i religioznih postavki) budućnosti. To dovoljno govori o svoj raskošnosti starorimskog promišljanja i snalaženja, ali i odbacivanja kismeta. To je naravno doprinijelo i

njihovoj preduzimljivosti. Javnosti su samo predočavani obredi i aktivnosti koje su propisale "Sibilske knjige", ali ne i samo proročanstvo o tome.

Sa druge strane, proročanstva i preporuke iz "Sibilskih knjiga" su često znale biti korištene u svrhu političke borbe u rimskom svijetu, ili nekih drugih prozačnijih razloga. Tome su pogodovalе nedorečenosti stihovanog teksta ili odredene različite smislenosti teksta koje su se mogle tumačiti ovako ili onako ili kako kome u datoj situaciji i datim okolnostima odgovara.

Osim učestvovanja u poslovima za njih propisanog kulta i rituala, imali su i dužnost da vode nadzor nad stranim kultovima u Romu. Oni su sami bili smatrani Apolonovim svećenicima, ali su vremenom dobili i nadzor nad kultovima Kibele ("Velika Majka"/*Magna Mater*) i Cerere, koji su u rimski klasični svijet doneseni i uvedeni po preporukama i interpretacijama "Sibilskih knjiga". Nakon uvođenja principata, kako je Apolon važio i za zaštitnika princepsa, kolegij Petnaestorice je bio i u uskoj vezi sa "carskim kultom". Historičar Tacit je bio jedan od kvindicmira 88. god. n.e. kada je princeps Domicijan priređivao "Stoljetne/Sekularne igre". Ovaj kolegij Petnaestorice je postojao sve dok knjige nisu bile uništene po naređenju Stilihona.

Pošto su "Sibilske knjige" bile pisane grčkim heksametrom, kolegij čuvara je uvijek raspolagao i sa dvojicom grčkih tumača.

Aul Gelije

Po Aulu Geliju (I, 19), u priču o kupovini "Sibilskih knjiga" je učestvovao sedmi kralj Tarkvinije Oholi, a ne peti Tarkvinije Prisk: *Historia super libris Sibyllinis ac de Tarquinio Superbo rege. In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis haec prodita est: Anus hospita atque incognita ad Tarquinium Superbum regem adiit novem libros ferens, quos esse dicebat divina oracula; eos velle venundare. Tarquinius pretium percontatus est. Mulier nimium atque inmensum poposcit; rex, quasi anus aetate desiperet, derisit. Tum illa foculum coram cum igni apponit, tris libros ex novem deurit et, ecquid reliquos sex eodem pretio emere vellet, regem interrogavit. Sed enim Tarquinius id multo risit magis dixitque anum iam procul dubio delirare. Mulier ibidem statim tris alios libros exussit atque id ipsum denuo placide rogar, ut tris reliquos eodem illo pretio emat. Tarquinius ore iam serio atque attentiore animo fit, eam constantiam confidentiamque non insuper habendum intellegit, libros tris reliquos mercatur nihilo minore pretio, quam quod erat*

petitum pro omnibus. Sed eam mulierem tunc a Tarquinio digressam postea nusquam loci visam constituit. Libri tres in sacrarium conditi «Sibyllini» appellati; *ad eos quasi ad oraculum quindecimviri adeunt, cum di immortales publice consulendi sunt.* ("Priča o kralju Tarkviniju Oholom i Sibilskim knjigama. U drevnim analima nalazimo tradiciju o Sibilskim knjigama. Jedna stara žena, potpuni stranac, došla je kralju Tarkviniju Oholom, donoseći devet knjiga. Ona je objavila da su one proročanstva bogova i da ih ona želi prodati. Tarkvinije se interesirao za cijenu i žena je zahtjevala golemi i pretjerani iznos. Kralj joj se prezirno nasmijao, vjerujući da je ona bila u staračkoj iznemoglosti. Zatim je ona postavila plamteći kotao pred njega, spalila tri knjige do pepeli, i pitala da li bi on kupio preostalih šest za istu cijenu. Na ovo se Tarkvinije nasmijao još više i rekao da sada nema sumnje da je stara žena luda. Nakon toga, žena odjednom spali još tri knjige i ponovo smireno učini isti zahtjev, da on kupi preostale tri po originalnoj cijeni. Tarkvinije tada postade ozbiljan i više obazivriji, shvatajući da takvu upornost i samopouzdanje ne treba tretirati olako, on je kupio tri knjige koje su bile preostale po tako visokoj cijeni kao kada je bilo pitano za svih devet. Činjenica je da nakon što je napustila Tarkvinija, ta žena više nikada i nigdje nije bila viđena. Tri knjige su bile pohranjene u škrinji i zvane Sibilske i njima Petnaestorica / *XVviri sacris faciundis* op. S.M./ pribjegavaju kada god se besmrtni bogovi moraju konsultirati za blagostanje Države.")

Suda

U romejskoj enciklopediji *Suda* se nalazi više natuknica koje se odnose na sibile i njihovu vezu sa rimskim *origines*. Romejska enciklopedija *Suda*, 1. Σίβυλλα Χαλδαία: Σίβυλλα Χαλδαία, ή καὶ πρός τινων Ἐβραία ὀνομαζομένη, ή καὶ Περσίς, ή κυρίω ὀνόματι καλούμενη Σαμβήθη, ἐκ τοῦ γένους τοῦ μακαριωτάτου Νῶε: ή τῶν κατὰ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα λεγομένων προειρηκυῖα: ἡς μνημονεύει Νικάνωρ ὁ τὸν Ἀλεξάνδρου βίον ίστορήσας: ἡ περὶ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ μυρία προθεσπίσασα καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας. ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ συνάδουσιν αὐτῇ, πλὴν ὅτι ταύτης εἰσὶ βιβλία κδ#, περὶ παντὸς ἔθνους καὶ χώρας περιέχοντα. ὅτι δὲ οἱ στίχοι αὐτῆς ἀτελεῖς εὐρίσκονται καὶ ἀμετροί, οὐ τῆς προφήτιδός ἐστιν ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ταχυγράφων, οὐ συμφθασάντων τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου ἡ καὶ ἀπαιδεύτων γενομένων καὶ ἀπείρων γραμματικῶν: ἄμα γὰρ τῇ ἐπιπνοίᾳ ἐπέπαυτο ἡ τῶν λεχθέντων μνήμη. καὶ διὰ τοῦτο εὐρίσκονται καὶ οἱ στίχοι ἀτελεῖς καὶ διάνοια σκάζουσα, εἴτε καὶ κατ' οἰκονομίαν θεοῦ τοῦτο γέγονεν, ὡς μὴ γινώσκοιντο ὑπὸ

τῶν πολλῶν καὶ ἀναξίων οἱ χρησμοὶ αὐτῆς. ὅτι Σίβυλλαι γεγόνασιν ἐν διαφόροις τόποις καὶ χρόνοις τὸν ἀριθμὸν δέκα. πρώτη οὖν ἡ Χαλδαία ἡ καὶ Περσίς, ἡ κυρίω ὄνόματι καλούμενη Σαμβήθη. δευτέρα ἡ Λίβυσσα. τρίτη Δελφίς, ἡ ἐν Δελφοῖς τεχθεῖσα. τετάρτη Ἰταλική, ἡ ἐν Κιμμερίᾳ τῆς Ἰταλίας. πέμπτη Ἐρυθραία, ἡ περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ προειρηκυῖα πολέμου. ἕκτη Σαμία, ἡ κυρίω ὄνόματι καλούμενη Φυτώ: περὶ ἣς ἔγραψεν Ἐρατοσθένης. ἐβδόμη ἡ Κυμαία, ἡ καὶ Ἀμαλθία, ἡ καὶ Ἱεροφίλη. ὄγδόη Ἐλλησποντία, τεχθεῖσα ἐν κώμῃ Μαρμισῶ, περὶ τὴν πολίχνην Γεργίτιον, αἱ τῆς ἐνορίας ποτὲ Τρωάδος ἐτύγχανον, ἐν καιροῖς Σόλωνος καὶ Κύρου. ἐνάτη Φρυγία. δεκάτη ἡ Τιγουρτία, ὄνόματι Ἀβουναία. φασὶ δὲ ὡς ἡ Κυμαία ἐννέα βιβλία χρησμῶν ἰδίων προσεκόμισε Ταρκυνίω Πρίσκω τῷ τηνικαῦτα βασιλεύοντι τῶν Ρωμαίων: καὶ τούτου μὴ προσηκαμένου, ἔκανε βιβλία β#. ὅτι Σίβυλλα Ρωμαϊκὴ λέξις ἐστίν, ἐρμηνευομένη προφῆτις, ἔγουν μάντις: ὅθεν ἐνὶ ὄνόματι αἱ θήλειαι μάντιδες ὠνομάσθησαν. Σίβυλλαι τοίνυν, ὡς πολλοὶ ἔγραψαν, γεγόνασιν ἐν διαφόροις τόποις καὶ χρόνοις τὸν ἀριθμὸν ι# («Haldejska sibila, ona je zvana Hebrejska od nekih, takođe Persijska, i ona je zvana pravim imenom Sambeta porijeklom od najblagoslovenijeg Noje. Ona je proricala o onim stvarima rečenim koji se tiču Aleksandra Makedonskog. Nikanor, koji je napisao Životopis Aleksandra, je spominje. Ona je takođe prorekla bezbrojne stvari o našem gospodaru Kristu i njegovom dolasku. Ali druge sibile slažu se sa njom, izuzev da je njenih 24 knjige, koje su pokrivale svaki narod i svaku zemlju. To što su njeni stihovi nezavršeni i nemetrički, greška nije proročice, nego zapisivača /njenih stihova op. S.M./, koji nisu bili u mogućnosti da se nose sa navalom njenog govora ili su bili neobrazovani i nepismeni /u smislu slabo pismeni op. S.M./ i sjećanje na ono što je ona rekla bi uvelo zajedno sa njenom inspiracijom. I zato izvještaji o ovim stihovima izgledaju misaono nespretni, čak i ako se ovo dešava sa božanskim vodstvom, tako da njena proročanstva ne bi bila razumljiva nedostojnim masama. Bilo je sibila na različitim mjestima i vremenima i bilo ih je deset. Prva je bila Haldejska sibila, takođe zvana kao Persijska, koja je zvana Sambeta po imenu. Druga je bila Libijska, treća je bila Delfska, rođena u Delfima. Četvrta je bila Italijanska, rođena u italijanskoj Kimeriji. Peta je bila Eritrantska, koja je proricala o Trojanskom ratu. Šesta je bila Samoska, čije je pravo ime bilo Fito, Eratosten je pisao o njoj. Sedma je bila Kimska, takođe zvana Amaltia i takođe Hierofila. Osma je bila Helespontska, rođena u selu Marmis, blizu grada Gergitiona – koji je nekada bio na teritoriji Troade – u vrijeme Solona i Kira. Deveta je bila Frigijska. Deseta je bila Tiburtinska, Abunaia po imenu. Oni /ne precizira se ko op. S.M./ kažu da je Kimska donijela devet knjiga njenih sopstvenih proročanstava Tarkviniju Prisku, tada kralju Rimljana, i kada se on nije složio /da kupi knjige op. S.M./, ona je spalila dvije

knjige. *Sibylla* je rimska /misli se latinska op. S.M./ riječ, interpretirana kao proročica ili bolje kao vidovnjakinja. Stoga, ženski vidovnjaci su zvani jednim imenom. Stoga su sibile, kako su mnogi zapisali, bile rođene u različitim vremenima i mjestima i bilo ih je deset”). 2. Romejska enciklopedija *Suda*, Ἡροφίλα: Ἡροφίλα, ἡ καὶ Σίβυλλα Ἐρυθραία, Θεοδώρου θυγάτηρ. ἔγραψε βιβλία γ# μαντικὰ ἐπικῶς: καὶ ἥλθεν εἰς Ρώμην ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ὑπάτων, ἄλλοι δὲ Ταρκυνίου, δοκοῦσα χρηματισθήσεσθαι δι’ αὐτῶν. ὡς δὲ κατεφρονήθη, τὰς δύο κατέφλεξε βίβλους, ἀς καὶ ἔτυχεν ἐπιφερομένη: περιεσώθη δὲ ἡ λοιπὴ μία, ἥτις καὶ παρὰ τῶν Ρωμαίων ἔξωνήθη πολλοῦ τιμήματος. («Herofila, takođe zvana Eritrantska sibila, kćerka Teodora. Ona je napisala tri knjige proročanstava u epskom heksametu i ona je došla u Rim u vrijeme konzula, iako drugi kažu za Tarkviniju, očekujući novac za ova proročanstva. Ali, pošto nije dobila nikakvu nadoknadu, ona je spalila dvije knjige koje je nosila sa sobom. Ali preostala je preživjela, koja je kupljena od Rimljana po velikoj cijeni.») 3. Romejska enciklopedija *Suda*, Χρηματίσεσθαι: Χρηματίσεσθαι: χρήματα λαβεῖν. Ἡροφίλα ἡ καὶ Σίβυλλα Ἐρυθραία ἔγραψε βιβλία γ# μαντικά: καὶ ἥλθεν εἰς Ρώμην χρηματίσεσθαι: καταφρονηθεῖσα δὲ ἔκανε τὰς δύο βίβλους. («Značenje zarađivati. Herofila, koja je takođe bila Eritrantska sibila, je napisala tri knjige proročanstava i ona je došla u Rim da napravi posao, ali nakon što je bila tretirana sa prezirom ona je spalila dvije knjige.») 4. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Κυμαία: Σίβυλλα Κυμαία καὶ Σίβυλλα Θεσπρωτίς: όμοιώς χρησμούς. («Kimska sibila i Tespročanska³²⁸ sibila, slično su proricale»). Po ovim leksikografskim podacima iz Sude, ispada da je Herofila, Eritrantska sibila bila ta koja je došla u Rim i prodala dio svojih knjiga.

Po Laktanciju, “Anonimnom Predgovoru” i *Sudi* (koji su izgleda preuzimali podatak jedan od drugog, odnosno Laktancije je izvor i “Anonimnom Predgovoru” i piscima *Sude*) riječ je kralju Tarkviniju Prisku, a po Dioniziju iz Halikarnasa i Aulu Geliju riječ je o Tarkviniju Oholom. Zanimljivo je da se za svoje podatke o sibilama i “Sibilskim knjigama” i Laktancije i Dionizije iz Halikarnasa pozivaju na Marka Terencija Varona i njegove podatke³²⁹. Sa druge strane, Dionizije iz Halikarnasa i Aul Gelije ne samo da ne preciziraju o kojoj je sibili riječ, nego ne navode je li žena koja je donijela knjige kralju uopće bila sibila. Izgleda da se i u ovom konkretnom slučaju Dionizije iz Halikarnasa suočio sa masom podataka³³⁰ koji su bili

³²⁸ Tespročani (Θεσπρωτοί) su bili narod iz Epira, srođni epijskim Mološanima.

³²⁹ Najvjerojatnije iz Varonovog djela *Antiquitates rerum humanarum et divinarum*.

³³⁰ Iako na kraju svoga poglavља Dionizije strikno navodi da je slijedio u svemu što se tiče Sibilskih knjiga Varonovo djelo o starimskoj religiji, nesumnjivo je on dolazio i u doticaj sa drugim vrelima koja su govorila o sibili koja je donijela proročanstva rimskom kralju Tarkviniju Oholom. Uostalom, i Laktancije, koji se poziva na Varona, kada govorí o sibilama daje određene podatke kojih nema kod Dionizija Halikarnasa, tj. ovaj potonji je izbjegao da uopće raspravlja u svome djelu o sibilama, ko su

raznoliki, kontradiktorni ili smješani i nadasve nerješiva enigma pa se odlučio iz svega izvući na "kulturni način", izbjegavajući da precizira ne samo o kojoj je sibili riječ, nego je li ta žena koja je prodavala devet knjiga i prodala tri knjige bila uopće sibila. Aul Gelije, štaviše, uopće ne navodi da su proročanstva koja su prodala Tarkviniju Oholom bila sibilska, nego samo da su te knjige proročanstva bogova. Po tome ispada da su nazvane te knjige "Sibilskim", jer je ta stara žena smatrana u drevnim vremenima sibilom.

Da se Dionizije iz Halikarnasa stvarno nije snašao sa objašnjavanjem fenomena sibila dokazivao bi i njegov podatak A.R. I, 55, 4 – 5 u okviru njegovog šireg opisa dolaska Eneje na obale Lacijskog mora: πρῶτα τοῦ μαντεύματος ἥδη σφίσι τέλος ἔχοι. ἦν γάρ τι θέσφατον αὐτοῖς, ὡς μέν τινες λέγουσιν ἐν Δωδώνῃ γενόμενον, ὡς δ' ἔτεροι γράφουσιν ἐν ἐρυθρᾷ χέρσῳ τῆς Ἰδης, ἔνθα ὡκει Σίβυλλα ἐπιχωρία νύμφῃ χρησμωδός, ἡ αὐτοῖς ἔφρασε πλεῖν ἐπὶ δυσμῶν ἥλιου, τέως ἀν εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ἔλθωσιν, ἐν ᾧ κατέδονται τὰς τραπέζας: ὅταν δὲ τοῦτο μάθωσι γενόμενον, ἡγεμόνα τετράποδα ποιησαμένους, ὅπου ἀν κάμῃ τὸ ζῷον, ἐνταῦθα δείμασθαι πόλιν. ("Izvjesno proročanstvo je bilo izrečeno njima /Enejini Trojancima op. S.M./, neki kažu u Dodoni, ali prema drugima u Eritri, na mjestu³³¹ na planini Ida, gdje je živjela sibila te zemlje, proročica nimfa, koja im je odredila da plove prema zapadu sve dok oni ne dođu na mjestu gdje će pojesti svoje stolove /dok su jeli Enejini Trojanci su koristili peršine ili pšenične kolače kao podlogu – neku vrstu stola – za hranu koju su jeli, a onda su i njih pojeli op. S.M./ .³³² I tada, kada im se

one, odakle su došle, koliko ih ima itd. a sve je to imao u Varonovim spisima koje je čitao i koristio. Vrlo je moguće opet i da je taj "kulturni izlazak" iz "sibilskog problema" imao ustvari sam Varon (koji se suočio sa tom masom raznolikih, čudnih, kontradiktornih i smješanih podataka), i da je ga onda samo parafrazirao Dionizije iz Halikarnasa.

³³¹ Ovaj dio teksta je neizvjestan, i o tome v. O ovome v. komentar Ernesta Carya u njegovom prijevodu Dionizija Halikarnasa, 1937: Vol. I, 182 – 183, fus. 2.: The text is uncertain here; see critical note. Most editors agree on Erythrae, though we do not hear elsewhere of any Erythrae near Ida; conjectures as to the meaning of the following word vary from "near" to "oracle" and "cave." For the two words together Jaeoby reads "red land." If Erythrae is the correct reading here, it would seem that Dionysius confused the Sibyl of Marpessus in the Troad with the famous Sibyl of Erythrae in Ionia.. With this exception, the story here related may be assumed to be approximately the original form of the legend, which would naturally represent Aeneas as receiving the oracle from the local Sibyl before setting out on his voyage; later, when her fame became eclipsed by that of the Erythraean Sibyl, her role in the legend may have been transferred to the latter. For a recent discussion of the Sibyls see Buchholz in Roscher's *Lexikon der griech. Und rom. Mythologie*, s.v. Sibylla.

³³² Uporediti i *Verg. Aeneid.* III, 255 – 256; 394 - 395; i posebno VII, 107 – 134. Po Vergiliju, Eneji proročanstvo da će njegovi ljudi jesti stolove na lacijskoj obali izriču harpija Keleni i Heleni, sin Prijamov. Uporediti i sa desetim poglavljem djela *Origo gentis Romanae*, čiji se tekst opisa ovoga događaja unekoliko razlikuje od onoga što daju Dionizije iz Halikarnasa i Vergilije. U *Origo*, Venera je bila ta koja je prorekla Anhisu da kada na stranoj obali pojedu posvećene tanjire da je to mjesto za ustanavljanje naselja. Ali u 12. poglavju djela *Origo*, njegov autor parafrazira i drugi opis desavanja (koji donosi Domicije, jedan od vrela za autora djela *Origo*, o njemu se skoro ništa ne zna) sa "stolovima koji su pojedeni"; po kojem to nisu bile gomile žita, kako je ranije rečeno, nego su kao "stolovi" (bolje

desi to, oni bi trebali slijediti četveronožnu divljač kao svoga vodiča, i gdje životinja postane umorna, tu bi oni /Enejini Trojanci op. S.M./ trebali podići grad.") Po ovome podatku Dionizije iz Halikarnasa je pomiješao Helespontsku sibilu (iz eolske Troade gdje je planina Ida) sa Eritranskom (iz Jonije), a ni sam nije siguran je li Eneja uopće dobio proročanstvo od njih ili iz Dodone. Pošto je Dionizije iz Halikarnasa koristio obimnu literaturu, vjerojatno je originalna legenda bila ona koja Eneju vezala za sibilu u Maloj Aziji, da bi kasnije ta legenda bila modificirana prema interesima i potrebama drugih pisaca i atmosfere u javnosti. Onda bi umetnuće kimske sibile u priču o Eneji, možda, kako je već rečeno ranije, bilo djelo "pjesničke slobode" Vergilija.

Plinije Stariji

Po Pliniju Starijem (XIII, 27), Tarkvinije Oholi je bio taj koji je kupio "Sibilske knjige": *inter omnes vero convenit Sibyllam ad Tarquinium Superbum tres libros adtulisse, ex quibus sint duo cremati ab ipsa, tertius cum Capitolio Sullanis temporibus.*

Možda su određeni stvarni sibilski stihovi sačuvani u djelu "O čudesima" Flegona iz Trala³³³, u vidu proročanstva ili kombinacije dva proročanstva u 70 heksametara vezano za rođenje androgina i propisuje dugu listu rituala i darova bogovima.

rečeno prostirke za hranu) poslužio peršin kojeg je na tome mjestu (gdje su se Enejini Trojanci nalazili) bilo u najvećem obilju. I kada je hrana pojedena, onda se pojeo i taj peršin. I tada su shvatili da su to bili "stolovi" koji su pojedeni za koje im je govorilo proročanstvo. Po autora djela *Origo*, Domicije je u prvoj knjizi svoga djela naveo da je proročanstvo Delfskog Apolona savjetovalo Eneji da traži Italiju i kada dođe do dva mora i pojede svoje stolove, da se tu i naseli i ustanovi grad. I tako dok je lutao Laurentijskim područjem, nedaleko od obale Eneja je stigao do dva jezerceta slane vode blizu jedan drugog. I kada se tamo okupao i nahrario, on je na kraju pojeo i peršin koji mu je koristio kao prostirku za hranu. Tada je Eneja pomislio da se proročanstvo ispunilo, i na tome mjestu je ustanovio grad nazvavši ga Lavinij. Ipak je autor djela *Origo* nejasan kada parafrazira Domiciju, jer na početku parafraziranja on govori kako su Trojanci bili ti koji su pojeli peršin koji su postavili kao prostirke "stolove" za hranu, a u nastavku parafraziranja nakon digresije o tome kako je nastao rimski običaj pokrivanja glave prilikom ceremonije žrtvovanja, ispada da je ustvari samo Eneja bio taj koji je imao peršin za prostirku i da ga je pojeo.

³³³ Flegon iz Trala (Φλέγων) je bio oslobođenik prinčepa Hadrijana. Njegovo glavno djelo je "Olimpijade", historijski pregled u 16 knjiga od 1. Olimpijade (776. god. p. n.e.) do 229. Olimpijade (137. god. n.e.), od kojega su sačuvani samo fragmenti. Izgubljena su i djela o opisu Sicilije, o rimskim praznicima, o topografiji Rima (uključujući i etimologiju rimske gradske toponimije) i epitome o olimpijskim pobednicima. Od njega su sačuvana dva kraća djela i to: 1. "O čudesima" koje sadrži priče o duhovima, proročanstvima, monstruoznim rođenjima, hemafroditima i divovskim skeletima. 2. "O dugovječnim ljudima", spisak Italijana koji su imali više od 100 godina. Podaci uzeti iz rimskih cenzusa.

Maur Servije Honorat

Ad Aeneidem, VI, 72: *tuas sortes Sibyllina responsa, quae, ut supra diximus, incertum est cuius Sibyllae fuerint, quamquam Cumanae Vergilius dicat, Varro Erythraeae. sed constat regnante Tarquinio quandam mulierem, nomine Amaltheam, obtulisse ei novem libros, in quibus erant fata et remedia Romana, et pro his poposcisse CCC. philipeos, qui aurei tunc pretiosi erant. quae contempta alia die tribus incensis reversa est et tantundem poposcit, item tertio aliis tribus incensis cum tribus reversa est et accepit quantum postulaverat, hac ipsa re commoto rege, quod pretium non mutabat. tunc mulierem subito non apparuisse. qui libri in templo Apollinis servabantur, nec ipsi tantum, sed et Marciorum et Begoes nymphae, quae artem scripserat fulguritarum apud Tuscos: unde addidit modo 'tuas sortes arcanaque fata'. et hoc trahit poeta. Aenean tamen inducit quasi de praesenti dicentem oraculo.* Po Serviju, sibila koja je donijela knjige Tarkviniju (ne precizirajući o kojem je tačno kralju riječ, petom ili sedmom) zvala se Amaltea.

Tacit

U Analima (VI, 12 ili 18) se prenose vrijedni podaci o "Sibilskim knjigama": *Relatum inde ad patres a Quintiliano tribuno plebei de libro Sibyllae, quem Caninius Gallus quindecimvirum recipi inter ceteros eiusdem vatis et ea de re senatus consultum postulaverat. quo per discessionem facto misit litteras Caesar, modice tribunum increpans ignarum antiqui moris ob iuventam. Gallo exprobrabat quod scientiae caerimoniarumque vetus incerto auctore ante sententiam collegii, non, ut adsolet, lecto per magistros aestimatoque carmine, apud infrequentem senatum egisset. simul commonefecit, quia multa vana sub nomine celebri vulgabantur. sanxisse Augustum quem intra diem ad praetorem urbanum deferrentur neque habere privatum liceret. quod a maioribus quoque decretum erat post exustum sociali bello Capitolium, quae sitis Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam ac Siciliam et Italicas colonias carminibus Sibyllae, una seu plures fuer datoque sacerdotibus negotio quantum humana ope potuissent vera discernere. igitur tunc quoque notioni quindecimvirum is liber subicitur.* ("Plebejski tribun Kvintiljan izvjestio je, da lje, Senat o jednoj Sibilskoj knjizi. Naime, Kaninije Gal, jedan od kvindecimvira, tražio je da se ta knjiga unese među ostale knjige te proročice i da Senat donese odluku o tome. Prijedlog bude prihvaćen i usvojen discesijom³³⁴, bez diskusije. Na to cezar /

³³⁴ *Discessio* ("razdvajanje") je bio način glasanja u rimskom Senatu kojem bi senatori, i pristalice i protivnici prijedloga, ustali i svrstali se na za to određena mjesta (odakle i izraz *pedibus in sententiam ire*). Ukoliko bi glasanju prethodila i iscrpnja diskusija, onda se takav postupak nazivao *consultum senatus per relationem*.

princeps Tiberije op. S.M./ napiše pismo u kome blago prekori /plebejskog op. S.M./ tribuna što kao mlad čovjek ne poznaje staru tradiciju, ali Galu prebac što je kao stari poznavalac religije i obreda prezentirao Senatu, koji čak nije imao kvoruma, jednu knjigu nepoznatog porijekla, i što je nije, kako običaj zahtijeva, dao najprije na čitanje i ocjenu stručnjacima. Podsjeti pri tome da je i August, baš zato što su mnoga beznačajna proroštva kružila pod slavnim Sibilinim imenom, odredio rok u kome knjige proroštava treba predate gradskom pretoru i zabranio da ih građani drže kod sebe. I naši stari su donijeli takvu odluku kada je za vrijeme Savezničkog rata /Tacit ustvari misli na I. rimski građanski rat od 88. do 81. god. p. n.e. op. S.M./ izgorio Kapitol. Sakupili su po Samosu i Ilionu, Eritreji i Africi, Siciliji i italskim kolonijama, sva proroštva sibile, bilo da je postojala samo jedna proročica ili više njih, i zadužili svećenike da, koliko je to u ljudskoj moći, izdvoje autentična između njih. Stoga su i ovu knjigu imali da ispitaju kvindecimviri.") Događaj koji Tacit konkretno opisuje desio se 32. god. n.e., u konzulskoj godini Gneja Domicija (*Gnaeus Domitius Ahenobarbus*) i Kamila Skribonijana (*Lucius Arruntius Camillus Scribonianus*), i jasno dokazuje da su se prepostavljena ili navodna sibilska proročanstva skupljala i ispitivala i 110 godina nakon što su originalne Sibilske knjige uništene.

Iz prezentirane izvorne grde je vidljiv još jedan problem vezan za "Sibilske knjige", a to je da su u rimskoj povijesti postojale dvije vrste "Sibilskih knjiga" i to one "prave" koje su postojale iz drevnih vremena i koje su uništene u požaru koji je zahvatio hram Jupitera Kapitolinskog i one koje su nastala u procesu obnavljanja tih "Sibilskih" spisa sakupljanjem, trijažom i daljim sortiranjem raznoraznih spisa koje su se pripisivale sibilama. One koje su sakupljene, obrađene i sortirane u prvi mah su bile ponovno smještene u obnovljeni hram Jupitera Kapitolinskog, zajedno sa sličnim kazivanjima Tiburtinske sibile. Kada je August 12. god. p. n.e. postao *pontifex maximus*, "obnovljene Sibilske knjige" su premještene u Apolonov hram na Palatinu, gdje su i ostale dok nisu uništene. Naredbu o njihovom uništenju je, po **Klaudiju Rutiliju Namacijanu** (II, 52: *ante Sibyllinae fata cremavit opis*),³³⁵ dao cc 405. god. n.e. Flavije Stilihon, tada svemoćni moćnik Zapadnog Carstva, koji je i bio kršćanin. Stilihon na ovaj čin nije bio motiviran samo religijskim žarom, nego prije svega jer su "obnovljene Sibilske knjige" korištene kako bi se napadala i kritizirala njegova uprava. "Pagani" su osvajanje grada Rima od strane Alarikovih Vizigota 410. god. n.e. tumačili i kao osvetu za uništavanje "Sibilskih knjiga".

³³⁵ Početkom V. st. n.e. djelovao je i galski pjesnik Klaudije Rutilije Namacijan (*Rutilius Claudius Namatianus*), opjevavši Rim koji je postao domovinom tolikim različitim narodima. Privrženik starine, Namacijan je mrzio kršćane, naročito monahe. Poznat je po latinskoj poemi *De Reditu Suo*, koja opisuje obalno putovanje 416. god. n.e. iz Rima u Galiju. Od ove poeme je sačuvano samo oko 700 stihova. Rutilije Namacijan spominje spaljivanje "Sibilskih knjiga" u vrlo ljutom i kritičkom osvrtu na Stilihonovu upravu.

“Sibilske knjige”, posebno one originalne iz vremena kasnoga Kraljevstva i Republike, su imale veliko značenje po razvitak rimske religiozne svijesti i način života, posebno u smislu prihvatanja helenskih i orijentalnih općekulturalnih tekočina. Same “Sibilske knjige” su bile pisane grčkim heksametrom, a tradicija sibila pripada helenskom egejsko – maloazijskom prostoru. Može se reći da su originalne “Sibilske knjige”, iako su se smatrali starovremenskom i drevnom rimskom stvari, u velikoj mjeri doprinijele općekulturološkom profiliranju rimskog svijeta prema helenskim, helenističkim i orijentalnim (pravilnije rečeno maloazijskim) tradicijama. Starorimska i staroitalska religijska svijest je već i ranije, indirektno preko Etruraca, bila pod helenskim utjecajem, ali je taj utjecaj sa “Sibilske knjige” dobio novi impuls i poticaj. Tako i “Sibilske knjige” treba promatrati i o jedan od fenomena koji su prilično doprinijeli razvitu poslovične rimske pragmatične sklonosti sinkretističkoj amalgamaciji/spajanju.

Postoji i teorija i da je najstarija kolekcija zapisanih sibilskih proročanstava nastala upravo na gergiskom području Troade.³³⁶ Po ovoj teoriji, ova zapisana kolekcija je bila čuvana u Apolonovom hramu u Gergisu, da bi kasnije prešla u Eritru gdje su je nastavili čuvati. Onda bi ta kolekcija, ili njena kopija, nekako svoj put nastavila u italiotsku Kimu, odakle je po mitu prenesena u Rim. Gergis je prema Heraklidu Pontskom u vrijeme Solona i Kira bio unutar granica Troade. Lik ove sibile, koja je rođena u Marpesu i čiji je grob kasnije označen sa Apolonovim hramom, se pojavljuje na novčićima grada Gergisa/Gergite/Gergitiona (Γέργιτς, Γέργιθος, Γέργιθες; *Gergithium*, *Gergithum*, etnonim Γεργίθιος/Gergiti) iz perioda 400. – 350. god. p. n.e. Ovaj grad, koji se nalazi sjeverno od rijeke Skamandar i istočno od planine Ide, je nesumnjivo bio prilično drevan. **Herodot** (V, 122; u okviru govora o Jonskom ustanku protiv Iranskog Carstva persijskih Ahemenida od 499. – 493. god. p. n.e.) navodi da su stanovnici ovoga grada bili potomci starih Teukra: οὗτοι μέν νυν τῶν Περσέων οὕτω διεφθάρησαν: Υμαίης δὲ καὶ αὐτὸς ἐών τῶν ἐπιδιωξάντων τοὺς ἐς Σάρδις στρατευσαμένους Ιώνων, τραπόμενος ἐς τὸν Προποντίδα εἴλε Κίον τὴν Μυσίην: ταύτην δὲ ἐξελών, ὡς ἐπύθετο τὸν Ἐλλήσποντον ἐκλελοιπέναι Δαυρίσην καὶ στρατεύεσθαι ἐπὶ Καρίης, καταλιπὼν τὴν Προποντίδα ἐπὶ τὸν Ἐλλήσποντον ἥγε τὸν στρατόν, καὶ εἴλε μὲν Αἰολέας πάντας ὅσοι τὴν Ἰλιάδα νέμονται, εἴλε δὲ Γέργιθας τοὺς ὑπολειφθέντας τῶν ἀρχαίων Τευκρῶν: αὐτὸς

³³⁶ O tome v. Smith W., 1854:I, 718: “Inseparably connected with the name of Cumae is that of the Sibyl who, according to the general tradition of antiquity, had her abode there. There is little doubt that the legends connected with her were brought by the Greeks from Cyme in Asia Minor, and were transferred from Gergis or Gergithes in the Troad to the Italian Cumae. (Grote's Greece, vol. iii. p. 472; Klausen, Aeneas und die Penaten, vol. i. pp. 209, 210.). Similar peculiarities in the nature of the soil and localities seem to have contributed to this.”

τε Υμαίης αἱρέων ταῦτα τὰ ἔθνεα νούσῳ τελευτᾷ ἐν τῇ Τρωάδι.. (“Tako su izginuli ovi Persijanci. A Himej /jedan od persijskih zapovjednika op. S.M./, isto tako jedan od komandanata koji su se dali u potjeru za Jonjanima, poslije njihova napada na Sard /u proljeće 498. god. p. n.e. op. S.M./, krene u Propontidu /persijska kontraofanziva se vjerojatno desila 497. god. p. n.e./ i zauzme Kij u Miziji. Kada je, međutim, poslije zauzimanja toga grada čuo da se Dauriz povukao sa Helesponta i da se uputio sa vojskom u Kariju, on se povuče iz Propontide i ode sa vojskom na Helespont, te pokori sve Eoljane koji prebivaju u Ilijskoj pokrajini /misli se na Troadu op. S.M./, a sa njima i Gergite, ostatke starih Teukra. A i sam Himej, kada je pokoravao te narode, razboli se i umre u Troadi. I tako je završio Himej.”) Herodot, istu informaciju (VII, 43) ponavlja i kada govori o dolasku Kserksa, persijsko - ahemenidskog šaha nad šahovima Irana, sa velikom vojskom (pred pohod na balkansku Heladu 480. god. p. n.e.) u Troadu: ἄμα ἡμέρῃ δὲ ἐπορεύετο ἐνθεῦτεν, ἐν ἀριστερῇ μὲν ἀπέργων Ποίτιον πόλιν καὶ Οφρύνειον καὶ Δάρδανον, ἥ περ δὴ Ἀβύδῳ ὅμουρος ἔστι, ἐν δεξιῇ δὲ Γέργιθας Τευκρούς.. (“A u svanuće nastavi vojska svoj put dalje i ostavi lijevo od sebe gradove: Retij, Ofrinij i Dardan, koji se nalazi u blizini Abidosa, a desno ostavi Teukarske Gergite.”) Za **Ksenofonta**³³⁷ (Hell. III, 1, 15: ταῦτα δὲ ποιήσας Σκῆψιν καὶ Γέργιθα ἔχυρὰς πόλεις κατέσχεν...) Gergis je snažan grad, u smislu jake odbrane. Po istom helenskom historičaru i piscu, u gradovima Skepsin i Gergis najveći dio svoga blaga je držala dardanska princeza/namjesnica (u Eolidi, Troadi i maloazijskoj Dardaniji u ime persijskog satrapa Farnabaza) Mania (o njoj v. Xen. Hell. III, 1, 10 - 15), koju je 399. god. p. n.e. ubio njen zet. Gergis spominju i **Livije** (XXXVIII, 39, 8: ... *Gergithum*...), **Strabon**, opisujući Troadu i Ilion (XIII, 1, 19: ἐν δὲ τῇ Λαμψακηνῇ τόπος εὐάμπελος Γεργίθιον: ἦν δὲ καὶ πόλις Γέργιθα ἐκ τῶν ἐν τῇ Κυμαίᾳ Γεργίθων: ἦν γὰρ κάκεῖ πόλις πληθυντικῶς καὶ θηλυκῶς λεγομένη αἱ Γέργιθες, ὅθενπερ ὁ Γεργίθιος ἦν Κεφάλων: καὶ νῦν ἔτι δείκνυται τόπος ἐν τῇ Κυμαίᾳ Γεργίθιον πρὸς Λαρίση.) i opisujući nešto južnija područja (XIII, 1, 70: ἐγγὺς δὲ τῶν πηγῶν κώμη Γέργιθα ἔστιν, εἰς ἦν μετώκισεν Ἀτταλος τοὺς ἐν τῇ Τρωάδι τὸ χωρίον ἐξελών.), **Plinije Stariji** (V, 122: *intercidere Canae, Lysimachea, Atarnea, Carene, Cisthene, Cilla, Cocylium, Thebe, Astyre, Chrysa, Palaescepsis, Gergitha, Neandros*) navodi da grad Gergis više ne postoji (tj. da je izumro do njegovog vremena), **Plutarh** (u životopisu Fokiona, 18:... Γεργίθου...). **Atenej** se osvrće na Gergis kada govori o laskavcima i doušnicima (VI, 67: ἀλλὰ καὶ λέγουσιν ὅτι τῶν Γεργίνων τις ἀπόγονος ὃν τῶν Τρώων ἐκείνων οὓς Τεῦκρος ἀπὸ τῶν αἰχμαλώτων κατακτησάμενος

³³⁷ Ksenofont (Ξενοφῶν; živio cc. 430. – 354. god. p. n.e.), je čuveni helenski historičar, vojnik, plaćenik i Sokratov učenik.

εὶς Κύπρον ἔχων ἀπώκησεν, οὗτος διὰ τῆς παραλίας μετ' ὀλίγων στείλας ἐπὶ τῆς Αἰολίδος κατὰ πύστιν ἄμα, καὶ οἰκισμὸν τῆς τῶν προγόνων χώρας πόλιν οἰκίσει περὶ τὴν Τρωικὴν Ἰδην συμπαραλαβών τινας τῶν Μυσῶν, ἡ πάλαι μὲν ἀπὸ τοῦ γένους Γέργινα, νῦν δὲ Γέργιθα κέκληται. τούτου γάρ, ὡς ξοικε, τοῦ στόλου τινὲς ἀποσπασθέντες ἐν τῇ Κυμαίᾳ κατέσχον ἐκ Κύπρου τό γένος ὅντες, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς Θετταλικῆς Τρίκκης, καθάπερ τινὲς εἰρήκασιν, ὡν ἰατρεῦσαι τὴν ἄγνοιαν οὐδ' Ἀσκληπιάδαις τοῦτο γε νομίω δεδόσθαι. (“Ali oni kažu da je jedan od Gergina /niži stupanj doušničke mreže u kiparskoj Salamini op. S.M./, koji je bio potomak onik Trojanaca koje je Teukar uzeo kao robove, izabравši ih među zarobljenicima, i onda doveo i naselio na Kipru, išavši duž obale sa nekoliko saputnika, otplovio prema Eolidi, kako bi se pronašla i obnovila zemlja njegovih predaka. I da je on, povevši neke Mizijance sa sobom, naselio grad blizu trojanske Ide, koji je ranije bio zvan Gergina, po imenu stanovnika, ali je sada zvan Gergita. Kako izgleda, jedan dio se odvojio od ove ekspedicije i zaustavio u /maloazijskoj op. S.M./ Kimi, bijajući po rođenju kretskog porijekla, a ne od tesalskih Trika, kako su neki tvrdili, čije neznanje smatram da je iza umijeća svih potomaka Eskulapa da ih izlječe.”)³³⁸ Po Strabonu, pergamski atalidski kralj Atal (bez preciziranja o kojem je konkretno Atalu riječ - bila su trojica -, vjerojatno je to Atal II. Filadelf, vladao od 160. do 138. god. p. n.e.) je razorio Gergis u Troadi i njegove stanovnike preselio u naselje blizu izvora rijeke Καϊκός/ Caicus ili Caecus, a nekada se zvalo Astraeus (danasa rijeka Bakırçay) blizu Larise na teritoriji maloazijske Kime (u Eolidi), i koje je u Strabonovo doba nosilo isto ime Gergita. Vrlo vrijednu odrednicu o Gergisu i Helespontskoj sibili u Troadi daje **Stefan Vizantinac**: Γέργις, πόλις Τροίας καὶ... κλίνεται Γέργιθος. λέγεται καὶ... ἡ Γέργιθος εὐθεῖα ἐτο... γενικῆς, ὡς Τροίζηνος. ὁ πολίτες Γέργιθος. το... θηλυκο...ν Γέργιθια. ἀφ' οὗ Γέργιθία ἡ χρησιμολόγας Σιβύλλα, ἡ τις καὶ... τετύπωτο ἐν τῷ νομισματι τῶν Γέργιθίων, αὐτή τε καὶ... ἡ σφι...γξ. ὡς Φλέγων ἐν Ὀλυμπιάδων πρώτη. ἐν δε... τῷ ίερῷ τοῦ Γέργιθίου Ἀπόλλωνος Σιβύλλης φασι...ν ειναι τάφον. ἔστι καὶ... ἄλλο Γέργιτης καὶ... θηλυκῶς Γέργιτις. ἔστι καὶ... Γέργιθεύς.

³³⁸ U ovom slučaju izgleda da je Atenej, pravilnije rečeno njegovo vrelo filozof Klearh (Κλέαρχος; živio IV.-III. st. p.n.e.) iz Soli (grad na Kipru, a ne istoimeni veći i znatno poznatiji grad u Kilikiji) pomiješao nazine za jedan od dva tipa doušničke mreže u kiparskoj Salamini (Gergini/Γέργινοι), ime Gergitije (Γέργιθος; ime jednog od laskavaca Aleksandra Makedonskog i po njemu nazvane jedne Klearchove rasprave o laskavcima), ime grada Gergis u Troadi i Gergite u Eolidi. I onda se iz toga izvodilo etimološko porijeklo bilo za Gergis, bilo za laskavce na Kipru. Atenejev podatak XII, 26 (pozivajući se na Heraklida Pontskog) se odnosi ne na Gergis i njegove stanovnike, nego na Gergite (ι Γέργιθας), narodnu frakciju u Miletu suprostavljenu aristokratskoj frakciji.

Najzanimljivi podatak iz antičke, rimske literarne baštine o kimskoj sibili nalazi se u čuvenom **Petronijevom Satirikonu**,³³⁹ (poglavlje 48) kada Trimalhion tvrdi: *Nam Sibyllam quidem Cumis ego ipse oculis meis vidi in ampulla pendere, et cum illi pueri dicerent: Σιβύλλα τί θέλεις; respondebat illa: ἀποθανεῖν θέλω.* («Zaista sam ja jednom video sa mojim sopstvenim očima Kimsku sibili u njenom krčagu,³⁴⁰ i kada su je dječaci pitali: Sibila, šta želiš?, ona je odgovorila: Ja hoću da umrem.»)

Kima ima svoje mjesto i u ranom kršćanstvu, jer kršćanska tradicija ima priču da je na putu iz Rima u Kimu, oslobođenik Hermas navodno doživio vizije koje su doprinijele nastanku ranokršćanskog djela *Ποιμὴν τοῦ Ἐρμᾶ* (Hermasov pastir) koje je imalo značajnog utjecaja na kršćansku zajednicu II. i III. st. n.e. Tako je prostor Kime nastavio svoju religijsko – mističku misiju. Krajem IV. st. n.e. i Zeusov hram u Kimi je pretvoren u ranokršćansku crkvu.

³³⁹ Satyricon ili Satyrica je prozno - poetsko djelo fikcije (neka vrsta antičkog romana/novele) na latinskom jeziku nastalo u I. st. n.e. Vjeruje se da je autor toga djela Gaj Petronije/Caius Petronius, istaknuta ličnost na dvoru princepsa Nerona koju Tacit u Analima (XVI, 18) naziva arbitrom elegancije: ... elegantiae arbiter..., iako manuskriptna tradicija autora identificira kao izvjesnog Tita Petronija. Satirikon nije sačuvan u svojoj cijelosti, nego samo jednim dijelom u kojem su najpoznatija poglavљa ona koja se odnose na večeru koju je priredio bogati i razmetljivi oslobođenik Trimalhion (*Cena Trimalchionis*).

³⁴⁰ Ovdje su vjerojatno reference na Ovidijeve Metamorfoze i priče kako je tijelo Kimske Sibile vremenom starilo, jer joj Apolon (nakon što je ona odbila njegova udvaranja) nije podario dugu mladost, i smanjivalo se dotele da se na kraju držalo u jednom malom krčagu ili maloj posudi, ampuli (*ampulla*). Na kraju je preostao samo njen glas.

DREVNI RELIGIJSKI OBIČAJI

Dionizije iz Halikarnasa

Po Dioniziju iz Halikarnasa (A.R. I, 75, 1 – 3) kronologija vladavine sedam kraljeva (u periodu od ukupno 244 godine) izgleda na sljedeći način: Ρωμύλος μὲν γὰρ ὁ κτίσας τὴν πόλιν ἐπτὰ καὶ τριάκοντα ἔτη λέγεται κατασχεῖν τὴν δυναστείαν: μετὰ δὲ τὸν Ρωμύλου θάνατον ἀβασίλευτος ἡ πόλις γενέσθαι χρόνον ἐνιαύσιον. ἔπειτα Νόμας Πομπίλιος αἱρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου τρία καὶ τετταράκοντα ἔτη βασιλεῦσαι. Τύλλος δὲ Ὁστίλιος μετὰ Νόμαν δύο καὶ τριάκοντα. ὁ δ' ἐπὶ τούτῳ βασιλεύσας Ἀγκος Μάρκιος τέτταρα πρὸς τοῖς εἴκοσι. μετὰ δὲ Μάρκιον Λεύκιος Ταρκύνιος ὁ κληθεὶς Πρίσκος ὀκτὼ καὶ τριάκοντα. τοῦτον δὲ διαδεξάμενος Σερούϊος Τύλλιος τετταράκοντα καὶ τέτταρα. ὁ Σερούϊον δὲ ἀνελῶν Λεύκιος Ταρκύνιος ὁ τυραννικὸς καὶ διὰ τὴν τοῦ δικαίου ὑπεροψίαν κληθεὶς Σούπερβος ἔως εἴκοστοῦ καὶ πέμπτου προαγαγεῖν τὴν ἀρχήν. (“Za Romula, osnivača Rima, kaže se da je vladao 37 godina i nakon njegove smrti Grad je bio godinu bez kralja. Numa Pompilije, koji je bio izabran od naroda, vladao je 43 godine. Nakon Nume, Tul Hostilije 32 /godine vladao op. S.M./, i njegov nasljednik Anko Marcije 24 /godine vladao op. S.M./. Nakon Marcija, Lucije Tarkvinije, zvani Prisk 38 /godina vladao op. S.M./. Servije Tulije, koji ga je naslijedio 44 /godine op. S.M./. I ubica Servija, Lucije Tarkvinije, tiranski vladar, koji je zbog svoga prezira prema pravdi bio nazvan Oholi, protegao je svoju vladavinu do 25. godine.”)

Livije

I, V: *Iam tum in Palatio monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium montem appellatum; ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus tenuerit loca, sollemne allatum ex Arcadia instituisse ut nudi iuvenes Lycaeum Pana venerantes per lusum atque lasciviam current, quem Romani deinde vocarunt Inuum.* (“Priča se da je već tada /u vrijeme odrastanja Romula i Rem op. S.M./ proslavljan na brijezu Palatinu praznik Luperkalija i da je brijež nazvan po arkadskom gradu Penateju, najprije Palantij, a zatim Palatij. Tu je Evander iz arkadskog roda koji je mnogo stoljeća prije našeg vremene držao ovu oblast, uveo godišnji ritual prenijet iz Arkadije. Slaveći pana Likeja, nagi mladići su trčali uz igru i razuzdane šale. Ovog pana su Rimljani kasnije nazivali *Inuus*.”)

Origo gentis Romanae

Autor djela *Origo gentis Romanae* daje i nešto drugačiji prikaz nastanka Luperkalija. Tako on njihov nastanak veže za slavlje nakon uspješno izvedenog državnog udara u Albi i zbacivanja Amulija i ustoličenja Numitora, zahvaljujući akciji Romula i Rem (XXII, 1): *Igitur actis, quae supra diximus, et re divina facta eo in loco, qui nunc Lupercal dicitur, ludibundi discurrerunt pellibus hostiarum occursantes quosque sibimet verberantes; utque sollemne sacrificium sibi posterisque id esset, sanxerunt separatimque suos appellaverunt, Remus Fabios, Romulus Quintilios; quorum utrumque nomen etiamnunc in sacris manet.* “Dakle, kao rezultat akcija koje smo gore /u tekstu op. S.M./ opisali i božanskog događaja koji se desio na mjesto koje se sada zove Luperkal, veseli mladići su jurili naokolo udarajući kožama žrtvovanih životinja bilo koga ko im se bio približio, sa posljedicom da su oni ustanovili svečano žrtvovanje za sebe i svoje potomke i odvojeno imenovali sopstvene, Rem Fabijevce, a Romul Kvintilije. Oba imena su se sačuvala čak i danas u ceremonijama.”)

Dionizije iz Halikarnasa

Po Dioniziju iz Halikarnasa (A. R. I, 40, 2-5) kult i oltar Heraklu na rimskom području je ustanovljen još u vrijeme Evandera, kada je Herakle boravio na ovom području. Po Dioniziju je sam Herakle naučio žrtvene ritualne predstavnike dvaju istaknutih rođova i to Potitija i Pinarija. Potitiji su predsjedavali žrtvovanju i uzmali bi prvi dio spaljenih žrtvi, dok su Pinariji imali sekundarno značenje u ovim ceremonijama zato što su zakasnili na ritualno žrtvovanje i objedovanje. Na obred su stigli tek kada su iznutrice već bile pojedene. U Dionizijevu vrijeme, nadzor i vođenje žrtvovanja nije više pripadalo ovim rođovima, nego državnim robovima.³⁴¹

Po Liviju (I, 7) Herkulov kult (žrtvenik i odgovarajući obred) je na rimskom području ustanovio sam Herkul i to u vrijeme kada je Evander vladao tim prostorom: *adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit ut Potitii ad tempus praesto essent iisque exta apponenterunt, Pinarii extis ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit donec Pinarium genus fuit, ne extis eorum sollemnum vescerentur. Potitii ab Evandro edocti antistites sacri eius per multas aetates fuerunt, donec tradito servis publicis sollemni familiae ministerio genus omne Potitorum interiit. Haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, iam tum immor-*

³⁴¹ Iz reda Potitija je dolazio *auctor* kulta, a iz reda Pinarija bi dolazio *custos*. Potitiji i Pinariji su održavali Herkulov kult do 312. god. p. n. e. kada su vjerojatno lišeni toga zbog zloupotrebe.

talitatis virtute partae ad quam eum sua fata ducebant fautor. (“Za one koji će se brinuti za žrtve i ritualnu gozbu izabrani su rodovi Potitiji i Pinariji, najistaknutiji među onima koji su živjeli u ovoj oblasti. Slučajno se dogodilo da su se Potitiji upravo tada zadesili tu i njima su dodijeljeni srce i drob, a Pinariji su stigli kada je to već bilo pojedeno, na ostatak gozbe. Otuda je ostao običaj da Pinariji, dokle god je rod postojao ne učestvuju u svečanoj podjeli droba i srca žrtvenih životinja. Potitiji, koje je u to uputio Evander, ostali su sveštenici pri ovom žrtvovanju mnogo godina, sve dok rod nije uzumro, a ova služba predata državnim robovima.”)

Origo gentis Romanae

Po autoru djela *Origo gentis Romanae* kult Herkula i njegov oltar (*Ara Maxima*) su isto dalekog, drevnog predrimskog porijekla. U tome djelu (pozivajući se između ostalog i na Plauta) se navodi da se desetina uroda ili ploda posvećivala, žrtvovala Herkulju. Međutim, pošto Evanderova majka Karmenta, koja je bila pozvana na ceremoniju inauguracije i žrtvovanja ovoga kulta, nije bila prisutna, Rekaran je odlučio da nije dozvoljeno bilo kojoj ženi da uzme sudjeluje u uzimanju onoga što je posvećeno tj. žrtvovano na tome oltaru. I u ovom djelu se spominje kako je Rekaran ili Herkul imenovao Potitija i Pinariju za izvođenje kultne ceremonije vezane za ovaj ritual i oltar, i kako je Pinarije zakasnio pa su njegovi naslijednici uskraćeni za glavni dio žrtve. Autor djela *Origo* dalje nastavlja da se sve do cenzora Apija Klaudija Ceka, nastavio taj običaj da su prioritet u konzumiranju prinesenih žrtvi (mesa žrtvovane stoke) imali Potitiji i tek kada ništa nije ostalo da su Pinariji bili pripušteni. Apije Klaudije Cek je prenio brigu o ceremonijama, obredu i žrtvovanju u okvirima ovoga kulta sa Potitija na javne/državne robeve, a dozvolio je i prisustvo i učešće žena. Po vrelima koja je autor djela *Origo* koristio u roku od 30 dana, od ovoga, cijela familija Potitija je izumrla. I tako su Pinariji preuzeli kontrolu nad ceremonijama, i da su pobožno i dolično nadzirali misterijske obrede ove vrste.

Makrobije

Makrobije (I, 7, 28), pozivajući se na Varona, navodi da je dodonsko proročanstvo Pelazgima koji su došli u Italiju i naselili se oko Kutilije tumačeno prvočno da

je riječ da treba prinositi ljudske glave Disu i žrtvovati ljudi Saturnu. Ali nekoliko generacija kasnije, Herkul je boraveći u Italiji naveo domoroce na drugačije tumačenje po kojem Disu treba ponuditi male prikaze napravljene da sliče ljudima, dok bi Saturn bio poštovan sa svjetlećim, upaljenim svijećama. Onaj trun povijesne istine u o ovom mitu se ispoljava u tome da su stanovnici Italije u brončanom dobu primjenjivali žrtvovanje ljudi svojim metafizičkim silama i božanstvima, a koje je prekinuto vjerojatno pod utjecajima viših civilizacijskim smjernica koje je proizlazile iz egejskog, južnobalkanskog i općenito istočnomediterskog pojasa.

Dionizije iz Halikarnasa

Na reminiscencije na običaje kultnog žrtvovanja ljudi u središnjoj Italiji u kasnom brončanom dobu, u konkretnom slučaju djece i mlađih osoba, se nailazi u podacima Dionizija iz Halikarnasa (A.R. I, 23 - 24). Dionizije (A.R. I, 38, 2 - 3) kasnije u svojim tekstu spominje i sljedeće: λέγουσι δὲ καὶ τὰς θυσίας ἐπιτελεῖν τῷ Κρόνῳ τοὺς παλαιοὺς, ὥσπερ ἐν Καρχηδόνι τέως ἡ πόλις διέμεινε καὶ παρὰ Κελτοῖς εἰς τόδε χρόνου γίνεται καὶ ἐν ἄλλοις τισὶ τῶν ἐσπερίων ἐθνῶν ἀνδροφόνους, Ἡρακλέα δὲ παῦσαι τὸν νόμον τῆς θυσίας βουληθέντα τόν τε βωμὸν ἰδρύσασθαι τὸν ἐπὶ τῷ Σατουρνίῳ καὶ κατάρχασθαι θυμάτων ἀγνῶν ἐπὶ καθαρῷ πυρὶ ἀγιζομένων, ἵνα δὲ μηδὲν εἴη τοῖς ἀνθρώποις ἐνθύμιον, ὡς πατρίων ἡλογηκόσι θυσιῶν, διδάξαι τοὺς ἐπιχωρίους ἀπομειλιττομένους τὴν τοῦ θεοῦ μῆνιν ἀντὶ τῶν ἀνθρώπων, οὓς συμποδίζοντες καὶ τῶν χειρῶν ἀκρατεῖς ποιοῦντες ἐρρίπτουν εἰς τὸ τοῦ Τεβέριος ρεῖθρον, εἴδωλα ποιοῦντας ἀνδρείκελα κεκοσμημένα τὸν αὐτὸν ἐκείνοις τρόπον ἐμβαλεῖν εἰς τὸν ποταμόν, ἵνα δὴ τὸ τῆς ὀττείας ὅ τι δή ποτε ἦν ἐν ταῖς ἀπάντων ψυχαῖς παραμένον ἔχαιρεθῇ τῶν εἰκόνων τοῦ παλαιοῦ πάθους ἔτι σωζομένων. τοῦτο δὲ καὶ μέχρις ἐμοῦ ἔτι διετέλουν Ρωμαῖοι δρῶντες μικρὸν ὕστερον ἐαρινῆς ισημερίας ἐν μηνὶ Μαΐῳ ταῖς καλούμεναις εἰδοῖς, διχομηνίδα βουλόμενοι ταύτην εἶναι τὴν ήμέραν, ἐν ἣ προθύσαντες ἱερὰ τὰ κατὰ τοὺς νόμους οἱ καλούμενοι Ποντίφικες, ιερέων οἱ διαφανέστατοι, καὶ σὺν αὐτοῖς αἱ τὸ ἀθάνατον πῦρ διαφυλάττουσαι παρθένοι στρατηγοί τε καὶ τῶν ἄλλων πολιτῶν οὓς παρεῖναι ταῖς ιερουργίαις θέμις εἴδωλα μορφαῖς ἀνθρώπων εἰκασμένα, τριάκοντα τὸν ἀριθμὸν ἀπὸ τῆς ιερᾶς γεφύρας βάλλουσιν εἰς τὸ ρέῦμα τοῦ Τεβέριος, Ἀργείους (“Takođe se govori da su daleki preci /Italika op. S.M./ žrtvovali ljudske žrtve Saturnu, kako se to činilo u Kartagini dok je postojao taj grad, i kako se još uvijek čini do današnjeg dana među Keltima /misli se na žrtvovanja koja su izvodili druidi op. S.M./ i izvjesnim drugim zapadnim narodima, i da je Herakle, želeći da ukine običaj ovog

žrtvovanja, podigao oltar na Saturnovom brdu /kasnije Kapitolu op. S.M./ i obavio inicijalne obrede žrtvovanja sa neukaljanim žrtvama koje gore na čistoj vatri. A kako se ljudi ne bi ustručavali na zanemarivanje njihovih tradicionalnih žrtvovanja, on ih je naučio da smire gnjev boga praveći figure koje sliče ljudima koje su oni bili navikli da im vežu ruke i noge i bavaju u Tiber, i oblačeći ove /figure op. S.M./ na sličan način, da ih bacaju u rijeku umjesto ljudi. Njegova svrha je bila da bilo koji pravljeni strah koji ostaje u svijesti svih može biti uklonjen, dok bi privid drevnog obreda mogao biti sačuvan. Ovo /misli se na konkretni obred op. S.M./ su Rimljani nastavili činiti svake godine sve do moga //Dionizijevog op. S.M. vremena, nešto nakon proljećnog ekuinocija, u mjesecu maju, na ono što oni zovu Ide (dan koji za njih znači biti u sredini mjeseca). Na ovaj dan, nakon nuđenja početnih žrtvovanja prema zakonima, pontifici, kako su najvažniji od svećenika zvani, i sa njima djevice /vestalke op. S.M./ koje čuvaju vječnu vatu, pretori, i takvi od drugih građana što može najispravnijih koji su prisutni na obredima, bacaju sa Svetoga mosta u Tiber 30 figura napravljenih da liče na ljudi, koje oni zovu Argei.”³⁴²

Plutarh

Plutarh (Životopis Romula, I, 9) o rimskom azilu: οὐτε δεσπόταις δοῦλον οὐτε θῆτα χρήσταις οὔτ’ ἄρχουσιν ἀνδροφόνον ἐκδιδόντες, ἀλλὰ μαντεύματι πυθοχρήστω πᾶσι βεβαιοῦν τὴν ἀσυλίαν φάσκοντες (“Niti su izručivali gospodaru roba, niti dužnika vjerovniku, niti vlastima ubojicu, nego su govorili da po pitijskom proročanstvu jamče za sigurnost svima.”)

Dionizije iz Halikarnasa

Dionizije iz Halikarnasa (A. R. I, 76, 3), kada govorи o periodu kada je Rea Silvija primorana od Amulija da bude vestalka kaže sljedeće: πενταετοῦ δὲ οὐκ ἐλάττω χρόνου ἔδει τὰς ιερὰς κόρας ἀγνὰς διαμεῖναι γάμων, αἵς ἀνατέθειται τοῦ

³⁴² Po Ernestu Caryu (Dionizije iz Halikarnasa, 1937:124 – 125, fus. 1): “According to Varro the number of these effigies, made of bulrushes, was twenty-seven, equal to the number of the chapels, also called Argei, situated in various parts of the city. The number thirty given by Dionysius would mean one for each curia; but this does not seem so probable. The sacred bridge was the *pons sublicius*. For a full discussion of the Argei see Sir James Frazer’s note on Ovid, *Fasti* v. 621 (vol. iv. pp. 74 ff., condensed in his L.C.L. edition, pp. 425 ff.).”

τε ἀσβέστου πυρὸς ἡ φυλακὴ καὶ εἴ τι ἄλλο θρησκεύεσθαι τῷ κοινῷ διὰ παρθένων νόμιμον ἦν. (“Od ovih svetih djevica, kojima je bila povjerena briga o Vječnoj vatri i izvođenje nekih drugih rituala koji su bili uobičajeni za djevice da ih izvođe u korist Države, je bilo zahtijevano da ostanu neokaljane brakom u periodu ne manjem od pet godina³⁴³.”) Dionizije iz Halikarnasa u daljem tekstu navodi da je inače bio časni običaj među Albancima da se za službu Vestinu na određeni period biraju djevice najvišeg porijekla i rođenja, tj. iz najplemenitijih i najuglednijih familija. Nešto kasnije, isti autor (A. R. I, 78, 5) navodi i sljedeći običaj sankcioniranja za albanske vestalke u slučaju da one prekršet zavjet djevičanstva, a koji su Rimljani imali u Dionizijevu vrijeme u nešto drugačijem obliku: ὡς δὲ τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως ἔμαθον οἱ σύνεδροι ἀπαραιτήτω τῇ ὄργῃ χρωμένην ἐδικαίωσαν καὶ αὐτοὶ καθάπερ ἐκεῖνος ἡξίου χρήσασθαι τῷ νόμῳ κελεύοντι τὴν μὲν αἰσχύνασαν τὸ σῶμα ῥάβδοις αἰκισθεῖσαν ἀποθανεῖν, τὸ δὲ γεννηθὲν εἰς τὸ τοῦ ποταμοῦ βάλλεσθαι ῥεῖθρον: νῦν μέντοι ζώσας κατορύττεσθαι τὰς τοιαύτας ὁ τῶν ιερῶν ἀγορεύει νόμος. (“Kada su vijećnici /albanske državice op. S.M./ spoznali da je kraljeva /odnosi se na Amulija op. S.M./ odluka bila inspirirana neu-moljivim gnjevom /prema kćerci Numitora op. S.M./, oni su takođe glasali kako je on zahtijevao da bi se trebao provesti zakon koji predviđa da bi vestalka koja je razdvjevičena trebala biti bičevana sa štapovima i umorenja, a njen potomak bačen u bujicu rijeke. Međutim, danas se /taj op. S.M./ sveti zakon održava tako da se takvi prekršioci trebaju živi sahraniti.”)

Plutarh

Plutarh, Životopis Romula, I, 5: ἐτέραν δὲ τιμῶσι Λαρεντίαν ἐξ αἰτίας τοιαύτης. ὁ νεωκόρος τοῦ Ἡρακλέους ἀλύων ὡς ἔοικεν ὑπὸ σχολῆς, προούθετο πρὸς τὸν θεὸν διακυβεύειν, ὑπειπὼν ὅτι νικήσας μὲν αὐτὸς ἔξει τι παρὰ τοῦ θεοῦ χρηστόν, ἡττηθεὶς δὲ τῷ θεῷ τράπεζαν ἀφθονον παρέξει καὶ γυναικα καλὴν συναναπαυσομένην. ἐπὶ τούτοις τὰς μὲν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ θείς, τὰς δ’ ὑπὲρ αὐτοῦ ψήφους, ἀνεφάνη νικώμενος. εὐσυνθετεῖν δὲ βουλόμενος καὶ δικαιῶν ἐμμένειν τοῖς ὄρισθεῖσι, δεῖπνόν τε τῷ θεῷ παρεσκεύασε, καὶ τὴν Λαρεντίαν οὖσαν ὡραίαν, οὕπω δ’ ἐπιφανῆ μισθωσάμενος, εἰστίασεν ἐν τῷ ιερῷ κλίνην ὑποστορέσας, καὶ μετὰ τὸ δεῖπνον συνεῖρξεν, ὡς δὴ τοῦ θεοῦ ἔξοντος αὐτήν. καὶ μέντοι καὶ τὸν θεὸν ἐντυχεῖν λέγεται τῇ γυναικί, καὶ κελεῦσαι βαδίζειν ἔωθεν ἐπὶ τὴν ἀγορὰν καὶ

³⁴³ Po Ernestu Caryu (Dionizije iz Halikarnasa, 1937:254, fus. 1): “Thirty years was the period required at Rome from the time of Numa; cf. ii. 67, 2. Some early editors wished to emend the present passage to agree with the later practice.”

τὸν ἀπαντήσαντα πρῶτον ἀσπασμένην ποιεῖσθαι φίλον. ἀπήντησεν οὖν αὐτῇ τῶν πολιτῶν ἀνὴρ ἡλικίᾳ τε προήκων καὶ συνειλοχώς οὐσίαν ἰκανήν, ἀπαις δὲ καὶ βεβιωκώς ἄνευ γυναικός, ὄνομα Ταρρούτιος. οὗτος ἔγνω τὴν Λαρεντίαν καὶ ἡγάπησε, καὶ τελευτῶν ἀπέλιπε κληρονόμουν ἐπὶ πολλοῖς καὶ καλοῖς κτήμασιν, ὃν ἐκείνη τὰ πλειστα τῷ δήμῳ κατὰ διαθήκας ἔδωκε. λέγεται δ' αὐτὴν ἔνδοξον οὖσαν ἥδη καὶ θεοφιλή νομιζομένην ἀφανή γενέσθαι περὶ τοῦτον τὸν τόπον, ἐν ᾧ καὶ τὴν προτέραν ἐκείνην Λαρεντίαν κεῖσθαι. καλεῖται δὲ νῦν ὁ τόπος Βήλαβρον, ὅτι τοῦ ποταμοῦ πολλάκις ὑπερχεομένου διεπεραιοῦντο πορθμείοις κατὰ τοῦτο τὸ χωρίον εἰς ἀγοράν: τὴν δὲ πορθμείαν βηλατούραν καλοῦσιν. ἔνιοι δὲ λέγουσι τὴν εἰς τὸν ἵπποδρομὸν φέρουσαν ἔξ ἀγορᾶς πάροδον ίστιοις καταπεταννύναι τοὺς τὴν θέαν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένους: ῥωμαῖστὶ δὲ τὸ ίστιον βῆλον ὄνομάζουσι. διὰ ταῦτα μὲν ἔχει τιμᾶς ἡ δευτέρα Λαρεντία παρὰ ῥωμαίοις.. (“Jednu drugu Larenciju štuju zbog ovoga razloga. Čuvar Heraklova hrama u dokolici, kako se čini, iz šale predloži bogu da se poigraju kocke i napomene, da će mu bog, ako dobije igru, dati lijep dar, a izgubi li, prostrijet će bogu bogato stol i s njim će spavati lijepa žena. S tom pogodbom baci najprije kocke za boga a onda za se i pokaza se da je pobijeden. Kako je htio održati riječ, a držao je da je pravo da ustraje kod utvrđene pogodbe, priredi mu ručak i najmi Larenciju koja je bila u cvijetu mladosti i ljepote, ali još nepoznata, namjesti počivaljku u hramu i počasti je, a poslije gozbe zatvori vrata kao da će ka njoj doći bog. I doista se pripovijeda da je bog pohodio ženu i rekao joj da u zoru ide na Forum i da onoga koga najprije sretne zagrli i učini svojim prijateljem. Srete je, dakle, čovjek već vremešan, pričinio bogat a bez djece, neženja, imenom Tarucije. On leže sa Larencijom i zavoli je, a na samrtnoj postelji učini je nasljednicom velikog i lijepog imetka što ga je ona u oporuci većim dijelom ostavila narodu. Postala je ugledna i smatrali su je miljenicom božjom. Kažu da je nestala na onome mjestu na kojem je bila pokopana i ona prva Larencija. Mjesto se danas zove *Velabrum* jer su se za čestih poplava rijeke na onome mjestu ljudi čamcima prevozili na Forum, a prijevoz trajektom nazivaju *velatura*. Neki pak govore da su priređivači igara nad putom koji vodi na hipodrom razapinjali jedra, a počinjali su odande. Na latinskom se jedro kaže *velum*. Iz tih se razloga u Rimljana iskazuje čast toj drugoj Larenciji.”)

KRATICE

LCL	The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press
MH	Matica Hrvatska, Zagreb.
MS	Matica Srpska, Novi Sad
PWRE ³⁴⁴	Paulys - Wissowa Real-Enzyklopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart

344 Paulys - Wissowa Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helenško – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978 – Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (BHS: “Paulijeva Realna enciklopedija klasične nauke o starini”). PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabeticischer Ordnung (BHS: “Realna enciklopedija klasične nauke o starini uređena po alfabetском redosledу”). (Realna enciklopedija klasične nauke o starini) čiji je autor bio August Fridrik Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mitelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.

PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetском redu i sistemiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neke članke s obzirom na dužinu mogu se smatrati kao manje monografije. Neki članci su bili izdati samostalno.

Pored toga, od 1964. do 1975. je izlazila skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje – Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. (tzv. “Mali Pauly”). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. “Novi Pauly”), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka.

Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimskih civilizacija u staroorientalnim kulturama kao i egipatskoj kulturi kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovjekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje.

Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanje antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka Recepčiji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a dalji (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

KORIŠTENA IZDANJA LITERARNIH VRELA

- Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana*, Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.
- Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars, The Illyrian Wars*, <http://www.perseus.tufts.edu/>, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.
- Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.
- Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.
- Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.
- Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.
- Apijan 1967.: *Apijan, Gradanski ratovi*, Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.
- Aristotel 1932.: *Aristotle, Politics*, H. Rackham, LCL.
- Aul Gelije 1927.: *Aulus Gellius, Attic Nights*, J. C. Rolfe, LCL.
- Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.
- Ciceron 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL.
- Ciceron 1928.: *On the Republic. On the Laws*, Keyes, Clinton W., LCL.
- Ciceron 1933.: *On the Nature of the Gods. Academics*, Rackham, H., LCL.
- Ciceron 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL.
- Ciceron 1948.: *On the Orator book 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL.
- Ciceron 1949.: *Cicero, On Invention. The Best Kind of Orator. Topics*, Hubbell, H. M., LCL.
- Ciceron 1961.: *Cicero: De Re Publica, De Legibus*, Clinton Walker Keyes, LCL.
- Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.
- Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.
- Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H. Geer, Russel M., LCL.
- Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.
- Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI: Fragments of Books 21 - 32*, Walton Francis R., LCL.
- Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton Francis R., LCL.
- Diogen Laertije 1925.: *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers, Volume I, Books 1-5*, R. D. Hicks, LCL.
- Diogen Laertije 1925.: *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers, Volume II, Books 6-10*, R. D. Hicks, LCL.
- Diogen Laertije 1979.: *Diogen Laertije. Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, Albin Vilhar, Beograd: Beogradski izdavačko - grafički zavod.
- Dionizije iz Halikarnasa 1937.: *Roman Antiquities, Volume I*, Earnest Cary, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1939.: *Roman Antiquities, Volume II*, Earnest Cary, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1940.: *Roman Antiquities, Volume III*, Earnest Cary, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1943.: *Roman Antiquities, Volume IV*, Earnest Cary, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1945.: *Roman Antiquities, Volume V*, Earnest Cary, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1947.: *Roman Antiquities, Volume VI*, Earnest Cary, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1950.: *Roman Antiquities, Volume VII*, Earnest Cary, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1974.: *Dionysius of Halicarnassus: Critical Essays, Volume I. Ancient Orators. Lysias. Isocrates. Isaeus. Demosthenes. Thucydides*, Stephen Usher, LCL.
- Dionizije iz Halikarnasa 1985.: *Dionysius of Halicarnassus, Critical Essays, Volume II. On Literary Composition. Dinarchus. Letters to Ammaeus and Pompeius*, Stephen Usher, LCL.

- Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume I: Books 1-5*, A. F. Scholfield, LCL.
- Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume II: Books 6-11*, A. F. Scholfield, LCL.
- Elijan Klaudije 1959.: *Aelian, On Animals, Volume III: Books 12-17*, A. F. Scholfield, LCL.
- Elijan Klaudije 1997.: *Aelian, Historical Miscellany*, Wilson, Nigel G., LCL.
- Epiktet, Priručnik (Enchiridion), 2005.: *Seneka i Epiktet*, Zoran Peh, Nova Akropola, Zagreb.
- Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotacionibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I*, Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.
- Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotacionibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars II*, Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.
- Eusebije iz Cezareje 1845.: *Ecclesiastical History, The Life of the Blessed Emperor Constantine in Four Books from 306 to 337 AD by Eusebius Pamphilus with the Oration of Constantine to the Assembly of Saints*, London: Samuel Bagster and Sons.
- Eusebije iz Cezareje 1903.: *Eusebius of Caesarea: Praeparatio Evangelica (Preparation for the Gospel)*, Edwin Hamilton Gifford, Oxford University Press.
- Eusebije iz Cezareje 1932.: *Eusebius: Ecclesiastical History, Volume II, Books 6-10*, J. E. L. Oulton, LCL.
- Eusebije iz Cezareje 1999.: *Life of Constantine*, Averil Cameron and Stuart G. Hall, trans. Oxford: Clarendon Press.
- Eusebije iz Cezareje 2008.: *Eusebius' Chronicle*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian For my sister Karen Bedrosian Richardson, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey.
- Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History*, John Selby Watson, London: George Bell and Sons, York street, Covent Garden.
- Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium*, H.W. Bird, Liverpool: Liverpool University Press.
- Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History*, Edward Seymour Forster, LCL.
- Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb: Latina et Graeca.
- Fotije 1606.: *Photii Bibliotheca. Sive Lectorum à Photio librorum Recensio, Censura atque Excerpta, Philologorum, Oratorum, Historicorum, Philosophorum, Medicorum, Theologorum*, Andreas Schottus, Augusta Vindelicorum/Augsburg: Mangus.
- Fotije 1824-1825.: *Bibliotheca, Photius (Constantinopolitanus)*, Immanuel Bekker, Berolini/Berlin: Reimer.
- Fotije 1920.: *The Myriobiblion more commonly known as the Bibliotheca of Photius, patriarch of Constantinople volume one*, John Henry Freese, The Macmillan company: New York.
- *Fragmenta Historicorum Graecorum* 1848, 1849, 1851, 1868.: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Otfried Müller, Karl Müller, Philologue, Theodor Müller, Letronne (Antoine-Jean), Parisiis/Pariz. <http://www.archive.org/search.php?query=fragmenta%20historicorum%20graecorum>
- *Fragmenta Historicorum Graecorum* 1851: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Carolus Mullerus, Parisiis/Pariz.
- Fragmenti rimskih historičara 2013.: *The Fragments of the Roman Historians, Vol. I – III*, General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.
- Frontin 1925.: *Frontinus: Stratagems. Aqueducts of Rome*, C. E. Bennett - Mary B. McElwain, LCL.
- Frontin 1950.: *Frontinus, The Stratagems*, Charles E. Bennett, LCL.
- Frontin 2004.: *Frontinus: De aqueductu Urbis Romae* 2004, Cambridge University Press.
- Herodot 1920.: *The Persian Wars, Volume I: Books 1-2*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1921.: *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1922.: *The Persian Wars, Volume III: Books 5 - 7*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1925.: *The Persian Wars, Volume IV: Books 8-9*, Godley, A. D., LCL.
- Herodot 1980.: *Herodot, Historije*, Milan Arsenić, MS.
- Hesiod 2006.: *Hesiod, Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne*, Branimir Glavičić, Zagreb: Demetra Filološka biblioteka.
- Hesiod 2007.: *Hesiod, Theogony. Works and Days. Testimonia*, Most, Glenn W. LCL.
- *Historici Graeci Minores* 1870.:, *Historici Graeci Minores, Vol. I, Ludovicus Dindorfius* (Ludwig August Dindorf), Lipsiae/Lajpcig: Teubneri; <http://www.archive.org/details/historicigraecim01dinduoft> .

- Homer, Ilijada 1924.: *Homer: The Iliad, Books I-XII*, Murray, A.T. - Wyatt, William F., LCL.
- Homer Ilijada 1925.: *Homer: The Iliad, Books XIII-XXIV*, Murray, A.T. - Wyatt, William F., LCL.
- Homer, Ilijada 1965.: *Homer, Ilijada*, Tomo Maretić, MH.
- Homer, Odiseja 1990.: *Homer, Odiseja*, Miloš Đurić, MS.
- Homer Ilijada 1985.: *The Iliad: A Commentary: Volume I, Books 1-4*, Kirk, G.S., Cambridge University Press.
- Homer Ilijada 1990.: *The Iliad: A Commentary: Volume II, Books 5-8*, Kirk, G.S., Cambridge University Press.
- Homer Ilijada 1991.: *The Iliad: A Commentary: Volume V, Books 17-20*, Edwards, Mark W. - Kirk, G.S., Cambridge University Press.
- Homer Ilijada 1992.: *The Iliad: A Commentary: Volume IV, Books 13-16*, Edwards, Mark W. - Janko, Richard - Kirk, G.S., Cambridge University Press.
- Homer Ilijada 1993.: *The Iliad: A Commentary: Volume III, Books 9-12*, Hainsworth, Bryan - Kirk, G.S., Cambridge University Press.
- Homer Ilijada 1993.: *The Iliad: A Commentary: Volume VI, Books 21-24*, Richardson, Nicholas - Kirk, G.S., Cambridge University Press.
- Horacije 1926.: *Horace: Satires, Epistles and Ars Poetica*, H. Rushton Fairclough, LCL.
- Horacije 1958.: *Horacije, Satire i Epistule*, Juraj Zgorelec, MH
- Horacije 2004.: *Horace, Odes and Epodes*, Niall Rudd, LCL.
- Horacije 2011.: *Horace: Odes IV and Carmen Saeculare*, Richard F. Thomas, Cambridge Greek and Latin Classics.
- Jamblih 1986.: *Iamblichus' Life of Pythagoras*, Thomas Taylor.
- Jamblih 1988.: *The Theology of Arithmetic*, Robin Waterfield.
- Jamblih 2002.: *Iamblichus De Anima: Text, Translation, and Commentary*, John F. Finamore - John M. Dillon, Leiden: Brill.
- Sv. Jeronim 1842.: *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonesis Presbyteri Opera omnia* 1, D. Vallarsius-T. Maffeus, PL 22.
- Sv. Jeronim 2005.: *The Chronicle of St. Jerome*, preuzet engleski prijevod sa http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm
- Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London: George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.
- Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus* 1. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.
- Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press
- Juvenal 2004.: *Juvenal and Persius*, Susanna Morton Braund, LCL.
- Kalimah 1921.: *Callimachus, Hymns and Epigrams. Lycophron. Aratus*, Mair, A. W. & G. R., LCL
- Kalimah 1949.: *Callimachus, vol. I: Fragmenta*, ed. Pfeiffer, R, Oxford.
- Kalimah 1953.: *Callimachus, vol. II: Hymni et epigrammata*, ed. Pfeiffer, R, Oxford.
- Kalimah 1983.: *Supplementum Hellenisticum*, Lloyd-Jones, H. et al. Berlin.
- Konstantin Porfirogenit 1903.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti*, Vol. I, *Excerpta de legationibus Romanorum ad Gentes, Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*, Berlin: Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1905.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti*, Vol. III, *Excerpta de insidiis*, Berlin: Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti*, Vol. II, pars 1, *Excerpta de virtutibus et vitiis I*, Berlin: Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti*, Vol. IV, *Excerpta de sententiis*, Berlin: Weidmann.
- Konstantin Porfirogenit 1910.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti*, Vol. II, pars 2, *Excerpta de virtutibus et vitiis II*, Berlin: Weidmann.
- Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1921.: *Hellenica, Volume II: Books 5-17*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.
- Ksenofont, Helenska historija 1980.: *Ksenofont, Helenska istorija*, Milena Dušanić, MS.
- Laktancije 2004.: *Lactantius: Divine Institutes*, Anthony Bowen - Peter Garnsey, Liverpool University Press.
- Laktancije 2005.: *Laktancije, O smrtima progonitelja*, Nenad Cambi - Bratislav Lučin, Split: Književni krug.
- Likofron 1921.: *Callimachus, Hymns and Epigrams. Lycophron. Aratus*, Mair, A. W. & G. R., LCL.

- Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.
- Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1938.: *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T. Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV: Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.
- Livije 1991.: *Istorija Rima od osnivanja Grada*, Miroslava Mirković, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Livije 1995.: *Istorija Rima od osnivanja Grada, drugo petoknjizje*, Miroslava Mirković, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Makrobije.: *Macrobius, Saturnalia*,
- <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/home.html> bazirano na kritičkoj ediciji od Ludwig von Jan, izdavač Gottfried Bass, Quedlinburg and Leipzig, 1852.
- Marcijal 1998.: *Marko Valerije Marcijal, Epigrampi*, Marina Bricko, Zagreb: MH
- Marcijal 1993.: *Martial, Epigrams*, D. R. Shackleton Bailey, LCL
- Marcijal.: *Valerius Martialis, Epigrammator libri X, LXXVIII, stihovi I i V*, www.thelatinlibrary.com
- Marcijal.: *Marko Aurelije, Samom sebi*, Albin Vilhar, Beograd: Dereta
- Marcijan Kapela 1836.: *De nuptiis philologiae, et Mercurii, et de septem artibus liberalibus libri novem*, Francofurti ad Moenum (Frankfurt na Majni) Varrentrapp.
- Marcijan Kapela 1971.: *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts Vol. I: The Quadrivium of Martianus Capella, Latin Traditions in the Mathematical Sciences 50 BC- AD 1250*, William Harris Stahl, New York: Columbia University Press.
- Marcijan Kapela 1977.: *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts Vol. II: The Marriage of Philology and Mercury*, William Harris Stahl – R. Johnson with E. L. Burge, New York: Columbia University Press.
- Maur Servije Honorat 1881.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii; Vol. I*, recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. Leipzig. B. G. Teubner.
- Maur Servije Honorat 1884.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii; Vol. II*, recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. Leipzig. B. G. Teubner.
- Maur Servije Honorat 1887.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii bucolica et georgica commentarii; Vol. III*, recensuerunt Georgius Thilo. Leipzig. B. G. Teubner.
- Maur Servije Honorat 2011.: *Servii Grammatici Qui Feruntur in Vergili Carmina Commentarii*, (Cambridge Library Collection - Classics) (Latin Edition), editors: Georg Thilo - Hermann Hagen, Vol. I – III. (prvi put izdano u Njemačkoj između 1878. – 1902. god.).
- Non, *Dionysiaca*, 1940.: *Nonnus, Dionysiaca, vol. I – III*, Rouse, W H D, LCL.
- Ovidije 1914.: *Ovid, Heroides. Amores*, Showerman, Grant, LCL
- Ovidije 1929.: *Ovid, Art of Love. Cosmetics. Remedies for Love. Ibis. Walnut-tree. Sea Fishing. Consolation*, Mozley, J. H., LCL.
- Ovidije 1977; 1984.: *Ovid, Metamorphoses*, Frank J. Miller, LCL
- Ovidije 1907, *Metamorfoze*, Tomo Maretić, MH.
- Ovidije, *Fasti*, 1959.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.
- Ovidije, *Fasti*, 1989.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.
- Pausanija 1913.: *Description of Greece*, James Frazer (edited with commentary and translated).
- Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.
- Pavle Đakon Fest, 1846.: *Festus grammaticus, De la signification des mots Livres I et II / Sextus Pompeius Festus*, trad. pour la première fois en français par M. A. Savagner, Panckoucke.

- Pavle Đakon 1889.: *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars 1.* Budapest: Acad. litt. Hungarica.
- Pavle Đakon 1913.: *Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome.* Leipzig: Teubner. *reprint.* Hildesheim: Olms. 1965.
- Petronije, Satirikon, 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis*, Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.
- Petronije 1930.: *The Satyricon by Petronius*, Alfred R. Allinson, The Panurge Press, New York.
- Petronije 1986.: *Petronius. The Satyricon.* Penguin Books.
- Petronije, 1986.: *Petronije Arbiter, Satirikon ili Vragolaste pripovijesti*, Antun Slavko Kalenić, Grafički zavod Hrvatske.
- Pindar 1952.: *Pindar, Ode i fragmenti*, Ton Smerdel, MH.
- Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia*, Berlin: ed. Weidmannos.
- Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37*, Eichholz, D. E., LCL.
- Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»*, Uroš Pasini, Split: Književni krug.
- Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci "Penguin Classics", koje potpisuje prof. John Healy. Beograd: Dosije.
- Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Su-lla, Perrin*, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Pa-ulus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh 1927.: *Moralia, Volume I: The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1928.: *Moralia, Volume II: How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1931.: *Moralia, Volume III: Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body*. Co, Helmbold, W. C., LCL.

- Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. -Einarson, Benedict, LCL.
- Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII:Table-talk, Books 1-6*, Clement, P. A. Hoffleit, H. B., LCL.
- Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX:Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. Helmbold, W. C., LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X:Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL.
- Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL.
- Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII:Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL.
- Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII:Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.
- Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII:Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.
- Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV:That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music*, Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL.
- Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV:Fragnents*, Sandbach, F. H., LCL.
- Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI:Index*, O'Neil, Edward N., LCL.
- Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N.Đurić, MS.
- Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi (I - III)* Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.
- Plotin i Porfirije 1969.: *Ennead, Volume I: Porphyry on the Life of Plotinus. Ennead I*, A. H. Armstrong, LCL.
- Polibije 1962.: *Histories. Polybius*. Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962.
- Polibije 1988.: *Polibije, Istorije*, Marijana Ricl, MS.
- Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R., LCL.
- Porfirije 1975.: *Isagoge – Mediaeval Sources in Translation 16*, E. Warren, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies,
- Porfirije 1982.: *Vie de Pythagore, Lettre à Marcella*, E. des Places, Paris: Les Belles Lettre.
- Porfirije 1989.: *Porphyry's Letter to His Wife Marcella Concerning the Life of Philosophy and the Ascent to the Gods*, Alice Zimmern, Grand Rapids, Michigan.
- Porfirije 1992.: *Porphyry. On Aristotle's Categories*, Steven K. Strange, Ithaca, New York.
- Porfirije 1993.: *The Homeric Questions*, R. Schluink, New York.
- Porfirije 1994.: *Select Works of Porphyry, (Abstinence from Eating Animal Food, the Sententiae and the Cave of the Nymphs)* T. Taylor, Guildford.
- Porfirije 1994.: *Porphyry's Against the Christians: The Literary Remains*, R. Joseph Hoffmann, Amherst: Prometheus Books
- Porfirije 2000.: *Neoplatonic Saints: The Lives of Plotinus and Proclus*, Translated Texts for Historians 35, Liverpool: Liverpool University Press
- Porfirije 2003.: *Porphyry's Introduction*. Translation of the 'Isagoge' with a Commentary by J. Barnes, Oxford.
- Porfirije 2005.: *Porphyry Against the Christians*, R. M. Berchman, Ancient Mediterranean and Medieval Texts and Contexts 1 Leiden: Brill.
- Porfirije 2009.: *Porphyry the Philosopher, Introduction to the Tetrabiblos and Serapio of Alexandria, Astrological Definitions*, James Herschel Holden, Tempe, Az.: A.F.A., Inc.
- Priscijan 1987.: *Prisciani Caesariensis opuscula*, ed. Marina Passalacqua sa komentarima na italijanskom, Roma: Edizioni di storia e letteratura, (vol. I: *De figuris numerorum. De metris Terentii. Praeexercitamina*; vol. II: *Institutio de nomine et pronomine et verbo partitiones duodecim versuum aeneidos principalium*).
- Priscijan 2001.: *Prisciani institutionum grammaticalium librorum I-XVI, indices et concordantiae*, Curantibus Cirilo Garcia Roman, Marco A. Gutierrez Galindo. Hildesheim, New York: Olms-Weidmann.
- Pseudo - Apolodor 1921.: *Apollodorus, The Library, Volume I: Books 1-3.9*, James G. Frazer, LCL.

- Pseudo - Apolodor 1921.: *Apollodorus, The Library, Volume II: Books 3.10-end. Epitome*, James G. Frazer, LCL
- Pseudo - Apolodor 1976.: *Gods & Heroes of the Greeks: The Library of Apollodorus*, Michael Simpson, The University of Massachusetts Press,
- Pseudo - Apolodor 2007.: *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology*, Smith, R. Scott - Trzaskoma, Stephen M., Indianapolis: Hackett Publishing
- Pseudo - Aristotel 1936.: *Minor Works: On Colours. On Things Heard. Physiognomics. On Plants. On Marvellous Things Heard. Mechanical Problems. On Indivisible Lines. The Situations and Names of Winds. On Melissus, Xenophanes, Gorgias*, Hett, W. S. LCL.
- Pseudo - Justin 1990.: *Pseudo-Justinus, Cohortatio ad Graecos, De Monarchia, Oratio ad Graecos*, Marcovich, Miroslav, De Gruyter.
- Pseudo - Justin 1994.: *Ps.-Justin (Markell von Ankyra?)*, *Ad Graecos de vera religione* (bisher 'Cohortatio ad Graecos'), Riedweg, Christoph, Friedrich Reinhardt Verlag.
- Pseudo - Skilaks 1855.: *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 15 - 96
- Pseudo-Skilaks 2001.: *Pseudo-Skilak, Periplus*, korišten prijevod iz Wilkes, Ili-ri, 2001, 106-108
- Pseudo - Skilaks 2011.: *Pseudo-Scylax's Periplus: Text, Translation, and Commentary*, G. Shipley, Exeter.
- Pseudo - Skimno 1855.: *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 196 - 237
- Pseudo - Skimno 2000.: *Pseudo-Scymnos, Circuit de la terre*, Didier Marcotte, Paris.
- Ptolemej Klaudije 1843.: *Claudii Ptolemaei Geographia*. 3 vols., ed. Nobbe, C. F. A., Leipzig: Carolus Tauchnitus.
- Ptolemej Klaudije.: *Ptolemej Klaudije, Geografija*, korišten tekst sa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932 od The New York Public Library, N.Y. sa naslovom «Geography of Claudius Ptolemy».
- Ptolemej Klaudije 1932.: *Claudius Ptolemy: The Geography*, Stevenson, Edward Luther, New York: New York Public Library. (reprint New York: Dover, 1991.)
- Ptolemej Klaudije 2000.: *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, J. L. Berggren, Princeton University Press
- Ptolemej Klaudije 2006.: *Ptolemaios, Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch*. 2 vols., Stückelberger, Alfred, and Gerd Graßhoff (eds), Basel: Schwabe Verlag.
- Rutilije Klaudije Namacijan 1935.: *Volume II: Minor Latin Poets: de Reditu suo*, J.Wight Duff - Arnold M. Duff, LCL.
- Salustije Krisp, Jugurtin rat 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela*, Josip Miklić, MH.
- Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katilinu) 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela*, Josip Miklić, MH.
- Salustije Krisp, Historije 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela*, Josip Miklić, MH.
- Salustije Krisp, Dvojbena djela 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela*, Josip Miklić, MH.
- Sekst Aurelije Viktor 1911.: *Sextus Aurelius Victor*, edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel, Leipzig: Teubner.
- Sekst Aurelije Viktor 1961.: *Pseudo-Aurelius Victor, Epitome de Caesaribus*, Leipzig: edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel.
- Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus)*, Walter K. Sherwin, Norman: University of Oklahoma Press.
- Sekst Aurelije Viktor 1984.: *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*, H.W. Bird, Francis Cairns Publications.
- Sekst Aurelije Viktor 2000.: *A Booklet About the Style of Life and the Manners of the Imperatores. Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor*. Thomas M. Banchich, Buffalo, New York: Canisius College.
- Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004³⁴⁵.: *ORIGO GENTIS ROMANAЕ. The Origin of the Roman Race*, Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York: Canisius College Translated Text.
- Sekst Pompej Fest 1839 i 1880.: *Sexti Pompei Festi De verborum significacione quae supersunt cum Pauli Epitome*. Leipzig. reprint. Hildesheim: Olms. 1975.
- Sekst Pompej Fest, 1846.: *Festus grammaticus, De la signification des motsLivres I et II / Sextus Pompeius Festus*, trad. pour la première fois en français par M. A. Savagner, Panckoucke.
- Sekst Pompej Fest 1889.: *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars 1*. Budapest: Acad. litt. Hungarica.

³⁴⁵ Djelo "Porijeklo rimskog naroda" se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga jednog vrlo zanimljivog sažetka o rimskim početcima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

- Sekst Pompej Fest 1913.: *Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*. Leipzig: Teubner. *reprint*. Hildesheim: Olms. 1965.
- Seneka, Epistule 1917.: *Epistles, Volume I: Epistles 1-65*, Richard M. Gummere, LCL.
- Seneka, Epistule 1920.: *Epistles, Volume II: Epistles 66-92*, Richard M. Gummere, LCL.
- Seneka, Epistule 1925.: *Epistles, Volume III: Epistles 93-124*, Richard M. Gummere, LCL.
- Sibilska proročanstva 1899.: *The Sibylline Oracles*, Milton S. Terry (with references and commentaries), New Edition Revised After The Text Of Ruch, New York: Eaton & Mains - Cincinnati: Curts & Jennings. Preuzeto sa <http://www.sacred-texts.com/cla/sib/sib.pdf> (scanned at sacred-texts.com, December, 2001).
- Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica, I - II*, J. D. Duff, LCL.
- Solin Gaj Julije 1895.: *C. Iulii Solini, Collectanea rerum memorabilium*, Berlin: Weidmannos
- Stacije 2003.: *Statius: Silvae*, D. R. Shackleton Bailey, LCL
- Stacije 2004.: *Statius: Thebaid, Volume I: Books 1-7*, D. R. Shackleton Bailey, LCL
- Stacije 2004.: *Statius: Thebaid, Books 8-12. Achilleid*, D. R. Shackleton Bailey, LCL
- Stefan Vizantinac 1825.: *Stephanus Byzantinus cum annotationibus L. Holsteini, A. Berkelii et Th. de Pinedo. Vol. I. cum Guilielmi Dindorfii praefatione, cui insunt lectiones libri Vratislav*, Lipsiae: In libraria Kuehniana.
- Stefan Vizantinac 1849.: *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt I*, A. Meineke, Berlin: G. Reimer
- Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index*, Jones, Horace Leonard, LCL.
- Strabon 1954.: *The Geography of Strabo*, H. L. Jones, LCL.
- Romejska enciklopedija Suda/Σοῦδα³⁴⁶ on line : <http://www.stoa.org/sol/>
- Tacit, Analis, 1970.: *Tacit, Analis*, Jakov Kostović, MH.
- Tibul 1908.: *The elegies of Tibullus*, Theodore Williams, Boston and New York: The Riverside Press Cambridge.
- Tibul 1913.: *Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris*, Cornish, F. W. - Postgate, J. P.-Mackail, J. W., LCL.
- Tukidid 1919.: *History of the Peloponnesian War, Volume I: Books 1-2*, Smith, C. F., LCL
- Tukidid 1920.: *History of the Peloponnesian War, Volume II: Books 3-4*, Smith, C. F., LCL
- Tukidid 1921.: *History of the Peloponnesian War, Volume III: Books 5-6*, Smith, C. F., LCL
- Tukidid 1923.: *History of the Peloponnesian War, Volume IV: Books 7-8*, Smith, C. F., LCL
- Tukidid, 1957.: *Tukidid, Povijest Peloponeskog rata*, Stjepan Telar, Zagreb.
- Varon 1938.: *Varro: On the Latin Language, Volume I, Books 5-7*, Roland G. Kent, LCL
- Varon 1938.: *Varro: On the Latin Language, Volume II, Books 8-10. Fragments*, Roland G. Kent, LCL
- Varon 1934.: *Cato and Varro, On Agriculture*, W. D. Hooper-H. B. Ash, LCL.
- Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.
- Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest*, Josip Miklić, Zagreb: Latina & Graeca.
- Vergilije 1871.: *P. Vergili Maronis opera with a Commentary, vol. III.*, London: Whittaker & Co., Ave Maria Lane, George Bell, York Street, Covent Garden.
- Vergilije 1876.: *P. Vergili Maronis opera. P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, with a Commentary by John Conington*, London. Whittaker and Co., Ave Maria Lane.

³⁴⁶ Za antičku literarnu i drugu baštinu značajnu vrijednost ima i romejska enciklopedija Σοῦδα/Suda, nastala stoljećima nakon završetka rimske historijske epohe. Ova masivna leksikografska enciklopedija sa oko 30 000 natuknica o drevnom mediteranskom svijetu je možda završena krajem X. st. Ona u sebi sadrži i pozivanje na mnoga drevna djela i izvore, uglavnom sa grčkog jezičkog područja, koji su sada izgubljeni ili prilično fragmentirani.

- Vergilije 1896.: *Eneida*, Tomo Maretić, MH.
- Vergilije 1915.: *The Georgics and Eclogues of Virgil*, Williams, Theodore Chickerling, LCL.
- Vergilije 1934.: *P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, Volume II, Notes*, ed. A. Sidgwick, Cambridge University Press.
- Vergilije 1964.: *Eneida*, Mladen Atanasićević, Beograd: Prosveta.
- Vergilije 1999.: *Virgil, Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*, Fairclough, H. Rushton, LCL.
- Vergilije 1999.: *Virgil, Aeneid: Books 7-12, Appendix Vergiliana*, Fairclough, H. Rushton, LCL.
- Vergilije 2004.: *Publje Vergilije Maron, Ekloge*, Toma Maretić, Beograd: Liber-Ukronija.
- Vergilije 2005.: *Vergilije, Eneida*, Bratoljub Klaić, Zagreb: Globus media.
- Vergilije 2008.: *Vergil's Aeneid: Hero - War - Humanity: Hero, War, Humanity*, G. B. Cobbold, Bolchazy – Carducci Publishers Inc.
- Vibije Sekvester 1615.: *Liber de fluminibus, fontibus, lacubus, nemoribus, gentibus, quorum apud poetas mentio fit*. Ed. Philippe Jacques de Maussac, Toulouse.
- Zonara, 1868/1869/1870.: ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΑΠΑ, Ἐπιτομὴ Ἰστοριῶν/ IOANNIS ZONARAE, Epitome Historiarum, Vol. I – III, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: Teubneri.
- Zonara 2009.: *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*, Thomas Banchich, Eugene Lane, New York: Routledge.

LITERATURA

- Beyer, Jürgen, 2007, 'Sibyllen', "Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung", vol. 12, Berlin & New York, Walter de Gruyter.
- Bouché-Leclercq, Auguste, 1879 – 1882, *Histoire de la divination dans l'Antiquité*, I-IV volumes, Paris.
- Bowden, Hugh, 2005, *Classical Athens and the Delphic Oracle. Divination and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Briquel, Dominique, 1974, Le problème des Dauniens, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité* 86 (1), 7 - 40
- Broad, William J., 2006, *The Oracle: the Lost Secrets and Hidden Message of Ancient Delphi*, Penguin Press.
- Bruce W. Frier, 1979, *Libri Annales Pontificum Maximorum: The Origins of the Annalistic Tradition*, University of Michigan Press.
- Burkert, Walter, 1972, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*. Harvard University Press.
- Burkert, Walter, 1985, *Greek Religion*, Harvard University Press.
- Burnyeat, M. F., 2007, "Other Lives". *London Review of Books*.
- Collins John Joseph, 2001, *Seers, Sibyls, and Sages in Hellenistic-Roman Judaism*, BRILL.
- Delcourt, M., 1955, *L'oracle de Delphes*.
- Goodrich, Norma Lorre, 1990, *Priestesses*.
- Graves, Robert, 1966, *The Greek Myths*, Penguin Books
- Graves, Robert, 1999, *Grčki mitovi*, Beograd
- Graves, Robert, 2012, *Grčki mitovi*, Beograd: Admiral Books
- Guthrie, William Keith Chambers, 1979, *A History of Greek Philosophy: Earlier Presocratics and the Pythagoreans*, Cambridge University Press.
- Đurić, Miloš, 1972, *Istorija helenske književnosti*, Beograd: Zavod za učbenike i nastavna sredstva.
- Đurić, Miloš, 1976, *Istorija helenske etike*, Beograd: Beogradski Izdavačko – grafički zavod.
- Đurić, Miloš, 2003, *Istorija helenske književnosti*, Beograd: Dereta.
- Eliot, T. S. - Rainey, Lawrence S., 2006, *The Annotated Waste Land with Eliot's Contemporary Prose: Second Edition*, Yale University Press.

- Faraone, C., 1996, Taking the “Nestor’s Cup Inscription” seriously: erotic magic and conditional curses in the earliest inscribed hexameters, *Classical Antiquity* 15, 77-112.
- Fox, Robin Lane, 1973, *Alexander the Great*.
- Hale, John R. and others, 2003 (2005), Questioning the Delphic Oracle.
- Hall, Manly, 2003, *The Secrets Teaching of All Ages*, Tarcher Penguin.
- Hall, Jonathan M., 2007, *A History of the Archaic Greek World, ca. 1200-479 BCE*, first edition, Malden, MA: Blackwell.
- Hall, Jonathan M., 2014, *A History of the Archaic Greek World, ca. 1200-479 BCE*, second edition, Chichester: Wiley-Blackwell.
- Hare, R. M., 1999 (1982), Plato in C.C.W. Taylor, R.M. Hare and Jonathan Barnes, *Greek Philosophers, Socrates, Plato, and Aristotle*, Oxford: Oxford University Press, (separat knjige) 103–189.
- Hermann, Arnold, 2005, *To Think Like God: Pythagoras and Parmenides—the Origins of Philosophy*. Parmenides Publishing.
- Hindrew, Vivian, 2007, *The Sibyls: The First Prophetess of Mami (Wata)*, MWHS.
- Jeanmaire, H., 1939, *La Sibylle et la retour de l’âge d’or*.
- Kingsley, Peter, 1995, *Ancient Philosophy, Mystery, and Magic: Empedocles and the Pythagorean Tradition*. Oxford University Press,
- Kontogiannis, A., 1999, “Η γραφή”. In: M. Z. Kopidakis (ed.), *Iστορία της ελληνικής γλώσσας*. Athens, Elliniko Logotechniko kai Istoriko Archeio. 360-379.
- Lanciani, Rodolfo, 1893, *Pagan and Christian Rome*, Cambridge: The Riverside Press.
- Maass, E., 1879, *De Sibyllarum Indicibus*, Berlin.
- Machiavelo, António, 2009 (2013). “Pythagoras, Facts and Legends”. *EMS Newsletter (European Mathematical Society)* (74): 25–26.
- Malone, John C., 2009, *Psychology: Pythagoras to present*. MIT Press
- O’Meara, Dominic, 1989, *J. Pythagoras Revived*. Oxford University Press.
- Meiggs, R. - Lewis, D., 1988, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the end of the Fifth Century BC*, Oxford.
- Mesihović, Salmedin, 2011, *Revolucije stare Helade i Rimske Republike*, Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Mesihović, Salmedin, 2015, ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije), Sarajevo.
- Momigliano, Arnaldo, 1984, *Secondo contributo alla storia degli studi classici, Raccolta di studi e testi*, Roma: Ed. di Storia e Letteratura.
- Orlin Eric M., 2002, *Temples, Religion, and Politics in the Roman Republic*.
- Parke, Herbert William, 1939, *History of the Delphic Oracle*.
- Parke, Herbert William, 1988, *Sibyls and Sibylline Prophecy in Classical Antiquity*, Routledge.
- Peck, Harry Thurston, 1898, *Harper’s Dictionary of Classical Antiquity*.
- Pelikan, Jaroslav Jan, 1989, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*, University of Chicago Press.
- Pitt-Kethley, Fiona, 1988, *Journeys to the Underworld*.
- Potter, David Stone, 1990, *Prophecy and history in the crisis of the Roman Empire: a historical commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*, Oxford: Clarendon.
- Potter, David Stone, 1994, *Prophets and Emperors. Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994.
- Powell, Barry B., 1998, “Who invented the Alphabet: The Semites or the Greeks?” *Archaeology Odyssey* 1(1).
- Riedweg C., 2005, *Pythagoras: His Life, Teaching, And Influence*, Cornell: Cornell University Press.
- Smith, William,³⁴⁷ 1854, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume I*,

³⁴⁷ William Smith (20. V. 1813. – 7. X. 1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalanih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčke – rimske civilizacije:

1. Prvo je 1842. god. objavljen “A Dictionary of Greek and Roman Antiquities”. Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.
2. Zatim je 1849. slijedio “Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology” u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W. Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.
3. I na kraju “Dictionary of Greek and Roman Geography”. Prvi tom rječnika za grčku i rimsку geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W. Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

Iako su na ovim leksikografskim rječnicima radili i mnogi drugi učenjaci, u bibliografiji, natuknicama u glavnom tekstu i fuznotama ovoga djela oni se navode kao Smith, W. godina izdanja, tom, broj stranice. Stvarni autor citiranog članka ili natuknice se uvijek nalazi u inicijalima na njihovom kraju (u konkretno korištenim rječnicima). U slučaju da iza članka/natuknice nema inicijala autora, onda je članak/natuknica napisan od Editora/urednika = Smith, 1867:I, vi: “The Articles which have no initials attached to them are written by the Editor”.

William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju “Principia” za učenje starogrčkog i latinskog jezika, “Student’s Manuals of History and Literature”, “Latin–English

London: Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

- Smith, William, 1857, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume II*, London: Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.
- Smith, William, 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III*, London: Taylor, Walton, and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.
- Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston: Little, Brown and Company.
- Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III*, Boston: Little, Brown and Company.
- Smith, William, 1870, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston: Little, Brown and Company.
- Vaux, William Sandys Wright, 1877, *Ancient history from the monuments: Greek cities & islands of Asia Minor*, London: Society for Promoting Christian Knowledge. pp. 8–9.
- Vogel De C.J., 1966, *Pythagoras and Early Pythagoreanism*.
- West, Martin Litchfield, 1983, *The Orphic Poems*, Oxford.
- Zhmud, Leonid, 2012, *Pythagoras and the Early Pythagoreans*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund" (završeno 1855. god.), "Dictionary of the Bible" (1860–1865), "Dictionary of Christian Antiquities" (1875–1880), "Dictionary of Christian Biography" (1877–1887), "The Atlas" (1875).

ŽIVOTOPIS

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu "Glasinačka kultura". Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu "Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata" 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi "Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba" 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. Salmedin Mesihović je i duži vremenski period aktivan u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine.

U dosadašnjem naučno-istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 42 znanstvena rada i sljedeće knjige :

- "ANTIQUI HOMINES BOSNAE"
- "Revolucije stare Helade i Rimske Republike"
- "Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba"
- "Progresivizam"
- "Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara"
- "Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta"
- "Historija Autarijata"
- "PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije"
- "Ilirike"
- "ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije)"
- "Filipike"
- "Historija Ilira", koautorstvo
- "Helenske apoikije u Italiji i Siciliji"
- "Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan –"
- "Tito i mi – jučer, danas, sutra", koautorstvo

- Drugo izdanje knjige "Tito i mi – jučer, danas, sutra", koautorstvo
- "Helenske apoikije u Italiji i Siciliji", II (printano) izdanje
- "Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan –", II (printano) izdanje
- "Geneza zla. Agrarna kriza : ekonomski i socijalni pad Republike"

RECENZIJE

Doc.dr. Almir Marić

Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru

Fakultet humanističkih nauka

Odsjek za historiju

Sjeverni logor b.b.

almir.maric@unmo.ba

Recenzija knjige Hrestomatija. *Origines*, Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta

Hrestomatije u bosanskohercegovačkoj historiografiji predstavljaju rijetku povjavu. Ova vrsta izdanja zahtjeva autora/priredivača koji ima određena iskustva, znanja i sposobnosti na polju historije rimske civilizacije. Salmedin Mesihović se u toku svoje dosadašnje karijere počeo profilisati kao stručnjak upravo za ovo područje istraživanja, posebno sa obimnim rukopisom *XII stoljeća rimskog svijeta*. U tom smislu, objavljivanje knjige *Hrestomatija. Origines, Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta* predstavlja logičan nastavak njegovog naučnog rada. Knjiga se sastoji od 11 dijelova koji na specifičan način oslikavaju najstarije i, istovremeno najmanje poznate dijelove rimske historije. Prvi dio pod znakovitim nazivom *Historija kao učiteljica života* donosi tekst Polibija. Drugi dio bavi se izvornom građom o predrimskoj Italiji, sa tekstovima Aristotela, Dionizija iz Halikarnasa i Strabona. Naslov Stari Lacij obuhvata tekstove starog helenskog pjesnika Hesioda, Dionizija iz Halikarnasa, Vergilija, Ovidija, Maura Servija Honorata, Silija Italika, Marcijala, Seneke, Cicerona, Horacije, Frontina i Plinija Starijeg. Dio posvećen Etrurcima sastoji se od ekscerpirane građe iz djela Herodota, Vergilija, Veleja Paterkula, Livija, Dionizija iz Halikarnasa. Peti dio pod naslovom Italici opet donosi Polibijev tekst, kao i dijelove od Livija i Pompeja Festa. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji predstavljene su izvornom građom od velikog broja starih grčkih i rimskih pisaca: Herodot, Tukidid, Pseudo – Skimno, Ciceron, Livije, Strabon, Ovidije, Plinije Stariji, Ptolomej Klaudije, Atenej, Sekst Pompej Fest, Justin, Pindar, Dionizije iz Halikarnasa, Stacije, itd. Treba istaknuti da je Mesihović u ovom dijelu knjige izvornu građu popratio komentarima i analizom određenih dijelova, poput analize teksta Plinija Starijeg i Strabona o ostrvu Ishiji gdje na osnovu njihovih tekstova analizira sudbinu domaće populacije koju su zatekli helenski doseljenici. Sedmi

dio hrestomatije u duhu arheološke terminologije i grčko-rimske mitologije nosi naziv Predenejski stratum. Sastoji se od tekstova Dionizija iz Halikarnasa, Livije, Plinije Stariji, Varon, Tukidid, Salustije Krisp, itd. Mesihović je i ovaj dio hrestomatije dopunio vlastitim komentarima i fusnotama o pojedinim dijelovima izvornog teksta, posebno Dionizija iz Halikarnasa. Na kraju sedmog dijela u zaključku je ukazao na kompleksnost etnogenetskih procesa čiji je rezultat bilo formiranje latinske željeznodobne etničke zajednice. Hronološki i sadržajno idući dio hrestomatije tematizira enejski sloj izvorne građe. Za razliku od prethodnih dijelova hrestomatije, Mesihović ovaj dio započinje svojom analizom starohelenske i staričke mitologije, tradicije i povijesti. Od izvorne građe u ovom dijelu donosi fragmente Homerovih epova, iz Diodorovog djela, zatim Vergilijeve Enejide, Dionizija iz Halikarnasa, Livija, Strabona, itd. Posebnu pažnju u ovom dijelu posvetio je pitanjima hronologije dešavanja koja su završila sa osnivanjem Rima ikraljevske albanske liste. Romul i Rem obrađeni su tekstovima Diodorove VIII. knjige, odnosnoprvekscerpta Konstantina Porfirogenita, Dionizija iz Halikarnasa, Livija, Veleja Paterkula, Plutarha, Florovih epitoma, itd. Deseti dio hrestomatije posvećen je Sibili. Mesihović u uvodnom dijelu daje osnovne podatke o fenomenu sibile koji nije na odgovarajući način pojašnjen u naučnoj literaturi. Od izvorne građe koja tretira ovu problematiku donosi dio iz romejske enciklopedije *Sude*, kao i četiri najvažnija izvještaja iz antičke literature koji dolaze od Pausanije, Laktancija, Pseudo – Justina i "Anonimnog Predgovora". Posljedni dio hrestomatije bavi se drevnim religijskim običajima na temelju izvoda iz djela Dionizija iz Halikarnasa, Livija, zatim *Origo gentis Romanae*, Makrobija, Plutarha.

U sadržajnom smislu hrestomatija daje pregled najrelevantnije izvorne građe povezane sa nastankom rimskog svijeta. Mesihović je uspio napraviti presjek svih slojeva ovog dugotrajnog procesa koji je kulminirao formiranjem rimske države, a kasnije i nastankom čitave civilizacije. Dodatnu vrijednost knjizi daju autorovi komentari koji dopunjavaju antičke autore sa savremenim naučnim spoznajama. Knjiga *Hrestomatija. Origines, Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta* predstavlja vrlo kvalitetno i zanimljivo djelo koje na jedan potpuno novi i specifičan način pristupa historiji rimske civilizacije. U domaćoj, ali i međunarodnoj historiografskoj literaturi malo je ovakvih djela i stoga će njeno izdavanje znatno doprinijeti upoznavanju sa najmanje poznatim periodom rimske historije. Najveću korist od knjige svakako će imati studenti i istraživači rimske historije za koje ovakva publikacija predstavlja dragocjeno štivo, kako zbog objedinjenosti velikog broja antičkih autora na jednom mjestu, tako i zbog prevoda i kvalitetnih pratećih komentara. Zbog svega navedenog, sa velikim zadovoljstvom preporučujem da knjiga bude objavljena.

Recenzent: dr. sc. Mersiha Imamović
Mjesto zaposlenja: Univerzitet u Tuzli
Datum recenziranja: 13.12. 2017.
Naslov knjige: Hrestomatija. Origines

Autor Mesihović analizirajući mitološke, tradicijske, filozofske i historijske izvore u djelu *Hrestomatija. Origines*, istim kritički pristupa. Da je Historija učiteljica života najbolje možemo vidjeti kroz antičku historiju i djela antičkih pisaca. To autor Mesihović donosi u svom djelu, koje potvrđuje da antička misao i danas živi. Autor to najbolje prezentira u prvom poglavlju pod naslovom "Historija kao učiteljica života", kroz odabrane spise Polibija koji između ostalog kaže.... Historiji je najvažnija istina i korist koju od nje mogu imati ljubitelji znanja". Sustina zapisa savremenih pisaca, poput onog od Alberta Camusa "Tražiti ono što je istinito, ne znači tražiti ono što je poželjno", bitno se ne rezlikuje od antičkih, u smislu poimanja Historije kao učiteljice života.

U drugom poglavlju "Predrimska Italija", autor Mesihović donosi nekoliko zapisa o porijeklu imena Italija, počevši od Aristotela i njegove Politike, koji govoreći o Italiji, kaže da je izvjesni Ital postao kralj Oenotrije i po njemu su oni uzeli ime Italijani umjesto Oenotrijanci. Priču o Italiji nastavlja s Dionizijem iz Halikarnasa koji kaže da se Italija ranije zvala Saturninija, što potvrđuje i Antioh smatrajući da su Saturnini bili domorodci, a da se Italija ranije zvala Oenotrija. Slično viđenje o Oenotriji/Italiji, kao što ima Aristotel i Antioh, ima i Strabon.

Treće poglavlje "Stari Lacij", sadrži legende i poruke o Starom Laciju, ali najbolji opis naselja, gradova i zajednica (*populi Albenses*) o Starom Laciju dao je Plinije Stariji. Mesihović zaključuje da sva literarna vreda (mitovi i legende) naglašavaju da su Enejini Trojanci zatekli Aborigine, kao stanovnike Starog Lacija, kojima vlada kralj Latin. Latinska etnička zajednica nastala je ukrštanjem indoeuropskih i neindoeuropskih, kao i drugih zajednica i skupina u Starom Laciju, u kasno brončano i starije željezno doba. Kako mitovi i legende, tako i historijski izvori pokazuju kompleksnost etničkog, narodnosnog i političkog razvijanja starog Lacija i općenito Italije – ističe Mesihović.

U četvrtom poglavlju "Etrurci" Mesihović donosi legende i teorije o porijeklu Etruraca, kao i zapise o njihovoj teritorijalnoj rasprostranjenosti. Autor Mesihović mišljenja je da su Etrurci drevni domorodački narod, a ime Etrurci dali su im Rimljani, prema zemlji koju su nekada naseljavali.

Peto poglavlje "Italicici", odnosno skupina naroda za koje je Mesihović odabrao zapise o Venetima, i Keltima - koji su se izmiješali sa Etrurcima. On također daje definiciju "svetog proljeća" (Ver sacrum).

Na šesto poglavlje "Helenske apoikije u Italiji i Siciliji" odnosi se veći broj zapisu koji govore o osnivanju helenskih apoikija u Italiji i Siciliji, njihovoj ranijoj i kasnijoj naseljenosti, kao i uslovima života. Odabrana vrela, mitove i legende o helenskim nasebinama, njihovim starosjediocima, sukobima sa novopričušlim etnosima, te kulturni stepen razvitka naroda koji su nastanjivali Italiju i Siciliju, Mesihović kritički analizira i komparira.

U sedmom poglavlju "Predenejski stratum", autor donosi zapise koji se odnose na postanak Rima i kako sam kaže oni su bili više zasnovani na poetskom kazivanju negoli na historijskim dokumentima. Ipak, autor ističe da ti podaci o predlatinskim i predrimskim stanovnicima čuvenih sedam brežuljaka ne treba odbacivati jer je moguće da oni sadrže historijsku istinu. On navodi pisce koji su ostavili neke sigurnije zapise, poput Teofrasta, Teopompa, Varona (koji navodi Sikule na prostoru Rima i njihov jezik dovodi u vezu s latinskim). Nadalje on spominje Salustija Krispa, po kojem je Rim nastao spajanjem Enejinih Trojanaca i Aborigina, zatim i druge pisce koji su ostavili ponešto o drevnoj Italiji, te Dionizija iz Halikarnasa koji je dao opširne opise u kojima stoji da su prostor Rima prvo bitno nastanjivali Sikuli, a potom Aborigni koji su se poslije Trojanskog rata počeli zvati Latini, spominjući kasnije i Romula. Dionizije daje opise i o drugim narodima koji su svojevremeno došli u Italiju, posebno naglašavajući Helene i njihov značaj.

U osmom poglavlju "Enejski stratum", kroz priču o Eneji i njegovoj ulozi u helensko – rimskoj civilizaciji ("Trojanski ciklus"), Mesihović navodi tri vrste izvorne građe iz kojih se mogu crpiti podaci o Trojanskem ciklusu, objašnjavajući značaj istog, odnosno značaj junaka Eneje zahvaljujući kojem je i nastala čuvena Vergilijeva Enejida. Cilj ovog epa bio je, kako autor ističe, da se prikaže slava Rimskog države i samog cara Augusta. Podatke o Eneji autor je crpao iz djela Dionizija iz Halikarnasa, koji je govoreći o Enejinom sedamnaestom potomku Romulu zaključio da je po njemu Rim dobio ime, a to ime su mu dali Heleni. U daljoj obradi ovog poglavlja autor ističe da je i Strabon ostavio podatke o Eneji, Trojancima, Troadi, troadskim "kneževinama" i Laciju. Na kraju, autor Mesihović donosi i podatke o Veleja Paterkula o osnivanju Rima, o Trojanskoj kraljevskoj lozi po Pseudo – Aplođoru, od Plutarha koji opisuje nastanak grada Rome (Rima), od Apijana koji govori o Enejinom dolasku u dio italijanske obale, o osnivanju Lavinija i Aborigina koje je nazvao Latini. Autor smatra da je Eneju naslijedio Askanije koji je osnovao grad Albu, te Apijan koji je donio albanska kraljevska imena. Dragocjene zapise o osnivanju i imenu grada Rima, prema iskazu autora, dao je i Sekst Pompej Fest, koji je koristio podatke iz dijela nekoliko autora. O Latinima i Eneji autor je koristio podatke koje su iz sebe ostavili Justin, potom Eusebije iz Cezareje koji je

dao opisao vrijeme nastanka Rima i njegovog osnivača, smatrajući pri tome Diodora kao najbolji izvor za nastanak rimskog svijeta, te Eusebija koji donosi dvije latinske kraljevske liste (15 kraljeva), jednu narativnu i drugu popisnu. Kompariranjem ovih listi, autor Mesihović je uočio nedosljednosti koje Eusebije donosi u svom djelu "Kronika", iznoseći moguće razloge tih nedosljednosti. Dalje Mesihović donosi raznovrsne podatke koje je crpao iz literarne zbirke "Porijekla rimskog naroda" (*Origo gentis Romanae*), a oni govore o Enejinim lutanjima i njegovim saputnicima, njihovom dolasku u Italiju, podizanju Lavinija i borbe sa Rutulima, potom osnivanje Alba Longe od strane Enejinog sina Askanija, te na kraju listu sedam albanskih "enejidskih" kraljeva. Također autor Mesihović razrađuje i porodično porijeklo Askanija, odnosno njegove roditelje Eneju i Kreusu (ponegdje se ime Askanijeve majke navodi i Lavinija), oslanjajući se na pisce poput Vergilija, Dionizija iz Halikarnasa i Apijana. Na to se auornastavlja s analizom nastanka Rima i Rimske države kroz detaljnu analizu albanske kraljevske liste.

U devetom poglavlju o Romulu i Remu autor Mesihović donosi podatke brojnih autora koji su na svoj način vidjeli prapočetke i postanake Rima, a samo veće zanimanje za ovo pitanje došlo je u agustovsko doba. Shodno tome autor analizira legende i mišljenja samih pisaca o rođenju braće Romula i Rema, njihovom odraštanju, odgoju i obrazovanju, i spoznaji istine braće o njihovom porijeklu (djed im je bio Numitor, kralj Alba Longe, a sa prijestolja ga je zbacio brat Amulije), osveti Amuliju i podizanju Rima. Autor govori i o ubistvu Rema od strane Romula i uviđa da Dionizije iz Halikarnasa ne govori o bratoubistvu, ali jasno govorida Rim nisu osnovali barbari (s njima su se kasnije Rimljani izmiješali), bjegunci i latalice, nego je to bio helenski grad, što opet autor Mesihović objašnjava šta je Dionizije želio dokazati. Još jednu zanimljivost autor uočava kod kulta blizanaca Palika kojeg su poštivali Sikuli u istočnoj Siciliji i uočava sličnosti sa blizancima Romulom i Remom. Samim tim on kaže da su Sikuli, prema Varonu, Dioniziju iz Halikarnasa, Pliniju Starijem, Sekstu Pompeju Festu, Gaju Juliju Solinu, Mauru Serviju Honoratu, najraniji poznati stanovnici područja na kojem će nastati Rim.

U desetom poglavlju, pod naslovom "Sibili" govori se o proročanstvima i sjetilištima za koja autor Mesihović ističe da su dosta konfuzna i da "još uvijek nije najbolje shvaćen niti objašnjen fenomen 'sibila', niti je u znanstvenoj javnosti usaglašeno mišljenje o njemu." Nadalje, on kaže da njihova pojava vjerovatno pripada kasnohomerskom i arhajskom dobu, i da bi taj običaj postojanja proročice - žene kroz čija usta progovara božanstvo, svoje korijene mogao imati na Bliskom Istoku. Dok je u početku bila samo jedna sibila u Delfima, Heraklit Pontski razlikuje nekoliko proročica: Frigijsku, Eritransku i Helespontsku, a Elijan Klaudije spominje

četiri proročice: Eritransku, Samosku, Egipatsku i Sardsku. Kasnije se njihov broj povećao, pa ih je ukupno bilo desetkoje autor Mesihović navodi i opisuje, uz predstavljanje četiri najobimnija, najdetaljnija i najvažnija izvještaja od putopisaca: Pausanije, Laktancija, Pseudo – Justina i "Anonimnog predgovora". Podatke o sibilama ostavili su i ranokršćanski pisci, koje autor Mesihović redom navodi, kao i one pisce koji kompariraju pojedine sibile. Ipak Vergilije u svojoj Enejidi donosi najveći opis susreta/doživljaja Eneje sa Kimskom Sibilom, ali susret junaka i proročice opisuje i Ovidije u svojim Metamorfozama, dok poseban mit u ranoj rimskoj historiji predstavlja "Sibilske knjige" o kojima, kao i o kralju Tarkviniju najvažniji literarni izvještaj donosi Dionizije iz Halikarnasa. Skoro istu, samo nešto kraću priču o Sibilskim knjigama i Tarkviniju Oholom donosi i Aul Gelije, dok po Laktanciju, "Anonimnom Predgovoru" i u enciklopediji "Suda" stoji slična priča kao dvije prethodne, ali ona se veže za Tarkvinija Priska. Sve spomenute zapise autor Mesihović komparira i uočava određene nedostatke. Također ističe da su u Rimu postojale dvije vrste Sibilske knjige: prave koje su postojale dok u požaru nije uništen hram Jupitera Kapitolinskog, a obnovljene su u vrijeme Augusta 12. p.n.e. Međutim i ove knjige su spaljene, svjesno voljom Flavija Stilihona 405. n.e.

Autor Mesihović, djelo *Hrestomatija. Origines* završava jedanaestim poglavljem pod naslovom "Drevni religijski običaji", s onim poput pana Likeja (*Innus*), zatim praznika Luperkalije i svečanog žrtvovanja, dok Dionizije iz Halikarnasa daje podatke o Herkulovom kultu i oltaru, kao i *Origo gentis Romanae*. Oba izvora kažu da je taj kult predrimskog porijekla. Dionizije daje podatke o Rei Silviji i općenito o običaju zavještanja vestalki i značaju njihove službe. Iz svih spisa koje autor navodi jasno se vidi koliku je ulogu religija imala u rimskom životu.

Knjiga autora Mesihovića, zasigurno će biti nezaobilazno štivo za upoznavanje i proučavanje predlatinske i predrimskе historije, koja je utjecala na ono što će poslije izrasti, u veliku i moćnu Rimsku državu. Knjiga sadrži brojne literarne zapise - mitove i legende, bez kojih bi rekonstrukcija najstarije rimske prošlosti bila nemoguća. Pored mitova i legendi, historijski izvori koje obrađuje *Hrestomatija. Origines* daju zasigurno jasnu sliku svih dešavanja na prostorima na kojima je nastala Rimska država. Dodatni značaj ovog djela je taj što Knjiga obiluje mnoštvom zanimljivih i korisnih podataka, te je kao takva veoma interesanta i korisna za studente, i širu čitalačku publiku.

Dr.sc.Benjamina Londrc

Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

Salmedin Mesihović, "Hrestomatija. Origines"

(recenzija knjige)

Naslov knjige najavljuje izbor najsvjetlijih, vanvremenskih tekstova iz vremena antike, koji su budili nove ideje, podučavali generacije, oblikovali i oblikuju misao, znanje i život. Disperzija pisanja i traženja uporišta za svoja gledišta u redovima velikih mislilaca iz prošlosti, zadržavajući se na nekolicini najznačajnijih, motivisala je i potakla prof.dr. Mesihovića da temeljno istraži stare tekstove velikih umova antike i tako doprinese boljem razumijevanju historije rimskog svijeta u njenim raznorodnim manifestacijama, kroz sistematičan pristup izlaganjima tih pisaca mislilaca, recipirajući ih u mnogodimenzionalnosti.

Ujednačenim historijskim i filološkim pristupom, autor je uspio prikupiti i pažljivo odabratи tekstove, koje je sistematizirao u 11 naslova i 160 podnaslova, te prezentirao na 239 stranica ove knjige. Naslovi su: "Historija kao učiteljica života", "Predrimска Italija", "Stari Laciј", "Etrurci", "Italici", "Helenske apoikije u Italiji i Siciliji", "Predenejski stratum", "Enejski stratum", "Romul i Rem", "Sibila" i "Drevni religijski običaji".

U prvom poglavju pod naslovom "Historija kao učiteljica života", autor je kroz Polibijeve misli o potrebi da se prošli događaji detaljno analiziraju, uvidaju njihovi uzroci, okolnosti i posljedice, ustvari, nemametljivo podsjetio savremenog čitaoca na koji način pisati i čitati historiju danas. Iz ovoga se iščitava i glavna poruka knjige. U tekstovima Aristotela, Dionizija iz Halikarnasa i Strabona, koji su objavljeni u poglavju pod naslovom "Predrimска Italija" dominira pitanje porijekla imena Italija, ali se bilježe i korijeni određenih običaja (poput zajedničkih objeda), te geografski podaci, koji se odnose na teritoriju Italije. Poglavlje "Stari Laciј" sadrži tekstove Hesioda, Dionizija iz Halikarnasa, Vergilija, Ovidija, Seneke, Cicerona, Horacije, Plinija Starijeg. Centralno mjesto u njima, pripada Saturnu, kome drevni stanovnici Italije posvećuju svoju zemlju. U poglavljju "Etrurci" dominira, za proučavanje antike nezaobilazan Herodot, koji je u svoje pisanje utkao filozofiju, politiku, geografiju, legende, opise običaja, predanja, svjedočanstva očeviđaca, te opise događaja koji su prethodili onima o kojima piše, npr. grčko-persijskim ratovima, zatim o narodima učesnicima tih ratova i drugih događaja, čije običaje, karakteristike, uređenje i društvenopolitičko shvatanje stavlja u okvire historijskih zbivanja. Dionizije iz Halikarnasa

je pisac jednog od najboljih izvora za najstariju rimsku historiju "Rimska staru historiju" (sa historijom Rima od osnivanja Rima do I punskog rata), u Mesihovićevoj knjizi predstavljena je kroz priču o Tirenima u kojoj se uspostavlja veza etničkog srodstva i porijekla sa upotrebotom istog ili sličnog jezika. U poglavlju "Helenske apoikije u Italiji i Siciliji", donoseći kraće birane odlomke iz djela Herodota, Tukidida, Cicerona, Livija, Strabona, Ovidija i dr., autor je želio, bez obzira što je toj zasebnoj temi posvetio čitavu knjigu, jače naglasiti značaj helenских apoikija za nastanak rimske civilizacije. U osvrtu na Pitagor i pitagorejski pokret, prema kojem je broj bivstvo svih stvari, autor nas podsjeća da je, u tom kontekstu i politika morala biti predstavljena matematičkom formulom. Iz takve formule i proističe misao prema kojoj bi se: "pitagorejske asocijacije sa svojom tajnom organizacijom mogle smatrati ujedno i filozofskim školama, znanstvenim kružocima, religijsko-mističnim bratstvima i političkim frakcijama".

U nizu izvora, koji obiluju intrigantnim istraživačkim pitanjima i zapažanjima nalazi se i Justinov tekst, u kojem se spominje postojanje oruđa kojim je izgrađen Trojanski konj. To se čuva kao relikvija u hramovima helenskih apoikija, što je kao pojava slično ranokršćanskom običaju skupljanja i držanja relikvija i mošti u crkvama. "Predenejski stratum" i "Enejski stratum" predstavljaju objašnjenja za konačno oblikovanje Latina. Aboriginima koji su dočekali Enejine i Trojance vladao je kralj Latin, a sami su nastali etnogenetskim i politiogenetskim miješanjima. U obrađivanju mitološke građe autor je pokazao koliku ljubav, strpljenje i maštu, te sposobnost duše pretače u razumijevanje koncepta antičke historije. "Romul i Rem" naslov je posvećen osnivanju Rima. U tom poglavlju autor donosi Dionizijevo dokazivanje da Rim ima starohelensko, egejsko, trojansko porijeklo, zatim Florove epitome o osnivaču Grada i Države Romulu, sinu Marsa i Reje Silvije, mit o Volščanskoj princezi Kamili, pisanja Vergilija, Ovidija, Strabona, Diodora, te Pavla Đakona. U poglavlju "Sibila" prezentirana su četiri teksta: Pausanijev, Laktancijev, Pseudo-Justinov i "Anonimnog Predgovora". Sadržaj knjige se zaokružuje poglavljem "Drevni religijski običaji".

Vrijedan pažnje je obim historijskih izvora koje autor ove knjige istražuje, kao i znalačka selektivnost tekstova, koji pažnju čitaoca usmjeravaju od polazišne misli antičkih autora, preko vješto ubačenih uzgrednih pojašnjenja i kritičkog osvrta, do ličnog autorskog pečata ove vrijedne historijske hrestomatije.

Višestruki su razlozi za preporuku ove knjige. Ona je najprije udžbenik koji "drži ključeve" pristupa čitanju, kao načinu kritičkog odnošenja prema cjelini informacija o tematiki rimske istorije. Promišljajući samu suštinu teme knjige i obrađujući središta istorijskih događaja, autor je radikalno uzdrmao klasični pri-

stup pisanju naučnog djela, izazivajući refleksivnu moć čitaoca da nadograđi pojmovnu suštinu višom spoznajnom osvještenošću.

Vitgeštajn je zapisao da sve što je rečeno poslije Platona samo su fusnote na njegov rad, a ja bih to iskreno primijenila na sve ono što bi se reklo poslije knjige "Hrestomatija. Origines" prof.dr. Mesihovića.

U Sarajevu,

14.1.2018. godine

Benjamina Londrc

ISBN 978-9926-8217-3-9

9 789926 821739